

Gintautas Sakalauskas, Liubovė Jarutienė,
Vaidas Kalpokas, Rūta Vaičiūnienė

Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos

Kalinimo sąlygos ir kalinių
socialinės integracijos
prielaidos

Gintautas Sakalauskas, Liubovė Jarutienė,
Vaidas Kalpokas, Rūta Vaičiūnienė

Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos

Monografija

Mokslinis redaktorius Gintautas Sakalauskas

Vilnius, 2020

MOKSLINIS REDAKTORIUS / SCIENTIFIC EDITOR

Dr. Gintautas Sakalauskas

Lietuvos teisės institutas / Law Institute of Lithuania

BENDRAAUTORIAI IR BENDRAAUTORĖS / AUTHORS AND AUTHORESSES

Dr. Gintautas Sakalauskas Įvadas, 1, 2, 4.1, 4.3, 5, 6, 8, 13, 16.1–16.2, 19, 20.1, 21, 22 skyriai ir skirsniai, Išvados, Santrauka, *Summary* (vertimas į anglų kalbą – Rasos Didžiulienės ir Rūtos Vaičiūnienės)

Liubovė Jarutienė 7, 14, 15, 16.3, 17 skyriai ir 20.4, 21.4 skirsniai

Vaidas Kalpokas 3 skyrius ir 4.2 skirsnis

Dr. Rūta Vaičiūnienė 9, 10, 11, 12, 18 skyriai ir 20.2–20.3, 20.5 skirsniai

RECENZENTAI / REVIEWERS

Doc. dr. Algimantas Čepas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras / Vilnius University Faculty of Philosophy, The Center for Crime Prevention in Lithuania

Prof. dr. Aleksandras Dobryninas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas / Vilnius University Faculty of Philosophy

Prof. dr. Aurelijus Gutauskas

Vilniaus universiteto Teisės fakultetas / Vilnius University Faculty of Law

Dr. Justas Namavičius

Vilniaus universiteto Teisės fakultetas / Vilnius University Faculty of Law

Monografijos leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba (Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programos projekto sutarties Nr. S-LIP-19-38)

Kalbos redaktorė dr. Dalia Gedzevičienė

Monografijoje atsižvelgta į teisės aktų pakeitimus, priimtus iki 2019 m. liepos 1 d. ir įsigaliojusius iki 2019 m. liepos 6 d. (imtinai)

Nuotraukos monografijos viršelyje autorių (Montepulčianas, Italija, 2019 m.) – Gintautas Sakalauskas

© Lietuvos teisės institutas

Ankštoji g. 1 A, LT-01109 Vilnius

www.teise.org

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-9986-34-349-3

© Liubovė Jarutienė, Vaidas Kalpokas, Gintautas Sakalauskas, Rūta Vaičiūnienė, 2020

© Lietuvos teisės institutas, 2020

© Leidykla „Žara“, 2020

TURINYS

Įvadas	9
1. ĮKALINIMO PRAKTIKA LIETUVOJE	15
1.1. Įkalinimo tendencijos.....	15
1.2. Kalinių struktūra.....	21
2. KALINIMO TIKSLAS – ĮKALINTO ASMENS RESOCIALIZACIJA IR SOCIALINĖ INTEGRACIJA	26
3. EMPIRINIO TYRIMO RESPONDENTŲ BRUOŽAI IR TYRIMO INSTRUMENTAS	36
3.1. Respondentų bruožai.....	36
3.2. Tyrimo instrumentas.....	39
4. KALINIMO SĄLYGOS IR ĮKALINTŲ ASMENŲ POŽIŪRIS	41
4.1. Gyvenamojo ploto ir kitų buitinių sąlygų standartai	41
4.2. Kalinimo sąlygų vertinimas kalinių požiūriu.....	56
4.3. Kalinių skundai dėl blogų kalinimo sąlygų	65
5. KALINIMAS KAIP BENDROJI PREVENCIJA?	72
6. PLANINGAS RENGIMAS GYVENIMUI LAISVĖJE.....	78
7. INTEGRACIJOS INDIVIDUALUMAS	92
7.1. Tarptautiniai standartai ir nacionalinės teisinės nuostatos	92
7.2. Integracijos individualizavimo svarba moksliniu požiūriu.....	96
7.3. Integracijos individualizavimo galimybės Lietuvos įkalinimo įstaigose	99
7.4. Empirinio tyrimo rezultatai.....	104
8. ĮKALINTŲ ASMENŲ UŽIMTUMAS	114
9. ĮKALINTŲ ASMENŲ MOKYMASIS	128
9.1. Teorinės įžvalgos ir užsienio šalių praktika	128
9.2. Įkaltintų asmenų mokymasis Lietuvoje: teisinės nuostatos ir statistika	135
9.3. Empirinio tyrimo rezultatai.....	138
10. ĮKALINTŲ ASMENŲ LAISVALAIKIS.....	143
10.1. Laisvalaikio praleidimo įkalinimo įstaigose teoriniai aspektai ir tyrimai	143
10.2. Fizinis aktyvumas ir sportas įkalinimo kasdienybėje	147
10.3. Laisvalaikio praleidimo būdai Lietuvos įkalinimo įstaigose	150
10.4. Empirinio tyrimo rezultatai.....	151

11. ĮKALINTŲ ASMENŲ SOCIALINIS GYVENIMAS: GYVENIMO KOKYBĖ IR EMOCINIS KLIMATAS.....	157
11.1. Gyvenimo kokybės ir emocinio klimato įkalinimo įstaigose konceptualizavimas	157
11.2. Gyvenimo kokybės ir fizinės erdvės Lietuvos įkalinimo įstaigose sankirtos	161
11.3. Empirinio tyrimo rezultatai.....	163
12. KALĖJIMO SUBKULTŪRA	176
12.1. Kalėjimo subkultūros sampratos ir apibrėžimai	176
12.2. Kalinčiųjų kriminalinė subkultūra posovietinėse šalyse	179
12.3. Empirinio tyrimo rezultatai.....	184
13. ĮKALINTŲ ASMENŲ SANTYKIAI SU PERSONALU	191
13.1. Totalios institucijos dviprasmybė	196
13.2. Resocializacijai būtinas santykis	199
13.3. Blogi santykiai kaip nusikalstamo elgesio sąlyga ir padarinys.....	207
13.4. Empirinio tyrimo rezultatai.....	212
14. ĮKALINTŲ ASMENŲ RYŠIAI SU ARTIMAISIAIS.....	221
14.1. Ryšių su artimaisiais palaikymo svarba	221
14.2. Iššūkiai ryšių su artimaisiais palaikymui	222
14.3. Bendravimo su artimaisiais galimybės ir sunkumai Lietuvos įkalinimo įstaigose	224
14.4. Kalinčių moterų bendravimo su artimaisiais svarba.....	229
14.5. Kalinčių moterų bendravimas su savo vaikais	231
14.6. Empirinio tyrimo rezultatų apibendrinimas.....	233
15. KONTAKTAI SU IŠORINIU PASAULIU ĮSTAIGŲ VIDUJE.....	241
15.1. Kontaktų su išoriniu pasauliu teisinis reglamentavimas ir taikymo praktika	241
15.2. Empirinio tyrimo rezultatai.....	245
16. KALINIMO ATVĖRIMO GALIMYBĖS IR JŲ TAIKYMO PRAKTIKA	249
16.1. Kalinimo atvėrimo reikšmė.....	252
16.2. Kalinimo atvėrimo formos, sąlygos ir taikymo praktika.....	255
16.3. Empirinio tyrimo rezultatai.....	278
17. SVEIKATA IR PSICHIKĄ VEIKIANČIŲ MEDŽIAGŲ VARTOJIMAS	285
17.1. Sveikatos priežiūros paslaugos Lietuvos įkalinimo įstaigose	285
17.2. Empirinio tyrimo rezultatai.....	288
17.3. Tuberkuliozės, ŽIV/AIDS ir kitų užkrečiamųjų ligų prevencija Lietuvos įkalinimo įstaigose.....	294
17.4. Empirinio tyrimo rezultatai.....	298
17.5. Psichiką veikiančių medžiagų vartojimas įkalinimo įstaigose ir jo sąsajos su nusikalstamo elgesio recidyvu	303

17.6. Psichiką veikiančių medžiagų vartojimo paplitimas Lietuvos įkalinimo įstaigose.....	307
17.7. Empirinio tyrimo rezultatai.....	309
17.8. Lietuvos įkalinimo įstaigose priklausomiems asmenims siūlomos intervencijos	313
17.9. Empirinio tyrimo rezultatai.....	315
17.10. Savęs žalojimo ir savižudybių problemos Lietuvos įkalinimo įstaigose ir jų prevencija	318
17.11. Empirinio tyrimo rezultatai.....	323
18. SAUGUMAS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE IR KONFLIKTŲ SPRENDIMAS	334
18.1. Saugumo, smurto ir konfliktų sprendimo įkalinimo įstaigose teorinės prielaidos.....	334
18.2. Saugumo užtikrinimas ir kalinių tarpusavio smurto paplitimas Lietuvos įkalinimo įstaigose	339
18.3. Empirinio tyrimo rezultatai.....	340
19. DRAUSMINIŲ NUOBAUDŲ TAIKYMO TEORIJA IR PRAKTIKA	345
20. RENGIMAS PALEIDIMUI Į LAISVĘ	358
20.1. Teoriniai pagrindai	358
20.2. Šiuolaikinės socialinės reabilitacijos kryptys ir elgesio korekcijos programos.....	363
20.3. Socialinės reabilitacijos įgyvendinimas Lietuvos įkalinimo įstaigose.....	367
20.4. Perkėlimo į pusiaukelės namus ir gyvenimo juose koncepcija	369
20.5. Empirinio tyrimo rezultatai.....	376
21. LYGTINIS PALEIDIMAS	378
21.1. Teoriniai ir teisiniai pagrindai.....	378
21.2. Lygtinio paleidimo prasmė.....	381
21.3. Lygtinio paleidimo taikymo sąlygos Lietuvoje ir kitose Europos šalyse.....	388
21.4. Lygtinio paleidimo taikymo praktika Lietuvoje	403
21.5. Elgesio ateityje prognozavimo dilema.....	413
21.6. Empirinio tyrimo rezultatai.....	418
22. INTENSYVI PRIEŽIŪRA PALEIDUS LYGTINAI: TEORINIAI PAGRINDAI, TAIKYMO PRAKTIKA IR KALINIŲ POŽIŪRIS.....	424
<i>Išvados ir perspektyvos.....</i>	431
CONDITIONS OF IMPRISONMENT AND PREMISSES FOR SOCIAL INTEGRATION OF PRISONERS (<i>Summary</i>).....	434
<i>Literatūra .....</i>	457
<i>Apie autores ir autorius .....</i>	485
<i>Priedas: apklausos anketa .....</i>	487

SUTRUMPINIMAI IR SANTRUMPOS

AK	Atviroji kolonija
Angl.	Anglų kalba
BSI	Bazinė socialinė išmoka (nuo 2019 m. sausio 1 d. – 38 eurai)
CPT	Kankinimų prevencijos komitetas (angl. <i>European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)</i>)
ECHR	Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (angl. <i>The European Convention on Human Rights</i>)
ES	Europos Sąjunga
ET	Europos Taryba
EŽTT	Europos Žmogaus Teisių Teismas
LAVL	Laisvės atėmimo vietų ligoninė
Lot.	Lotynų kalba
LR BK	Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas
LR BVK	Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas
LTSR PDK	Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pataisos darbų kodeksas
NVO	Nevyriausybines organizacijos
PĮVTT	Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės
PN	Pataisos namai
PSO	Pasaulio sveikatos organizacija
RNR	Rizikos-poreikio-implumo modelis (angl. <i>Risk-Need-Responsivity Model</i>)
Rus.	Rusų kalba
Vok.	Vokiečių kalba
ŽTK	Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija

ĮVADAS

Laisvės atėmimo bausmė Europoje ir daugelyje kitų šalių yra pati griežčiausia bausmė bausmių sistemoje. Žmogaus laisvei tapus po gyvybės svarbiausiu pripažintu socialiniu gėriu, sėkmingos raidos bei oraus egzistavimo sąlyga, laisvės atėmimas užėmė, M. Foucault žodžiais tariant, *par excellence* (tikriausios) bausmės vietą¹. Visaverte bausme laisvės atėmimas tapo tuomet, kai už nusikalstamą elgesį taikoma bausmė „pasitraukė į pagrindį“, tapo nebesiejama su kaltininko mirtimi ir kankinimais viešumoje, siekiant įbauginti ir atgrasinti kitus, o svarbiausia – demonstruoti suvereno turimą galią bausti ir viešai rodyti savo valdžią². Požiūrio į bausmę ir jos esmę pokytį neabejotinai lėmė vyravusių platesnių socialinių bei politinių pažiūrų kaita, visų pirma švietimo idėjos, humanizmas ir besiformuojanti šiuolaikinė demokratija, taip pat kriminologijos atsiradimas bei kritinis laisvės atėmimo bausmės poveikio vertinimas³.

Nepaisant gerokai pakitusių laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygų per pastaruosius 50 metų (įskaitant ir atviras kalinimo formas, galimybes dirbti ar mokytis už įkalinimo įstaigos ribų, trumpam parvykti į namus ir pan.)⁴, bet kuri įkalinimo įstaiga yra **totali institucija**, kurioje ir per kurią maksimaliai

¹ Foucault M. Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 272.

² M. Foucault grindžia tokį pasikeitimą poreikiu „bausti kitaip: atsakyti valdovo ir nuteistojo fizinio susidūrimo; išskirti valdovo kerštą ir liaudyje kunkuliuojantį pyktį, susikimbančius mirtinoje kovoje, kai ant ešafoto užkopia kankinamasis ir budelis. Labai greitai egzekucijos tapo nepageidaujamos. Valdžios požiūriu, jos buvo smerktinos, nes demonstruodavo tironiškumą, nesaikingumą, sužadindavo atpildo troškimą ir „žiaurų malonumą bausti“. Ten pat, p. 89.

³ Sakalauskas G. Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje // Teisės problemos, 2006, Nr. 4 (54), p. 5–8 (toliau cituojama: Sakalauskas G., 2006). Praėjo 13 metų nuo šio straipsnio publikavimo, kuris anuomet buvo vienos iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės programų patvirtinto punkto įgyvendinimo Lietuvos teisės institute ir mano tyrinėjimų intereso sutapimo rezultatas. Anuomet atrodė, kad belieka nubrėžti tam tikras teorines mokslines gaires ir jos taps praktinių pokyčių kelrodžiu. Deja, bet taip neįvyko, anuomet aprašyta problematika beveik nepakitusi išliko iki šių dienų. Norisi tikėtis, kad per kitus 10 metų šie pokyčiai bus reikšmingesni ir labiau pastebimi. Taip pat žr.: Sakalauskas G. Prisoner resettlement in Lithuania – Between Soviet tradition and challenges of modern society // Dünkel F., Pruin I., Storgaard A., Weber J. (ed.). Prisoner Resettlement in Europe. Routledge Frontiers of Criminal Justice. Routledge, 2019, p. 219–239.

⁴ Plačiau žr.: Sakalauskas G. Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // Teisė, 2013, t. 89, p. 37–54; Sakalauskas G. Globalizacijos įtaka laisvės atėmimo bausmės vykdymui // Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 123–140 (toliau cituojama: Sakalauskas G., 2014a).

kontroliuojamas asmens elgesys. Totali institucija „apglėbia“ visą žmogaus kasdienybę ir siekia tam tikro bendro tikslo, pagal jį atitinkamai formuodama jos viduje vykstančius interakcijos procesus⁵. Totali institucija propaguoja ir veikia pagal tam tikrą ideologiją, kuri dažniausiai neatitinka gyvenimo įstaigos viduje realybės. Nuolat produkuojamas su realybe nieko bendra neturintis įvaizdis leidžia totaliai institucijai gyvuoti toliau⁶. Šią realybę Lietuvoje **per metus tiesiogiai išgyvena daugiau kaip 11 tūkstančių nuteistųjų laisvės atėmimo bausme**, neskaitant dar kelių tūkstančių suimtųjų ir tiek pat atliekančiųjų trumpalaikę laisvės atėmimo bausmę – areštą.

Svarbu suvokti ir pabrėžti, kad įkalinimas iš esmės yra **žalingas**, nors tam tikrais sunkaus nusikalstamo elgesio atvejais vis dar neišvengiama priemonė, jis dažniausiai neturi jokio „taisomojo“, „integracinio“ ar kitokio pozityvaus poveikio, ypač jei jo turinį sudaro paprastas „atsėdėjimas“ be jokio aiškaus, sisteminio, tikslinio ir kokybiško integracinio pobūdžio priemonių taikymo. Dar 1987 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių⁷ raginama „dėti visas pastangas, kad įkalinimas būtų vykdomas ir organizuojamas taip, kad: <...> būtų sumažintas žalingas įkalinimo poveikis ir skirtumai tarp gyvenimo įkalinimo įstaigoje ir laisvėje, galintys pakenkti kalinių rūpesčiui savimi ir atsakomybei <...>“. Kuo įkalinimas trunka ilgiau, tuo jis žalingesnis. Tiriant pastebėta, kad motyvacija pasikeisti didėja ar bent jau išlieka pirmaisiais antraisiais įkalinimo metais, tačiau vėliau, patyrus, kad **esi tik nubaustas ir nieko daugiau**, ketvirtaisiais penktaisiais metais vėl sumažėja, kol vis labiau ima didėti frustracija ir resignacija⁸.

Asmens kalinimas nėra tinkamiausia resocializacijos priemonė – priešingai, jis dažniausiai veikia kontraproduktyviai, todėl neturėtų būti suvokiamas ir taikomas kaip neva skatinantis teigiamą asmens pokytį. Tačiau net ir šiuolaikinę bausmių sistemą kol kas sunku įsivaizduoti be laisvės atėmimo bausmės, bus sunku ją tokią įsivaizduoti ir netolimoje ateityje. Laisvės atėmimas, taikomas kaip **kraštutinė priemonė** (lot. *ultima ratio*), kiek įmanoma mažiau ribojanti kalinamų

⁵ Walter M. Strafvollzug. Stuttgart: Boorberg Verlag, 1991, p. 180.

⁶ Ten pat, p. 182.

⁷ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

⁸ Kury H., Brandenstein M. „Naujo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 2 (64), p. 5–61 (toliau cituojama: Kury H., Brandenstein M., 2009).

asmenų galimybes ir taikoma kuo trumpesniai laikui, yra baudimo ir bausmių vykdymo politikos realybė, todėl jo vykdymas turi būti organizuojamas pragmatiškai, žvelgiant į visuomenės interesus, išsaugant nuteistųjų žmogiškąjį orumą, nepažeidžiant kertinių žmogaus teisių, nuteistojo asmens judėjimo laisvės neribojant labiau, nei tai yra būtina, žvelgiant į prognozuojamą padėtį po bausmės atlikimo. Kitaip tariant, įkalinimo įstaiga nėra tinkama vieta asmens integracijai, bet jei jis ten pakliuvo, jos būtina siekti, kad perspektyvos iš jos išėjus nebūtų dar blogesnės nei prieš tai. Galiausiai būtina išnaudoti nuteistojo asmens motyvaciją, norą ir pastangas siekti pokyčių savo gyvenime, jas visokeriopai skatinti.

Asmenų įkalinimas, žmogaus teisių tokio kalinimo metu užtikrinimas seniai nebėra vien tik nacionalinė problema. Pavyzdžiui, **Europos Parlamentas 2011 m. gruodžio 15 d. priimtoje rezoliucijoje** jau nebe pirmą kartą per pastaruosius 15 metų⁹ išreiškė „susirūpinimą dėl nerimą keliančios padėties turint mintyje kalinimo sąlygas ES ir ragina valstybes nares imtis skubių priemonių, kad būtų užtikrinta pagarba kalinių pagrindinėms teisėms, ypač pažeidžiamų asmenų teisėms, ir šių asmenų teisių apsauga, taip pat mano, kad visose valstybėse narėse turėtų būti taikomi būtinausi bendri kalinimo standartai“¹⁰. Nepraėjus nė 6 metams – **2017 m. spalio 5 d. Europos Parlamentas priėmė naują rezoliuciją**¹¹, kurioje nurodė esąs „nepaprastai susirūpinęs dėl kalėjimo sąlygų kai kuriose valstybėse narėse ir ne vieno Europos kalėjimo būklės“, taip pat paragino „valstybes nares laikytis sulaikymo taisyklių, grindžiamų tarptautinės teisės priemonėmis ir Europos Tarybos standartais“, ir priminė, kad „laisvės atėmimas nereiškia orumo atėmimo“.

⁹ Paminėtina Europos Parlamento 1996 m. sausio 18 d. priimta rezoliucija „Dėl blogų sąlygų Europos Sąjungos kalinimo įstaigose“, 1998 m. gruodžio 17 d. rezoliucija „Dėl sąlygų Europos Sąjungos kalinimo įstaigose, dėl pagerinimų ir alternatyvių sankcijų“, 2004 m. kovo 9 d. priimta rekomendacija Tarybai „Dėl kalinių teisių Europos Sąjungoje“, o 2009 m. lapkričio 25 d. priimta rezoliucija „Dėl 2010–2014 m. daugiamečių programos dėl laisvės, saugumo ir teisingumo erdvės“ (Stokholmo programa), kurioje raginama sukurti ES baudžiamosios teisenos erdvę, grindžiamą pagarba pagrindinėms teisėms, tarpusavio pripažinimo principu ir būtinybe išsaugoti nacionalinių sistemų suderinamumą, o tokiai erdvei sukurti reikėtų „minimalių reikalavimų, susijusių su sąlygomis kalėjimuose ir sulaikymo įstaigose, ir bendro ES kalinių teisių rinkinio“.

¹⁰ Europos Parlamento rezoliucija dėl kalinimo sąlygų ES (2011/2897(RSP)), priimta 2011 m. gruodžio 15 d. // Europos Sąjungos oficialusis leidinys, 2013-06-14, C 168 E/82, 1 punktas.

¹¹ 2017 m. spalio 5 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl kalėjimų sistemos ir sąlygų kalėjimuose (2015/2062(INI)). Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0385_LT.html>.

Taigi nors tam tikri **rekomendacinio pobūdžio standartai** egzistuoja Europos Tarybos¹² ir Jungtinių Tautų lygmeniu¹³, jų įgyvendinimo praktika netgi Europos Sąjungos šalyse labai skiriasi¹⁴, o pasauliniu mastu šie skirtumai dar ryškesni. Tarp-tautinis kalinimo sąlygų palyginimas leidžia, viena vertus, įsivertinti padėtį savo šalyje ir sekti gerosios praktikos pavyzdžiais. Kita vertus, suradus, kad kažkur kitur yra blogiau, kyla pagunda numoti ranka, nieko nedaryti ir nieko nekeisti, vadovaujantis nuostata, kad dar ne viskas pas mus taip blogai. Deja, bet bent jau Europos Sąjungos mastu padėtis Lietuvos įkalinimo įstaigose pastaraisiais metais tapo vienu iš blogiausių pavyzdžių. Akivaizdu, kad ilgus metus totalitarinės sistemos formuota baudimo kultūra, politinio dėmesio stoka ir vadybinės kompetencijos trūkumas per pastaruosius 30 metų Lietuvos kalinimo sistemos beveik nepriartino prie Vakarų Europos standartų¹⁵. Tam, kad per kitus 30 metų ji labiau panašėtų į pastarąją, o ne į buvusios Tarybų Sąjungos kalėjimų sistemą, būtina formuoti atitinkama idėja paremtą praktiką. Šia monografija būtent ir tikimasi prisidėti prie tokios idėjos formavimo.

Monografijoje apžvelgiamos ir apibendrinamos **kalinimo sąlygos, sudarančios prielaidas įkalinimų asmenų socialinei integracijai**, jos empirinį pagrindą sudaro 2016 m. šios monografijos autorių atlikta Lietuvos įkalinimo įstaigose **kalinčių asmenų apklausa**. Monografijoje apžvelgiami ir analizuojami esminiai į integraciją orientuoto įkalinimo komponentai, tiriamas jų teisinis reglamentavimas, taikymo praktika, pateikiami anksčiau atliktų empirinių tyrimų rezultatai, remiamasi įvairiomis nacionalinėmis ir užsienio autorių publikacijomis bei atliktais tyrimais, siekiant išryškinti ir apibendrinti esmines gyvenimo įkalinimo įstaigose realybės problemas Lietuvoje.

¹² Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija valstybėms narėms Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

¹³ Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kaliniiais taisyklės, priimtose rezoliucija 1995 m. rugpjūčio 30 d., patvirtintos Ekonominės ir socialinės tarybos 1957 m. liepos 31 d. 994-ajame plenariniame posėdyje. Visgi viename pirmųjų taisyklių punktų teigiama, kad „atsižvelgiant į pasaulio teisinių, socialinių, ekonominių ir geografinių sąlygų įvairovę, akivaizdu, kad ne visos šios taisyklės tinka taikyti vienu metu ir visur. Vis dėlto jos turėtų skatinti nuolatines pastangas įveikti praktinius taikymo sunkumus, nes pateikia visumą žinių apie minimalias sąlygas, kurias Jungtinės Tautos laiko priimtinais“ (2 punktas). Tekstą žr.: Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos (sudarytojas – M. Aidukas). Vilnius: Teisės institutas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Teisinės informacijos centras, 2004, p. 224–245.

¹⁴ Sakalauskas G., 2014a.

¹⁵ Plačiau žr.: Sakalauskas G. Įkalinimo sistemos Lietuvoje reforma: vienuolika žingsnių per artimiausius dešimt metų // Teise.pro, 2019-01-16.

Šios monografijos rengimas užtruko beveik ketverius metus – nuo empirinio tyrimo instrumento – apklausos anketos (žr. monografijos priedą) parengimo iki šio leidinio išleidimo. Todėl pirmiausia noriu padėkoti ir pasidžiaugti mūsų visų bendraautorių komanda – **bendras požiūris, mokslinė kompetencija ir tarpusavio pasitikėjimas leido sukurti šį bendrą mokslinį rezultatą**. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors monografiją sudaro vientisa problematikos analizė, atskirus skyrius ar skirsnius rašiusiųjų stilius, nepaisant bendro mokslinio redagavimo, iš dalies skiriasi. Tai reikėtų laikyti šios analizės privalumu, o ne trūkumu. Todėl vieni skyriai baigiasi konkrečiomis išvadomis ir (ar) pasiūlymais, kituose jų nėra, vienuose jų iki smulkmenų ir įvairiais kampais analizuojami empirinio tyrimo metu gauti duomenys, kituose daugiau dėmesio skiriama tarptautiniams standartams, teisės aktų nuostatoms ir (ar) užsienio šalių autorių analizei. Taip pat ir kai kurie dalykai galėjo ne tik būti vertinami iš įvairių pozicijų, bet ir skirtingai. Atrodytų, kad tokia įvairovė tekstą tik praturtina.

Taip pat norime padėkoti visų **įkalinimo įstaigų**, kuriose buvo atliekama kalinių apklausa, **vadovybei ir konkrečioms darbuotojams**, kurie sudarė galimybę apklausti kalinius. Nors patirtys skirtingose įkalinimo įstaigose buvo įvairios, tačiau daugumoje jų darbuotojų bendradarbiavimas su mumis, tyrėjais, buvo labai nuoširdus ir paslaugus. Labai jums už tai ačiū.

Išskirtinė padėka skirta ir **Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentams**, 2016 m. pavasarį (4-ame kurse) lankiusiems mano dėstomą baudsmių vykdymo teisės kursą. Jų pagalba organizuojant apklausą įkalinimo įstaigose buvo labai svarbi, o įgytos patirtys, kartais praleidžiant įkalinimo įstaigose netgi visą dieną, tikiuosi, buvo geros ir naudingos. Visi jie studijas baigė 2017 m. ir dauguma jų klausdavo, kada gi pasirodys monografija, parašyta jiems padedant surinktų duomenų pagrindu. Taigi ji pasirodo tik dabar ir tikimės, buvusiems studentams bus įdomu ją perskaityti.

Visų bendraautorių vardu dėkojame **apklausos anketą užpildžiusiems nu-teistiesiems**. Dėl jų geranoriškumo ir kantrybės surinkome daug svarbios ir aktualios informacijos. Anketos pildymas kartais trukdavo net iki dviejų valandų ir esame dėkingi už skirtą laiką, kurio gyvenant įkalinimo įstaigose lyg ir apstu, tačiau atsakant į klausimus reikėjo konfrontuoti su gyvenimo kasdienybe ir ją reflektuoti, įdėti daug pastangų perskaitant visus klausimus ir į juos atsakant. Su-prantame tuos, kurie pildyti anketą atsisakė ar jos pildyti nebaigė. Dažniausias klausimas prieš pradėdant pildyti anketą buvo, o kam gi viso to reikia? Sakydavom, kad tikimės prisidėti prie pozityvių pokyčių Lietuvos įkalinimo sistemoje,

tam mums reikalinga jų pagalba, kad sužinotume apie gyvenimo įkalinimo įstaigose realybę ir jų patirtis. Tikimės, kad mūsų pažadas nebuvo tuščias ir kad atliktas tyrimas skatins mūsų žadėtus pozityvius pokyčius.

Galutinis monografijos tekstas buvo pildomas ir redaguojamas 2019 m. vasarą Greifsvaldo universiteto bibliotekoje. Už vertingas pastabas ir patarimus esame labai dėkingi Greifsvaldo universiteto profesoriui emeritui kriminologui *dr. Friederichi Dünkeliui*.

Dėkojame monografijos recenzentams – *doc. dr. Algimantui Čepui, prof. dr. Aleksandrui Dobryninui, prof. dr. Aurelijui Gutauskui* ir *dr. Justui Namavičiui* – jų pastabas ir pasiūlymai suteikė galimybę pagerinti tyrimo kokybę, išvengti autorių nepastebėtų netikslumų, o bendras teigiamas ir atlikto darbo kokybę pripažįstantis vertinimas nuteikė optimistiškai bei patvirtino monografijos reikalingumą. Už kruopštų ir atidų, kaip visuomet, kalbos redagavimą esame dėkingi kalbos redaktorei *dr. Daliai Gedzevičienei*.

Lietuvos mokslo tarybai esame dėkingi už monografijos leidybos finansavimą. Jis padėjo ne tik kruopščiai suredaguoti ir sumaketuoti parengtą tekstą, bet ir atspausdinti monografiją. Tokiu būdu padaryti ją labiau matomą ir prieinamą ne vien tik internetine, bet ir spausdinta forma.

Tikimės, kad monografija bus įdomi ir naudinga bausmių vykdymą analizuojantiems mokslininkams, studentams ir praktikams.

Bendraautorių vardu –
dr. Gintautas Sakalauskas
2019 m. lapkričio 15 d.

1. ĮKALINIMO PRAKTIKA LIETUVOJE

1.1. ĮKALINIMO TENDENCIJOS

Pirmajame šios monografijos skyriuje apžvelgiama įkalinimo praktika Lietuvoje ir jos tendencijos. Šios analizės tikslas – atskleisti įkalinimo mastus ir parodyti, koks skaičius asmenų ir kuriam laikui patenka į įkalinimo sistemą, kokie yra patys bendriausi kalinių struktūros rodikliai. Šis įvadinis statistinių duomenų apibendrinimas reikšmingas, siekiant parodyti, kokia svarbi yra **įkalinimo sistemos kokybė** – su ja tiesiogiai arba netiesiogiai (per artimuosius, draugus, pažįstamus) susiduria didelis skaičius asmenų. Tai, kas su įkalintais asmenimis nutinka jų kalinimo metu, neabejotinai padaro didelę įtaką jų gyvenimui. Nuo to, kokie jie tampa po įkalinimo, priklauso ne tik jų gyvenimo perspektyvos, bet ir kitų žmonių saugumas, kitoms institucijoms ir organizacijoms tenkančių užduočių, besirūpinant jų integralumu, apimtys.

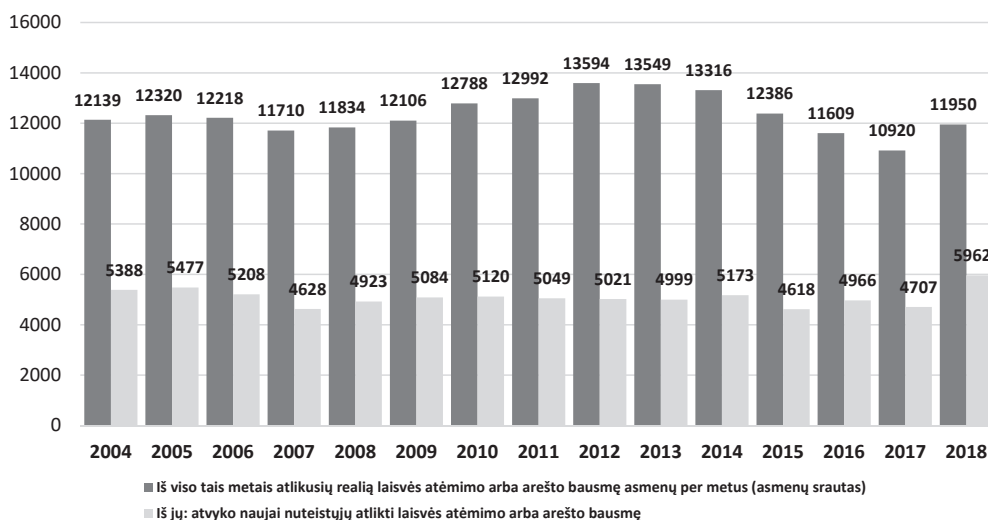
2019 m. pradžioje Lietuva ir toliau iš visų Europos Sąjungos (toliau – ES) šalių turėjo **didžiausią kalinių skaičių 100 000 gyventojų** – 232, t. y. maždaug 2,5 karto daugiau už ES šalių vidurkį. Tokį didelį kalinių skaičių pirmiausia lemia baudžiamosios politinės ir kultūrinės priežastys, kurios čia plačiau neanalizuojamos¹⁶. Pagrindinių statistinių duomenų analizei atskaitos tašku pasirinkti 2003–2004 m., kuomet pradėjo galioti naujieji baudžiamosios justicijos srities kodeksai¹⁷.

Per analizuojamą laikotarpį **realią laisvės atėmimo arba arešto bausmę** per metus **atlikusių kalinių skaičius** didėjo 2007–2012 m. (žr. 1 pav.) (nuteistų kalinių

¹⁶ Plačiau žr.: Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A. Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 8. Vilnius: Teisės institutas, 2012 (toliau cituojama: Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A., 2012); Sakalauskas G. Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje? // Kriminologijos studijos, 2014, Nr. 2, p. 95–136 (toliau cituojama: Sakalauskas G., 2014b); Sakalauskas G. Šiuolaikinės baudžiamosios politikos Lietuvoje bruožai ir padariniai // Ketvirtis amžiaus tiriant ir reformuojant Lietuvos teisinę sistemą (moksl. red. P. Ragauskas, J. Paužaitė-Kulvinskienė). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Akademinė leidyba, 2016, p. 205–247 (toliau cituojama: Sakalauskas G., 2016); Dünkel F., Sakalauskas G. Įkalinimo praktikos Europos šalyse palyginimas // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 91–116 (toliau cituojama: Dünkel F., Sakalauskas G., 2017).

¹⁷ 2003 m. gegužės 1 d., taigi pilnus metus galiojo 2004 m.

srautas)¹⁸, vėliau jis ėmė mažėti. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad 2016 m. jis vis dar buvo beveik toks pats (11 609) kaip ir 2007 m. (11 710), o naujai atvykusių atlikti su laisvės atėmimu susijusių bausmių asmenų skaičius 2016–2017 m. (atitinkamai 4 966 ir 4 707) buvo didesnis nei 2007 m. Turint mintyje šią tendenciją, taip pat 2017 m. pabaigoje sugriežtintą bausmių sistemą¹⁹, buvo galima prognozuoti, jog kalinių skaičiaus mažėjimas nebus ilgalaikis ir nuoseklus, jei nebus priimta kitų sprendimų baudžiamosios politikos srityje. **2018 m.** naujai atvykusių atlikti laisvės atėmimo arba arešto bausmę asmenų skaičius jau **buvo didžiausias per visą analizuojamą laikotarpį** ir net 1 255 asmenimis didesnis nei 2017 m., įkalinėtų asmenų srautas padidėjo 1 030 asmenų, t. y. net 9,4 proc. Pažymėtina, kad beveik lygiomis dalimis didėjo ir laisvės atėmimo bausmę, ir areštą atliekančių asmenų srautas.

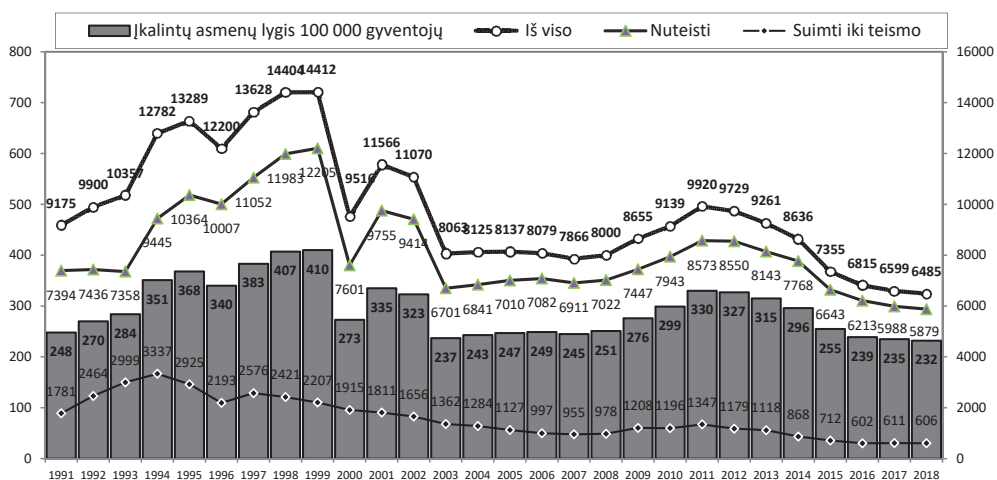
1 pav. Įkalinėtų nuteistųjų laisvės atėmimo arba arešto bausmėmis srautas Lietuvoje 2004–2018 m.²⁰

¹⁸ Kalinių skaičius dažniausiai skaičiuojamas kaip kalinių srautas per metus (*1 pav.*) arba konkrečią dieną (*2 pav.*), t. y. šiuo atveju – per metus įkalinimo įstaigose buvusių (arba bet kuria įkalinimo forma nuteistų) asmenų skaičius (per metus naujai atvykusių kalinių skaičius pridedamas prie metų pradžioje buvusių kalinių skaičiaus).

¹⁹ Sakalauskas G., Namavičius J. Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 43, 47, 54, 62, 63, 64, 68¹, 68², 71, 75, 90, 226 ir 227 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIII P-1066 // Teisės e-aktualijos, 2018, Nr. 1 (14), p. 37–55.

²⁰ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines 2004–2018 m. ir Nuteistųjų areštu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines 2004–2018 m.

2007–2011 m. didėjo ir **įkalintų asmenų skaičius konkrečią dieną**, jis šiek tiek sumažėjo 2013–2014 m. (žr. 2 pav.), tačiau 2014 m. pabaigoje (8 636) jis dar buvo maždaug 8 proc. didesnis nei 2003–2007 m., o iki 2017 m. pabaigos sumažėjo dar labiau – iki 6 599 kalinių. 2018 m. pabaigoje jis buvo 6 485 – tai mažiausias įkalintų asmenų skaičius Lietuvoje nuo 1990 m. (iki 2016–2018 m. mažiausias jis buvo 2000 m. pabaigoje – 7 601)²¹. Akivaizdu, kad šio skaičiaus **sumažėjimas per 3 metus beveik 25 proc.** yra labai reikšmingas, tačiau atkreiptinas dėmesys į santykinį kalinių skaičių 100 000 gyventojų, kuris 2003 m. buvo beveik toks pats (237) kaip ir 2018 m. (232).

2 pav. Įkalinti asmenys Lietuvoje 2003–2018 m. (konkrečią dieną kiekvienų metų pabaigoje)²²

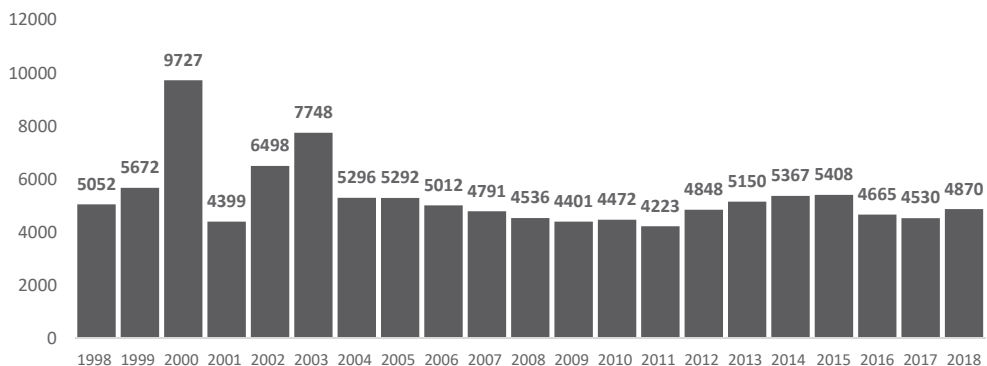
Kaip matyti 3 pav., įkalintų asmenų skaičiaus sumažėjimas 2012–2015 m. buvo iš dalies **natūralus procesas**, nes nuo tų metų ėmė didėti į laisvę paleidžiamų asmenų skaičius – daugiausia tų, kurie atliko visą laisvės atėmimo bausmę dėl nuo 2011 m.²³ ėmusio sparčiai mažėti lygtinai paleidžiamų asmenų

²¹ 2000 m. įkalintų asmenų skaičius Lietuvoje sumažėjo dėl didelės apimties amnestijos. Kalinių skaičiaus pokyčius Lietuvoje nuo 1991 m. žr.: Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A., 2012, p. 147.

²² Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičius, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines 2004–2018 m. ir Nuteistųjų areštu skaičius, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines 2004–2018 m., taip pat Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės pateikiamus duomenis.

²³ Nors lygtinio paleidimo reformą reglamentuojantys įstatymų pakeitimai įsigaliojo tik 2012 m. liepos 1 d., tačiau pirmas žymus lygtinai paleidžiamų asmenų skaičiaus sumažėjimas buvo dar

skaičiaus²⁴; taigi **nepaleidus lygtinai laikui bėgant ėmė didėti visą bausmę atlikusių asmenų skaičius**²⁵. 2018 m. į laisvę paleistų asmenų skaičius didėjo dėl paleistųjų atlikus arešto bausmę asmenų skaičiaus didėjimo (beveik 600 asmenų), o tai vėlgi natūraliai sietina su dažnesniu arešto bausmės skyrimu pastaraisiais metais.

3 pav. Paleista į laisvę nuteistų laisvės atėmimo arba arešto bausmėmis asmenų 1998–2018 m.²⁶

Kitaiip tariant, **absoliutus įkalintų asmenų skaičiaus Lietuvoje sumažėjimas nėra toks didelis, vertinant jį ilgalaikės perspektyvos ir santykinų skaičių kontekste**. Iki europinę baudimo kultūrą liudijančio kalinių skaičiaus Lietuvai yra dar labai toli, nors 2016–2017 m. statistika rodė mažą žingsnį ta linkme, tačiau atrodo, kad 2018 m. ši kryptis vėl pasikeitė²⁷. Kaip matyti iš kitų šalių pa-

2011 m. – lygtinai paleista 434 asmenimis mažiau nei 2010 m. (atitinkamai 1 549 ir 1 115). *Sakalauskas G.* Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų įsigaliojus Probacijos įstatymui: teorija ir praktika // *Teisės problemos*, 2013, Nr. 4 (82), p. 124–125; *Sakalauskas G.*, 2014b, p. 95–136.

²⁴ Plačiau žr. *ten pat*.

²⁵ *Sakalauskas G.*, 2016, p. 214–215.

²⁶ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimo skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines 2004–2018 m. ir Nuteistųjų areštu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines 2004–2018 m., taip pat Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės pateikiamus duomenis.

²⁷ Viena iš galimybių sumažinti kalinių skaičių – dažnesnis lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų taikymas. 2012 m. liepos 1 d. įsigaliojus Lietuvos Respublikos probacijos įstatymui ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pakeitimams lygtinai paleidžiamų asmenų dalis Lietuvoje pasitebimai sumažėjo – 2012 m. ji buvo mažiausia per visą atkurtos nepriklausomybės laikotarpį, nors minėtiais įstatymų pakeitimais buvo siekiama dažniau taikyti lygtinį paleidimą: tais metais lygtinai buvo paleista tik 36,5 proc. iš visų tais metais iš įkalinimo įstaigų paleistų asmenų, o 2013 m. ši dalis sumažėjo dar labiau – iki 34,2 proc., 2015 m. – iki 31 proc., 2016 m. – iki 30,4 proc., 2017 m. – iki

tirties, stabiliam ir santykinai nedideliam kalinių skaičiui išlaikyti būtinos atitinkamos socialinės, kultūrinės, politinės ir teisinės sąlygos, nuoseklus esminių konstitucinių teisės principų laikymasis teismų praktikoje²⁸. Sudėjus visus 3 pav. pavaizduotus skaičius išsėina beveik 112 000 asmenų, kurie per šį laikotarpį buvo paleisti iš įkalinimo įstaigos. Žinoma, tam tikra jų dalis dėl recidyvo suskaičiuota kelis kartus, tačiau galima daryti prielaidą, kad ne mažiau kaip 100 000 Lietuvoje gyvenančių asmenų turi kalinimo patirties po 1990 m.²⁹

Jau ne kartą buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad viena pagrindinių didelių kalinių skaičių Lietuvoje lemiančių priežasčių yra ne vien tik **dažnas laisvės atėmimo bausmės taikymas**, bet ir jos (teismų skiriama ir realiai atliekama) **vidutinė trukmė**³⁰.

Kalinamiems asmenims teismų paskirtos laisvės atėmimo bausmės vidurkis 2016–2018 m. buvo pats ilgiausias per visą analizuojamą laikotarpį – **sudarė 80 mėnesių** (4 pav.) ir nuo 2002 m. padidėjo daugiau kaip 50 proc. Teismo paskirta ilga laisvės atėmimo bausmė vėliau iš dalies trumpinama lygtiniu paleidimu, bet 2014–2017 m. ji sudarė **32–34 mėnesius** ir buvo taip pat ilgiausia per visą analizuojamą laikotarpį.

Nepaisant metodinių šios statistikos trūkumų³¹, ji analizuojamos temos kontekste parodo bent du svarbius dalykus: a) įkalinimo trukmė Lietuvoje yra

25,6 proc., 2018 m. – net iki 20,1 proc., kai 1998–2010 m. lygtinai būdavo paleidžiama 50–65 proc. (2011 m. – 39,2 proc.) visų iš įkalinimo įstaigų paleidžiamų asmenų. Plačiau žr.: *Sakalauskas G.* Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų išgaliojus Probacijos įstatymui: teorija ir praktika // *Teisės problemos*, 2013, Nr. 4 (82), p. 5–39; *Sakalauskas G.*, 2014b; *Sakalauskas G., Jarutienė L.* Probacijos veiksmingumo vertinimas. Lietuvos teisės instituto mokslo tyrimai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015. Taip pat žr. šios monografijos 21 skyrių.

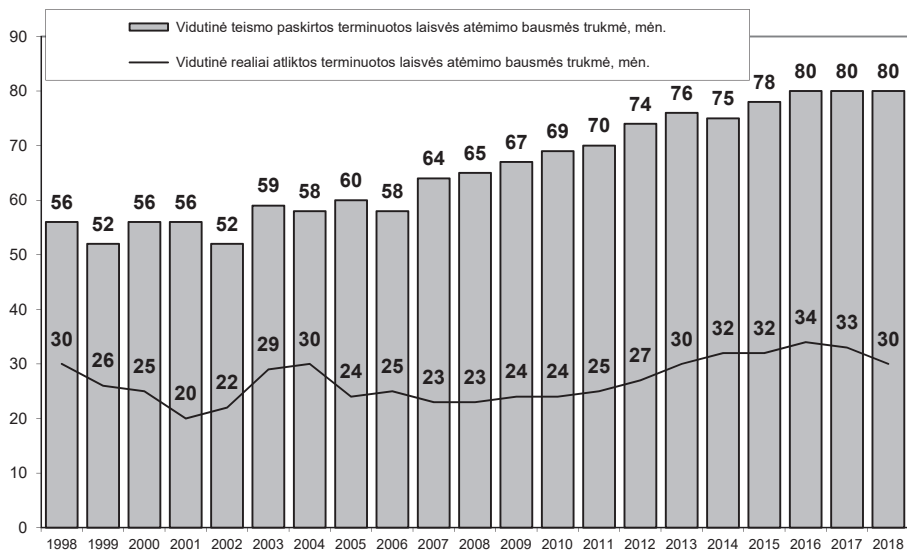
²⁸ *Dünkel F., Geng B.* Die Entwicklung von Gefangenenraten im nationalen und internationalen Vergleich – Indikator für Punitivität? // *Soziale Probleme*, 2013, Nr. 1, p. 42–65.

²⁹ Turint mintyje tai, kad 2018 m. pabaigoje Lietuvos įkalinimo įstaigose buvo 5 879 laisvės atėmimo arba arešto bausmėmis nuteisti įkalinti asmenys (2 pav.), iš kurių maždaug 60 proc. kali nebe pirmą kartą; taip pat turint mintyje tai, kad iš šių 112 000 asmenų maždaug 80 proc. (maždaug 89 000) į laisvę išėjo atlikę laisvės atėmimo bausmę, kurios vidurkis kartu su suėmimo vidurkiu sudaro maždaug 3,5 metų; taip pat turint mintyje tai, kad maždaug 3/4 įkalintų asmenų sudaro vyrai iki 40 metų, ir tai, kad 1990–1997 m. laikotarpiu į laisvę taip pat buvo paleista dar keliasdešimt tūkstančių asmenų.

³⁰ *Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A.*, 2012, p. 143–156; *Sakalauskas G.*, 2014a, p. 123–140; *Sakalauskas G.*, 2014, p. 95–136; *Sakalauskas G.* Lithuania // *Drenkhahn K., Dudeck M., Dünkel F.* (ed.). Long-Term Imprisonment and Human Rights (Routledge Frontiers of Criminal Justice). Routledge, 2014, p. 198–217.

³¹ Iš šios statistikos galima daryti tik labai ribotas išvadas apie tikrąją kalinimo trukmę. Tai yra Kailėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos surinkta statistika, taigi čia įskaičiuoti tik tie asmenys, kurie buvo nuteisti realia laisvės atėmimo bausme ir buvo įkalinti

labai ilgą³²; b) ji toliau ilgėja. Tai sukuria itin nepalankias prielaidas įkaltų asmenų socialinei integracijai, o visai įkalinimo sistemai kelia naujas sunkias užduotis.

4 pav. Vidutinė teismo kalintiems asmenims paskirtos ir realiai atliktos terminuotos laisvės atėmimo bausmės trukmė Lietuvoje 1998–2018 m. (pagal duomenis kiekvienų metų pabaigoje, mėn.)³³

(arba perkelti iš tardymo izoliatorių), kad atliktų laisvės atėmimo bausmę. Taigi tai nėra visų per metus paskirtų laisvės atėmimo bausmių vidurkis, nes šiuo atveju neskaičiuoti asmenys, kuriems, pavyzdžiui, kardomojo suėmimo terminas atitiko paskirtos laisvės atėmimo bausmės terminą arba likusioji bausmės, patekus į įkalinimo įstaigą, dalis buvo atlikta iki metų pabaigos. Tai yra apie padėtį konkrečią metų dieną (gruodžio 31 d.) pateikta statistika, t. y. skaičiuojamas tik tų asmenų bausmės vidurkis, kurie tą dieną atlieka laisvės atėmimo bausmę. Tai reiškia, kad dalis trumpesniai nei 1 metų laisvės atėmimo bausmės terminui nuteistų asmenų į šią statistiką taip pat gali nepatekti: pavyzdžiui, jei jie į įkalinimo įstaigą atvyko vasario 1 d. ir buvo paleisti tų pačių metų gruodžio 1 d. Dėl to ilgėja (didėja) bendras paskirtos laisvės atėmimo bausmės vidurkis. Plačiau žr.: *Sakalauskas G.*, 2016, p. 216–218.

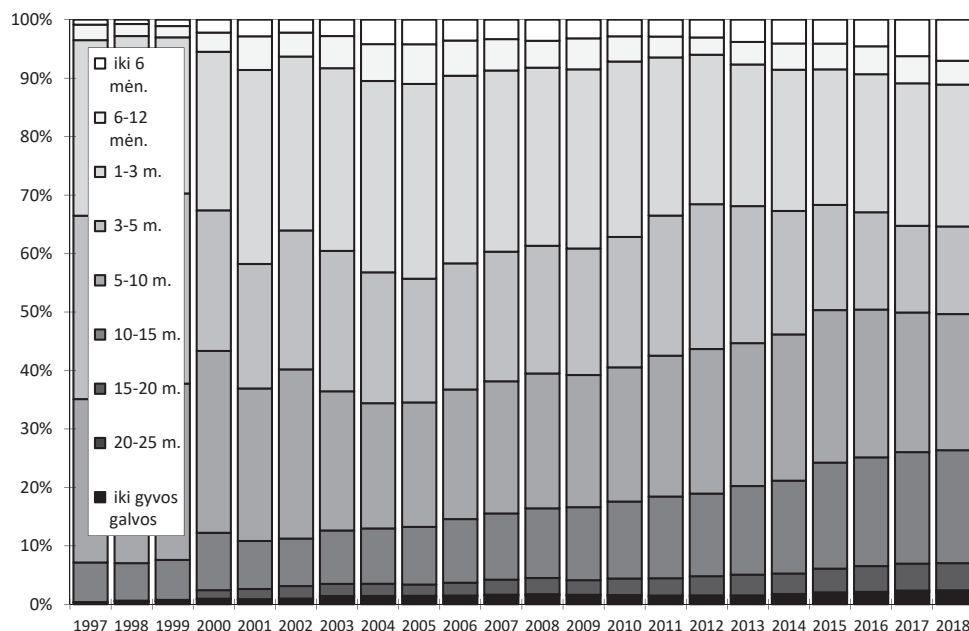
³² Tarptautinį palyginimą žr.: *Dünkel F., Sakalauskas G.*, 2017, p. 91–116.

³³ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines 1998–2018 m.

1.2. KALINIŲ STRUKTŪRA

Šiame skirsnyje trumpai pristatomi esminiai kalinių struktūros požymiai – tiek, kiek jie yra svarbūs pasirinktai empirinio tyrimo metodikai ir visai analizuojamai temai šioje monografijoje.

Tęsiant įkalinimo trukmės problematikos analizę – 5 pav. matyti, kad nuo 2004 m. nuosekliai didėjo turinčių atlikti teismo paskirtą ilgesnę nei 5 metų laisvės

5 pav. Atliekančiųjų realią laisvės atėmimo arba arešto bausmę asmenų struktūra pagal teismo paskirtos laisvės atėmimo bausmės arba arešto bausmės trukmę Lietuvoje 1997–2018 m. (kiekvienų metų pabaigoje)³⁴

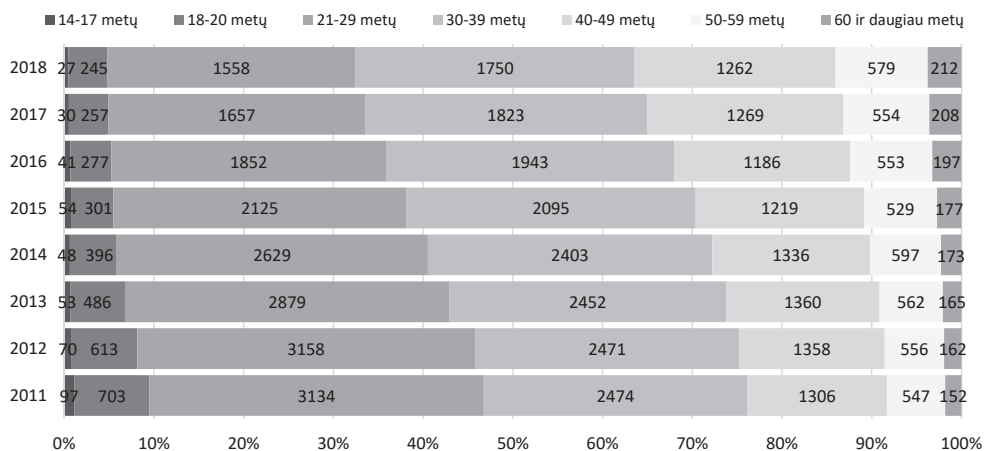
atėmimo bausmę asmenų dalis. Beveik **65 proc. įkalinųjų** (2018 m. pabaigoje) turėjo atlikti **ilgesnę nei 3 metų laisvės atėmimo bausmę**³⁵, kai Vakarų Europos

³⁴ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines 1997–2018 m.

³⁵ Platesnę šių skaičių dinamikos analizę žr. *Sakalauskas G.*, 2014b, p. 95–136. Tai, kad įkalinimo lygis beveik nepriklauso nuo viktimizacijos lygio ir registruotų nusikalstamų veikų dinamikos, pastebi dauguma šių problematiką analizavusių autorių. Žr. *Lappi-Seppälä T.* Controlling prisoners rates: experiences from Finland. 135th international senior seminar. Visiting experts' papers // Resource material series No. 74.

šalyse ši proporcija yra atvirkštinė³⁶. Svarbu pabrėžti, kad įkalinėtų asmenų skaičius ir laisvės atėmimo bausmės trukmės pokyčiai **nėra proporcingi registruoto nusikalstamumo ar jo struktūros pokyčiams**³⁷.

Didžioji dalis visų įkalinėtų asmenų yra pilnamečiai vyrai, moterys sudaro tik 4–5 proc. įkalinėtų asmenų, nepilnamečiai – 1–2 proc., taip pat tik 1–2 proc. sudaro užsienio valstybių piliečiai. 65 proc. atliekančių laisvės atėmimo bausmę³⁸ sudaro asmenys iki 40 m. (žr. 6 pav.), nors per 7 metus ši dalis sumažėjo beveik 13 proc. Šis rodiklis itin svarbus suvokiant, kad didžiąją dalį kalinių sudaro

6 pav. Atliekančiųjų realią laisvės atėmimo bausmę asmenų struktūra pagal amžių Lietuvoje 2011–2018 m. (kiekvienų metų pabaigoje)³⁹

Prieiga per internetą: <http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No74/No74_05VE_Seppala1.pdf>; Lappi-Seppälä T. Explaining imprisonment in Europe // *European Journal of Criminology*, 2011, Vol. 8, No. 4, p. 308; Tonry M. Explanations of American punishment policies // *Punishment & Society. The International Journal of Penology*, 2009, Vol. 11, No. 3, p. 377–394; Allen R. Reducing the use of imprisonment. What can we learn from Europe? Report for the Criminal Justice Alliance. London, 2012, p. 8, 15 ir kt.; DeMichele M. Using Weber's Rechtssoziologie to Explain Western Punishment: A Typological Framework // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2013, Vol. 21 (1), p. 94 ir kt.

³⁶ Žr. Dünkel F., Sakalauskas G., 2017, p. 110–113.

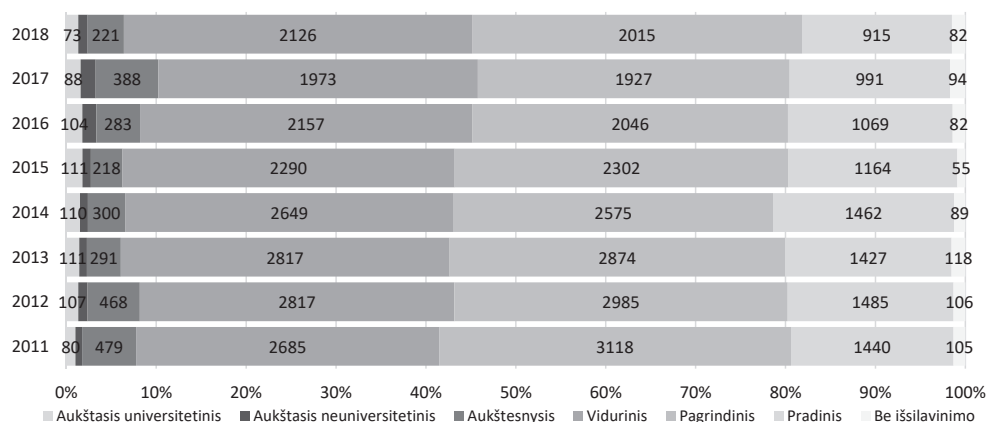
³⁷ Žr. ten pat; Aebi F. M., Delgrande N., Marguet Y. Have community sanctions and measures widened the net of the European criminal justice systems? // *Punishment & Society*, 2015, Vol. 17 (5), p. 587.

³⁸ Toliau 6, 7 ir 8 pav. pavaizduota būtent tik laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų statistika, nes arešto bausmę atliekančių asmenų skaičius konkrečią dieną yra nedidelis.

³⁹ Parenpta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines 2011–2018 m.

jauni vyrai, kurie įkalinimo metu nedalyvauja bendroje darbo rinkoje, o po bausmės atlikimo vėl į ją įsilieti gali būti sunku – tai yra viena iš svarbių užduočių įkalinimo sistemai (plačiau žr. monografijos 8 ir 9 skyrius).

7 pav. Atliekančiųjų realią laisvės atėmimo bausmę asmenų struktūra pagal turimą išsilavinimą Lietuvoje 2011–2018 m. (kiekvienų metų pabaigoje)⁴⁰

7 pav. pavaizduota laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų struktūra pagal kalinimo metu turėtą **išsilavinimą**. Maždaug 45 proc. įkaltų asmenų turi vidurinį arba aukštesnį išsilavinimą, maždaug 20 proc. turi tik pradinį arba neturi jokie išsilavinimo. Įdomu tai, kad kalinių struktūra pagal išsilavinimą per 20 metų Lietuvoje beveik nesikeitė. Žvelgiant į šiuos duomenis svarbu pabrėžti tris dalykus:

- kalinių struktūra pagal išsilavinimą neatitinka visos visuomenės struktūros pagal šį požymį – įkalinimo įstaigose yra neproporcingai daug asmenų, turinčių tik vidurinį, pagrindinį ar pradinį išsilavinimą⁴¹;
- žemas ar žemesnis išsilavinimas neturi būti traktuojamas kaip viena iš nusikalstamo elgesio „priežasčių“ – baudžiamojo persekiojimo sistemoje

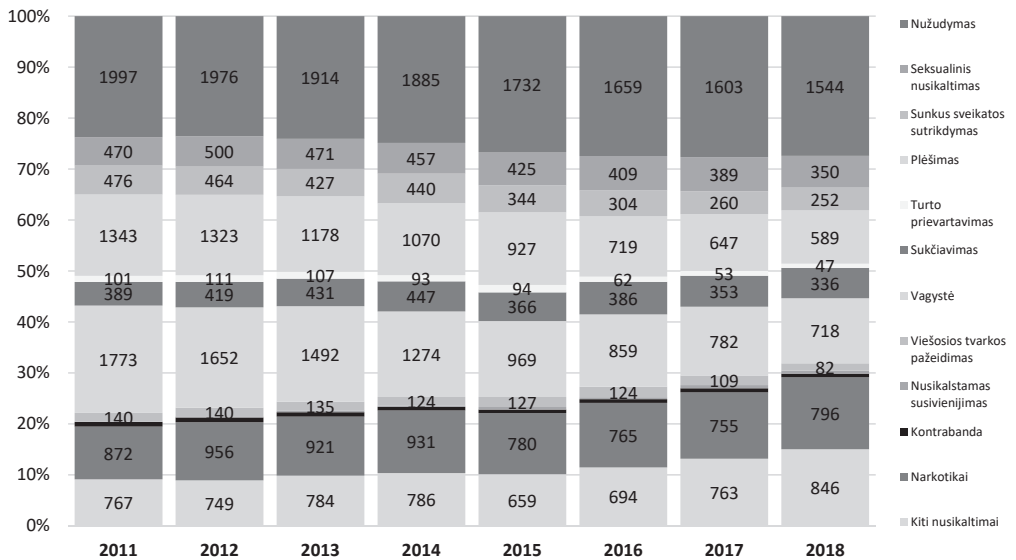
⁴⁰ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos ataskaitas 2011–2018 m. Aukštojo neuniversitetinio išsilavinimo skaičiai paveikslėlyje nepateikiami (jie mažesni už 100).

⁴¹ 2018 m. pabaigoje aukštąjį arba aukštesnįjį išsilavinimą Lietuvoje turėjo 32,2 proc. Lietuvos gyventojų, tik pradinį – 6,3 proc. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <[https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=b1dfe1e2-2a58-46aa-b3fb-98e13720bbfe#/>](https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=b1dfe1e2-2a58-46aa-b3fb-98e13720bbfe#/).

ir ypač – patekimo į įkalinimo sistemą procese – tai pirmiausia yra reikšmingas selektyvumo kriterijus;

- c) išsilavinimas ir profesinė kompetencija yra svarbi prielaida socialinei integracijai, todėl žinomas faktas, kad įkalinimo įstaigose esantys asmenys turi žemą ar žemesnį išsilavinimą, palyginus su visos visuomenės gyventojų struktūra, sukuria poreikį įkalinimo įstaigose atverti kiek įmanoma platesnes galimybes įgyti išsilavinimą ir profesines kompetencijas.

8 pav. pavaizduota nusikaltimų, už kuriuos asmenys buvo įkalinti, struktūra. Jame matyti, kad didžiausią dalį sudaro už **nužudymus** kalintys asmenys (maždaug 25 proc.), dar maždaug 10 proc. sudaro asmenys, kalintys už sunkius sveikatos sutrikdymus ir seksualinio pobūdžio nusikaltimus. Maždaug 35 proc. asmenų kalio už **turtinio pobūdžio nusikalstamas veikas** (vagystes, plėšimus, sukčiavimus, turto prievartavimus), maždaug 13 proc. – už nusikaltimus, susijusius su **narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis**.

8 pav. Atliekančiųjų realią laisvės atėmimo bausmę asmenų struktūra pagal padarytą nusikaltimą Lietuvoje 2011–2018 m. (kiekvienų metų pabaigoje)⁴²

⁴² Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines 2011–2018 m. Kontrabandos ir nusikalstamo susivienijimo skaičiai paveikslėlyje nepateikiami (jie mažesni už 100). Ankstesnių 1995–2005 m. duomenis žr. *Sakalauskas G.*, 2006, p. 25.

Vertinant 8 pav. surašytus nusikaltimus svarbu įvertinti tai, kad didžioji jų dalis yra išties sunkūs, tačiau tai yra tik tam tikro elgesio kvalifikavimo pagal atitinkamus Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsnius išraiška⁴³. Ji neatspindi visos įkalinto asmens gyvenimo visumos, negali būti laikoma vienintele ar pagrindine jo etikete ir pagal ją neturi būti vertinamos jo gyvenimo ir elgesio ateityje perspektyvos. Tai yra svarbi **baudžiamosios teisinės ir bausmių vykdymo perspektyvos takoskyra**, kurioje bausmės vykdymas, nepaisant padarytų nusikaltimų pobūdžio ar sunkumo, visuomet orientuojasi į asmens resocializaciją ir socialinę integraciją (apie tai toliau žr. monografijos 2 skyrių). Tokia orientacija yra būtina ir neišvengiama dar ir todėl, kad visi šie asmenys vis tiek vėliau ar anksčiau išeina į laisvę ir jų integruotas gyvenimas yra ne tik jų pačių, bet pirmiausia – visuomenės interesas.

Empirinio tyrimo metu apklaustų respondentų struktūra pagal padarytą nusikaltimą (žr. monografijos 3.1 skirsnyje 2 lentelę) didžiąja dalimi atitinka 8 pav. pavaizduotą nusikaltimų struktūrą.

⁴³ Ji nevysiškai atitinka realią kalinių struktūrą pagal padarytus nusikaltimus, nes tai yra konkrečią dieną skaičiuojami duomenys. Tikėtina, kad realioje struktūroje šiek tiek daugiau yra lengvesnius nusikaltimus padariusių kalinių, už kuriuos jie atliko trumpesnę nei 1 metų laisvės atėmimo bausmę arba paskirtoji bausmė atitiko kardomojo kalinimo trukmę, todėl jie nepateko į konkrečią dieną skaičiuojamą statistiką.

2. KALINIMO TIKSLAS – ĮKALINTO ASMENS RESOCIALIZACIJA IR SOCIALINĖ INTEGRACIJA

Šiais laikais sunku būtų sutikti žmogų, kuris būtų negirdėjęs apie kalėjimą (plačiąja šio žodžio prasme, nesigilinant į įvairias įkalinimo įstaigų rūšis) ir neturėtų bent apytikslio įsivaizdavimo ne tik apie tai, **kas jame vyksta ar turėtų vykti**, bet ir apie jo **tikslą**. Kalėjimo reikalingumas iš esmės grindžiamas dviem argumentais: a) jis turi būti, kad niekas nenorėtų į jį pakliūti, bijotų ir nenusikalstų (bendroji prevencija) ir b) jis turi „pamokyti“ į jį pakliuvusiuosius – pirmiausia, kad jie nebusikalstų pakartotinai (individualioji prevencija). Ar šie įsivaizdavimai atitinka realų kalėjimo poveikį? Atsakymas į šį klausimą yra svarbus politiniu, ekonominiu, teoriniu ir praktiniu požiūriu – būtent kalėjimu dažniausiai grūmojama reaguojant į visuomenės saugumo ir neva veiksmingesnės nusikaltimų kontrolės poreikius⁴⁴. Ar jis gali juos realiai patenkinti, o gal yra tik tokio patenkinimo iliuzija? Dar labiau diferencijuotai reikėtų žvelgti nustatant, kokį konkrečiai poveikį ir kokiomis priemonėmis kalinant asmenį tikimasi pasiekti? Bendrosios prevencijos aspektai grasinant įkalinimu analizuojami monografijos *5 skyriuje*, prieš tai aptarus kalinimo sąlygas ir kalinių požiūrį į jas, o šiame skyriuje pirmiausia siekiama išgryninti **individualaus poveikio tikslą, nes būtent jis laikomas esminiu ir dažniausiai vieninteliu vykdant kriminalines bausmes**.

Ne tik kasdienėse diskusijose, bet ir profesinėje kalboje šis tikslas apibūdinamas labai įvairiai: atpildas, pamokymas, perauklėjimas, izoliavimas, uždarymas, buvimas nelaisvėje, pataisymas, atsėdėjimas, socialinė integracija ar rehabilitacija, resocializacija, inkliuzija (įtrauktis) ir t. t. Tinkama, socialinių mokslų įžvalgas ir teisės nuostatas atitinkanti retorika apibūdinant įkalinimo tikslą nėra vien tik mados vaikymasis ar gero tono išraiška, už jos slypi ir tam tikras turinys, tam tikra intencija, tam tikras valstybės ir įkalinimo asmens santykis. Ieškant tinkamo kalinimo tikslo apibrėžimo būtina remtis teisinėmis, kriminologinėmis, sociologinėmis ir socialinio darbo argumentų kategorijomis.

Pradedant nuo **teisinių argumentų**, (visų) asmenų integracijos siekis išplaukia iš **konstitucinių socialinės valstybės**⁴⁵ ir **solidarumo** principų, kuriuo-

⁴⁴ Plačiau žr.: *Sakalauskas G.* Kodėl kriminologija? // *Teisė*, 2017, t. 105, p. 37–53.

⁴⁵ Reikėtų pažymėti, kad Lietuvos Konstitucinio Teismo doktrinoje (kol kas) socialinės valstybės principo turinys ir reikšmė nėra pakankamai išplėtoti, nors bausmių vykdymo sistemos humanizavimui ši plėtotė būtų labai svarbi. Apie tai plačiau žr.: *Sakalauskas G.* Kalinimo sąlygos ir kalinių resociali-

se užkoduota žmogaus, jo vertės ir orumo samprata, užprogramuotas žmogaus įvaizdis⁴⁶, socialinio gyvenimo realybė, turinti formuoti valstybės, jos sukurtų ar remiamų institucijų bei organizacijų ir jose dirbančių žmonių laikyseną, dirbant su nuteistais (įkalintais) asmenimis.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau vadinama – LR BVK)⁴⁷ 1 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, jog bausmių vykdymo įstatymų paskirtis – „nustatyti tokią bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis“. Tokia paskirtis nustatoma visų bausmių vykdymui, todėl ji labai svarbi, nors šios nuostatos turinio analizei Lietuvos bausmių vykdymo teisės moksle ir skiriama labai nedaug dėmesio⁴⁸. Šios nuostatos turinį galima interpretuoti įvairiai, bet svarbiausi šioje normoje atrodo keli aspektai.

Pirma, bausmės vykdymo poveikis **orientuojamas į konkretų nuteistą asmenį**, o ne, pavyzdžiui, visą visuomenę (bendrosios prevencijos prasme). Antra, bausmių vykdymas preziumuoja **pozityvų poveikį nuteistajam** (kad siektų savo gyvenimo tikslų), o ne savitikslių atpildą, kerštą, izoliavimą, nubaudimą, gniuždymą, stigmatizaciją, „atsėdėjimą“ ir pan. Trečia, bausmių vykdymas suponuoja gyvenimo tikslų siekimui **teisėtų būdų ir priemonių mokymą(si) ir įsisavinimą**, sukuriant tam tinkamas sąlygas ir erdves. Ketvirta, galutinis bausmės vykdymo

zacijos prielaidos // Teisės problemos, 2015, Nr. 2 (88), p. 12–13 (toliau cituojama: *Sakalauskas G.*, 2015a); taip pat žr. *Kūris E.* Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai // Jurisprudencija, 2002, Nr. 27 (19), p. 59–74; *Žilys J.* Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje // Jurisprudencija, 2006, Nr. 12 (90), p. 15–23.

⁴⁶ *Rehn G.* Grundlegende Überlegungen zur Planung und Gestaltung Sozialtherapeutischer Einrichtungen im Justizvollzug // *Rehn G., Nanninga R., Thiel A.* (Hrsg.). Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern innerhalb und außerhalb des Justizvollzuges. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 213.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, patvirtintas įstatymu Nr. IX-994, priimtu 2002 m. birželio 27 d. // Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

⁴⁸ Taip pat žr.: *Sakalauskas G.* Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2007, Nr. 2, p. 122–134; *Sakalauskas G.* Įkalinimo tikslų labirintuose // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvoje (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 133–153; *Sakalauskas G.*, 2015a, p. 5–53; *Sakalauskas G.* (Re)socializaciją skatinantis įkalinimas? // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 159–180 (toliau cituojama: *Sakalauskas G.*, 2017); *Vosyliūtė A.* Lygtinis paleidimas kaip integracijos prielaida: teismų sprendimų problemos // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 205–231.

tikslas orientuojamas **į gyvenimą atlikus bausmę**. Taigi kalnimo tikslas orientuojamas į tai, kas bus po įkalinimo, į gyvenimą laisvėje, o ne į siaurą laisvės atėmimo bausmės atlikimo periodą. Visa tai apibendrintai galima laikyti **nuteistųjų socialine integracija ir (arba) resocializacija**, būtent tokį visų bausmių, įskaitant ir laisvės atėmimo bausmės, vykdymo tikslą užprogramuoja minėta LR BVK 1 straipsnio 2 dalies nuostata.

Resocializacijos ir socialinės integracijos sąvokos šioje monografijoje vartojamos dažnai, jos sudaro visos atliktos analizės stuburą, todėl tikslinga paaiškinti, kaip jos šioje monografijoje suprantamos. Taip pat svarbu atsiriboti nuo kitos terminijos, kuri neretai taikoma kalnimo tikslui, bet iš tiesų nėra pagrįsta nei teisiniais, nei socialiniais empiriniais argumentais.

Resocializacija suvokiama kaip procesas, kuriame žmogus (naujai) mokosi gyventi visuomenėje. Šis žodis kildinamas iš **socializacijos** sąvokos, suprantamos kaip procesas, kuriame žmogus išmoksta grupės, kuriai jis priklauso, normų, vertybių ir orientacijų⁴⁹. Socializacija reiškia antrąjį, socialinį-kultūrinį žmogaus gimimą⁵⁰, žmogiškosios asmenybės raidos procesą, produktyviai konfrontuojant su natūralia žmogaus prigimtimi ir aplinka (pirmiausia – kultūriniu, ekonominiu ir socialiniu fizinės gyvenimo aplinkos kontekstu)⁵¹. Tai – per socialinę aplinką perduodamas elgesio būdų, mąstymo stilių, jausmų, žinių, motyvacijos ir vertybinių orientacijų mokymasis; mokymosi procesas vyksta per stebėjimą, mėgdžiojimą, palyginimą, vengimą, bandymą ir supratimą, jis gali būti intensyvesnis arba lėtesnis; socializacijos tikslai yra intelektualių sugebėjimų ir pasitikėjimo savimi įgijimas, pasiekimų motyvacija, sąžinės formavimas, sugebėjimas ir pasirengimas produktyviai spręsti konfliktus ir solidarizuotis⁵². Socializacijos metu žmogus su savo genetinių instinktų ir poreikių duotybe, įgimtais temperamento ir asmenybės požymiais **tampa save (įsi)vertinti ir savo identitetą saugoti gebančiu subjektu**, galinčiu įveikti socialinius, kultūrinius, ekonominius ir ekologinius reikalavimus⁵³. Vartojant žodį „resocializacija“ norima pabrėžti, kad šis mokymasis vyksta iš naujo, todėl „reso-

⁴⁹ Pirmą kartą ši sąvoka buvo pavartota 1828 m. Oksfordo žodyne, kuri reiškė „to render social, to make fit for living in society“. Pagal Farzin S., Jordan S. (Hrsg.). Lexikon Soziologie und Sozialtheorie. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2008, p. 253–256 (toliau cituojama: Farzin S., Jordan S., 2008).

⁵⁰ Kreft D., Mielenz I. (Hrsg.). Wörterbuch Soziale Arbeit. 3. Aufl. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 1988, p. 507 (toliau cituojama: Kreft D., Mielenz I., 1988).

⁵¹ Farzin S., Jordan S., 2008, p. 253.

⁵² Apibendrinta pagal Kaiser G. Kriminologie. 3. Aufl. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1996, p. 198.

⁵³ Farzin S., Jordan S., 2008, p. 253.

cializacija“. Tačiau neretai matyti, kad bent jau dalis įkalintų asmenų vykusiame socializacijos procese neišmoko socialiniam gyvenimui reikšmingų dalykų arba šis procesas buvo labai turbulentinis, todėl čia ši sąvoka vartojama ir su skliausteliu „(re)socializacija“⁵⁴, laikant ją visą gyvenimą trunkančio socializacijos proceso dalimi⁵⁵. Savo ruožtu resocializacijos sąvoka kritikuojama dėl to, kad žmogaus **socializacija yra natūralus procesas**. Taigi „resocializacijos“ sąvokos kritikai pabrėžia valstybės siekiamą grįžtamąjį prievartinį naujos socializacijos procesą, kuris yra ir neįmanomas, ir turi panašių totalios valstybės veikimo bruožų, kaip ir siekiant „pataisyti“ asmenis. Todėl teigiama, kad **resocializacija neturi ir negali būti vykdoma prieš asmens valią arba be jo ištraukimo**⁵⁶. Socialinio darbo kontekste žvelgiama dar kritiškiau atkreipiant dėmesį į tai, kad socializacijos ir resocializacijos sąvokose nėra **asmens poreikių** kategorijos, dažniausiai asmens poreikiai sutapatinami su visuomenėje priimtinais normomis⁵⁷. Kitaip tariant, norima pasakyti, kad aklas reikalavimas (pageidavimas) asmeniui būti socialiam, socializuotis ar resocializuotis ignoruoja asmens poreikius, kurie ne tik nėra patenkinami, bet netgi galbūt nėra socialiai pripažįstami ar įvardinami⁵⁸. Be to, siekiant atsiriboti nuo labai plačios socializacijos sąvokos ir įvairialypio jos turinio, resocializacija laikomas socializacijos trūkumų ir defektų, siejamų ir su kriminalizacija, konstatavimas⁵⁹ ir mėginimas juos kompensuoti. Ši sąsaja su kriminalizacija yra svarbi, nes atskleidžia resocializacijos poreikį pagrindžiančias **atskirties ir stigmatizacijos apraiškas**. Taigi svarbu pabrėžti, kad **resocializacijos reikia pirmiausia todėl, kad asmuo pateko į įkalinimo įstaigą, o ne todėl, kad jis nusikalto**.

Pastarųjų dešimtmečių kriminologiniai tyrimai nepatvirtina tiesioginės sąsajos tarp „blogos“, netinkamos ar nepavykusios⁶⁰ socializacijos ir nusikalstamo

⁵⁴ Plačiau žr.: Sakalauskas G., 2017.

⁵⁵ Cornel H., Dünkel F., Pruin I., Sonnen B.-R., Weber J. Diskussionsentwurf für ein Landesresozialisierungsgesetz. Nichtfreiheitsentziehende Maßnahmen und Hilfeleistungen für Straffälligenhilfe. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2015, p. 9.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Kreft D., Mielenz I., 1988, p. 508.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Cornel H. Zum Begriff der Resozialisierung // Cornel H., Kawamura-Reindl G., Sonnen B.-R. (Hrsg.). Resozialisierung. Handbuch. 4. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 2017, p. 44 (toliau cituojama: Cornel H., 2017).

⁶⁰ Tokios socializacijos sampratos kritikai teigia, kad ji iš viso nėra teisinga. Socializacija yra arba jos nėra, ji negali būti „bloga“ ar „nepavykusi“, netgi, pavyzdžiui, socializacija uždaroje kalinių subkultūroje taip pat yra socializacija. Nesocializuotas žmogus būtų tiesiog monstras, nes gebėjimas subjektyviai prasmingai reaguoti į žmogaus elgesį yra esminis buvimo žmogumi požymis. Ten pat, p. 43.

elgesio – tokia nuomonė vyravo XX a. viduryje, siekiant visiškai atsiriboti nuo į atpildą ir kerštą orientuoto baudimo. **Nusikalsta ir geriau socializavęsi, ir blogiau socializavęsi asmenys**, tačiau pastarųjų šansai patekti į įkalinimo įstaigą yra daug didesni. Kitaip tariant, resocializacijos proceso įkalinimo įstaigose šiuolaikine kriminologine ir sociologine prasme nereikėtų suprasti kaip neva naikinančio buvusio nusikalstamo elgesio priežastis ir sąlygas, bet pirmiausia – kaip didinančio **nenusikalstamo gyvenimo laisvėje** perspektyvas, kurios yra nepalankios jau vien dėl to, kad asmuo buvo įkalinintas⁶¹.

Apibrėžti **socialinės integracijos** sampratą taip pat nėra paprasta, kai imama gilintis į už jos slypinčius daugialypius ir daugiaprasmius procesus, ketinimus, pageidavimus, intencijas. Todėl pagrįstai teigiama, kad šią sąvoką pirmiausia reikia suvokti kaip tam tikros vientisos programos sutrumpinimą arba jos sinonimą⁶². Socialinės integracijos apibrėžimų gausybėje pirmiausia svarbu išskirti etimologinę šio žodžio kilmę – iš lot. *integrario*, reiškiančio atnaujinimą, lotynų kalboje veiksmažodis *integrare* reiškia „atstatyti, atnaujinti, apjungti į visumą“. Lakonišką ir tinkamą integracijos apibrėžimą vokiečių kalba pateikia *Wikipedia*: tai – vertybinio bendrumo formavimas, įtraukiant ir tokias grupes, kurios anksčiau arba šiuo metu pasižymi kita vertybine laikysena; arba tai yra gyvenimo ir darbo bendrystė, į kurią įtraukiami žmonės, dėl įvairių priežasčių buvę iš jos išskirti (ekskluduoti) ir iš dalies apsijungę į išskirtines bendruomenes⁶³. H. Wagneris **integraciją apibrėžia kaip procesą, kuriame skatinama inkliuzinė visuomenė**, kurioje visi – taip pat ir nusikaltėliai, gali savo gyvenimo tėkmėje naudotis inkliuzija ten, kur jų gyvenimo raidai yra svarbu ir jie to pageidauja⁶⁴.

Išskirtinai į resocializaciją ir socialinę integraciją laisvės atėmimo bausmės vykdymą orientuoja ir **tarptautiniai kalinimo standartai**. Dar 1987 m. priimtose Europos kalėjimų taisyklėse įtvirtinta nuostata įkalinimui kėlė tik **nuteistojo asmens integracijos tikslą**: „Įkalinimas jau pats savaime dėl laisvės atėmimo yra bausmė. Todėl kalinimo sąlygos bei kalinimo įstaigos režimas, išskyrus elementus, kuriuos pateisina izoliacija bei būtinumas palaikyti discipliną, neturi didinti kalinių kan-

⁶¹ Plačiau apie *a priori* žalingą kalinimo poveikį žr.: Sakalauskas G., 2017, p. 168–174.

⁶² Cornel H., 2017, p. 31.

⁶³ Prieiga per internetą: <[https://de.wikipedia.org/wiki/Integration_\(Soziologie\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Integration_(Soziologie))>.

⁶⁴ Apie inkliuzijos sąvoką žr.: Wagner H. Prielaidos ir galimybės integracijai socialinės inkliuzijos kontekste. Nuo inkliuduojančios ekskluzijos prie integracijos – prielaidos, pavojai ir potencialas // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 251–260.

čių. Būtina imtis visų galimų priemonių, kad įstaigos organizavimo bei valdymo būdas padėtų: a) užtikrinti, kad gyvenimo sąlygos atitiktų žmogiškojo orumo reikalavimus bei priimtinus visuomenės gyvenimo standartus; b) mažintų žalingą kalinimo poveikį bei skirtumus tarp gyvenimo laisvėje ir kalinimo metu, nes pastarasis turi tendenciją mažinti kalinių savigarbą bei asmeninės atsakomybės jausmą; c) palaikyti ir stiprinti tuos ryšius su giminėmis bei išorės pasauliu, kurie remia geriausius kalinių bei jų šeimų interesus; d) suteikti kaliniams galimybes ugdyti sugebėjimus bei gabumus, kurie padidintų jų sėkmingos adaptacijos perspektyvas po išėjimo į laisvę“ (Rekomendacijos 64–65 punktai).

2006 m. Europos kalėjimų taisyklių 6 punkte **rekomenduojama principinė nuostata**: „Visas kalinimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo apribota laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę.“⁶⁵ Šio tikslo turi būti siekiama įvairiomis priemonėmis, kuo greičiau po nuteistojo atvykimo turi būti įvertinama kalinio asmeninė ir socialinė situacija, sudaromas individualaus darbo planas ir sukuriamas rengimo paleidimui strategija (Europos kalėjimų taisyklių 103.2 punktas)⁶⁶, kuri turi būti nuosekliai įgyvendinama viso bausmės atlikimo metu⁶⁷.

2015 m. gruodžio 17 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimtose Tipinėse minimaliose elgesio su kaliniais (Mandelos) taisyklėse⁶⁸ teigiama, kad laisvės atėmimo bausmės ir kitų panašių asmens laisvę apribojančių priemonių tikslas visų pirma yra **apsaugoti visuomenę nuo nusikalstamų veikų ir mažinti pakartotinį nusikalstamą elgesį**. Šis tikslas gali būti pasiektas tik tuomet, jei kalinimo laikas, kiek tik įmanoma, **išnaudojamas jų reintegracijai į visuomenę po paleidimo, kad jie galėtų gyventi savarankiškai ir laikydamiesi įstatymų** (4 taisyklės 1 punktas)⁶⁹. Čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad būtent laisvės atėmimo

⁶⁵ Angl.: „All detention shall be managed so as to facilitate the reintegration into free society of persons who have been deprived of their liberty.“

⁶⁶ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

⁶⁷ Plačiau žr.: *Dünkel F.* Resocializacija ir tarptautiniai žmogaus teisių standartai // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 117–139 (toliau cituojama: *Dünkel F.*, 2017).

⁶⁸ Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės (Nelsono Mandelos taisyklės), priimtose Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje 2015 m. gruodžio 17 d. Prieiga per internetą: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement>>.

⁶⁹ Angl.: „The purposes of a sentence of imprisonment or similar measures deprivative of a person's liberty are primarily to protect society against crime and to reduce recidivism. Those purposes can be achieved only if the period of imprisonment is used to ensure, so far as possible, the reintegration of such persons into society upon release so that they can lead a law-abiding and self-supporting life.“

bausmės (variante rusų kalba – netgi nuosprendžio, kuriuo paskiriama laisvės atėmimo bausmė, rus. *приговора к тюремному заключению*) tikslu laikoma visuomenės apsauga, tačiau kalinimas turi būti vykdomas siekiant reintegracijos tikslo, be kurio negali būti ir visuomenės apsaugos. Tai turėtų būti pasiekta per švietimą (angl. *education*), bendrąjį ugdymą ir profesinį lavinimą bei darbą, taip pat kitas paramos ir pagalbos formas, o visa nuteistųjų laisvės atėmimu **reintegracijos koncepcija** išdėstyta Mandelos taisyklių II skyriaus A. skirsnyje (86–108 taisyklės)⁷⁰.

Apibendrinant teigtina, kad **resocializacijos ir socialinės integracijos** sampratos yra panašios viena į kitą, kai kurie autoriai jas tapatina, kiti – pabrėžia skirtingas šių procesų sudėtines dalis, todėl čia šios dvi sąvokos vartojamos kartu, jų nesusipriešinant, bet paliekant erdves socialinei minčiai ir kryptingam veikimui. Čia nekeliamas tikslas ar užduotis kiek įmanoma preciziškiau apibrėžti vieną ar kitą sąvoką, bet išskirti **esminius į resocializaciją ir (arba) socialinę integraciją orientuoto veikimo elementus**. Pasiremiant H. Corneliu, jis apima⁷¹:

- **konsultavimą apie asmenines problemas**, išteklius, trūkumus, šansus ir galimybes, taip pat socialines sąlygas integracijai po nusikalstamo elgesio ir su tuo susijusius stigmatizacijos ir atskirties procesus;
- **motyvavimą siekiant pagerinti gyvenimo situaciją**, integraciją ir pasinaudoti turimomis galimybėmis, nes patirta atskirtis, stigmatizacija ir perspektyvų neturėjimas dažnai veda į rezignaciją ir su ja susijusį esamos pagalbos nematymą ir nepriėmimą;
- paramą organizuojant kalinimo ir paleidimo kontekste labai svarbų **perėjimą iš kalinimo į gyvenimą laisvėje**;
- **materialinę paramą** užtikrinant pragyvenimo šaltinį ir paramą ieškant gyvenamojo būsto;

Anglų ir rusų kalbos laikomos oficialiomis Jungtinių Tautų kalbomis, todėl galima atkreipti dėmesį ir į tekstą rusų kalba, kuriame visuomenė saugoma ne nuo nusikalstamų veikų, o nuo „nusikaltėlių“. Tarp šių dviejų teiginių yra labai didelis skirtumas ir atsižvelgiant į tai, kas rašoma šiame monografijos skyriuje, labiau idėjinę esmę atitinkantis atrodo angliškas tekstas. Rus.: „Целями приговора к тюремному заключению или к аналогичному лишению свободы являются главным образом защита общества от преступников и сокращение случаев рецидивизма. Эти цели могут быть достигнуты только в том случае, если срок заключения используется, насколько это возможно, для обеспечения реинтеграции таких лиц в общество после их освобождения, с тем чтобы они могли вести законопослушный и самостоятельный образ жизни.“

⁷⁰ Plačiau žr.: *Dünkel F.*, 2017, p. 133–134.

⁷¹ *Cornel H.*, 2017, p. 52.

- paramą ieškant **mokymosi galimybių** ar įgyjant profesiją;
- asmeninę pagalbą, paramą ir palydėjimą **krizinėse situacijose**;
- paramą užmezgant **socialinius kontaktus**, taip pat ir laisvalaikio praleidimui;
- paramą **prisiimant atsakomybę už savo elgesį**, kaip jo pokyčio sąlygą (pavyzdžiui, smurto artimoje aplinkoje atvejais);
- **socialines pastangas tolerancijai** nuteistiesiems, atskirtų grupių integracijai ir destigmatizavimui;
- paramą **įgyjant daugiau asmeninio saugumo**, solidarumo, gebėjimų spręsti konfliktus ir išsipareigoti, taip pat toleranciją frustracijai.

Svarbu dar kartą ir nuolat pabrėžti, kad **vienintelis⁷² socialinės integracijos ir (arba) resocializacijos tikslas** eliminuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau vadinama – LR BK) 41 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą bausmės tikslų pliuralizmą, įskaitant ir tokius su nuteistųjų socialine integracija ar resocializacija sunkiai derinamus tikslus kaip bendroji prevencija ar (savitikslis) asmens baudimas (LR BK 41 straipsnio 2 dalies 1 ir 2 punktai).

Įkalinimo realybė, bent jau tose šalyse, kuriose jai **skiriama mažai konstruktyvaus dalykinio ir politinio dėmesio**, dažnai skiriasi nuo įstatymuose įtvirtintų deklaracijų ir stereotipinio formalaus požiūrio iš išorės. Resocializacijos ir socialinės integracijos galimybės įkalinimo įstaigose dažniausiai yra labai skurdžios, neretai jų atsiranda tik atsitiktinėmis aplinkybėmis, tokias galimybes reikšmingai riboja pati įkalinimo esmė – nelaisvė, kurioje išmokti ką nors pozityvaus yra labai sunku, taip pat – prasta įkalinimo įstaigų infrastruktūra, uždarumas, idėjų, pasiūlos ir kompetencijos stoka, subkultūros įtaka, prastas personalo paruošimas, nepakankamas finansavimas, hierarchinis valdymas ir t. t. Be to, socialiniu požiūriu sudėtingoje nusikalstamo elgesio ir bausmės akrobatikoje kaltės, pasmerkimo, keršto ir atpildo svorio centras visuomet yra stipriai ir pavojingai pakrypęs nuteistųjų asmenų pusėn, garsiai ar bent jau tyliai manant, kad „taip jiems ir reikia, tegul sėdi, tyli ir džiaugiasi tuo, ką turi“. Toks požiūris tuo gajesnis, kuo mažiau

⁷² Čia toliau nėra analizuojamas šių sąvokų santykis su kitomis kalinimo tikslui kartais taikomomis sąvokomis, tokiomis, kaip „pataisa“, „(per)auklėjimas“ ar „socialinė rehabilitacija“, kurios šio tikslo apibrėžimui nėra tinkamos, tai jau analizuota kitose publikacijose. Plačiau žr.: *Sakalauskas G. Įkalinimo tikslų labirintuose // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje* (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 133–153; *Sakalauskas G.*, 2015a, p. 8–17.

gilinamasi ar norima gilintis į asmenines istorijas, siekiama peržengti svetimumo ribą, sugebama suvokti kerštu paremto ir vien tik į „atsėdėjimą“ orientuoto kalnimo beprasmybę. Būtent žmonių dalinimas į „mes“ (gerieji) ir „jie“ (blogieji) sukuria svetimumo distanciją, „juos“ lengva ranka stigmatizuojant, išskiriant, demonizuojant ir dehumanizuojant⁷³. Paradoksalu, tačiau kalnimo kaip integruojančios ar (re)socializuojančios priemonės, o kalniamųjų – kaip tokios priemonės „besišaukiančių“ asmenų suvokimas **gali vesti ir veda prie griežtesnio baudimo, ilgesnių bausmių, didesnių suvaržymų jas atliekant**. Juk jeigu tikima kalnimo galia pozityviai pakeisti įkalintųjų gyvenimus, tuomet ir atseikėti jo galima, o gal net ir reikia – daugiau.

Tačiau tokį požiūrį, kuris itin gajus totalitarinėse ir kurį laiką – pototalitarinėse valstybėse, skeptiškai vertinti verčia ne vien jau minėti empirine patirtimi paremti faktai, bet ir tarptautiniai standartai. Dar 1987 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių⁷⁴ raginama „dėti visas pastangas, kad įkalnimas būtų vykdomas ir organizuojamas taip, kad: <...> būtų sumažintas žalingas įkalnimo poveikis ir skirtumai tarp gyvenimo įkalnimo įstaigoje ir laisvėje, galintys pakenkti kalinių rūpesčiui savimi ir atsakomybei <...>“. Taigi svarbu suvokti ir pabrėžti, kad įkalnimas *a priori iš esmės yra žalingas*, jis dažniausiai neturi jokio „taisomojo“, „integracinio“ ar kitokio pozityvaus poveikio, ypač jei jo turinį sudaro paprastas „atsėdėjimas“ be jokio aiškaus, sisteminio, tikslinio ir kokybiško integracinio pobūdžio priemonių taikymo. Kuo įkalnimas trunka ilgiau, tuo jis žalingesnis. Tiriant pastebėta, kad motyvacija pasikeisti didėja ar bent jau išlieka pirmaisiais antraisiais įkalnimo metais, tačiau vėliau, patyrus, kad esi tik nubaustas ir nieko daugiau, ketvirtaisiais penktaisiais metais vėl sumažėja, kol vis labiau ima didėti frustracija ir rezignacija⁷⁵. Šie desocializacijos procesai neretai sukelia papildomus šalutinius padarinius ir gali vis stipriau suktis į **užburimą didėjančių ir sunkėjančių problemų ratą**: imama konfliktuoti su kitais nuteistaisiais ir darbuotojais (į išorę nukreipta agresija), imama svaigintis įvairiausiomis prieinamomis medžiagomis ar netgi žaloti save (į save nukreipta agresija), nutrūksta ar nutraukiami ryšiai su artimaisiais,

⁷³ Eriksson A. Prisons and the social production of immorality // Eriksson A. (Ed.). Punishing the Other. The social production of immorality revisited. London, New York: Routledge, 2016, p. 78.

⁷⁴ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Priegla per internetą: <<http://www.coe.int/en/web/prison/conventions-recommendations>>.

⁷⁵ Kury H., Brandenstein M., 2009, p. 50. Taip pat žr.: Sakalauskas G., 2015a, p. 7.

dėl susidariusios padėties imami kaltinti kiti, rašoma gausybė skundų, imama mažiau gerbti save, kitus, silpnėja savivertės jausmas, dėl to mažiau sulaukiama pagarbos ir iš kitų.

Kai nutinka žiaurūs smurto protrūkiai, tuomet jie sulaukia daug dėmesio – jie smerkiami, jais stebimasi, jie nepagrįstai tapatinami su „įprastu“ ir „būdingu“ nusikaltėlių ar kalinių elgesiu. Neperspektyvu ir neteisinga nematyti visos kalinimo sistemos visumos, kuri turi reikšmingos įtakos kalinimo kasdienybei, įkalinimo įstaigose nutinkantiems įvykiams ir kalinių gyvenimo perspektyvai. Neatsitiktinai tarptautiniai standartai ir įkalinimo sistema besirūpinančių šalių įkalinimo įstaigų vadybos strategija pirmiausia pabrėžia **gerų ir pagarba žmogiškajam orumui paremtų santykių įkalinimo įstaigose būtinybę**⁷⁶ – jie yra svarbiausia prielaida bent iš dalies sumažinti kalinimo žalą (plačiau žr. monografijos *13 skyrių*).

Nepaisant viso žinomo neigiamo kalinimo poveikio, jis yra taikomas ir vykdomas. Ir nors įkalinimas yra griežčiausia už nusikalstamą elgesį gresianti priemonė, ir nors ją siekiama taikyti tik paskutiniu ir kraštutiniu (lot. *ultima ratio*) atveju, tūkstančiai žmonių Lietuvoje ir milijonai visame pasaulyje **vis tiek yra įkalinami**. Todėl svarbu ir būtina kelti klausimą, koks kalinimas galėtų būti mažiau žalingas, o kartais galbūt net ir paskatinti asmens resocializaciją ir socialinę integraciją? Daugelio mokslinių tyrimų rezultatai rodo, kad vien tik baudimas ar įkalinimas patys savaime ne tik neturi jokio bauginančio efekto, bet priešingai – tai yra reikšmingi kriminogeniniai veiksniai⁷⁷. Taigi siekiant dar labiau nepabloginti įkalinųjų integruoto gyvenimo visuomenėje galimybių ir visuomenės saugumo padėties, **įkalinimas privalo būti orientuotas į asmens resocializaciją ir socialinę integraciją**, nors tokios galimybės yra labai ribotos, o jų įgyvendinimui įkalinimo sistema turi atitikti daug kriterijų. Būtent per šią kalinimo tikslo perspektyvą toliau ir analizuojami įvairūs gyvenimo įkalinimo įstaigose ir būtino nuoseklaus perėjimo į laisvę organizavimo aspektai, žvelgiant, kaip pačių kalinių vertinama **kalinimo realybė** atitinka teorines ir teises kalinimo organizavimo nuostatas.

⁷⁶ Plačiau žr.: *Sakalauskas G.* Kalinių ir darbuotojų santykių įkalinimo įstaigose svarba nuteistųjų integracijai ir įstaigoje vyraujančiai atmosferai // *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP)*, 2015, Nr. 10, p. 52–67 (toliau cituojama: *Sakalauskas G.*, 2015b).

⁷⁷ *Lösel F.* Wie wirksam ist die Straftäterbehandlung im Justizvollzug? // *Rettenberger M., Dessecker A.* (Hrsg.). *Behandlung im Justizvollzug*. Wiesbaden, 2016, p. 28 (toliau cituojama: *Lösel F.*, 2016).

3. EMPIRINIO TYRIMO RESPONDENTŲ BRUOŽAI IR TYRIMO INSTRUMENTAS

3.1. RESPONDENTŲ BRUOŽAI

Lauko tyrimą Lietuvos įkalinimo įstaigose 2016 m. balandžio–gegužės mėnesiais atliko Lietuvos teisės instituto tyrėjų grupė. Tyrimo duomenys buvo renkami atliekant įkalinimų asmenų anketinę apklausą. Šis metodas pasirinktas dėl to, kad esant ribotiems laiko ir interviuotojų ištekliams leido vienu metu apklausti pakankamai didelį respondentų skaičių. Be to, buvo siekiama, kad tyrimo metu surinkti duomenys galėtų būti palyginami su anksčiau Lietuvoje bei užsienio šalyse atliktais kalinimo įstaigų tyrimais, kurie buvo vykdomi pagal panašią metodiką bei naudojant panašius tyrimo instrumentus. Taip pat, siekiant didesnio respondentų atsakymų patikimumo, buvo labai svarbu užtikrinti jų anonimiškumą, o anketinė apklausa leido tai padaryti geriau negu, pavyzdžiui, asmeniniai interviu. Kita vertus, atsakymų patikimumas galėjo šiek tiek nukentėti dėl to, kad apklausiant didesnę respondentų skaičių buvo sudėtinga išvengti jų tarpusavio bendravimo ir užduodamų klausimų aptarinėjimo.

Apklausiai buvo naudojamas popieriuje spausdintas klausimynas, kurį kiekvienas tyrimo dalyvis turėjo užpildyti savarankiškai. Respondentai buvo apklausiami grupėmis, įstaigų administracijos tam skirtose patalpose (mokymo klasėse, renginių salėse ir pan.). Prieš apklausą tiriamieji būdavo trumpai supažindinami su tyrimo tikslais, apklausos eiga, taip pat jiems būdavo pateikiama klausimyno pildymo instrukcija. Apklausoje metu patalpoje visuomet būdavo vienas ar keli interviuotojai, kurie, esant reikalui, galėjo atsakyti į tiriamųjų klausimus, susijusius su klausimyno turiniu ar pildymo ypatumais. Vidutiniškai klausimyno pildymas respondentams užtrukdavo apie 1 valandą.

Apklausiant nuteistuosius nebuvo taikoma speciali respondentų atrankos procedūra. Viena vertus, dėl pakankamai skirtingos patalos įstaigų specifikos standartizuota atranka būtų sunkiai įmanoma, kita vertus, apklausa buvo savanoriška, todėl, net ir iš anksto nustačius norimų apklausti respondentų kategorijas bei skaičių, praktiškai tai užtikrinti būtų buvę sudėtinga. Dėl šių priežasčių įstaigų administracijos buvo prašoma sudaryti galimybes apklausti kuo didesnę įkalinimų skaičių iš kuo įvairesnių nuteistųjų grupių – tiek pagal demografines charakte-

ristikas, tiek pagal padarytas nusikalstamas veikas bei paskirtos bausmės trukmę, tiek ir pagal neformalioje kalinių hierarchijoje užimamą padėtį.

Iš viso buvo apklausti 884 įkalinti asmenys, tačiau vėliau, atliekant duomenų apdorojimą, dalis gautų klausimynų (194) buvo pripažinti negaliojančiais dėl nepakankamo užpildymo ar akivaizdžių pildymo klaidų. Taigi, iš viso tyrimo metu buvo gauta 690 užpildytų galiojančių klausimynų, kurie buvo panaudoti tolimesnėje duomenų analizėje. 1 lentelėje pateikiami duomenys apie tai, kiek respondentų buvo apklausta konkrečiose pataisos įstaigose.

1 lentelė. Respondentų pasiskirstymas pagal pataisos įstaigas (abs. sk. ir proc.)

Pataisos įstaiga	Respondentų skaičius	Respondentų proc.
Alytaus pataisos namai	52	7,5
Panevėžio pataisos namai (moterys)	91	13,2
Vilniaus pataisos namai	72	10,4
Vilniaus pataisos namai (Sniego g.)	25	3,6
Kybartų pataisos namai	37	5,4
Pravieniškių pataisos namai (1 sektorius)	64	9,3
Pravieniškių pataisos namai (2 sektorius)	78	11,3
Pravieniškių pataisos namai (3 sektorius)	44	6,4
Pravieniškių besargybiai ir atviroji kolonija	38	5,5
Marijampolės pataisos namai	109	15,8
Lukiškių TI-K	22	3,2
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	39	5,7
Laisvės atėmimo vietų ligoninė	19	2,8
Iš viso	690	100

Kalbant apie apklaustųjų socialines demografines charakteristikas galima paminėti, kad 599 (86,8 proc.) iš jų buvo **vyrų**, o 91 (13,2 proc.) – **moterys**. Respondentų amžius svyravo nuo 18 iki 66 metų, **amžiaus vidurkis** – 35 metai⁷⁸. 3,9 proc. respondentų nurodė, kad yra įgiję tik pradinį **išsilavinimą**, 26,8 proc. buvo baigę pagrindinę, 24,6 proc. – vidurinę, 34,1 proc. – profesinę mokyklą; 7,2 proc. buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą. 3,3 proc. respondentų į klausimą apie jų išsilavinimą neatsakė. Du trečdaliai apklaustųjų (66,8 proc.) teigė, kad jie prieš įkalinimą **dirbo**.

⁷⁸ 54 respondentai savo amžiaus nenurodė.

Maždaug pusė respondentų (50,1 proc.) nurodė, kad tai yra pirmoji jų įkalinimo patirtis, o likusieji (49,9 proc.) teigė, jog kali jau **nebe pirmą kartą**. Iš kalinčiųjų nebe pirmą kartą 37,7 proc. anksčiau buvo kalėję vieną, 22,3 proc. – du, 15,1 proc. – tris kartus. Dar 25 proc. teigė anksčiau kalėję daugiau nei tris kartus. Atsakydami į klausimą apie tai, už kokį nusikaltimą šiuo metu atlieka bausmę, įkalinieji galėjo pasirinkti iš klausimyne pateiktų atsakymų arba įrašyti savo variantą. Respondentų atsakymai pateikti 2 lentelėje⁷⁹.

2 lentelė. Respondentų pasiskirstymas pagal tai, už kokį nusikaltimą atlieka bausmę (abs. sk. ir proc.)

Nusikaltimai	Respondentų skaičius	Respondentų proc.
Vagystė	208	30,1
Plėšimas	121	17,5
Sukčiavimas	62	9
Turto prievartavimas	18	2,6
Nužudymas	160	23,2
Sveikatos sutrikdymas	108	15,7
Nusikaltimas, susijęs su narkotikais	102	14,8
Viešosios tvarkos pažeidimas	53	7,7
Seksualinis nusikaltimas	49	7,1
Kitas nusikaltimas	46	6,7

Respondentai, kurie pasirinko atsakymą „Kitas nusikaltimas“, dažniausiai minėjo sukeltą eismo įvykį, kontrabandą, smurtą artimoje aplinkoje ir kt. Keletas nuteistųjų teigė, kad nepadarė jokio nusikaltimo.

Respondentų taip pat buvo klausama, kokio dydžio laisvės atėmimo bausmė jiems buvo paskirta už padarytą nusikalstamą veiką ir kiek šios bausmės jie jau yra atlikę. Atmetus nuteistuosius iki gyvos galvos, **paskirtos bausmės vidurkis** buvo 6 metai ir 8 mėnesiai. Atitinkamai **atliktos bausmės dalies** vidurkis – 3 metai ir 7 mėnesiai.

⁷⁹ Respondentai turėjo galimybę rinktis daugiau negu vieną atsakymą, jeigu atlieka bausmę už keletą nusikalstamų veikų, todėl procentų stulpelio suma yra didesnė negu 100.

3.2. TYRIMO INSTRUMENTAS

Kaip jau minėta, tyrimo metu buvo naudojamas standartinis popieriuje atspausdintas klausimynas (žr. *priedą*)⁸⁰, kurį apklausos dalyviai pildė savarankiškai. Iš viso klausimyną sudarė 150 klausimų, kurių dauguma buvo uždari, su pateiktais pasirinktiniais atsakymų variantais arba pusiau uždari, kuriuose respondentai, be pateiktų atsakymų, galėjo įrašyti ir savo atsakymų variantus.

Tyrimo klausimynas buvo suskirstytas į tam tikrus modulius, pagal temas bei tyrimo tikslus. Toliau su trumpais paaiškinimais pateikiama modulių seka taip, kaip jie buvo išdėstyti klausimyne.

- **Visuomenės nuostatos ir bausmės Lietuvoje.** Įvadinė klausimyno dalis, skirta sudominti respondentus ir sužinoti jų nuomonę apie tam tikrus visuomenėje paplitusius stereotipus, susijusius su bausmėmis už nusikaltimus bei kalinimo sąlygomis.
- **Kalinimo sąlygos.** Šioje klausimyno dalyje respondentų klausiama apie konkrečias kalinimo sąlygas, tokias kaip vietos trūkumas, temperatūra, apšvietimas, triukšmas, maistas ir pan.
- **Individualus bausmės atlikimo planas.** Šioje dalyje klausiama apie tai, kas vyksta įkalintajam patekus į įkalinimo įstaigą. Siekiama išsiaiškinti, ar įstaigos pareigūnai bei specialistai kalbasi su atvykusiu nuteistuoju, ar jis informuojamas apie įstaigos taisykles, ar jam sudaromas individualus bausmės atlikimo planas.
- **Sveikata ir ligos.** Ši dalis skirta surinkti informaciją apie respondentų fizinę ir psichologinę būklę. Teiraujamosi apie sveikatos sutrikimus, ligas, priklausomybes, asmeninę savijautą. Respondentų taip pat prašoma įvertinti įstaigoje teikiamos medicininės priežiūros bei pagalbos galimybes ir kokybę.
- **Darbas, išsilavinimas, laisvalaikis.** Šioje klausimyno dalyje renkama informacija apie įkalintųjų mokymąsi įstaigoje, darbo įstaigoje galimybes ir sąlygas. Taip pat klausiama apie laisvalaikio praleidimo būdus ir jų pasiūlą.
- **Reabilitacija, socialinis ugdymas ir konsultavimas.** Šioje dalyje siekiama sužinoti apie įkalintųjų dalyvavimą kokiuose nors įstaigoje rengiamuose konsultavimo, reabilitacijos ar socialinio ugdymo kursuose, programose ar konsultacijose.

⁸⁰ Klausimynas moterims buvo pritaikytas klausimuose vartojant moteriškąją giminę.

- **Santykiai ir kontaktai įstaigoje.** Ši klausimyno dalis skirta kalinių tarpusavio santykiams bei santykiams su įstaigos darbuotojais. Klausama apie galimai kylančias bendravimo problemas, tarpusavio sutarimą ir pasitikėjimą, darbuotojų elgesį, bendrą santykių atmosferą įstaigoje.
- **Saugumas įstaigoje.** Pratęsiant ankstesnės dalies temą šioje dalyje klausama, kaip saugiai įkalintieji jaučiasi asmeniškai, kiek jie baiminasi, kad jiems gali kas nors nutikti. Taip pat klausama apie jiems asmeniškai nutikusius incidentus su kitais kaliniais ar įstaigos darbuotojais.
- **Problemos ir nesutarimai.** Šioje klausimyno dalyje toliau bandoma sužinoti apie įstaigoje kylančias problemas ar nesutarimus bei jų priežastis. Siekiama išsiaiškinti nuteistiesiems būdingas konfliktų sprendimo strategijas bei jų požiūrį į tai, kaip konfliktus turėtų spręsti įstaigos darbuotojai ar vadovybė. Taip pat šioje dalyje užduodami klausimai apie įstaigoje vyraujančią nuobaudų įkalintiesiems taikymo praktiką.
- **Kontaktai su išoriniu pasauliu, paruošimas paleidimui iš įstaigos.** Šis klausimų blokas turi dvi potemes. Visų pirma siekiama surinkti informaciją apie tai, kiek dažnai ir su kokiais asmenimis, esančiais už patalpos įstaigos ribų, nuteistieji kontaktuoja. Klausama apie pasimatymus bei telefoninius pokalbius su šeimos nariais, giminaičiais, draugais ir kt., susitikimus ar pokalbius su oficialiais asmenimis, institucijų atstovais. Toliau respondentų klausama apie jų paruošimą paleidimui į laisvę, tam skirtas įstaigoje taikomas priemonės. Taip pat siekiama sužinoti, su kokiais sunkumais baiminasi susidurti paleidžiamas į laisvę asmuo.
- **Baigiamieji klausimai.** Šioje dalyje užduodami apibendrinantys klausimai apie anksčiau klausimyne gvildentas temas. Tai suteikia galimybę gauti bendrą aptartų dalykų vertinimą bei patikrinti, kiek jis atitinka ar skiriasi nuo prieš tai respondentų pateiktos informacijos.
- **Klausimai apie respondentą.** Čia renkami socialiniai demografiniai duomenys apie respondentą, jo padarytas nusikalstamas veikas, paskirtą bausmę bei kalinimo trukmę.

4. KALINIMO SĄLYGOS IR ĮKALINTŲ ASMENŲ POŽIŪRIS

Monografijos 2 *skyriaus* pradžioje, aprašant kalinimo tikslą, pirmiausia užsiminta apie **dažną stereotipinį šio tikslo įsivaizdavimą**, paremtą buitiniu ir dažniausiai išskirtinai tik žiniasklaidos (medijų) formuojamu žinojimu. Pavyzdžiui, kartais manoma, kad kalinimo sąlygos turi būti blogos, tuomet niekas nenorės ten patekti ir nenusikals, o neva nemaža dalis buvusių kalinių šaltuoju metų periodu netgi sąmoningai nusikalsta, kad galėtų „šiltai ir ramiai“ gyventi įkalinimo įstaigoje. Jokie empiriniai tyrimai šių ir kitų panašių prielaidų nepatvirtina.

Bendrasis preventyvusis kalinimo poveikis analizuojamas monografijos 5 *skyriuje*, o šis skyrius skirtas pačių įkalinimų asmenų požiūrio į bausmę ir kalinimo sąlygas analizei. Pirmiausia svarbu pabrėžti, kad kalinimo sąlygos, nepaisant perspektyvos neturinčių įvairiausių stereotipų, **turi nežeminti žmogaus orumo, turi atitikti nacionalinius ir tarptautinius standartus**. Tik tokiomis sąlygomis vykdoma laisvės atėmimo bausmė gali būti pateisinama ir tapti viena iš nuteistojo asmens socialinės integracijos prielaidų. Todėl šiame skyriuje pirmiausia aptariami nacionaliniai ir tarptautiniai bendrųjų kalinimo sąlygų standartai, tuomet pateikiami respondentų požiūrį iliustruojantys empirinio tyrimo duomenys.

4.1. GYVENAMOJO PLOTO IR KITŲ BUITINIŲ SĄLYGŲ STANDARTAI

Minėta, kad, 2018 m. duomenimis, **vidutinė laisvės atėmimo bausmės trukmė**, kurią turėjo atlikti metų pabaigoje Lietuvos įkalinimo įstaigose kalintys nuteistieji, buvo 80 mėnesių (6 metai ir 8 mėnesiai), o tais pačiais metais realiai atliktos laisvės atėmimo bausmės vidurkis buvo daugiau nei 30 mėnesių (2 metai ir 6 mėnesiai)⁸¹, neskaitant tardymo izoliatoriuose praleisto laiko (vidutiniškai – 13 mėnesių) – pastaruosius ketverius metus tai ilgiausi terminai per visą nepriklausomos Lietuvos istoriją⁸². Taigi analizuojant bendrąsias buitines kalinimo

⁸¹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos parengta Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

⁸² Plačiau žr.: Sakalauskas G., 2014b, p. 95–136; Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A., 2012.

sąlygas svarbu turėti mintyje ir tai, kad šiomis sąlygomis paprastai praleidžiama labai daug laiko.

Be žmogaus orumą atitinkančio minimalaus **gyvenamojo ploto**, kuris yra vienas svarbiausių nedidelėje erdvėje praleidžiant ne vienerius metus, **svarbios yra kitos būtinės sąlygos**: natūrali šviesa dienos metu gyvenamosiose patalpose, vėdinimas, tinkama temperatūra ir oro drėgnumas, galimybės netrukdomai naudotis tualetu, galimybės nusiprausti ir išsiskalbti drabužius, patalynės keitimas, tinkamas ir įvairus maistas, galimybės apsipirkti, išpažinti savo tikėjimą, sportuoti ir kt.

Galimybės bendrauti su išoriniu pasauliu įkalinimo įstaigų viduje ir išorėje kartu su būtinėmis sąlygomis sudaro **vientisą kalinimo sąlygų visumą**. Galimybė gauti trumpalaikius ir ilgalaikius pasimatymus, paskambinti telefonu, susirašinėti ar išvykti už įkalinimo įstaigų ribų gali ne tik bent iš dalies kompensuoti niūrią kalinimo kasdienybę, bet ir būti svarbia prielaida mažinant žalingą kalinimo poveikį ir, žinoma, didinant socialinės integracijos po bausmės atlikimo šansus. Pastarieji kalinimo sąlygų aspektai plačiau analizuojami monografijos 14, 15 ir 16 skyriuose.

3 lentelėje sugrupuotos bendrosios kalinimo sąlygos skirtinguose Lietuvos įkalinimo įstaigų tipuose ir grupėse įstaigų viduje. Rengiant naują LR BVK daug dėmesio buvo skiriama **bausmės progresyvumo principo** (LR BVK 9 straipsnis) įgyvendinimui ir kalinių diferencijavimui, suskirstymui į įvairias grupes įstaigos viduje – priešingai nei buvusioje tarybinėje sistemoje, kurioje skirtingas „režimo“ griežtumas buvo priskirtas skirtingoms įstaigoms. Tačiau šią reformą tik iš dalies galima laikyti pavykusia – didžioji dalis kalinių bausmę atlieka paprastojoje grupėje⁸³, o jų perkėlimas iš vienos grupės į kitą ne tik nėra dažnas, bet ir menkai susijęs su tikroju bausmės vykdymo progresyvumu, daug labiau – su įkalinimo įstaigų administracijos juntamu poreikiu kontroliuoti prižiūrimus asmenis, atitinkamai juos nubausti ar paskatinti. Lengvojoje grupėje paprastai atsiduria prisitaikantys ir problemų nekeliantys kaliniai, drausmės – neprisitaikantys, nuolat konfliktuojantys ir pažeidžiantys tvarką. Visi kiti tiesiog lieka paprastojoje grupėje. Žinoma, kad tikram bausmės vykdymo progresyvumo principo įgyvendinimui trūksta pritaikytos **infrastruktūros ir paslaugų**, tačiau į kontrolę, o ne

⁸³ Kai Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos dar oficialiai skelbdavo tokią statistiką, maždaug 8 proc. įkalintų nuteistųjų buvo lengvojoje grupėje, maždaug 5 proc. – drausmės, o visi kiti – paprastojoje. Žr. *Sakalauskas G.* Lygtinio paleidimo sistema ir korupcijos rizika. Mokslinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Teisės institutas, 2010, p. 12. Prieiga per internetą: <<https://www.teipsiko.lt/index.php/teises-psichologo-biblioteka/penitencine-psichologija/lygtinio-paleidimo-sistema-ir-korupcijos-rizika>>.

3 lentelė. Bendrosios kalinimo sąlygos skirtinguose Lietuvos skirtinguose kalinimo įstaigų tipuose ir grupėse įstaigų viduje (2019-07-06)

Įstaigos rūšis	Nepilnamečių pataisos namai		Pataisos namai		Kalėjimai	LAVL (patalose)	Atviroji kolonija
	lengvoji grupė	paprastoji grupė	lengvoji grupė	paprastoji grupė			
Plotas vienam asmeniui	4,1 m ²	4,1 m ²	3,1 m ²	3,6 m ²	3,6 m ²	5,1 m ²	3,1 m ²
	4 BSI per mėn.	3 BSI per mėn.	4 BSI per mėn.	2 BSI per mėn.	Priklauso nuo grupės	Priklauso nuo grupės	Nelimituota
Apsipirkimai	4 per mėn.	2 per mėn.	2 per mėn.	1 per mėn.	1 per mėn.	0	Nelimituota
	4 per mėn.	2 per mėn.	2 per mėn.	1 per mėn.	2 mėn.	0	Nelimituota
Pasimatymai: trumpi (iki 3 val.)	1 per mėn.	1 per mėn.	2 per mėn.	0	0	0	Nelimituota
	1 per mėn.	1 per mėn.	2 per mėn.	0	0	0	Nelimituota
Papildomi pasimatymai (LR BVK 94 straipsnio 7 d.)	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	Nelimituota
	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	Nelimituota
Siuntiniai	1 kas 6 mėn.						
Knygos/spauda	Nelimituota						
Laiškai, smulk. paketai	Nelimituota						
Telefoniniai pokalbiai (iki 15 min.)	1 per d.	2 per sav.	1 per d.	2 per sav.	2 per mėn.	Priklauso nuo grupės	Nelimituota
	4 val. per d.	3 val. per d.	4 val. per d.	3 val. per d.	2 val. per d.	Priklauso nuo grupės	Nelimituota
Pasivaikščiavimai	Nelimituota						
Pinigų pervedimai	Nelimituota						
Grynieji pinigai, vertingi daiktai	Uždrausta						
	Leidžiama						
Elektros prietaisai	Leidžiami		Neleidžiami		Neleidžiami		Priklauso nuo grupės
	Leidžiami		Neleidžiami		Leidžiami		Priklauso nuo grupės
Laikrodžiai, savi draubūžiai, avalynė	Leidžiama						
Trumpalaikė išvyka (LR BVK 104 straipsnis)	Įmanoma		Ne		Įmanoma		Įmanoma
	Įmanoma		Ne		Įmanoma		Priklauso nuo grupės
Išvyka be sargybos (LR BVK 154 straipsnis)	Įmanoma		Ne		Ne		Priklauso nuo grupės
	Įmanoma		Ne		Ne		Priklauso nuo grupės

į realią socialinę integraciją orientuotus procesus užprogramuoja jau paties progresyvumo principo turinio apibrėžimas, dvelkiantis totalitarine praeitimi. Pagal šį apibrėžimą nuteistųjų teisinė padėtis⁸⁴ gali būti švelninama arba griežtinama, atsižvelgiant į jų elgesį bausmės atlikimo metu, nustatytų pareigų ir draudimų laikymąsi, „požiūrį į darbą ir mokymąsi, reagavimą į psichologinį poveikį ir socialinės rehabilitacijos priemones“ (LR BVK 9 straipsnis). Kaip pažymi žymus vokiečių bausmių vykdymo teisės ekspertas K. Laubenthalis, į socializacijos tikslą orientuotas poveikis veiksmingiausias bus tuomet, kai kiekvienas asmuo jam paskirtą laisvės atėmimo bausmę atliks tokioje įkalinimo įstaigoje arba atitinkamai joje esančiame padalinyje ar grupėje, **kur darbas su juo bus tiesiogiai orientuotas į jo socializacijos trūkumus**⁸⁵. Žvelgiant į 3 lentelę matyti, kad didžiąją dalį lengvojoje, paprastojoje ir drausmės grupėje diferencijuojamų sąlygų sudaro būtent **ryšiai su išoriniu pasauliu įstaigos viduje ir išorėje**. 2015 m. birželio 23 d. priimto LR BVK pakeitimo įstatymo 2016 m. balandžio 1 d. įsigaliojusiomis nuostatomis pasimatymų ir telefoninių pokalbių skaičius buvo gerokai padidintas⁸⁶. Kyla klausimas, kodėl kalinius reikia bausti ryšių su išoriniu pasauliu ribojimu, kurie yra tokie svarbūs socialinei integracijai?⁸⁷ Kita vertus, kokia tokių ryšių galimybių padidinimo prasmė, jei atliekantis laisvės atėmimo bausmę asmuo neturi su kuo jų palaikyti? Jų padidinimas lengvojoje grupėje ir jų ribojimas drausmės grupėje atrodo beprasmis socialinės integracijos prasme. Tačiau šie aspektai plačiau analizuojami monografijos 14, 15 ir 16 skyriuose, šiame skyriuje toliau analizuojamos buitinės kalinimo sąlygos.

Itin daug dėmesio **buitinėms kalinimo sąlygoms**⁸⁸ skiriama 2006 m. Europos kalėjimų taisyklėse, kurių visa II dalis pavadinta „Kalinimo sąlygos“. Tai-

⁸⁴ Apskritai abejotina, ar įkalinimų asmenų teisinė padėtis gali keistis. Tai, kad kaliniai turi daugiau ar mažiau pasimatymų, nekeičia jų teisinės padėties. Juolab kad LR BVK III skyrius pavadintas „Nuteistųjų teisinė padėtis“, taip pat, kaip ir pirmasis šio skyriaus 10 straipsnis, labai lakoniškai apibrėžia bendrąsias nuteistųjų teises ir pareigas, o 13, 14 ir 15 straipsniai įtvirtina tokias nuteistųjų teises kaip teisę dalyvauti rinkimuose, spręsti pilietybės klausimą, taip pat įtvirtina nuteistųjų tikėjimo ir sąžinės laisvę, kurios negali būti traktuojamos skirtingai diferencijuotoms kalinių kategorijoms.

⁸⁵ Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2003, p. 145.

⁸⁶ Anksčiau galiojusias nuostatas žr. analogiškoje 1 lentelėje: Sakalauskas G., 2015a, p. 29.

⁸⁷ Pavyzdžiui, Kankinimų prevencijos komiteto nuomone, visi kaliniai turėtų turėti teisę į pasimatymą ne mažiau nei vieną valandą per savaitę.

⁸⁸ Šios sąlygos plačiai aprašytos Lietuvos teisės instituto išleistame leidinyje, parengtame įgyvendinant tarptautinį tyrimų projektą: Markov D., Doichinova M. Įkalinimo sąlygų stebėsenos indeksas. Metodologija ir bandomojo tyrimo rezultatai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015. Taip pat

syklėse pabrėžiama⁸⁹, kad kaliniams skirtų patalpų, ypač miegamųjų, būklė turi **užtikrinti pagarbą žmogaus orumui** ir, kiek įmanoma, privatumui, turi atitikti sveikatos ir higienos reikalavimus, o ypatingas dėmesys turi būti skiriamas klimato sąlygoms, gyvenamosios patalpos plotui, kubinei oro talpai, apšvietimui, šildymui ir ventiliacijai (Taisyklių 18.1 punktas). Visose vietose, kuriose kaliniai gyvena, dirba arba susirenka, langai turi būti tokio dydžio, kad kaliniai galėtų skaityti ir dirbti įprastomis sąlygomis esant natūraliam apšvietimui, patalpos turi būti natūraliai vėdinamos, nebent yra įrengtos tinkamos oro kondicionavimo sistemos, o dirbtinis apšvietimas turi atitikti nustatytus techninius standartus (Taisyklių 18.2 punktas). Paprastai kaliniai nakties metu turi būti apgyvendinami **vienvietėse kamerose**, nebent apgyvendinimas su kitais kaliniais atrodo labiau pageidautinas. Vienoje patalpoje daugiau kalinių gali būti apgyvendinta tik jei ši patalpa tam yra tinkama ir jei kaliniai gali sugyventi vienas su kitu. Pagal galimybes kaliniams turi būti **leista pasirinkti** nakties metu būti apgyvendintiems kartu su kitais kaliniais (Taisyklių 18.5–18.7 punktai).

Taisyklėse nustatyta, kad visos įkalinimo įstaigos patalpos visą laiką turi būti **švarios ir tinkamai prižiūrimos**, kaliniai turi turėti galimybę naudotis sanitarijiniais įrenginiais, kurie turi būti higieniški ir užtikrinti privatumą; kiekvienam kaliniui turi būti sudaryta galimybė prausti klimato sąlygas atitinkančioje temperatūroje kiekvieną dieną ar bent ne rečiau kaip du kartus per savaitę; kaliniai turi būti aprūpinti tualetu reikmenimis bei valymo priemonėmis ir medžiagomis (Taisyklių 19.1–19.7 punktai). Kiekvienas kalinys turi turėti atskirą lovą bei atskirą tinkamą patalynę, kuri turi būti geros būklės ir pakankamai dažnai keičiama, kad būtų švari (Taisyklių 21 punktas).

Kiekvienam kaliniui turi būti pateikiamas visavertis **maistas**, atitinkantis jo lytį, amžių, sveikatą, fizinę būklę, religiją, kultūrą ir jo darbo pobūdį. Kaliniai turi būti maitinami tris kartus per dieną racionalių intervalų, maisto paruošimas ir pateikimas turi atitikti higienos reikalavimus, kiekvienam kaliniui visuomet turi būti prieinamas geriamasis vanduo (Taisyklių 22.1–22.6 punktai).

žr. Europos Parlamento rezoliuciją dėl kalinimo sąlygų ES (2011/2897(RSP)), priimtą 2011 m. gruodžio 15 d., kurioje Europos Parlamentas, be kita ko, pabrėžia, kad „kalinimo sąlygos, kurios traktuojamos kaip prastos, arba sąlygos, kurios yra blogesnės negu reikalaujama pagal Europos Tarybos Europos kalinimo įstaigų taisykles, galėtų sudaryti kliūčių kalinių perdavimui“ (7 punktas).

⁸⁹ Čia ir toliau versta skirsnio autoriaus pagal taisyklių tekstą anglų ir vokiečių kalbomis, nes publikuojamame vertime į lietuvių kalbą variante ne visos išverstos nuostatos atitinka originalią prasmę.

Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja 2015 m. gruodžio 17 d. priėmė naujas Tipines minimalias elgesio su kaliniais (Mandelos) taisykles⁹⁰ – tai rodo visos **pasaulio bendruomenės rūpestį ir interesą** susitarti dėl esminių kalinimo standartų. Šios taisyklės buvo atnaujintos praėjus 60 metų nuo pirmųjų analogiškų Jungtinių Tautų taisyklių priėmimo, tiesa, anuomet jas patvirtino ne Generalinė Asamblėja, o Jungtinių Tautų Ekonominė ir socialinė taryba⁹¹. Mandelos taisyklėse taip pat rekomenduojama kalinius nakties metu apgyvendinti **vienvietėse kamerose** (12 taisyklės 1 punktą), o jeigu kaliniai apgyvendinami kartu (angl. *where dormitories are used*), reikia **kruopščiai juos atrinkti** įsitikinant, kad jie tokiomis sąlygomis gali gyventi (12 taisyklės 2 punktą). Visos kaliniams skirtos patalpos ir ypač tos, kuriose jie miega, turi atitikti visus sanitarinius reikalavimus, išskirtinis dėmesys turi būti skiriamas klimato sąlygoms ir ypač – patalpų tūriui, minimaliam plotui, apšvietimui, šildymui ir ventiliacijai (13 taisyklė). Kitos rekomendacijos buitinėms kalinimo sąlygoms (14–22 taisyklės) yra labai panašios į jau minėtas Europos Tarybos rekomendacijas – nepaisant to, kad dėl jų susitarti pasauliniu mastu buvo daug sudėtingiau nei Europoje.

Lietuvos Respublikos teisės aktai nustato iš dalies konkretesnius reikalavimus buitinėms kalinimo sąlygoms, tačiau **įstatyminio lygmens nuostatos** yra dar abstraktesnės nei nustatytos tarptautinėse rekomendacijose, kai kurios jų (tačiau ne visos) detalizuojamos tik įstatymus įgyvendinančiuose teisės aktuose. LR BVK 173 straipsnyje įtvirtinta, kad įkalintiems „nuteistiesiems užtikrinamos reikiamos gyvenamųjų patalpų ir buities sąlygos, atitinkančios Lietuvos Respublikos higienos normas“, „suteikiama atskira miegamoji vieta ir patalynė“, pastarąją jie gali naudoti ir nuosavą (išskyrus antklodę, čiužinį ir pagalvę), jeigu to pageidauja. Laisvės atėmimo bausmes atliekantys nuteistieji, kurie neturi savo drabužių ir avalynės, nemokamai aprūpinami drabužiais ir avalyne pagal sezoną. Maistą jie gauna „pagal fiziologines mitybos normas ir, kiek tai įmanoma,

⁹⁰ Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės (Nelsono Mandelos taisyklės), priimtos Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje 2015 m. gruodžio 17 d. Prieiga per internetą: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement>>.

⁹¹ Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės, priimtos 1955 m. rugpjūčio 30 d. Jungtinių Tautų kongrese, skirtame nusikalstamumo prevencijai ir elgesiui su teisės pažeidėjais, patvirtintos Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos 1957 m. liepos 31 d. 994-ajame plenariniame posėdyje. Žr. Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės // Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos (sudarytojas M. Aidukas). Vilnius: Teisės institutas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Teisinės informacijos centras, 2004, p. 224–245.

atitinkantį jų religinius įsitikinimus, o nuteistieji, kuriems pagal gydytojų išvadas paskirtas racionalus maitinimas, – pagal racionalaus maitinimo normas“.

Minėtos LR BVK nuostatos dėl kalinimo sąlygų iš dalies detalizuojamos Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse⁹² ir Pataisos įstaigų įrengimo ir eksploataavimo taisyklėse⁹³.

Ilgus metus praleidžiant uždaroje erdvėje, viena svarbiausių sąlygų yra **gyvenamasis plotas ir patalpos tūris**, tenkantis vienam gyventojui, taip pat vienoje patalpoje gyvenančių asmenų skaičius. Tai yra svarbūs kriterijai sprendžiant, ar asmens kalinimas tam tikro dydžio ir tūrio patalpoje su tam tikru skaičiumi kalinių nėra **kankinantis, nežmoniškas ar žeminantis orumą elgesys bei baudimas** Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau vadinama – ŽTK)⁹⁴ 3 straipsnio prasme.

2010 m. balandžio 26 d. papildžius Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisykles prieš tai galiojusiomis higienos normomis, nustatytas minimalus gyvenamasis plotas vienam nuteistajam buvo padidintas 0,1 m² (turbūt dėl noro nuo 2004 m. vis prastesnes išvadas savo ataskaitose Lietuvos Respublikos Vyriausybei rašančiam Kankinimų prevencijos komitetui parodyti, jog kažkas visgi šioje srityje yra daroma)⁹⁵, taigi **nuo tada standartiniuose pataisos namuose šis plotas negali būti mažesnis kaip 3,1 m²**, kamerų patalpose – 3,6 m², nepilnamečių pataisos

⁹² Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“, priimtas 2003 m. liepos 2 d. // Valstybės žinios, 2003, Nr. 76-3498 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

⁹³ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-82 „Dėl pataisos įstaigų įrengimo ir eksploataavimo taisyklių patvirtinimo“, priimtas 2011 m. kovo 3 d. // Valstybės žinios, 2011, Nr. 29-1384 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

⁹⁴ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14 // Valstybės žinios, 2011, Nr. 156-7390.

⁹⁵ Galima rimtai abejoti, ar toks „išradingumas“ atitinka konstitucinį teisinės valstybės principą. Dar labiau kontroversiška yra tai, kad ši 2010 m. priimta nuostata, pagal kurią šie ploto standartai galioja „iki Laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategijos įgyvendinimo priemonių 2009–2017 metų plane, patvirtintame Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 30 d. nutarimu Nr. 1248, numatytų priemonių įgyvendinimo“, 2015 m. tiesiog buvo pakeista į nuostatą, kad šie ploto standartai galioja „iki Laisvės atėmimo vietų modernizavimo programoje, patvirtintoje Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. liepos 22 d. nutarimu Nr. 740 „Dėl Laisvės atėmimo vietų modernizavimo programos patvirtinimo“, nurodytų projektų įgyvendinimo“. Žr. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymą Nr. 1R-238 „Dėl teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymo Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo pakeitimo“, priimtas 2015 m. rugpjūčio 20 d. // TAR, 2015, Nr. 12451. Kitaip tariant, per 5 metus niekas nebuvo padaryta, o vėliau tiesiog buvo pratęstas laikinumo galiojimas. Pagal 2014 m. pakeitimą ši programa turi būti įgyvendinta iki 2022 m.

namuose – 4,1 m², laisvės atėmimo vietų ligininėse – 5,1 m² (žr. 3 lentelę). Toks standartinis vienam nuteistajam⁹⁶ tenkantis 3,1 m² plotas, Kankinimų prevencijos komiteto (toliau vadinama – CPT) požiūriu, yra **per mažas**. 2015 m. gruodžio 15 d. patvirtintuose CPT standartuose⁹⁷ pirmą kartą buvo labai konkrečiai nurodyti minimalūs ploto dydžiai, turintys tekti vienam įkalintajam: **6 m² vienvietėse kamerose**, neskaitant sanitarinio mazgo, ir **4 m² daugiavietėse kamerose**, neskaitant visiškai atskirto sanitarinio mazgo; tarp sienų turi būti ne mažesnis kaip 2 m atstumas, aukštis tarp grindų ir lubų turi būti ne mažesnis kaip 2,5 m. Skirtingose Europos valstybėse šie standartai labai nevienodi – nuo 4 m² Albanijoje, 7 m² Vokietijoje⁹⁸ iki 12 m² Šveicarijoje⁹⁹.

Po 2012 m. pabaigoje buvusio vizito CPT Lietuvos Respublikos Vyriausybei labai aiškiai nurodė, kad privalu „visuose pataisos namuose ir tardymo izoliatoriuose padidinti gyvenamojo ploto normą bendrabučio tipo patalpose vienam nuteistajam **iki 4 m²** (neįskaitant kameroje esančių tualetų patalpų užimamo ploto)“ ir kad „būtina peržiūrėti vietų skaičių visose įkalinimo įstaigose“¹⁰⁰. Nors Lietuvos Respublikos Vyriausybės atsakyme buvo paminėtas laukiamas kalinių skaičiaus sumažėjimas bent 1 000 kalinių¹⁰¹ ir nurodytos planuojamos naujų įkalinimo įstaigų statybos¹⁰², tačiau iki kito CPT vizito Lietuvoje **2016 m. padėtis iš esmės į gerąją pusę nepasikeitė**, nors CPT pagyrė sumažėjusį kalinių skaičių, kai

⁹⁶ Kankinimų prevencijos komitetas pageidautinu minimaliu vienvietės kameros dydžiu ilgesniam nei 2 valandų sulaikymui policijos areštinėse laiko 7 m² vienam asmeniui, o pagal 2011 m. pareikštą poziciją mažesnės kaip 6 m² kameros iš viso neturi būti naudojamos. Žr. CPT-Standards, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2010, p. 8, 43 punktas.; 21st General Report of the CPT, CPT/Inf (2011) 28, 59 punktas.

⁹⁷ CPT. Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards. CPT/Inf (2015) 44. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16806cc449>>.

⁹⁸ Vokietijos Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 7 d. sprendimas (BVerfG, 2 BvR 1567/11 vom 7.11.2012).

⁹⁹ Markov D., Doichinova M. Įkalinimo sąlygų stebėsenos indeksas. Metodologija ir bandomojo tyrimo rezultatai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015, p. 17.

¹⁰⁰ Council of Europe. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 November to 4 December 2012. CPT/Inf (2014) 18. Strasbourg, 4 June 2014, p. 19, 36 punktas.

¹⁰¹ Iš tiesų kalinių skaičius Lietuvoje 2014–2017 m. sumažėjo daugiau kaip 2 000 (žr. monografijos *1.1 skirsnį*), tačiau net ir tai neleido reikšmingai pagerinti kalinimo sąlygų.

¹⁰² Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaita dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (CPT) 2012 m. lapkričio 27 d. – gruodžio 4 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas. CPT/Inf (2014) 19, p. 15. Šios statybos iki 2019 m. vidurio taip ir nebuvo pradėtos.

kurias pertvarkas ir naujus planus¹⁰³. CPT dar kartą paragino Lietuvos „valdžios institucijas padidinti vienam nuteistajam skiriamo ploto standartą bent jau iki 4 m² daugiavietėse kameroje (neskaičiuojant tualetu užimamo ploto) ir iki 6 m² vienvietėje kameroje. Atitinkamai turėtų būti peržiūrėti visose laisvės atėmimo įstaigose nuteistiesiems skirti gyvenamosios patalpos plotai“¹⁰⁴. Tas pats **reikalavimas buvo pakartotas** ir 2019 m. birželio 25 d. paskelbtoje CPT ataskaitoje apie 2018 m. balandžio 20–27 d. buvusį vizitą.

Viena didžiausių tinkamų kalinimo sąlygų užtikrinimo problemų Lietuvoje yra ta, kad didelėse patalpose, kuriose galbūt ir užtikrinamas minimalus kvadratinų metrų, tenkančių vienam kaliniui, reikalavimas, apgyvendinama po **keliolika ar net keliasdešimt kalinių**¹⁰⁵. CPT pažymi, kad „didelėse kameroje laikomų kalinių kasdieniam gyvenimui neišvengiamai trūksta privatumo. Be to, yra didelis pavojus patirti grasinimus ir smurtą. Taip įrengtos patalpos skatina tarpti teisėtvarkos pažeidimų atmosferai, padeda palaikyti stiprius nusikalstamų organizacijų vidaus ryšius. Dėl to personalui gali kilti didelių sunkumų įgyvendinant reikiamą kontrolę, kartais tokia kontrolė gali tapti visiškai neįmanoma, pavyzdžiui, kilus kalėjime neramumams, būtų sunku išvengti žymios intervencijos iš išorės. Dėl tokių patalpų beveik neįmanoma išspręsti klausimo, kaip tinkamai laikyti atskirus kalinius tuo atveju, kai jiems gali grėsti pavojus. Visos šios problemos dar labiau išryškėja, kai kalinių skaičius peržengia priimtinas

¹⁰³ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>>; Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaita dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą 2016 m. rugsėjo 5–15 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas. CPT/Inf (2018) 3. Po pusantrų metų CPT vėl atvažiavo *ad hoc* vizitui 2018 m. balandžio 20–27 d., šio vizito ataskaita buvo paskelbta 2019 m. birželio 25 d. *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018. CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/168095212f>>.

¹⁰⁴ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2, p. 23, 38 punktą.

¹⁰⁵ Tai tapo nuolatine pastarojo dvidešimtmečio tema net tik mokslinių tyrimų ir žmogaus teisių laikymosi vertinimo ataskaitose, bet ir Seimo kontrolierių tyrimuose, o pastaruoju metu – ne tik Europos Žmogaus Teisių Teismo, bet ir nacionalinių teismų sprendimuose. Visa tai, kas toliau minima CPT ataskaitoje, itin ryšku Lietuvos įkalinimo įstaigose.

ribas. Be to, tokioje situacijoje kaliniai priversti laukti eilėse prie prausyklų ir tualetų; o jei dar turėsime omenyje problemą, kaip sunku tinkamai vėdinti patalpą, kurioje laikoma tiek daug žmonių, tai laikymo sąlygos tampa tiesiog apgailėtinos¹⁰⁶.

Žinoma, kad CPT standartų nesilaikymas savaime nereiškia ŽTK 3 straipsnio nuostatų pažeidimo¹⁰⁷. Pavyzdžiui, dar 2001 m. nagrinėtoje byloje *Valašinas prieš Lietuvą*¹⁰⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau vadinamas – EŽTT) kaliniui tenkančio 2,7 ir 3,2 m² ploto nelaike kankinančiomis, nežmoniškoms, žmogaus orumą žeminančiomis sąlygomis dėl esamų papildomų galimybių judėti kitose įstaigos patalpose ir teritorijoje: „Nors šio lokalinio sektoriaus 13-osios ir 21-osios brigadų miegamuosiuose pareiškėjui buvo skirta atitinkamai apie 2,7 ir 3,2 m² ploto, bet patys miegamieji buvo 86,5 ir 55,3 m² ploto, ir juose netrūko nei šviesos, nei oro. Be to, pareiškėjo galimybė judėti po visą lokalinį sektorių ar kiemą nebuvo apribota nuo kėlimosi iki gulimosi laiko. Todėl santykinai mažą plotą kompensavo absoliučiais dydžiais vertinant nemaži miegamųjų išmatavimai bei suteikta judėjimo laisvė.“ Tokių galimybių papildomai judėti nebuvimą vienam kaliniui tenkant tik kelių kvadratinių metrų ploto, EŽTT vertina daug griežčiau. Kalinamųjų laikymas tokiomis sąlygomis, kai jiems suteikiamas itin mažas gyvenamasis plotas, pats savaime gali suponuoti ŽTK 3 straipsnio pažeidimą, nors šio teismo praktikoje nėra konkrečiai nustatyta, koks plotas turėtų būti skiriamas kalinamajam¹⁰⁹.

¹⁰⁶ CPT standartai. CPT bendrųjų ataskaitų „svarbiausieji skyriai“. Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokią žiaurų, nežmonišką ar žeminančią elgesį ir baudimą (CPT). Europos Taryba. CPT/Inf/E (2002) 1-Rev. 2003. Lietuviškai, p. 26.

¹⁰⁷ „The European Court of Human Rights is approached with an ever-increasing number of complaints from prisoners who allege that they are detained in inhuman or degrading conditions, having to share cells with large numbers of fellow-inmates, which leaves them with very little living space. The Court, in its judgments, is obliged to decide whether or not the holding of prisoners in cells offering a very limited living space per person (usually less than 4 m²) constitutes a violation of Article 3 of the ECHR.“ CPT. Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards. CPT/Inf (2015) 44, 19 punktą. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16806cc449>>.

¹⁰⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Valašinas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 44558/98. Prieiga per internetą: <http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/VALASINAS_2001_sprendimas.pdf>.

¹⁰⁹ Plačiau žr.: Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. liepos 15 d. sprendimą byloje *Kalašnikovas prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 47095/99; 2005 m. balandžio 7 d. sprendimą byloje *Karalevičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 53254/99; 2013 m. spalio 17 d. sprendimą byloje *Vladimiras Beliajevas prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 9967/06; Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. balandžio 30 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-308/2008.

Pagal EŽTT suformuotą praktiką tam, kad netinkamas elgesys patektų į ŽTK 3 straipsnio reguliavimo sritį, jis turi pasiekti **minimalų žiaurumo lygį**¹¹⁰. Šio minimalaus žiaurumo lygio vertinimas yra reliatyvus; jis priklauso nuo visų bylos aplinkybių, tokių kaip elgesio trukmė, jo fizinis ir psichinis poveikis ir tam tikrais atvejais nukentėjusiojo lytis, amžius bei jo sveikatos būklė. Be to, spręsdamas, ar elgesys pagal ŽTK 3 straipsnį yra žeminantis orumą, teismas atsižvelgia į tai, ar jo tikslas yra pažeminti asmenį ir ar tai neigiamai paveikė asmenį su ŽTK 3 straipsniu nesuderinamu būdu¹¹¹. Tačiau netgi tokio tikslo nebuvimas nepadaro neįmanoma, kad bus pripažintas ŽTK 3 straipsnio pažeidimas. EŽTT savo praktikoje yra ne kartą nurodęs, jog kameros erdvės trūkumas yra labai reikšmingas veiksnys sprendžiant, ar taikomos sulaikymo sąlygos buvo žeminančios ŽTK 3 straipsnio požiūriu, o ypač mažas kalinimo metu asmeniui tenkantis plotas ir gana ilgas kalinimo laikas gali būti savaime pakankamas pagrindas pripažinti ŽTK 3 straipsnio pažeidimą¹¹². Kita vertus, remiantis EŽTT praktika, vien tik mažesnio ploto suteikimas ne visada savaime suponuoja išvadą, jog buvo pažeistas ŽTK 3 straipsnis.

2015 m. gruodžio 8 d. Europos Žmogaus Teisių Teismas priėmė sprendimą byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą*¹¹³, kurioje nustatyti faktai papildė nykų kalinimo sąlygų Lietuvoje paveikslą¹¹⁴, ir patį sprendimą galima laikyti geru esamos padėties apibendrinimu. Šis sprendimas laikomas **sisteminu (prejudiciniu) sprendimu**, kuriame nurodyti esminiai aspektai, į kuriuos EŽTT atsižvelgia vertindamas, ar įkalinimo sąlygos pasiekė atitinkamą lygį, kuris jau prilygsta ŽTK 3 straipsnio pažeidimui, jame taip pat buvo nurodyti neturtinės žalos atlyginimo

¹¹⁰ Žr. išsamiai šią problematiką analizuojančią Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2015 m. sausio 26 d. nutartį byloje Nr. A-54-858/2015 dėl kalinimo sąlygų Panevėžio pataisos namuose.

¹¹¹ Žr. EŽTT 2001 m. balandžio 21 d. sprendimą byloje *Peers prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 28524/95.

¹¹² Žr. EŽTT 2005 m. balandžio 7 d. sprendimą byloje *Karalevičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 53254/99; 2008 m. vasario 14 d. sprendimą byloje *Dorokhov prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 66802/01; 2012 m. sausio 10 d. sprendimą byloje *Ananyev ir kiti prieš Rusiją*.

¹¹³ EŽTT 2015 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą*, peticijų Nr. 40828/12, 29292/12, 69598/12, 40163/13, 66281/13, 70048/13 ir 70065/13. Prieiga per internetą: <http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/MIRONOVAS_ir_kiti_2015_sprendimas_FINAL.pdf>.

¹¹⁴ EŽTT su apmaudu konstatavo, kad „kritiką dėl nepakankamų galimybių suimtiesiems užsiimti veikla už kameros ribų Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime CPT išsakė po savo vizitų 2000 m., 2004 m., 2008 m. ir 2012 m., tačiau Lietuvos valdžios institucijos padėties pastebimai nepagerino“. Žr. ten pat, 143 punktą. Taip pat žr. *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2.

dydžio nustatymo esminiai principai. Priėmus šį sprendimą, bylos dėl netinkamų įkalinimo sąlygų EŽTT sprendimu priskiriamos pasikartojančioms, sudėtingų ŽTK aiškinimo klausimų nekeliančioms byloms, todėl perduotos nagrinėti 3 teisėjų Komitetui, o ne 7 teisėjų Kolegijai. Taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybei pradėtos komunikuoti naujos peticijos supaprastinta tvarka, kuriose atsižvelgiant į *Mironovas ir kiti* byloje išvystytą praktiką, EŽTT šalims iš karto siūlo sudaryti taikius susitarimus pagal EŽTT pasiūlytas kompensacijų sumas¹¹⁵.

Šiame sprendime EŽTT priminė, kad ŽTK 3 straipsnyje įtvirtinta viena iš esminių demokratinės visuomenės vertybių. Šio straipsnio nuostata visiškai uždraudžia bet kokią kankinimą, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą, neatsižvelgiant į aplinkybes ir nukentėjusiojo elgesį. Netinkamas elgesys turi pasiekti minimalų žiaurumo lygį, kad patektų į ŽTK 3 straipsnio taikymo sritį. Šio pakankamumo vertinimas yra **reliatyvus**; jis priklauso nuo visų bylos aplinkybių, kaip antai tokio elgesio trukmė, jo fizinis ir emocinis poveikis ir, tam tikrais atvejais, nukentėjusiojo lytis, amžius ir sveikatos būklė. Minimalų žiaurumo lygį netinkamas elgesys dažniausiai pasiekia, kai yra padaromi kūno sužalojimai arba sukeltos didelės fizinės ar dvasinės kančios. Tačiau net kai tokių sužalojimų ar kančių nesukeliama, jei elgesiu asmuo žeminamas ar niekinamas, parodant nepagarbą žmogaus orumui ar jį sumenkinant, arba tai jam sukelia baimės, sielvarto ar nevisavertiškumo jausmus, galinčius palaužti asmens moralinį ir fizinį atsparumą, toks elgesys gali būti pripažintas žeminančiu ir taip pat patenka į ŽTK 3 straipsniu nustatyto draudimo taikymo sritį. **Valstybė privalo užtikrinti**, jog asmenys būtų kalinami tokiomis žmogaus orumo nepažeidžiančiomis sąlygomis, kad bausmės vykdymo būdas ir metodas **nesukeltų jam tokių kančių ar sunkumų**, kurie viršytų neišvengiamas su įkalinimu susijusias kančias, ir kad jo sveikata bei gerovė būtų tinkamai apsaugotos, atsižvelgiant į praktinius įkalinimo aspektus. Ypač **mažas gyvenamasis plotas įkalinimo įstaigos kameroje** yra „svarbiausias aspektas“, į kurį būtina atsižvelgti, vertinant tai, ar ginčijamos įkalinimo sąlygos prilygo „žeminančiam orumą“ elgesiui pagal ŽTK 3 straipsnį. Kai kuriais atvejais, kai pareiškėjams buvo skirta mažiau nei po 3 m² gyvenamojo ploto įkalinimo įstaigos kameroje, kurioje jie buvo uždaryti didžiąją laiko dalį, EŽTT manė, kad perpildymas buvo toks didelis, jog pats savaime suteikė pagrindo konstatuoti ŽTK

¹¹⁵ Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo EŽTT informaciją. Prieiga per internetą: <<http://lrv-atstovas-eztt.lt/lt/naujienos/teismas-patvirtino-taikius-susitarimus-bylose-del-netinkamu-kalinimo-salygu>>.

3 straipsnio pažeidimą. Vis dėlto, kaip minėta, EŽTT kol kas nėra nustatęs, kiek erdvės pagal ŽTK turėtų būti suteikta vienam įkalintajam, **atsižvelgdamas į tai, kad daugelis kitų tokių svarbių veiksnių, kaip įkalinimo trukmė, galimybė pasivaikščioti lauke, fizinė ir psichinė įkalintojo būklė ir kt., turi didelę reikšmę nustatant, ar įkalinimo sąlygos atitinka ŽTK 3 straipsniu suteiktas garantijas.** Teismas taip pat mano, kad asmeninis plotas **bendrabučio tipo patalpose** vertintinas atsižvelgiant į taikomą režimą, nes pataisos kolonijose kaliniams suteikiama daugiau judėjimo laisvės diena, o tai gali užtikrinti jiems **galimybę netrukdomai mėgautis natūralia šviesa ir oru.** Laikydamasis šio požiūrio, EŽTT konstatavo, jog įsitikinimas, kad įkalinimo sąlygos dėl asmeninio ploto trūkumo prilygo ŽTK 3 straipsnį pažeidžiančiam orumą žeminančiam elgesiui, buvo paneigtas atsižvelgiant į bendrą įkalinimo sąlygų poveikį. Tarp tokių sąlygų buvo trumpas pareiškėjo įkalinimo laikas, taip pat kaliniams suteikta judėjimo laisvė bei galimybė nevaržomai mėgautis natūralia šviesa bei oru. Kita vertus, net tais atvejais, kai nuteistieji lyg ir turėjo pakankamai asmeninio ploto, nes gyveno didesnėse kalėjimo kamerose, kuriose vienam nuteistajam teko 3–4 m², EŽTT atsižvelgė į kitas fizines įkalinimo sąlygas kaip svarbias vertinant atitiktį ŽTK 3 straipsniui. Jis konstatavo minėtos nuostatos pažeidimą, nes **be erdvės trūkumo nustatytas ir nepakankamas vėdinimas bei apšvietimas** (sprendimo 115–123 punktai).

Prastas kalnimo Lietuvoje sąlygas iliustruoja daug įvairiuose tyrimuose ir ataskaitose¹¹⁶ pateiktų rodiklių, tačiau vienas reikšmingiausių – įkalinimo įstaigose **nuolat didėjantis mirštančių žmonių skaičius** – per 10 metų (2004–2013 m.) jis padidėjo 4 kartus: 2013 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose mirė 48 asmenys – tai buvo didžiausias skaičius per visą atkurtosios Nepriklausomybės laikotarpį (žr. 4 lentelę). Iš šio skaičiaus 34 asmenys mirė dėl ligos, 12 asmenų nusižudė (tai vienas didžiausių skaičių per pastaruosius 10 metų, jis 3 kartus viršija santykinį savižudybių skaičių laisvėje). Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad 2004 m. ir 2018 m. kalinių srautas per metus buvo beveik toks pats (žr. 1 pav.), tačiau bendras laisvės atėmimo vietose mirusių asmenų skaičius buvo 2,5 karto, mirusių dėl ligos – net 4 kartus **didesnis**. Per 15 metų, vien tik oficialiais duomenimis, Lietuvos įkalinimo įstaigose buvo nužudyti 22 kaliniai. Žinant, kad per šį laikotarpį visas kalinių srautas sudarė šiek tiek daugiau nei 185 000 asmenų (pirmo stulpelio rodiklių suma 1 pav.), nesunku paskaičiuoti, kad ir santykinis nužudymų skaičius, tenkantis 100 000 gyventojų,

¹¹⁶ Pirmiausia žr. Žmogaus teisių stebėjimo instituto ataskaitas apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje. Prieiga per internetą: <www.hrmi.lt>.

4 lentelė. Mirę asmenys Lietuvos laisvės atėmimo įstaigose ir jų mirties priežastys 2004–2018 m.¹¹⁷

Metai	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Įkalinimo įstaigose mirusių asmenų skaičius, iš jų:	12	25	27	29	26	32	25	32	35	48	43	39	38	33	30
mirė dėl ligos	6	12	20	14	15	16	14	21	28	34	31	28	23	27	25
nusižudė	4	11	6	11	10	13	8	11	5	12	11	8	14	5	4
buvo nužudyti	2	1	–	4	–	2	3	–	2	1	1	3	1	1	1
nelaimingas atsitikimas	–	1	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–
neatsargus gyvybės atėmimas	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
mirtis perdozavus narkotikų	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–

yra maždaug 2,5 karto didesnis (11,9) nei nužudymų skaičius laisvėje (2018 m. – 4,6)¹¹⁸. EŽTT ne kartą yra pabrėžęs, kad **įkalinėti asmenys yra pažeidžiami** ir vals-

¹¹⁷ Tikslumo dėlei ir visoje Lietuvoje registruotus nužudymus reikėtų skaičiuoti 2004–2018 m. laikotarpiui, jų buvo vidutiniškai septyni 100 000 gyventojų, t. y. išeina maždaug 1,7 karto skirtumas (su 11,9). Tačiau ir toks palyginimas nėra visiškai tikslus dėl santykinai nedidelių absoliučių registruotų nužudymų skaičių laisvės atėmimo vietose – 4 lentelėje matyti, kad kai kuriais metais jų iš viso nebuvo registruota, o, pavyzdžiui, 2007 m., 2010 m. ar 2015 m., kai buvo registruoti 3–4 nužudymai, jų santykinis skaičius jau buvo 3–5 kartus didesnis nei laisvėje registruotų nužudymų. Netgi 2018 m. vienas registruotas nužudymas reiškia 8,3 nužudymo 100 000 kalinių, taigi jis yra didesnis už šio laikotarpio vidurkį. Ir, žinoma, kertinė matematinė tokio skaičiavimo problema yra ta, kad santykiniai registruotų nužudymų skaičiai yra daug kartų didesni nei absoliutus, tai šiek tiek iškreipia tikrąjį vaizdą. Bet kuriuo atveju akivaizdu, kad nužudymų laisvės atėmimo vietose santykiniais skaičiais (100 000 gyventojų) yra daugiau nei laisvėje. Registruotų nužudymų statistikos Europoje palyginimą žr.: Sakalauskas G., Dobrynina M., Justickaja S. [et al.]. Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 7. Vilnius: Eugrimas, 2011, p. 76–79.

¹¹⁸ EŽTT 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje *Česnulevičius vs. Lietuva* (pareiškimo Nr. 13462/06). Įdomu tai, kad po šio sprendimo paskelbimo Teisingumo ministerijos retorika buvo tokia pati kaip ir po 7 metų – 2019 m., t. y. iš esmės niekas nepasikeitė: „Teisingumo ministerija savo ruožtu primena, kad yra pradėjusi įkalinimo įstaigų pertvarką. Numatyta rekonstruoti bei naujai pastatyti keletą

tybės institucijos **privalo juos apsaugoti**. Atsakydami į smurtą įkalinimo įstaigose, jų darbuotojai privalo imtis skubių veiksmų, tarp jų – užtikrinti, kad bet kuri auka bus apsaugota nuo tolesnės prievartos ir galės pasinaudoti būtinomis medicininėmis ir psichologinėmis paslaugomis. Toks atsakas turėtų apimti apsaugos personalo, medikų ir įstaigos administracijos veiksmų koordinavimą¹¹⁹.

Žinoma, kad blogos kalinimo sąlygos nėra vien tik Lietuvos problema – tai rodo ir bylos EŽTT prieš kitas Europos Tarybos nares, ypač – Rytų Europos šalis¹²⁰. Taip pat ir Europos Sąjungoje padėtis įkalinimo įstaigose kelia nuolatinį rūpestį. 2017 m. spalio 5 d. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją dėl kalėjimų sistemos ir sąlygų kalėjimuose, pareiškdamas, kad yra nepaprastai susirūpinęs dėl kalėjimo sąlygų kai kuriose valstybėse narėse ir ne vieno Europos kalėjimo būklės ir priminė, kad **laisvės atėmimas nereiškia orumo atėmimo** (1 punktas)¹²¹. Europos Parlamentas, be kita ko, paragino valstybes nares parengti kaliniams subalansuotą veiklos programą ir leisti jiems ne kameroje praleisti tiek valandų per dieną, kiek būtina norint užtikrinti deramo lygio žmogišką ir socialinį bendravimą bei mažinti emocinę įtampą ir riboti smurtą; pabrėžė, kad kaliniai turi būti apgyvendinami – pirmiausia kalbant apie miego sąlygas – **paisant žmogaus orumo ir privatumo bei laikantis sveikatos ir higienos reikalavimų, deramai atsižvelgiant į klimato sąlygas, ypač į grindų plotą, oro talpą kubais, apšvietimą, didelio triukšmo vengimą, šildymą ir vėdinimą**; ragina visas valstybes nares nustatyti bendrą minimalią erdvę, kuri turi būti suteikiama kiekvienam kaliniui (9 punktas). Be to, Europos Parlamentas pabrėžia, kad kalinimas nežmoniškomis sąlygomis, netinkamas elgesys ir kalėjimų perpildymas gali būti

įkalinimo įstaigų, kuriose nuteistieji bus laikomi kamerų, t. y. atskirai ar po keletą, o ne bendrabučio tipo patalpose, kur vienoje vietoje gyvena daug nuteistųjų. Tai leis mažinti subkultūrų formavimąsi įkalinimo įstaigose bei galimų konfliktų tarp nuteistųjų riziką. Reformuojant laisvės atėmimo įstaigų sistemą taip pat diegiami nauji veiklos principai, daugiau dėmesio skiriama individualiam darbui su nuteistaisiais, siekiant geriau juos prižiūrėti bei padėti jiems greičiau pasitaisyti, keisti jų elgesį. *BNS. Už mirtinai sumuštą sūnų iš Lietuvos priteisė per 100 tūkst. litų // Delfi.lt, 2012-01-16.*

¹¹⁹ Europos Parlamento rezoliucija dėl kalėjimų sistemos ir sąlygų kalėjimuose (2015/2062(INI)), priimta 2017 m. spalio 5 d. Prieiga per internetą: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0385+0+DOC+XML+V0//LT>>. Taip pat galima paminti ir Europos Tarybos baltąją knygą dėl kalėjimų perpildymo, priimtą 2016 m. rugsėjo 28 d. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16806f9a8a>>.

¹²⁰ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaitas. 2004–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

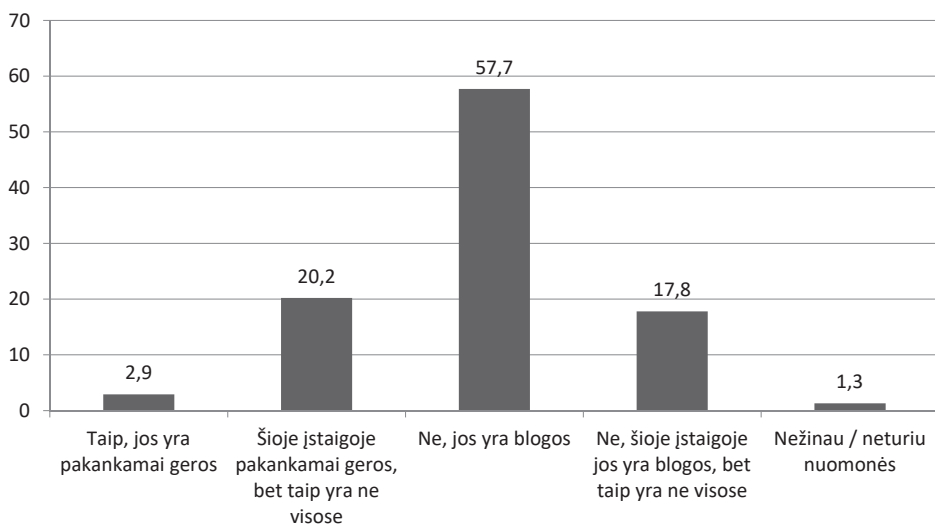
¹²¹ Žr. prieigą per internetą: <[55](https://hudoc.echr.coe.int/eng#f{„sort“:[„kpdata Descending“], „documentcollectionid2“:[„DECISIONS“]}>.</p></div><div data-bbox=)

kalinių **radikalėjimo riziką didinantys veiksniai** (46 punktas), ir išskirtinai vien tik radikalėjimo problematikai skiria net 8 rezoliucijos punktus (45–50, 53, 66 punktai).

Taigi šioje monografijoje atliktos analizės kontekste svarbu pabrėžti, kad žmogiškąjį orumą išsaugančios kalnimo sąlygos yra ne tik svarbus **žmogaus teisių laikymosi kriterijus**¹²², bet ir **svarbi integracijos prielaida**, išsauganti asmens motyvaciją keistis, skatinanti atsakomybę ir kiek įmanoma – savarankiškumą¹²³. Toliau pateikiami atlikto empirinio tyrimo duomenys apie tai, kaip įkalinimo sąlygas ir bausmės atlikimą mato patys kaliniai.

4.2. KALINIMO SĄLYGŲ VERTINIMAS KALINIŲ POŽIŪRIU

Siekiant išsiaiškinti pačių įkalinimų asmenų požiūrį į kalnimo sąlygas, pradžioje jų buvo paprašyta įvertinti dalyje visuomenės paplitusią nuomonę, kad kalnimo sąlygos Lietuvoje yra pakankamai geros. Apklausos duomenys rodo (9 pav.), kad

9 pav. Dalis Lietuvos gyventojų mano, kad kalnimo sąlygos Lietuvoje yra pakankamai geros. Ar sutinkate su tokia nuomone? (proc., N=684)¹²⁴

¹²² Išsamią su įvairiais ŽTK 3 straipsnio pažeidimais susijusių pastarųjų dešimtmečių EŽTT sprendimų apžvalgą žr.: Šanteriova K. Žiaurios, kankinančios ir žmogaus orumą žeminančios kalnimo sąlygos Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2018.

¹²³ Apie tarptautinių kalnimo standartų reikšmę asmens resocializacijai žr.: Dünkel F, 2017, p. 117–139.

¹²⁴ Šiame ir kituose paveikslėliuose bei lentelėse, kuriose pateikiami tyrimo rezultatai, procentinės dalys skaičiuotos suapvalinant šimtąsias dalis, todėl jas visas sudedant galima kelių dešimtųjų paklaida.

tik 2,9 proc. įkalintųjų sutiko su tokia nuomone. Dar 20,2 proc. teigė, kad jų įstaigoje kalinimo sąlygos yra pakankamai geros, tačiau taip yra ne visose įstaigose. **Didžioji dauguma** (57,7 proc. apklaustųjų) manė, kad **kalinimo sąlygos Lietuvoje yra blogos**, o 17,8 proc. teigė, kad kalinimo sąlygos yra blogos jų įstaigoje, bet taip yra ne visose įstaigose.

Taigi, nors dauguma respondentų kalinimo sąlygas vertino blogai, kai kurie iš jų manė, kad taip yra ne visose pataisos įstaigose. Iš šių atsakymų galima susidaryti tam tikrą vaizdą apie tai, kaip kalinimo sąlygos vertinamos konkrečiose pataisos įstaigose. 5 lentelėje parodyta, kaip pasiskirstė respondentų vertinimai priklausomai nuo to, kokioje pataisos įstaigoje jie tuo metu buvo. Išskirtos dvi įkalintųjų grupės: 1) tie, kurie manė, kad jų įstaigoje kalinimo sąlygos yra geresnės negu kitur, ir 2) tie, kurie manė, kad jų įstaigoje kalinimo sąlygos yra blogesnės nei kitose įstaigose.

5 lentelė. Respondentų nuomonė apie kalinimo sąlygas pataisos įstaigose (proc.)

Pataisos įstaiga	Šioje įstaigoje pakankamai geros, bet taip yra ne visur (N=138)	Šioje įstaigoje blogos, bet taip yra ne visur (N=122)
	Proc.	Proc.
Alytaus pataisos namai	11,5	30,8
Panevėžio pataisos namai (moterys)	11	26,4
Vilniaus pataisos namai	45,8	2,8
Vilniaus pataisos namai (Sniego g.)	41,7	8,3
Kybartų pataisos namai	32,4	8,1
Pravieniškių pataisos namai (1 sektorius)	14,1	21,9
Pravieniškių pataisos namai (2 sektorius)	8	12
Pravieniškių pataisos namai (3 sektorius)	11,4	13,6
Pravieniškių besargybiai ir AK	44,7	15,8
Marijampolės pataisos namai	9,3	23,1
Lukiškių TI-K	0	36,4
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	23,1	17,9
Laisvės atėmimo vietų ligoninė	61,1	0
Iš viso	20,2	17,8

Duomenys rodo, kad **santykinai geriau kalinimo sąlygas vertino respondentai**, apklausos metu buvę Laisvės atėmimo vietų ligoninėje (61,1 proc.), Vilniaus pataisos namuose (45,8 proc.), Pravieniškių atvirojoje kolonijoje (44,7 proc.) bei

Vilniaus pataisos namuose, buvusiuose Sniego gatvėje (41,7 proc.)¹²⁵. Blogiau nei kitose įstaigose vertinančių kalinimo sąlygas daugiausia buvo Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime¹²⁶ (36,4 proc.), Alytaus pataisos namuose (30,8 proc.), Panevėžio pataisos namuose (26,4 proc.), Marijampolės pataisos namuose (23,1 proc.) ir Pravieniškių pataisos namų 1-ajame lokaliname sektoriuje (21,9 proc.).

Toliau tyrime nuo bendro kalinimo sąlygų vertinimo buvo pereita prie klausimų apie konkrečias buitines gyvenimo sąlygas pataisos įstaigose. Įkalintųjų buvo paprašyta nurodyti, kiek **kalinių nuolat gyvena su jais vienoje patalpoje**. 6 lentelėje pateikti respondentų atsakymų į šį klausimą vidurkiai (suapvalinti iki sveikojo skaičiaus), išskaidyti pagal atskiras pataisos įstaigas.

6 lentelė. Kiek kalinių nuolat gyvena vienoje patalpoje kartu su Jumis? (vidurkiai)

Pataisos įstaiga	Vidutinis kalinių skaičius patalpoje	N
Alytaus pataisos namai	13	50
Panevėžio pataisos namai (moterys)	9	84
Vilniaus pataisos namai	7	68
Vilniaus pataisos namai (Sniego g.)	5	23
Kybartų pataisos namai	7	35
Pravieniškių pataisos namai (1 sektorius)	13	62
Pravieniškių pataisos namai (2 sektorius)	20	73
Pravieniškių pataisos namai (3 sektorius)	10	40
Pravieniškių besargybiai ir atviroji kolonija	14	35
Marijampolės pataisos namai	22	100
Lukiškių TI-K	1	19
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	17	37
Laisvės atėmimo vietų ligoninė	3	17
Iš viso	13	643

Iš pateiktų duomenų matyti, kad bendrai, visose pataisos įstaigose **vienoje patalpoje gyvena vidutiniškai 13 įkalintųjų**, tačiau taip pat galima pastebėti, kad šis skaičius skirtingose įstaigose buvo labai nevienodas. Didžiausias kalinių skaičius vienoje patalpoje buvo **Marijampolės pataisos namuose** (22) bei **Pr-**

¹²⁵ Šis Vilniaus pataisos namų padalinys buvo uždarytas 2017 m. rugpjūčio mėn., o jame kalinti buvę valstybės pareigūnai perkelti į Rasų g. 8 įrengtą atskirą sektorių.

¹²⁶ Lukiškių tardymo izoliatorius-kalėjimas 2019 m. balandžio 1 d. prijungtas prie Vilniaus pataisos namų, o 2019 m. liepos 1 d. buvo uždarytas.

vieniškųjų pataisos namų 2-ajame sektoriuje (20). Bendrą vidurkį taip pat viršijo Lukiškių tardymo izoliatorius-kalėjimas (nuteistieji, dirbantys ūkio darbus) bei Pravieniškųjų atviroji kolonija (atitinkamai 17 ir 14 kalinių, gyvenančių vienoje patalpoje). Geriausia padėtis šiuo atžvilgiu buvo Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime (nuteistieji iki gyvos galvos buvo laikomi atskirose kamerose) bei Laisvės atėmimo vietų ligoninėje, kur nuteistieji gyvena palatose. Iš likusių pataisos įstaigų kiek geriau atrodė Vilniaus pataisos namai, buvę Sniego gatvėje (5 kaliniai patalpoje) bei Vilniaus ir Kybartų pataisos namai¹²⁷ (7 kaliniai vienoje patalpoje).

Tyrimo metu nebuvo galimybės nustatyti vienam įkalintajam tenkančio gyvenamųjų patalpų ploto, nes nebuvo atsižvelgiama į šių patalpų dydį (vargu ar respondentai būtų galėję nurodyti tikslius patalpų, kuriose jie gyvena, matmenis). Vis dėlto buvo pamėginta užčiuopti pačių įkalintųjų vertinimus paklausiant, ar **jiems užtenka vietos jų gyvenamojoje patalpoje**. Atsakymai į šį klausimą pateikti 7 lentelėje.

7 lentelė. Ar Jums užtenka vietos Jūsų gyvenamojoje patalpoje? (proc.)

Pataisos įstaiga	Taip	Ne	N
	Proc.	Proc.	
Alytaus pataisos namai	17,3	82,7	52
Panevėžio pataisos namai (moterys)	30,3	69,7	89
Vilniaus pataisos namai	26,8	73,2	71
Vilniaus pataisos namai (Sniego g.)	62,5	37,5	24
Kybartų pataisos namai	25,7	74,3	35
Pravieniškųjų pataisos namai (1 sektorius)	32,8	67,2	64
Pravieniškųjų pataisos namai (2 sektorius)	10,4	89,6	77
Pravieniškųjų pataisos namai (3 sektorius)	14	86	43
Pravieniškųjų besargybiai ir AK	37,8	62,2	37
Marijampolės pataisos namai	19,6	80,4	107
Lukiškių TI-K	27,3	72,7	22
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	56,4	43,4	39
Laisvės atėmimo vietų ligoninė	84,2	15,8	19
Iš viso	28,4	71,6	679

Apklausa duomenys rodo, kad didžiajai daugumai įkalintųjų (71,6 proc.) **ne užteko vietos jų gyvenamosiose patalpose**. Ypač didelė dalis tokių respondentų

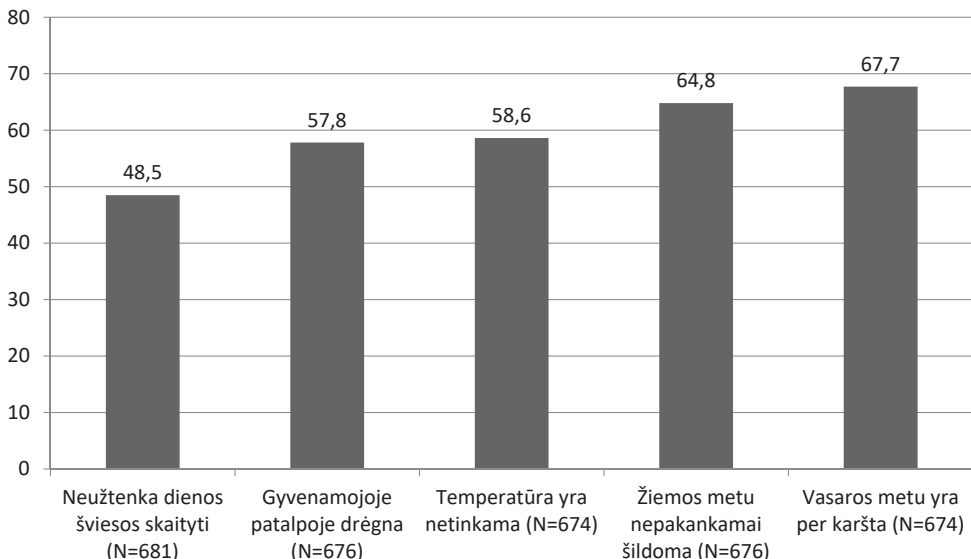
¹²⁷ Kybartų pataisos namai 2019 m. balandžio 1 d. buvo sujungti su Marijampolės pataisos namais.

buvo Pravieniškių pataisos namų 2-ajame ir 3-iajame sektoriuose (atitinkamai 89,6 proc. ir 86 proc.), Alytaus pataisos namuose (82,7 proc.) bei Marijampolės pataisos namuose (80,4 proc.). Kita vertus, daugiausia teigusiujų, jog jiems užtenka vietos gyvenamojoje patalpoje, buvo Laisvės atėmimo vietų ligoninėje (84,2 proc.), Vilniaus pataisos namuose, buvusiuose Sniego gatvėje (62,5 proc.), bei Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, nuteistųjų, atliekančių ūkio darbus, padalinyje (54,4 proc.).

Taigi, remiantis apklausos duomenimis, galima teigti, kad nuteistųjų apgyvendinimo padėtis daugumoje pataisos įstaigų **buvo prasta**. Įkalintieji gyveno ir tebegyvena didelėmis grupėmis, daugumai jų trūksta vietos, o tai reiškia, kad trūksta ir asmeninės erdvės bei privatumo. Vėliau matysime, kad ir patys kaliniai tai įvardina kaip vieną opiausių jų kalinimo sąlygų problemų.

Toliau respondentų buvo klausama apie tam tikrus aplinkos veiksnius (apšviestumą, oro drėgnumą bei temperatūrą) jų gyvenamosiose patalpose. 10 pav. parodyta, kokia dalis įkalintųjų **šiuos veiksnius įvertino neigiamai**.

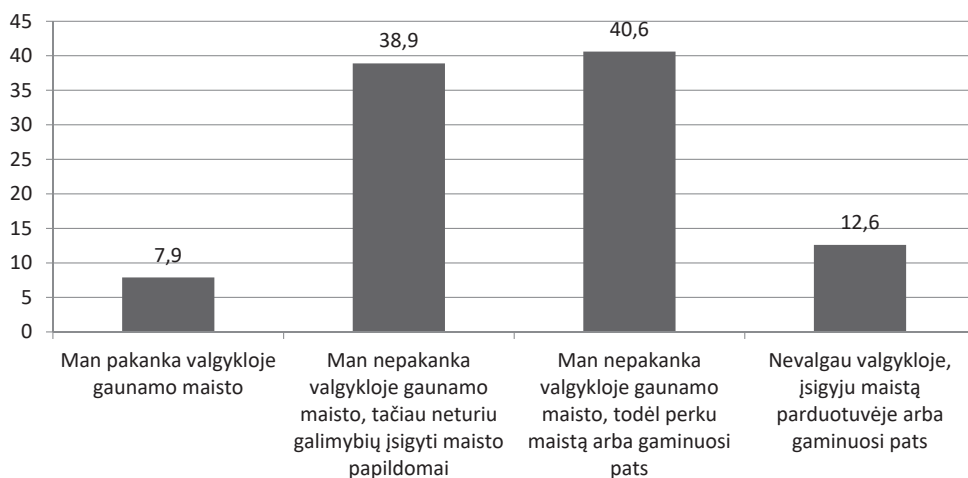
Beveik pusė respondentų (48,5 proc.) teigė, kad jų gyvenamosiose patalpose **nėra pakankamai dienos šviesos**, kad būtų galima skaityti. Daugiau negu pusė įkalintųjų skundėsi, kad gyvenamosiose patalpose **drėgna** (57,8 proc.) bei **temperatūra jose nėra tinkama** (58,6 proc.). Apie du trečdalius apklaustųjų pažymė-

10 pav. Aplinkos veiksnių gyvenamosiose patalpose vertinimas (proc.)

jo, kad žiemos metu patalpos nėra pakankamai **šildomos** (64,8 proc.), o vasaros metu jose yra **per karšta** (67,7 proc.).

Vienas iš tyrimo klausimų buvo skirtas sužinoti respondentų nuomonę apie **maitinimą pataisos įstaigų valgyklose**. 11 pav. pateikti duomenys rodo, kad tik **7,9 proc.** apklaustųjų teigė, kad jiems **pakanka valgykloje gaunamo maisto**. Dar 12,6 proc. nurodė, kad visai nevalgo valgykloje, o maistą įsigyja parduotuvėje arba gaminasi patys. Didžioji dauguma įkalintųjų (iš viso 79,5 proc.) teigė, kad valgykloje gaunamo maisto jiems nepakanka. Dalis jų (40,6 proc.) maisto pirkosi papildomai arba gaminasi patys, o likusieji (38,9 proc.) sakė **neturintys galimybių įsigyti maisto papildomai**.

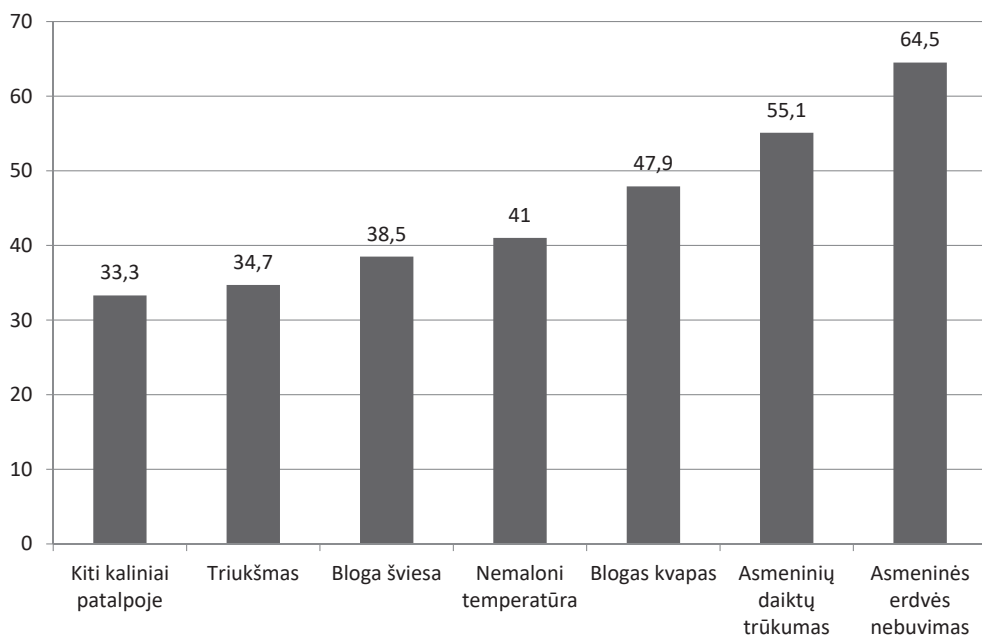

11 pav. Pasirinkite Jums tinkamiausią teiginį apie maistą (proc., N=668)

Ypač daug kalinčiųjų, teigusių, kad jiems nepakanka valgykloje gaunamo maisto, buvo Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime (nuteistieji iki gyvos galvos) (95,4 proc.), Alytaus pataisos namuose (88,4 proc.) ir Pravieniškių pataisos namų 3-iajame sektoriuje (86,1 proc.). Mažiausia nepatenkintųjų valgykloje gaunamo maisto kiekiu dalis buvo tarp Pravieniškių atvirosios kolonijos respondentų (39,5 proc.).

Toliau respondentų buvo paprašyta įvertinti, kiek stipriai juos trikdo įvairūs **nepalankūs aplinkos veiksniai jų gyvenamosiose patalpose**. Iš viso buvo išvardinti septyni aplinkos veiksniai (triukšmas, blogas kvapas, nemaloni temperatūra, bloga šviesa, asmeninės erdvės nebuvimas, kiti kaliniai patalpoje, asmeninių daiktų

trūkumas), kiekvieną iš kurių reikėjo įvertinti pagal 6 padalų skalę (visiškai netrikdo, labai nežymiai, nežymiai, vidutiniškai, ganėtinai stipriai, labai stipriai). 12 pav. nepalankūs aplinkos veiksniai išrikiuoti nuo mažiausiai iki labiausiai trikdančių tyrimo dalyvių. Procentai stulpeliuose rodo, kokia dalis respondentų prie atitinkamo aplinkos veiksnio pasirinko atsakymus „Ganėtinai stipriai“ arba „Labai stipriai“. Kaip minėta, šie duomenys patvirtina, kad labiausiai trikdantis aplinkos veiksnys yra **asmeninės erdvės nebuvimas** – jį, kaip ganėtinai arba labai stipriai trikdantį, nurodė 64,5 proc. apklaustųjų. Toliau seka **asmeninių daiktų trūkumas** (55,1 proc.) bei **blogas kvapas patalpoje** (47,9 proc.). Kiek mažiau apklausos dalyvių nurodė, kad juos ganėtinai arba labai trikdė tokie veiksniai kaip **nemaloni temperatūra** (41 proc.), **bloga šviesa** (38,5 proc.), **triukšmas** (34,7 proc.) bei **kiti kaliniai patalpoje** (33,3 proc.).

12 pav. Ar jus įstaigoje trikdė? (respondentai, pasirinkę atsakymų variantus „Ganėtinai stipriai“ ir „Labai stipriai“, proc.)

Toliau tyrimo metu įkalintųjų buvo klausama, kaip **pasikeitė gyvenimo sąlygos** per jų buvimo pataisos įstaigoje laiką. Kadangi tiriamųjų praleistas laikas pataisos įstaigose buvo labai nevienodas, tai akivaizdu, kad ir jų pateikti atsakymai

buvo apie skirtingus laikotarpius. Be to, kai kurie respondentai laisvės atėmimo bausmę atliko ne vienoje, o keliose skirtingose įstaigose. Taip pat klausimas buvo suformuluotas taip, kad respondentai galėjo rinktis ne vieną atsakymo variantą, nes kai kurios sąlygos galėjo pagerėti, o kai kurios pablogėti ar nepasikeisti. Į tai reikėtų atsižvelgti vertinant 8 lentelėje pateiktus rezultatus.

8 lentelė. Kaip gyvenimo sąlygos įkalinimo įstaigoje pasikeitė per tą laiką, kurį čia esate? (galimi keli atsakymų variantai; proc.)

Pataisos įstaiga	Pagerėjo (N=653)	Pablogėjo (N=653)	Nepasikeitė (N=652)
	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus pataisos namai	22,4	44,9	52,1
Panevėžio pataisos namai (moterys)	11,4	47,7	52,3
Vilniaus pataisos namai	18,2	34,3	55,2
Vilniaus pataisos namai (Sniego g.)	29,2	25	50
Kybartų pataisos namai	8,8	32,4	58,8
Pravieniškių pataisos namai (1 sektorius)	20,7	24,1	58,6
Pravieniškių pataisos namai (2 sektorius)	4,1	45,2	51,4
Pravieniškių pataisos namai (3 sektorius)	7,1	59,5	40,5
Pravieniškių besargybiai ir atviroji kolonija	18,4	15,8	65,8
Marijampolės pataisos namai	22,8	41	42
Lukiškių TI-K	36,4	50	31,8
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	41	20,5	38,5
Laisvės atėmimo vietų ligoninė	44,4	22,2	38,9
Iš viso	18,8	37,8	49,8

Pateikti duomenys rodo, kad **18,8 proc.** respondentų manė, jog gyvenimo sąlygos jų pataisos įstaigoje **pagerėjo**. Daugiausia taip manančiųjų buvo Laisvės atėmimo vietų ligoninėje (44,4 proc.). Kadangi paprastai įkalintieji ligoninėje praleidžia nedaug laiko, galima manyti, kad atsakydami į šį klausimą jie lygino ligoninėje esančias sąlygas su tos pataisos įstaigos, iš kurios jie buvo atvežti į ligoninę, sąlygomis. Vis dėlto nemažai manančiųjų, kad gyvenimo sąlygos pagerėjo, buvo ir kitose pataisos įstaigose. Pavyzdžiui, Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime tokių buvo 36,4 proc., Marijampolės pataisos namuose – 22,8 proc., Alytaus pataisos namuose – 22,4 proc. Tarp pagerėjusių sąlygų

dažniausiai buvo minimas atliktas patalpų remontas, šiek tiek pagerėjusi maisto kokybė, sumažėjęs kalinių skaičius patalpoje ir kt.

Kita vertus, **37,8 proc.** apklaustųjų teigė, kad jiems kai kurios gyvenimo sąlygos **pablogėjo**. Daugiausia taip teigiančiųjų buvo Pravieniškių pataisos namų 3-iajame sektoriuje (59,5 proc.), Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime (50 proc.), Panevėžio pataisos namuose (47,7 proc.) bei Pravieniškių pataisos namų 2-ajame sektoriuje (45,9 proc.). Tarp pablogėjusių gyvenimo sąlygų dažniausiai buvo nurodomas **padi-dėjęs įkalintųjų skaičius, prastos sanitarinės sąlygos** (dušai, tualetai), **maisto ko-kybė** bei apribotos jo įsigijimo galimybės, suprastėjusi **gyvenamųjų patalpų būklė**.

9 lentelė. Ar jums pačiam(-iai) yra tekę savo darbu ar lėšomis prisidėti prie Jūsų gyvenamosios pa-talpos remonto? (proc.)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip, lėšomis	Taip, darbu	Taip, darbu ir lėšomis	N
	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.	
Alytaus pataisos namai	22	12	32	34	50
Panevėžio pataisos namai (moterys)	58	6,8	28,4	6,8	88
Vilniaus pataisos namai	41,4	7,1	22,9	28,6	70
Vilniaus pataisos namai (Sniego g.)	40	0	60	0	25
Kybartų pataisos namai	37,8	21,6	5,4	35,1	37
Pravieniškių pataisos namai (1 sektorius)	18,8	14,1	15,6	51,6	64
Pravieniškių pataisos namai (2 sektorius)	20,5	28,2	12,8	38,5	78
Pravieniškių pataisos namai (3 sektorius)	2,3	11,6	16,3	69,8	43
Pravieniškių besargybiai ir atviroji kolonija	23,7	23,7	15,8	36,8	38
Marijampolės pataisos namai	30,5	9,5	34,3	25,7	105
Lukiškių TI-K	81,8	4,5	13,6	0	22
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	56,4	0	33,3	10,3	39
Laisvės atėmimo vietų ligoninė	50	0	38,9	11,1	18
Iš viso	34,6	12	24,5	29	677

Galiausiai tyrimo dalyvių buvo paklausta, ar jiems patiems yra tekę savo darbu ar lėšomis prisidėti prie jų gyvenamųjų patalpų remonto. *9 lentelėje* pateikti respondentų atsakymai į šį klausimą.

Pateikti duomenys rodo, kad **didžioji dalis įkalintųjų (65,5 proc.) teigė vie-naip ar kitaip prisidėję prie savo gyvenamosios patalpos remonto**. Daugiausia taip teigusiuųjų buvo Pravieniškių pataisos namuose: 3-iajame sektoriuje net 97,7 proc., 1-ajame sektoriuje – 81,2 proc., 2-ajame sektoriuje – 79,5 proc. Taip

pat labai didelė dalis įkalintųjų, teigusių, jog prisidėjo prie savo gyvenamųjų patalpų remonto darbu arba lėšomis, buvo Alytaus pataisos namuose (78 proc.) bei Pravieniškių atvirojoje kolonijoje (76,3 proc.). Mažiausiai darbu ar lėšomis prisidėjusių prie savo gyvenamųjų patalpų remonto buvo Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime: nuteistieji iki gyvos galvos – 18,2 proc., nuteistieji, dirbantys ūkio darbus – 43,6 proc.

Apibendrinant šį monografijos skirsnį galima teigti, kad tyrimo metu buvo atskleista nemažai pataisos įstaigose esančių problemų, susijusių su įkalintųjų gyvenimo sąlygomis. Didžioji dalis įkalintų asmenų savo gyvenimo sąlygas vertino blogai. Patalpose, kuriose gyvena didelis skaičius įkalintų asmenų, jaučiama vietos stoka. Daug nepasitenkinimo sukelia ir nepalankūs gyvenamosios aplinkos veiksniai – asmeninės erdvės trūkumas, netinkama temperatūra, blogas patalpose tvyrantis kvapas. Didžiąją dalį įkalintųjų neužteko jiems valgykloje tiekiamo maisto, o kai kurie iš jų teigia net neturintys galimybių jo įsigyti papildomai. Tik nedidelė dalis apklaustųjų teigė, kad per jų buvimo pataisos įstaigoje laiką jų gyvenimo sąlygos pagerėjo, likusiems jos nepakito arba net pablogėjo. Galiausiai apgailėtiną kalinimo sąlygų būklę vaizdžiai iliustruoja ir tai, kad norėdami bent kiek jas pasigerinti daugelis įkalintųjų yra priversti tai daryti savo pačių lėšomis bei darbu.

4.3. KALINIŲ SKUNDAI DĖL BLOGŲ KALINIMO SĄLYGŲ

Europos kalėjimų taisyklėse taip pat nustatyta, kad kiekvienam kaliniui individualiai arba jų grupei turi būti sudaryta pakankamai galimybių žodžiu arba raštu **pateikti prašymus ar skundus** įstaigos vadovui ar kitai kompetentingai institucijai. Jei **mediacija** atrodo tinkama, ji turi būti pasitelkiama pirmiausia. Atmetus prašymą ar skundą kaliniui turi būti **paaiškintos to priežastys** ir kalinys turi turėti teisę kreiptis į nepriklausomą instituciją. Kaliniai negali būti baudžiami už tai, kad pateikė prašymą arba skundą (Taisyklių 70.1–70.7 punktai).

Būtent prastos kalinimo sąlygos yra dažnas **motyvas dėl jų skųstis**. Pagal LR BVK 11 straipsnio 1 dalies 2 punktą nuteistieji turi teisę teisės aktų nustatyta tvarka kreiptis su **pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais** į baudmės vykdymo ar kitų valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnus ir tarnautojus, nevyriausybinės organizacijas ar tarptautines institucijas. Šios teisės įgyvendinimą detalizuoja LR BVK 100 straipsnis, kurio 2 dalyje nustatyta, kad

valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnams ir tarnautojams bei tarptautinėms institucijoms, kurių jurisdikciją ar kompetenciją priimti Lietuvoje baudmes atliekančių nuteistųjų pareiškimus yra pripažinusi Lietuvos Respublika, adresuoti pasiūlymai, prašymai (pareiškimai) ir skundai **netikrinami ir išsiunčiami per vieną darbo dieną nuo jų gavimo momento**. Nuteistieji turi teisę **tiesiogiai kreiptis** į Respublikos Prezidentą, Lietuvos Respublikos Seimo ar Vyriausybės narį, prokurorą, Seimo skiriamą kontrolierių arba Teisingumo ministerijos atstovą šių **asmenų lankymosi pataisos įstaigose metu** (LR BVK 100 straipsnio 4 dalis). Nuteistiesiems draudžiama siųsti **anoniminius ar kolektyvinius skundus** valstybės ir savivaldybių institucijoms ir pareigūnams, taip pat draudžiama kreiptis į valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnus ir tarnautojus bei nevyriausybinės organizacijas su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais **kitų nuteistųjų vardu arba ne per pataisos įstaigos administraciją** (LR BVK 100 straipsnio 5 ir 6 dalys).

Lietuvos Konstitucijos 33 straipsnyje įtvirtintos **peticijos teisės** įgyvendinimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas¹²⁸, kuriame peticija apibrėžiama kaip rašytinis arba elektroninis pareiškėjo kreipimasis į Seimą, Vyriausybę ar savivaldybės institucijas su reikalavimais ar siūlymais, be kita ko, **spręsti žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ar įgyvendinimo klausimus**, kai tam reikia priimti naują teisės aktą, pakeisti, papildyti ar pripažinti netekusiu galios galiojantį teisės aktą ir kai peticijų komisijos tokį kreipimąsi pripažįsta peticija. Kreipimasis gali būti paduodamas tiesiogiai, siunčiamas paštu arba pateikiamas elektroniniu būdu. Kreipimasis paduodamas Seimui, Vyriausybei ar savivaldybės institucijai atsižvelgiant į tai, kieno kompetencija yra jame iškeltų reikalavimų ir siūlymų nagrinėjimas (Įstatymo 7 straipsnio 1 dalis).

Pagal LR BVK 183 straipsnį baudmes vykdančių institucijų ir įstaigų pareigūnų veiksmai ir sprendimai per vieną mėnesį **gali būti skundžiami** atitinkamą baudmę vykdančios **institucijos ar įstaigos vadovui**. Šis skundą turi išnagrinėti ne vėliau kaip per dvidešimt darbo dienų nuo skundo gavimo dienos. Baudmes vykdančių institucijų ir įstaigų vadovų veiksmai ir sprendimai per vieną mėnesį gali būti **skundžiami Kalėjimų departamento direktoriui**. Šis skundą turi išnagrinėti ne vėliau kaip per dvidešimt darbo dienų nuo jo gavimo dienos, o jei dėl skundo atliekamas tyrimas, – per dvidešimt darbo dienų nuo tyrimo baigimo die-

¹²⁸ Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas Nr. VIII-1313, priimtas 1999 m. liepos 7 d. // Valstybės žinios, 1999, Nr. 66-2128 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

nos. Kalėjimų departamento direktoriaus veiksmai ir sprendimai per dvidešimt dienų nuo jų įteikimo gali būti skundžiami apygardos administraciniam **teismui**.

LR BVK 183 straipsnio 5 dalyje taip pat įtvirtinta nuostata, kad Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka bausmių vykdymo institucijų ir įstaigų, jų pareigūnų, taip pat antstolių veiksmai ir sprendimai gali būti skundžiami **Seimo skiriamiems kontrolieriams** arba **kitoms valstybės institucijoms**. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo¹²⁹ 12 straipsnyje įtvirtinta, kad Seimo kontrolieriai tiria pareiškėjų skundus dėl pareigūnų piktnaudžiavimo, biurokratizmo ar kitaip pažeidžiamų žmogaus teisių ir laisvių viešojo administravimo srityje. Pareiškėjas turi teisę pateikti Seimo kontrolieriui skundą dėl pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo, jei mano, kad tuo buvo pažeistos jo teisės ir laivės (13 straipsnio 1 dalis). Be to, pagal Įstatymo 19¹ straipsnį (nuo 2013 m. gruodžio 19 d.), Seimo kontrolierių įstaiga laikoma nacionaline prevencijos institucija pagal Konvencijos prieš kankinimą ir kitokių žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą fakultatyvųjį protokolą¹³⁰, todėl, siekdami užkirsti kelią kankinimui ir kitokiam žiauriam, nežmoniškam ar žeminančiam elgesiui ar baudimui, Seimo kontrolieriai prevencijos tikslais nuolat lankosi laisvės atėmimo vietose.

Dėl nežmoniškų, kankinančių ir žmogaus orumą žeminančių sąlygų Lietuvos nacionaliniai teismai 2014 m. priteisė 174 tūkst. eurų¹³¹, 2016 m. – 1,3 mln. eurų¹³², 2017 m. – 770 tūkst. eurų, 2018 m. – 820 tūkst. eurų¹³³ **kompensacijų kaliniams**. 2018 m. vien tik EŽTT paduotų ir pasiektų taikių susitarimų su Lietuvos Respublikos Vyriausybe pagrindu buvo išmokėta keli šimtai tūkstančių eurų kompensacijų

¹²⁹ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas Nr. VIII-950, priimtas 1998 m. gruodžio 3 d., nauja redakcija nuo 2004 m. lapkričio 25 d. // Valstybės žinios, 2004, Nr. 170-6238 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

¹³⁰ Konvencijos prieš kankinimą ir kitokių žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą fakultatyvusis protokolas, priimtas 2002 m. gruodžio 18 d. Rezoliucija Nr. A/RES/57/199 Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 50-oje sesijoje, įsigaliojo 2006 m. birželio 22 d., Lietuvos Respublikai įsigaliojo 2014 m. vasario 19 d. // TAR, 2014-02-05, Nr. 1082.

¹³¹ BNS. Įkalinimo įstaigos modernizuojamos vangiai ir netaupiai, dėl blogų kalėjimo sąlygų mokamos kompensacijos // 15min.lt, 2015-08-03. Palyginimui, 2010 m. dėl netinkamų kalinimo sąlygų į Lietuvos teismus kreipėsi vienas asmuo ir jam buvo priteista 300 eurų. Kitamet jau buvo 10 tokių skundų ir valstybė sumokėjo 2,8 tūkst. eurų, o 2012 m. buvo pateikti 25 skundai ir išmokėti 24 tūkst. eurų. Žr. „Laiko ženklai“. Blogos įkalinimo sąlygos iš Lietuvos siurbia milijonus eurų // Lrytas.lt, 2018-04-06.

¹³² Skėrytė J. Teisingumo ministerija neatsisako planų Lukiškių kalėjimą iškelti į Pravieniškes // Delfi.lt, 2017-02-26.

¹³³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2018 m. veiklos apžvalga, p. 5.

už blogas kalinimo sąlygas¹³⁴. Žiniasklaidoje skelbiamais duomenimis, iki 2018 m. balandžio mėn. Lietuva jau buvo **sumokėjusi 3,4 mln. eurų kompensacijų už netinkamas kalinimo sąlygas**¹³⁵.

Kalinių skundų kasmet daugėja¹³⁶, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika patvirtina aplinkybę, jog **kalinimo įstaigose esančios sąlygos vis dar neretai neatitinka teisės aktų reikalavimų**, o tai yra pagrindas atlyginti kalinių patirtą žalą¹³⁷. Žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo bylos yra pagrindinė Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos dalis, o šioje kategorijoje daugiausia išnagrinėjama bylų dėl **netinkamų suėmimo ir kalinimo sąlygų**¹³⁸. Paskutinėje 2018 m. ataskaitoje¹³⁹ vėl konstatuota, kad ir toliau didžiausią dalį nagrinėjamų bylų sudaro skundai dėl blogų kalinimo sąlygų: „Ir nors apžvelgiamais, kaip ir 2017-aisiais, metais didžiausią dalį Lietuvos vyriausiam administraciniame teisme (toliau – Teismas) gaunamų ir – atitinkamai – išnagrinėtų bylų sudarė asmenų skundai dėl žalos už netinkamas kalinimo ar suėmimo sąlygas atlyginimo priteisimo, tai jokių būdu nereiškia, kad 2018-ieji nepasizymėjo naujais iššūkiais, teismų praktikos formavimui bei plėto-

¹³⁴ EŽTT nutarimas byloje *Gibronas ir kiti vs. Lietuva* (peticijų Nr. 56836/14, 29072/15, 31394/15, 58765/15, 61704/15, 423/16, 4624/16, 5921/16, 6833/16, 14938/16, 18362/16, 20917/16, 21615/16, 21620/16, 49439/16), 2018-02-15 (taikūs susitarimai); nutarimas byloje *Romeiko ir kiti vs. Lietuva* (peticijų Nr. 67465/13, 2784/14, 13181/14, 20538/14, 1147/17, 377/18), 2018-07-05 (taikūs susitarimai). Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme. EŽTT nutarimai ir sprendimai. Prieiga per internetą: <<http://lrv-atstovas-eztt.lt/page/eztt-nutarimai-ir-sprendimai-pagal-metus>>; *Lrytas.tv*. Kaliniai džiūgauja: valstybė jiems sumokės daugiau nei 100 tūkst. eurų // *Lrytas.lt*, 2018-03-12.

¹³⁵ „*Laiko ženklai*“. Blogos įkalinimo sąlygos iš Lietuvos siurbia milijonus eurų // *Lrytas.lt*, 2018-04-06.

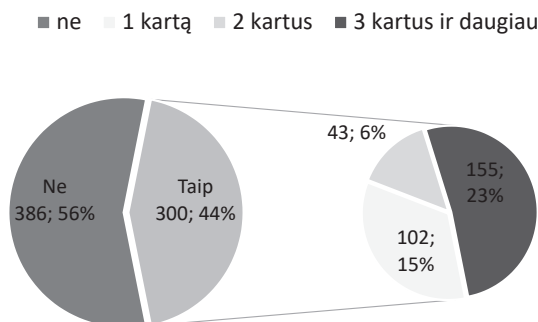
¹³⁶ *Jacinevičienė-Baltaduonė S.* Kodėl valstybė turi mokėti nuteistiesiems // *15min.lt*, 2017-09-03.

¹³⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. praktikos apžvalga. Prieiga per internetą: <<http://www.lvat.lt/lt/teismu-praktika/teismo-metiniai-pranesimai.html>>.

¹³⁸ 2017 m. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo metinėje ataskaitoje pažymima, kad „reikalavimai atlyginti suėmimo ir kalinimo metu patirtą turtinę ir neturtinę žalą daugiausia buvo susiję su per mažu plotu, pastebima tendencija, kad asmenys intensyviai skundžiasi dėl įvairių kitokių pažeidimų, t. y. dėl galimybių patekti į valgyklą nesudarymo (2017 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2428-520/2017), dėl asmeninių daiktų saugumo neužtikrinimo (2017 m. kovo 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-596-525/2017), dėl dantų pastos, dantų šepetėlio bei skutimosi peiliukų suteikimo nuteistiesiems (2017 m. balandžio 3 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A-1121-858/2017), dėl protingo laiko, skirto dalyvauti artimojo laidotuvsė (2017 m. balandžio 24 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A-246-602/2017), dėl per ilgo laikymo karantino patalpoje (2017 m. birželio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-592-624/2017) ir kt.“ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2017 metų praktikos apžvalga, p. 12.

¹³⁹ Prieiga per internetą: <<https://lvat.teismas.lt/doclib/sxqi7o7klukprujhd9157r2f7rz65y5r>>.

jimui reikšmingais sprendimais.¹⁴⁰ Ataskaitoje apibendrinant žalos atlyginimo dėl blogų kalinimo sąlygų bylas konstatuojama, kad: „Žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo bylos vis dar sudaro didžiausią Teismo gautų ir išnagrinėjamų bylų dalį, t. y. beveik pusę visų Teismo bylų. Šioje kategorijoje daugiausiai išnagrinėta bylų dėl netinkamų suėmimo ir kalinimo sąlygų, o būtent – dėl per mažo kameros ploto ir (ar) netinkamų higienos sąlygų, tačiau pastebima tendencija prašyti neturtinės žalos atlyginimo ir už kitokių nuteistųjų reikalavimų nepaisymą. Pavyzdžiui, dėl nesudarytos galimybės sveikatos problemų turinčiam asmeniui miegoti dviaukštės lovos pirmame aukšte (2018 m. sausio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-464-520/2018), dėl antrankių naudojimo gydymo įstaigoje (2018 m. spalio 24 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A-2513-1062/2018), dėl trumpalaikių išvykų asmenims, nuteistiems už labai sunkius nusikaltimus (2018 m. lapkričio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1106-575/2018), dėl galimybės sujungti pasimatymus ir galimybės naudotis internetine telefonija (2018 m. lapkričio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1631-662/2018) ir kt. Teismo turimais duomenimis, 2018 m. priteista neturtinės žalos atlyginimo kaliniams suma sudarė apie 820 tūkst. eurų, o tai yra vos ne perpus mažiau nei 2016 metais ir kiek daugiau (apie 6 proc.) nei 2017-aisiais. Didžiausia Teismo priteista neturtinės žalos atlyginimo suma sudarė 75 000 Eur dviem apeliantams už tai, jog Pravieniškių pataisos namai-atviroji kolonija neužtikrino artimo giminaičio (sūnaus ir brolio) saugumo, dėl ko šis, atlikdamas bausmę, buvo sumuštas ir dėl komplikacijų po patirtų sužalojimų mirė (2018 m. gegužės 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-664-756/2018).“¹⁴¹

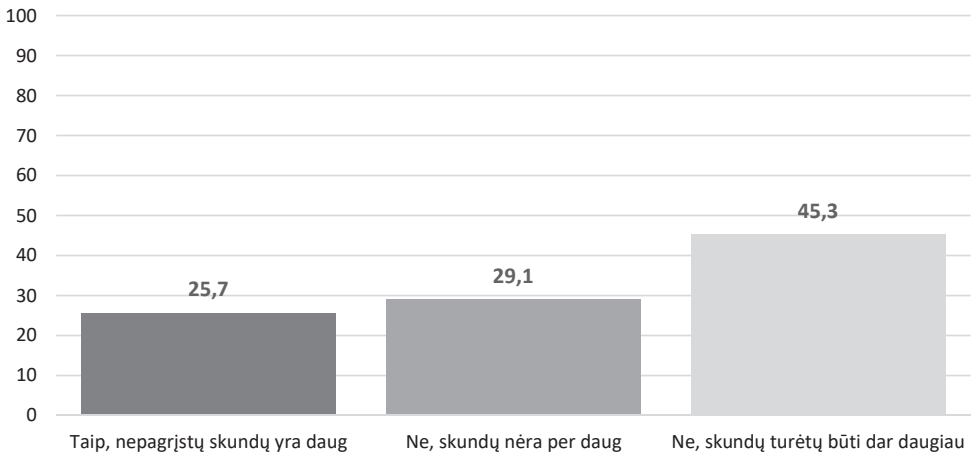
13 pav. Ar esate kam nors oficialiai raštu skundęsis dėl blogų kalinimo sąlygų? Jei taip, kiek kartų? (proc. ir abs. sk., N=686)

¹⁴⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2018 metų veiklos apžvalga, p. 5. Prieiga per internetą: <<https://lvt.teismas.lt/doclib/sxqi7o7klukprujhd9157r2f7rz65y5r>>.

¹⁴¹ Ten pat, p. 15.

Empirinio tyrimo metu respondentų buvo klausiama, ar jie yra kam nors oficialiai raštu **skundęsi dėl blogų kalinimo sąlygų, ir jei taip, tai kiek kartų?** Kartais viešumoje bandoma įteigti nuomonę, kad kaliniai skundžiasi labai dažnai ir dėl smulkmenų. Tačiau iš apklaustų respondentų tik 44 proc. teigė skundęsi raštu dėl blogų kalinimo sąlygų, iš pasiskundusiųjų tik šiek tiek daugiau nei pusė tai darė 3 ir daugiau kartų (*13 pav.*).

Respondentų taip pat buvo klausiama, ką jie patys galvoja apie rašomų **skundų pagrįstumą** (*14 pav.*). Tik maždaug 1/4 respondentų sutiko su nuomone, kad nepagrįstų skundų yra daug, tačiau 45,3 proc. teigė, kad skundų turėtų būti dar daugiau. Taigi bent jau didžiosios dalies požiūris liudija apie daug didesnį skundų skaičiaus potencialą.

14 pav. Pasigirsta nuomonių, kad kaliniai rašo per daug skundų, skundžiasi dėl smulkmenų, nes neturi ką veikti. Kaip vertinate tokią nuomonę? (proc., N=647)

Apibendrinant šį skirsnį apie kalinių skundus dėl kalinimo sąlygų, būtina pabrėžti, kad tai yra kalinių teisė, kuri neturi būti ignoruojama. Respondentų apklausa parodė, kad, nepaisant prastų kalinimo sąlygų, dėl jų skundėsi tik mažoji jų dalis, o beveik pusės respondentų nuomone, skundų turėtų būti dar daugiau. Siejant skundų problematiką su kitomis monografijoje analizuojamomis temomis, pirmiausia – kalinių gyvenimo kokybės ir emocinio klimato (*11 skyrius*) bei kalinių ir personalo santykių (*13 skyrius*) analize, galima kelti prielaidą, kad skundų skaičius priklauso ne tik nuo blogų kalinimo sąlygų, bet ir nuo **bendros atmosferos ir santykių kokybės, komunikacijos ir bendravimo**. Skundų rašy-

mas yra ėjimas į tam tikrą konfrontaciją su sistema, tam tikras pasirinktas problemų sprendimo būdas, tačiau nebūtinai veiksmingiausias. Tai, kokį problemų sprendimo būdą renkasi kaliniai, priklauso ne vien tik nuo jų pačių ar blogų kalinimo sąlygų, bet ir nuo to, kokius **kitus problemų sprendimo būdus pasiūlo įstaigos administracija ir darbuotojai**.

Žvelgiant bendrai į buitinių kalinimo sąlygų problematiką, jos apibendrinimas galėtų būti labai trumpas: ne tik empirinio tyrimo rezultatai, bet ir Seimo kontrolierių, nacionalinių teismų ir EŽTT sprendimai, taip pat CPT ir nacionalinių nevyriausybinėse organizacijų vertinimai liudija apie itin **prastas kalinimo sąlygas daugumoje Lietuvos įkalinimo įstaigų**. Tam, kad jos pasikeistų iš esmės, būtina visiškai nauja infrastruktūra, pritaikyta ne tik bausmės atlikimui žmogaus orumo nežeminančiomis sąlygomis, bet ir patogiam personalo darbui. Jeigu nuteistieji skundžiasi neadekvačia temperatūra pastatuose, drėgme, blogais kvapais, triukšmu, dideliu vienoje patalpoje apgyvendintų žmonių kiekiu, visa tai patiria ir įstaigoje **dirbantys darbuotojai**. Be to, blogos kalinimo sąlygos yra svarbus veiksnys kalinių sveikatai (monografijos *17 skyrius*), o prasta infrastruktūra ne tik užprogramuoja nesutarimus ir įtampą tarpusavio santykiuose, bet ir sudaro nepalankias sąlygas vieninteliui laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslui – nuteistųjų socialinei integracijai (resocializacijai).

5. KALINIMAS KAIP BENDROJI PREVENCIJA?

Dar kartą trumpai apibendrinant monografijos 4.2 *skirsnyje* aptartas kalnimo sąlygas, kalinių požiūriu jas galima apibūdinti kaip labai skurdžias, didžiąjai daliai kalinių sukeliančias nepasitenkinimo, nusivylimo ir apmaudo jausmą, dažnai neatitinkančias 4.1 *skirsnyje* aptartų tarptautinių kalnimo sąlygų standartų. Žvelgiant iš nuteistųjų **resocializacijos** ir **socialinės integracijos**, veiksmingo **saugumo** įstaigose palaikymo, taip pat **konstitucinių žmogaus teisių** užtikrinimo perspektyvų, tokia padėtis yra labai nedėkinga ir vertintina kritiškai. Visgi neretai ne tik neperklaustu žinojimu operuojančių visuomenės narių, bet kartais netgi ir politikų ar šių įstaigų darbuotojų požiūriu, tokios **blogos sąlygos neva yra gėros**, nes, pirma, atgraso kitus, antra, verčia iš šių įkalnimo įstaigų išėjusius ten daugiau nebegrįžti. Pastaras aspektas analizuojamas monografijos 6 ir 7 *skyriuose*, tačiau į pirmąjį būtent šiame monografijos skyriuje norima atkreipti išskirtinį dėmesį. Blogų kalnimo sąlygų kaip įsivaizduojamos negatyvios bendrosios prevencijos priemonės kontekstą galima papildyti bendrai **grasinimu laisvės atėmimo bausme** ir tam tikra (ilgesne) jos **trukme**. Taigi šiame skyriuje, remiantis įvairių mokslininkų įžvalgomis ir atlikta kalinių apklausa, analizuojama, ar grasinimas laisvės atėmimu, tam tikra jo trukme ir (ar) blogomis sąlygomis turi kokį nors bendrąjį preventyvųjį poveikį?

H. Kury ir M. Brandensteinas atkreipia dėmesį į tai, jog „įbauginimo efektai toli gražu neveikia kaip paprastos matematinio skaičiavimo taisyklės pagal paprastą modelį: kuo didesnės bausmės – tuo labiau įbauginama, tuo mažesnis nusikalstamumas, nors būtent tokių matematinių taisyklių galiojimą, keliant atitinkamus reikalavimus, nuolatos bando įteigti baudžiamoji politika ir žiniasklaida“¹⁴². Atlikęs vieną naujausių išsamių visose pasaulio šalyse atliktų bendrosios prevencijos baudžiamosios teisės priemonėmis tyrimų apžvalgą, T. Spirgath'as konstatuoja, kad bausmių griežtinimas arba bausmės tikimybės padidinimas tam tikra apimtimi gali lemti nusikalstamo elgesio mažėjimą, tačiau **koreliacija yra labai maža**¹⁴³. Be to, jis pabrėžia, kad tam tikro, pavyzdžiui, jaunų žmonių nusikalstamo elgesio atveju, taip pat kai nusikalstama apsvai-

¹⁴² Kury H., Brandenstein M., 2009, p. 8.

¹⁴³ Spirgath T. Zur Abschreckung des Strafrechts – Eine Metaanalyse kriminalstatistischer Untersuchungen // Kriminalwissenschaftliche Schriften, Band 39. Berlin: LIT Verlag, 2013, p. 345.

gus ar turint tam tikrų psichinių sutrikimų, bauginimas bausmėmis faktiškai nėra veiksmingas¹⁴⁴. Apibendrinamas bendrosios prevencijos baudžiamosios teisės priemonėmis srityje atliktus tyrimus vokiečių ir šveicarų kriminologas K.-L. Kunzas konstatuoja, kad:

- abstrakčiai gresiančios bausmės sunkumas neturi jokio žymesnio bendrojo prevencinio poveikio;
- įsivaizduojama nusikalstamo elgesio atskleidimo tikimybė vidutinio sunkumo kasdienių veikų atvejais daro tam tikrą bendrąją prevencinę įtaką;
- moralinis vidinis pritarimas socialinėms normoms, kitaip tariant, aiškų visuomenėje vyraujančio nepritarimo tam tikram elgesiui palaikymas, turi didžiausią įtaką teisėtam elgesiui¹⁴⁵.

Baudžiamajame įstatyme nustatyta bausmė ir konkreti teismo skiriama bausmė iš esmės **neturi prevencinės įtakos** nei kitoms potencialių nusikaltėlių veikoms negatyviosios bendrosios prevencijos prasme (kaip bauginimas), nei didina pritarimą galiojančioms socialinėms normoms (pozityviosios bendrosios prevencijos prasme)¹⁴⁶.

Šveicarų kriminologai, išanalizavę daug bendrosios prevencijos srityje darytų tyrimų, visas minėtas išvalgas dar labiau diferencijuoja ir konstatuoja, kad gresiančių bausmių arba teisės pažeidimo atskleidimo tikimybės padidinimas moksliniais tyrimais apčiuopiamą efektą duoda tik juos padidinus drastiškai, o pats didinimas nėra tolygus įbauginimo efektui. Be to, tarp **griežtų bausmių ir teisės pažeidimo atskleidimo tikimybės yra sinergijos efektas** – vienas iš šių kintamųjų veikia tik tuomet, kai kitas pasiekia bent minimalų lygį¹⁴⁷. Kitaip tariant, nėra jokios prasmės didinti sankcijos maksimumą, pavyzdžiui, nuo 2 iki 3 metų laisvės atėmimo, kartu nedidinant teisės pažeidimo atskleidimo tikimybės, kuri, be to, dar ir suvokiama labai subjektyviai. Tačiau net ir pasiekus šį sinergijos efektą, jo poveikis bus labai nedidelis ir (arba) trumpalaikis, daug efektyvesnės yra neformalios sankcijos ir techninės prevencijos priemonės¹⁴⁸.

¹⁴⁴ Ten pat.

¹⁴⁵ Kunz K.-L. Kriminologie. 6. Aufl. Bern, Stuttgart, Wien: Haupt Verlag, 2011, p. 287.

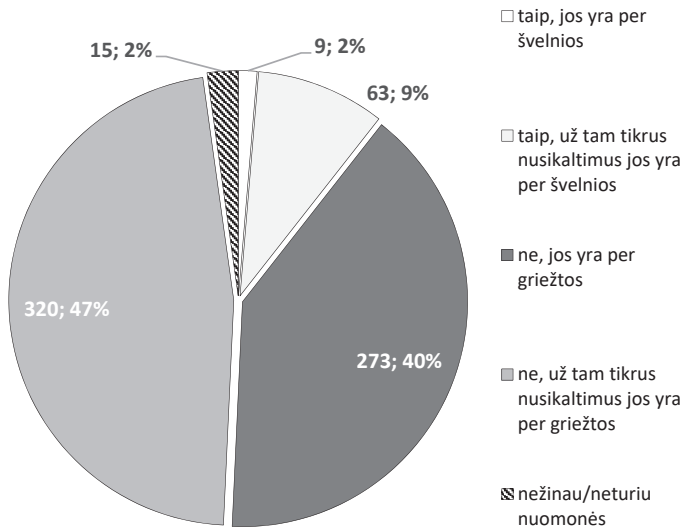
¹⁴⁶ Ten pat, p. 288.

¹⁴⁷ Killias M., Kuhn A., Aebi F. M. Grundriss der Kriminologie. Eine europäische Perspektive. Zweite Auflage. Bern: Stämpfli Verlag AG Bern, 2011, p. 390, 409.

¹⁴⁸ Ten pat, p. 409.

Taigi tyrimai rodo, kad baudžiamojo įstatymo ir ypač – jo griežtinimo bendrosios prevencijos tikslai yra nepasiekiami, tai yra tik lengvas, pigus ir nesudėtingas žaidimas baudžiamojo kodekso pakeitimų įstatymų projektais, nusikalstamo elgesio apraiškų nesprenžiantis iš esmės. Problema ta, kad baudžiamosios atsakomybės griežtinimo proceso volas dar stipriau „pervažiuoja“ įkliuvusius asmenis, o atgal jį pakreipti faktiškai yra labai sunku.

Mūsų atliktos kalinių apklausos metu buvo užduoti bent keli klausimai, susiję su **subjektyviu pačių kalinių vertinamu** bausmių ir (blogų) kalinimo sąlygų poveikiu.

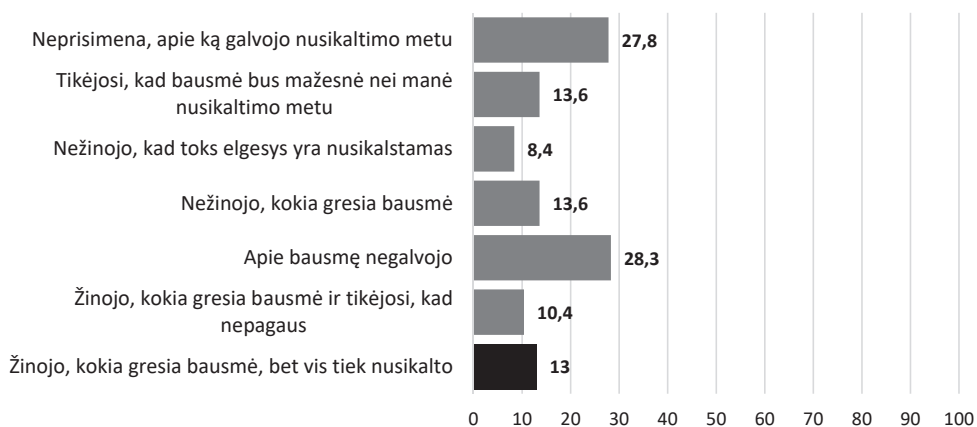

15 pav. Kartais Lietuvos visuomenėje girdima nuomonė, kad bausmės už nusikaltimus Lietuvoje yra per švelnios. Ar sutinkate su tokia nuomone? (abs. sk. ir proc., N=680)

15 pav. matyti, kad **87 proc.** atsakiusių į šį klausimą mano, kad bausmės **yra per griežtos** (40 proc.) arba **per griežtos už tam tikrus nusikaltimus** (47 proc.). Tik **11 proc.** apklaustųjų nuomone, bausmės yra **per švelnios**. Įdomu tai, kad abiejų respondentų grupių jiems paskirtos bausmės trukmės vidurkiai beveik sutampa (85,69 ir 85,89 mėnesio). Statistiškai reikšmingo skirtumo nėra, t. y. galima sakyti, kad respondentams asmeniškai **paskirtos bausmės trukmė neturi įtakos požiūriui į bausmių griežtumą**.

Apklausos metu buvo užduotas klausimas apie tai, **ką respondentai žinojo apie gresiančią bausmę**. Tik **13 proc.** teigė **žinoję, kokia gresia bausmė**, bet vis

tiesiai nusikalstę (16 pav.). Kiti rinkosi atsakymų variantus, kuriuose gresianti bausmė jų elgesiui neturėjo reikšmingos įtakos – jie apie ją negalvojo, jos nežinojo, tikėjosi neįkliūti, nežinojo, kad toks elgesys yra nusikalstamas, tikėjosi, kad bausmė bus mažesnė, arba išvis neprisimena, ką galvojo nusikaltimo metu. Tai tik patvirtina daugelio kitų bendrosios prevencijos srityje atliktų tyrimų rezultatus¹⁴⁹, kurie rodo tik labai minimalų gresiančios bausmės poveikį nusikalstamam elgesiui. Iš 13 proc. žinojusių, kokia gresia bausmė, bet vis tiek nusikaltusių, statistiškai reikšmingai dažniau šį atsakymą rinkosi nuteisti už **vagystes** (18,4 proc.) ir už **plėšimą** (19,7 proc.).

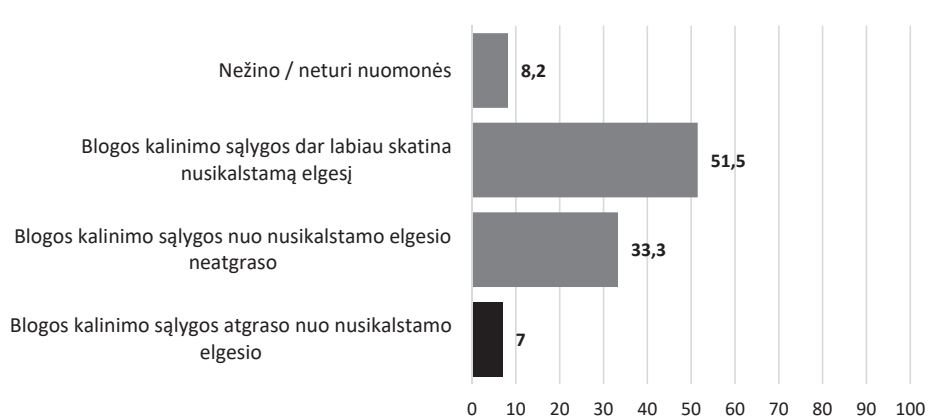

16 pav. Dažnai manoma, kad griežtos bausmės atgraso nuo nusikalstamo elgesio. Kaip buvo Jums, ar Jūs..? (galimi keli atsakymų variantai; proc., N=654)

Respondentų buvo klausiama ir apie tai, kokią įtaką (blogos) kalinimo sąlygos, jų nuomone, turi nusikalstamam elgesiui. Tik **7 proc.** manė, kad blogos kalinimo sąlygos nuo nusikalstamo elgesio **atgraso** (17 pav.), ir net **51,5 proc.** teigė, kad tokios sąlygos dar labiau **skatina nusikalstamą elgesį**, **33,3 proc.** – kad nuo nusikalstamo elgesio **neatgraso**.

Viešumoje neretai pasigirsta nuomonių, kad didžiąjai daliai kalinių įkalinimo įstaigose ir taip yra geriau nei laisvėje, todėl kalinimo sąlygos turi būti blogos. Kitaip

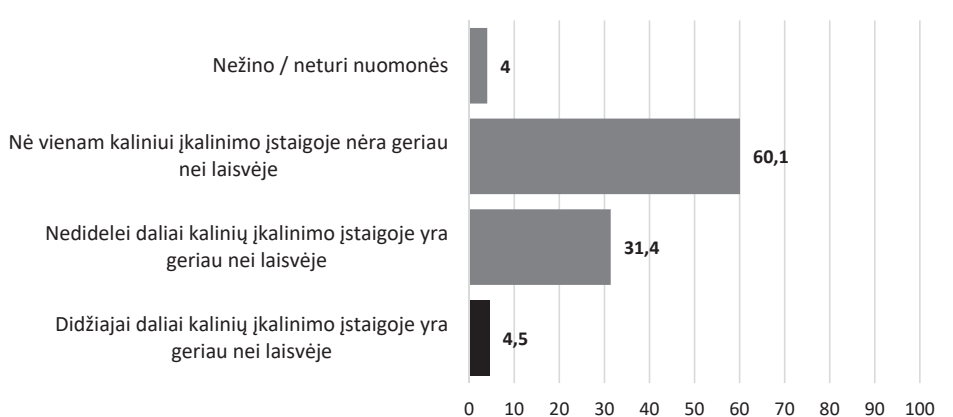
¹⁴⁹ Žr. Heinz W. Alternatyvos įkalinimui: bausmių taikymo teorija ir praktika Vokietijoje, bausmių veiksmingumo ir recidyvo tyrimų rezultatai // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 70 ir kt.; Thomas J. Zur abschreckenden Wirkung von Strafe. Eine Untersuchung der Sanktionswirkung auf junge Straftäter. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel. Kiel, 2014, p. 173 ir kt.

17 pav. Yra galvojančiųjų, kad kalnimo sąlygos turi būti kiek įmanoma blogesnės, kad būtų atgraso nuo nusikalstamo elgesio ir būtų bijoma įkalnimo. Ką apie tai manote Jūs? (proc., N=682)

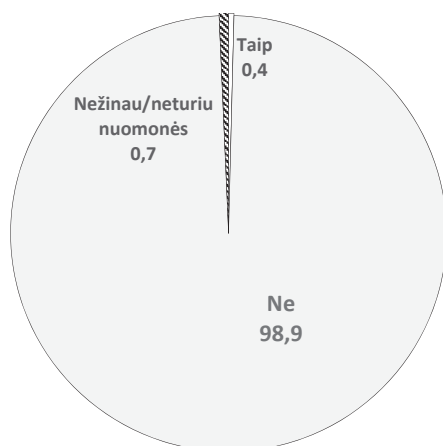
tariant, čia atvirkštinis argumentavimas bendrosios prevencijos prasme – sąlygos turi būti daug blogesnės nei laisvėje, kad įkalnimo įstaigos netaptų „bendrabičiųiais“. Pasitaiko, kai vienas ar kitas toks argumentuotojas netgi pateikia konkrečių pavyzdžių, kad štai, yra žmonių, kurie atšalus orams tyčia nusikalsta, kad patektų į įkalnimo įstaigą. Tai yra vienas iš kelių dažnų stereotipų, kurių formuoja **nuvertinama laisvės reikšmė ir kalnimo patirties neturėjimas**.

Apklausoje mes uždavėme kaliniams kelis su šiuo stereotipu susijusius klausimus. Tik **4,5 proc.** kalinių manė, kad iš jų didžiajai daliai įkalnimo įstaigoje yra geriau nei laisvėje (18 pav.).

18 pav. Kartais pasigirsta nuomonių, kad įkalnimo įstaigose kaliniams yra geriau nei laisvėje, todėl jie patys nori ten patekti. Ar sutinkate su tokia nuomone? (proc., N=682)

Paklausus jų pačių, ar jiems **patiems asmeniškai** įkalinimo įstaigoje yra geriau nei laisvėje, teigiamai atsakė tik 1 (!) respondentas iš 680 (19 pav.). Kitaip tariant, galima teigti, kad keliems kaliniams iš daugelio tūkstančių galbūt ir yra įkalinimo įstaigoje geriau nei laisvėje, tačiau tai yra retos išimtys. Be to, kyla klausimas, ar maždaug už **700 eurų per mėnesį**¹⁵⁰, kurie yra išleidžiami vienam kaliniui prižiūrėti ir išlaikyti įkalinimo įstaigoje, negalima būtų organizuoti daug palankesnių gyvenimo sąlygų laisvėje?

19 pav. Ar Jums pačiam asmeniškai įkalinimo įstaigoje yra geriau nei laisvėje? (proc., N=270)¹⁵¹

Sykiu reikėtų dar kartą pabrėžti šio monografijos skyriaus pradžioje jau minėtą teiginį, kad itin dažnas įsivaizdavimas, kad blogos sąlygos kalinimo įstaigose yra „geras“ negatyviosios bendrosios prevencijos (kiti bijos nusikalsti) ar bent jau negatyviosios specialiosios prevencijos (bijos vėl nusikalsti, nes nebeturės sugrįžti) veiksnys, neturi jokio empirinio pagrindo (o net jei jį ir turėtų, nebūtų pateisinamas konstituciniu požiūriu). Priešingai, daugelis tyrimų rezultatų rodo, kad bloga **kalinimo patirtis yra reikšmingas kriminogeninis veiksnys, o negatyviosios bendrosios prevencijos srityje jis neturi jokio reikšmingo poveikio**¹⁵².

¹⁵⁰ 2017 m. duomenimis (vėlesni duomenys neskelbiami), vieno kalinio priežiūra per dieną visose Lietuvos įkalinimo įstaigose vidutiniškai kainavo 23,31 euro. *Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius*. Vieno asmens išlaikymui vidutiniškai per dieną panaudotų lėšų laisvės atėmimo įstaigose 2017 m.

¹⁵¹ Atmetus 410 respondentų, kurie teigė, kad nė vienam įkalinimo įstaigoje nėra geriau nei laisvėje.

¹⁵² Žr. apibendrinimą, pvz., *Lösel F*, 2016, p. 28.

6. PLANINGAS RENGIMAS GYVENIMUI LAISVĖJE

LR BVK 137¹ straipsnis (naujai suformuluotas ir priimtas tik 2015 m. birželio 23 d. įstatymu) įtvirtina, kad laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų socialinė rehabilitacija vyksta pagal nuteistajam sudarytą **individualų socialinės rehabilitacijos planą**. Sudarant šį planą, turi dalyvauti nuteistasis, taip pat gali būti įtraukiamos nevyriausybinės organizacijos ir asmenys, kurių dalyvavimas įgyvendinant socialinės rehabilitacijos plane numatytas priemones gali padėti nuteistajam socialiai reabilituotis. Individualus socialinės rehabilitacijos planas sudaromas atsižvelgiant į nuteistojo nusikalstamo elgesio rizikos mastą, kriminogeninius veiksnius, numatytas kriminogeninių veiksnių šalinimo priemones, pataisos įstaigos, kurioje atlieka bausmę nuteistasis, režimą. Nepilnamečiams nuteistiesiems individualus socialinės rehabilitacijos planas sudaromas atsižvelgiant ir į jų socialinę brandą, asmenybės ugdymo poreikius.

Europos kalėjimų taisyklių 103.2 punktas įtvirtina svarbią taisyklę, kad **kuo greičiau** po nuteistojo atvykimo turi būti įvertinama kalinio asmeninė ir socialinė situacija, sudaromas individualus darbo planas ir sukuriama rengimo paleidimui strategija. Kaliniai turi būti skatinami dalyvauti kuriant jų individualius bausmės atlikimo planus (103.3 punktas), kuriuose kuo plačiau turi būti aptartas nuteistųjų darbas, lavinimas, kita veikla ir rengimas lygtiniam paleidimui (103.4 punktas). Be to, socialinis darbas, medicininės paslaugos ir psichologinė pagalba taip pat gali būti numatytos kaip darbo su nuteistaisiais priemonės (103.5 punktas), ir turi būti sukurta trumpalaikių išvykų (atostogų) sistema kaip sudėtinė kalnimo dalis (103.6 punktas). **Individualaus kalnimo plano sudarymas yra būtina kryptingos integracijos prielaida** – jis nuteistam asmeniui leidžia iš anksto numatyti bausmės atlikimo turinį, o įstaigos personalui ir administracijai – planingai išnaudoti esamas galimybes ir įvertinti plano įgyvendinimo žingsnius. Kiek įmanoma greitesnis plano sudarymas svarbus ir dėl didelio nestabilumo ir netikrumo, jaučiamo pakliuvus į uždara ir pagal savo taisykles gyvenančią sistemą. Darbas su nuteistaisiais vyksta **dirbtiniame socialiniame formate**, nuteistieji pakliūva į uždara sistemą, kuri nėra miniatiūrinė visuomenė, tapati egzistuojančiai realiame gyvenime, su adekvačiomis interakcijų struktūromis¹⁵³. Būtent todėl tikimybė pasiekti kalnimo tikslą didėja kuo plačiau atveriant kalnimą, suteikiant galimybes

¹⁵³ Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2003, p. 143.

išvykti už įkalinimo įstaigos, kiek tai leidžia saugumo sumetimais. Bendrai darbas su nuteistaisiais turi sudaryti nenutrūkstamą socialinės integracijos pagalbos grandinę¹⁵⁴, jis turėtų nuosekliai vykti ne tik įkalinimo įstaigoje iki paskutinės dienos, bet ir toliau tęsiamas nuteistąjį lygtinai paleidus į laisvę, jo nedubliuojant ir nepradedant visko iš naujo.

Patekimas į įkalinimo įstaigą nuteistajam reiškia ne tik stigmatizaciją ir ryškų paženkinimą „nusikaltėliu“, jis sukelia sunkią deprivacijos (netekimo) būseną¹⁵⁵. Asmuo atskiriamas nuo sau įprastos socialinės aplinkos, **praranda savo ankstesnį turėtą socialinį statusą** ir integruojamas į naują uždarą socialinę sistemą¹⁵⁶. Šis pokytis, naujo vaidmens perėmimas, konfrontavimas su priėmimo į įkalinimo įstaigą stadijoje vykstančiais procesais, patiriamas stresas daugeliui nuteistųjų reiškia didelę psichikai neigiamą įtaką turinčią trauminę patirtį¹⁵⁷.

Priėmimo į įkalinimo įstaigą etape vyksta bet kurios šalies kalinimo sistemai būdingos **nuasmeninimo procedūros**, kurios gali būti organizuojamos labiau ar mažiau gerbiant žmogiškąjį orumą:

- iš nuteistojo paimami pinigai¹⁵⁸ ir vertingi daiktai (LR BVK 112 straipsnio 4 dalis; Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių¹⁵⁹ (toliau vadinama – PĮVTT) 60 punktas);
- nuteistiesiems daroma krata, kuri ir vėliau atliekant laisvės atėmimo bausmę faktiškai gali būti daroma bet kada (LR BVK 112 straipsnio 3 dalis), jų turimi daiktai ir reikmenys patikrinami (PĮVTT 57 punktas);
- maisto produktai, reikmenys ir kiti daiktai, kurie nenurodyti leidžiamų įsigyti ir turėti maisto produktų, būtiniausių reikmenų ir kitų daiktų sąrašė ir (ar) kurie viršija nustatytą nuteistiesiems leidžiamų turėti maisto produktų, būtiniausių reikmenų ir kitų daiktų bendrąją masę, paimami (PĮVTT 57 punktas);

¹⁵⁴ Ten pat. Taip pat žr.: *Sakalauskas G., Kalpokas V.* Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012.

¹⁵⁵ Taip pat žr.: *Sakalauskas G.*, 2017, p. 168–174.

¹⁵⁶ *Laubenthal K.* Strafvollzug. 7. Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer, 2015, p. 132.

¹⁵⁷ Ten pat.

¹⁵⁸ Gyvenant laisvėje – svarbus laisvės atributas, neleistinas turbūt visose uždaroje kalinimo įstaigose bet kurioje šalyje. Tačiau tikrų pinigų funkciją nelaisvėje dažniausiai pakeičia kiti atributai – daiktai, maisto produktai, drabužiai ir avalynė, tabakas, alkoholis, arbata, nelegalūs narkotikai, ryšiai, galia, įtaka ir pan.

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“, priimtas 2003 m. liepos 2 d. // Valstybės žinios, 2003, Nr. 76-3498 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

- atliekama medicininė apžiūra¹⁶⁰ (PĮVTT 62 punktąs);
- esant poreikiui, nuteistieji higieniškai švarinami, sudaroma galimybė nusiprausti duše, dezinfekuojami jų rūbai (PĮVTT 62 punktąs);
- asmuo uždaromas į karantino patalpas, kalėjime – į kameras (PĮVTT 62 punktąs);
- jei neturi savų tinkamų drabužių, gauna įstaigos išduotus drabužius (LR BVK 112 straipsnio 3 dalis);
- vėliau specialios komisijos naujai atvykusius nuteistuosius priskiria paprastosioms grupėms, taip pat suskirsto į būrius, skyrius ir kameras (PĮVTT 65 punktąs);
- nuteistieji privalo matomoje vietoje nešioti pataisos įstaigos administracijos išduotą kortelę su fotonuotrauka, įrašytu vardu ir pavarde, kortelėje gali būti įrašomi ir kiti duomenys: grupė, skyrius, kamera, miegamoji vieta, darbo vieta (PĮVTT 73.1 punktąs);
- įėjus pataisos įstaigos administracijos atstovui į patalpą atsistoti ir pasisveikinti, įeiti ir išeiti iš patalpos, kurioje yra pataisos įstaigos atstovas, tik jam leidus, kreiptis į pataisos įstaigos administracijos atstovą, pasakydami savo pavardę (PĮVTT 73.2 punktąs)¹⁶¹.

Mokslininkai pastebi, kad priėmimo į įkalinimo įstaigą procedūros yra labai **panašios į žeminimo ceremonijas**¹⁶², kurios nuteistajam gali sukelti savojo „Aš“ praradimo procesus¹⁶³. J. Gilliganas klausia, kodėl taip dažnai norima žmogų priversti

¹⁶⁰ Net iki 2018 m. spalio 19 d. pakeitimo privalomai buvo atliekamas ir „sanitarinis švarinimas“ (aki-vaizdu, iš kurių laikų buvo užsilikusi ši sąvoka).

¹⁶¹ Tokio pobūdžio nuostatos būdingos pototalitarinėms šalims. Galbūt jos atrodo tik kaip formalumas, bet taip nėra, jos neretai tampa nereikalingu galios demonstravimo įrankiu. Pavyzdžiui, kaliniui buvo uždrausta 1 mėnesį apsipirkti įkalinimo įstaigos parduotuvėje, o ši „<...> nuobauda pareiškėjui paskirta už Taisyklių 73.2 punkto pažeidimą (šiam punkte nurodyta, kad, įėjus pataisos įstaigos administracijos atstovui į patalpą, nuteistieji, be kita ko, privalo atsistoti ir pasisveikinti) (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje A-143-2190-12). Plačiau žr.: *Sakalauskas G.*, 2015b, p. 62–63.

¹⁶² Jau nekalbant apie subkultūrinės pačių nuteistųjų taikomas žeminimo ceremonijas, kurios yra tuo dažnesnės ir tuo labiau paplitusios, kuo mažiau yra aktyvi pati kalinimo sistema. Plačiau žr. monografijos *12 skyrių* apie subkultūrą įkalinimo įstaigose, taip pat *Vaičiūnienė R.* Įkalinimo asmenų resocializacijos galimybės kolektyvinio kalinimo ir kalėjimo subkultūros sąlygomis // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 181–204 (toliau cituojama: *Vaičiūnienė R.*, 2017).

¹⁶³ *Laubenthal K.* Strafvollzug. 7. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2015, p. 133.

patirti kuo didesnę gėdą? Ir cituodamas H. Garfinkelį pabrėžia, kad „mūsų visuomenėje... teismai ir pareigūnai jaučiasi turį teisėtą tokių ceremonijų monopolį, ir šios ceremonijos yra tapusios įprastine darbo rutina“¹⁶⁴.

Tai, kad jau pirmosios dienos įkalinimo įstaigoje neretai sukelia **psichines traumas** net ir ne pirmą kartą kalintiems asmenims, yra žinoma iš daugelio įkalinimo įstaigose darytų kriminologinių tyrimų. Tam, kad jų būtų išvengta, būtina taip organizuoti priėmimo procesą, kad **įkalintas asmuo jaustųsi saugus ir turėtų vieną kontaktinį asmenį**, į kurį galėtų kreiptis visais klausimais, ir jam būtų aišku, kad būtent šis darbuotojas yra už jį atsakingas. Teisinę ir organizacinę kalinimo realybę Lietuvoje gerai atspindi ši PĮVTT nuostata, savo esmę išlaikiusi dar iš sovietinių laikų: „Su naujai atvykusiais nuteistaisiais karantino patalpose pataisos įstaigos darbuotojai dirba tiriamąjį aiškinamąjį darbą, siekdami užtikrinti nuteistojo adaptaciją pataisos įstaigoje ir sudaryti individualų socialinės reabilitacijos planą“ (64 punktas)¹⁶⁵. Kitaip tariant, darbuotojų yra daug ir visi jie dirba „tiriamąjį aiškinamąjį darbą“ (sovietinė terminija – rus. *разъяснительная работа*¹⁶⁶), nuteistasis traktuojamas kaip paprasčiausias tyrimo, informacijos kaupimo ir nurodymų objektas, nėra stengiamasi kurti saugią aplinką¹⁶⁷, **kurti**

¹⁶⁴ Gilligan J. Smurtas. Apmąstymai apie nacionalinę epidemiją. Vilnius: Eugrimas, 2007, p. 150.

¹⁶⁵ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“, priimtas 2003 m. liepos 2 d. // Valstybės žinios, 2003, Nr. 76-3498 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais). Itin keista, kai tokios formuluotės išlieka net ir 2015 m. rugpjūčio 20 d. priėmus naują taisyklių redakciją, taip pat ir pakeitus šį punktą 2017 m. lapkričio 28 d., iki to visi darbuotojai dar buvo ir išvardinti: „psichologas, būrio viršininkas, kriminalinės žvalgybos, priežiūros, asmens sveikatos priežiūros, įskaitos ir kitų tarnybų“ darbuotojai. Žinoma, kad pati formuluotė dar reiškia ne viską, bet ji gerai atspindi požiūrį ir darbo kultūrą.

¹⁶⁶ Anais laikais šis terminas dažnai vartotas su žodžiais „politinis“ aiškinamasis darbas, „auklėjamasis“ aiškinamasis darbas ir pan., o šiais laikais rusų kalba dažnai vartojamas žodžių junginys informacinis-aiškinamasis darbas, iš esmės reiškiantis propagandą.

¹⁶⁷ Tokios saugios aplinkos poreikis aprašomas ir Tipinėje naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programoje: „Paprastai naujai atvykęs į įkalinimo įstaigą asmuo patiria didesnę ar mažesnę stresą, galintį nulėmti neadekvačias reakcijas į susidarancias naujas, dažnai nepažįstamas ir bauginančias, situacijas. Pirmą kartą atvykusiems nuteistiesiems būdingas nerimo, baimės, beviltiškumo jausmas. Nuteistųjų nerimas, baimė, įtarumas – tai reakcija į bausmę, į gresiančius pavojus atliekant bausmę. Nuteistieji nepažįsta ir bijo vienas kito. Informacijos stoka apie kitus nuteistuosius – kas jie, už ką atlieka bausmę – didina vidinę įtampą, konfliktus, stresą. Nerimą didina niūri kalėjimų ir pataisos įstaigų aplinka, grėsmė socialiniam statusui, šeimos iširimui, prestižo visuomenėje praradimui ir iškilsiančių apribojimų dėl teistumo baimė. Nerimą kelia ir nepalanki socialinė aplinka <...>“ (4 punktas); „Svarbu, kad nuteistieji pataisos įstaigose netaptų blogesniais, neįgytų kriminalinės patirties, kad neprarastų elgesio normų ir mokėjimų, reikalingų kasdieniame gyvenime. Jau nuo pat pirmos atvykimo dienos nuteistieji rengiami integracijai į visuomenę“ (5 punktas).

pozityvų santykį, pradėti nuteistojo įgalinimo procesą, todėl daugiau ar mažiau „saugią“ aplinką neišvengiamai ima kurti nuteistųjų subkultūrinė terpė¹⁶⁸.

Žinoma, kad laisvės atėmimo bausmė, kaip griežčiausia ir paskutinė už sunkiausią nusikalstamą elgesį taikoma priemonė (lot. *ultima ratio*), turi turėti savo turinį, kontrolės ir tvarkos palaikymo elementus, jos vykdymas turi būti maksimaliai saugus visiems nuteistiesiems ir darbuotojams, tačiau būtina įvertinti tai, kad **priežiūros mechanizmai**, net ir taikomi gerbiant žmogiškąjį orumą, jau nekalbant apie piktnaudžiavimą, savivalę, savitikslių galios demonstravimą ir sąmoningą nuteistųjų žeminimą, turi didesnę ar mažesnę šalutinį efektą, galintį inicijuoti socialinį ir net psichinį **nuteistojo degradavimą**. Toks empatija paremtas suvokimas yra svarbus prieš žengiant kitą žingsnį ir klausiant, o kaip gi siekti (re)socializacijos tokių asmenų, kurie pirmiausia buvo nuasmeninti, pažeminti, stigmatizuoti ir atskirti nuo buvusios (pozityvios) socialinės aplinkos? Ne be reikalo, **įkalinimo sistemą kritikuojant iš esmės ir žvelgiant į jos dažnai niūrią realybę**, galima teigti, kad „resocializacijos etiketė yra naudinga ar netgi būtina, norint pateisinti įkalinimo įstaigų buvimą žmogaus orumą pabrėžiančioje visuomenėje“¹⁶⁹.

Įkalinimo kasdienybė labai priklauso nuo asmens charakterio, gebėjimo prisitaikyti, turtingos padėties¹⁷⁰, sveikatos, artimųjų palaikymo, taip pat ir įkalinimo įstaigos, darbuotojų, įvairių užimtumo galimybių ir pan. Visgi dar 1970 m., t. y. tuomet, kai Vakarų Europoje jau buvo imta orientuotis į resocializaciją skatinantį įkalinimą¹⁷¹, vienas žymiausių vokiečių teisininkų ir kriminologų, analizavęs padėtį įka-

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu Nr. 4/07-132, priimtu 2004 m. gegužės 24 d., patvirtintos „Tipinė naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programa“ ir „Tipinė nuteistųjų integracijos į visuomenę programa“ // Valsybės žinios, 2004, Nr. 87-3192. Tačiau šios išvalgos nėra tapusios įkalinimo įstaigų veikimo, kuri pirmiausia detalai reglamentuoja būtent Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės, pagrindu.

¹⁶⁸ Apie tai plačiau žr. monografijos *12 skyrių* apie subkultūrą įkalinimo įstaigose, taip pat *Vaičiūnienė R.*, 2017.

¹⁶⁹ Garsi vieno žymiausių Vokietijos teisininkų ir konstitucinės teisės žinovų V. Hassemario frazė. Cituota iš *Walter J. Strafvollzug*. Stuttgart, München, Hannover: Boorberg Verlag, 1991, p. 204. Winfriedas Hassemaris – vokiečių baudžiamosios teisės mokslininkas, buvęs Vokietijos Konstitucinio Teismo viceprezidentas, daugelio mokslinių publikacijų baudžiamosios teisės, kriminologijos, teisės teorijos ir konstitucinės teisės temomis autorius.

¹⁷⁰ Apie tai plačiau žr. monografijos *13 skyrių* apie kalinių santykius su personalu ir *12 skyrių* apie subkultūrą įkalinimo įstaigose, taip pat *Vaičiūnienė R.*, 2017.

¹⁷¹ Vokietijoje modernų ir tik į resocializaciją orientuotą laisvės atėmimo bausmės vykdymą reglamentuojantis įstatymas, kuriame jau atsispindėjo ir visa geroji tų laikų praktika, buvo priimtas 1976 m.

linimo įstaigose, H. Schüler-Springorum'as (1928–2015) teigė, jog seniai žinoma, kad „įkalinimas toks, koks jis yra, daugelį silpnu socialiniu elgesiu pasižyminčiųjų dar labiau silpnina, o nedidelei grupei asocialių tik patvirtina jų nuostatas“¹⁷².

Įkalinimo įstaigose nuteistieji turi paklusti detaliam visko reglamentavimui, o tai lemia jų **autonomijos praradimą**. Įkalinimas reiškia ne tik esminį judėjimo laisvės suvaržymą, bet ir privalėjimą laikytis gausybę kasdienį gyvenimą reguliuojančių normų¹⁷³. A. Böhm'as atkreipia dėmesį į tai, kad kalinio „buvimo vieta, lova, gyvenamosios erdvės apstatymas, kėlimosi, ėjimo miegoti ir valgymo laikas, veiklos galimybės, kontaktų su išoriniu pasauliu dažnumas ir pobūdis – viskas yra tiksliai reglamentuota“¹⁷⁴. Įkalintiems asmenims iš dalies atimamas suaugusiojo vaidmuo, tai reiškia atleidimą nuo pareigos rūpintis savimi ir asmeninės atsakomybės, o tai ilgėjant įkalinimo įstaigoje praleistam terminui veda prie **išmokto bejėgiškumo**¹⁷⁵. Kalinimo metu taip pat trūksta asmeniškai nustatytų komunikacijos ribų, autonomijos praradimą lemia ir privatumo trūkumas. Tokios asmeninių poreikių sritys, kaip intymumas, anonimiškumas, galimybės pabūti vienam ir atsitraukti, įkalinimo įstaigoje yra labai ribotos. Prarandamas saugumo jausmas, nuolat reikia būti kartu su kitais žmonėmis, kurie neretai visą savo buvusį gyvenimą konfliktus spręsdavo tik smurtu ir agresyviu elgesiu. Neformaliuose kalinių santykiuose vyrauja hierarchinė tvarka, o tarpusavio nesutarimų įstaigos personalas dažniausiai nepastebi tol, kol jie pastebimai netrikdo vidinės rimties¹⁷⁶. Įkalinimo sistema lyg ir

vasario 12 d., įsigaliojo 1977 m. sausio 1 d. Apie šiuolaikines diskusijas ir reformas Vokietijoje žr.: Heinz W. Alternatyvos įkalinimui: bausmių taikymo teorija ir praktika Vokietijoje, bausmių veiksmingumo ir recidyvo tyrimų rezultatai // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 15–90; Pruin I. Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų: reformos Vokietijoje ir europinė patirtis // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 141–158.

¹⁷² Cituota iš Kury H., Smartt U. Gewalt an Strafgefangenen: Ergebnisse aus dem anglo-amerikanischen und deutschen Strafvollzug // ZfStrVo, 2002, Nr. 6, p. 324.

¹⁷³ Laubenthal K., 2015, p. 133.

¹⁷⁴ Böhm A. Strafvollzug. 3. Aufl. Neuwied: Luchterhand, 2003, p. 92.

¹⁷⁵ Laubenthal K., 2015, p. 133.

¹⁷⁶ Taip pat žr.: Vaičiūnienė R., 2017. Be to, vienas geriausių empirinių šaltinių yra dar 1999 m. Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos ir N. Oželytės iniciatyva išleisti kalinių laišakai, atrinkti nuteistųjų kūrybos konkurse. Turbūt vaizdingiausiai ir kūrybiškiausiai savo gyvenimą laisvėje ir įkalinimo įstaigose aprašantis pirmojo laiško autorius taikliai ir paprastai apibūdina šią situaciją (kalba netaisyta): „Nelįsk, kur nereikia gyvenk kaip nori, niekas, nei administracija, nei kolegos zekai nekreipdavo į tave dėmesio.“ Žr. Laiškai į laisvę 2000. Vilnius: Rosma, 1999, p. 15.

saugo visuomenę nuo nusikaltėlių, tačiau jie patys mažai apsaugoti vieni nuo kitų ir netgi nuo personalo, todėl įkalinimo įstaigose dažnai **vyrauja baimė**¹⁷⁷.

Didesnio streso veiksnys ir vyriškos, ir moteriškos lyties asmenims yra su įkalinimu susijęs **heteroseksualių lytinių santykių praradimas**. Įkalinimui trunkant ilgą laiką ir neturint įprastų lytinių santykių su priešinga lytimi, linkstama į pasyvius arba aktyvius homoseksualius vaidmenis bei ryšius, kurie vėlgi sukelia papildomų psichinių sunkumų¹⁷⁸.

Be seksualinių deprivacijų, **atsiskyrimas nuo artimųjų** jaučiamas kaip vienas didžiausių apribojimų. Ryšių su artimaisiais palaikymas tampa itin sudėtingas ilgalaikio kalinimo atveju. Reikšmingas padėtį gerokai apsunkinantis veiksnys yra tarpžmogiškų ryšių praradimas, vidinis neužtikrintumas ir baimė galutinai prarasti bet kokius ryšius su išoriniu pasauliu. Asmeniniai pokyčiai, naujos patirtys, įžvalgos ir naujai užmegzti socialiniai ryšiai iš abiejų pusių vis labiau silpnina ryšių laisvėje gyvybingumą. Dalis įkalintųjų, norėdami išvengti šio ilgai besitęsiančio psichinio streso, kurį sukelia kankinantis išsiskyrimo procesas, patys nutraukia bet kokius santykius su esančiais laisvėje artimaisiais¹⁷⁹.

Įkalinimo aplinka sukelia ir **sensorines deprivacijas**, nes naujų patirčių galimybės yra labai ribotos. Įkalinimo įstaigos kasdienybei būdinga **intelektualinė ir kognityvinė tuštuma**¹⁸⁰. T. Eisenhardt'as, cituodamas H. Kaufmann, atkreipia dėmesį į tai, kad deprivacijos (netekimo, trūkumo) fenomenas turi labai didelę reikšmę, nes „silpnas, menkavertiškumo jausmų apimtas savimi nepasitikintis žmogus savaime jam iškeltas užduotis sprendžia blogiau nei savimi pasitikintis. Būtina suvokti, kad būtent čia ir slypi esminė priežastis to, kad tiek daug kalinių nusikalsta pakartotinai“¹⁸¹. Kitaip tariant, žmogaus orumo saugojimas, orientavi-

¹⁷⁷ Kury H., Smartt U. Gewalt an Strafgefangenen: Ergebnisse aus dem anglo-amerikanischen und deutschen Strafvollzug // ZfStrVo, 2002, Nr. 6, p. 331.

¹⁷⁸ Laubenthal K., 2015, p. 134.

¹⁷⁹ Ten pat, p. 135.

¹⁸⁰ Ten pat, p. 136. Viena iš jau minėtų laiškų Panevėžio pataisos namuose kalėjusi moteris rašo (kalba netaisyta): „Vėl spūstis, irzlumas, dėl to nepasitenkinimas, keiksmas. Žinoma, iš kur bus tas ramus, kantrus moteriškumas, jeigu iki kraujo viena kitai įsiėdę, sugrūstos kaip silkės bačkoje. Per pačius pietus, pirmą valandą paskelbė priemonę ir per būrio ūkvedę viršininko pavaduotoja liepė būtinai visoms nedarbančioms eiti į salę, kol prisiruošėme papietavę, tai ir baigėsi ta, gal dvidešimt minučių trukusi, priemonė. Pradžioje, atvažiavusi į šią koloniją, eidavau visada, visomis progomis į salę. Buvo viskas įdomu. Skaičiau tarsi gavusi naują, neskaitytą knygą. Dabar jau viskas kartojasi. Nieko naujo. Kada kas įdomaus, tai į salę nei trečdalis moterų netelpa, prisigrūdę, net už durų. O kada neįdomu, varu varo, sąrašus sudarinėja, nei pusės salės nesusirenka. Nepaklūstantys, žinoma, patenka valdžios nemalonėn.“ Laiškai į laisvę 2000. Vilnius: Rosma, 1999, p. 43.

¹⁸¹ H. Kaufmann cituota pagal Eisenhardt T. Strafvollzug. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978, p. 130.

masis į (re)socializaciją yra drauge ir geriausia recidyvo mažinimo, ir visuomenės saugumo užtikrinimo priemonė¹⁸².

Atliekančiuosius ilgalaikes laisvės atėmimo bausmes veikia specifiniai laiko veiksniai, taip pat **ateities perspektyvų trūkumas**. Institucionalizuotas gyvenimas daro didelę įtaką šioms dviem esminėms žmogui skirto laiko dimensijoms. Įkalinimo įstaigose laikas nėra pozityvas, **laikas yra bausmė**, todėl ten jis įgyja visai kitokią reikšmę nei laisvėje. Totalioje institucijoje ilgalaikėje perspektyvoje vis sunkiau organizuoti laiką ir jį paskirstyti¹⁸³.

Taigi suvokiant ir įvertinant natūraliai neigiamą kalinimo poveikį laisvės atėmimo bausmių vykdymo sistemai taikomas **nil nocere principas** (iš lot. *svarbiausia – nepakenkti*)¹⁸⁴, kuriuo vadovaujantis pirmiausia turi būti mažinami neigiami kalinimo padariniai. Tam, kad kalinimo poveikis būtų kiek įmanoma mažiau žalingas, o geriausiu atveju netgi galėtų paskatinti įkalinimo asmens (re)socializaciją, kalinimo organizavimas ir turinys turi atitikti daug kriterijų (plačiau žr. monografijos *20 skyrių* apie nuteistųjų rengimą paleidimui į laisvę).

Dažnai įkalinimo įstaigų darbuotojų nurodomas kalinių pasyvumas, apatiškumas, resocializacijos priemonių atmetimas ar abejingumas nėra tyčinis laisvės atėmimo bausmę atliekančio asmens noras „likti nusikaltėliu“. Dažnai už to slypi nusivylimas, resignacija, išsisukinėjimo mechanizmų internalizavimas arba jausmas, kad **konkretūs pasiūlymai yra netinkami ar nenaudingi**¹⁸⁵. Todėl nuteistuosius **būtina motyvuoti**, kad jie dėtų pastangas, nuolat svarstyti, kokios priemonės gali būti pasitelktos nuteistojo raidai ir atitikti jo poreikius. Netgi Europos kalėjimų taisyklėse ir daugelio Vakarų šalių teisėje įtvirtintas (normalizavimo) principas, kad **gyvenimo įkalinimo įstaigoje sąlygos kiek įmanoma turėtų būti prilygintos sąlygoms laisvėje** (pirmiausia turint mintyje asmens savarankiškumą), resocializacijos prasme ne visuomet tinkamas. Kai kurie autoriai pažymi,

¹⁸² Sykiu reikėtų dar kartą pabrėžti šio skyriaus pradžioje jau minėtą teiginį, kad itin dažnas įsivaizdavimas, kad blogos sąlygos kalinimo įstaigose yra „geras“ negatyviosios bendrosios prevencijos (kiti bijos nusikalsti) ar bent jau negatyviosios specialiosios prevencijos (bijos vėl nusikalsti, nes nebe-norės sugrįžti) veiksnys, neturi jokio empirinio pagrindo (o net jei jį ir turėtų, nebūtų pateisinamas konstituciniu požiūriu). Priešingai, daugelis tyrimų rezultatų rodo, kad bloga kalinimo patirtis yra reikšmingas kriminogeninis veiksnys, o negatyviosios bendrosios prevencijos srityje jis neturi jokio reikšmingo poveikio. Žr. apibendrinimą, pvz., *Lösel F.*, 2016, p. 28.

¹⁸³ *Laubenthal K.*, 2015, p. 136.

¹⁸⁴ Ten pat, p. 132.

¹⁸⁵ *Böhm A.* *Strafvollzug. 2. Aufl. Juristische Bücher. Band 14.* Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1986, p. 28.

kad jei mokymasis, darbas ir laisvalaikis organizuojamas taip, kaip ir laisvėje, kur nuteistasis tai jau buvo patyręs ir iš tos sistemos iškrito, vargu ar tai padės jam integruotis, jei tas pačias priemones bus imta taikyti uždaroje įstaigoje¹⁸⁶.

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos įsakymu patvirtintos Tipinė naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programa ir Tipinė nuteistųjų integracijos į visuomenę programa¹⁸⁷. Be to, skatinamas ir kitų programų diegimas¹⁸⁸. Tai, kad nuteistųjų laisvės atėmimo bausme bausmės atlikimo ir integracijos į visuomenę procesas teoriškai **išskaidytas į tris skirtingą strategiją bei turiniu paremtas programas**, sunkiai suderinama su bendru ir galutiniu asmens integracijos į visuomenę tikslu¹⁸⁹. Lietuvos teisės aktais (praktika – taip pat) formuojama idėja, kad nuteistasis iš pradžių turėtų prisitaikyti prie esamos sistemos, tapti jos dalimi, prie jos priprasti.

Tipinėje naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programoje teisingai pastebima, kad „paprastai naujai atvykęs į įkalinimo įstaigą asmuo patiria didesnę ar mažesnę stresą, galintį nulemti neadekvačias reakcijas į susidaranti naujas, dažnai nepažįstamas ir bauginančias, situacijas. Pirmą kartą atvykusiems nuteistiesiems būdingas nerimo, baimės, beviltiškumo jausmas. Nuteistųjų nerimas, baimė, įtarumas – tai reakcija į bausmę, į gresiančius pavojus atliekant bausmę. Nuteistieji nepažįsta ir bijo vienas kito. Informacijos stoka apie kitus nuteistuosius – kas jie, už ką atlieka bausmę – didina vidinę įtampą, konfliktus, stresą. Nerimą didina niūri kalėjimų ir pataisos įstaigų aplinka, grėsmė socialiniam statusui, šeimos iširimui, prestižo visuomenėje praradimui ir iškilsiančių apribojimų dėl teistumo baimė. Nerimą kelia ir nepalanki socialinė aplinka, nes dažnai nuteistojo asmenybę pataisos įstaigose veikia nusikaltėlių pasaulio subkultūra, neformalios grupuotės, kiti asmenys, nuteisti net už labai sunkius nusikaltimus“ (4 punktas). Toliau programoje teigiama, kad nuteistųjų suskirstymo

¹⁸⁶ Ten pat, p. 29.

¹⁸⁷ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2004 m. gegužės 24 d. įsakymu Nr. 4/07-132 patvirtintos Tipinė naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programa ir Tipinė nuteistųjų integracijos į visuomenę programa // Valstybės žinios, 2004, Nr. 87-3192.

¹⁸⁸ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-211 „Dėl Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo“, priimtas 2012 m. birželio 25 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 72-3770.

¹⁸⁹ Taip pat žr.: *Sakalauskas G., Kalpokas V.* Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012.

į tam tikras patalpas „nuostatos suteikia galimybes pataisos įstaigų personalui taip organizuoti darbą su naujai atvykusiais nuteistaisiais, kad padėtų jiems prisitaikyti prie pataisos įstaigos socialinės aplinkos ir maksimaliai sumažinti neigiamos įtakos riziką. Svarbu, kad nuteistieji pataisos įstaigose netaptų blogesniais, neįgytų kriminalinės patirties, kad neprarastų elgesio normų ir mokėjimų, reikalingų kasdiniame gyvenime“. Toliau vis dėlto primenama, kad „jau nuo pat pirmos atvykimo dienos nuteistieji rengiami integracijai į visuomenę“ (5 punktas).

Tipinėje nuteistųjų integracijos į visuomenę programoje argumentuotai pabrėžiama, kad „nuteistieji ir asmenys, paleisti iš laisvės atėmimo vietų, sudaro nemažą specifinę asmenų grupę, kuriai reikia kompleksinės socialinės paramos. Ja siekiama sudaryti būtinausias gyvenimo sąlygas iš laisvės atėmimo vietų paleistiems asmenims, praradusiems socialinius ryšius, profesinius ir darbo įgūdžius, nesiorientuojantiems darbo rinkoje, turintiems psichologinių adaptavimosi visuomenėje sunkumų“ (Programos 7 punktas). Skelbiamas šios programos tikslas – sudaryti sąlygas nuteistiesiems, atlikusiems bausmę, reintegruoti į visuomenę ir taip mažinti pakartotinio nusikalstamumo riziką (Programos 9 punktas), bei numatomi šie uždaviniai:

1. šviesti nuteistuosius teisiškai ir socialiai;
2. ugdyti socialiai reikšmingus gyvenimo įgūdžius;
3. teikti pagalbą sprendžiant apgyvendinimo ir įdarbinimo klausimus;
4. teikti materialinę pagalbą (Programos 10 punktas).

Integracijos į visuomenę programos turinį sudaro nuteistųjų teisinis ir socialinis švietimas, socialiai reikšmingų įgūdžių formavimas (įsidarbinimas ir darbo ieškojimas, būsto ieškojimas, mokėjimas naudotis pinigais, sveika gyvensena ir mityba, bendravimas, laisvalaikio leidimas) ir materialinės pagalbos teikimas (objektyvių poreikių nustatymas, kelionės į nuteistųjų gyvenamąją vietą išlaidų apmokėjimas, aprūpinimas maisto produktais arba pinigais kelionei, sezoniniais drabužiais ir avalyne, vienkartinės negražinamos pašalpos skyrimas) (Programos 11–14 punktai).

Pagal nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo instrukcijos 5 punktą¹⁹⁰ nuteistojo paleidimo iš laisvės atėmimo vietos parengiamasis

¹⁹⁰ Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-176 „Dėl Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. kovo 28 d. įsakymo Nr. 4/07-95 „Dėl nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2012 m. gegužės 18 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 59-2984 (su vėlesniais pakeitimais).

darbas pradedamas tik **likus ne mažiau kaip trims mėnesiams**, o rengiant dokumentus lygtiniam paleidimui iš pataisos įstaigos – ne mažiau kaip **vienam mėnesiui** iki socialinio tyrimo išvados pateikimo Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos komisijos sekretoriui. Asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, **teisinio ir socialinio švietimo programa**¹⁹¹ vykdoma rengiant paskaitas, o jų tematikos branduolį sudaro teisės aktų nuostatos. Ši programa yra didesnės – jau minėtos Integracijos į visuomenę programos dalis, taip pat taikomos tik asmenims, rengiamiems paleisti į laisvę pasibaigus laisvės atėmimo bausmės terminui arba lygtinai paleistiems iš laisvės atėmimo vietų (Programos 3 punktą), taigi ne nuo laisvės atėmimo bausmės atlikimo pradžios.

Apibendrinant matyti, kad nuteistųjų integracijos programos nesudaro vien-tiso integracijos priemonių komplekso (grandinės), pačios programos yra labai formalizuotos, daugelio jų esmė – atpasakoti teisės aktų nuostatas ir perteikti informaciją. Didžiausias įkalinimų asmenų integracijos proceso trūkumas yra tas, kad jis faktiškai prasideda tik likus keliems mėnesiams iki asmens paleidimo į laisvę ir **nėra laikomas viso bausmės atlikimo užduotimi, kompleksiskai apimančia ir kitas priemones** (atitinkamą darbą, mokymąsi, socialinius ryšius, išvykas už įkalinimo įstaigų ribų, perkėlimą į atviro tipo įstaigą ir pan.).

Dar 2008–2009 m. pagal Lietuvos teisės instituto kartu su Greifswaldo universitetu ir kitomis mokslo įstaigomis Europos Sąjungoje įgyvendinto tyrimų projekto „Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės“¹⁹² rezultatus į klausimą, **ar kas**

¹⁹¹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-322 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2001 m. gruodžio 27 d. įsakymo Nr. 112 „Dėl asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2013 m. rugsėjo 30 d. // Valstybės žinios, 2013, Nr. 104-5129.

¹⁹² Europos Komisijos AGIS programa paremtame ir 2006–2009 m. vykdytame projekte „Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės“ buvo siekiama bent dalyje Europos Sąjungos valstybių iširti žmogaus teisių aspektus vykdant ilgas, t. y. mažiausiai penkerių metų laisvės atėmimo bausmes. Projekte dalyvavo tyrėjai iš Anglijos, Belgijos, Danijos, Ispanijos, Kroatijos, Lenkijos, Lietuvos, Prancūzijos, Suomijos, Švedijos, Vokietijos universitetų ir mokslinių tyrimų institutų. Projekto metu buvo tiriama materialinė apgyvendinimo padėtis, atmosfera įstaigose, resocializacijos priemonės, kalinių medicininė-psichiatrinė priežiūra. Pagrindiniai duomenys surinkti anketinės apklausos būdu, jų turinys sudarytas pagal Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas valstybėms narėms Rec (2003) 23 dėl kalėjimų administracijų darbo su nuteistaisiais iki gyvos galvos ir kitais ilgam terminui nuteistais kaliniams ir Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Išsamios apklausos anketos buvo parengtos kaliniams, atliekantiems ne trumpesnę kaip 5 metų (subendrintą) laisvės atėmimo bausmę, atskira apklausos anketa – įkalinimo įstaigų administracijoms (atitinkamai 22 psl. ir 25 psl.

nors iš įstaigos darbuotojų iš karto po to, kai patekote į šią įstaigą, analizavo Jūsų situaciją arba kalbėjosi su Jumis apie bausmės atlikimą, tirtose Lietuvos įkalinimo įstaigose teigiamai atsakė tik šiek tiek daugiau nei **50 proc. apklaustųjų**. Anuomet ši dalis buvo pati mažiausia iš visų tyrime dalyvavusių šalių (vidurkis – 70 proc.). Tik maždaug 12 proc. apklaustųjų Lietuvos įkalinimo įstaigose teigė, kad buvo sudarytas jų integracijos planas, maždaug 18 proc. nieko apie tai nežinojo, o 70 proc. teigė, kad joks planas sudarytas nebuvo (šalių vidurkis – 43 proc.). Tik 20 proc. nuteistųjų, kuriems buvo sudarytas planas, teigė, kad jie turėjo galimybę pasakyti apie planą savo nuomonę, teikti pasiūlymus (šalių vidurkis – 50 proc.), o 35 proc. atvejų planas laikui bėgant buvo toliau keičiamas ir pildomas (šalių vidurkis – 45 proc.). Viena vertus, svarbu atsižvelgti į tai, kad apklausa buvo atliekama 2008 m., kai individualiam socialinės reabilitacijos planui dar nebuvo suteikta santykinai didelė reikšmė sprendžiant dėl nuteistojo lygtinio paleidimo, o iš tyrime dalyvavusių šalių nė vienoje (įskaitant ir tokias didelę partitį organizuojant socialinį darbą įkalinimo įstaigose turinčias šalis, kaip Daniją, Švediją ar Vokietiją) nebuvo 100 proc. rodiklių minėtose srityse. Tačiau, kita vertus, palyginimas su kitomis šalimis parodė, kad Lietuvoje šie rodikliai buvo išskirtinai patys mažiausi. Atliekant šioje monografijoje pristatomą empirinį tyrimą, buvo klausama to paties, ir jo rezultatai rodo, kad iš esmės situacija nepasikeitė (žr. monografijos 7.4 skirsnį).

Palyginimui taip pat galima paminėti, kad **2017 m. R. Vaičiūnienės** ir **V. Viršilo** atlikto tyrimo apie planingą **socialinės reabilitacijos programų taikymą Lietuvos įkalinimo įstaigose** vienoje iš išvadų teigiama, kad: „Kalėjimų departamento pastangos pereiti nuo neefektyvios ir atgyvenusios bausmių

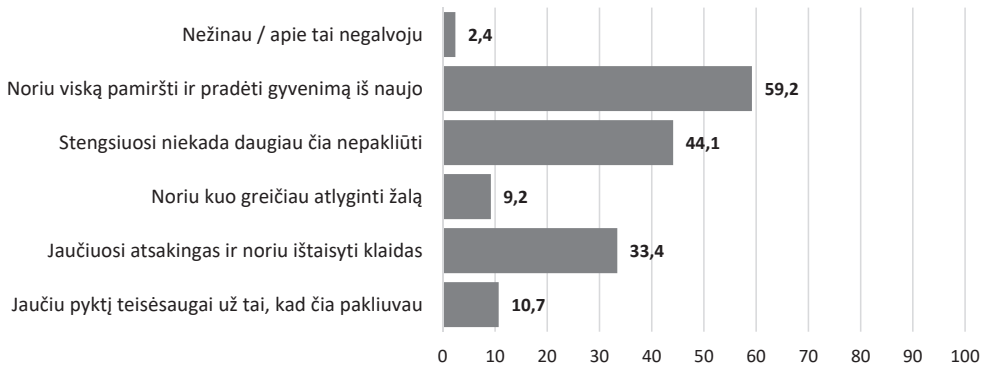
anketos). Apibendrinant duomenis buvo įtraukti 1 049 kalinių atsakymai iš 36 įkalinimo įstaigų minėtose šalyse. Lietuvoje apklausa 2008 m. pradžioje buvo atlikta Alytaus ir Marijampolės pataisos namuose, iš viso apklausta atitinkamai 107 ir 100 kalinių. Be to, tyrėjų grupė kiekvienoje šalyje turėjo aprašyti savo asmeninį įspūdį apie kalinimo sąlygas ir įstaigose vyraujančią atmosferą. Mokslinių tyrimų projektas buvo vykdomas 2006–2009 m., jam pasibaigus buvo parengta trumpa jo rezultatus apibendrinanti ataskaita, plačiau žr.: *Drenkhahn K.* Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės. Tarptautinio mokslinio tyrimo rezultatai. Greifswaldo universitetas, Teisės institutas, 2009. Prieiga per internetą: <https://www.jura.fu-berlin.de/fachbereich/einrichtungen/strafrecht/lehrende/drenkhahnk/_ressourcen/LTI_Kurzbericht_litauisch.pdf>. Šio tyrimo pagrindu parengta monografija su išsamiu visų šalių rezultatų apibendrinimu bei nacionalinėmis ataskaitomis išleista 2014 m. viduryje: *Drenkhahn K., Dudeck M., Dünkel F.* (ed.) Long-Term Imprisonment and Human Rights (Routledge Frontiers of Criminal Justice). Routledge, 2014.

sistemos, grindžiamos atpildo, bauginimo ir izoliavimo siekiais, prie moksliniais tyrimais pagrįstos progresyvios ir efektyvios korekcinės sistemos aiškiai jaučiamos, tačiau socialinės reabilitacijos procese vis dar trūksta kryptingumo, sistemiskumo ir nuoseklumo. Aprobuotoms elgesio programoms nėra teikiamas prioritetas, o programas vykdančias personalas nėra motyvuotas tai daryti, praktiškai nedalyvauja supervizijose, nevykdoma programų stebėseną, neatliekami programų veiksmingumo tyrimai, nėra vedama atskira aprobuotų programų vykdymo statistika. Neaprobuotų programų ar kitų korekcinų priemonių efektyvumas taip pat nėra vertinamas ir matuojamas, nėra atliekami veiksmingumo tyrimai ir aprobavimo procedūros. Atsižvelgdami į statistinius duomenis galime konstatuoti, kad žmogiškieji resursai vykdančią socialinę reabilitaciją naudojami gana intensyviai, tačiau rezultatai lieka neaiškūs ir nepamatuoti.¹⁹³

Socialinės integracijos (resocializacijos) planavimo būtinumą rodo ir atliktos kalinių apklausos rezultatai. 20 pav. matyti, kad **tik 44,1 proc.** atsakiusiųjų į klausimą apie tai, kaip jaučiasi galvodami apie nusikaltimą, už kurį atlieka bausmę, ketino **siekti niekada daugiau čia nepakliūti**, o **59,2 proc.** (buvo galima pasirinkti kelis atsakymų variantus) norėjo viską pamiršti ir pradėti gyvenimą iš naujo, jaučėsi atsakingi ir norėjo ištaisyti klaidas – tik **33,4 proc.** Šiuos rezultatus galima apibūdinti kaip tam tikrą **bausmės poveikio priešaringumą ir abejingumą jam**, norą, kad ji kuo greičiau pasibaigtų, nekonfrontuojant su buvusiais nusikalstamo elgesio padariniais. Apie padarytą nusikaltimą negalvoja arba į kylančius jausmus dėmesio nekreipia (jų nežino) tik **2,4 proc.** apklaustųjų, tačiau **žalą kuo greičiau nori atlyginti tik 9,2 proc.**¹⁹⁴ Įdomu ir tai, kad stengtis niekada daugiau čia nepakliūti labiau linkę tie, kurie į įkalinimo **įstaigą pakliuvo pirmą kartą**, tarp šių požymių yra statistiškai reikšmingas ryšys (*Pearsono chi kvadratas* $p=0,000$): tie, kurie kali pirmą kartą, daug dažniau rinkosi šitą atsakymą (52,8 proc.), negu tie, kurie kalėjo ir anksčiau (35,2 proc.). Kitaip tariant, blogai **vertinamos kalinimo**

¹⁹³ Vaičiūnienė R., Viršilas V. Laisvės atėmimo vietose taikomų socialinės reabilitacijos priemonių sistemos analizė, probleminiai taikymo aspektai. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2017, p. 53. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/wp-content/uploads/2018/01/Vai%C4%8Di%C5%ABnuien%C4%97-Vir%C5%A1ilas.pdf>>. Taip pat žr.: Vaičiūnienė R., Viršilas V. Socialinės reabilitacijos priemonių taikymo laisvės atėmimo vietose analizė: esamos praktikos tobulinimo perspektyvos. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2018. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/wp-content/uploads/2019/01/Socialine-reabilitacija-laisves-atemimo-vietose.pdf>>.

¹⁹⁴ Remiantis oficialiais duomenimis, žalos atlyginimas priteistas nuo 35 iki 60 proc. kalinių. Plačiau žr.: Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A., 2012, p. 159.

20 pav. Kaip Jūs bendrai jaučiatės, kai galvojate apie nusikaltimą, už kurį atliekate bausmę? (galimi keli atsakymų variantai; proc., N=676)

sąlygos ir turėta ankstesnė kalinimo patirtis neformuoja didesnio noro daugiau niekada čia nepakliūti.

Apibendrinant šį monografijos skyrių svarbu pažymėti, kad socialinės integracijos (resocializacijos) procesas turi būti planingas ir atitikti kalinių poreikius, nuo pat pirmų kalinimo dienų būti orientuotas į gyvenimą laisvėje po bausmės atlikimo.

7. INTEGRACIJOS INDIVIDUALUMAS

7.1. TARPTAUTINIAI STANDARTAI IR NACIONALINĖS TEISINĖS NUOSTATOS

Laisvės atėmimo bausmės metu žmogus izoliuojamas nuo išorinio pasaulio, siekiant apsaugoti visuomenę nuo naujų nusikaltimų ir bausmės atlikimo metu teigiamai paveikti nusikaltusįjį. Deja, asmens izoliavimas nuo visuomenės gali kelti naujų iššūkių, kadangi tam tikrų sunkumų dar iki bausmės turėję asmenys kalinimo metu neretai dar labiau „atitrūksta“ nuo išorinio pasaulio. Bausmę atlikęs žmogus laisvėje gali susidurti su įsidarbinimo, būsto susiradimo problemomis, bausmės metu prarandami turėti socialiniai ryšiai. Todėl kalinimo metu svarbu sudaryti tokias sąlygas, kad atlikę bausmę nuteistieji galėtų sugrįžti į visuomenę **patirdami kuo mažiau socialinių bei psichologinių sunkumų.**

Nagrinėjant tarptautines rekomendacijas dėl laisvės atėmimo bausmės vykdymo, galima pastebėti, kad jose akcentuojama būtinybė sudaryti kaliniams galimybes integruotis į visuomenę po laisvės atėmimo bausmės atlikimo. Pavyzdžiui, Europos kalėjimų taisyklėse¹⁹⁵ pabrėžiama, kad pataisos įstaigos skirtos ne tik nuteistiesiems kalinti bei izoliuoti nuo visuomenės, bet ir prosocialiems įgūdžiams lavinti bei kurti tarpasmeninius santykius, kurie, išėjus į laisvę, turėtų padėti žmogui nebusikalsti. Be to, vienas iš pagrindinių Europos kalėjimų taisyklėse suformuluotų principų byloja, kad kalinimas turėtų palengvinti laisvės atėmimo bausme nuteistų žmonių reintegraciją į visuomenę ir jų sugrįžimą į laisvę¹⁹⁶. Taigi, čia kalinimas yra suprantamas kaip asmeniui suteikiama galimybė įgyti trūkstamus įgūdžius bei išspręsti turėtas problemas, galėjusias paskatinti daryti nusikaltimus.

Vis dėlto tenka pastebėti, kad LR BVK **nėra minimas terminas „integracija“** (lot. *integratio* – atnaujinimas, atstatymas). LR BVK 111 straipsnyje įtvirtintos tik nuteistųjų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, pataisos priemonės: laisvės atėmimo režimas, nuteistųjų darbas, socialinė rehabilitacija, bendrasis ugdymas ir profesinis mokymas. Remiantis galiojančiomis LR BVK nuostatomis, kalinčius asmenis siekiama „pataisyti“, perauklėti, suteikti jiems išsilavinimą bei išmokyti laikytis

¹⁹⁵ Recommendation Rec (2006) 2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, p. 113. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16806f3d4f>>.

¹⁹⁶ Ten pat, p. 7.

pataisos įstaigoje nustatytų elgesio taisyklių (taip pat žr. monografijos 2 *skyrių*). Kyla abejonių, ar tokia priemonė kaip laisvės atėmimo režimas iš tikrųjų prisideda prie kalinių integracijos į visuomenę, kadangi ji išmoko asmenį gyventi pataisos įstaigos sąlygomis, kurios dažnai **neturi nieko bendro su gyvenimu laisvėje**. Be to, LR BVK nuostatos, apibrėžiančios kalinių pataisos priemones, rodo, kad Lietuvos bausmių vykdymo sistema iš dalies vis dar mato nuteistuosius kaip tam tikrų trūkumų turinčius asmenis, o kalinimo metu siekiama šiuos trūkumus ištaisyti. Įkalinimo įstaigose dirbantys specialistai tam tikra prasme laikomi pataisos procesui vadovaujančiais ekspertais, o nuteistieji suvokiami kaip pasyvūs jiems taikomų intervencijų „gavėjai“. Pažymėtina, kad toks požiūris į darbą su nuteistaisiais buvo itin populiarus XX a. viduryje, tačiau laikui bėgant buvo pripažinta, kad nuteistiesiems teikiama pagalba bus efektyvi tik tuo atveju, kai patys nuteistieji aktyviai ir **sąmoningai** įsitrauks į reabilitacijos procesą ir **prisiims atsakomybę už numatytų tikslų siekimą**¹⁹⁷. LR BVK vartojamas terminas „pataisos priemonės“ galimai rodo, jog Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje vis dar laikomasi kiek pasenusios nuostatos, kad nusikaltimus įvykdžiusius asmenis privalu pakeisti, „pataisyti“ net neatsižvelgiant į jų pačių motyvaciją. Deja, LR BVK nėra kalbama apie įkalinto asmens integraciją, kryptingą asmens ruošimą išėjimui į laisvę, jo paties įgalinimą spręsti turimas problemas.

Svarbu paminėti, kad tokios LR BVK minimos pataisos priemonės kaip darbas, bendrasis ugdymas, profesinis mokymas bei socialinė reabilitacija gali padėti laisvės atėmimo bausmę atliekančiam asmeniui ateityje sėkmingai integruotis į visuomenę, tačiau tik tuo atveju, jei šios integracijos priemonės atitiks individualius asmens poreikius ir gebėjimus, bus nukreiptos į nusikalstamą elgesį paskatinusių problemų sprendimą. Pavyzdžiui, **profesijos įgijimas** gali būti labai naudingas išsilavinimo bei pajamų neturinčiam asmeniui, kuris dėl lėšų trūkumo daro turtinio pobūdžio nusikaltimus (vagystes, plėšimus), tačiau ta pati priemonė gali būti visiškai nenaudinga aukštąjį išsilavinimą bei didelę darbo patirtį turinčiam asmeniui, nuteistam už smurtinio pobūdžio nusikaltimą. Ne mažiau svarbus yra paties nuteistojo požiūris į jo patiriamus sunkumus bei jų rimtumą, taip pat jo nuomonė apie bausmės atlikimo metu planuojamas priemones bei veiklas, taip pat nuteistojo motyvacija aktyviai įsitraukti į siūlomas veiklas ir spręsti turimas problemas. Svarbu prisiminti, kad bet kuri nuteistajam taikoma intervencija gali

¹⁹⁷ Crow I. The treatment and rehabilitation of offenders. Sage, 2001.

būti neefektyvi tuo atveju, jeigu nuteistasis stokos motyvacijos keistis ir taikomą intervenciją vertins kaip beprasnę, nenaudingą jam primestą veiklą.

Kalbant apie integracijos proceso individualizavimo svarbą, būtina atkreipti dėmesį į tarptautines rekomendacijas, apibrėžiančias gerosios praktikos principus įkalinimo įstaigose. Pavyzdžiui, nepilnamečiams siūlomos kitokios priemonės nei suaugusiesiems. 2008 m. Europos Tarybos rekomendacijoje dėl Europos taisyklių dėl nepilnamečių nuteistųjų pabrėžiama, kad įvairaus pobūdžio sankcijos ir poveikio priemonės turėtų būti taikomos, atsižvelgiant į **nepilnamečio nuteistojo geriausius interesus**, taip pat į jo padaryto nusikaltimo sunkumą, nuteistojo amžių, fizinę ir psichinę gerovę, raidą, gebėjimus bei kitas asmenines aplinkybes. Tame pačiame dokumente rekomenduojama, siekiant nustatyti individualias nepilnamečio nuteistojo charakteristikas, vadovautis psichiatrinėmis, psichologinėmis bei socialinio tyrimo išvadomis. Be to, šioje rekomendacijoje kalbama apie nepilnamečių nuteistųjų individualius baismės atlikimo planus, į kuriuos turėtų būti įtrauktos prasmingos veiklos bei intervencijos, padėsiančios nepilnamečiui palaipsniui pasiruošti lygtiniam paleidimui¹⁹⁸. Tokiu būdu nuteistojo integracijos individualizavimas siejamas ne tiek su sklandžiu ir prasmingu laisvės atėmimo baismės atlikimu, kiek su nuteistojo paruošimu lygtiniam paleidimui bei sėkmingam gyvenimui laisvėje. Nagrinėjamoje rekomendacijoje kelis kartus akcentuojama būtinybė leisti nepilnamečiui nuteistajam aktyviai dalyvauti sudarant jo individualų baismės atlikimo planą, reikšti nuomonę dėl numatomų rehabilitacijos priemonių. Kitaip tariant, manoma, kad individualų baismės atlikimo planą padedantys sudaryti darbuotojai neturėtų vienasmeniškai priimti sprendimų dėl nepilnamečio nuteistojo ilgalaikių bei trumpalaikių tikslų, juos pasiekti padėsiančių priemonių. Remiantis šia rekomendacija, siekiant kuo sėkmingesnės nepilnamečių nuteistųjų integracijos į visuomenę, įkalinimo įstaigų darbuotojai turėtų surinkti kuo daugiau informacijos apie kiekvieno nuteistojo socialines bei psichologines charakteristikas (asmenines savybes, elgesį, artimiausią aplinką, pomėgius, sveikatą ir kt.) ir, remdamiesi surinkta informacija, aktyviai dalyvaujant nepilnamečiui nuteistajam, sudaryti individualų baismės atlikimo planą, parinkti kiekvienam laisvės atėmimo bausmę atliekančiam nepilnamečiui jo asmenybę atitinkančias socialinės rehabilitacijos, ugdymo priemones,

¹⁹⁸ Recommendation CM/Rec (2008) 11 of the Committee of Ministers to member states of the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. Prieiga per internetą: <[https://www.unicef.org/tdad/councilofeuroperec08\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuroperec08(1).pdf)>.

užimtumo formas. Svarbu paminėti, kad bandymas įsigilinti į kiekvieno nuteistojo situaciją bei išgirsti jo istoriją padeda ne tik planuoti bausmės atlikimą bei ruošimasi lygtiniam paleidimui, bet ir užmegzti pozityvų ryšį su bausmę atliekančiu žmogumi, atrasti tinkamą bendravimo strategiją ir tokiu būdu ateityje galimai pasiekti geresnių socialinės rehabilitacijos rezultatų.

2003 m. Europos Tarybos rekomendacijoje dėl **ilgalaikę terminuotą bausmę arba bausmę iki gyvos galvos atliekančių nuteistųjų** taip pat kalbama apie bausmės vykdymo individualizavimo svarbą. Remiantis vienu iš pagrindinių rekomendacijoje pateikiamų principų, sudarant individualius bausmės atlikimo planus, būtina atsižvelgti į įkalinto asmens individualias charakteristikas¹⁹⁹. Taip pat nagrinėjamoje rekomendacijoje akcentuojama tai, kad individualus bausmės atlikimo planas turėtų būti sudaromas dalyvaujant nuteistajam, įvertinus individo riziką sukelti pavojų sau arba kitiems asmenims bei atsižvelgiant į kiekvieno nuteistojo kriminogeninius poreikius²⁰⁰. Rekomendacijoje akcentuojama, kad nuteistųjų kriminogeniniai poreikiai turėtų būti vertinami apmokytų specialistų, naudojant šiuolaikinius nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo instrumentus. Be to, atsižvelgiant į tai, kad nuteistųjų kriminogeniniai poreikiai linkę kisti laikui bėgant, nusikalstamo elgesio rizikos įvertinimai po kurio laiko turėtų būti atliekami pakartotinai. Taigi, kalbant apie nuteistųjų integracijos proceso individualizavimą, būtina surinkti kuo daugiau informacijos apie kiekvieno nuteistojo individualias socialines psichologines charakteristikas ir, remiantis surinkta informacija, dalyvaujant pačiam nuteistajam, sudaryti individualų integracijos planą, atitinkantį nuteistojo riziką pakartotinai nusikalsti bei konkrečius šio asmens kriminogeninius poreikius.

Svarbu pažymėti, kad LR BVK 8 straipsnio 1 dalyje, taip pat kaip ir anksčiau minėtose Europos Tarybos rekomendacijose, įtvirtintas **bausmės vykdymo individualizavimo principas**, pabrėžiama, kad įvairaus pobūdžio pataisos priemonės nuteistiesiems turėtų būti taikomos atsižvelgiant į jų asmenybę, elgesį bausmės atlikimo metu, padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir pavojingumą. Minėta,

¹⁹⁹ Recommendation Rec (2003) 23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations on life sentence and other long-term prisoners. Prieiga per internetą: <<http://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+%282003%29+23+on+the+management+of+life+sentence+and+other+long+term+prisoners.pdf/bb16b837-7a88-4b12-b9e8-803c734a6117>>.

²⁰⁰ Kriminogeniniai poreikiai – tai tam tikros kintamos asmens charakteristikos (pvz., prastos gyvenimo sąlygos, kriminalinį elgesį palaikančios nuostatos, išsilavinimo stoka ir kt.), kurios didina nusikalstamo elgesio tikimybę.

kad LR BVK 137¹ straipsnyje taip pat įtvirtinta, kad, atsižvelgiant į nuteistojo nusikalstamo elgesio rizikos lygį, jam būdingus kriminogeninius veiksnius bei pataisos įstaigos, kurioje atliekama laisvės atėmimo bausmė, režimą, dalyvaujant pačiam nuteistajam, ne vėliau kaip per 10 darbo dienų nuo nuteistojo atvykimo į įkalinimo įstaigą turi būti sudarytas **individualus nuteistojo socialinės reabilitacijos planas**. Taigi, laisvės atėmimo bausmės vykdymo pradžioje turi būti atliekamas nuteistojo nusikalstamo elgesio rizikos tyrimas, kurio metu nustatomi kriminogeniniai veiksniai, turėję įtakos asmens nusikalstamam elgesiui. Socialinė reabilitacija savo ruožtu turėtų būti nukreipta į išryškėjusių kriminogeninių veiksnių valdymą. Svarbu pažymėti, kad galiojančio LR BVK nuostatos skatina visapusiškai įvertinti laisvės atėmimo bausme nuteisto asmens situaciją bei individualias charakteristikas ir, remiantis atliktu įvertinimu ir turimos informacijos visuma, kartu su nuteistuoju parinkti jam labiausiai tinkamas socialinės reabilitacijos priemonės.

Apibendrinant Europos Tarybos rekomendacijas dėl darbo su nuteistaisiais, Europos kalėjimų taisyklių nuostatas ir Lietuvoje galiojančias LR BVK nuostatas, galima teigti, kad **tiek tarptautinėse rekomendacijose bei taisyklėse, tiek LR BVK akcentuojama būtinybė individualizuoti laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygas**, įvertinti kiekvieno kalinio stipriąsias bei silpnąsias puses, riziką nusikalsti bei, remiantis gautais rezultatais, kryptingai dirbti ties išryškėjusiomis probleminėmis sritimis. Deja, tenka pripažinti, kad LR BVK nėra kalbama apie kalinių integraciją į visuomenę, vis dar laikomasi nuostatos, kad laisvės atėmimo bausmę atliekančius asmenis reikėtų „pataisyti“, tad pačių kalinių vaidmuo pataisos proceso metu gali būti ganėtinai pasyvus. Be to, kyla abejonų, ar visos LR BVK išvardintos pataisos priemonės padėtų bausmę atlikusiam žmogui sėkmingai adaptuotis laisvėje.

7.2. INTEGRACIJOS INDIVIDUALIZAVIMO SVARBA MOKSLINIŲ POŽIŪRIŲ

Svarbu pabrėžti, kad tarptautinėse rekomendacijose įtvirtinamos kalinių resocializacijos ir integracijos individualizavimo idėjos ne kartą akcentuotos ir kriminalinių elgesį tyrinėjusių mokslininkų darbuose – būtent jie tapo pagrindu rekomendacijoms. Apie nuteistųjų integracijos proceso individualizavimo svarbą XX a. devintajame dešimtmetyje prabilę kanadiečių mokslininkai J. Bonta

ir D. A. Andrews'as suformulavo tris pagrindinius darbo su teisės pažeidėjais principus²⁰¹:

1. **Rizikos principas:** darbo su teisės pažeidėju intensyvumas turi atitikti šio asmens nusikalstamo elgesio rizikos lygmenį.
2. **Poreikio principas:** privalu įvertinti teisės pažeidėjo kriminogeninius poreikius ir darbą su teisės pažeidėju nukreipti būtent į jam būdingų kriminogeninių poreikių valdymą.
3. **Imlumo principas:** siekiant maksimaliai padidinti taikomų intervencijų efektyvumą, patartina taikyti kognityvines-bihevioristines technikas ir taikyti intervencijas, atitinkančias teisės pažeidėjo motyvacijos lygį, gebėjimus ir stipriąsias puses.

Remiantis išvardintais principais, specialistai, dirbantys su nuteistaisiais, turėtų kiekvienu atskiru atveju įvertinti nuteistojo nusikalstamo elgesio rizikos lygį, nustatyti nusikalstamą elgesį paskatinusius kriminogeninius veiksnius ir, siekdammi valdyti šiuos veiksnius, suteikti konkrečiam nuteistajam labiausiai reikalingą ir jo individualias charakteristikas atitinkančią pagalbą. Taigi šio modelio autoriai teigia, kad maksimalus darbo su teisės pažeidėju individualizavimas yra vienas svarbiausių korekcijos proceso sėkmės veiksnių.

Apžvelgiant tyrimus, kuriuose nagrinėtas šių trijų principų efektyvumas praktiniame darbe, galima teigti, kad J. Bonta ir D. A. Andrews'o suformuluotų principų laikymasis išties padeda pasiekti gerų rezultatų. Pastebėta, kad, taikant rizikos-poreikio-implumo principus nepilnamečiams teisės pažeidėjams, jiems taikomos intervencijos yra kur kas efektyvesnės, intervencijose dalyvavusių nepilnamečių nusikalstamo elgesio recidyvas yra retesnis²⁰². Be to, analizuojant rizikos-poreikio-implumo principų **veiksmingumą** darbe su seksualinio pobūdžio nusikaltimus padariusiais asmenimis, nustatyta, kad šių principų taikymas sumažina tiek seksualinio smurto, tiek kitokio pobūdžio nusikalstamo elgesio tikimybę ateityje²⁰³. Tyrinėjant J. Bonta ir D. A. Andrews'o suformuluotų principų

²⁰¹ Plačiau žr.: *Bonta J., Andrews D. A. Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation // Rehabilitation, 2007, 6.1, p. 1–22.*

²⁰² Plačiau žr.: *Dowden C., Andrews D. A. What works in young offender treatment: A meta-analysis // Forum on corrections research, Correctional service of Canada, 1999, Vol. 11, p. 21–24; Vieira T. A., Skilling T. A., Peterson-Badali M. Matching court-ordered services with treatment needs: Predicting treatment success with young offenders // Criminal Justice and Behavior, 2009, Vol. 36 (4), p. 385–401.*

²⁰³ Plačiau žr.: *Hanson R. K., Bourgon G., Helmus L., Hodgson S. A meta-analysis of the effectiveness of treatment for sexual offenders: Risk, need, and responsivity // User Report 1, 2009.*

taikymo efektyvumą dirbant su narkotikus vartojančiais asmenimis, taip pat buvo patvirtintas šių principų tinkamumas, kadangi jų taikymas sietinas su mažesniu narkotikų vartotojų nusikalstamo elgesio recidyvu²⁰⁴. Taigi, galima daryti išvadą, kad rizikos-poreikio-implumo principų taikymas dirbant su nuteistaisiais gali padėti sumažinti nusikalstamo elgesio tikimybę ateityje, tad autorių suformuluoti principai laikytini ganėtinai efektyviais, siekiant sėkmingos teisės pažeidėjų integracijos į visuomenę.

Teisės pažeidėjų integracijos į visuomenę ir maksimalaus jos individualizavimo svarbą pripažino ne tik J. Bonta ir D. A. Andrews'as, bet ir Skandinavijos šalyse populiarus **gero gyvenimo modelio** (angl. *good lives model*) autoriai. Remiantis šiuo resocializacijos modeliu, žmonės yra tikslingai veikiantys individai, kurie gyvenimo eigoje siekia tam tikrų pamatinių vertybių (gėrybių), tokių kaip laimė, kūrybiškumas, draugystė, žinios, profesionalumas, savarankiškumas ir kt. Nusikalstamas elgesys, autorių manymu, pasireiškia dėl tam tikrų asmeniui svarbių vertybių (gėrybių) trūkumo bei dėl tam tikrų pamatinių asmens poreikių nepatenkinimo, taip pat dėl to, kad pamatinių gėrybių siekiama destruktiviais, visuomenei nepriimtinais būdais. Todėl, šio modelio autorių teigimu, reabilitacijos proceso metu asmuo turėtų būti mokomas siekti šių gėrybių visuomenei priimtinais būdais, kadangi būtent asmens elgesys formuoja jo paties savęs vaizdą bei savivertę. Taigi kalinčio asmens integracijos planas turėtų būti kuriamas atsižvelgiant į jo riziką nusikalsti, asmeniui svarbias ir trūkstamas gėrybes (jo poreikius) bei priimtinas šių gėrybių siekimo būdus. Be to, autorių manymu, sudarant asmens resocializacijos planą, be galo svarbu atsižvelgti į asmens **stipriąsias puses** (apsauginius veiksnius), jo **gebėjimus** ir turimus **resursus** iškeltiems tikslams pasiekti bei asmenį supančią aplinką. Galiausiai modelio autoriai akcentuoja ir paties nuteistojo sąmoningumą, išžvelgiant patiriamus sunkumus ir keliant ateities tikslus, taigi, ir jo aktyvų dalyvavimą resocializacijos procese bei jo planavime²⁰⁵.

Galima pastebėti, kad gero gyvenimo modelio autoriai, taip pat kaip ir rizikos-poreikio-implumo principų autoriai, akcentuoja būtinybę **įvertinti kiekvieno teisės pažeidėjo nusikalstamo elgesio rizikos lygį, kriminogeninius poreikius,**

²⁰⁴ Plačiau žr.: Prendergast M. L., Pearson F. S., Podus D., Hamilton Z. K., Greenwell L. The Andrews' principles of risk, needs, and responsivity as applied in drug treatment programs: Meta-analysis of crime and drug use outcomes // *Journal of experimental criminology*, 2013, 9 (3), p. 275–300.

²⁰⁵ Plačiau žr.: Ward T., Mann R. E., Gannon T. A. The good lives model of offender rehabilitation: Clinical implications // *Aggression and violent behavior*, 2007, 12 (1), p. 87–107; Žilinskienė L., Tumilaitė R. Resocializacijos modeliai ir jų taikymas // *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2011, 29 (2), p. 285–313.

tobulėjimui turimus resursus ir taikyti konkrečiam asmeniui tinkamiausias intervencijas. Taigi, abiejų teorinių modelių kūrėjai kalba apie maksimalų nuteistųjų integracijos proceso individualizavimą, jo atitiktį asmens poreikiams ir galimybėms. Taip pat akcentuojamas paties nuteistojo aktyvus įsitraukimas į resocializacijos procesą, nuteistieji skatinami prisiimti atsakomybę už šio proceso rezultatus.

7.3. INTEGRACIJOS INDIVIDUALIZAVIMO GALIMYBĖS LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE

Atsižvelgiant į tai, kad jau bausmės atlikimo pradžioje būtina maksimaliai individualizuoti būsimą integracijos proceso eigą, remiantis kanadiečių mokslininkų išvalgomis, užsienio šalyse buvo pradėtos kurti specifinės nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikos. Kai kurios iš šių metodikų buvo adaptuotos Lietuvos kalinių populiacijai ir šiuo metu yra taikomos Kalėjimų departamentui pavaldžiose įstaigose. 2012 m. birželio 25 d. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu Nr. V-211²⁰⁶ buvo aprobuotos **šešios metodikos** (HCR-20, SARA, B-SAFER, PCL:SV, SVR-20 bei OASys), kurias pasitelkę pataisos sistemos darbuotojai turi galimybę patikimai įvertinti kiekvieno nuteistojo nusikalstamo elgesio rizikos lygį, jam būdingus kriminogeninius bei apsauginius veiksnius ir numatyti nusikalstamo elgesio rizikos valdymo kryptis. Aprobavus minėtas metodikas, bandyta sukurti vienodą rizikos vertinimo praktiką visose pataisos įstaigose, suteikti pataisos įstaigų specialistams aiškias rizikos vertinimo gaires bei palengvinti integracijos proceso planavimą. Lietuvos pataisos sistemoje taikomomis metodikomis gali būti įvertinta tiek specifinio nusikalstamo elgesio (pvz., smurto, seksualinio smurto) tikimybė, tiek nusikalstamo elgesio tikimybė bendrai, taip pat psichopatinių bruožų, siejamų su nusikalstamu recidyvu, išreikštumas. Taigi galima daryti išvadą, kad šiuo metu Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje dirbantys specialistai turi galimybę naudotis šiuolaikinėmis rizikos vertinimo metodikomis, o tai laikytina itin svarbiu žingsniu, siekiant individualizuoti nuteistųjų integracijos procesą.

²⁰⁶ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-211 „Dėl nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo“ // Valstybės žinios, 2012, Nr. 72-3770.

Pažymėtina, kad dalies Lietuvos bausmių sistemoje aprobuotų ir taikomų metodikų bei instrumentų galimybė teisingai prognozuoti nusikalstamo elgesio pasireiškimą ateityje buvo patvirtinta ir mokslinių tyrimų. Pavyzdžiui, 2009 m. lietuvių mokslininkų atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad teisės pažeidėjo įvertinimo sistema OASys iš tiesų padeda atskirti skirtingo lygio riziką keliančias teisės pažeidėjų grupes²⁰⁷. Kitaip tariant, remiantis OASys įvertinimo rezultatais, galima prognozuoti asmens nusikalstamo elgesio tikimybę ateityje. Kita vertus, nors teisės pažeidėjo vertinimo sistema atkreipia dėmesį į tai, ar asmeniui yra **būdingas tam tikras nusikalstamo elgesio modelis**, ar asmuo gali sukelti rimtą žalą kitiems, OASys neleidžia kiekvienu atskiru atveju prognozuoti, kokio būtent pobūdžio nusikalstamas elgesys (pvz., smurtas, vagiliavimas, seksualinis smurtas) yra galimas ateityje.

Kitų Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus aprobuotų metodikų veiksmingumo tyrimai taip pat atskleidė geras jų prognostines galimybes bei ganėtinai aukštą šių metodikų patikimumą. Pavyzdžiui, 2014 m. I. Čėsniėnė ir V. Klimukienė atliktas tyrimas parodė, kad smurtinio elgesio rizikos vertinimo instrumento HCR-20 rezultatai reikšmingai prognozuoja tiek bendrą nusikalstamą elgesį, tiek smurtinį elgesį²⁰⁸. Tad asmenys, kurie, remiantis HCR-20 atliktu įvertinimu, buvo priskirti didelės smurtinio elgesio rizikos grupei, ateityje iš tiesų buvo labiau linkę įvykdyti tiek smurtinio, tiek kitokio pobūdžio nusikaltimus. O 2011 m. atlikto tyrimo metu buvo nustatyta, jog pataisos sistemoje taikomas psichopatijos klausimynas PCL:SV pasižymi aukštu patikimumu. Be to, tas pats tyrimas atskleidė, kad PCL:SV įvertintų nuteistųjų surinktų balų skaičius yra reikšmingai susijęs su jų teistumų skaičiumi, amžiumi pirmojo susidūrimo su teisėsauga metu, išsilavinimu bei kitomis charakteristikomis, kurios paprastai siejamos su psichopatijos konstruktu²⁰⁹, o tai rodo, jog šis instrumentas yra validus (t. y. matuoja būtent psichopatinį bruožų išreikštumą,

²⁰⁷ Plačiau žr.: *Ustinavičiūtė L., Žukauskienė R., Laurinavičius A.* Lietuvos nuteistųjų pakartotinio nusikalstamumo rizikos veiksniai: OASys metodikos diskriminantinio validumo analizė // *Social sciences*, 2009, 4 (4), p. 339–356.

²⁰⁸ Plačiau žr.: *Čėsniėnė I., Klimukienė V.* Smurtinio elgesio rizikos vertinimas: HCR-20 prognostinis validumas už smurtinius nusikaltimus teistų asmenų imtyje // *Kriminologijos studijos*, 2015, Nr. 2 (2), p. 138–154.

²⁰⁹ Plačiau žr.: *Laurinavičius A., Žukauskienė R., Čėsniėnė I.* Psichopatijos klausimyno atrankos versijos (PCL: SV): psichometriniai rodikliai Lietuvos nuteistųjų imtyje // *Socialinis darbas*, 2011, 10, p. 138–146.

o ne kitas charakteristikas)²¹⁰. Pozityvias tendencijas atskleidė ir seksualinio smurto rizikos vertinimo instrumento SVR-20 tyrimas, atliktas 2008 m., kadangi, jo duomenimis, SVR-20 instrumentas padeda atskirti rečiau ir dažniau nusikalstančius asmenis, todėl jo rezultatais galima remtis prognozuojant asmens nusikalstamo elgesio tikimybę ateityje. Pažymėtina, kad visi minėti instrumentai gali būti taikomi ne tik rizikos lygiui nustatyti, bet ir **integracijos procesui planuoti**, kadangi vertinimo metu išryškėja nusikalstamą elgesį paskatinusios probleminės asmens gyvenimo sritys, t. y. asmens kriminogeniniai poreikiai.

Apibendrinant Lietuvos bausmių sistemoje taikomų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų analizę galima teigti, kad minėtų metodikų prieinamumas leidžia specialistams objektyviau įvertinti nuteistųjų nusikalstamo elgesio lygį, nusikalstamą elgesį paskatinusius kriminogeninius veiksnius, o tai savo ruožtu leidžia planuoti prasmingą bei kryptingą darbą su nuteistuoju. Kitaip tariant, nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikos leidžia individualizuoti nuteistųjų integracijos procesą, nustatant kiekvienam nuteistajam būdingus kriminogeninius poreikius ir numatant kiekvienam individui labiausiai reikalingą ir tinkamą pagalbą.

Kita vertus, net ir turint galimybę taikyti moksliskai pagrįstas rizikos vertinimo metodikas, Lietuvos pataisos įstaigose kyla keletas praktinių rizikos vertinimo problemų. Tenka pripažinti, kad teisės pažeidėjo vertinimo sistema OASys tapo dažniausiai taikoma metodika, kadangi jos taikymas nereikalauja specifinio (pvz., psichologinio ar medicininio) vertintojo išsilavinimo. OASys naudojimą bausmių vykdymo sistemoje sąlygoja ir tai, kad 2012 m. birželio 14 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymu²¹¹ buvo įtvirtinta **socialinio tyrimo išvados forma**, kuri iš esmės remiasi OASys metodikos turiniu. Pažymėtina, kad 2012–2015 m. 323 pataisos sistemos darbuotojai buvo apmokyti taikyti OASys, o tai kai kuriais atvejais dešimt kartų viršija kitas psichologinio išsilavinimo reikalaujančias metodikas taikyti apmokytų specialistų skaičių²¹². Taigi, palyginus su kitomis 2012 m. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo

²¹⁰ Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad didelis psichopatinių bruožų išreikštumas paprastai yra siejamas su didesne nusikalstamo elgesio recidyvo tikimybe, tad PCL:SV įvertinimo rezultatai gali padėti prognozuoti nuteistųjų nusikalstamo elgesio tikimybę ateityje.

²¹¹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. IR-159 „Dėl socialinio tyrimo išvados formos ir socialinio tyrimo išvados rengimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2012-06-19, Nr. 68-3500.

²¹² Čėsniėnė I., Laurinavičius A., Ustinavičiūtė L. Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos // Kriminologijos studijos, 2015, Nr. 3 (3), p. 74.

ministerijos direktoriaus aprobuotomis metodikomis, OASys turėtų būti taikoma kur kas dažniau dėl didesnio šią metodiką taikyti apmokytų specialistų skaičiaus, mažesnių reikalavimų ji taikančių specialistų kvalifikacijai bei galiojančių teisės aktų ypatumų. Tokiu būdu šiuo metu **Lietuvos pataisos sistemoje gali būti nepakankamai išnaudojamos kitos rizikos vertinimo metodikos**, suteikiančios specifiškesnę informaciją apie vertinamą asmenį. Be to, nesant aiškių kitų metodikų naudojimo rekomendacijų, skirtingose įstaigose gali formuotis skirtinga šių metodikų taikymo praktika. Galiausiai kai kuriose įstaigose specifinio nusikalstamo elgesio riziką vertinančios metodikos gali būti netaikomos visai, kadangi jų taikymas nėra privalomas ir reikalauja papildomų resursų (apmokytų specialistų, laiko sąnaudų ir kt.).

Be didelio OASys metodikos populiarumo pataisos sistemoje rizikos vertinimo srityje kyla ir kitokių sunkumų. Pirma, nei OASys, nei kitų aprobuotų rizikos vertinimo metodikų nerekomenduojama taikyti nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kadangi kai kurie į aprobuotas metodikas įtraukti nuteistojo asmeninio gyvenimo aspektai (pvz., santykiai su partneriu, išsilavinimas, galimybė įsidarbinti) yra neaktualūs, kalbant apie daugumos nepilnamečių asmenų gyvenimo situaciją, todėl, taikant turimas metodikas, nepavyksta tiksliai įvertinti nepilnamečių nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizikos lygio. Taigi, **šiuo metu Lietuvos pataisos sistemoje nėra patikimo instrumento nepilnamečių nusikalstamo elgesio rizikai vertinti.**

Antra, psichologinio išsilavinimo neturintiems pataisos sistemos specialistams gali būti sudėtinga tiksliai įvertinti tokias OASys dalis kaip „Mąstymas ir elgesys“, „Nuostatos“, „Emocinė gerovė“. Dėl šios priežasties įkalinimo įstaigose šias OASys dalis neretai vertina psichologinės tarnybos darbuotojai, tačiau, kaip pažymi mokslininkai, tokiu atveju dviejų darbuotojų (pvz., būrio viršininko ir psichologo) vertinimų tarpusavio suderinamumas gali būti nedidelis²¹³, tad ir galutinis OASys įvertinimas kai kuriais atvejais gali būti netikslus.

Trečia, svarbu paminėti, kad Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje yra taikomos dvi OASys versijos – OASys I ir OASys II. Pažymėtina, kad taikant OASys II būtina surinkti daugiau su nuteistojo gyvenimu susijusios informacijos nei taikant OASys I, nors abi metodikos versijos remiasi tomis pačiomis 12 kriminogeninius poreikius vertinančių skalių. Taigi, taikant OASys II atsiranda galimybė išsamiau įvertinti nuteistojo gyvenimo situaciją, tačiau šiuo metu Lietuvos baus-

²¹³ Ten pat, p. 75.

mių vykdymo sistemoje OASys II yra taikomas tik vienoje įkalinimo įstaigoje – Marijampolės pataisos namuose, o kitose įkalinimo įstaigose taikomas OASys I. Galima kelti prielaidą, kad tokia praktika susiformavo dėl didesnių OASys II reikalaujamų laiko sąnaudų, tačiau kyla klausimas, kodėl OASys metodikos taikymo praktika bausmių vykdymo sistemoje šiuo metu yra nevienoda.

Galiausiai LR BVK 137¹ straipsnio 4 dalyje įtvirtinta, kad nuteistojo individualus socialinės reabilitacijos planas, kuris turėtų būti sudaromas atsižvelgiant ir į nuteistojo nusikalstamo elgesio rizikos lygį bei jam būdingus kriminogeninius veiksnius, turėtų būti sudarytas ne vėliau kaip po dešimties dienų nuo nuteistojo atvykimo į įkalinimo įstaigą. Įstatyme numatyti individualaus socialinės reabilitacijos plano rengimo **terminai** skatina kuo greičiau atlikti nusikalstamo elgesio rizikos įvertinimą, o tai gali būti sudėtinga, turint omenyje įkalinimo įstaigų darbuotojams tenkantį darbo krūvį bei ganėtinai didelį kalinių skaičių įkalinimo įstaigose. Pažymėtina, kad nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas neturėtų būti atliekamas skubotai, kadangi vertinimo procesas reikalauja vertintojo įsigilinto į nuteistojo gyvenimo aplinkybes, nusikalstamo elgesio istoriją, mąstymo, elgesio bei emocijų valdymo ypatumus. Kyla abejonių, ar, laikantis įstatyme numatytų terminų, OASys vertinimą atliekantis specialistas iš tikrųjų turi galimybę įsigilinti į naujai atvykusio asmens situaciją bei teisingai parinkti kiekvieno kalinio poreikius bei galimybes atitinkančias socialinės reabilitacijos priemones. Ieškant atsakymo į šį klausimą, svarbu atsižvelgti į įkalinimo įstaigose dirbančių specialistų darbo krūvį, taip pat pasidomėti, ar įkalinimo įstaigose bausmę atliekantiems nuteistiesiems yra prieinamos visos jų kriminogeninius poreikius atitinkančios paslaugos (specializuotos psichokorekcinės programos, psichologinė pagalba, pagalba įsidarbinant, galimybė dalyvauti savitarpio pagalbos grupėse ir t. t.).

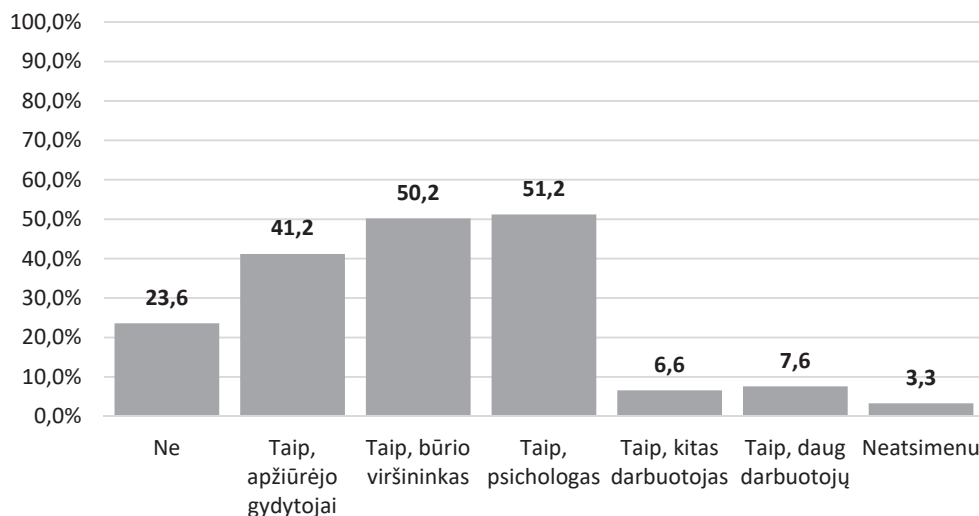
Norint detaliau išnagrinėti praktinius integracijos proceso individualizavimo aspektus, tikslinga susipažinti su Lietuvos įkalinimo įstaigų pateikiama oficialia informacija apie darbą su nuteistaisiais. Apžvelgiant skirtingų įkalinimo įstaigų 2015–2018 m. **veiklos ataskaitas**, galima pastebėti, kad Kalėjimų departamentui pavaldžiose įkalinimo įstaigose orientuojamasi į **kiekybinius darbo su nuteistaisiais rodiklius**. Alytaus, Marijampolės, Vilniaus pataisos namai bei Pravieniškių pataisos namai-atviroji kolonija metinėse veiklos ataskaitose pateikia informaciją apie 2015–2018 m. atliktų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimų skaičių, dalis įkalinimo įstaigų taip pat pateikia informaciją apie psichokorekcinėse programose bei psichologo arba socialinio darbuotojo konsultacijose dalyvavusių nuteistųjų

skaičių. Siekis atlikti kuo daugiau nusikalstamo elgesio rizikos vertinimų tarsi rodo norą individualizuoti kiekvieno kalinčio asmens integracijos procesą, tačiau, turint omenyje trumpą individualaus socialinės reabilitacijos plano rengimo terminą, kyla abejonių, ar, siekiant kiekybinių rodiklių, vertinimai išties atliekami išsamiai ir kokybiškai. Be to, trūksta informacijos apie tai, kaip vertinimo rezultatai panaudojami integracijos proceso planavimui, o **kiekybiniai konsultacijų bei programų vedimo rodikliai neatskleidžia nuteistųjų integracijos proceso kryptingumo bei kokybės**. Susidaro įspūdis, kad įkalinimo įstaigose stengiamasi dirbti kuo daugiau, tačiau, vertinant darbo rezultatus, **neatsižvelgiama į darbo su nuteistaisiais kryptingumą, socialinės reabilitacijos planavimo kokybę**.

7.4. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Kaip minėta, laikantis gerosios praktikos standartų ir norint maksimaliai individualizuoti bausmės atlikimą, kiekvienam į įstaigą naujai atvykusiam nuteistajam turi būti atliekamas išsamus jo poreikių bei nusikalstamo elgesio rizikos įvertinimas. Remiantis PĮVTT 62 ir 64 punktais, atvykusius į įkalinimo įstaigą nuteistuosius turi apžiūrėti gydytojas, taip pat su jais turi susipažinti būrio viršininkas, psichologas ir kitų įstaigos tarnybų darbuotojai²¹⁴. Pirminių pokalbių su specialistais metu turi būti surinkta kuo daugiau informacijos apie naujai atvykusį nuteistąjį, jo asmenybę, patiriamus sunkumus, sveikatą ir kt. Remiantis surinkta informacija turi būti atliekamas asmens nusikalstamo elgesio rizikos įvertinimas, sudaromas individualus socialinės reabilitacijos planas. Šio tyrimo metu dalyvių buvo klausama, ar, jiems atvykus į įkalinimo įstaigą, vyko pirminiai pokalbiai su įstaigos darbuotojais, t. y. ar kas nors iš įstaigos darbuotojų domėjosi jų situacija bei kalbėjo su jais apie bausmės atlikimo ypatumus. Tyrimo dalyvių pateikti atsakymai (žr. 21 pav.) atskleidžia, kad, atvykus į pataisos įstaigą, **tik pusė įkalinųjų turėjo galimybę pasikalbėti su būrio, kuriam jis priklausys, viršininku, maždaug tiek pat įkalinųjų galėjo pasikalbėti su psichologu**. Iš karto po atvykimo gydytojais apžiūrėjo tik 41,2 proc. tyrime dalyvavusių nuteistųjų, tad **daugiau nei pusės nuteistųjų sveikatos būklė bausmės atlikimo pradžioje nebuvo įvertinta**. Deja, daugiau nei penktadalis nuteistųjų teigė, kad, jiems atvykus į įkalinimo įstaigą, jų savijauta, sveikata bei asmenine situacija nesidomėjo niekas.

²¹⁴ Pagal kalinių apklausos metu galiojusią 64 punkto redakciją. Po 2017 m. lapkričio 28 d. pakeitimo ši taisyklė tapo abstraktesnė (žr. monografijos 6 skyrių).

21 pav. Ar kas nors iš įstaigos darbuotojų iš karto po to, kai į šią įstaigą patekote, domėjosi Jūsų asmenine padėtimi arba kalbėjosi su Jumis apie bausmės atlikimą? (galimi keli atsakymų variantai; proc., N=687)

Lyginant situaciją skirtingose įkalinimo įstaigose, galima pastebėti, kad specialistų darbas su naujai atvykusiais nuteistaisiais jose kiek skiriasi (žr. 10 lentelę). Marijampolės, Alytaus pataisos namuose, Lukiškių kalėjime bei Pravieniškių pataisos namų 1 sektoriuje net trečdalis nuteistųjų teigė, kad bausmės atlikimo pradžioje **nevyko jokie pirminiai pokalbiai** su įstaigos darbuotojais. Kiek palankesnė situacija dėl pirminių pokalbių matyti Panevėžio, Kybartų, Vilniaus pataisos namuose (Sniego g.), taip pat Pravieniškių pataisos namų 3-iajame sektoriuje bei Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo ūkio darbų būriuose. Nors ir čia dalis tyrimo dalyvių teigė neturėję pirminių pokalbių su įstaigos darbuotojais, tokių atvejų buvo mažiau nei penktadalis.

Taigi, galima pastebėti tam tikrą tendenciją: **kuo didesnė įkalinimo įstaiga, tuo mažiau darbuotojų dėmesio sulaukia naujai atvykę nuteistieji**. Panevėžio, Kybartų, Vilniaus pataisos namuose (ypač – Sniego g., kur bausmę tuomet atliko buvę pareigūnai) nuteistųjų yra kur kas mažiau nei Marijampolės ar Alytaus pataisos namuose. Be to, tyrimo metu išryškėję skirtumai galėjo atsirasti ir dėl skirtingo nuteistųjų ir darbuotojų skaičiaus santykio minėtose įkalinimo įstaigose. Remiantis Alytaus pataisos namų 2016–2018 m. veiklos pristatymu, Panevėžio, Kybartų, Vilniaus pataisos namuose **nuteistųjų ir darbuotojų skaičiaus santykis**

10 lentelė. Ar kas nors iš įstaigos darbuotojų iš karto po to, kai į šią įstaigą patekote, domėjosi Jūsų asmenine padėtimi arba kalbėjosi su Jumis apie bausmės atlikimą? (galimi keli atsakymų variantai; proc., N=687)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip, apžiūrėjo gydytojai	Taip, būrio viršininkas	Taip, psichologas	Taip, kitas darbuotojas	Taip, daug darbuotojų	Neatsimenu
	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	32,7	51,9	50	48,1	5,8	0	0
Panevėžio PN	15,4	36,3	62,6	57,1	7,7	8,8	0
Vilniaus PN (Rasų g.)	26,4	47,2	41,7	48,6	6,9	11,1	2,8
Kybartų PN	16,2	32,4	43,2	70,3	2,7	8,1	0
Pravieniškių PN (1 sek.)	32,8	25	39,1	39,1	4,7	3,1	7,8
Pravieniškių PN (2 sek.)	28,2	38,5	48,7	55,1	2,6	0	1,3
Pravieniškių PN (3 sek.)	11,4	47,7	52,3	61,4	4,5	6,8	6,8
Marijampolės PN	31,8	27,1	47,7	30,8	3,7	2,8	6,5
Vilniaus PN (Sniego g.)	16	52	68	64	20	16	0
Lukiškių TI-K	33,3	66,7	52,4	52,4	0	4,8	4,8
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	7,7	59	51,3	66,7	20,5	17,9	10,3
LAVL	15,8	52,6	52,6	52,6	15,8	42,1	0
Pravieniškių AK ir besargybiai	18,4	55,3	55,3	60,5	5,3	13,2	0

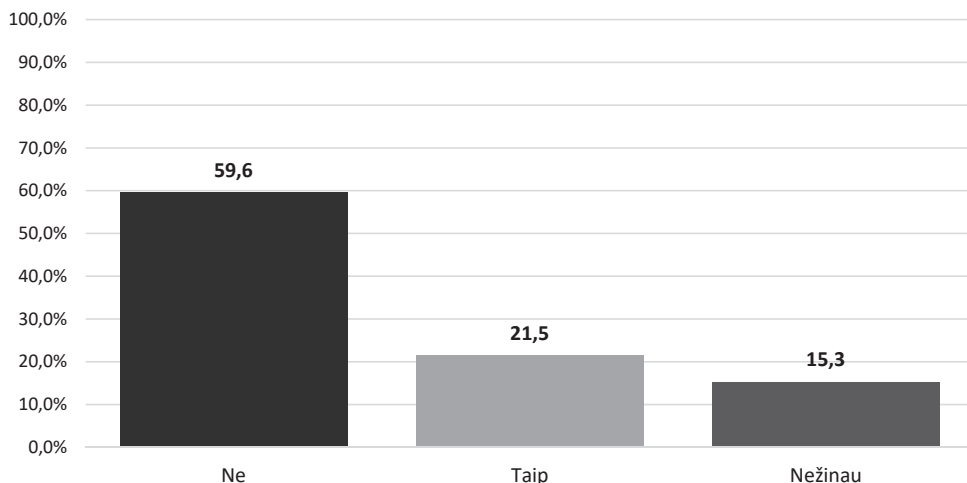
yra mažesnis nei Alytaus, Marijampolės, Pravieniškių pataisos namuose. Galima kelti prielaidą, kad dėl didesnio darbo krūvio pastarosiose įstaigose darbuotojams kur kas sunkiau skirti dėmesio visiems naujai atvykusiems nuteistiesiems.

Visgi tenka pripažinti, kad **problemų dėl pirminių pokalbių su nuteistaisiais kyla visose tyrimo metu aplankytose įkalinimo įstaigose**. Šio tyrimo rezultatai iš dalies išryškina silpnąsias tam tikrų pataisos įstaigų grandis: vienur nuteistiesiems labiau trūksta medikų dėmesio, kitur – būrio viršininkų ir psichologų. Kita vertus, rezultatai padeda numatyti, kas galėtų būti tobulinama skirtingose pataisos įstaigose, kokių specialistų čia turėtų dirbti daugiau.

Tyrimo metu nuteistųjų taip pat buvo klausama, ar bausmės pradžioje jiems buvo sudarytas individualus jos atlikimo planas²¹⁵. Šio tyrimo rezulta-

²¹⁵ Remiantis 2015 m. rugpjūčio 26 d. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymo Nr. V-313 „Dėl Individualaus socialinės reabilitacijos plano formos ir jo rengimo metodikos patvirtinimo“ (TAR, 2015-08-26, Nr. 13017 (įsigaliojo 2015 m. rugsėjo 1 d.)) 5 punktu, planas turi būti sudaromas kiekvienam į pataisos įstaigą naujai atvykusiam nuteistajam. Ši

tai rodo, kad **individualus socialinės reabilitacijos planas buvo sudarytas tik 21,5 proc. apklaustųjų, o 15,3 proc. net nežinojo**, ar toks planas buvo sudarytas (žr. 22 pav.).

22 pav. Ar, pradėjus atlikti bausmę, Jums buvo sudarytas individualus bausmės atlikimo planas? (proc., N=681)

Detalesnė duomenų analizė rodo, kad **problemų dėl socialinės reabilitacijos planų sudarymo kyla visose tyrimo metu aplankytose įkalinimo įstaigose** (žr. 11 lentelę).

Itin negatyvios tendencijos pastebėtos Alytaus pataisos namuose, Lukiškių kalėjime bei Vilniaus pataisos namuose (Sniego g.), kadangi šiose įstaigose daugiau

metodika buvo priimta įgyvendinant jau minėtą naują LR BVK 137¹ straipsnio nuostatą. Būtų galima teigti, kad 2016 m. pavasarį atliekant kalinių apklausą šie planai ir neturėjo būti sudaryti tiems kaliniams, kurie bausmę pradėjo anksčiau nei 2015 m. vasarą. Visgi bausmės vykdymo planavimo nuostatos galiojo ir anksčiau, nors ir nebuvo tokios imperatyvios. Jas įtvirtino ne tik jau minėti tarptautiniai bausmių vykdymo standartai, bet ir, pavyzdžiui, jau minėta dar 2004 m. patvirtinta Tipinė naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programa. Pavyzdžiui, šios programos 7.5 punktas numato vieną iš adaptacijos programos uždavinių – individualaus nuteistojo plano sudarymą, 12 punktas taip pat numato individualaus nuteistojo pataisos plano sudarymą (objektyvių poreikių suformulavimą ir taikytinų pataisos priemonių numatymą), 15 punktas numato, kad įstaigos pareigūnai turi teikti pirmenybę individualaus darbo formoms. Žr.: Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2004 m. gegužės 24 d. įsakymu Nr. 4/07-132 patvirtintos Tipinė naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programa ir Tipinė nuteistųjų integracijos į visuomenę programa // Valstybės žinios, 2004, Nr. 87-3192. Taigi būtų netikslu teigti, kad tokio plano sudarymas teisiškai buvo įtvirtintas tik 2015 m. vasarą.

nei du trečdaliai tyrime dalyvavusių nuteistųjų pažymėjo, kad jiems **nebuvo sudarytas individualus planas**.

Lyginant tyrime dalyvavusių vyrų ir moterų atsakymus (žr. 12 lentelę), statistiškai reikšmingų skirtumų dėl individualių planų rengimo neišryškėjo ($\chi^2=2,222$, $p=0,329$).

11 lentelė. Ar, pradėjus atlikti bausmę, Jums buvo sudarytas individualus bausmės atlikimo planas? (pagal įstaigas; proc., N=681)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip	Nežinau
	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	67,3	15,4	17,3
Panevėžio PN	53,9	25,8	20,2
Vilniaus PN (Rasų g.)	61,1	27,8	11,1
Kybartų PN	62,2	16,2	21,6
Pravieniškių PN (1 sektorius)	51,6	31,3	17,2
Pravieniškių PN (2 sektorius)	56,6	32,9	10,5
Pravieniškių PN (3 sektorius)	63,6	11,4	25
Marijampolės PN	64,8	21,9	13,3
Vilniaus PN (Sniego g.)	72	16	12
Lukiškių tardymo izoliatorius-kalėjimas	90,9	9,1	0
Lukiškių tardymo izoliatorius-kalėjimas (ūkio darbai)	38,5	43,6	17,9
LAVL	61,1	33,3	5,6
Pravieniškių AK ir besargybiai	52,6	31,6	15,8

12 lentelė. Ar, pradėjus atlikti bausmę, Jums buvo sudarytas individualus bausmės atlikimo planas? (pagal lytį; proc., N=681)

	Ne	Taip	Nežinau
	Proc.	Proc.	Proc.
Moterys	53,9	25,8	20,2
Vyrai	60,5	25	14,5

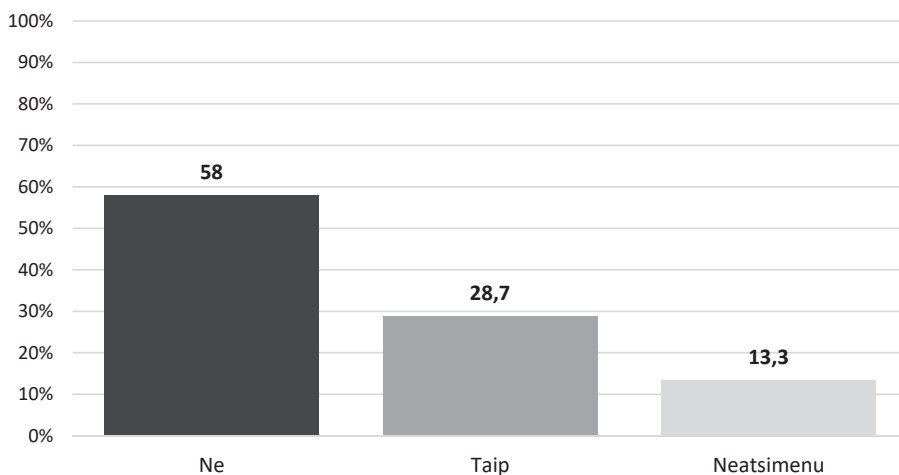
Tyrime dalyvavusių nuteistųjų pateikti atsakymai nebūtinai reiškia, kad pataisos įstaigų darbuotojai nesudaro individualių socialinės reabilitacijos planų. Galima kelti prielaidą, kad daugeliu atvejų **planai formaliai yra sudaromi**, tačiau nuteistieji apie juos **nėra informuojami ir patys tiesiogiai nedalyvauja sudarant planą**. Tokia praktika gali formuotis dėl to, kad bausmės atlikimo pradžioje daugelis nuteistųjų nesusimąsto apie socialinę reabilitaciją, kadangi jų dėmesys yra

nukreiptas kitur. Bausmės pradžioje nuteistiesiems kyla iššūkių dėl kardinaliai pasikeitusių gyvenimo sąlygų, išsiskyrimo su artimaisiais, adaptacijos įkalinimo įstaigoje, o grįžimas į visuomenę jų laukia tik atlikus visą bausmę. Tuo tarpu didelį darbo krūvį turintys įkalinimo įstaigų darbuotojai yra spaudžiami griežtų planų sudarymo terminų ir turi viso labo 10 darbo dienų asmens įvertinimui bei plano sudarymui, tad jie gali būti suinteresuoti šį darbą atlikti kuo greičiau. Tokiu būdu planas tampa nereikalingas nei nuteistajam, nei jį sudarančiam darbuotojui ir formaliai užpildytas nugula nuteistojo asmens byloje.

Svarbu suprasti, kad individualus socialinės reabilitacijos planas yra ne formalus asmens bylos dokumentas, o **specialistui suteiktas įrankis**, padedantis numatyti konkrečius nuteistojo žingsnius pokyčių link ir stebėti jo daromą pažangą. Kuomet plane numatomi paties nuteistojo išsikelti, o ne aplinkinių „pirmesti“ tikslai, nuteistasis aktyviau įsitraukia į reabilitacijos procesą, jaučia atsakomybę už numatytų tikslų siekimą. Todėl plano sudarymas turi vykti dalyvaujant nuteistajam ir turint pakankamai laiko nuteistojo įvertinimui bei plano priemonių parinkimui. Todėl, sprendžiant išryškėjusias problemas dėl planų sudarymo, tikslinga **ilginti šiuo metu nustatytą socialinės reabilitacijos planų rengimo terminą**, visais atvejais sudarinėti planą dalyvaujant nuteistajam, taip pat spręsti darbuotojų stokos problemą įkalinimo įstaigose.

Dalis tyrime dalyvavusių nuteistųjų visgi teigė, kad jiems buvo sudarytas individualus socialinės reabilitacijos planas. Šių žmonių buvo klausama, ar jie patys galėjo dalyvauti sudarant planą, t. y. teikti pasiūlymus dėl jo turinio. Tyrimo rezultatai (žr. 23 pav.) rodo, kad dauguma tokios galimybės, deja, neturėjo. Taigi, nors nedidelė dalis nuteistųjų teigė turinti individualius planus, **dauguma neturėjo galimybės pareikšti savo nuomonės** dėl jiems sudaryto plano ir jame numatytų priemonių. Panašu, kad pačių nuteistųjų vaidmuo sudarant planus buvo ganėtinai pasyvus, jų nuomonė dėl socialinės reabilitacijos eigos darbuotojams dažniausiai nebuvo svarbi.

Lyginant rezultatus skirtingose įkalinimo įstaigose (žr. 13 lentelę), itin neigatyvios tendencijos išryškėjo Kybartų pataisos namuose, Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime bei Pravieniškių pataisos namų 1-ajame bei 3-iajame sektoriuose ($\chi^2=54,103$, $p=0,0001$). Šiose įstaigose apklausti nuteistieji teigė išvis negalėję pareikšti nuomonės dėl jiems sudaromo plano. Bendradarbiavimas su nuteistaisiais sudarant individualius planus turėtų būti stiprinamas ir kitose pataisos įstaigose, kadangi šio tyrimo rezultatai rodo, jog pataisos įstaigų darbuotojai dažniau linkę priimti sprendimus dėl plano turinio **nedalyvaujant nuteistiesiems**. Tokiu būdu

23 pav. Ar Jūs galėjote pasakyti savo nuomonę apie šį planą, teikti jam pasiūlymus? (proc., N=174)

dauguma planuojamų socialinės reabilitacijos programų bei priemonių nuteistiesiems yra faktiškai „primetamos“. Kyla klausimas, ar darbuotojai renkasi tokią planų sudarymo strategiją dėl laiko stokos, ar dėl to, kad nuteistųjų nuomonė dėl plano turinio jiems atrodo nesvarbi.

13 lentelė. Ar Jūs galėjote pasakyti savo nuomonę apie šį planą, teikti jam pasiūlymus? (pagal įstaigas; proc., N=174)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip	Neatsimenu
	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	75	12,5	12,5
Panevėžio PN	52,2	39,1	8,7
Vilniaus PN (Rasų g.)	40	45	15
Kybartų PN	66,7	0	33,3
Pravieniškių PN (1 sektorius)	85	0	15
Pravieniškių PN (2 sektorius)	63	25,9	11,1
Pravieniškių PN (3 sektorius)	80	0	20
Marijampolės PN	30,5	47,8	21,7
Vilniaus PN (Sniego g.)	60	20	20
Lukiškių TI-K	100	0	0
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	64,7	29,4	5,9
LAVL	42,9	42,9	14,2
Pravieniškių AK ir besargybiai	63,6	36,4	0

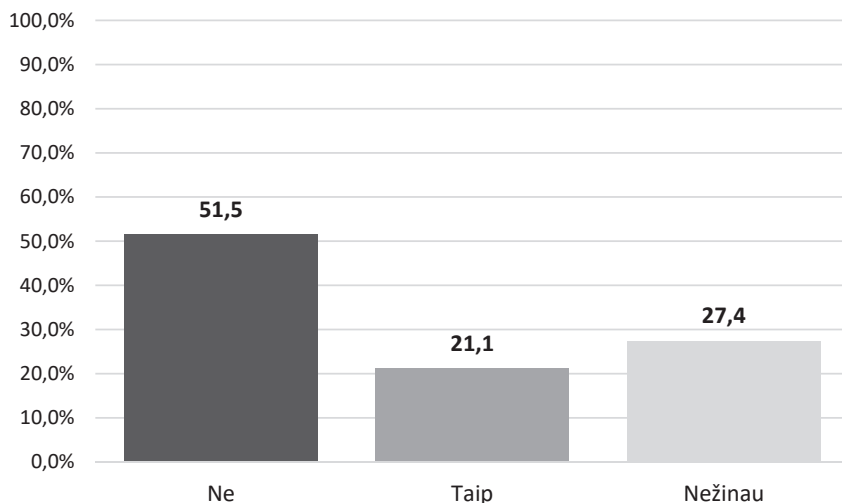

Lyginant vyrų ir moterų turėtas galimybes pareikšti nuomonę dėl individualių planų turinio, statistiškai reikšmingų skirtumų neišryškėjo ($\chi^2=1,564$, $p=0,457$), tačiau pažymėtina, kad į moterų nuomonę dėl plano buvo atsižvelgiama šiek tiek dažniau (žr. 14 lentelę).

14 lentelė. Ar Jūs galėtumėte pasakyti savo nuomonę apie šį planą, teikti jam pasiūlymus? (pagal lytį; proc., N=174)

	Ne	Taip	Neatsimenu
	Proc.	Proc.	Proc.
Moterys	52,2	39,1	8,7
Vyrai	58,9	27,2	13,9

Tyrimo metu taip pat domėtasi, ar nuteistųjų socialinės reabilitacijos planai bausmės atlikimo metu buvo kaip nors keičiami arba pildomi. Deja, dauguma nuteistųjų teigė, kad jų planas pildomas ar keičiamas nebuvo, o maždaug trečdalis teigė nežinantis apie jų plano pildymą ar keitimą (žr. 24 pav.). Šie rezultatai patvirtina, kad socialinės reabilitacijos planavimas įkalinimo įstaigose iš esmės vyksta **nuteistiesiems nedalyvaujant**. Dažnas nuteistasis nežino, kokios programos ar priemonės jam bus siūlomos ir kodėl.

24 pav. Ar vėliau planas buvo kaip nors keičiamas ar pildomas? (proc., N=171)

Detalesnė duomenų analizė rodo ($\chi^2=26,351$, $p=0,0001$), kad **visose įkalinimo įstaigose apklausti nuteistieji retai žinodavo apie jiems sudaryto plano keitimą arba pildymą** (žr. 15 lentelę).

Lyginant vyrų ir moterų atsakymus, statistiškai reikšmingų skirtumų dėl plano pildymo nebuvo nustatyta ($\chi^2=2,793$, $p=0,247$; žr. 16 lentelę).

15 lentelė. Ar vėliau planas buvo kaip nors keičiamas ar pildomas? (pagal įstaigas; proc., N=171)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip	Nežinau
	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	62,5	12,5	25
Panevėžio PN	60,9	26,1	13
Vilniaus PN (Rasų g.)	65	20	15
Kybartų PN	83,3	0	16,7
Pravieniškių PN (1 sektorius)	70	15	15
Pravieniškių PN (2 sektorius)	54,2	20,8	25
Pravieniškių PN (3 sektorius)	60	40	0
Marijampolės PN	21,7	30,5	47,8
Vilniaus PN (Sniego g.)	20	20	60
Lukiškių TI-K	50	0	50
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	47,1	23,5	29,4
LAVL	28,6	28,6	42,8
Pravieniškių AK ir besargybiai	36,4	9,1	54,5

16 lentelė. Ar vėliau planas buvo kaip nors keičiamas ar pildomas? (pagal lytį; proc., N=171)

	Ne	Taip	Nežinau
	Proc.	Proc.	Proc.
Moterys	60,9	26,1	13
Vyrai	50	20,3	29,7

Apibendrinant galima teigti, kad visose Lietuvos įkalinimo įstaigose kyla problemų tiek dėl pirminių pokalbių su naujai atvykusiais nuteistaisiais, tiek dėl individualių socialinės reabilitacijos planų sudarymo. Bausmės atlikimo pradžioje **daugelis nuteistųjų nesulaukia deramo darbuotojų dėmesio**, ypač ryškios problemos dėl pirminių pokalbių matyti didesnėse įkalinimo įstaigose, kur darbuo-

tojams tenka didesnis darbo krūvis. Tyrimo dalyvių atsakymai rodo, kad dažnas nuteistasis net nežino, ar jam buvo sudarytas individualus socialinės reabilitacijos planas, kaip šis planas vėliau buvo pildomas ar keičiamas. Deja, nuteistieji nedažnai gali pareikšti nuomonę dėl planuojamų socialinės reabilitacijos priemonių, kadangi, sudarant socialinės reabilitacijos planus, jų nuomonės klausima itin retai. Tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose integracijos **individualizavimas vykdomas itin vangiai, formaliai**: dėl trumpų terminų nuteistųjų reabilitacijos planai gali būti pildomi mechaniškai, o nuteistieji dažniausiai neturi galimybės pareikšti nuomonės ar daryti įtakos reabilitacijos proceso eigai. Panašu, kad teisės aktai bei tarptautinės rekomendacijos, reikalaujančios individualizuoti bausmės atlikimo sąlygas, yra vykdomos tik „popieriuje“, kadangi Lietuvos įkalinimo įstaigų veiklos ataskaitose akcentuojami ganėtinai dideli darbuotojų atliktų įvertinimų skaičiai, bet šių įvertinimų rezultatai nėra kryptingai panaudojami nuteistųjų socialinei reabilitacijai.

Apibendrinant darbo su nuteistaisiais individualizavimo analizę, galima pateikti tokius **siūlymus**:

1. Siekiant suteikti įkalinimo įstaigų darbuotojams daugiau laiko išsamiam kiekvieno nuteistojo įvertinimui, ilginti LR BVK apibrėžtą individualaus socialinės **reabilitacijos plano rengimo terminą**.
2. Šio tyrimo metu paaiškėjo, kokių specialistų dėmesio nuteistiesiems trūksta bausmės atlikimo pradžioje skirtingose įstaigose. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, tikslinga būtų atitinkamai didinti **darbuotojų**, kurių trūksta (būrio viršininkų, psichologų, medikų), **skaičių** įkalinimo įstaigose.
3. Atlikus visapusišką naujai atvykusio nuteistojo įvertinimą, be galo svarbu pristatyti kiekvienam nuteistajam jo įvertinimo rezultatus ir, remiantis jais, **kartu su nuteistuoju** sudaryti individualų socialinės reabilitacijos planą.

8. ĮKALINTŲ ASMENŲ UŽIMTUMAS

Nuo pat modernios įkalinimo sistemos raidos pradžios kalinių darbas atliko svarbų vaidmenį kalinimo procese. Viena vertus, buvo tikima teigiamu darbinės veiklos poveikiu nuteistiesiems, kita vertus, kaliniai buvo išnaudojami kaip pigi darbo jėga²¹⁶. Jokia kita sistema nebuvo taip stipriai orientuota į kalinių darbo išnaudojimą kaip sovietinė²¹⁷ – įkalinimo įstaigos vadintos „pataisos darbų kolonijomis“, kodeksai – „pataisos darbų kodeksais“, viena pagrindinių nuteistųjų pataisymo ir perauklėjimo priemonių buvo laikomas „visuomenei naudingas darbas“, o viena iš pagrindinių politinio auklėjamojo darbo formų laikytas „lenktyniavimas darbe“²¹⁸. XX a. aštuntajame dešimtmetyje kalinių darbas Sovietų Sąjungoje ne tik lėmė tai, kad Vidaus reikalų ministerija buvo tarp penkių pirmaujančių pramonės (!) ministerijų, kalinių darbas buvo panaudojamas daugiau kaip 30-yje liaudies ūkio šakų bei pošakių, bet ir buvo svarbiu biudžetinių pajamų šaltiniu²¹⁹, kartu itin pabrėžiant darbo svarbą „taisant“ nusikaltėlius.

Šiuolaikinėje įkalinimo sistemoje kalinių darbas **nelaikomas savitiksliau pajamų šaltiniu**, tarptautiniai standartai pabrėžia būtinybę organizuojant kalinių darbą nesiorientuoti į kuo didesnę pelną²²⁰, taip pat pripažįstama, kad darbas sudaro reikšmingą įkalinimo realybės dalį, jis padeda prasmingiau įveikti kasdienybę, o jo reikšmė itin gerai išryškėja tuomet, kai kaliniai nieko nedirba ir neužimami jokia kita prasminga veikla²²¹. Kalinių darbinis užimtumas laikomas vienu

²¹⁶ Van Zyl Smit D., Dünkel F. Prison Labour: Salvation or Slavery? Aldershot: Ashgate, 1999, p. VII ir toliau; Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2003, p. 187.

²¹⁷ Зубков А. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века. Москва, 2003, p. 505.

²¹⁸ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pataisos darbų kodeksas, priimtas 1971 m. liepos 15 d. įstatymu Nr. VIII-7 // LTSR įstatymų sąvadas, 1971-07-15. 7 ir 57 straipsniai.

²¹⁹ Зубков А. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века. Москва, 2003, p. 505.

²²⁰ Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės, priimtos 1957 m. liepos 31 d. // Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos (sudarytojas M. Aidukas). Vilnius: Teisės institutas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Teisinės informacijos centras, 2004, p. 241, 72 (2) punktas. Panaši nuostata įtvirtinta 2006 m. Europos kalėjimų taisyklių 26.8 punkte.

²²¹ Kaiser G. Strafvollzugssysteme im Rechtsvergleich // Gesellschaft für Rechtspolitik (Hrsg.). Bitburger Gespräche, Jahrbuch 1986/2, p. 65–86.

iš svarbiausių įkalinimo įstaigų **stabilumo veiksmų**²²², o didžioji dalis įkalinčių asmenų **prasmingo užimtumo nebuvimą faktiškai išgyvena kaip papildomą baudimą**²²³.

Darbinė veikla įkalinimo įstaigose svarbi ne vien tik kaip vienas iš *a priori* žalingo kalinimo neigiamo poveikio mažinimo būdų, bet ir kaip sėkmingos **integracijos** atlikus bausmę **prielaida**. Kriminologiniuose tyrimuose pastebimas daugiasluoksnius ilgalaikės bedarbio karjeros ir kriminalinės karjeros persipynimas, o tai įkalinimo įstaigoms „pabrėžtinai rodo būtinybę dėti visas pastangas, kad tikslingomis, pirmiausia į darbo sritį orientuotomis integracijos programomis būtų nutrauktas nedarbo, nusikalstamo elgesio ir įkalinimo užburtas ratas“²²⁴.

2006 m. Europos kalėjimų taisyklės kalinių darbui skiria visą atskirą skyrių, iš jame įtvirtintų nuostatų paminėtinos kelios kartinės: „suteiktas darbas kiek įmanoma turėtų būti toks, kad palaikytų arba padidintų kalinių galimybes sąžiningai užsidirbti pinigų gyvenimui išėjus į laisvę“ (26.3 punktas), „atsižvelgiant į turimų darbų pasiūlą, tinkamą profesinę atranką bei įstaigos drausmės ir tvarkos reikalavimus, kaliniai turi turėti galimybę pasirinkti tokį darbą, kokį jie nori dirbti“ (26.6 punktas), „kad kaliniai galėtų pasiruošti darbo sąlygoms laisvėje, darbo organizavimas ir metodai kalėjime turi būti kiek galima panašesni į taikomus už institucijos ribų“ (26.7 punktas).

Šiuolaikinę darbo įkalinimo įstaigose ir ypač – jo tinkamo įvertinimo reikšmę išraiškingai paaikšino Vokietijos Konstitucinis Teismas savo 1998 m. liepos 1 d. sprendime. Teismas rėmėsi Vokietijos Konstitucija paremta įstatymo leidėjo pareiga išplėtoti veiksmingą nuteistųjų laisvės atėmimu resocializacijos koncepciją, pagal kurią turėtų veikti įkalinimo įstaigos. Resocializacijos principas išplaukia iš pagrindinės visų teisių teisės – žmogiškojo orumo ir socialinės valstybės principo²²⁵. Turi būti skatinamas nuteistojo gebėjimas ir valia gyventi atsakingai, kad

²²² *Hammerschick W.* Arbeit im Strafvollzug – Rechtslage und Realität im europäischen Vergleich // *Hammerschick W., Pilgram A.* (Hrsg.). Arbeitsmarkt, Strafvollzug und Gefangenearbeit. Baden-Baden, 1997, p. 75.

²²³ Austrijoje atliktų tyrimų rezultatų pavyzdžiu. Ten pat, p. 74.

²²⁴ *Dünkel F., Drenkhahn K.* Behandlung im Strafvollzug: von „nothing works“ zu „something works“ // *Bereswill M., Greve W.* (Hrsg.). Forschungsthema Strafvollzug. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2001, p. 392.

²²⁵ Vokietijoje socialinės valstybės idėja sujungiama ir su valstybės santvarkos forma, ir su teisinės valstybės koncepcija, tokia „sąveika grindžiama įsitikinimu, kad socialinės valstybės turinys nėra ir negali būti atskirtas nuo teisinės valstybės principo, kuris yra visuomenės demokratinės sistemos pagrindas. Vokietijos valstybės socialinis apibūdinimas pirmiausia reiškia tai, kad valstybė negali nesirūpinti tais, kurie socialine prasme yra pažeidžiami, ir kad valstybė turi prisiimti dalį atsakomybės už jų socialinę

ateityje laisvos visuomenės sąlygomis jis nebeusikalstų. Tokiu būdu tai, kad kal-tininkas pakartotinai nebeusikalstų ir nedarytų žalos kitiems asmenims, yra tie-sioginis visuomenės ir valstybinių institucijų interesas. Taigi darbas, kurį kalinama-sis dirba, veiksminga resocializacijos priemone bus tik tuomet, kai **toks jo darbas bus tinkamai įvertinamas**. Šis įvertinimas nebūtinai turi būti vien tik finansinis, jis kalinamajam turi parodyti darbo vertę ir privalumą ateityje, gyvenant savarankiš-kai, atsakingai ir nenusikalstamai²²⁶. Visgi galimybių dirbti ir darbo prieinamumo įkalinimo įstaigose mažėjimas matyti daugelyje Europos valstybių, ypač tokio dar-bo, kuris teiktų edukacinę ar integracinę naudą. Šiuolaikinėje mokslinėje diskusijoje kalinčiųjų darbas, viena vertus, matomas kaip privalomasis **įkalinimo kasdienybės įprasminimo elementas ir stabilumo garantas**, kita vertus, vis ryškiau akcentuo-jamas prasmingas, edukacinės ir integracinės vertės turintis darbas, pereinama nuo pareigos dirbti klausimo prie klausimo apie teisę į prasmingą, teisingai atlyginamą, nuteistųjų pačių pasirenkamą darbą. Todėl iššūkiu įkalinimo sistemoms tampa ne tai, kaip užtikrinti kuo daugiau darbo vietų, bet kaip įgyvendinti nuteistųjų teisę į poreikius atitinkantį, integracijos požiūriu vertingą darbą²²⁷.

LR BVK 125 straipsnis įtvirtina kalinių pareigą²²⁸ dirbti: „Kiekvienas lais-vės atėmimo bausmę atliekantis nuteistasis privalo dirbti, jeigu jam darbą siūlo pataisos įstaigos administracija“, kuri privalo užtikrinti, „kad nuteistieji būtų įtraukiami į darbą atsižvelgiant į jų darbingumą ir, kiek galima, į turimą spe-cialybę“, parinkdama darbą „atsižvelgdama į laisvas pareigas ir darbo vietas“. Toks įstatymų lygmens reguliavimas įkalinimo sistemai faktiškai **nesukuria pareigos** siekti maksimalaus įkalinčių asmenų užimtumo, sukuriant pakanka-mai darbo vietų. Paradoksalu, tačiau įstatymo lygmeniu būtinos įtvirtinti darbo

būseną. Tai nereiškia, kad čia siekiama sukurti visuotinės gerovės valstybę ir vien tik valstybės valdomą ir organizuojamą ekonominę sistemą. Šio principo esmė yra ta, kad valstybė stengiasi vienodai pas-kirstyti našta pačiai valstybei ir piliečiams, ir atskiriems piliečiams. Socialinės valstybės principas yra svarbiausias Vokietijos socialinės rinkos pagrindu sukurto ekonomikos modelio elementas“. *Žilys J.* Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje // *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 12 (90), p. 16 (cituo-jant *Vainiutė M.* Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 108–109).

²²⁵ *Zierlein K. G.* Pagrindinių teisių apsauga baudžiamojoje, baudžiamojo proceso ir bausmių vykdymo teisėje, atsižvelgiant į Vokietijos Konstitucinio Teismo praktiką // *Teisė*, 2000, t. 36, p. 124.

²²⁷ *Van Zyl Smit D., Dünkel F.* Prison Labour: Salvation or Slavery? *International Perspectives*, Routledge Revivals, 2018 (First published 1999), p. 314–325.

²²⁸ Tokia pareiga įtvirtinta daugumoje Europos valstybių, tačiau yra ir išimčių – pavyzdžiui, jos nėra Graikijoje, Prancūzijoje.

prasmės ir reikšmės įkalinimo įstaigos nuostatos įtvirtintos tik teisingumo ministro įsakyme (129–134 punktai)²²⁹, perrašant jas iš 1987 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių (71 ir 72 punktai):

- nuteistųjų darbą pataisos įstaigose reikia vertinti kaip teigiamą jų ugdymo, mokymo bei šių įstaigų valdymo elementą;
- nuteistuosius būtina aprūpinti tinkamu naudingumu darbu arba organizuoti jiems kitą tikslingą veiklą, kad jie būtų užimti visą darbo dieną;
- kiek tai įmanoma, darbas turi palaikyti arba lavinti nuteistojo sugebėjimus užsidirbti pragyvenimui išėjus į laisvę;
- atsižvelgiant į nuteistųjų profesijas bei pataisos įstaigos administracinius ir drausmės reikalavimus, nuteistiesiems turi būti suteikta galimybė pasirinkti tokią darbinę veiklą, kurioje jie norėtų dalyvauti;
- nuteistųjų darbo organizavimas bei metodai turi atitikti šiuolaikinio darbo standartus ir technologiją. Siekiant parengti nuteistuosius normaliam profesiniam gyvenimui, jų darbas turi vykti pagal modernaus darbo organizavimo ir gamybos principus;
- nors gamyboje gaunamas finansinis pelnas gali padėti gerinti mokymo kokybę, jis negali tapti nuteistųjų pataisos tikslu.

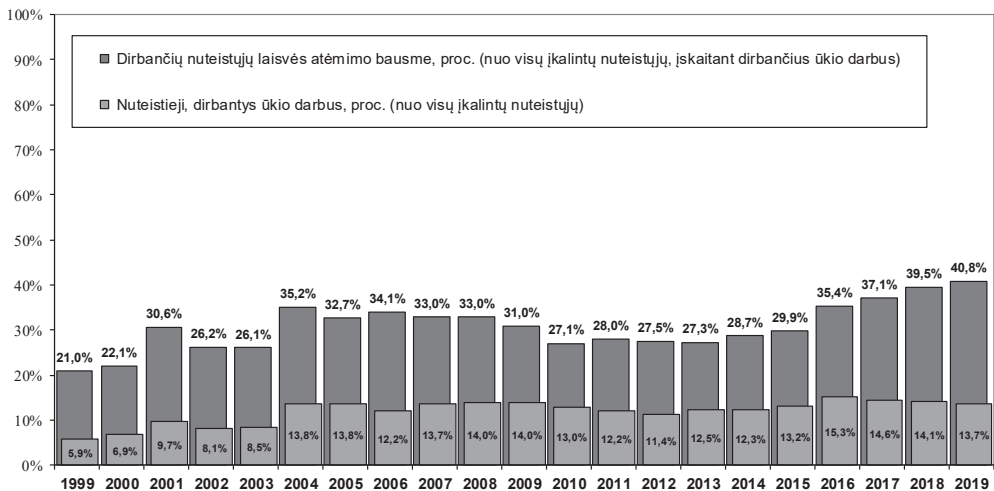
PĮVTT turėtų aiškiai nustatyti, kaip turi būti **organizuojamas darbas**, kad jis atitiktų tarptautinių standartų rekomendacijas, o ne jas kartoti. Šie punktai, kaip ir kiti, perrašyti iš senosios 1987 m. Europos Tarybos rekomendacijos (2006 m. buvo priimtos jau ne kartą šioje monografijoje minėtos naujos rekomendacijos), PĮVTT akivaizdžiai išsiskiria iš bendros šių taisyklių juridinės technikos, teisinės kalbos ir kultūros, yra tarsi nieko neįpareigojantys ir visai kita prasme dimensija parašyti svetimkūniai. Kita vertus, žymus vokiečių kriminologas ir vienas iš daugelio Europos Tarybos rekomendacijų kūrėjų F. Dünkeliš tokius pavyzdžius laiko šių rekomendacijų sėkme²³⁰, 2003 m. patvirtintame PĮVTT variante 1987 m. Europos kalėjimų taisyklių nuostatų buvo perrašyta daug daugiau, vėliau dalis jų buvo išbrauktos. Visgi jos yra per daug **abstrakčios**, kad būtų galima įpareigoti jų

²²⁹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2003, Nr. 76-3498 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

²³⁰ *Dünkel F.*, 2017, p. 118.

laikytis arba įvertinti, ar jų yra laikomasi, tai labiau primena bendruosius principus, pagal kuriuos turėtų būti kuriamos konkrečios taisyklės.

Iš oficialiosios statistikos žinoma, kad užimtumo rodikliai Lietuvos laisvės atėmimo vietose yra labai žemi (žr. 25 pav.), nuo 2004 m. dirbančiųjų dalis padidėjo tik labai nežymiai: 2019 m. pradžioje **gamybinį darbą dirbo tik 27,1 proc.** laisvės atėmimu nuteistų asmenų, 13,7 proc. dirbo ūkio darbus, dar 35,4 proc. mokėsi, tiek pat buvo visiškai neužimti²³¹. Tokia darbine veikla užimtų kalinių dalis yra viena mažiausių Europoje²³². Nors šie rodikliai per pastaruosius šešerius metus šiek tiek pagerėjo, tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad vienas dirbantis asmuo nebūtinai reiškia dirbantįjį visą darbo dieną.

25 pav. Dirbančių įkalintų nuteistųjų dalis Lietuvoje 1999–2019 m. (kiekvienų metų sausio 1 d., proc.)²³³

LR BVK 128 straipsnyje laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems nustatyta ne ilgesnė kaip **aštuonių valandų darbo diena**. Laisvės atėmimo vietų ligoninėje atliekantiems laisvės atėmimo bausmę nuteistiesiems darbo

²³¹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos ataskaita, 1999–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

²³² *Lankauskas M.* Dirbančių nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo reguliavimo ypatumai ir perspektyvos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2012, Nr. 2 (76), p. 68–95.

²³³ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos ataskaitas 1999–2018 m.

dienos trukmę individualiai kiekvienam nuteistajam nustato gydytojų komisija. Darbo (pamainos) pradžią ir pabaigą nustato pataisos įstaigos direktorius, vadovaudamasis šio LR BVK 117 straipsnio nuostatomis. Nuteistiesiems suteikiamos dvi poilsio dienos per savaitę. Nuteistieji negali būti skiriami dirbti švenčių ir poilsio dienomis, išskyrus darbo įstatymuose numatytus atvejus.

LR BVK 129 straipsnyje įtvirtinta, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji valstybiniu socialiniu draudimu nedraudžiami, išskyrus Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytą nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinį draudimą. Laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji gali draustis savanorišku valstybiniu socialiniu draudimu nustatyta tvarka arba sudaryti pensijos sutartis su pensijų fondu, taip pat būti pensijų programos dalyviais Pensijų fondų įstatymo nustatyta tvarka ir sąlygomis. Nuteistųjų darbo atliekant bausmę laikas pagal bendrą tvarką neįskaitomas į valstybinio socialinio draudimo stažą²³⁴.

LR BVK 131 straipsnyje įtvirtinta, kad nuteistųjų darbas apmokamas pagal jo kiekį ir kokybę Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka, kuri šią tvarką nustatė 2002 m. vasario 13 d. priimtu nutarimu, vėliau du kartus pakeistu (žr. *17 lentelę*).

Minėtas Vyriausybės nutarimas taip pat nustato, kad dirbantiems suimtiesiems ir nuteistiesiems laisvės atėmimo vietų ar valstybės įmonių prie pataisos įstaigų vadovų sprendimu gali būti mokami **priedai**:

- 10 proc. nustatyto valandinio tarifinio atlygio (mėnesinės algos) dydžio priedas – už vadovavimą brigadai, kai joje yra iki 10 suimtųjų ar nuteistųjų;
- 15 proc. nustatyto valandinio tarifinio atlygio (mėnesinės algos) dydžio priedas – už vadovavimą brigadai, kai joje yra daugiau kaip 10 suimtųjų ar nuteistųjų;
- iki 20 proc. nustatyto valandinio tarifinio atlygio (mėnesinės algos) dydžio priedas (nustatomas konkrečiam terminui) – už papildomų svarbių ar sunkių užduočių vykdymą;
- iki 25 proc. nustatyto valandinio tarifinio atlygio (mėnesinės algos) dydžio priedas – už veiklą, ugdant pradedančiųjų dirbti suimtųjų ir nuteistųjų pradinius profesinius įgūdžius, ir atsižvelgiant į mokomų suimtųjų ir nuteistųjų skaičių ir faktiškai su jais dirbtą laiką.

²³⁴ Apie šią problematiką ir praktiką užsienio šalyse plačiau žr.: *Lankauskas M.* Dirbančių nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo reguliavimo ypatumai ir perspektyvos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2012, Nr. 2 (76), p. 68–95.

17 lentelė. Nuteistųjų darbo pataisos įstaigose apmokėjimas²³⁵

Valandinis atlygis (minimalaus valandinio atlygio dydžiais; nuo 2019-01-01 – 3,39 Eur)		
Kategorija	Atliekamų darbų sudėtingumas	Koeficientas
1	Nereikalingi pradiniai profesiniai įgūdžiai	0,34
2	Reikalingi pradiniai profesiniai įgūdžiai	0,39
3	Reikalinga profesinė kvalifikacija ir darbo patirtis	0,47
4	Reikalingas pagrindinis išsilavinimas, profesinė kvalifikacija, darbo patirtis	0,59
Mėnesinis atlygis (minimalios mėnesinės algos dydžiais; nuo 2019-01-01 – 555 Eur)		
Darbų rūšys	Koeficientas	
Ūkio darbai	0,34–0,43	
Atsakingi darbai (keliami specialūs kvalifikaciniai reikalavimai, būtina darbo patirtis ir kurie yra susiję su atsakomybe už tinkamą darbų atlikimą)	0,43–0,59	

Už labai gerą darbą kalendoriniais metais vykdant pavestas užduotis arba už gerai atliktas vienkartinės ypač svarbias užduotis laisvės atėmimo vietų ar valstybės įmonių prie pataisos įstaigų vadovai gali suimtajam ar nuteistajam ne daugiau kaip kartą per kalendorinius metus skirti **vienkartinį priedą**. Vienkartinis priedas negali viršyti suimtajam ar nuteistajam nustatyto vieno mėnesio atlyginimo dydžio. Vienkartinis priedas neskiriamas galiojančių drausminių nuobaudų turinčiam suimtajam ar nuteistajam (17 punktas).

Bendrai vertinant pačią kalinių darbo apmokėjimo sistemą galima teigti, kad **atlyginimų dydžiai iš esmės yra proporcingi darbo rinkai ir gali skatinti kalinius dirbti**. Jeigu įkalinimo įstaigose (valstybinėse įmonėse) dirbantis kalinys teoriškai gauna maždaug 280 eurų, tokia suma neatrodo labai maža. Pavyzdžiui, Vokietijoje 2018 m. minimalus kalinių dienos uždarbis buvo 13,5 euro – taigi per mėnesį yra ta pati suma, kaip ir Lietuvoje²³⁶. Kita vertus, Lietuvoje šioje srityje toliau kyla bent penkios problemos:

²³⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 228 „Dėl suimtųjų ir nuteistųjų darbo apmokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, priimtas 2002 m. vasario 13 d. // Valstybės žinios, 2002, Nr. 17-675; 2018 m. gruodžio 27 d. Nr. 1370 redakcija (koeficientai buvo sumažinti); Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1025 „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio“, priimtas 2018 m. spalio 16 d. // TAR, 2018-10-16, Nr. 16268.

²³⁶ Vogt L. Arbeit hinter Gittern: So viel verdienen Gefangene // T-online.de, 2018-04-03. Prieiga per internetą: <https://www.t-online.de/finanzen/jobs/id_83296488/arbeiten-hinter-gittern-so-viel-ver-

- **darbo laiko apskaičiavimas** – kadangi darbo sutartys su kaliniais nėra sudaromos, darbo laikas apskaitomas žurnaluose – tokios sistemos skaidrumas neišvengiamai sukelia daug klausimų²³⁷;
- nebūtinai dirbama **8 valandas per dieną**, o mažesnis išdirbtas valandų skaičius mažina ir gaunamą atlyginimą; kadangi pastaraisiais metais įkalinimo įstaigoms padidėjo politinis spaudimas įdarbinti daugiau kalinių, o įdarbintųjų procentas skaičiuojamas asmenims, o ne (ir) dirbtų valandų skaičiui, darbo valandų padalinimas keliems kaliniams gali didinti santykinį įdarbintųjų skaičių, nors absoliutus įdarbintų asmenų skaičius gali likti toks pats ar net mažėti;
- prastos infrastruktūrinės **darbo sąlygos**;
- iš gaunamo atlyginimo LR BVK 131–133 straipsniuose nustatyta tvarka daromos **išskaitos**, kurios gali reikšmingai sumažinti galutinį atlyginimą, kartu mažinti motyvaciją dirbti;
- reikia susimokėti už sunaudojamą **elektrą**.

LR BVK 131 straipsnyje įtvirtinta, kad į stropiai dirbančių²³⁸ nuteistųjų, kurie atlieka bausmę pataisos namuose lengvosios bei paprastosios grupių laikymo sąlygomis ir kalėjimuose paprastosios grupės laikymo sąlygomis, asmeninę sąskaitą turi būti įrašoma, nepaisant visų išskaitų, **ne mažiau kaip 20 proc.**, o į nuteistųjų

dienern-gefangene.html>. Vokietijoje kalinių darbo užmokestis apskaičiuojamas pagal vidutines visų apdraustųjų pensijų socialiniu draudimu pajamas – skaičiuojant nuo jų 9 proc. Šis koeficientas nuo 5 proc. iki 9 proc. buvo padidintas 2000 m. po jau minėto Vokietijos Konstitucinio Teismo 1998 m. liepos 1 d. sprendimo, kuriuo buvusį kalinių atlygio dydį jis pripažino per mažu. Vėlesniuose sprendimuose esamą kalinių darbo atlygio dydį Vokietijos Konstitucinis Teismas pripažino tinkamu (2002 m. balandžio 23 d. sprendimas 2 BvR 2175/01) arba buvusius skundus atmesdavo (2015 m. gruodžio 16 d. sprendimas 2 BvR 1017/14), tačiau ir toliau yra daug reikalavimų padidinti šį koeficientą bent iki 15 proc. Žr. *Bundesarbeitsgemeinschaft für Straffälligenhilfe e. V. Stellungnahme zur angemessenen Anhebung der Vergütung von arbeitenden Strafgefangenen zur Verfassungsbeschwerde von Herrn W.* (2 BvR 1683/17). Bonn/Berlin, 2018. Prieiga per internetą: <https://bag-s.de/fileadmin/user_upload/Stellungnahme_BVerfG_final_180726.pdf>.

²³⁷ Žr., pvz., Bagdonaitė Ž., Kalpokaitė G. Siūlymai: nuteistųjų įdarbinimas – VI „Mūsų amatai“. Programos „Kurk Lietuvai“ analizės ataskaita. Vilnius, 2015; *Stažytė K.* Kalėjimų departamentas – apie kalinčiųjų algas: už valandos darbą nuteistasis gauna 1,05 euro // 15min.lt, 2018-03-22; *Deveikis J.* Tyrimo metu – šokiruojanti informacija: per valstybinę įmonę į kalėjimus buvo gabunami mobilieji telefonai // LRT.lt, 2019-06-20.

²³⁸ Ši nuostata kelia nuostabą, nes lyg ir suponuoja, kad „ne stropiai“ dirbantiems kaliniams už darbą galima ir nemokėti. Įdomu, kaip tokia nuostata atrodytų Darbo kodekse, įtvirtinant, kad darbdavys atlyginimą privalo mokėti tik tada, kai darbuotojas dirba stropiai, o jei ne stropiai – gali jo ir nemokėti?

neįgaliųjų, kuriems nustatytas 0–40 proc. darbingumo lygis arba didelių ar vidutinių specialiųjų poreikių lygis, ir ribotai pakaltinamų nuteistųjų asmeninę sąskaitą – **ne mažiau kaip 30 proc.** jiems per mėnesį priskaičiuoto darbo užmokesčio. Į nepilnamečių pataisos namuose bausmę atliekančių nuteistųjų asmeninę sąskaitą turi būti įrašoma, nepaisant visų išskaitų, **ne mažiau kaip 50 proc.** jiems per mėnesį priskaičiuoto darbo užmokesčio. Atvirosiose kolonijose bausmę atliekantiems nuteistiesiems, nepaisant visų išskaitų, taip pat turi būti mokama **ne mažiau kaip 50 proc.** bendro per mėnesį priskaičiuoto darbo užmokesčio. Šios taisyklės gali būti netaikomos tik nuteistiesiems, kurie moka **alimentus nepilnamečiams vaikams.**

Pagal LR BVK 132 straipsnį iš nuteistųjų darbo užmokesčio į pataisos įstaigose sudaromą **socialinės paramos nuteistiesiems fondą atskaitoma:** atvirosiose kolonijose – 10 proc., pataisos namuose, laisvės atėmimo vietų ligoninėse ir kalėjimuose – 25 proc., nepilnamečių pataisos namuose – 20 proc. bendros darbo užmokesčio sumos²³⁹. Šios išskaitos nedaromos iš darbo užmokesčio dalies, priskaičiuotos už nustatytų išdirbio normų viršijimą, ir premijų. Be šių išskaitų, iš bendros darbo užmokesčio sumos, išskyrus atvirąsias kolonijas, atskaitomi 5 proc. į nuteistojo **neliečiamąją asmeninės sąskaitos dalį**, kurios naudoti nuteistasis neturi teisės. Ypatingais atvejais bausmės atlikimo metu pataisos įstaigos direktoriaus leidimu nuteistasis gali panaudoti pinigus, turimus neliečiamojoje asmeninės sąskaitos dalyje. Likusi šioje sąskaitoje pinigų suma nuteistajam išduodama tik paleidimo iš pataisos įstaigos metu.

Atlikus visas šias išskaitas, iš likusios uždirbtos sumos atskaitoma pagal **vykdomuosius raštus** ir kitus **vykdomuosius dokumentus** Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka. **Alimentai nepilnamečiams vaikams** skaičiuojami nuo visos nuteistojo uždirbtos sumos bei visų kitų pajamų rūšių ir atskaičiuojami iki išskaitų į socialinės paramos nuteistiesiems fondą. Visa išskaitų iš darbo užmokesčio sistema pavaizduota *18 lentelėje*.

Be to, pagal LR BVK 134 straipsnį **nemokant už darbą**, nuteistieji gali būti įtraukti į pataisos įstaigų ir gretimų teritorijų tvarkymo, taip pat į nuteistųjų kul-

²³⁹ Pagal LR BVK 133 straipsnį laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigose paprastosios ir lengvosios grupių laikymo sąlygomis atliekantiems nuteistiesiems, taip pat nuteistiesiems neįgaliesiems, su laukusiems valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos amžiaus, ribotai pakaltinamiems ir laisvės atėmimo bausmę atliekantiems laisvės atėmimo vietų ligoninėse nuteistiesiems, kurių asmeninėse sąskaitose yra mažesnė negu vienos bazinės socialinės išmokos dydžio pinigų suma, pataisos įstaigos direktoriaus sprendimu ne ilgiau kaip šešis mėnesius iki bausmės atlikimo laiko pabaigos gali būti nedaromos išskaitos į socialinės paramos nuteistiesiems fondą.

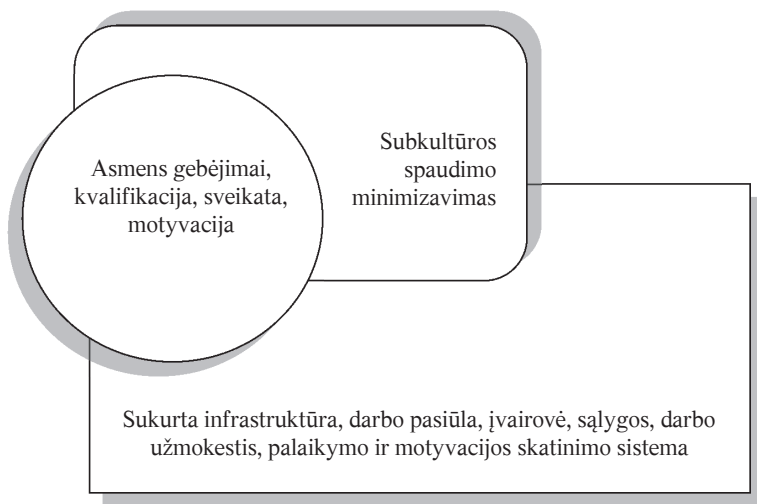
tūros ir buities sąlygų gerinimo darbus. Šiuos darbus nuteistieji atlieka paeiliui ne darbo metu. Tokie darbai neturi trukti ilgiau kaip dvi valandas per dieną.

18 lentelė. Atskaitymai iš įkalintų asmenų darbo užmokesčio (LR BVK 131–133 str.)

	Minimali gaunama dalis nuo darbo užmokesčio	Išskaitos vaikų išlaidoms	Išskaitos socialinės paramos nuteistiesiems fondai	Neliečiamoji asmeninės sąskaitos dalis	Išskaitos pagal vykdomuosius raštus ir kitus vykdomuosius dokumentus pagal CPK
Pataisos namuose lengvojoje ir paprastojoje grupėje	≥ 20 proc.	Išskaičiuojami nuo visos sumos, gali būti neatsižvelgta ir į minimalią dalį	-25 proc.	-5 proc.	Išskaitoma po visų išskaitų
Kalėjimuose paprastojoje grupėje	≥ 20 proc.		-25 proc.	-5 proc.	
Nepilnamečių pataisos namuose	≥ 50 proc.		-20 proc.	-5 proc.	
Atvirosiose kolonijose	≥ 50 proc.		-10 proc.	–	
Nustatytas 0–40 proc. darbingumo lygis arba didelių ar vidutinių specialiųjų poreikių lygis, taip pat ribotai pakaltinami	≥ 30 proc.		Gali būti neišskaitoma	-5 proc.	

Pagal LR BVK 126 straipsnį nuteistiesiems, išskyrus laisvės atėmimo bausmę atliekančius pataisos įstaigose drausmės grupės laikymo sąlygomis, kurie to paigaudauja, gali būti sudaromos sąlygos **užsiimti individualia darbine, kūrybine ar kitokia veikla**. Ši veikla leidžiama laisvu nuo darbo pataisos įstaigoje metu. Pataisos įstaigos direktorius turi teisę leisti nuteistiesiems individualia darbine, kūrybine ir kitokia veikla užsiimti ir vietoj darbo pataisos įstaigoje.

Taigi gerai organizuota kalinių užimtumo sistema yra rimtas iššūkis bet kuriai valstybei. Ji organizuojant svarbu ne tik matyti prieš akis galutinį – resocializacijos – tikslą, bet ir turėti mintyje dažnai nepakankamą kalinių kvalifikaciją, ligas, motyvacijos trūkumą, taip pat galimą subkultūrinį spaudimą nedirbti. Tačiau

26 pav. Veiksmingo užimtumo įkalinimo įstaigose prielaidos

pirmiausia veiksmingam užimtumui turi būti sukurta gera darbo infrastruktūra, sudaromos tinkamos ir motyvuojančios darbo sąlygos, mokamas proporcingas ir darbo naudą liudijantis atlyginimas (26 pav.).

Kalinių apklausos anketoje buvo keletas tiesioginių ir netiesioginių klausimų, susijusių su respondentų užimtumu įkalinimo įstaigose (žr. *priede apklausos anketos V dalį*). Įkalinimo įstaigose **dirbo 40,8 proc.** respondentų, iš jų **26,9 proc. galėjo pasirinkti darbą, 51,4 proc. darbas atitiko jų poreikius** (19 lentelė).

19 lentelė. Respondentų atsakymai apie darbą įkalinimo įstaigose

	Taip	Ne
	Proc.	Proc.
Ar dirbate įstaigoje? (N=677)	40,8	59,2
Ar galėjote pasirinkti, koks konkretus darbas Jums bus paskirtas? (N=268)	26,9	73,1
Ar šis darbas atitinka Jūsų poreikius? (N=257)	51,4	48,6

Respondentams buvo užduoti klausimai apie jų darbo pobūdį, darbo trukmę ir užmokestį. Iš nurodžiusių, kad dirba, apklaustųjų **45,1 proc.** nurodė dirbantys **ūkio/valymo darbus** (N=273), **36 proc.** – **produkcijos/gamybos darbus** (N=264), **29,2 proc.** – **kitus darbus** (N=260) (buvo galima pasirinkti kelis atsa-

kymų variantus). Beveik pusė iš dirbančiųjų ūkio darbus (49,4 proc.) nurodė, kad jie dirba 20 ir mažiau valandų per savaitę, iš dirbančiųjų produkcijos/gamybos darbus 22,7 proc. nurodė dirbantys **mažiau nei 40 valandų per savaitę** (taigi – ne visą darbo dieną), iš dirbančiųjų kitus darbus²⁴⁰ tokių buvo 48,3 proc.

Ūkio/valymo darbai buvo **apmokami** 94,4 proc. juos dirbusiųjų, produkcijos/gamybos darbai – 90,6 proc., kiti darbai – 92,1 proc. Taigi absoliuti dauguma dirbusių apklaustųjų teigė gaunantys darbo užmokestį už savo darbą.

Taip pat buvo užduotas klausimas apie **darbą už įstaigos ribų** (plačiau žr. monografijos *16 skyrių*) – tokių buvo 8 proc. (48 asmenys), dažniausiai buvo minimas darbas lentpjūvėje ir statybose. Beveik pusė iš jų (48,5 proc. (N=33)) nurodė dirbantys 40 valandų ir daugiau per savaitę. 87,5 proc. dirbusiųjų tokio pobūdžio darbą teigė gaunantys darbo užmokestį už jį.

Paklausus, kiek dirbantys ir darbo užmokestį gaunantys respondentai **uždirba per mėnesį**, nepriklausomai nuo jų darbo pobūdžio, **76,2 proc.** teigė uždirbantys **100 eurų ir mažiau**. Maždaug tiek pat darbo užmokestį gaunančių respondentų (85,8 proc.) teigė galintys **savo reikmėms** pasilikti 100 arba mažiau eurų. Taigi klausimą apie darbo užmokestį didžioji dalis respondentų suprato kaip gaunamą po visų atskaitymų, nors klausimas buvo formuluojamas kaip darbo užmokestis iki atskaitymų²⁴¹.

Taip pat buvo užduotas klausimas apie įvairias **išskaitas** iš jų darbo užmokesčio (*20 lentelė*).

20 lentelė. Respondentų nurodytos išskaitos iš darbo užmokesčio

Ar turite dalį savo užmokesčio skirti...	Taip	Ne
	Proc.	Proc.
žalos atlyginimui nukentėjusiesiems? (N=432)	52,5	47,5
vaikų išlaikymui? (N=418)	24,9	75,1

91 proc. iš mokančiųjų žalos atlyginimą per mėnesį mokėjo **60 eurų ir mažiau**, iš vaikų išlaikymui alimentus turinčių mokėti respondentų 80 proc. mokėjo **100 eurų ir mažiau**.

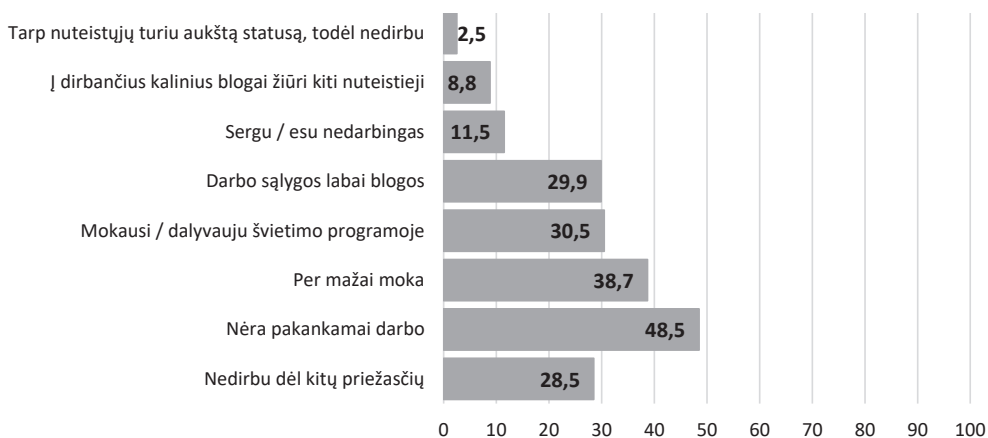
²⁴⁰ Paprašius nurodyti, kokie tai darbai, daug kas nurodė arba kvalifikuotus darbus (statybininko, kirpėjo, elektriko ir pan.), arba pagalbinius ūkio darbus (lentpjūvėje, valgykloje ir pan.).

²⁴¹ Tenka pripažinti, kad nors pagal pateiktą klausimų kombinaciją (žr. *priede* apklausos anketos 65–68 klausimus) mums, tyrimo autoriams, atrodė, kad klausimas suprantamas, jis visgi nebuvo pakankamai tikslus ir aiškus respondentams.

Už sunaudotą **elektrą** mokėti turėjo 79,9 proc. (N=561) atsakiusiųjų, tačiau iš jų 87,9 proc. mokėjo ne daugiau kaip 5 eurus per mėnesį.

62,7 proc. (N=571) teigė gaunantys **į sąskaitą pinigų** iš asmenų laisvėje, iš jų 74,3 proc. (N=327) nurodė gaunantys 100 ir mažiau eurų per mėnesį.

Nedirbantiems kaliniams buvo užduotas klausimas, dėl kokių priežasčių jie nedirba? Viešumoje dažnai girdimas atsakymas į šį klausimą, neretai kuždamas ir įkalinimo įstaigų administracijų, kad į dirbančius kalinius blogai žiūri kiti nuteistieji arba kad dirbti jiems neleidžia jų turimas aukštas subkultūrinis statusas. Tačiau šiuos argumentus apklausos metu pasirinko tik kiek daugiau nei **11 proc. respondentų** (žr. 27 pav.). Daug dažniau buvo išsakyti kiti argumentai – **darbo trūkumas, mažas darbo užmokestis, blogos darbo sąlygos**. Pažymėtina, kad tarp kitų priežasčių dažniausiai buvo minima, kad „niekas nepasiūlė“, „darbo nėra“, „buvau atleistas už nieką“ ir pan., taip pat buvo minimos ir objektyvios priežastys (pensinis amžius, ligos ir pan.). **30,5 proc.** respondentų nurodė, kad **mokosi**, todėl nedirba.

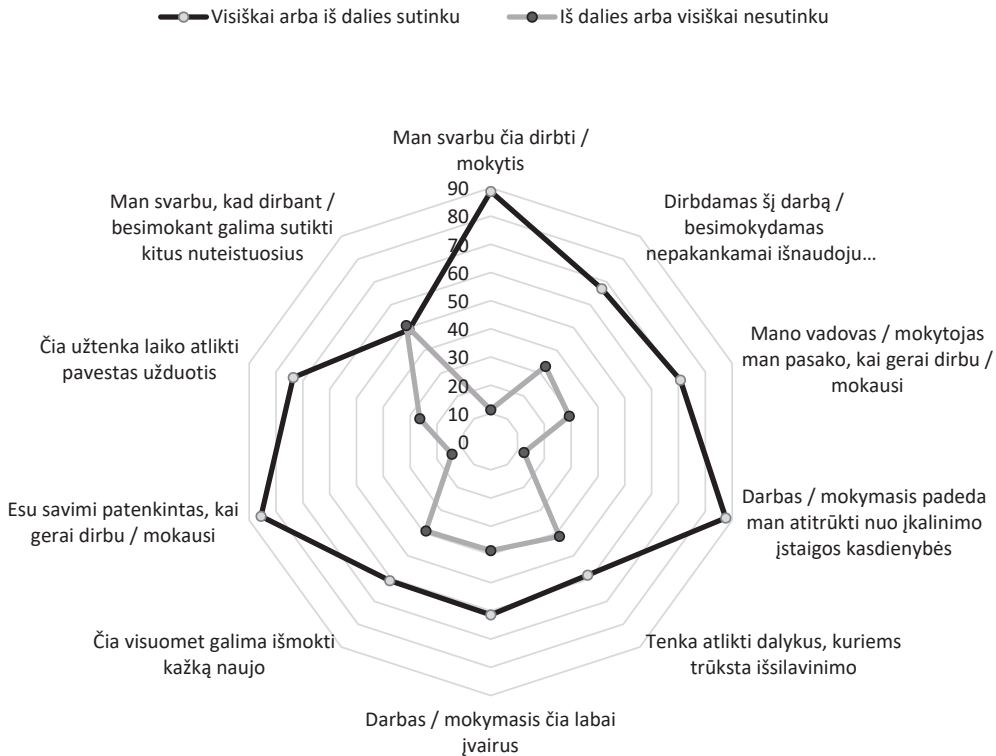
27 pav. Jei Jūs iš viso įstaigoje nedirbate, tai dėl kokių priežasčių? (galimi keli atsakymų variantai; proc., N=401)

Bet kuriuo atveju iš apklausos rezultatų matyti, kad įdarbintų kalinių skaičių būtų galima gerokai padidinti sukūrus geresnę užimtumo infrastruktūrą.

Respondentų taip pat buvo prašoma įvertinti tam tikrus teiginius, susijusius su darbu ir mokymusi (apie tai plačiau žr. monografijos 9 skyrių), kurių vertinimas pateiktas 28 pav. Jame matyti tai, kas žinoma iš daugelio kitų užsienio šalyse atliktų tyrimų – darbas ir mokymasis yra labai svarbus, jis padeda atitrūkti nuo

įkalinimo įstaigos kasdienybės ir teikia pasitenkinimą, kai dirbama/mokomasi gerai (šiems teiginiams pritarė 86–89 proc. respondentų). Mažiausiai pritarimo sulaukė teiginys, kad tai yra proga sutikti kitus nuteistuosius – tam pritarė mažiau nei pusė respondentų. Taigi jiems darbas ir mokymasis taip pat yra galimybė pabėgti nuo kitų nuteistųjų draugijos, turint mintyje tai, kad didžioji jų dalis gyvena su dideliu skaičiumi nuteistųjų vienoje patalpoje (žr. monografijos 4.2 skirsnį).

28 pav. Jei Jūs įstaigoje dirbate arba mokotės, įvertinkite šiuos teiginius... (proc., N=453–505)

Apibendrinant šį monografijos skyrių galima teigti, kad darbine veikla užsiimtų daug daugiau įkalintų asmenų, jeigu būtų sukurta daugiau tokio užimtumo galimybių. Užimtumas leidžia nuteistiesiems įkalinimo įstaigose ne tik atitrūkti nuo niūrios kasdienybės, bet ir neprarasti turimų įgūdžių, užsidirbti, taip pat – atlyginti žalą nukentėjusiesiems ir (ar) mokėti alimentus savo vaikams.

9. ĮKALINTŲ ASMENŲ MOKYMASIS

Įkalintų asmenų įdarbinimo rodikliai pirmiausia priklauso nuo sukurtos infrastruktūros ir sudarytų sąlygų, tačiau jiems turi įtakos ir subkultūrinis spaudimas, objektyvus negalėjimas dirbti (dėl amžiaus, negalios, priklausomybių ir pan.) arba darbinių įgūdžių, žinių ir kompetencijos trūkumas. Todėl šiuolaikinėje įkalinimo sistemoje laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų **mokymas** (pirmiausia – profesinis) ne tik neretai yra būtina jų darbinės veiklos prielaida, bet jis ilgalaikėje perspektyvoje laikomas netgi svarbesniu nei darbinė veikla, nes suteikia papildomų perspektyvų išėjus į laisvę.

Daugumoje Europos šalių besimokantys kalinami nuteistieji gauna tokio paties dydžio išmokas kaip ir dirbantieji. Į tai atkreipiamas dėmesys ir Europos kalėjimų taisyklėse: „<...> dalyvavimas švietimo programose turi turėti tokią pačią vertę kaip darbas, o besimokantys kaliniai dėl to neturi atsidurti blogesnėje finansinėje ar kitokioje nepalankesnėje padėtyje“ (28.4 punktas). Žvelgiant paviršutiniškai, toks mokymosi įvertinimas gali būti palaikytas socialiai „neteisingu“, tačiau juo siekiama dviejų svarbių **tikslų**: 1) darbo užmokesčio negavimas neturi tapti kliūtimi mokymuisi; 2) mokymasis, ypač jei jis baigiasi atitinkamų atestatų ar diplomų gavimu, turi didelę integracinę reikšmę – o tai ir yra pagrindinis visuomenės interesas, taigi valstybei būtina elgtis pragmatiškai.

Europos kalėjimų taisyklėse taip pat pabrėžiama, kad „kalinių švietimas turi būti suderintas su visos šalies švietimo ir profesinio lavinimo sistema taip, kad po išėjimo į laisvę jie be sunkumų galėtų tęsti mokymąsi ir profesinį lavinimąsi“ (28.7 punktas), o kiekviena įkalinimo įstaiga „turi pateikti kaliniams kiek įmanoma įvairiapusiškesnes švietimo programas, atsižvelgiant į individualius poreikius ir jų siekius“ (28.1 punktas).

9.1. TEORINĖS ĮŽVALGOS IR UŽSIENIO ŠALIŲ PRAKTIKA

ŽTK numato, kad švietimas turi būti prieinamas visiems piliečiams be išimties²⁴². Todėl ir **įkalintų asmenų mokymasis, bendrasis ir profesinis lavinimas**

²⁴² Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (adopted 4 November 1950, entered into force 3 September 1953). ETS 5; 213 UNTS 221 (ECHR) Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Papildomas protokolai. 2 straipsnis. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LIT.pdf>.

suprantamas kaip privalomas laisvės atėmimo bausmės komponentas, prisidedantis prie sėkmingo įkalintų asmenų grįžimo į visuomenę. Didžiojoje Britanijoje atliktų skaičiavimų duomenimis, investuojant į švietimą sutaupoma daugiau nei du kartus, tai yra švietimas pareikalauja daugiau nei du kartus mažiau išlaidų negu kalinių išlaikymas ir nusikaltimo atveju patiriama ekonominė žala²⁴³.

Įkalintų asmenų edukacija neša dvejopą naudą. Viena vertus, žvelgiant iš trumpalaikės perspektyvos ir galvojant apie greitus rezultatus, ji naudinga įkalinimo įstaigų administracijai. Besimokančius nuteistuosius lydi **kryptingas ir pozityvus užimtumas**, todėl jie turi mažiau laisvo laiko, kuris gali būti leidžiamas draudžiamoms veikloms ar žalingiems įpročiams ugdyti. Taip pat nuteistųjų lavinimas laikomas tam tikra dinaminės apsaugos forma, kai priežiūra vykdoma naudojant socialinio darbo su nuteistaisiais priemones. Tuo pačiu metu edukacinės programos apima ne tik **tikslingas žinias**, bet ir **bendrųjų socialinių įgūdžių lavinimą**: tokių kaip drausmė, atsakomybė, pozityvūs problemų ir konfliktų sprendimo būdai²⁴⁴.

Antroji ilgalaikė edukacinių programų nauda susijusi su pagrindiniu programų kokybės ir efektyvumo vertinimo kriterijumi – **recidyvo mažinimu**. Nors tyrimai patvirtina edukacinių programų ir pakartotinio nusikalstamo elgesio ryšį, tačiau kartu atskleidžia skirtingą poveikio intensyvumą ir kryptis. Ryškiausias programų efektyvumas fiksuojamas jas taikant žemiausią bazinį išsilavinimą turintiems asmenims²⁴⁵. Neabejojama, kad pagrindinis išsilavinimas didina įsidarbinimo galimybes, tačiau toks laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu įgytas išsilavinimas yra daugiau orientuotas į darbą, nereikalaujantį specialios kvalifikacijos, neretai tokios darbo vietos pasižymi nepastovumu ir yra menkiau apmokamos. Vidurinio ir profesinio lavinimo programų efektyvumą lyginančio tyrimo duomenimis, profesinio lavinimo programos baigę nuteistieji sėkmingiau įsitvirtina **darbo rinkoje**, nes įsidarbina stabilesnėse, geriau apmokamose pozicijose. Būtent stabilios, visu darbo krūviu pasižyminčios darbo vietos ir įsitvirtinimas

²⁴³ Hawley J., Murphy I., Souto-Otero M. Prison Education and training in Europe. Current State-of-Play and challenges, 2013, p. 10. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/study/2013/prison_en.pdf>.

²⁴⁴ Plačiau žr.: Evans D. N., Pelletier E., Szkola M. Education in Prison and the Self-Stigma: Empowerment Continuum // *Crime & Delinquency*, 2018, Vol. 64 (2), p. 256–257.

²⁴⁵ Adams K., Bennett K., Flanagan T., Marquart J., Cuvelier S., Frirsch E., Gerber J., Longmire D., Burton V. S. A Large-scale Test of the Effect of Prison Education Programs on Offender's Behavior // *The Prison Journal*, 1994, Vol. 74 (4), p. 433–449.

jose reikšmingai prisideda prie recidyvizmo mažinimo. Taigi nors stiprus ryšys tarp bendrojo lavinimo ir įsidarbinimo egzistuoja, tačiau toks ryšys teigiamo poveikio recidyvizmui gali ir neturėti. Todėl įkalinimo įstaigose svarbu ne tik užtikrinti bendrojo lavinimo pagrindus, bet ir pasiūlyti specialiąsias žinias ir gebėjimus lavinantį **profesinį ugdymą**²⁴⁶.

Taigi tiek bendrasis, tiek profesinis lavinimas savaime negarantuoja sėkmingo įsiliejimo į darbo rinką ir integracijos į visuomenę. Tyrimuose pabrėžiama, kad nors nuteistieji profesinio lavinimo metu įgauna tam tikrai kvalifikacijai būtinų žinių, tačiau jiems trūksta įgūdžių, kaip ir kur įgytas žinias pritaikyti. Kitaip tariant, trūksta gebėjimų, kaip planuoti ir kryptingai kurti savo karjerą. Todėl edukacinės programos turėtų būti orientuotos ne vien į specialių profesinių įgūdžių lavinimą, bet ir į **karjeros planavimą**, ugdant sprendimų priėmimo, tarpasmeninės komunikacijos, laiko planavimo gebėjimus, taip pat pabrėžiant pasiruošimo darbui, motyvacijos, pasitikėjimo savimi ir savęs vertinimo klausimus²⁴⁷.

Daugelis tyrimų patvirtina, kad įkalinimo patirtis reikšmingai prisideda prie menko savęs vertinimo, baimės prisiimti atsakomybę, nepasitikėjimo skatinimo. **Edukacinės programos – vienas iš būdų, padedančių įgalinti nuteistuosius, kelti savivertę ir pasitikėjimo jausmą**, švietimas padeda įveikti socialinius ir asmeninius trūkumus, susidoroti su vidiniais barjeriais, kurie dažnai yra nulemti išorinių veiksnių, tokių kaip neigiamas visuomenės požiūris, stigmatizavimas²⁴⁸. Todėl kalbant apie švietimo programų naudą svarbu pažymėti, kad, be specialiųjų žinių, tokios programos padeda asmeniniam tobulėjimui bei socialinių įgūdžių lavinimui. Vertinant programas neužtenka numatyti tiesioginę naudą, paremtą konkrečių žinių įgijimu, bet svarbu nepamiršti kur kas sunkiau apčiuopiamos **psichosocialinės programų naudos**, pradedant mokymosi įgūdžių lavinimu, pasaulėžiūros kaita, sprendimų priėmimo, proaktyvaus įsitraukimo ir pozityvių santykių palaikymo gebėjimų stiprinimu²⁴⁹.

²⁴⁶ Duwe G., Clark V. The Effects of Prison-Based Educational Programming on Recidivism and Employment // The Prison Journal, 2014, Vol. 94 (4), p. 454–478.

²⁴⁷ Vernick S. H., Reardon R. C. Career Development Programs in Corrections // Journal of Career Development, 2001, Vol. 27 (4), p. 274.

²⁴⁸ Evans D. N., Pelletier E., Szkola J. Education in Prison and the Self-Stigma: Empowerment Continuum // Crime & Delinquency, 2018, Vol. 64 (2), p. 272.

²⁴⁹ Baranger J., Rousseau D., Mastroilli M. E., Matesanz J. Doing Time Wisely: The Social and Personal Benefits of Higher Education in Prison // The Prison Journal, 2018, Vol. 98 (4), p. 490–513.

Švietimo įkalinimo įtaigose sampratą ir kryptis analizuojančioje literatūroje pabrėžiama, kad egzistuoja **dvejopas požiūris į nuteistųjų edukavimą**. Vienas – labiau orientuotas į nuteistųjų mokymą, rengimą, tam tikrų specialiųjų žinių ir įgūdžių lavinimą, kitas – į bendrąjį lavinimą, asmeninių savybių bei asmenybės ugdymą. Daugeliui Europos šalių būdinga nuteistųjų edukavimo samprata, sukelta į minėtą mokymą ir rengimą, specialiųjų darbinių įgūdžių lavinimą, tokio lavinimo siekis – įgyti specialybę ar specialiųjų žinių, kurios padėtų nuteistiesiems įsidarbinti. Antrasis požiūris daugiau būdingas Skandinavijos šalims, kuriose nuteistasis laikomas bendros švietimo sistemos dalimi, kurioje visiems be išimties keliami vienodi tikslai. Ten yra svarbus ne siaurų specifinių žinių taikymas, bet edukacijos procesas ir šio proceso dalyvių įgalinimas, motyvavimas, pasitenkinimas, savivertės auginimas bei asmenybės ugdymas. Pastarasis požiūris akcentuoja mąstymo gebėjimų, žinių pritaikymo, vertybių ir pasaulėžiūros kaitos svarbą švietimo procese. Europos Vadovų Tarybos ir kitų ES institucijų rekomendacijose pažymima, kad ilgalaikėje perspektyvoje edukacines sistemas įkalinimo įtaigose vertėtų orientuoti, vadovaujantis antruoju požiūriu bei akcentuojant **mokymosi visą gyvenimą svarbą**²⁵⁰.

Tam, kad įkalinimų asmenų mokymasis būtų efektyvus ir prisidėtų prie pakartotinių nusikaltimų mažinimo, būtinas **švietimo programų kokybės** užtikrinimas. Programų trukmė, motyvacija ir įsitraukimas, mokytojų vaidmuo yra itin svarbūs elementai. Pavyzdžiui, tyrimai rodo, kad apie švietimo programų efektyvumą galime pradėti kalbėti tik kai jų apimtis viršija 200 valandų²⁵¹; taip pat kad nuteistųjų įsitraukimas glaudžiai susijęs su programų vedėjais ar mokytojais. Todėl svarbus atitinkamas mokytojų pasiruošimas, atsižvelgiant į darbo su nuteistaisiais specifiką ir individualius jų poreikius²⁵². Kalbant apie švietimo programų kokybės įkalinimo įtaigose užtikrinimą, svarbu paminėti, kad šiuolaikinės įkalinimo sistemos ir pažangi bausmių vykdymo politika ypatingą dėmesį skiria jau minėtam **normalizavimo principui**, kuris sėkmingai įgyvendinamas Skandinavijos šalyse ir kuriuo siekiama, kad gyvenimas įkalinimo įtaigoje kiek įmanoma mažiau

²⁵⁰ Costelloe A., Warner K. Prison education across Europe: policy, practice, politics // London Review of Education, 2014, Vol. 12 (2), p. 175–183.

²⁵¹ Adams K., Bennett K., Flanagan T., Marquart J., Cuvelier S., Frirsch E., Gerber J., Longmire D., Burton V. S. A Large-scale Test of the Effect of Prison Education Programs on Offender's Behavior // The Prison Journal, 1994, Vol. 74 (4), p. 433–449.

²⁵² Smiling Hall R., Killacky J. Correctional Education from the Perspective of the Prisoner Student // Journal of Correctional Education, 2008, Vol. 59 (4), p. 301–320.

skirtusi nuo gyvenimo už jos ribų²⁵³. Europos kalėjimų taisyklės taip pat numato šio principo įgyvendinimą vykdant kalinčiųjų švietimą ir mokymąsi. Taisyklėse teigiama, kad edukacinės programos kalėjimuose turi būti integruotos ir priklausyti **bendrai šalies švietimo sistemai**²⁵⁴. Vadinasi, programos įkalinimo įstaigose turėtų bent iš dalies atliepti šalies švietimo sistemoje vykstančius pokyčius ir procesus. Tačiau kartu šiuolaikiniuose edukacinio proceso įkalinimo įstaigose tyrimuose sutariama, kad pirmiausia vertėtų švietimo programas laikyti įrankiu individualiam nuteistųjų pokyčiui įgyvendinti ir atsižvelgiant į individualius pokyčius ir pasiekimus matuoti programų sėkmę²⁵⁵.

Taigi siekiant, kad nuteistųjų lavinimas prisidėtų prie sėkmingo įkalinčių asmenų grįžimo į visuomenę, **būtiną nuoseklų ir kryptingą** visų suinteresuotų šalių, **įstaigos administracijos, mokytojų, darbdavių įsitraukimas ir darbas**. S. Coates, analizuodama švietimą Jungtinės Karalystės įkalinimo įstaigose, pažymi, kad trūksta progresyviai mąstančių, atsidavusių ir įkvepiančių įstaigų darbuotojų ir mokytojų, todėl būtina tokių mokytojų paieška ir jų motyvavimas²⁵⁶. **Mentorystė** taip pat galėtų reikšmingai prisidėti prie bausmę atliekančių asmenų skatinimo dalyvauti švietimo programose. Mentorais turėtų tapti edukacines programas pabaigę arba pažengę, motyvacijos nestokojantys nuteistieji. Mentorai pagelbėtų dirbant savarankiškai, tokiu būdu ir patys būtų toliau įtraukti į edukacijos procesą²⁵⁷.

Kitas svarbus švietimo programų kokybę užtikrinantis elementas yra **individualius kalinčiųjų poreikius** atitinkantis lavinimas, kuriame atsižvelgiama į skirtingas mokymosi patirtis. Nuteistiesiems turi būti sudaryti individualūs jų specifinius poreikius atitinkantys mokymosi **planai**, kuriuos sudarant jie patys aktyviai dalyvautų. Mokymosi planų įgyvendinimas turi būti stebimas vertinant progresą ir skatinant pasiekimus. Individualius poreikius atliepantis požiūris ir nuteistųjų įtraukimas ne tik į mokymosi procesą, bet ir į jo planavimą ugdo

²⁵³ Plačiau žr.: Pratt J., Eriksson A. 'Mr. Larsson is walking out again.' The origins and development of Scandinavian prison systems // Australian and New Zealand Journal of Criminology, 2011, Vol. 44 (1), p. 7–23.

²⁵⁴ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

²⁵⁵ Plačiau žr.: Coates S. Unlocking potential: A review of education in prison. London: Ministry of Justice, 2016, p. 27–37; Vernick S. H., Reardon R. C. Career Development Programs in Corrections // Journal of Career Development, 2001, Vol. 27 (4), p. 265–277.

²⁵⁶ Coates S. Unlocking potential: A review of education in prison. London: Ministry of Justice, 2016, p. 20–27.

²⁵⁷ Ten pat, p. 25.

atsakomybės ir sprendimų priėmimo gebėjimus. Taip pat švietimas turi būti daugiapakopis, skatinantis nuolatos tobulėti ir siekti aukščiausių rezultatų, kitaip tariant, įgyti aukštesnę ar aukštąjį išsilavinimą²⁵⁸. Į nuteistojo poreikius orientuotas mokymas susitelkia į mokinio progresą ir tobulėjimą, į **mokymosi procesą**, ne tik į konkrečias žinias ar dalyko turinį.

Svarbu pažymėti, kad visi išvardinti švietimo programų kokybės užtikrinimo elementai gali ir neturėti ryškesnio poveikio programų efektyvumui, kadangi jis glaudžiai susijęs su vidine nuteistųjų **motyvacija**. Įkalinimą lydintis sukrėtimas neretai yra nepakankama sąlyga siekti tam tikrų pokyčių. Nuteistųjų įsitraukimas bei aktyvus dalyvavimas priklauso nuo įkalinimo institucijos **mikroklimato**, nuteistųjų tarpusavio santykių bei kriminalinių ar subkultūrinių nuostatų. Nuteistųjų ir įstaigų darbuotojų santykiai turi ypač didelę reikšmę ne tik motyvuojant, bet ir lemiant švietimo programų rezultatus, kadangi įvairūs nesutarimai ar konfliktai tampa priežastimi nutraukti edukacijos procesą²⁵⁹.

Visgi didžiausias atotrūkis tarp švietimo programų įkalinimo įstaigose ir už jų ribų matomas, kai kalbama apie **inovatyvius mokymosi metodus, šiuolaikinių skaitmeninių, informacinių technologijų** naudojimą edukaciniame procese ar bendrai įkalinimo įstaigose, kuris, viena vertus, prisideda prie efektyvesnio kalėjimų administravimo, antra vertus, moko nuteistuosius prisitaikyti prie informacinėmis technologijomis pripildyto gyvenimo už įstaigų ribų. Moderniuose šiuolaikiniuose kalėjimuose darbuotojų funkcijas perima įvairūs technologiniai sprendimai, pavyzdžiui, prašymus apsipirkti ar patekti pas gydytoją be darbuotojų įsikišimo gali pateikti patys nuteistieji naudodami išmaniuosius, liečiamus aparatus arba su elektroninėmis kortelėmis nuteistieji patys, be darbuotojų palydos, gali judėti įkalinimo įstaigos viduje. Šie sprendimai, anot darbuotojų ir pačių nuteistųjų, pradėjus juos taikyti įnešė nemažai pozityvių pokyčių. Nuteistieji jaučiasi kur kas **atsakingesni už savo gyvenimą**, gebantys jį valdyti, labiau nepriklausomi. Kontaktai su nuteistųjų prašymais užverstais, skubančiais darbuotojais, nuteistiesiems keliantys frustraciją, buvo pakeisti daugiau socialine pagalba,

²⁵⁸ Ten pat. Apie aukštojo mokslo įgijimo problematiką Lietuvos įkalinimo įstaigose plačiau žr.: *Katinaitė-Lodh R.* Švietimo prieinamumas nuteistiesiems laisvės atėmimo bausme asmenims: aukštojo mokslo aspektas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (S 07). Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2013.

²⁵⁹ *Runell L. L.* Arrested Development: Pursuing a Higher Education in Carceral Contexts // *The Prison Journal*, 2018, Vol. 98 (4), p. 470–489.

o ne buitinių klausimų sprendimu paremtais santykiais. Ne mažiau svarbu, kad tokių technologinių sprendimų taikymas neleidžia kalintiesiems atitrūkti nuo visuomenėje vykstančių technologinių pokyčių, kai vis daugiau paslaugų teikiama elektroninėje erdvėje atsisakant tiesioginio kontakto su įvairiais konsultantais. Tokiu būdu grįžę iš įkalinimo įstaigų asmenys gali kur kas sėkmingiau funkcionuoti ir prisitaikyti prie technologinių pokyčių²⁶⁰. Tačiau naudą neša ne pačios technologijos savaimė, o požiūris ir siekis nuteistuosius skatinti tapti **ne pasyviais paslaugų gavėjais**, bet aktyviais, nepriklausomais vartotojais, gebančiais priiimti atsakomybę ir turinčiais pasirinkimo laisvę. Kalėjimų atvėrimas technologijoms tai – organizacinis, strateginis bei verslo projektas, galintis iš esmės prisidėti prie kalinčiųjų įgalinimo²⁶¹. Šalių, tokių kaip Švedija, kuriose jau taikomos elektroninės mokymosi sistemos, pavyzdžiai rodo, kad virtualiai besimokydami nuteistieji yra kur kas labiau **patenkinti mokymosi procesu**, nes virtualiose sistemose pirmiausia jie yra **mokiniai, o ne nuteistieji**. Taip pat besimokant virtualioje erdvėje mokslas tampa lengviau prieinamas, mokymuisi netrukdo perkėlimas į kitą įstaigą ar išėjimas į laisvę²⁶².

Nors šiandien vis daugiau kalbama apie tai, kad sėkmingas nuteistųjų lavinimas ir grįžimas į visuomenę be kompiuterinio raštingumo ir informacinių technologijų išmanymo yra komplikotas, tačiau įkalinimo įstaigos išlieka konservatyvios ir izoliuotos. Technologijos ir internetinis ryšys laikomas pavojaus ir rizikos šaltiniu, todėl didžiulės investicijos ir pastangos buvo telkiamos siekiant apriboti internetinio ryšio prieinamumą. Baiminamasi, kad prieiga prie šiuolaikinių technologijų atvers galimybes ir skatins nusikalstamas veikas. Visgi, mokslininkų teigimu, technologijų pritaikymas yra neišvengiamas procesas, kuriam įsibėgėti būtinas palankus visuomeninis ir politinis klimatas. Deja, bet visuomenėje vis dar gajos nuostatos, kad technologijos yra privilegija, kurios kalintieji neva nenusipelno²⁶³.

²⁶⁰ Jewkes Y., Reisdorf B. C. A brave new world: The problems and opportunities presented by new media technologies in prisons // *Criminology & Criminal Justice*, 2016, Vol. 16 (5), p. 539–540.

²⁶¹ Van De Steene S., Knight V. Digital transformation for prisons: Developing a needs-based strategy // *Probation Journal*, 2017, Vol. 64 (3), p. 256–268.

²⁶² Hawley J., Murphy I., Souto-Otero M. Prison Education and training in Europe. Current State-of-Play and challenges, 2013, p. 10. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/study/2013/prison_en.pdf>.

²⁶³ Plačiau žr.: Jewkes Y., Reisdorf B. C. A brave new world: The problems and opportunities presented by new media technologies in prisons // *Criminology & Criminal Justice*, 2016, Vol. 16 (5), p. 539–540.

9.2. ĮKALINTŲ ASMENŲ MOKYMASIS LIETUVOJE: TEISINĖS NUOSTATOS IR STATISTIKA

2019 m. sausio 1 d. duomenimis, iš visų laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų 1,5 proc. neturėjo jokio išsilavinimo, 16,7 proc. turėjo pradinį išsilavinimą, 36,7 proc. – pagrindinį, 38,7 proc. – vidurinį, 4 proc. – aukštesnįjį, 2,4 proc. – aukštąjį išsilavinimą (taip pat žr. 7 pav. monografijos 1 skyriuje)²⁶⁴. Vertinant šiuos skaičius pirmiausia nereikėtų juose ieškoti nusikalstamo elgesio „priežasčių“ – neva tai yra žemas išsilavinimas. Žmonės nusikalsta ir į įkalinimo įstaigas pakliūva ne todėl, kad jiems trūksta išsilavinimo. Priešingai – kriminologiniai tyrimai rodo, kad žemas išsilavinimas dažnai būna **stigmatizacijos ir baudžiamojo persekiojimo selekcijos kriterijus**, kitaip tariant, į įkalinimo įstaigą daug paprasčiau pakliūti turint žemesnį išsilavinimą.

Nors pateikti rodikliai rodo žemesnį įkaltintų asmenų išsilavinimą, palyginus su visos Lietuvos visuomenės rodikliais, tačiau daugelio kitų (ypač – Vakarų Europos) šalių kontekste šie skaičiai liudija itin aukštą įkaltintų asmenų išsilavinimą – **daugiau kaip 40 proc. įkaltintų asmenų turi vidurinį arba aukštesnį**, kai daugelyje Vakarų Europos šalių pabaigusią vidurinę mokyklą tebūna keli procentai. Tai susiję su tradiciškai ir istoriškai nusistovėjusiu daug didesniu asmenų, bendrai turinčių bent vidurinį išsilavinimą, skaičiumi. Tačiau svarbiausia yra tai, kad pateiktuose rodikliuose matyti didelis tolesnio **mokymosi potencialas**, kurį galima ir būtina išnaudoti. Be to, ir Lietuvoje, ir kitose Europos šalyse didėja nei skaityti, nei rašyti nemokančių asmenų skaičius, jų skaičius didėja ir įkalinimo įstaigose.

Europos kalėjimų taisyklėse taip pat teigiama, kad „prioritetas turi būti suteiktas tiems kaliniams, kurių silpni raštingumo ir skaičiavimo įgūdžiai, bei tiems, kuriems trūksta pradinio ar profesinio išsilavinimo“ (28.2 punktas). Akivaizdu, kad nemokėjimas skaityti ir (ar) rašyti, taip pat jokio profesinio išsilavinimo neturėjimas gyvenimą laisvėje dažniausiai gerokai apsunkina, apriboja legalaus uždarbio galimybes, o tai **gali stumti į socialinę atskirtį**, įskaitant ir galimą deviacinį elgesį.

LR BVK 147 straipsnis nustato, kad įkalinimo įstaigose privalomai organizuojamas tik nuteistųjų iki šešiolikos metų **bendrasis ugdymas**. Vyresnių negu šešiolikos metų nuteistųjų bendrasis ugdymas organizuojamas rašytiniu jų pageidavimu. Nuteistųjų neįgaliųjų ir ribotai pakaltintamų asmenų bendrasis

²⁶⁴ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos ataskaita 2018 m.

ugdymas organizuojamas jų pageidavimu ir gydytojų leidimu. Nuteistųjų bendrąjį ugdymą organizuoja savivaldybės, kurių teritorijoje yra pataisos įstaigos.

LR BVK 148 straipsnyje įtvirtinta, kad pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų gali būti organizuojamas nuteistųjų **profesinis mokymas**. Nuteistieji turi teisę pasirinkti profesiją, kurios mokysis pagal pataisos įstaigos administracijos pateiktą sąrašą ir turimą mokymo bazę. Nuteistųjų neįgaliųjų, ribotai pakaltinamų nuteistųjų ir valstybės socialinio draudimo senatvės pensijos amžiaus sulaukusių nuteistųjų profesinis mokymas organizuojamas jų pageidavimu.

Įkalintų asmenų įtraukimo į mokymosi procesą rodikliai Lietuvoje pateikti *21 lentelėje*. Joje matyti, kad besimokančių kalinių rodikliai pastaruosius 20 metų nuolat po truputį didėjo iki pat 2016–2017 m. 2016 m. pabaigoje **21,5 proc.** nuteistųjų laisvės atėmimo bausme mokėsi bendrojo ugdymo mokykloje, **23,4 proc.** – profesinėje mokykloje, tai buvo didžiausias bendras besimokiusių nuteistųjų laisvės atėmimo bausme asmenų skaičius (44,9 proc.) per visą nepriklausomos Lietuvos istoriją. Daugiausia vienos iš šių mokyklų baigimo atestatų kaliniai gavo 2014 m. – 1 580 – tai buvo didžiausias skaičius per visą laikotarpį ir sudarė **14,4 proc. nuo visų tais metais įkalinimo įstaigose buvusių nuteistųjų laisvės atėmimu** srauto (11 004 asmenys). Tačiau 2017 m. sumažėjo besimokiusių profesinėje mokykloje dalis, kuri dar labiau sumažėjo 2018 m. (iki 16,5 proc.), tais pačiais metais 2 proc. sumažėjo ir bendrojo ugdymo mokykloje besimokiusių dalis. Kol kas sunku įvertinti, kas lėmė tokį gana ženklų besimokančiųjų skaičiaus mažėjimą ir ar jis galėtų reikšti tam tikras neigiamas tendencijas.

Tai iš tiesų nemaži skaičiai lyginant juos su kitomis Europos šalimis. Didžiojoje dalyje Europos šalių (15-oje iš 20-ies pateikusių duomenis apie švietimą įkalinimo įstaigose) mažiau nei ketvirtadalis mokosi ar dalyvauja švietimo programose. Išsilavinusių nuteistųjų dalis įkalinimo įstaigose taip pat lyginant su Lietuva nėra didelė, pavyzdžiui, Airijoje maždaug 53 proc. nuteistųjų turi tik pirmojo lygmens išsilavinimą²⁶⁵.

Nors atrodytų, kad Lietuvoje išsilavinusių nuteistųjų skaičius bei jų įsitraukimas į įvairias švietimo programas yra pakankamas, tačiau, žvelgiant į Europos Sąjungos institucijų rekomendacijas bei darbotvarkes, matyti, kad asmenims, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių neįgijo išsilavinimo, skiriamas didžiulis dėmesys,

²⁶⁵ *Hawley J., Murphy I., Souto-Otero M. Prison Education and training in Europe. Current State- of-Play and challenges, 2013, p. 10. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/study/2013/prison_en.pdf>.*

21 lentelė. Besimokančių nuteistųjų laisvės atėmimo bausme Lietuvoje 1998–2018 m.²⁶⁶

Metai	Įkalinimo įstaigose laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji (metų pabaigoje)	Mokėsi bendrojo ugdymo mokykloje		Mokėsi profesinėje mokykloje		Gavo atestatus (per metus)
		Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.	
1998	11 818	672	5,7	966	8,2	...
1999	12 104	587	4,8	903	7,5	...
2000	7 261	511	7	773	10,6	584
2001	9 044	650	7,2	815	9	674
2002	8 722	745	8,5	859	9,8	701
2003	6 251	752	12	835	13,4	757
2004	6 218	809	13	837	13,5	846
2005	6 273	949	15,1	956	15,2	781
2006	6 403	945	14,8	991	15,5	1 014
2007	6 241	978	15,7	1 095	17,5	1 053
2008	6 276	983	15,7	991	15,8	1 042
2009	6 873	1 195	17,4	1 104	16,1	1 066
2010	7 329	1 284	17,6	1 177	16,1	1 271
2011	7 966	1 240	15,6	1 194	15	1 353
2012	8 051	1 328	16,5	1 216	15,1	1 348
2013	7 703	1 407	18,3	1 392	18,1	1 434
2014	7 249	1 338	18,5	1 308	18	1 584
2015	6 198	1 284	20,7	1 311	21,2	1 530
2016	5 832	1 253	21,5	1 366	23,4	1 472
2017	5 554	1 214	21,9	1 100	19,8	1 359
2018	5 489	1 092	19,9	904	16,5	1 083

akcentuojant mokymosi visą gyvenimą svarbą bei kūrybišką, inovatyvų, kompiuterinį lavinimą ir ugdymą²⁶⁷. Panašias kryptis formuluoja ir Europos kalėjimų ir korekcinės sistemos organizacijos (EUROPRIS) švietimo įkalinimo įstaigose

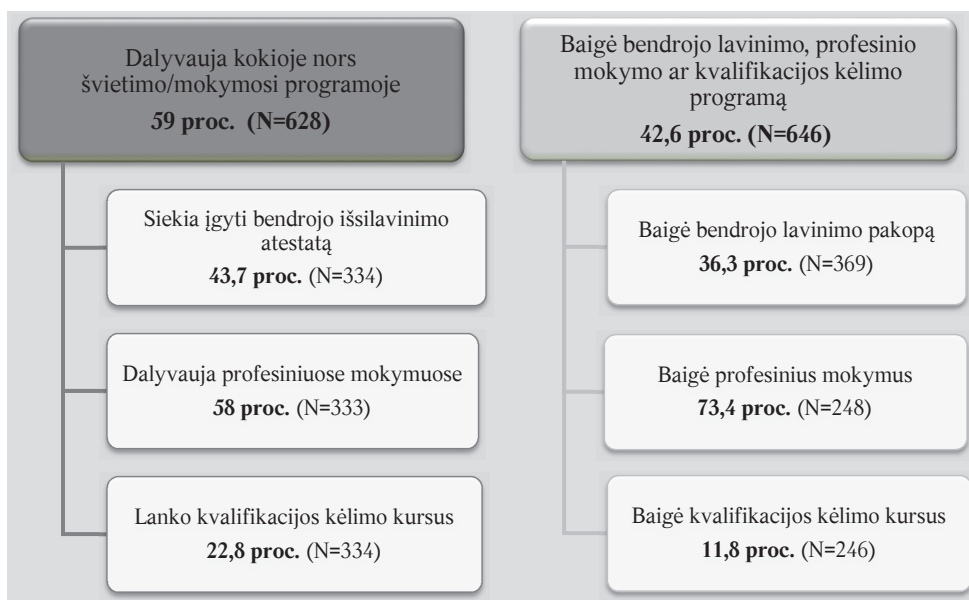
²⁶⁶ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos ataskaitas 1998–2018 m. Atkreiptinas dėmesys, kad 21 lentelėje pateikiamas įstaigose laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų skaičius skiriasi nuo pateikto 2 pav. (monografijos 1 skyriuje) antroje eilutėje nuteistųjų laisvės atėmimo bausme skaičiaus, nes šiuos duomenis skirtingais tikslais renka skirtingos tarnybos. 21 lentelėje pateikiamus duomenis renka socialinės reabilitacijos tarnybos apie nuteistuosius, su kuriais jos tiesiogiai dirba. Šis skaičius yra keliais šimtais asmenų mažesnis už pateikiamą 2 pav., nes dalis nuteistųjų dar/jau nefiksuojami Socialinės reabilitacijos tarnybos suvestinėse (nes dar nebuvo perkelti iš tardymo izoliatoriaus, buvo perkelti į jį atgal ir pan.).

²⁶⁷ European Organization of Prison and Correctional Services. Prisoner Education Expert Meeting. Bratislava, 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.europris.org/file/report-education-in-prison-september-2018/>>.

klausimus kuruojanti darbo grupė, kuri nuteistųjų edukaciją siūlo orientuoti, viena vertus, į individualius nuteistųjų poreikius, kita vertus, į procesus, vykstančius už kalėjimo įstaigos ribų, kuo labiau sumažinant atotrūkį tarp gyvenimo šiapus ir anapus sienų. Taip pat pažymint, kad edukacinės programos turi ne tik apimti tam tikras specialiąsias žinias ar įgūdžius, bet kur kas svarbiau, kad jos suteiktų nuteistiesiems pasitikėjimą savo jėgomis ir lavintų „minkštąsias“ savybes, leisiančias tvirčiau jaustis grįžus į visuomenę bei valdyti sprendimus, susijusius su **karjeros planavimu**²⁶⁸. Taigi matyti, kad kokybiškas, laikmetį atitinkantis išsilavinimas nuteistiesiems laikomas vienu svarbiausių įkalinimo įstaigų uždavinių, orientuotų į ilgalaikį tikslą – sėkmingą nuteistųjų integravimą. Kitame skirsnyje pristatomi kalinių apklausos apie jų mokymąsi įkalinimo įstaigose rezultatai.

9.3. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Atlikto tyrimo duomenys patvirtina aktyvų kalinčių asmenų dalyvavimą švietimo procese, įsitraukimą į įvairias programas iliustruoja žemiau pateiktas 29 pav.

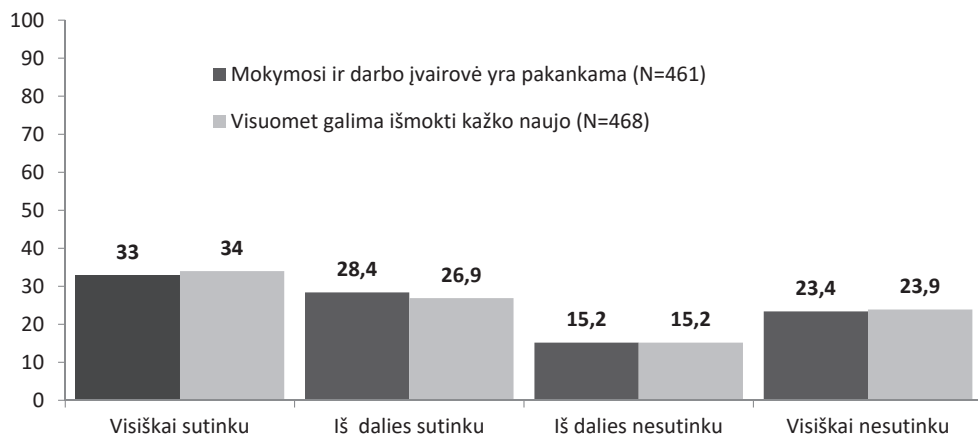

29 pav. Dalyvavimas švietimo/mokymosi programose (galimi keli atsakymų variantai; proc.)

²⁶⁸ Europe 2020. A European Strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en>.

Taigi, apklausos duomenimis, net **59,6 proc. visų apklaustųjų teigė įstaigoje dalyvaujantys kokioje nors švietimo/mokymosi programoje**. 43,7 proc. iš dalyvaujančių švietimo/mokymosi programose tyrimo metu siekė įgyti bendrojo išsilavinimo baigimo atestatą, 58 proc. dalyvavo profesiniuose mokymuose, 22,8 proc. – kvalifikacijos kėlimo kursuose. 42,6 proc. visų apklaustųjų teigė užbaigę bendrojo lavinimo, profesinio mokymo ar kvalifikacijos kėlimo programą. 36,3 proc. iš jų teigė baigę bendrojo lavinimo pakopą, 11,8 proc. – įvairius kvalifikacijos kėlimo kursus, o 73,4 proc. įgijo skirtingas specialybes. Įkalinti vyrai dažniausiai vardijo įgiję apdailininko, autošaltkalvio, baldžiaus, elektriko, kepėjo, kranininko, kompiuterių operatoriaus, mūrininko, siuvėjo, suvirintojo, šaltkalvio, tinkuotojo, tekintojo profesijas. Bausmę atliekančios moterys nurodė besimokančios apdailininkės, kirpėjos, manikiūrininkės, siuvėjos, virėjos specialybių. Taip pat prie kvalifikacijos kėlimo kursų, kuriuos tyrimo metu lankė, nuteistieji priskyrė anglų ar kitų kalbų mokymąsi, su priklausomybių gydymu ar su psichologine pagalba susijusias programas, meno terapijos ar religinių bendruomenių siūlomus užsiėmimus, kompiuterinio raštingumo kursus.

Vertindami siūlomo **lavinimo įvairovę**, nuteistieji nebuvo vieningi, visgi kiek didesnė dalis teigė, kad ji yra pakankama ir kad įkalinimo įstaigoje yra galimybių išmokti kažko naujo (30 pav.).

30 pav. Mokymosi ir darbo įvairovės vertinimas (proc.)

Kaip matyti 30 pav., didesnė dalis nuteistųjų **mokymosi bei darbo įvairovę vertino palankiai** (visiškai – 33 proc. ir iš dalies sutiko 28,4 proc., nesutiko – 23,4 proc.

ir iš dalies nesutiko – 15,2 proc.). Žinoma, svarbu turėti mintyje tai, kad tai yra programose dalyvaujančių respondentų atsakymai – tikėtina, kad jose nedalyvaujantys jų įvairovę vertina daug skeptiškiau.

Panašiai programose dalyvaujantys tyrimo dalyviai vertino ir galimybes išmolti kažką naujo: su teiginiu visiškai sutiko 34 proc., iš dalies – 26,9 proc., nesutiko – 23,9 proc. ir iš dalies nesutiko – 15,2 proc. tyrimo dalyvių. Visgi dalis kalinčiųjų pažymėjo, kad įvairovės renkantis profesiją trūksta, ypač **trūksta perspektyvių, paklausių specialybių**. Taip pat nuteistieji pabrėžė, kad dirbdami ar besimokydami nepakankamai išnaudoja savo gabumus (visiškai sutiko 34,1 proc., iš dalies – 32,8 proc.). Nuteistieji pageidavo gilinti kalbų žinias, tobulėti informacinių technologijų srityje, įgyti aukštąją mokslą, išsilaikyti teorinį vairavimo kursų egzaminą, tačiau esamos ribotos sąlygos demotyvuoja, o labiau tradicinės, fiziniu darbu paremtos specialybės nebėra patrauklios. Nuteistieji prisipažino, kad dalyvavo įvairiose programose ar įgijo keletą profesijų dėl kelių skirtingų priežasčių. Pirmiausia, siekdami naudingai praleisti laiką: „*Lankau dėl bendravimo, siekiu tobulėjimo ir kad nedegraduoti, nebūti daržove. Mokykla, suvirintojas, duonos kepėjas.*“²⁶⁹ Su teiginiu, kad **darbas arba mokymasis padeda atitrūkti nuo įstaigos kasdienybės**, iš dalies (21,9 proc.) ir visiškai (65,7 proc.) **sutiko didžioji dalis tyrimo dalyvių** (taip pat žr. 28 pav. 8 skyriuje).

Antra, kalintieji įsitraukia į mokymosi procesą manydami, kad tai svarbu siekiant lygtinio paleidimo: „*Jis (mokymas – aut. past.) reikalingas čia tik tam, kad užsidėt pliusiuką dėl lygtinio paleidimo.*“ Taip pat pusė tyrimo dalyvių prisipažino, kad dalyvauja įvairiuose kursuose ar programose, kad galėtų susitikti, pabendrauti su kitais nuteistaisiais.

Nedalyvaujantys programose nuteistieji išskyrė svarbiausias priežastis, dėl kurių jie atsisako įsitraukti. Didžiausia dalis pabrėžė, kad trūksta įvairovės, siūlomos profesijos neatliepia jų lūkesčių, nėra perspektyvios, todėl nemato prasmės mokytis: „*Nėra tikslo, laisvėje to, kas čia, nereikia.*“ Taip pat buvo teigusiųjų, kad mokymas daugiau formalus, neužtikrinantis patirties ir praktikos. Kita dalis manė, kad jų už įstaigos ribų įgytas išsilavinimas yra pakankamas arba kad įstaigoje yra baigę jiems svarbius, kitu atveju – visus įmanomus kursus. Dar viena grupė nuteistųjų akcentavo, kad jiems svarbu užsidirbti pragyvenimui, todėl

²⁶⁹ Čia ir toliau nuteistųjų atsakymai iš atviro klausimų bloko.

darbui, ne mokslams, teikiamas prioritetas. Objektivos priežastys, tokios kaip neilga baismės trukmė, senyvas amžius, prašymo mokytis atmetimas, taip pat kalinčiųjų laikomos pakankamai svariomis. Galiausiai tyrimo dalyviai pabrėžė, kad kartais pasigenda daugiau informacijos apie mokymosi galimybes ar aktyvesnio darbuotojų raginimo jose dalyvauti.

Taigi tyrimas parodė, kad nuteistieji ganėtinai aktyviai įsitraukia tiek į bendrąjį, tiek į profesinį lavinimą. Tačiau ne visada vedami noro įgyti žinių, specialybę, tobulėti. Neretai – dėl užimtumo, laiko praleidimo, aplinkos pakeitimo ar siekiant lygtinio paleidimo. Dalis nuteistųjų vardino įgiję ne po vieną tarpusavyje nesusijusią specialybę. Todėl galima daryti prielaidą, kad kalinčiųjų profesiniam tobulėjimui **trūksta nuoseklumo, kryptingumo**. Profesinis lavinimas įkalinimo įstaigose daugiau primena atsitiktinius sprendimus, renkantis ne tai, kas jiems patiems būtų svarbu ar perspektyvu, bet tai, kas tuo metu yra siūloma. Todėl nuteistiesiems gali būti sunku įsisąmoninti, kad, norint sėkmingai integruotis darbo rinkoje, jie patys turi išmokti būti aktyviais savo profesinio kelio formuotojais ir ieškoti labiausiai jų lūkesčius atitinkančių tobulėjimo galimybių.

Atliktas tyrimas taip pat atskleidė, kad, viena vertus, tyrimo dalyviai teigia, jog mokymosi įvairovė yra pakankama, tačiau, antra vertus, atkreipia dėmesį, kad trūksta perspektyvių, nūdienos darbo rinkos procesus atliepančių specialybių. Nuteistųjų manymu, bene aktualiausias – informacinių technologijų išmanymas. Šios krypties lavinimas būtų kur kas patrauklesnis, tikėtina, ir naudingesnis jauno amžiaus nuteistiesiems, kuriuos menkai domina labiau tradicinės, fiziniu darbu paremtos specialybės. Taip pat reiktų svarstyti nuoseklaus tobulėjimo ir aukštojo mokslo prieinamumo klausimus, kad jau įgytos žinios neužsimirštų. Mokymosi plano sudarymas ir jo atnaujinimas turėtų būti reikšminga **individualaus reabilitacijos plano dalis**. Be abejonės, izoliuotoms įstaigoms sunku organizuoti mokymą, kuris būtų orientuotas ir į praktinį įgytų žinių pritaikymą, vis dėlto svarbu, kad tam tikrų specialybių įgijimas būtų susijęs su konkrečiomis darbo vietomis įstaigoje arba už jos ribų.

Jau minėta Europos kalėjimų taisyklė, kad darbui mokslo atžvilgiu neturėtų būti teikiamas prioritetas, t. y. nuteistieji neturėtų nukentėti pasirinkdami mokslą nei finansiniu, nei bet kuriuo kitu požiūriu²⁷⁰. Tačiau tyrime dalyvavę nuteistieji pažymėjo, kad, norėdami išgyventi ir turėti būtinausioms išlaidoms,

²⁷⁰ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

jie priversti dirbti. Tai reiškia, kad mokslas tampa tam tikra privilegija, kurios finansinės paramos stokojančios nuteistieji dėl objektyvių priežasčių negali rinktis. Todėl svarbu, kad nuteistųjų pasirinkimą apribojančios nuostatos, prioritetizuojančios darbinę, bet ne edukacinę veiklą, būtų koreguojamos.

Apibendrinant galima matyti, kad Lietuvos įkalinimo įstaigoms trūksta aiškios pozicijos, kuri mokymąsi įtvirtintų kaip būtiną sėkmingo grįžimo į visuomenę sąlygą. Mokymo, kuris ne tik suteikia tam tikrų specialiųjų žinių ar įgūdžių, bet ir suvokimą apie tam tikros karjeros planavimą ir proaktyvios pozicijos svarbą siekiant įsitvirtinti tam tikrame profesiniame lauke. Taip pat mokymasis labai svarbus keliant nuteistųjų savivertę ir pasitikėjimą savo jėgomis. Nuteistųjų dalyvavimas mokymosi procese, atlikto tyrimo atveju siekiantis beveik 60 proc., gali būti išnaudojamas efektyviau, pasiūlant, viena vertus, labiau šiandieninę rinką atliepiančius poreikius, kita vertus – suteikiant daugiau galimybių tobulėti, paverčiant mokymąsi nuosekliu, nenutrūkstamu procesu.

10. ĮKALINTŲ ASMENŲ LAISVALAIKIS

10.1. LAISVALAIKIO PRALEIDIMO ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE TEORINIAI ASPEKTAI IR TYRIMAI

Laisvalaikio praleidimas konceptualizuojamas kaip veikla arba būseną, kuriai būdinga vidinė paskata ir susidomėjimas, paremtas tam tikromis vertybėmis, nepriklausomas ir nekontroliuojamas įvairių išorinių veiksnių. Nepriklausomybė, pasirinkimo laisvė ir galimybės užsiimti tuo, kas teikia malonumą, yra privaloma laisvo laiko praleidimo sąlyga. Tai – **vidinio susidomėjimo ir motyvacijos vedama veikla**, daugiau orientuota į patį procesą, ne į rezultatus, todėl dažniausiai teikianti malonumą pati savaime²⁷¹.

Įkalinimo įstaigos arba bendrai, E. Goffmano žodžiais tariant, totalinės institucijos pasisavina individų erdvę ir laiką siekdamas vykdyti nuolatinę jų kontrolę ir priežiūrą²⁷². Laisvo laiko suvokimas ir jo panaudojimas kalinimo sąlygomis gali būti vertinamas dvejopai: viena vertus, laiko gausa atliekant laisvės atėmimo bausmę neretai jį paverčia beprasmiu ir tuščiu, kita vertus, bandant išvengti laiko švaistymo jis išdalinamas skirtingoms užimtumą užtikrinančioms ir netikslingai išnaudojamo laiko pojūtį mažinančioms veikloms. Taigi neatsitiktinai išlaikant kultūriškai priimtinas laiko suvokimo schemas laikas įkalinimo metu taip pat skirstomas į naudingą, skirtą darbui ar lavinimuisi ir į laisvą, leidžiantį pasimėgauti maloniomis ar mėgstamomis veiklomis ar būsenomis. Nors įkalinimo įstaigos dėl apribotos pasirinkimo laisvės ir represyvios kontrolės savaime prisideda prie negatyvaus laiko suvokimo ir skatina abejoti naudingai leidžiamo laiko galimybėmis²⁷³, visgi tiek užimtumas, tiek įvairių laisvalaikio praleidimo formų užtikrinimas yra būtinas bausmės laiko įprasminimas.

Laisvalaikio praleidimas ar užsiėmimas malonia veikla glaudžiai susijęs su **identiteto kūrimu**, tam tikros saviraiškos galimybėmis, ypač kai saviraiška tampa apribota išorinių veiksnių. Kaip teigia E. Goffmanas, totalinės institucijos atlieka

²⁷¹ Link A. J., Williams D. J. Leisure Functioning and Offender Rehabilitation: A Correlational Exploration Into Factors Affecting Successful Reentry // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 2017, Vol. 61 (2), p. 152.

²⁷² Goffman E. Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates. Penguin Books, 1961.

²⁷³ Parker M. Doing Time: A Group-Analytic Perspective on the Emotional Experience of Time in a Men's Prison // Group Analysis, 2003, Vol. 36 (2), p. 169–181.

kalinčiųjų savojo „aš“ marinimo funkciją, pasitelkdamas kontrolės ir priežiūros mechanizmus pasikėsina į **individo autonomiją ir individualumą**. Apsisprendimo ir pasirinkimo laisvės trūkumas apriboja individo saviraišką, nepriklausomybę, savęs suvokimą. Todėl totalines institucijas neabejotinai galima laikyti ne tik individo laisvę pasisavinančiomis institucijomis, bet ir apribojančiomis individualumo, nepriklausomybės, identiteto kūrimo bei išsaugojimo būdus²⁷⁴. Tokiu atveju galimybė parinkti priimtinausias laisvalaikio praleidimo formas nuteistiesiems gali reikšti didesnę apsisprendimo laisvę, o kartu – laisvę veikti kaip individualiai asmenybei. Tokiu būdu mažėja bejėgiškumo jausmas, didėja pasitikėjimas savimi, savęs vertinimas, vidinė motyvacija.

E. Goffmanas taip pat pabrėžia, kad institucijos kėsinimasis rekonstruoti kalinčiųjų asmenybę neišvengiamai sulaukia atsako, kuris pasireiškia skirtingomis kolektyvinio solidarumo apraiškomis, galinčiomis peraugti į tam tikras pasipriešinimo formas²⁷⁵. Klasikiniuose įkalinimo sociologijos darbuose²⁷⁶ teigiama, kad kalinčiųjų solidarumo formos susiklosto kaip atsakas į patiriamą **deprivaciją ir įkalinimo skausmus**, sudarydamos pagrindą kolektyviniam identitetui ir suvienijančiam pasipriešinimui, kuris neretai įgauna destruktivias kalinių neformalių santykių formas. Būtent įvairus laisvalaikio praleidimas įkalinimo įstaigose gali prisidėti prie pozityvaus kolektyvinio solidarumo kūrimo, bendroje veikloje kuriant naujus tarpasmeninius santykius, savitarpio paramą bei pagalbą, kartu mokantis komandinės veiklos ir bendradarbiavimo, savikontrolės besivaržant su kitais bei sąžiningumo²⁷⁷.

Taigi, viena vertus, laisvalaikis, mėgstama veikla gali prisidėti prie **individualumo, autonomijos, privatumo, saviraiškos išsaugojimo**, kita vertus, gali tapti pagrindu **pozityvioms kolektyvinio laisvo laiko praleidimo ir solidarumo formoms**. Kalinčiųjų solidarumas bei jo palaikymas per bendras veiklas totalinėse institucijose yra reikšmingas įgalinimo įrankis, todėl svarbu, kad šis įrankis nebūtų naudojamas destruktivių veiklų ir laiko praleidimo būdų kūrimui. Taigi kryptingos ir įtraukiančios laisvalaikio formos padeda nukreipti mintis pozityvia

²⁷⁴ Goffman E. *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Penguin Books, 1961.

²⁷⁵ Ten pat.

²⁷⁶ Sykes G. M. *The society of captives: A study of a maximum security prison*. Norwood, NJ: Princeton University Press, 1958.

²⁷⁷ Link A. J., Williams D. J. *Leisure Functioning and Offender Rehabilitation: A Correlational Exploration Into Factors Affecting Successful Reentry* // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2017, Vol. 61 (2), p. 153.

linkme ir užkirsti kelią neleistinių ar nepriimtinių laisvo laiko praleidimo būdų paieškoms. Todėl laiko praleidimo organizavimas, pasiūlantis užimtumą ar tam tikras pramogines veiklas, įstaigoms atneša apčiuopiamos naudos tiek reguliuojant nuteistųjų elgesį, tiek užkardant draudžiamas veiklas²⁷⁸. Pavyzdžiui, analizuojant pozityvių ir patrauklių laisvalaikio priemonių taikymą nepilnamečiams skirtose kalnimo įstaigose pastebėta, kad laisvalaikio priemonių organizavimas prisideda prie narkotinių medžiagų vartojimo mažėjimo²⁷⁹.

Laisvalaikis ar užsiėmimas malonia veikla kartu su kitomis užimtumo formomis laikomas ir vienu pagrindinių **prisitaikymo prie kalėjimo aplinkos** būdų, leidžiančių sumažinti įkalinimo sukeltą įtampą ir prisitaikyti prie esamos situacijos. Įvairių tyrimų duomenimis, laisvalaikis – viena iš svarbiausių priemonių, padedančių išlaikyti kalinčiųjų **emocinę pusiausvyrą ir psichinę sveikatą** bei gelbstinčių kovojant su **stresu ir įtampa**. Įdomus laisvalaikis nuteistuosius atriboja nuo negatyvių minčių, padeda susitaikyti su įkalinimo kasdienybe (rutina, ribota dienotvarkė, disciplina ir kontrole), skatina mąstyti pozityviai²⁸⁰. Vienas iš dažnų ir visiems nuteistiesiems prieinamų prisitaikymo būdų yra **pozityvus mąstymas apie ateities planus**, geresnio gyvenimo po laisvės atėmimo baismės atlikimo įsivaizdavimas ir planavimas. Užimtumą ir laisvalaikio praleidimą galima laikyti ateities vizijų įgyvendinimo dalimi, laisvą laiką įkalinimo įstaigoje išnaudojant naujiems įgūdžiams lavinti, asmenybei tobulinti ar naujiems pomėgiams ieškoti. Pozityvus ir kryptingas laisvalaikio praleidimas padeda nukreipti mintis pozityvia linkme, skatina optimistinę požiūrį, prisideda prie naujų tikslų ir siekių bei ateities vizijos kūrimo. Patys kaliniai pabrėžia, kad naudingas laiko išnaudojimas ir pozityvus laisvalaikis baismės atlikimo metu reikšmingai prisideda prie ateities planų, susijusių su pokyčiais ir gyvenimo būdo keitimu, įgyvendinimo²⁸¹.

Taigi kryptingo, pozityvaus ir patrauklaus laisvalaikio organizavimas įkalnimo įstaigose neabejotinai gali turėti naudos ir ilgalaikėje perspektyvoje, kadangi gali veikti kaip tam tikra socialinės reabilitacijos priemonė. Vis daugiau kalinčiųjų

²⁷⁸ Ten pat, p. 150–170.

²⁷⁹ *Catalano R. F., Hawkins J. D.* The social development model: A theory of antisocial behavior // *Hawkins J. D.* (Ed.). *Delinquency and crime: Current theories*. New York: Cambridge University Press, 1996, p. 149–197.

²⁸⁰ Plačiau žr.: *Carvalho R. G., Capelo R., Nunez D.* Perspectives concerning the future when time is suspended: Analysing inmates' discourse // *Time & Society*, 2015, Vol. 27 (3), p. 303.

²⁸¹ Ten pat, p. 297–303.

reintegracijos programų yra orientuotos į įgūdžių, susijusių su laisvalaikio praleidimu, lavinimą, tikint, kad pamėgti nauji laisvalaikio praleidimo būdai gali atsverti senus įpročius, vedančius prie pakartotinio nusikalstamo elgesio. Taigi ilgalaikėje perspektyvoje pozityvus ir įtraukiantis laisvalaikis įkalinimo įstaigoje gali tapti **norma ir už jos ribų**, o kartu – postūmiu atsisakyti kriminalinių laisvalaikio praleidimo formų, tokių kaip psichotropinių medžiagų vartojimas, viešosios tvarkos pažeidimai ir t. t. Naujų laisvalaikio formų atradimas ir laisvalaikio planavimo įgūdžių lavinimas ypač svarbus pereinamuoju grįžimo į visuomenę laikotarpiu, kuomet bandoma atsisakyti blogų įsisenėjusių įpročių ir pakeisti juos naujais.

Įgūdžių, susijusių su pozityviu laisvalaikio praleidimu, lavinimo programose akcentuojama, kad kalinių įtraukimas ir mokymas planuoti prasmingą laisvalaikį prisideda prie **pozityvių kalinių tarpusavio santykių kūrimo, atmosferos gerinimo ir įtampos mažinimo įstaigose**, ilgalaikėje perspektyvoje moko grįžus į visuomenę naudotis didelių resursų nereikalaujančiais, lengvai prieinamais, pozityviais laisvalaikio praleidimo būdais. Pozityvus laisvalaikis įkalinimo įstaigose gali būti orientuotas į veiklas, susijusias su santykių su artimaisiais atnaujinimu ar gerinimu, šeimos laisvalaikio planavimo įgūdžių lavinimu, sveikos gyvensenos ar fizinio aktyvumo ugdymu bei kitų asmeninių savybių lavinimu²⁸².

Kriminalinio elgesio ir laisvalaikio sąsajas tyrinėjantys mokslininkai pastebi, kad kriminalinis elgesys yra cikliškas, o laisvalaikis, kuris iš pirmo žvilgsnio neatrodo susijęs su kriminaliniu elgesiu, neretai prie tokio elgesio veda. Laisvalaikis gali tapti **planuota arba spontaniška** nusikalstamo elgesio dalimi arba impulsu. Keičiant tokius nusikaltimus darančių asmenų elgesį, būtinas esminis laisvalaikio įpročių koregavimas. Todėl dėmesys turi būti skiriamas įvertinant laisvalaikio praleidimo formų svarbą reabilitacijos ir resocializacijos procese. Tokiu atveju laisvalaikis gali padėti susidoroti su emocijomis, įtampomis ar atvirksčiai – kompensuoti iššūkių, aštrių emocijų poreikį bei įveikti nuobodulį²⁸³.

Kaip rodo laisvalaikį įkalinimo įstaigose analizuojančių tyrimų rezultatai, renkantis laisvalaikio praleidimo būdus nuteistiesiems ne tik svarbu tiesiog praleisti laiką, bet ir patirti naujų pojūčių, iššūkių. Taip pat – socializuotis, leisti laiką su ki-

²⁸² Plačiau žr.: *Mc May D., Cotronea M.* Developing a Leisure Time Management Program to Aid Successful Transition to Community: A Program Template With Recommendations for Practitioners // *The Prison Journal*, 2015, Vol. 95 (2), p. 265–271.

²⁸³ *Williams D. J.* Forensic Leisure Science: A New Frontier for Leisure Scholars // *Leisure Sciences*, 2007, Vol. 28 (1), p. 91–95.

tais nuteistaisiais. Pavyzdžiui, azartiniai žaidimai ar kitos lošimų ar lažybų formos popularios dėl to, kad tai yra būdas praskaidrinti monotonišką įkalinimo įstaigų kasdienybę, patirti riziką, įtampą, patenkinti adrenalino, azarto poreikius²⁸⁴.

10.2. FIZINIS AKTYVUMAS IR SPORTAS ĮKALINIMO KASDIENYBĖJE

Fizinis aktyvumas bei įvairios sporto rūšys yra vienos populiariausių laisvalaikio praleidimo formų įkalinimo įstaigose. Sporto reikšmę įkalinimo įstaigose analizuojančiuose tyrimuose išskiriamos trys pagrindinės analizės kryptys: sporto poveikis sveikatai ir savijautai, sporto vaidmuo vykdant kalinčiųjų reintegraciją bei sporto panaudojimas užimtumo, priežiūros bei valdymo procesuose²⁸⁵.

Kaip minėta, didelė dalis sporto reikšmę įkalinimo įstaigose analizuojančių tyrimų nukreipta į **sporto poveikį gerinant fizinę ir psichinę sveikatą**²⁸⁶. Empiriniai tyrimai neabejotinai patvirtina sporto reikšmę savijautai. D. Sabo ir kitų autorių teigimu, sportas ir laisvalaikis padeda palaikyti sveiką kūną nesveikoje aplinkoje²⁸⁷. Kalbant apie emocinės savijautos ir fizinio aktyvumo sąsajas pabrėžiama, kad laisvo laiko praleidimas sportuojant ar dalyvaujant fizinį aktyvumą skatinančiose programose individualiu lygmeniu prisideda prie pozityvesnio aplinkos ir savęs vertinimo. Skirtingose įkalinimo įstaigose Australijoje kalintys ir tyrime dalyvavę nuteistieji akcentavo, kad išitraukimas į fizinio aktyvumo programas leido ne tik sustiprėti fiziškai, paskatino atsisakyti **žalingų įpročių**, bet ir prisidėjo prie **pozityvaus mąstymo ir nusiteikimo, įtampos, agresijos ar smurtinio elgesio suvaldymo**. Taip pat nuteistieji pastebėjo, kad įgijo daugiau pasitikėjimo, pagerėjo jų savęs vertinimas²⁸⁸. Pažymėtina ir tai, kad kalinčiųjų įtraukimas į įvairias sporto programas padeda sumažinti įtampą ne tik **individualiu**, bet ir **sisteminiu**

²⁸⁴ *Beauregard V., Chadillon-Farinacci V., Brochu S., Cousineau M.-M.* Enforcing Institutional Regulations in Prison Settings: The Case of Gambling in Quebec // *International Criminal Justice Review*, 2013, Vol. 23 (2), p. 170–184.

²⁸⁵ *Gallant D., Sherry E., Nicholson M.* Recreation or rehabilitation? Managing sport for development programs with prison populations // *Sport Management Review*, 2015, Vol. 18 (1), p. 45–56.

²⁸⁶ Plačiau žr.: *Meek R., Lewis G.* The Impact of a Sports Initiative for Young Men in Prison: Staff and Participant Perspectives // *Journal of Sport and Social Issues*, 2014, Vol. 38 (2), p. 95–123.

²⁸⁷ *Sabo D., Kupers T. A., London W.* Prison masculinities. Philadelphia: Temple University Press, 2001.

²⁸⁸ *Gallant D., Sherry E., Nicholson M.* Recreation or rehabilitation? Managing sport for development programs with prison populations // *Sport Management Review*, 2015, Vol. 18 (1), p. 52–53.

lygmeniu. Pietų Anglijoje atliktame kalinčių jaunuolių išitraukimo į sporto akademijas tyrime pažymima, kad akademijose dalyvavusiųjų elgesys pagerėjo, o patys jaunuoliai akcentavo, kad kryptingas fizinis aktyvumas padėjo prisitaikyti prie įkalinimo kasdienybės, disciplinos, režimo, pabėgti nuo rutinos, suvaldyti kasdieninę įtampą. Kalinčiųjų teigimu, apribota erdvė, nuolatinė kontrolė, ribotos galimybės ir rutina kelia nuolatinį nusivylimą, pyktį, negatyvų nusiteikimą, kuris perauga į bendros neigiamos atmosferos kūrimą. Sportas ir fizinis aktyvumas padeda neutralizuoti įtampas, didinti pozityvų nusiteikimą, kuris padeda nuteistiesiems ne tik bendradarbiauti tarpusavyje, bet ir gerinti santykį su darbuotojais. Įstaigų darbuotojų teigimu, įvairios sporto programos mažina kalinčiųjų tarpusavio susiskaidymą, didina solidarumą, vienas kito palaikymą²⁸⁹.

Ne mažiau svarbu pažymėti, kad sportas laikomas pačiu pagrindiniu saviraiškos būdu, įgalinimo ir pasipriešinimo įrankiu, ypač – laisvės atėmimo bausmę atliekantiems vyrams skirtose įstaigose. Kaip minėta, E. Goffmanas teigia, kad kalinamieji, patirdami nuolatinį suvaržymus ir kontrolę, bando ieškoti kitų priemonių, juos vienijančių saviraiškos būdų. Tokios paieškos skatina solidarizuotis bei pasitelkti kolektyvinės saviraiškos ir pasipriešinimo formas, peraugančias į tam tikrus subkultūrinius darinius, kuriuos E. Goffmanas priskiria antriniam kalinčiųjų prisitaikymui²⁹⁰. Sportas tampa veikla, kurioje **kontrolė priklauso patiems nuteistiesiems**, ji leidžia kurti **ribotai gyvenamajai aplinkai alternatyvias erdves**, kuriose leidžiamas laikas taptų **atsvara rutinai ir kasdienybei**. Tokiu būdu fizinė veikla kartu su erdvėmis, kuriose ji yra propaguojama, kalintiems pasiūlo dalelę laisvės bent trumpam išsivaduojant iš kalinio vaidmens ir su šiuo vaidmeniu susijusių elgesio taisyklių, kartu pasiūlo kurti kitokį su sportine veikla susijusį įvaizdį, ugdyti tam tikras asmenines savybes ir pabrėžti individualumą²⁹¹.

Kita vertus, **sportas ar fizinė veikla, ypač – itin populiarus sunkumų kilnojimas, gali būti panaudojama negatyvų elgesį skatinančiais tikslais**. Pavyzdžiui, skatinti dominavimu grįstus nuteistųjų tarpusavio santykius, jėgos kultu,

²⁸⁹ Meek R., Lewis G. The Impact of a Sports Initiative for Young Men in Prison: Staff and Participant Perspectives // *Journal of Sport and Social Issues*, 2014, Vol. 38 (2), p. 101–102.

²⁹⁰ Goffman E. *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Penguin Books, 1961.

²⁹¹ Norman M. Sport in the underlife of a total institution: Social control and resistance in Canadian prisons // *International Review for the Sociology of Sport*, 2017, Vol. 52 (5), p. 611.

įbauginimu ir smurtiniu elgesiu paremtą kultūrą²⁹². Kanados įkalinimo įstaigose atliktame tyrime dalyvavę nuteistieji prisipažino, kad sportui skirta įranga ir erdvės neretai tampa nuteistųjų nesutarimų objektu. Sporto priemonės ir erdves monopolizuoja dominuojantys nuteistieji, todėl jos tampa prieinamos tik tam tikrai privilegijuotai grupei. Tokiu būdu išryškėja nuteistųjų segregacija, dominavimu bei subordinacija grįsti santykiai²⁹³.

Nors didžiojoje dalyje tyrimų akcentuojama fizinio aktyvumo nauda, tačiau vertėtų atkreipti dėmesį į mažiau pozityvius sporto ir laisvalaikio leidimo aspektus. Sportas gali būti panaudojamas ir kaip paprasčiausias sisteminės **kontrolės įrankis**, skirtas valdyti nuteistuosius, nuraminti ar skatinti pageidaujamą elgesį. Galimybės sportuoti suteikimas kartu naudojamas kaip parodomoji priemonė, padedanti užmaskuoti efektyvaus užimtumo, perspektyvių mokymosi programų ar apmokamų darbo vietų įkalinimo įstaigose trūkumą²⁹⁴. Taip pat sportą administracijos darbuotojai gali traktuoti ne kaip vieną iš nuteistųjų teisių, bet kaip tam tikrą privilegiją, naudoti sportą kaip skatinimo priemonę, padedančią reguliuoti kalinčiųjų elgesį²⁹⁵.

Kalėjimo aplinka neretai iškreipia sporto paskirtį, kuri turėtų būti susijusi su **laisvu pasirinkimu, saviraiška ir mėgstama veikla**. Mokslininkų teigimu, minimalių priemonių, reikalingų tam tikrai sporto rūšiai propaguoti, įsigijimas nereiškia, kad sudaromos tinkamos sąlygos užsiimti norima fizine veikla, jos dažniau imituojamos nei realiai įgyvendinamos. Pasirinkimas įkalinimo įstaigose itin skurdus, todėl kalinamieji dažniausiai renkasi ne labiausiai priimtina ar mėgstamą veiklą, bet tą, kuri siūloma ar skatinama. Taip pat skirtingos fizinės veiklos padeda segmentuoti nuteistuosius, geriau juos pažinti, pavyzdžiui, vieni nuteistieji renkasi sunkumų kilnojimą, kiti – žaidimus su kamuoliu, įvairūs pasirinkimai neretai daug pasako apie nuteistojo sugebėjimus, suteikia galimybę reprezentuoti fizinius gabumus²⁹⁶.

²⁹² Plačiau žr.: *Robène L., Bodin D.* Sport, Prison, Violence: On Imprisonment and Confinement Conditions – ‘French Prison Sport’ and the Instruments of the World’s Good Conscience // *The International Journal of the History of Sport*, 2014, Vol. 31 (16), p. 2059–2078; *Gallant D., Sherry E., Nicholson M.* Recreation or rehabilitation? Managing sport for development programs with prison populations // *Sport Management Review*, 2015, Vol. 18 (1), p. 45–56.

²⁹³ *Norman M.* Sport in the underlife of a total institution: Social control and resistance in Canadian prisons // *International Review for the Sociology of Sport*, 2017, Vol. 52 (5), p. 607.

²⁹⁴ Ten pat, p. 598–614.

²⁹⁵ *Gallant D., Sherry E., Nicholson M.* Recreation or rehabilitation? Managing sport for development programs with prison populations // *Sport Management Review*, 2015, Vol. 18 (1), p. 48.

²⁹⁶ *Robène L., Bodin D.* Sport, Prison, Violence: On Imprisonment and Confinement Conditions – ‘French Prison Sport’ and the Instruments of the World’s Good Conscience // *The International Journal of the History of Sport*, 2014, Vol. 31 (16), p. 2059–2078.

Nors įvairiuose tyrimuose akcentuojamos galimybės panaudoti sportą kaip reabilitacijos priemonę, tačiau empirinių įrodymų apie sporto reabilituojamą poveikį kalintiesiems stokojama. Skirtingoms laisvalaikio užimtumo formoms, ypač – fizinei veiklai – skatinti reikalinga brangi įranga laikoma prabanga, kurios nuteistieji nenusipelno, netikint, kad įvairūs laisvalaikio praleidimo būdai galėtų būti viena iš socialinių įgūdžių ugdymo formų, prisidedančių prie sėkmingo nuteistųjų grįžimo į visuomenę²⁹⁷. Visgi siekiant, kad sportas suteiktų asmenybės tobulinimo naudos, pavyzdžiui, **ugdytų savikontrolę**, mokytų siekti užsibrėžtų tikslų, didintų pasitikėjimą, gerintų kalinčiųjų tarpusavio bendravimo įgūdžius, būtinos aiškios sporto ir tam tikrų vertybių ir tikslų puoselėjimo sąsajos. Tam, kad sportas padėtų įgyvendinti edukacinius siekius, privalu, kad jame dalyvautų apmokytas ir pasirengęs padėti **personalas**, būtų sudarytos sąlygos ir suteiktos visos reikalingos priemonės, veikla būtų **nuosekli ir struktūruota**. Siekiant, kad sporto programos prisidėtų prie sėkmingo nuteistųjų grįžimo į visuomenę, po laisvės atėmimo bausmės atlikimo turi būti užtikrintas programų tęstinumas²⁹⁸.

10.3. LAISVALAIKIO PRALEIDIMO BŪDAI LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE

Europos kalėjimų taisyklės²⁹⁹ numato, kad kaliniams turi būti numatytos galimybės poilsiui, pavyzdžiui, sportas, žaidimai, kultūrinė veikla ar kiti laisvalaikio užsiėmimai. **Pozityvus nuteistųjų užimtumas ir laisvalaikis** minimas LR BVK 137 ir 137¹ straipsniuose, kuriuose pažymima, kad pozityvus užimtumas laisvalaikio metu yra **viena iš socialinės reabilitacijos priemonių**, todėl nuteistojo užimtumo laisvalaikio formos turėtų būti numatytos socialinės reabilitacijos plane.

Kaip galima matyti iš Kalėjimų departamento pranešimų, laisvalaikio užimtumas organizuojamas daugiausia dėmesio skiriant sporto renginiams arba dorovinių bei kitų visuomeninių organizacijų rengiamiems užsiėmimams. Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų socialinės reabilitacijos veiklos 2018 m. ir ankstesnių metų ataskaitose išskiriami ir pažymimi įstaigos mastu organizuoti kultūros ir sporto renginiai: pa-

²⁹⁷ Ten pat.

²⁹⁸ *Gallant D., Sherry E., Nicholson M.* Recreation or rehabilitation? Managing sport for development programs with prison populations // *Sport Management Review*, 2015, Vol. 18 (1), p. 53.

²⁹⁹ Recommendation Rec (2006) 2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16806f3d4f>>.

vyzdžiui, iš viso įstaigose organizuoti 1 004 renginiai, taip pat organizuota 1 189 užsiėmimai doroviniiais, teisiniais bei ekonominiais klausimais³⁰⁰. Tačiau, kaip pažymima 2016 m. vykusio CPT vizito ataskaitoje, daugiau dėmesio Lietuvos įkalinimo įstaigose turėtų būti skirta **užimtumo programų prieinamumui ir įvairovei stiprinti**, užtikrinant, kad didesnę dalį dienos (bent 8 valandas per dieną ar daugiau) kalinamieji būtų pozityviai užimti, nes užimtumas laikomas neatsiejama laisvės atėmimo bausmės ir socialinės reabilitacijos įgyvendinimo sąlyga³⁰¹.

2012–2013 m. atliktame tyrime, kuriame buvo analizuojamas Lietuvos pataisos namuose kalinčių vyrų prisitaikymas prie kalėjimo aplinkos, atskleidžiama, kad vienu iš pagrindinių **adaptacijos būdų** kalinamieji nurodė galimybes užsiimti **savišvieta arba sportine veikla**. Tyrime dalyvavę nuteistieji akcentavo įvairių laisvalaikio būdų praleidimo svarbą, nes užsiėmimas naudinga, pozityvia veikla padeda lengviau prisitaikyti prie įkalinimo įstaigos kasdienybės ir įprasminti joje praleistą laiką. Tačiau kartu nuteistieji pabrėžė, kad jie neturi galimybės rinktis, jaučiasi priversti naudotis tuo, kas siūloma, **trūksta užimtumo ir laisvalaikio įvairovės**³⁰².

Apibendrinant galima teigti, kad dėmesys laisvalaikio praleidimo formoms jaučiamas tiek iš įstaigų darbuotojų, siekiant užimti ir įtraukti nuteistuosius į įvairius švietėjiškus bei sportinius renginius, tiek iš pačių nuteistųjų akcentuojant savišvietos ir sportinio užimtumo poreikį, tačiau, tarptautinių ekspertų nuomone, toks dėmesys nėra pakankamas, būtina plėsti laisvalaikio užimtumo galimybes ir didinti jų prieinamumą. Įvairovės ir galimybių trūkumą patvirtina ir tyrimai bei juose savo subjektyvią nuomonę išreiškę nuteistieji.

10.4. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Tyrime dalyvavusių nuteistųjų laisvalaikio praleidimo būdų įvairovės vertinimas išsiskyrė į dvi apylyges grupes. Kiek mažesnė dalis (44,7 proc.) teigė, kad **galimybės praleisti laisvalaikį yra įvairios**, iš jų 86,3 proc. įvardino laisvalaikio

³⁰⁰ 2018 m. Socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.kal-dep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.

³⁰¹ CPT Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) 30. CPT/Inf (2018) 2.

³⁰² Plačiau žr.: *Petkevičiūtė R.* Laisvės atėmimo bausme nuteistų vyrų adaptacija Lietuvos pataisos namuose. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (S 05). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2015, p. 84 (toliau cituojama: *Petkevičiūtė R.*, 2015).

galimybes ir išnaudojantys. Didesnioji dalis tyrimo dalyvių nurodė jaučiantys **įvairovės trūkumą** (55,3 proc.). Laisvalaikio galimybių vertinimas reikšmingai skyrėsi ir skirtingose įkalinimo įstaigose (22 lentelė).

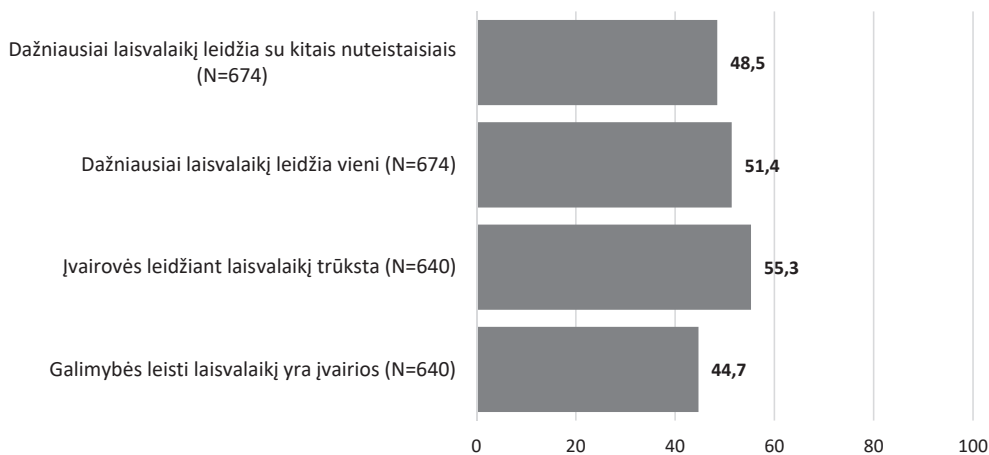
Siekiant nustatyti, kaip laisvalaikio galimybes vertina skirtingose įkalinimo įstaigose bausmę atliekantys nuteistieji, buvo pritaikytas Kruskal-Wallis kriterijus, 22 lentelėje pateikti statistinės analizės rezultatai rodo, kad tarp nuteistųjų, atliekančių bausmę tam tikrose įkalinimo įstaigose, laisvalaikio galimybės vertintos statistiškai reikšmingai **skirtingai** ($\chi^2=37,437$, $df=12$, $p < 0,001$). Siekiant išsiaiškinti, tarp kurių nuteistųjų grupių yra skirtumų, buvo pritaikytas chi kvadrato homogeniškumo kriterijus, kuris parodė, kad **Panevėžio PN** kalinčiųjų laisvalaikio vertinimas reikšmingai skyrėsi nuo Vilniaus PN, Kybartų PN, Pravieniškių PN 2 sektoriaus, Marijampolės PN, Lukiškių TI-K ūkio darbų skyriaus ir LAVL. **Lukiškių TI-K** vertinimas skyrėsi nuo Alytaus PN, Vilniaus PN, Kybartų PN, Pravieniškių PN 2 sektoriaus, Marijampolės PN, Vilniaus PN (Sniego g.), Lukiškių TI-K ŪK ir LAVL. **Lukiškių TI-K ūkio darbų skyriaus** vertinimas skyrėsi nuo Alytaus PN, Panevėžio PN, Vilniaus PN, Kybartų PN, Pravieniškių PN 1 sektoriaus, Pravieniškių PN 2 sektoriaus, Pravieniškių PN 3 sektoriaus, Marijampolės PN, Vilniaus PN (Sniego g.), Lukiškių TI-K, Pravieniškių AK ir besargybių.

22 lentelė. Skirtingose įkalinimo įstaigose bausmę atliekančių nuteistųjų laisvalaikio galimybių vertinimo skirtumai

Pataisos įstaiga	N	Vidurkinis rangas	χ^2	df	p
Alytaus PN	50	318,30	37,437	12	< 0,001
Panevėžio PN	84	276,55			
Vilniaus PN	68	337,50			
Kybartų PN	34	346,91			
Pravieniškių PN (1 sektorius)	56	303,21			
Pravieniškių PN (2 sektorius)	76	333,29			
Pravieniškių PN (3 sektorius)	41	278,96			
Marijampolės PN	96	324,17			
Vilniaus PN (Sniego g.)	24	337,50			
Lukiškių TI-K	22	235,68			
Lukiškių TI-K ūkio darbai	36	426,39			
LAVL	17	384,56			
Pravieniškių AK ir besargybiai	36	310,83			

Pravieniškių AK ir besargybių vertinimas skyrėsi nuo Pravieniškių PN 3 sektoriaus ir Lukiškių TI-K. Taigi gauti rezultatai atskleidė, kad laisvalaikio galimybių vertinimas varijuoja priklausomai nuo įstaigos, prasčiausiai galimybės vertintos Lukiškių TI-K ir Panevėžio pataisos namuose, geriausiai – Lukiškių TI-K ūkio darbus atliekančiųjų sektoriuje.

Šiek tiek daugiau nei pusė respondentų (51,4 proc.) teigė, kad jie dažniausiai laisvalaikį leidžia **vieni**, kiek mažesnė dalis nuteistųjų (48,5 proc.) dažniau renkasi laisvalaikio praleidimą kartu su kitais nuteistaisiais (31 pav.).

31 pav. Laisvalaikio praleidimo galimybių vertinimas (proc.)

Kaip rodo tyrimo rezultatai, dažniausi laisvalaikio praleidimo būdai yra muzikos klausymasis bei televizoriaus žiūrėjimas (23 lentelė).

Įžengus į Lietuvos įkalinimo įstaigas dažniausiai jose pasitinka vienodas vaizdas, nuteistieji ratais vaikštinėja itin mažuose uždaruose kiemeliuose arba viename dideliame kieme ar aikštelėje. Posovietinių šalių įkalinimo įstaigų vaizdas kiek skiriasi nuo kitoms Europos Sąjungos valstybėms būdingo vaizdo, kurių įkalinimo įstaigose darbo valandomis sunku pamatyti neužsiėmusius vaikštinėjančius nuteistuosius. 37,6 proc. tyrimo dalyvių prisipažino nuolat **vaikštinėjantys po teritoriją**, o 35,7 proc. teigė tai darantys kartais. 34,9 proc. savo laisvalaikį teigė nuolat **siejantys su buvimu su kitais nuteistaisiais**, kartais taip leidžiantys laiką teigė 32,9 proc. Tokie skaičiai byloja, kad nuteistiesiems būdinga leisti laisvalaikį, nepasižymintį kažkokia veikla ar forma, tiesiog vaikštinėjant po teritoriją ar būnant su kitais nuteistaisiais.

23 lentelė. Laisvalaikio praleidimo būdai (proc.)

	Čia nėra tam gali- mybių	Niekada tuo neuž- siimu	Užsiimu tuo retai	Kartais tuo užsi- imu	Darau tai dažnai/ nuolat
	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.
Žiūriu televizorių (N=642)	5,9	0,6	14,8	36,3	42,4
Kilnoju sunkumus, užsiimu kul- tūrizmu (N=565)	9,2	17,5	16,1	22,3	34,9
Kitaip sportuoju (N=6517)	8,9	14,7	17,2	25,9	33,3
Skaitau (N=616)	4,4	8,1	23,5	28,7	11,7
Leidžiu laiką su kitais kaliniais (N=581)	4,1	5,2	22,9	32,9	34,9
Darau smulkius dirbinius (N=547)	21,6	36,6	15,2	12,8	13,9
Piešiu (N=539)	14,1	41,2	17,6	15,4	11,7
Vaikštinėju po teritoriją (N=599)	6,3	4,8	15,5	35,7	37,6
Klausausi muzikos (N=601)	5,5	4,2	11,3	33,3	45,8

Kiek rečiau apklausos dalyviai nurodė **skaitantys knygas**. Rečiausia veikla nurodytas piešimas – 41,2 proc. teigė niekada tuo neužsiimantys, kiek mažiau (36,6 proc.) teigė nedarantys smulkių dirbinių. Svarbu pažymėti, kad 21,6 proc. akcentavo, kad palankios sąlygos smulkių dirbinių gamybai nėra sudarytos, 14,1 proc. nurodė, kad sąlygų trūksta norint užsiimti piešimu.

Jau minėto 2012–2013 m. atlikto tyrimo apie nuteistųjų adaptaciją Lietuvos įkalinimo įstaigose rezultatai parodė, kad sportas yra viena reikšmingiausių prisitaikymo prie kalėjimo aplinkos ir laisvalaikio leidimo formų³⁰³. Atliktas tyrimas tik patvirtina, kad sportas ir fizinis aktyvumas yra svarbus Lietuvos įkalinimo įstaigose bausmę atliekantiems nuteistiesiems. 34,9 proc. **teigė dažnai arba nuolat kilnojančią sunkumus arba užsiimantys kultūrizmu**, o 33,3 proc. – užsiimantys kitokiu **sportu**. Atsakydami į atvirą anketos klausimą apie laisvalaikio leidimo formas ir galimybes, kalinamieji nurodė mėgstantys žaisti įvairius žaidimus, tokius kaip krepšinį ar futbolą.

Kaip minėta, **televizoriaus žiūrėjimas** yra vienas populiariausių kalinamųjų laisvalaikio leidimo būdų, todėl ir informacijos sklaidą bei galimybes gauti dienos

³⁰³ Plačiau žr.: *Petkevičiūtė R.*, 2015.

aktualijas jie vertino teigiamai. Net 95,4 proc. teigė gaunantys informaciją apie dienos aktualijas, didžioji dalis (87,2 proc.) prisipažino, kad aktualijos juos pasiekia žiūrint televiziją, kur kas mažiau jas sužino iš draugų (36,0 proc.) ir dienraščių (31,9 proc.). Visgi dalis nuteistųjų (41 proc.), kurių gimtoji kalba nėra lietuvių, nuogąstavo, kad dienos aktualijos juos pasiekia ne gimtąja kalba. Taip pat kai kurie tyrimo dalyviai pabrėžė informacijos šaltinių trūkumą, pavyzdžiui, televizijos kanalų ribojimą ir internetinio ryšio, kuris galėtų būti prieinamas darbuotojams prižiūrint, draudimą.

Vardindami laisvalaikio praleidimo būdus kalinamieji daugiausia dėmesio teigė skiriantys savišvietai, mokymuisi, taip pat laiškų artimiesiems rašymui, poilsiui, kompiuteriniams ar stalo žaidimams. Kalinčios moterys pažymėjo užsiimančios rankdarbiais: siuvimu, siuvinėjimu, mezgimu, nėrimu³⁰⁴.

Dalis respondentų pažymėjo, kad laisvalaikį skiria religijos išpažinimui, meldžiasi savarankiškai ar dalyvauja susitikimuose su religine bendruomene. Tačiau taip pat dalis kalinių (14,5 proc.) nurodė, kad **negali netrukdomai išpažinti religijos**, pagrindiniais kliuviniais įvardindami priklausomybę nevalstybinei religinei bendruomenei, taip pat netinkamas sąlygas, tokias kaip privatumo trūkumas, triukšmas, kitų nuteistųjų neigiamas požiūris ar pašaipos.

Didžiausiomis problemomis, susijusiomis su laisvalaikio praleidimu, respondentai nurodė įvairovės trūkumą, ypač – už gyvenamųjų patalpų ribų organizuojamų užimtumo formų. Tik keli iš nuteistųjų, atsakiusių į atvirą klausimą, teigė, kad užimtumas yra pakankamas, bet reikalinga pačių nuteistųjų iniciatyva. Visgi didesnė dalis tyrimo dalyvių piktinosi, kad už laisvalaikį atsakingi jie patys, o pats laisvalaikis apsiriboja jų gyvenamosiomis patalpomis. Taip pat nuteistieji pažymėjo, kad kai kurie su užimtumu susiję dalykai, kurie jiems atrodo svarbūs ir aktualūs, yra draudžiami.

Bene didžiausia dalis respondentų akcentavo **sporto inventorius trūkumą**. Pavyzdžiui, kalinčios moterys pabrėžė, kad galimybės sportuoti itin trūksta: „*Norėtume turėti sporto salę, kurios tik Panevėžio PN (pataisos namai – aut. past.) nėra.*“³⁰⁵ Nelygios kalinčiųjų galimybės atsiskleidžia ir kitose nuteistųjų pastabose, pavyzdžiui, teigiama, kad nors įstaigoje ir yra biliardo stalas, tačiau **ne visi kalintieji gali juo naudotis**. Atliekant tyrimą vienuose iš pataisos namų

³⁰⁴ Atsakymai iš atvirų klausimų bloko.

³⁰⁵ Atsakymai iš atvirų klausimų bloko.

tyrėjams taip pat buvo akcentuojama, kad biliardu naudotis gali tik tam tikra grupė nuteistųjų, kurie yra finansiškai prisidėję prie inventoriaus įsigijimo.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose trūksta kryptingo, įvairaus, gyvenimą už kalėjimo ribų atliepančio užimtumo. Darbo vietų trūkumas bei pati darbinė veikla nuteistiesiems neatrodo pakankamai patraukli, todėl į ją įsitraukia apie 40 proc. visų nuteistųjų. Darbo trūkumas, nedidelis užmokestis ir darbo sąlygos demotyvuoja nuteistuosius, todėl didesnė dalis renkasi dalyvauti įvairiose švietimo programose, į kurias tyrimo atveju teigė įsitraukiantys apie 60 proc. Tačiau tokioms programoms taip pat trūksta įvairovės, įkalinimo įstaigose siūlomos specialybės orientuotos į labiau tradicines su fiziniu darbu susijusias profesijas, kurios nuteistiesiems neatrodo perspektyvios ir paklausios. Įsitraukimas į švietimo procesą labiau primena atsitiktinius sprendimus, bet ne sisteminį ir kryptingą karjeros planavimą. Kaip minėta, tokios užimtumo galimybių nuteistiesiems neatrodo pakankamai patrauklios, todėl dalis nuteistųjų renkasi, jų pačių žodžiais tariant, „laiko stūmimą“ ar „užmušinėjimą“, vaikštinėjant po teritoriją, leidžiant laiką su kitais nuteistaisiais. Nuteistųjų laisvalaikis įvairove taip pat nepasižymi, kaip teigia patys nuteistieji, už laisvalaikį daugiau atsakingi jie patys. Galima manyti, kad įstaigos neišnaudoja pozityvaus užimtumo galimybių ir potencialo (išnaudojantys esamas galimybes teigė net 83,6 proc. tyrimo dalyvių), kuris padėtų nuteistiesiems kryptingiau, aktyviau ir naudingiau leisti laisvalaikį, nukreipiant juos nuo nepageidaujamų ar draudžiamų laisvalaikio leidimo formų. Įvairovės trūkumą nuteistieji bando kompensuoti patys savo lėšomis įsigydami sporto ir kitokį pramoginį inventorių, kuris tampa prieinamas tik tam tikrai grupei nuteistųjų. Tokiu būdu išryškėja ne tik gyvenimo sąlygų, bet ir galimybių įkalinimo įstaigose diferenciacija, kai vieniems nuteistiesiems prieinami daug įvairesni laisvalaikio praleidimo būdai, o kiti turi tenkintis pačiomis paprasčiausiomis laisvo laiko pertekliaus „žudymo“ formomis.

11. ĮKALINTŲ ASMENŲ SOCIALINIS GYVENIMAS: GYVENIMO KOKYBĖ IR EMOCINIS KLIMATAS

11.1. GYVENIMO KOKYBĖS IR EMOCINIO KLIMATO ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE KONCEPTUALIZAVIMAS

Kalėjimas, būdamas uždara ir izoliuota aplinka, atribojančia nuo išorinio pasaulio ir „užšaldančia“ laiką, santykius, socialinį gyvenimą, nuteistuosius verčia ieškoti naujų socialinio gyvenimo įprasminimo būdų. Nors ir įprasta manyti, kad kalėjimuose formuojasi kontrakultūros bruožais paremti socialinių santykių ir vidinių taisyklių dariniai, tačiau iš esmės nuteistųjų kuriamas vidinis kalėjimo gyvenimas paremtas užaštrintomis, sutirštintomis, hiperbolizuotomis **visuomenėje kursuojančiomis normomis**. Kita vertus, tai – aplinka, kurioje nusitaikoma į pamatines vertybes, tokias kaip laisvė, autonomija, humaniškumas. Apribodamos individo laisvę ir užtikrindamos jo izoliaciją bei kontrolę, įkalinimo įstaigos užprogramuoja individą patirti tai, ką ankstyvieji kalėjimų tyrėjai vadino **įkalinimo skausmais**³⁰⁶, kitaip tariant, jos verčia susitaikyti su individualumo, nepriklausomybės, apsisprendimo laisvės, buvusių socialinių ryšių praradimu. Laisvės atėmimo bausmę neišvengiamai lydi nuolatinė kontrolė bei įvairūs suvaržymai, neužtikrintumas ir nesaugumas, įtampa, frustracija, emociniai sukrėtimai, nulemti pasikeitusios gyvenimo kokybės, ryšio su artimaisiais praradimo. Minėti suvaržymai, E. Goffmano teigimu, nusitaiko į kalinčiojo asmenybę, savivertę, autonomiją, savęs suvokimą, verčia savo erdvę, socialinį gyvenimą ir ryšius kurti ir organizuoti priklausomai nuo įstaigoje egzistuojančių taisyklių, draudimų ir apribojimų³⁰⁷. Nuteistasis turi adaptuotis naujoje represinėje aplinkoje, kurioje daugelis kasdieninio socialinio gyvenimo elementų tampa neprieinami, todėl jis priverstas ieškoti naujų **kasdienybės ir socialinių santykių įprasminimo** būdų, leidžiančių adaptuoti aplinką taip, kad ji bent iš dalies atlieptų socialinius poreikius.

Paspriešindami patiriamai deprivacijai, suvaržymams ir kontrolei, kalinamieji solidarizuojausi kurdami neformalią, tik nuo jų pačių priklausančią socialinio

³⁰⁶ Sykes G. M. *The society of captives: A study of a maximum security prison*. Norwood, NJ: Princeton University Press, 1958, p. 63–64.

³⁰⁷ Goffman E. *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Penguin Books, 1961, p. 51–57.

gyvenimo organizavimo struktūrą. Taigi kalinių kodas ar kalėjimo subkultūros susiklosto kaip atsakas ir pasipriešinimas esamai kontrolei ir tvarkai bei būdas pademonstruoti, kad įkalinimo įstaigai nepavyks valdyti nuteistųjų tarpusavio santykių³⁰⁸. Kalinių kodas, E. Goffmano žodžiais tariant, **antrinis prisitaikymas**, leidžia nuteistiesiems išreikšti kolektyvinį nepasitenkinimą bei neutralizuoti įstaigos vykdomą kontrolę kuriant alternatyvias neformalias taisykles³⁰⁹. Tokiu būdu sukuriama aplinka, paremta neformalia organizacine struktūra, kuri, viena vertus, tampa pasipriešinimo įrankiu, kita vertus, legitimuoja hierarchinius, pavaldumu ir subordinacija grįstus nuteistųjų tarpusavio santykius³¹⁰.

Visgi šiandien aiškinant įstaigose vyraujančią emocinį klimatą, atmosferą ir socialinius santykius būtina permąstyti įkalinimo skausmų formas ir priežastis. Neabejotina, kad šiais laikais laisvės atėmimo bausmė yra ar turėtų būti orientuota į kalinčiųjų integraciją, nuo pat įkalinimo pradžios ruošiant juos grįžti į visuomenę (plačiau žr. monografijos *2 skyrių*). Tačiau ar permaščius įkalinimo tikslus laisvės atėmimo bausmė išgyvenama lengviau, ar įkalinimas tampa ne toks skausmingas? Greičiausiai ne, nors ne tiek svarbu išmatuoti įkalinimo **skausmų intensyvumą**, kiek identifikuoti ir suprasti jų **priežastis**. B. Crewe'o teigimu, į kalinčiuosius nukreipta galia šiais laikais įgauna kiek kitokią formą, ji nėra aiškiai matoma ar lengvai atpažįstama, ši galia anonimiškai pasireiškia raštų, įvertinimų, sprendimų, ypač – susijusių su lygtiniu paleidimu, pavidalu. Šios galios apraiškos atliekantiems bausmę sunkiai suprantamos ir atpažįstamos, nuteistieji pažymi, kad net gerėjant kalinimo sąlygoms ir gyvenimo kokybei įkalinimo įstaigose didėja įtampa ir neužtikrintumas, kai jiems nėra aišku, kas ir kokiais kriterijais remiantis vertina jų elgesį, priima jų gyvenimą iš esmės galinčius pakeisti sprendimus. Nuteistuosius gąsdina nežinomybė ir apibrėžtumo trūkumas, viena vertus, šiandieninė **minkštoji galia** suteikia daugiau vilties, o laipsniškas grįžimas į visuomenę atrodo ranka pasiekiamas, antra vertus, neaiškūs kriterijai ir negalėjimas suvokti, kas slepiasi už skirtingų jų elgesio, pastangų interpretacijų, kelia didžiulį **nepasitikėjimą ir nusivylimą**. Be to, nuteistųjų požiūriu, aukšti kriterijai ir reikalavimai ar nuolat įgyvendinami pokyčiai užprogramuoja nuteistuosius nesėkmei,

³⁰⁸ Crewe B. Sociology of imprisonment // Jewkes Y. (Ed.). Handbook on Prisons. London: Willan Publishing, 2007, p. 126.

³⁰⁹ Goffman E. Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates. Penguin Books, 1961, p. 56–57.

³¹⁰ Plačiau apie kalėjimų subkultūrą žr. monografijos *12 skyriuje*.

manant, kad nuo jų pačių galiausiai mažai kas priklauso ir ne jų valioje yra ką nors pakeisti³¹¹. Taigi įkalinimo skausmus vis labiau lemia ne fizinės įkalinimo sąlygos ar materialūs gyvenimo kokybės elementai, bet **emocinis saugumas, pasitikėjimo, teisėtumo, aiškaus taisyklių taikymo klausimai**.

Kaip pastebi kalėjimų tyrėjai, socialinis, emocinis klimatas skiriasi priklausomai nuo įstaigos, vienoje įkalinimo įstaigoje prisitaikyti ir išgyventi nuteistiesiems yra lengviau nei kitose. Socialinio ir emocinio įkalinimo įstaigų klimato tyrimai jau yra tapę dažnu kriminologų mokslinių diskusijų objektu, bandant adaptuoti ar kurti įvairius instrumentus, leidžiančius išmatuoti, įvertinti ir palyginti skirtingų įstaigų aplinkas bei identifikuoti, kokie elementai vertinant gyvenimo kokybę kalėjimuose yra svarbiausi. Vienas iš ryškiausių tyrimų, peržengiančių instrumentinio įkalinimo aplinkos vertinimo ribas, ilgametės kalėjimų tyrėjos A. Liebling darbas³¹², kuriame siekiama atsakyti į klausimą, iš ko susideda **laisvės atėmimo bausmės atlikimo ir gyvenimo kalėjime kokybė** (angl. *quality of prison life*) bei kokie elementai yra reikšmingiausi tiek įkalintiesiems, tiek įstaigoje dirbantiems asmenims. A. Liebling kartu su kolegomis pažymi, kad ankstesni tyrimai ir bandymai matuoti gyvenimo kokybę įkalinimo įstaigoje buvo fragmentiški ir pernelyg koncentruoti į tam tikras kryptis ar elementus, ignoruojant įvairių sudedamųjų dalių darną. Pavyzdžiui, ankstyvieji (XX a. septintajame ir aštuntajame dešimtmečiuose atlikti) tyrimai pagrindiniu matu laikė galimybių reabilituoti/integruoti nuteistuosius bei keisti jų elgesį vertinimą. Tokie tyrimai daugiausia buvo orientuoti į įvairių reabilitacijos ar elgesio keitimo programų rezultatų matavimą. Vėlesnės studijos susitelkė daugiau į pragmatinius, vadybinius tyrimus, apimančius saugumo, tvarkos, išteklių naudojimo klausimus ir kaštų analizę. Visgi identifikavus ir įsivardinus minėtų tyrimų ribotumus amžių sandūroje sugrįžta prie pamatinių klausimų: kas yra skausmingiausia išgyvenant laisvės atėmimo bausmę ir kodėl gyvenimas vienoje įkalinimo įstaigoje nuteistiesiems atrodo lengviau pakeliamas negu kitose?³¹³ Bandymai atsakyti į šiuos klausimus leido permąstyti gyvenimo įkalinimo įstaigoje kokybės vertinimo įrankius bei

³¹¹ Crewe B. Depth, Weight, Tightness: Revisiting the Pains of Imprisonment // *Punishment & Society*, 2011, Vol. 13 (5), p. 512–515.

³¹² Liebling A., assisted by Arnold H. *Prisons and Their Moral Performance. A Study of Values, Quality, and Prison Life*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

³¹³ Liebling A., Hulley S., Crewe B. Conceptualising and Measuring the Quality of prison Life // Gadd D., Kerstedt S., Messner S. F. (ed.). *The SAGE Handbook of criminological Research Methods*, 2012, p. 385–359.

pasiūlyti naujus, orientuotus, viena vertus, į integralų, sisteminių požiūrį, kita vertus – į kokybinį, paremtą giluminiu kokybiniu tyrimu su įstaigose dirbančiais ir jose kalinčiais nuteistaisiais. Giluminio tyrimo ir sisteminio instrumento pavyzdžiu galima laikyti jau minėtą A. Liebling pasiūlytą **gyvenimo kokybės vertinimo** (angl. *Measuring the Quality of Prison Life (MQPL)*) tyrimą, kuriame pasitelkus tiek kiekybinę, tiek kokybinę metodologiją identifikuoti pagrindiniai gyvenimo įkalinimo įstaigose kokybės elementai: a) **darna** (įtampų minimizavimas bausmės pradžioje, žmogiškas, pagarbus, mandagus darbuotojų elgesys, pagalba), b) **profesionalumas** (darbuotojų profesionalumas, biurokratinis teisėtumas, sąžiningumas, skaidrumas, nuoseklumas organizaciniu lygmeniu), c) **saugumas** (apsauga ir saugumas, draudžiamo elgesio užkardymas), d) **įkalinimo sąlygos ir kontaktai su artimaisiais** (režimas ir socialinių ryšių palaikymo galimybės), e) **gerovė ir asmenybės tobulėjimas** (galimybės tobulėti, prasmingai leisti laiką, pasirinkimo laisvė)³¹⁴.

Išvardinti elementai leidžia identifikuoti, kas įkalinimo aplinką geriausiai pažįstantiems atrodo svarbiausia paverčiant buvimą joje mažiau skausmingu. Apibendrinant galima teigti, kad esminius skirtumus tarp įstaigų lemia **tarpusavio santykiai, žmogiškas požiūris, valdžios panaudojimas, sąlygojantis teisingumo ir saugumo pojūtį, taip pat ryšiai su išoriniu pasauliu bei asmenybės tobulėjimo/keitimosi galimybės**³¹⁵. Taigi visi komponentai susijungdami į visumą sudaro bendrą socialinę aplinką ir klimatą, kuris varijuoja priklausomai nuo įstaigos bei kuris prisideda prie laisvės atėmimo bausmės patyrimo ir jos poveikio.

Visgi įkalinimo skausmai, įtampos, baimė, nesaugumas yra neatskiriami kiekvienos įkalinimo patirties palydovai. Nepriklausomai nuo kultūros, kalbos ar šalies įkalinimo įstaigų kasdienybei būdinga kova dėl galios, statuso, jėgos kulto propagavimas ar smurtiniai santykiai. Didžioji dalis į smurtinių santykių, įtampas, saugumo tyrimus orientuotų mokslinių studijų fiksuoja, kad atliekantys laisvės atėmimo bausmę nuteistieji jaučiasi **nesaugiai**. Tačiau saugumo ir įtampos klausimai šioje savitoje aplinkoje turėtų būti aiškinami kalbant ne tik apie realią grėsmę ir pavojų, bet ir apie numanomą, kuris kelia ne mažesnę įtampą. Tyrimai rodo, kad nors nuteistieji prisipažįsta realios grėsmės savo saugumui nejaučian-

³¹⁴ Plačiau žr. ten pat, p. 360–370; Liebling A., assisted by Arnold H. Prisons and Their Moral Performance. A Study of Values, Quality, and Prison Life. Oxford: Oxford University Press, 2004.

³¹⁵ Liebling A. Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain // Punishment & Society, 2011, Vol. 13 (5), p. 532.

tys, tačiau kartu akcentuoja, kad juos lydi nuolatinė įtampa ir nerimas. Tyrėjai šią būseną vadina **gynybine grėsme**, kuri reiškia, kad nors realios grėsmės, nukreiptos į savo asmenį, nuteistieji ir neįaučia, tačiau jie užima gynybinę poziciją, kuriai būdingas nuolatinis **įsitempimas ir pasiruošimas iškilus grėsmei gintis**³¹⁶. Taigi, viena vertus, atmosfera ir saugumas gali būti matuojamas, analizuojant realią grėsmę ir ją apimančius įvykius, kita vertus, remiantis subjektyviais nuteistųjų atmosferos, įtampos ir saugumo įvertinimais. Apibendrinant kalinių nuteistųjų gyvenimo kokybės tyrimus galima skirstyti į tuos, kurie daugiau orientuoti į gyvenimo kokybės ar socialinio klimato ir įvairių kitų elementų, tokių kaip draudžiamas elgesys, kriminalinė praeitis ar demografinė charakteristikos, sąsajų matavimą, ir tuos, kurie bando pažinti, iš ko susideda subjektyviai patiriama gyvenimo kokybė ir kaip ji išgyvenama.

11.2. GYVENIMO KOKYBĖS IR FIZINĖS ERDVĖS LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE SANKIRTOS

Kaip teigia kalėjimų tyrėjai, įkalinimo įstaigų fizinė erdvė – tai ne tik fizinė aplinka, nulemianti įkalinimo sąlygas ar tam tikras materialines aplinkybes, tačiau joje užkoduoti įkalinimo tikslai ir siekiai ar net visos baudžiamosios justicijos filosofija. Viena vertus, fizinė erdvė – apčiuopiamas, stabilus ir materialus gyvenimo kokybės indikatorius, kita vertus, ta pati fizinė erdvė gali būti itin dinamiška, jeigu žvelgsime gilyn ir analizuosime, kaip nuteistieji keičia, pritaiko, adaptuoja, įprasmina fizines erdves tam, kad jos atlieptų jų poreikius³¹⁷.

Taigi gyvenimo kokybė yra neatsiejama nuo fizinės erdvės, kuri yra visos kalinimo filosofijos ir požiūrio į laisvės atėmimo bausmę atspindys. Lietuvos įkalinimo įstaigose fizinė erdvė, kuri savo ir fizine, ir socialine aplinka išsiskiria iš Vakarų Europai būdingos įkalinimo įstaigų architektūros, buvo sukurta sovietiniu laikotarpiu ir iš esmės nėra reformuota iki šių dienų. Sovietinės įkalinimo įstaigų architektūrinės ir fizinės aplinkos pamatai paremti Gulago sistema, kurioje suformuota kolonijų (barakų) infrastruktūra bei tam tikra organizacinė kalinamųjų

³¹⁶ *Crewe B., War J., Bennett P., Smith A.* The emotional geography of prison life // *Theoretical Criminology*, 2014, Vol. 18 (1), p. 57–58.

³¹⁷ *Moran D., Jewkes Y.* Linking the carceral and the punitive state: A review of research on prison architecture, design, technology and the lived experience of carceral space // *Annales de géographie*, 2015, Vol. 2–3 (702–703), p. 164.

tarpusavio priežiūros forma. Šios sistemos funkcionavimo pagrindas buvo priverstinis, kolektyvinis darbas, apie kurį ir sukosi darbo stovyklų gyvenimas. Nors kalinimo mastai po J. Stalino mirties sumažėjo, sudėtingos įkalinimo įstaigų sąlygos ir kalinamųjų gyvenimas iš esmės nesikeitė³¹⁸. Po Antrojo pasaulinio karo Tarybų Sąjungai okupavus Lietuvą visų valstybės institucijų veikla buvo organizuota centralizuotai, o kaliniai siunčiami atlikti bausmės į visos Tarybų Sąjungos įkalinimo įstaigas. Šiuo laikotarpiu sovietinio bloko šalyse įsitvirtino įkalinimo institucijų, perėmusių Gulago sistemos kalinimo tradicijas, tinklas³¹⁹.

Posovietinių šalių kalėjimų tyrėjai L. Piacentini ir G. Slade'as konceptualizuodami šių šalių kalinimo formą ir jos bruožus vartoja **kolektyvinio kalinimo** (angl. *carceral collectivism*) terminą. Kolektyvinis kalinimas apima tris esminius elementus: abipusį stebėjimą, kalinamųjų įsitraukimą į kalėjimo valdymo struktūras ir bendruomeninį gyvenimą. Abipusiam stebėjimui pasitelkiamos tam tikros fizinės erdvės formos, tačiau jos nėra Vakarų penologijoje puikiai pažįstamo panoptikumo atitikmuo. Skirtingai nei panoptikume, kuriaame keli individai stebi daugumą, sovietiniuose ir posovietiniuose kalėjimuose, kuriems apibrėžti gali būti vartojamas polioptikono (angl. *polyoptikon*) terminas, dauguma stebi daugumą. Polioptikone ir stebėjimo vykdytojais, ir objektai yra patys kalinamieji, o institucinė tvarka palaikoma sukuriant grupinius standartus, kurių įgyvendinimą užtikrina **vienas kito stebėjimas ir kontrolė**. Kalinamųjų įsitraukimas į institucijos valdymą kolektyvinio kalinimo sąlygomis pasireiškia per skirtingas pozicijas, užimamas įvairiose organizacinėse struktūrose: nuo darbo gamybos ar maisto ruošos sektoriuose iki pareigybių, skirtų tvarkai įstaigoje palaikyti ar informacijai apie kitus kalinamuosius rinkti. Toks įsitraukimas pripažįstamas ir palaikomas oficialiųjų įstaigos struktūrų – darbuotojų. Galiausiai bendruomeninį gyvenimą garantuoja bendrabučio tipo patalpos, kurių miegamuosiuose apgyvendinama ne po kelis, bet po keliolika gyventojų – tokia bausmę atliekančių asmenų koncentracija užtikrina nuolatinį tarpusavio kontaktą³²⁰.

³¹⁸ Piacentini L., Slade G. Architecture and Attachment: Carceral Collectivism and the Problem of Prison Reform in Russia and Georgia // *Theoretical Criminology*, 2015, Nr. 19 (2), p. 179–197.

³¹⁹ Petkus A. Kriminalinės subkultūros penitencinėse įstaigose genezė, raida ir struktūra // *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 51 (43), p. 125.

³²⁰ Piacentini L., Slade G. Architecture and Attachment: Carceral Collectivism and the Problem of Prison Reform in Russia and Georgia // *Theoretical Criminology*, 2015, Nr. 19 (2), p. 179–197.

Taigi Lietuvai, kaip ir kitoms posovietinėms šalims, atiteko ir fizinės įkalinimo įstaigų erdvės paveldas, ir labiau į baudimą, o ne reintegraciją orientuota baudžiamoji sistema. Lietuvos įkalinimo sistemoje šiuo metu dominuoja pataisos namų, atitikusių tuometinius sovietinės sistemos standartus, modelis. Šiam modeliui būdingos **bendrabutinio tipo patalpos**, kuriose viename gyvenamajame kambaryje laisvės atėmimo bausmę atlieka nuo 4 iki 40 nuteistųjų, o pačios kalinimo sąlygos yra skurdžios³²¹ (plačiau žr. monografijos *4 skyrių*). Nors 2003 m. įsigaliojusiame LR BVK numatyta griežtesnė įkalinimo sąlygų priežiūra ir kontrolė, Lietuvą galima priskirti prie valstybių, kurios vis dar yra mažai nuveikusios kalėjimo sąlygų vienodinimo ir gerinimo srityje. Nepatenkinamas sąlygas ir kalinamųjų saugumo užtikrinimo problemas pažymi ir Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT). 2016 m., kaip ir prieš tai buvusiose vizito ataskaitose, akcentuojamas smurtinio elgesio paplitimas. Atkreipiamas dėmesys į renovuotiną ir iš esmės ydingą bendrabutinę sistemą, kurioje menkai ribojamas kalinamųjų tarpusavio kontaktas, todėl saugumo užtikrinimas tampa itin komplikuoatas. Kaip opūs ir reikalaujantys sprendimų keliami smurto, saugumo, gyvenimo sąlygų, užimtumo klausimai³²². Taigi gyvenimo kokybė ir emocinis klimatas Lietuvos įkalinimo įstaigose glaudžiai susijęs su fizine erdve, kuri užprogramuoja tam tikrą **socialinį klimatą**, persmelktą intensyvių nuteistųjų tarpusavio santykių, neformalių tvarkos palaikymo ir kasdinių klausimų sprendimų mechanizmų, riboto įstaigų darbuotojų įsikišimo, personalo ir nuteistųjų susipriešinimo, prastų gyvenimo sąlygų ir dėl nuteistųjų koncentracijos komplikuoato saugumo užtikrinimo.

11.3. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Šiame skyriuje remiantis A. Liebling pasiūlyta **gyvenimo kokybės vertinimo metodologija** analizuojama dalis svarbiausių gyvenimo kokybės ir socialinio klimato Lietuvos įkalinimo įstaigose elementų – tokių kaip **profesionalumas**, kuris atspindi biurokratinį teisėtumą, pasitikėjimą įstaigų darbuotojais; taip pat

³²¹ Dobryninas A., Sakalauskas G. Country survey: Criminology, Crime and Criminal Justice in Lithuania // *European Journal of Criminology*, 2011, Vol. 8 (5), p. 421–434.

³²² Plačiau žr.: CPT Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) 30. CPT/Inf (2018) 2.

analizuojama **darna**, apimanti tarpusavio santykius, atmosferą įstaigoje, galiausiai gilinamasi į nuteistųjų subjektyvaus **saugumo suvokimą ir patirtis**. Tokie gyvenimo kokybės elementai, kaip įkalinimo sąlygos, kontaktai su artimaisiais bei asmenybės tobulinimo galimybės, šiame skyriuje neaptariami, jie nagrinėjami kituose monografijos skyriuose.

Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad nuteistiesiems trūksta pasitikėjimo įkalinimo įstaigos darbuotojais, tik šiek tiek daugiau nei pusė tyrimo dalyvių teigė **kažkuo įkalinimo įstaigoje pasitikintys** ir beveik pusė – nepasitikintys (24 lentelė). Didžiausio pasitikėjimo tarp nuteistųjų sulaukia būrio viršininkai ir psichologai, kiek mažiau dvasininkai ir mokytojai, mažiausiai – įstaigos prižiūrėtojai, vadovybė, socialiniai darbuotojai bei gydytojai.

24 lentelė. Pasitikėjimas įstaigos darbuotojais (galimi keli atsakymų variantai; proc.)

	Taip (proc.)	Ne (proc.)
Čia nepasitikiu niekuo (N=645)	45,1	54,9
Labiausiai pasitikiu vadovybe (N=643)	6,2	93,8
Labiausiai pasitikiu būrio viršininku (N=645)	29,8	70,2
Labiausiai pasitikiu psichologu (N=644)	21,6	78,4
Labiausiai pasitikiu vienu iš prižiūrėtojų (N=645)	4,5	95,5
Labiausiai pasitikiu socialiniu darbuotoju (N=645)	7	93
Labiausiai pasitikiu gydytoju (N=644)	8,5	91,5
Labiausiai pasitikiu mokytoju (N=645)	12,2	87,8
Labiausiai pasitikiu dvasininku (N=645)	17,2	82,8

Tokie tyrimo rezultatai liudija, kad nuteistieji labiausiai pasitiki tais darbuotojais, kurie turi tiesioginį kontaktą su nuteistaisiais ir teikia kasdieninę, socialinę ar psichologinę pagalbą. Kita vertus, pasitikėjimas net ir šiais darbuotojais yra santykinai nedidelis, o tai liudija apie didelę problemą, nes, neturint pasitikėjimo tiesiogiai su nuteistaisiais dirbančiais darbuotojais, **neįmanomas joks pozityvus santykis**, kuris socialinei integracijai ir elgesio pokyčiui yra labai svarbus (plačiau žr. monografijos 13 skyrių).

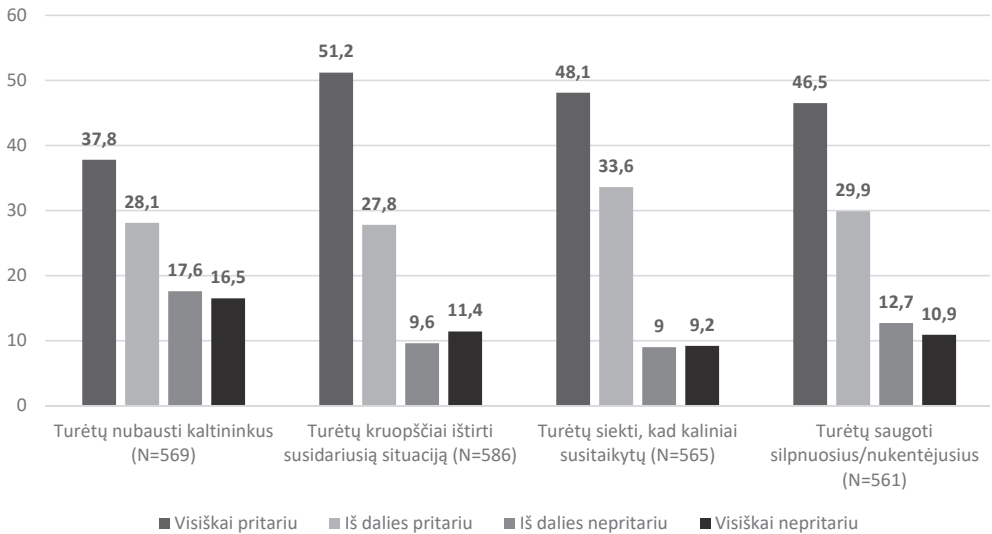
Taip pat tyrime dalyvavę nuteistieji pažymėjo, kad, iškilus sunkumams, problemoms, esant konfliktinei situacijai jie nelinkę kreiptis pagalbos į įstaigos darbuotojus, **dėl patirto neteisėto elgesio niekada nepranešantys** teigė net 82,7 proc. (N=415) tyrimo dalyvių, teiginiui, kad **nepraneša darbuotojams**,

nes jie vis tiek nesiims jokių veiksmų, pritarė 47,5 proc. (N=360). Tokie atsakymai rodo, kad nuteistieji nėra linkę pranešti apie konfliktines situacijas, remiantis tyrimo duomenimis, galima daryti prielaidą, kad taip yra dėl nepasitikėjimo darbuotojais. Teiginiui, kad **darbuotojams geriausiai nieko nedaryti ir nesikišti**, didesnė dalis nuteistųjų nepritarė (visiškai nepritarė – 35,6 proc., iš dalies – 21,2 proc.; N=548). Kitaip tariant, didžioji dalis apklaustųjų nepateisina tokios darbuotojų veiklos strategijos. Tyrimo rezultatai rodo, kad nuteistieji pageidautų **didensio darbuotojų įsikišimo sprendžiant konfliktines situacijas**. Didžioji dauguma teigė, kad nuteistiesiems neturėtų būti deleguota teisė patiems spręsti kylančias problemas, ypač – bausti vieniems kitus, su teiginiu, kad kaliniai **gali bausti vieni kitus, nesutiko** 77,6 proc. nuteistųjų (N=633), taigi galima manyti, kad net 22,4 proc. yra turėję tokios patirties, kai kaliniai bausdavo kitus kalinius, arba tokiai praktikai pritaria³²³. Didžioji dalis nuteistųjų visiškai arba iš dalies pritarė, kad **darbuotojai ir/ar vadovybė turėtų nubausti kaltininkus** (visiškai – 37,8 proc., iš dalies – 28,1 proc.), **kruopščiai iširti susidariusią situaciją** (visiškai pritarė – 51,2 proc., iš dalies – 27,8 proc.), **siekti, kad kaliniai susitaikytų** (visiškai pritarė – 48,1 proc., iš dalies – 33,6 proc.)³²⁴, bei **apsaugoti silpnuosius ir nukentėjusiuosius** (visiškai pritarė – 46,5 proc., iš dalies – 29,9 proc.) (32 pav.; taip pat žr. monografijos 13.4 skirsnį).

Taigi apibendrinant galima konstatuoti, kad apie pusė nuteistųjų **nepasitiki niekuo iš įkalinimo įstaigos darbuotojų**, kiek mažiau negu pusė nenorėtų, kad darbuotojai kištųsi sprendžiant konfliktines situacijas. Didžiausio pasitikėjimo sulaukia darbuotojai, turintys tiesioginį kontaktą ir teikiantys socialinę ar psichologinę pagalbą nuteistiesiems, nors ir jais pasitikėjimas yra santykinai nedidelis. Daugiau kaip 90 proc. nuteistųjų teigė **nepasitikintys tiek prižiūrėtojais, tiek vadovybe**. Pastarieji skaičiai verčia nuogausti bei ieškoti tokio nepasitikėjimo priežasčių. Suprantama, kad prižiūrėtojams įgyvendinant nuteistųjų kontrolę nepavyksta išvengti susipriešinimo, tačiau tokie rezultatai verčia

³²³ Žr. anketos 108 klausimą. Jis buvo formuluojamas taip, kad kaliniai atsakytų apie esamą praktiką, toks klausimo turinys buvo užkoduotas ir visų kitų klausimų kontekste. Visgi vėliau pastebėjome, kad šį klausimą respondentai galėjo suprasti ir kaip hipotetinę (teorinę) situaciją. Tikslesnė klausimo formuluotė visgi turėjo būti, ar „kaliniai yra baudžiami kitų kalinių“.

³²⁴ Šis atsakymas rodo didelį atkuriamojo teisingumo potencialą, taip pat ir įkalinimo įstaigose. Plačiau žr.: *Michailovič I. Mediacijos galimybės baudžiamojoje justicijoje priėmus nuosprendį // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje* (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 233–250.

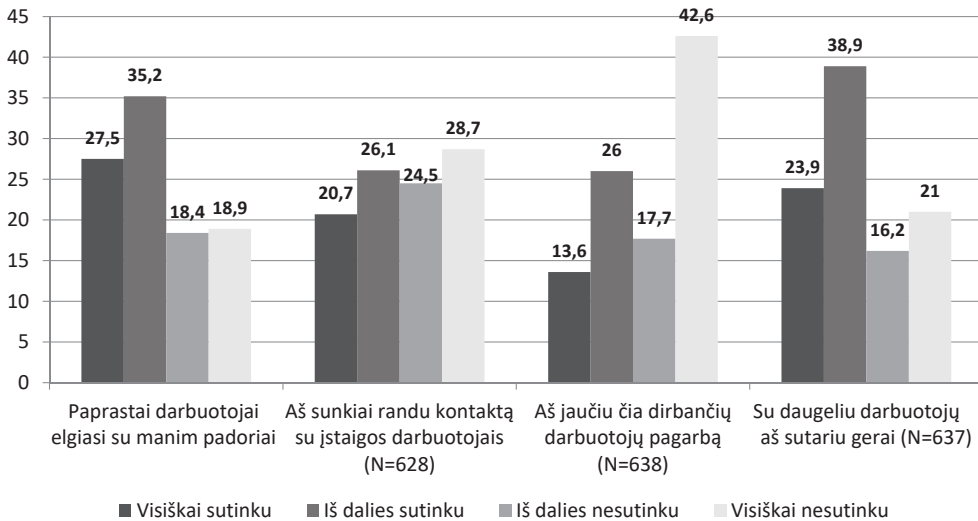

32 pav. Pageidautinas įstaigos darbuotojų ir/arba vadovybės elgesys nesutarimų atveju (proc.)

abejoti, ar kontrolė ir priežiūra įgyvendinama tinkamai bei ar **susipriešinimas netampa esmine prižiūrėtojų ir nuteistųjų santykių ašimi**. Didelis nepasitenkinimas vadovybe taip pat verčia klausti apie biurokratinį sprendimų priėmimo teisėtumą ir teisingumą, kuris tyrimo atveju rodo didžiulį nuteistųjų nepasitenkinimą ir nusivylimą. Galiausiai didesnė dalis nuteistųjų tikėtusi ir **pageidautų svaresnio pareigūnų vaidmens ir įsikišimo konfliktinių, nemalonių situacijų metu**, t. y. išsiaiškinant situaciją, nustatant kaltininkus, apginant nukentėjusiuosius ar sutaikant konfliktuojančias puses. Kitaip tariant, nuteistieji pageidautų, kad darbuotojai užimtų nešališko įvertintojo ir mediatoriaus vaidmenį.

Kita vertus, vertindami **santykius su darbuotojais**, nuteistieji nebuvo taip negatyviai nusiteikę darbuotojų atžvilgiu, didesnė dalis sutiko, kad paprastai darbuotojai su jais elgiasi padoriai (visiškai sutiko – 27,5 proc., iš dalies – 35,2 proc.), didžioji dauguma taip pat teigė **gerai sutariantys su daugeliu darbuotojų** (visiškai pritarė – 23,9 proc., iš dalies – 38,9 proc.). Kalbėdami apie bendros kalbos su darbuotojais suradimą, nuteistieji nebuvo vieningi, atsakymai pasiskirstė į apylyges grupes. Kita vertus, tyrimo dalyviai pažymėjo **nejaučiantys darbuotojų pagarbos, visiškai nejaučiantys prisipažino 42,6 proc.**, iš dalies – 17,7 proc. (33 pav.).

33 pav. Santykių su darbuotojais vertinimas (proc.)

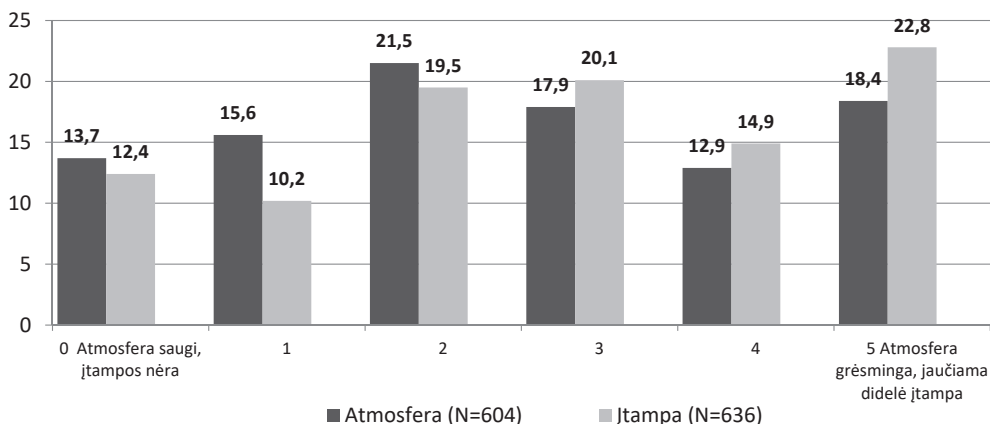
Tarpusavio santykius tyrime dalyvavę nuteistieji buvo linkę vertinti teigiamai, pažymėdami, kad jaučia kitų nuteistųjų pagarbą, kad tarpusavyje sutaria, kad kiti kaliniai elgiasi tinkamai, tai pat kad iš kitų nuteistųjų nejaučia baimės ar priespaudos, tyrimo dalyvių atsakymų pasiskirstymas matomas žemiau esančioje 25 lentelėje.

25 lentelė. Įkalintų asmenų tarpusavio santykių vertinimas (proc.)

	Visiškai sutinku, proc.	Iš dalies sutinku, proc.	Iš dalies nesutinku, proc.	Visiškai nesutinku, proc.
Aš jaučiu kitų kalinių pagarbą (N=625)	13,3	51,8	17,4	17,4
Su dauguma kalinių aš gerai sutariu (N=646)	43,8	41,5	9,8	5
Aš žinau, su kuo galiu pasikalbėti, kai turiu problemų (N=626)	28,4	30,5	13,9	27,2
Paprastai kiti kaliniai su manimi elgiasi tinkamai (N=635)	42,8	44,1	7,2	5,8
Aš dažnai patiriu kitų kalinių priespaudą (N=632)	8,7	11,2	18	62
Čia yra kalinių, su kuriais aš draugauju (N=634)	35,2	43,8	7,1	13,9
Aš sunkiai randu kontaktą su kitais kaliniais (N=633)	9,2	26,7	26,1	38,1
Čia yra kalinių, kurių aš bijau (N=627)	13,4	20,6	18,5	47,5
Su dauguma iš kalinių aš nenoriu turėti nieko bendra (N=661)	47,0	28,7	10	14,2

Tačiau iš tyrimo rezultatų taip pat matyti, kad beveik trečdalis tyrime dalyvavusių pažymėjo, jog jie iš dalies **sunkiai randa bendrą kalbą su kitais nuteistais**, beveik trečdalis teigė, kad esant poreikiui, t. y. turint problemų, nežino, su kuo iš kalinčių apie tai pasikalbėti. Beveik pusė teigė, kad su dauguma kalinių **nenori turėti nieko bendra**. Tokie rezultatai leidžia manyti, kad nors nuteistieji sutaria tarpusavyje, vieni kitų nebijo, tačiau vengia artimesnių santykių.

Dar vienas svarbus klimato ir gyvenimo kokybės vertinimo kriterijus – subjektyvus **atmosferos, saugumo, įtampos vertinimas**. Vertindami atmosferą ir įtampą įkalinimo įstaigose nuteistieji nebuvo vieningi, didžioji dalis tyrimo dalyvių pagal 5 balų skalę ją vertino vidutiniškai, 2 arba 3 balais (kai 0 reiškė saugią, be įtampos atmosferą, o 5 – grėsmę ir įtampą). Visgi iš žemiau pateikto 34 pav. matyti, kad didesnė dalis nuteistųjų **įtampos lygį** įkalinimo įstaigoje laikė itin aukštu.

34 pav. Atmosferos ir įtampos įvertinimas (proc.)

Tik nedidelė dalis (9,7 proc.) kalinių teigė, kad atmosfera pastaruoju laikotarpiu **pagerėjo**, kiek daugiau kalinių (25,7 proc.) manė, kad **atmosfera pablogėjo**, visgi didžioji dalis pripažino, kad ji **nepasikeitė** (66 proc.). Taigi galima daryti prielaidą, kad nors įkalinimo įstaigose atmosfera nėra vertinama blogai, tačiau tvyro santykinai didelė įtampa.

Siekiant išsiaiškinti, kaip bendros atmosferos, tarpusavio santykių, baimių, kylančių problemų dažniai yra susiję su skirtingomis charakteristikomis, tyrimo metu suformuluoti išvestiniai kintamieji: atmosferos, santykio su kitais nuteistais

siais, santykio su darbuotojais vertinimo, taip pat klausimai, apimantys nuogąstavimus (klausiant, kaip stipriai nuogąstaujama ar baiminamasi, kad bus grasinama, vartojamas įvairaus pobūdžio smurtas, pažeminimas) bei problemas (klausiant, kaip dažnai susiduriama su įvairiomis problemomis)³²⁵. Žemiau esančioje 26 lentelėje pateikiamos išvestinių kintamųjų tarpusavio sąsajos.

26 lentelė. Išvestinių kintamųjų tarpusavio sąsajos

Įvertis	Atmosfera	Santykis su kitais įkalintaisiais	Santykis su darbuotojais	Nuogąstavimas
Atmosfera	1			
Santykis su kitais įkalintaisiais	0,121**	1		
Santykis su darbuotojais	0,380**	0,185**	1	
Nuogąstavimas dėl saugumo	-0,207**	-0,503**	-0,256**	1
Kylančios problemos	-0,256**	-0,274**	-0,366**	0,338**

Pearsono koreliacijos koeficientas. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Iš pateiktos 26 lentelės matyti, kad tie respondentai, kurie gerai vertino atmosferą, taip pat geriau vertino ir **santykius su kitais nuteistaisiais bei darbuotojais**, taip pat jie mažiau nuogąstavo ir baiminosi, kad su jais atsitiks nepageidaujamų dalykų. Gerai atmosferą vertinantys nuteistieji teigė, kad jiems rečiau kyla ir įvairiausių problemų. Nuteistieji, kurie teigė gerai vertinantys santykius su kitais nuteistaisiais, lygiai taip pat gerai vertino santykius ir su darbuotojais, palankiai vertino atmosferą, teigė nesibaiminantys ir dažnai nesusiduriantys su problemomis. Kita vertus, tie, kurie **neigiamai vertino atmosferą ir santykius**, teigė daugiau nuogąstaujantys ir susiduriantys su įvairiomis problemomis.

Analizuojant demografinių charakteristikų ir minėtų išvestinių kriterijų sąsajas atsiskleidė, kad jaunesni nuteistieji santykius su darbuotojais vertina prasčiau, daugiau nuogąstauja ir įvardina turintys daugiau problemų. Įvairias

³²⁵ Kintamųjų reikšmės: atmosfera – anketos 131 klausimo atsakymų vidurkis, didesnis įvertis rodo labiau teigiamą atmosferos (galimybių) įkalinimo įstaigoje vertinimą; santykis su kitais įkalintaisiais – anketos 85 klausimo atsakymų vidurkis, didesnis įvertis rodo labiau teigiamą santykio vertinimą; santykis su darbuotojais – anketos 86 klausimo atsakymų vidurkis, didesnis įvertis rodo labiau teigiamą santykio vertinimą; nuogąstavimas – anketos 95 klausimo atsakymų vidurkis, didesnis įvertis rodo didesnę nuogąstavimą; kylančios problemos – anketos 99 klausimo atsakymų vidurkis, kuo dažniau kyla problemų, tuo didesnis įvertis.

psichotropines medžiagas vartojantys nuteistieji atmosferą ir santykius su darbuotojais vertino prasčiau lyginant su nevartojančiais, prisipažino daugiau turintys problemų ir daugiau nuogąstaujantys (27 lentelė).

27 lentelė. Išvestinių kintamųjų sąsajos su nuteistųjų amžiumi ir psichotropinių medžiagų vartojimu

Įvertis	Amžius	Narkotikų vartojimas
Atmosfera	0,058	-0,152**
Santykis su kitais įkalintaisiais	-0,007	0,056
Santykis su darbuotojais	0,188**	-0,225**
Nuogąstavimas dėl saugumo	-0,094*	0,084*
Kylančios problemos	-0,171**	0,209**

Pearsono koreliacijos koeficientas. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Išsilavinimo ir išvestinių kriterijų sąsajų analizė parodė, kad reikšmingi skirtumai atsiskleidė vertinant kylančias problemas, t. y. reikšmingi skirtumai išryškėjo tarp turinčių pagrindinį ir aukštąjį išsilavinimą – pagrindinį išsilavinimą turintys nuteistieji su problemomis teigė susiduriantys dažniau (28 lentelė).

28 lentelė. Išvestinių kintamųjų ir išsilavinimo sąsajos

Įvertiniai	Pradinis	Pagrindinis	Vidurinis	Profesinis	Aukštasis			
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	F	df	p
Atmosfera	2,15 (0,74)	2,24 (0,74)	2,23 (0,73)	2,28 (0,69)	2,22 (0,63)	0,312	4	0,870
Santykis su kitais kalintais	2,92 (0,63)	2,83 (0,52)	2,89 (0,57)	2,89 (0,50)	2,95 (0,56)	0,202	4	0,581
Santykis su darbuotojais	2,39 (0,60)	2,47 (0,62)	2,47 (0,61)	2,60 (0,60)	2,67 (0,72)	2,550	4	0,038*
Nuogąstavimas dėl saugumo	1,82 (0,75)	1,85 (0,73)	1,78 (0,74)	1,79 (0,70)	1,63 (0,57)	0,766	4	0,548
Kylančios problemos	1,86 (0,95)	1,98 (1,03)	1,78 (0,88)	1,74 (0,91)	1,43 (0,59)	3,850	4	0,004

ANOVA. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu. * Nors, pagal ANOVA analizę, santykis su darbuotojais tarp skirtingą išsilavinimą turinčių kalinių grupių statistiškai reikšmingai skiriasi ($p=0,038$), tačiau *post hoc* analizė su *Bonferroni* kriterijumi reikšmingų skirtumų neatskleidė (p nuo 1 iki 0,389).

Reikšmingi skirtumai atsiskleidė tarp **vaikų turinčių ir neturinčių nuteistųjų** – geresnius santykius su įstaigos darbuotojais įvardino turintys vaikų, o jų neturintys teigė dažniau susiduriantys su problemomis (29 lentelė).

29 lentelė. Išvestinių kintamųjų ir vaikų turėjimo sąsajos

Įvertis	Turi vaikų	Neturi vaikų			
	M (SD)	M (SD)	t	df	p
Atmosfera	2,26 (0,70)	2,21 (0,73)	-0,828	628	0,408
Santykis su kitais įkalintaisiais	2,89 (0,52)	2,86 (0,55)	-0,744	615	0,457
Santykis su darbuotojais	2,59 (0,65)	2,46 (0,60)	-2,487	605	0,013
Nuogąstavimas dėl saugumo	1,76 (0,71)	1,87 (0,76)	1,789	565	0,074
Kylančios problemos	1,75 (0,90)	1,90 (0,98)	1,989	577,457	0,047

Stjudento t kriterijus. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Tyrimo duomenys taip pat atskleidė, kad įvairioms **mažumoms** priklausančios nuteistieji taip pat išsiskyrė iš kitų nuteistųjų savo vertinimu, jie pasižymėjo didesniu problematiškumu bei prasčiau vertino santykius su kitais nuteistaisiais (30 lentelė).

30 lentelė. Išvestinių kintamųjų ir priklausymo mažumoms sąsajos

Įvertis	Priklauso mažumoms	Nepriklauso mažumoms			
	M (SD)	M (SD)	t	df	p
Atmosfera	2,29 (0,84)	2,22 (0,69)	-0,525	53,081	0,602
Santykis su kitais įkalintaisiais	2,68 (0,48)	2,89 (0,53)	2,653	571	0,008
Santykis su darbuotojais	2,49 (0,65)	2,53 (0,62)	0,404	563	0,686
Nuogąstavimas dėl saugumo	1,96 (0,71)	1,78 (0,72)	-1,560	536	0,119
Kylančios problemos	2,08 (0,99)	1,76 (0,89)	-2,380	578	0,018

Stjudento t kriterijus. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Tyrimo rezultatai parodo ir **suicidinių ketinimų** bei atmosferos ir santykių vertinimo sąsajas, kurios iliustruojamos žemiau pateiktoje 31 lentelėje.

31 lentelė. Išvestinių kintamųjų ir bandymo nusižudyti pastarojo įkalinimo metu sąsajos

Įvertis	Bandė nusižudyti	Nebandė nusižudyti			
	M (SD)	M (SD)	t	df	p
Atmosfera	1,99 (0,59)	2,27 (0,72)	2,824	54,017	0,007
Santykis su kitais įkalinimaisiais	2,72 (0,55)	2,92 (0,52)	2,483	523	0,013
Santykis su darbuotojais	2,26 (0,59)	2,56 (0,62)	3,077	516	0,002
Nuogąstavimas dėl saugumo	2,23 (0,86)	1,73 (0,69)	-3,651	44,999	0,001
Kylančios problemos	2,40 (0,98)	1,76 (0,93)	-4,278	523	< 0,001

Stjudento t kriterijus. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

31 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad nuteistieji, kurie **mėgino nusižudyti pastarojo įkalinimo metu**, mažiau palankiai vertina atmosferą, santykius su kitais įkalinimaisiais ir su darbuotojais, palyginti su nemėginusiais nusižudyti pastarojo įkalinimo metu. Taip pat jie labiau nuogąstauja bei akcentuoja dažniau susiduriantys su įvairiomis problemomis. Analogiški rezultatai atsiskleidžia lyginant **bandžiusiuosius susižaloti pastarojo įkalinimo metu** su tais, kurie to padaryti nebandė. Šie nuteistieji taip pat prasčiau vertino atmosferą, santykius su kitais įkalinimaisiais ir su darbuotojais, labiau nuogąstavo bei prisipažino dažniau susiduriantys su problemomis.

Reikšmingi išvestinių kintamųjų vertinimo skirtumai atsiskleidė tarpusavyje lyginant skirtingas įkalinimo įstaigas, skirtumai iliustruojami žemiau esančioje 32 lentelėje.

Tyrimas atskleidė, kad nuteistieji, kurie laisvės atėmimo bausmę atliko **Laisvės atėmimo vietų ligoninėje**, atmosferą vertino palankiau, lyginant su bausmę atliekančiais Alytaus PN, Vilniaus PN (išskyrus Sniego g. skyrių), Marijampolės PN, Pravieniškių PN 1, 2, 3 sektoriuose ir Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime³²⁶.

³²⁶ Alytaus PN ($p < 0,001$), Vilniaus PN ($p=0,023$), Pravieniškių 1 sektorius ($p < 0,001$), Pravieniškių 2 sektorius ($p < 0,001$), Pravieniškių 3 sektorius ($p < 0,001$), Marijampolės PN ($p=0,001$), Lukiškių TI-K ($p=0,002$).

32 lentelė. Išvestinių kintamųjų vertinimas pagal įkalinimo įstaigas

Įvertis	Alytaus PN	Panevėžio PN	Vilniaus PN	Kybartų PN	Pravieniškų PN 1 sek.	Pravieniškų PN 2 sek.	Pravieniškų PN 3 sek.	Marijampolės PN	Vilniaus PN (Sniego g.)	Luokiškų TI-K	Luokiškų TI-K UK	LAVL	Pravieniškų AK ir B	F	df	p
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)
Atmosfera	2,03 (0,68)	2,39 (0,71)	2,28 (0,65)	2,41 (0,66)	2,07 (0,67)	2,01 (0,64)	2,05 (0,56)	2,14 (0,77)	2,32 (0,69)	1,95 (0,89)	2,65 (0,66)	2,95 (0,75)	2,40 (0,61)	5,494	12	< 0,001
Santykis su kitais įkalintaisiais	2,74 (0,57)	2,93 (0,51)	2,76 (0,43)	3,08 (0,45)	2,93 (0,50)	2,66 (0,56)	3,03 (0,50)	2,90 (0,56)	2,88 (0,59)	2,90 (0,58)	2,95 (0,56)	2,94 (0,52)	2,90 (0,48)	2,613	12	0,002
Santykis su darbuotojais	2,36 (0,63)	2,83 (0,61)	2,41 (0,63)	2,63 (0,44)	2,30 (0,53)	2,36 (0,61)	2,45 (0,62)	2,49 (0,65)	2,93 (0,52)	2,50 (0,59)	2,72 (0,57)	2,90 (0,87)	2,61 (0,62)	5,334	12	< 0,001
Nuogaštavimas dėl saugumo*	1,96 (0,76)	1,82 (0,75)	1,84 (0,67)	1,80 (0,68)	1,68 (0,60)	2,07 (0,88)	1,78 (0,72)	1,90 (0,79)	1,51 (0,57)	1,59 (0,85)	1,60 (0,65)	1,78 (1,86)	1,60 (0,54)	2,111	12	0,015
Narkotikų vartojimas	1,58 (1,56)	0,61 (1,20)	1,15 (1,44)	1,24 (1,35)	0,62 (0,96)	0,79 (1,29)	0,73 (1,00)	1,14 (1,23)	0,44 (0,65)	0,81 (1,12)	0,54 (0,56)	0,95 (1,78)	0,58 (0,98)	3,787	12	< 0,001
Kylančios problemos	2,14 (1,01)	1,67 (0,83)	1,86 (0,91)	1,69 (0,91)	2,03 (1,03)	2,02 (0,95)	1,89 (1,00)	1,88 (1,00)	1,32 (0,54)	1,58 (0,69)	1,67 (0,96)	1,31 (0,67)	1,68 (0,86)	2,643	12	0,002

ANOVA. * Nors ANOVA analizė parodė, kad įvairiose įkalinimo įstaigose esančių kalinių nuogaštavimas statistškai reikšmingai skiriasi, tačiau *Levene* homogeniškumo testas atskleidė, kad duomenys yra nehomogeniški ($p < 0,05$), todėl buvo sumažintas reikšmingumo lygmuo ($p < 0,01$). Sumažinus reikšmingumo lygmenį įvairiose įkalinimo įstaigose esančių kalinių nuogaštavimą panašiai.

Pastaba. Tekste naudojami sutrumpinimai ir santrumpos: PN – pataisos namai; sek. – sektorius; Vilniaus PN (Sniego g.) – pareigūnams skirti pataisos namai; TI-K – tardymo izoliatorius-kalėjimas; UK – ūkio darbai; LAVL – Laisvės atėmimo vietų ligoninė; AK – atviroji kolonija; B – besargybiai.

Bausmę **Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo ūkio darbų skyriuje** atliekantys nuteistieji atmosferą vertino palankiau, lyginant su bausmę atliekančiais Alytaus PN, Pravieniškių PN 1, 2, 3 sektoriuose, Marijampolės PN arba Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime³²⁷. Taigi palankiau atmosfera vertinta Laisvės atėmimo vietų ligoninėje ir Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo ūkio skyriuje, nepalankiau – Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, Alytaus PN ir Marijampolės PN, visuose Pravieniškių PN sektoriuose.

Pravieniškių PN 2 sektoriuje bausmę atlikinėję tyrimo dalyviai **santykius su kitais įkalintaisiais vertino mažiau teigiamai**, lyginant su nuteistaisiais, kalinčiais Kybartų PN ($p=0,008$) arba Pravieniškių PN 3 sektoriuje ($p=0,023$).

Panevėžio PN bausmę atliekančios nuteistosios **moterys** santykius su darbuotojais vertino labiau teigiamai, palyginti su kaliniais **vyrų**, bausmę atliekančiais Alytaus PN, Vilniaus PN ir Pravieniškių PN 1 ir 2 sektoriuose arba Marijampolės PN³²⁸. Taip pat **Vilniaus PN Sniego gatvės skyriuje** kalintys nuteistieji santykių su darbuotojais vertino labiau teigiamai, lyginant su Alytaus PN arba Vilniaus PN, taip pat Pravieniškių 1 ir 2 sektoriuose laisvės atėmimo bausmę atliekančiais nuteistaisiais³²⁹.

Alytaus PN kalinti tyrimo dalyviai prisipažino vartojantys **daugiau įvairių psichotropinių medžiagų**, lyginant juos su Panevėžio pataisos namų nuteistosiomis, taip pat kalinčiais Pravieniškių 1 ir 2 sektoriuose, Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime ūkio darbų skyriuje bausmę atliekančiais nuteistaisiais bei Pravieniškių besargybiais ir atvirojoje kolonijoje kalinamais nuteistaisiais³³⁰.

Reikšmingi skirtumai atsiskleidė ir lyginant **problemų turėjimą** – Vilniaus PN Sniego gatvės skyriuje bausmę atliekantys nuteistieji prisipažino turintys mažiau problemų, lyginant juos su Alytaus PN esančiais nuteistaisiais ($p=0,024$).

Aptarti tyrimo rezultatai skatina atkreipti dėmesį į reikšmingus Alytaus PN išskiriančius skirtumus – **atmosfera, santykis su darbuotojais** juose vertintas labiau neigiamai, fiksuotas didesnis **narkotinių medžiagų vartojimas ir problemų**

³²⁷ Alytaus PN ($p=0,002$), Pravieniškių 1 sektorius ($p=0,004$), Pravieniškių 2 sektorius ($p < 0,001$), Pravieniškių 3 sektorius ($p=0,006$), Marijampolės PN ($p=0,006$), Lukiškių TI-K ($p=0,038$).

³²⁸ Alytaus PN ($p=0,001$), Vilniaus PN ($p=0,002$), Pravieniškių 1 sektorius ($p < 0,001$), Pravieniškių 2 sektorius ($p < 0,001$), Marijampolės PN ($p=0,012$).

³²⁹ Alytaus PN ($p=0,014$), Vilniaus PN ($p=0,027$), Pravieniškių 1 sektorius ($p=0,001$), Pravieniškių 2 sektorius ($p=0,005$).

³³⁰ Panevėžio PN ($p=0,001$), Pravieniškių 1 sektorius ($p=0,002$), Pravieniškių 2 sektorius ($p=0,027$), Lukiškių TI-K ūkio darbų skyrius ($p=0,005$), Pravieniškių besargybiai ir atviroji kolonija ($p=0,01$).

turėjimas. Taip pat Pravieniškių 2 sektoriuje bausmę atliekantys nuteistieji labiau neigiamai vertino atmosferą, santykius su darbuotojais bei nuteistųjų tarpusavio santykius.

Visi šie aukščiau aptarti rezultatai leidžia teigti, kad socialinis ir emocinis klimatas bei tarpusavio santykiai skirtinguose pataisos namuose skiriasi, taip pat jis gali būti nevienodas tų pačių pataisos namų skirtinguose sektoriuose. Tokie rezultatai tik patvirtina mokslinių tyrimų analizės dalyje akcentuotą išvalgą, kad **įkalinimo skausmų intensyvumas gali reikšmingai skirtis priklausomai nuo gyvenimo kokybės ir socialinio bei emocinio klimato įkalinimo įstaigos viduje.** Būtent todėl svarbu atkreipti dėmesį į gyvenimo kokybės sudedamąsias dalis, tokias kaip pasitikėjimas ir santykis su įstaigos darbuotojais, sprendimų teisėtumas, nuteistųjų tarpusavio santykiai, saugumas ir įtampos, problemų sprendimo būdai ir proaktyvus darbuotojų vaidmuo, tuo labiau kad, kaip rodo atliktas tyrimas, socialinio klimato ir santykių vertinimas koreliuoja su suicidiniais ketinimais bei savęs žalojimu.

12. KALĖJIMO SUBKULTŪRA

12.1. KALĖJIMO SUBKULTŪROS SAMPRATOS IR APIBRĖŽIMAI

Įkalinimo institucijos, siekdamos teisines valstybės normas pažeidžiančius asmenis izoliuoti ir kontroliuoti bei sutelkdamos juos į vieną vietą, M. Foucault žodžiais tariant, sudaro palankias sąlygas formuoti **solidarių, hierarchizuotų, apsijungusių asmenų grupėms** ir vystyti tam tikromis taisyklėmis paremtiems jų santykiams³³¹. Vadinasi, kalėjimas, suburiantis į vieną vietą prasižengusiuosius, užprogramuoja bendras kalinamųjų veiklas, socialinį gyvenimą, tarpusavio kontaktą, kitaip tariant, tokia intensyvi nuolatinė kasdienė nuteistųjų sąveika skatina tam tikrų bendrų taisyklių ir normų, socialinės organizacijos formų radimąsi. Kalėjimo kasdienybės tyrėjų³³² teigimu, kalinių kodas susiformuoja kaip atsakas į jau anksčiau aptartus įkalinimo skausmus, kurių pagrindu įkalinimo įstaigos vykdoma nuolatinė kontrolė, buvusių socialinių santykių bei gyvenimo sąlygų pokyčiai. Atsakydami į rūsčią kalėjimo kasdienybę, nuteistieji solidarizuojasi, tarsi bandydami pasipriešinti jų atžvilgiu vykdomiems apribojimams ir draudimams, bei kuria alternatyviomis neformaliomis taisyklėmis paremtą socialinį gyvenimą. G. M. Sykesas nuteistųjų socialinę organizaciją vadina kalinių kodu, tam tikru **kultūriniu mechanizmu**, kuris per teigiamą kolektyvinio identiteto, solidarumo, lojalumo, pagalbos ir priešpriešos institucijai poveikį palengvina įkalinimo skausmus³³³. Pastarasis kalinių kodą, subkultūrą ir neformalius santykius aiškinantis požiūris vadinamas **deprivacijos modeliu**, kuris teigia, kad kalinių subkultūra susiklosto kaip **atsakas į kalinių patiriamą deprivaciją, ribojimus, sunkumus ir pačią įkalinimo kasdienybę**.

Kaip ir G. M. Sykesas, E. Goffmanas akcentuoja nuteistųjų reakciją į institucijos vykdomus suvaržymus bei mėginimus transformuoti įkalintojo asmenybę, kurią vadina **antriniu prisitaikymu**. Kalinamųjų antriniam prisitaikymui būdinga fraternizacija (angl. *fraternization*), tam tikra brolystė, kuri reiškiasi per solidarumą, lojalumą, kolektyvinį pasipriešinimą, vienas kito palaikymą. Antrinis

³³¹ Foucault M. Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 315.

³³² Plačiau žr.: Goffman E. Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates. Penguin Books, 1961; Sykes G. M. The society of captives: A study of a maximum security prison. NJ: Princeton University Press. Norwood, 1958.

³³³ Crewe B. Sociology of imprisonment // Jewkes Y. (Ed.). Handbook on Prisons. London: Willan Publishing, 2007, p. 126.

prisitaikymas, tam tikra kalinių brolystės forma, tampa būdu išsaugoti savastį, individualumą, autonomiją, suteikia galių pasipriešinti sistemai ir patenkinti tam tikrus draudžiamus poreikius³³⁴. Taigi, deprivacijos modelio požiūriu, kalinių kodo, kitaip tariant, tam tikros socialinės organizacijos, susiklostymą diktuoja įkalinimo įstaigų kasdienybė, siekdami prie jos prisitaikyti ir susikurti savitą pasaulį, kalinamieji suformuoja šio pasaulio taisykles ir socialinę tvarką.

Permąstydami deprivacijos modelio pasiūlytas kalinių subkultūros sampratas ir jų susiklostymo analizės kryptis J. Irwinas ir D. R. Cressey'us³³⁵ atkreipė dėmesį, kad deprivacijos modelyje ignoruojamas **kalėjimo ir kriminalinių subkultūrų, egzistuojančių už kalėjimo ribų**, santykis. Taigi šių mokslininkų pasiūlytame **importavimo** (angl. *importation*) **modelyje** pradedama kalbėti apie prisitaikymą prie kalėjimo aplinkos, nulemtą atsineštų, importuotų bruožų ar patirčių. Modelis paremtas idėja, kad kalėjimo subkultūra atspindi pažiūras tų, kurie ir sudaro didžiąją dalį kalėjimo populiacijos, būtent nuteistieji ją importuoja iš gatvės, o vėliau papildo taisyklėmis, instruktuojančiomis, kaip pridera elgtis atsidūrus įkalinimo įstaigose. Modelio autorių nuomone, kalėjimo subkultūra nėra izoliuota sistema, susiformuojanti išimtinai įkalinimo sąlygomis, todėl ir negali būti grindžiama tik neformaliomis įkalinimo įstaigų taisyklėmis³³⁶. Taigi importavimo modelio šalininkų požiūriu, vientisa ir universali kalėjimo subkultūra neegzistuoja, todėl dera kalbėti apie subkultūras, paremtas įvairių gaujų kriminalinėmis nuostatomis³³⁷.

Importavimo modelio idėjos paskatino kalėjimų tyrėjus domėtis organizuotais kriminalinių elgesį propaguojančiais dariniais – gaujomis ir jų veikimu įkalinimo įstaigose. Klasikiniai gaujų kalėjimuose tyrimai, kurių pagrindą sudarė empiriniai duomenys iš Jungtinių Amerikos Valstijų, akcentavo **nuteistųjų bendruomenės fragmentaciją**, susiskaldymą į priešiška vienas kito atžvilgiu nusiteikusias, etniniu pagrindu susiskirsčiusias gaujas, susiformavusias už kalėjimo ribų ir palaikomas iš išorės³³⁸. Tyrėjai gaujas apibrėžė kaip savarankiškas, nusikalstamas organizacijas, kontroliuojančias kalėjimų aplinką, naudojančias bauginimo ir agresyvaus elgesio priemones prieš grupei nepriklausančius narius,

³³⁴ Goffman E. *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Penguin Books, 1961, p. 56–57.

³³⁵ Irwin J., Cressey D. R. *Thieves, Convicts and the Inmate Culture // Social Problems*, 1962, Vol. 10 (2), p. 142–155.

³³⁶ Ten pat, p. 145.

³³⁷ Plačiau žr.: Petkevičiūtė R., 2015, p. 18–20.

³³⁸ Plačiau žr.: Jacobs J. B. *Stateville: The Penitentiary in Mass Society*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1977.

besivadovaujančias tam tikru elgesio modeliu. Tačiau tokių struktūriškai, organizaciškai griežtų, veikiančių tiek įstaigų viduje, tiek išorėje bei palaikančių glaudų kontaktą su išore darinių egzistavimu, kiek ir pačiu gaujų apibrėžimu suabejota už JAV ribų. Gaujų apibrėžimo kritikai pasiūlė dekonstruoti patį terminą dėl jo neatsakingo, nevaldomo, stigmatizuojančio vartojimo, kai kolektyvinis deviantinis elgesys kriminalizuojamas klijuojant gaujos etiketę³³⁹.

Taigi šiuolaikiniai kalėjimų tyrimai vengia neformalų įkalinimo įstaigų gyvenimą „įvilkti“ į tam tikrus aiškius, bet drauge ir ribojančius apibrėžimus, tokius kaip kalėjimų subkultūra, kalinių kodas, organizuotos kriminalinės gaujos ar kriminalinės subkultūros. Tačiau, kita vertus, sutariama, kad šių dienų kalėjimuose egzistuoja nevienalyčiai, dinamiški, mobilūs (nuostatų importavimo ir eksportavimo prasme), **neformalūs santykiai ar organizaciniai dariniai**. Todėl kalėjimų tyrimuose identifikuojami tam tikri bendri socialinio gyvenimo ir kalinčiųjų tarpusavio santykius reguliuojantys daugiau ar mažiau universalūs bruožai, tokie kaip tam tikros neformalios elgesio taisyklės, hierarchinė struktūra, grindžiama vienu nuteistųjų dominavimu ir kitų subordinavimu, nuteistųjų skirstymas pagal tam tikrus reikšmingus kriterijus, nuteistųjų etnis, rasinis ar regioninis susiskaidymas, specifinė kalba. Neformalios nuteistųjų elgesio taisyklės ar kalinių kodas referuoja į draudimus skųsti, išduoti ir vogti iš nuteistųjų, taip pat palaikyti artimą kontaktą su pareigūnais, reikalavimus būti tvirtam psichologiškai, neretai ir fiziškai, nesikišti ne į savo reikalus bei kuo mažiau matyti tai, kas vyksta aplinkui³⁴⁰. Visgi kalėjimo kodas šiais laikais yra itin veikiamas pasikeitusio nuteistųjų požiūrio į bausmės atlikimą, šiandien daugelio nuteistųjų prioritetas – siekis kuo greičiau išeiti į laisvę (lygtinis paleidimas). Todėl didžiąją dalį kalinčiųjų sudaro ramūs, neišsišokantys, įkalinimo įstaigos darbuotojų reikalavimus vykstantys nuteistieji, o tarpusavio santykių pamatas yra ne kalinių kodo ar subkultūrų taisyklės, bet **bendri etniniai, religiniai, ekonominiai ar veiklos interesai**³⁴¹.

Galiausiai šiandien tiriant kalinčiųjų kasdieninį gyvenimą ne taip svarbu pritaikyti ir įvardinti tam tikrus konceptus, tokius kaip kalėjimo subkultūra, kalinių

³³⁹ Phillips C. It ain't nothing like America with the Bloods and the Crips': Gang narratives inside two English prisons // *Punishment & Society*, 2012, Vol. 14 (1), p. 54.

³⁴⁰ Plačiau žr.: Crewe B. *The Prisoner Society. Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*. Calderon Studies in Criminology: Oxford University Press, 2009; Sykes G. M. *The society of captives: A study of a maximum security prison*. NJ: Princeton University Press. Norwood, 1958.

³⁴¹ Carrabine E., Cox P., Lee M., Plummer K., South N. *Criminology. A Sociological Introduction*. Second Edition. London and New York: Routledge, 2004, p. 378.

kodas ar organizuotos grupuotės, kur kas svarbiau gilintis, kodėl nuteistiesiems reikšmingi neformalūs santykiai bei tam tikros solidarumo formos, kokią **pras-
mę ir naudą nuteistiesiems teikia tam tikrų neformalių taisyklių kūrimas**. Ar šios taisyklės būtinos dėl to, kad padeda neutralizuoti tam tikras grėsmes, draudimus ir suvaržymus, ar dėl to, kad suteikia galimybę ir autonomiją transformuoti aplinką ir identitetą, nepriklausomai nuo institucijos įgyvendinamos kontrolės? Galbūt ir dėl to, kad jos kompensuoja prarastus socialinius vaidmenis, ryšius, santykius, patenkina saugumo ir priklausymo tam tikrai grupei poreikį, intensyvesnį socialinį gyvenimą.

12.2. KALINČIŪJŲ KRIMINALINĖ SUBKULTŪRA POSOVIETINĖSE ŠALYSE

Kalinčiųjų neformalius tarpusavio santykius posovietinėse šalyse analizuojantys tyrėjai, siekdami išskirti posovietinių šalių kalėjimams būdingos subkultūros išskirtinumą, vartoja **kriminalinės subkultūros terminą**. Šis terminas pasirenkamas dėl to, kad posovietinių šalių subkultūra nėra kalėjimo subkultūros, kurią tyrėjai konceptualizavo XX a. penktajame ir šeštajame dešimtmeciuose, ar jau minėtų kalėjimo gaujų atitikmuo. Vartojant kriminalinės subkultūros terminą siekiama apibrėžti neformalią nuteistųjų gyvenimo organizavimo tvarką bei Gulago sistema paremtą kalinimo formą, įkalinimo įstaigose įsitvirtinusių sovietiniu laikotarpiu³⁴². Kolektyvinio kalinimo forma³⁴³, kuriai, kaip minėta, būdingas tam tikrų įstaigos kasdienybės priežiūros mechanizmų kūrimas bei aktyvus kalinčiųjų įsitraukimas į įstaigos valdymą, taip pat savitas bendruomeninis gyvenimas, sovietinio bloko šalyse tapo įkalinimo įstaigų socialinio nuteistųjų gyvenimo pamatu. Tokia forma, kai nuteistųjų kontaktai tarpusavyje menkai ribojami, o įstaigų administracija daliai nuteistųjų suteikia neformalius tvarkos palaikymo įgaliojimus, leido nuteistiesiems kurti **stratifikacines, hierarchines struktūras**. Gulago sistemoje įkalinti recidyvistai ar profesionalūs nusikaltėliai buvo parenkami kitų kalinių, vadintų politiniais, priežiūrai ir kontrolei. Recidyvistai vertinti dėl jų patikimumo ir gebėjimo pavartoti jėgą ir žiaurumą kitų atžvilgiu.

³⁴² Plačiau žr.: *Gasparyan A., Slade G., Van Poecke J., Zaharia V.* Baseline study into Criminal Subculture in Prisons in the Republic of Moldova, 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.coe.int/ro/web/chisinau/support-to-criminal-justice-reforms>>.

³⁴³ Plačiau kolektyvinio kalinimo forma aptarta monografijos *11.2 skirsnyje*.

Kalinys, turintis patirties ir tvarkos palaikymo įgūdžių, galėjo vadovauti grupei Gulago gyventojų, tokį vadovavimą palaimindavo oficialiosios struktūros. Taip kalinamieji buvo įtraukiami į kolonijos valdymą, įgaudavo galios ir tam tikrą autoritetą³⁴⁴. Būtent tokie profesionalūs nusikaltėliai suvaidino svarbų vaidmenį kuriant kalinčiųjų hierarchiją ir neformalias taisykles bei normas ir ilgainiui įgavo teisėtų vagių (rus. *вор в законе*) pavadinimą ir statusą. Vieną kartą įgytas teisėto vagies statusas užtikrino nekvestionuotiną privilegijuotą poziciją kitų nuteistųjų atžvilgiu, nepriklausomai nuo įkalinimo įstaigos, kartu įpareigojo reguliuoti bendrą nuteistųjų gyvenimą, apimantį įvairius kasdieninius gyvenimo klausimus – tokius, kaip konfliktų sprendimas, materialinių išteklių valdymas, tarpusavio santykiai, hierarchinės struktūros palaikymas, elgesio taisyklės³⁴⁵ ir pan. Tokiu būdu sovietinėse įkalinimo įstaigose susiformavo kelios pagrindinės grupės, į kurias nuteistieji buvo skirstomi, remiantis jų požiūriu į priverstinį darbą³⁴⁶ ir bendradarbiavimą su administracija. Pirmą grupę sudarė jau minėti teisėti vagys, profesionalūs nusikaltėliai, darbą ir bendradarbiavimą laikantys negarbingu ir draudžiamu elgesiu. Antra grupė – tikrų vyrų arba vyriškių (rus. *мужики*), šios grupės atstovai nebuvo nusiteikę prieš darbą, tačiau griežtai atsisakydavo bendradarbiauti. Trečia – ožių (rus. *козлы*) – grupė buvo glaudžiai susijusi su įstaigų darbuotojais, ožių tikslas – teikti informaciją darbuotojams. Galiausiai ketvirtoji, žemiausia grupė hierarchinėje sistemoje formuota „išaiškintiems“ ožiams taikant simbolinio pažeminimo bausmes ir paverčiant juos nuleistaisiais (rus. *опущенные*) ar neliečiamaisiais, į šią grupę patekdavo pažeidę neformalias nuteistųjų taisykles arba turėję kontaktą su nuleistaisiais³⁴⁷.

Posovietinių šalių įkalinimo įstaigų tyrėjai išskiria keletą esminių priežasčių, dėl kurių iš sovietinio laikotarpio paveldėta kriminalinė subkultūra vienokiu ar kitokiu pavidalu posovietinėse šalyse **išlieka kalinčiųjų socialinio gyvenimo pamatu**. Ukrainos įkalinimo įstaigas tyręs A. Symkovychius akcentuoja, kad kriminalinė subkultūra arba kitaip – neformali nuteistųjų palaikoma tvarka – išlieka reikšminga dėl to, kad ji atlieka tas funkcijas, kurių valstybė, kitaip tariant, įstaigų vadovybė ir jų darbuotojai, nepajėgūs atlikti. Neformalus kalinčiųjų valdymo

³⁴⁴ Applebaum A. GULAG. A History of the Soviet prison camp. New York: Doubleday, 2003.

³⁴⁵ Gasparyan A., Slade G., Van Poecke J., Zaharia V. Baseline study into Criminal Subculture in Prisons in the Republic of Moldova, 2018, p. 9–10.

³⁴⁶ Kaip minėta monografijos 4 skyriuje, toks terminas iki šio išlikęs LR BVK 9 ir 65 straipsniuose.

³⁴⁷ Vavokhine Y. The (post)-soviet prison subculture faced with the use of self-management doctrines by the corrections administration // Varia, 2004, Vol. 1, p. 1–15.

mechanizmai reikalingi tol, kol **valstybė nesugeba užtikrinti saugumo, atitinkamo kontrolės lygmens, aktyvesnės darbuotų intervencijos**, taip pat tol, kol nepasiūlo alternatyvių mediacijos, kalinių tarpusavio santykių, tai pat santykių su darbuotojais palaikymo būdų. Tokiu atveju neformalios taisyklės, hierarchinė struktūra tampa vieninteliu nuteistiesiems lengviausiai suprantamu ir geriausiai pažįstamu būdu palaikyti tvarką, taip pat tarpusavio santykius paversti aiškiais ir nuspėjama. Subkultūra ne tik supaprastina tvarką ir kasdienybę, užtikrina greitą ir efektyvią komunikaciją, kurios kolektyvinio kalinimo atveju, esant tokiam intensyviai nuteistųjų tarpusavio kontaktui, įstaigų darbuotojai negali užtikrinti, bet ir patenkina tokius poreikius, kaip priklausomybės tam tikrai grupei, įvaizdžio, statuso ir tam tikro socialinio vaidmens kūrimo, gyvenimo įkalinimo įstaigoje pavairinimo. Be to, tokia kalinimo forma, kai nuteistųjų priežiūros intensyvumas dėl nuteistųjų koncentracijos ir gyvenimo didelėmis grupėmis yra ribotas, garantuoja dažną neteisėtą elgesį, pavyzdžiui, disponavimą narkotinėmis medžiagomis bei jų vartojimą, azartinius žaidimus ar įvairių nelegalių prekybą ir pan. Natūralu, kad su tokiomis veiklomis susiję santykiai ir konfliktai negali būti sprendžiami darbuotojų akivaizdoje. Nors neretai kriminalinė subkultūra siejama su dominavimu santykiais ir smurto paplitimu, tačiau tuo pat metu subkultūra laikoma smurto užkardymo priemone ir tvarkos palaikymo garantu, kai nuteistieji sprendžia iškilusias problemas, laikydamiesi nustatytų elgesio normų. Taigi visos šios išvardintos priežastys ir toliau lemia neformalių taisyklių vyravimą ir išsaugo jų reikšmę posovietinėse įkalinimo įstaigose³⁴⁸.

Kitų empirinių tyrimų rezultatai tik patvirtina išvardintus argumentus, pavyzdžiui, 2018 m. Moldovos įkalinimo įstaigose atliktas tyrimas, kurio metu buvo analizuojamas ir vertinamas kriminalinės subkultūros paplitimas, atskleidė, kad daugiau nei pusė tyrimo dalyvių sutinka (su teiginiu visiškai sutiko 51 proc.), kad atliekant bausmę **svarbiau laikytis neformalių nuteistųjų negu administracijos nustatytų taisyklių**, taip pat kad tiems, kurie atsisako laikytis taisyklių, išgyventi įkalinimo sąlygomis yra kur kas sunkiau (su teiginiu sutiko 47 proc.). Pusė tyrimo dalyvių (49,1 proc.) prisipažino labiau pasitikintys lyderiaujančiais nuteistaisiais negu įstaigų darbuotojais. Įstaigų darbuotojų nuomonė tyrimo atveju menkai

³⁴⁸ Plačiau žr.: *Symkovych A. The 'inmate code' in flux: A normative system and extralegal governance in a Ukrainian prison // Current Sociology, 2017, Vol. 66 (7), p. 1087–1105; Symkovych A. The Ukrainian response to sykes: prisoner hierarchy and self-rule–power, legitimacy, and dynamics // The British Journal of Criminology, 2018, Vol. 58, p. 1087–1106.*

skyrėsi nuo nuteistųjų – 64 proc. darbuotojų sutiko, kad nuteistieji daugiau dėmesio turėtų kreipti į neformalias negu į administracijos taisykles, kartu 47 proc. teigė, kad nesilaikantiems subkultūros sunkiau prisitaikyti prie kalėjimo aplinkos. Todėl viena pagrindinių tyrimo išvalgų ir tyrėjų rekomendacijų yra didinti darbuotojų pajėgumus, kompetencijas, keisti požiūrį, kad subkultūra darbuotojams neatrodytų parankiu valdymo, kontrolės ir derybų įrankiu bei neišvengiamu ir būtinu nuteistųjų tarpusavio santykių reguliavimo mechanizmu³⁴⁹.

Nagrinėjant **kriminalinės subkultūros apraiškas Lietuvos įkalinimo įstaigose** taip pat galima papildyti empirinius argumentus iš jau minėtų posovietinių šalių³⁵⁰. Lietuvoje po nepriklausomybės atgavimo kriminalinės subkultūros sistema tapo autonomiškesnė ir pradėjo kisti savitu būdu. Šiuo metu Lietuvos vyrų pataisos namuose egzistuojančiai subkultūrai, nuteistųjų vadinamai *paniatijomis* (rus. *понятия*, liet. *supratimai*), būdingi tokie bruožai: hierarchinė sistema ir nuteistųjų skirstymas į kastas, nuteistųjų garbės kodeksas, apimantis reikalavimus nebendradarbiauti su pareigūnais, neišduoti bendrininkų ar nesižeminti, taip pat taisyklės, kuriomis reguliuojamas kasdienis gyvenimas ir santykiai pataisos namuose. Pačių nuteistųjų teigimu, *paniatijos* – ganėtinai ryškus ir universalus reiškiny, pasireiškiantis visose Lietuvos įkalinimo įstaigose, ir, priklausomai nuo tam tikrų pataisos namų specifikos, gali egzistuoti tik nedidelės subkultūros korekcijos. Nuteistųjų hierarchiją sudaro šios pagrindinės grupės: 1) valdantieji ir priklausantys šiai aplinkai, kitaip tariant, tie, kurie turi aukščiausią statusą bei autoritetą, ir tie, kurie, nors ir neužima pačios aukščiausios pozicijos, turi sprendimų priėmimo galią, vadinamieji *bachūrai*; 2) pavaldieji ir valdomieji, atliekantys valdančiųjų pavestas užduotis, kitais atvejais tarnaujantys aukšto statuso nuteistiesiems; 3) vidurinę grandį sudaro dirbantys nuteistieji, kurie sprendžiamąjo balso ar atitinkamo autoriteto neturi, kiek žemiau yra ir atsiskaitantys laikytis subkultūros nuteistieji, kurių skaičius pastaruoju metu vis didėja; 4) ant

³⁴⁹ Gasparyan A., Slade G., Van Poecke J., Zaharia V. Baseline study into Criminal Subculture in Prisons in the Republic of Moldova, 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.coe.int/ro/web/chisinau/support-to-criminal-justice-reforms>>.

³⁵⁰ Taip pat žr.: Vaičiūnienė R., Tereškinas A. Adaptation to Imprisonment in Lithuanian Men's Prisons // Damboeanu C. (ed.). Sociological Studies on Imprisonment. A European Perspective. Bucharest: Tritonic, 2015, p. 71–114; Vaičiūnienė R., Tereškinas A. Transformations in Prison Subculture and Adjustment to Imprisonment in Post-Soviet Lithuanian Penitentiary Institutions // East European Politics and Societies and Cultures, 2017, Nr. 31 (3), p. 659–679; Slade G., Vaičiūnienė R. In comparative perspective: The effects of incarceration abroad on penal subjectivity among prisoners in Lithuania // European Journal of Criminology, 2018, Vol. 15 (2), p. 217–234.

žemiausio hierarchijos laiptelio rikiuojasi engiamieji, tokie kaip skundikai arba nuskriaustieji, su kuriais *normalių* nuteistųjų kontaktas ne tik nepageidaujamas, bet ir draudžiamas³⁵¹. Pagrindinės subkultūros taisyklės, nuteistųjų teigimu, apima reikalavimus neskūsti, atiduoti skolas, nebendradarbiauti su įkalinimo įstaigų darbuotojais, apginti savo garbę, nesekti kitų nuteistųjų ir jų neskūsti. Taip pat reikalaujama nevogti iš kitų kalinčiųjų, vengti kontaktų su žemiausios kastos atstovais, esant būtinybei paremti kitus nuteistuosius, atsakyti už savo žodžius³⁵².

Nors hierarchinė sistema, lyginant ją su Rusijos įkalinimo įstaigomis³⁵³, yra išlaikiusi savo sandarą, kartu ji **nėra statiška**, subkultūros reikšmė kinta. Subkultūrą modifikuoja materialinės padėties svarba, kalinčiojo finansiniai pajėgumai tampa labai svariu argumentu, galinčiu nulemti jo statusą tarp nuteistųjų.

Kitu svarbiu elementu, sąlygojančiu subkultūros permąstymą, tampa **lygtinis paleidimas** ir bendrai pasikeitęs nuteistųjų požiūris į bausmės atlikimą. Performuojant baudimo tikslus, keičiant nuteistųjų ir pareigūnų santykius, sėkmingai vykdamas įvairias reintegracijos ar kitokias elgesio keitimo programas, kalėjimo subkultūros aktualumas blanksta. Tai rodo ir nehomogeniškas nuteistųjų požiūris į subkultūrą: vieni subkultūrą laiko nusikalstamo ar agresyvaus elgesio stimuliatoriumi ir akcentuoja jos žalą, kiti subkultūrą mato kaip stabilumo ir tvarkos pamatą, todėl pasisako už subkultūros išlaikymą³⁵⁴. Būtent tokie pokyčiai būdingi ir kitoms posovietinėms šalims, pavyzdžiui, Ukrainoje taip pat stebimas subkultūros reikšmės mažėjimas, siejamas su laisvės atėmimo bausmės supratimo pokyčiais, lygtinio paleidimo svarba³⁵⁵. Tai tik parodo, kad šios transformacijos yra tinkama terpė keisti nuteistųjų požiūrį, nuteistųjų ir darbuotojų santykius bei pačią baudimo kultūrą.

³⁵¹ Petkevičiūtė R., 2015, p. 77–78.

³⁵² Plačiau žr.: Kudirka R. Kalėjimo, kriminalinio ir narkomanų žargono žodynas. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Kitos knygos, 2014; Petkevičiūtė R. Įkalinti vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų podkultūroje // Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas, 2010, Vol. 1 (2), p. 147–170; Petkus A. Kriminalinė subkultūra Lietuvos penitencinėse įstaigose: kriminologinė analizė. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006; Piškinaitė-Kazlauskienė L. Lietuvos kalinių vyrų buitinis ir bendravimo kultūra // Liaudies kultūra, 2001, Nr. 3, p. 28–35.

³⁵³ Vavokhine Y. The (post)-soviet prison subculture faced with the use of self-management doctrines by the corrections administration // *Varia*, 2004, Vol. 1, p. 1–15.

³⁵⁴ Petkevičiūtė R., 2015, p. 81–84.

³⁵⁵ Symkovych A. The Ukrainian response to sykes: prisoner hierarchy and self-rule–power, legitimacy, and dynamics // *The British Journal of Criminology*, 2018, Vol. 58, p. 1087–1106.

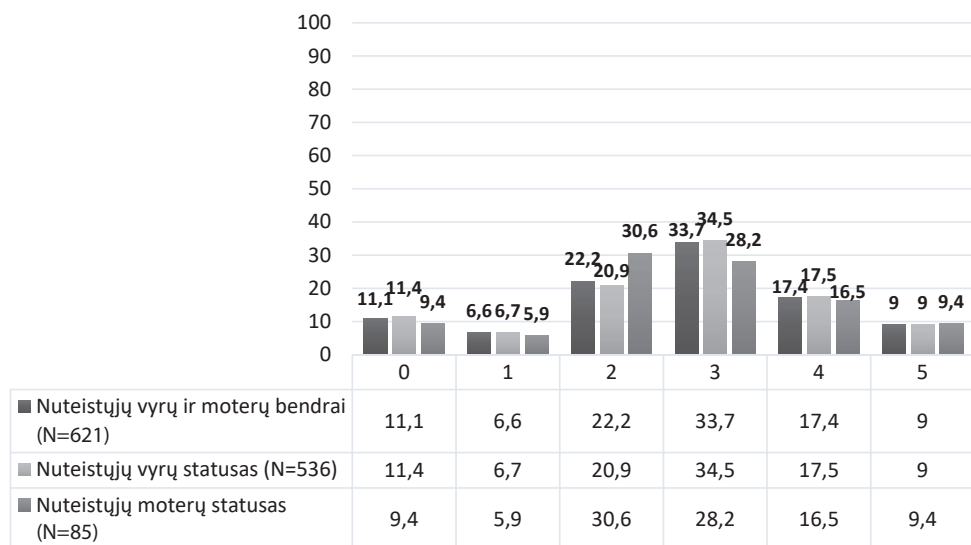
Taigi, viena vertus, galima teigti, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose subkultūra vis dar yra reikšmingas tarpusavio santykių ir kasdienės tvarkos reguliavimo komponentas, tą rodo ir 2012–2013 m. atlikto tyrimo duomenys: 35 iš 60 kokybiniame tyrime dalyvavusių nuteistųjų teigė, kad prisitaikant prie kalėjimo aplinkos ir siekiant joje kuo sėkmingiau adaptuotis **svarbu laikytis subkultūros taisyklių**. Taip pat svarbu pažymėti, kad nuteistieji pradeda kalbėti ne apie subkultūros taisyklių laikymąsi, bet apie prisitaikymą, kuris reiškia, kad subkultūros svarbu laikytis tik tiek, kiek būtina norint **išvengti nemalonumų**, tačiau derėtų riboti per intensyvų išitraukimą ir daugiau rūpintis individualiais tikslais ir savo pačių gerove³⁵⁶.

Apibendrinant teigtina, kad subkultūros pokyčiai gali būti vertinami dvejopai: įkalinimo įstaigų be subkultūros vizija žada išvaduoti iš griežto susiskirstymo ir per intensyvaus nuteistųjų tarpusavio santykių reguliavimo, tačiau ta pati vizija grasina nuteistųjų socialinį pasaulį palikti be aiškios struktūros, kuriame kiekvienas nuteistasis turi jam priskirtą vietą, gali būti pereinama prie centralizuoto valdymo, sutelkiančio aukščiausią statusą turinčių nuteistųjų rankose. Visgi pagrindine sėkmingo subkultūros egzistavimo prielaida galima laikyti **fizinę sovietinio tipo įkalinimo įstaigų erdvę**, įtvirtinančią kolektyvinio kalinimo principus ir esančią palankia terpe nuolatiniam ir menkai kontroliuojamam kalinčiųjų kontaktui. Taip pat ir per menkas darbuotojų išitraukimas lemia, kad kolektyvinis kalinimas išlieka vienu iš pagrindinių impulsų ir poreikių autonomiškai reguliuoti nuteistųjų santykius.

12.3. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Nors tyrimo metu tiesiogiai apie kriminalinės subkultūros reikšmę nebuvo klausama, tačiau nuteistųjų buvo prašoma įvertinti savo užimamą statusą tarp kitų kalinių (35 pav.), didžioji dalis tyrimo dalyvių statusą dažniausiai vertino vidutiniškai (kai 0 – žemiausias statusas, 5 – aukščiausias), tačiau kartu matyti, kad šiek tiek daugiau respondentų save priskyrė prie aukštesnio statuso nuteistųjų. Kaip matyti 35 pav., laisvės atėmimo bausmę atliekančių **moterų** ir **vyrų** statuso vertinimas skyrėsi tik labai nežymiai.

³⁵⁶ Petkevičiūtė R., 2015, p. 84–85. Taip pat žr.: Subačiūtė J., Gedaminskaitė A. Kriminalinės subkultūros apraiškos įkalinimo įstaigoje ir gatvės subkultūrose: Panevėžio pataisos namuose kalinčių moterų ir nacionalistinių pažiūrų skinhedų lyginamoji analizė // Kriminologijos studijos, 2018, Nr. 6, p. 101–115.

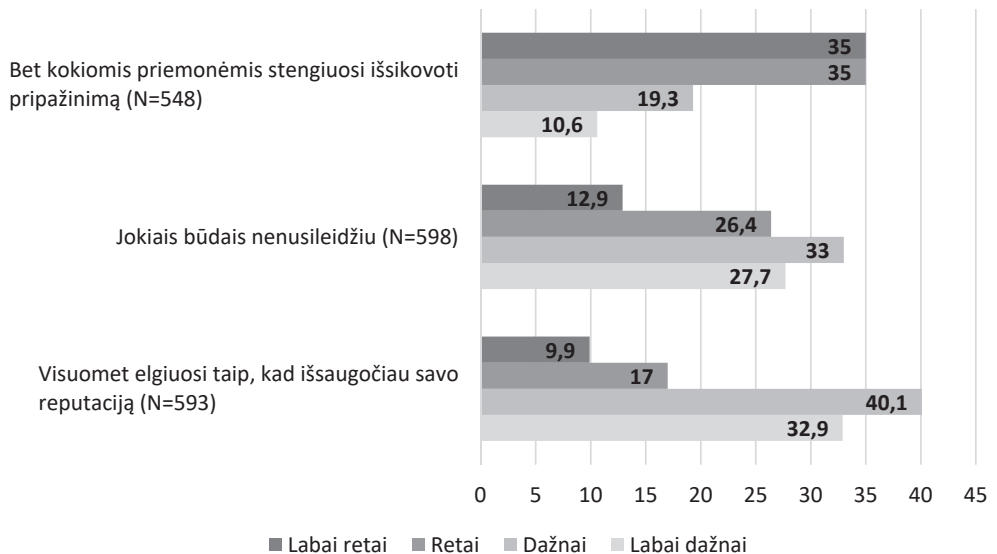
35 pav. Kalinčiųjų statusas (0 – žemas, 5 – aukštas, proc.)

Nuteistųjų statusas taip pat reikšmingas atskleidžiant nuteistųjų nuomonių diferenciaciją. Iš žemiau pateiktos 33 lentelės matyti, kad **nuteistieji, kurie savo statusą vertino kaip labai žemą arba žemą, santykį su kitais įkalintaisiais vertino mažiausiai teigiamai**, iš dalies žemam arba iš dalies aukštam statusui save priskiriantys – vidutiniškai teigiamai, aukštam arba labai aukštam statusui save priskiriantys – labiausiai teigiamai ($p=0,01$ arba $p < 0,001$). Taip pat matyti, kad labai žemu savo statusą laikę nuteistieji labiau nuogąstavo dėl savo saugumo, palyginti su iš dalies aukštą, aukštą arba labai aukštą statusą turinčiais nuteistaisiais, o savo statusą laikantys žemu, iš dalies žemu arba iš dalies aukštu labiau nuogąstavo dėl savo saugumo palyginti su aukštą arba labai aukštą statusą turinčiais nuteistaisiais (p nuo 0,033 iki $< 0,001$). Žemiausiam statusui save priskiriantys nuteistieji įvardino turintys daugiau problemų lyginant juos su labai aukštą statusą turinčiais ($p=0,005$). Taigi tyrimo duomenys rodo, kad **žemesniam statusui save priskiriantys nuteistieji santykį su kitais nuteistaisiais vertino daugiau neigiamai, įvardino turintys daugiau problemų ir labiau nuogąstavo dėl savo saugumo**. Šie duomenys leidžia daryti prielaidą, kad neformalus susiskirstymas bei statusas tarp nuteistųjų sąlygoja nuteistųjų tarpusavio santykius, yra susijęs su tam tikromis įtampomis ir baimėmis bei kylančiais nesutarimais.

33 lentelė. Kalinių statuso ir išvestinių kriterijų sąsajos

Įverčiai	Labai žemas	Žemas	Iš dalies žemas	Iš dalies aukštas	Aukštas	Labai aukštas			
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	F	df	p
Atmosfera	2,33 (0,89)	2,22 (0,58)	2,37 (0,67)	2,19 (0,65)	2,19 (0,66)	2,19 (0,82)	1,418	5	0,216
Santykis su kitais kaliniais	2,41 (0,57)	2,49 (0,50)	2,78 (0,46)	2,86 (0,47)	3,13 (0,43)	3,24 (0,42)	31,812	5	< 0,001
Santykis su darbuotojais	2,68 (0,72)	2,50 (0,67)	2,52 (0,61)	2,48 (0,59)	2,59 (0,63)	2,52 (0,68)	1,155	5	0,330
Nuogaštavimas dėl saugumo	2,19 (0,90)	1,98 (0,67)	1,95 (0,73)	1,83 (0,65)	1,49 (0,49)	1,49 (0,56)	11,816	5	< 0,001
Kylančios problemos	2,10 (1,06)	2,04 (1,00)	1,86 (0,94)	1,76 (0,90)	1,78 (0,91)	1,49 (0,72)	3,317	5	0,006

ANOVA. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

36 pav. Su pripažinimu ir reputacijos išsaugojimu susijęs kaliniųjų elgesys (proc.)

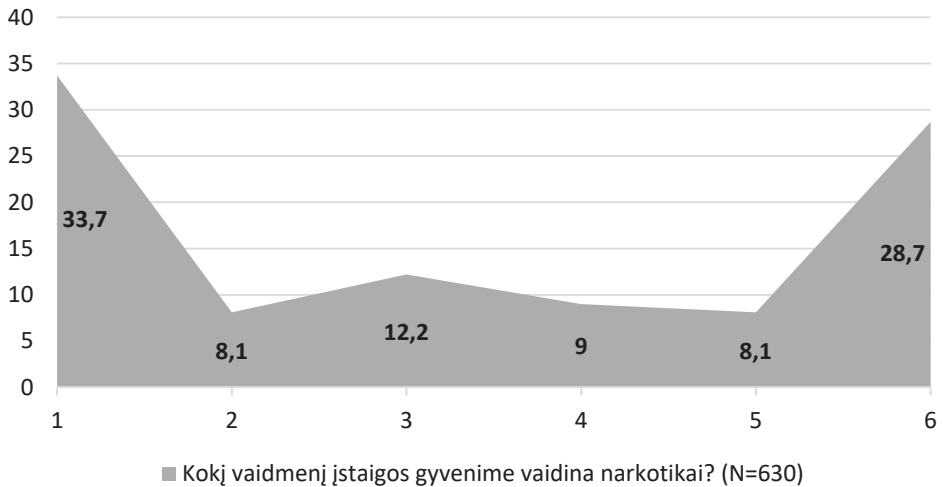
Statuso ir reputacijos svarbą atskleidžia ir aukščiau esančiame 36 pav. pateikti duomenys. Didžioji dalis respondentų prisipažino, jog elgiasi (labai dažnai – 32,9 proc., dažnai – 40,1 proc.) taip, kad **išsaugotų savo reputaciją**, o jokiais būdais **kitiems nenusileidžiantys** teigė 60,7 proc. tyrimo dalyvių (27,7 proc. – labai dažnai, 33 proc. – dažnai). Bet kokiomis priemonėmis dėl **pripažinimo kovojantys** nurodė trečdalis nuteistųjų (labai dažnai – 10,6 proc., dažnai – 19,3 proc.).

Nuteistųjų statuso analizė rodo, kad **statusas sąlygoja tarpusavio santykius ir aplinkos vertinimą**. Viena vertus, tyrimas rodo, kad tik ketvirtadalis jame dalyvavusių nuteistųjų identifikuoja su aukštą ar labai aukštą statusą turinčiais nuteistaisiais, o didžioji dalis kalinčių nuteistųjų statuso prasme save priskiria prie vidurinės grandies. Kita vertus, reputacijos išsaugojimo svarbą akcentavo net 70 proc. tyrimo dalyvių, tokie rezultatai neabejotinai patvirtina tam tikro statuso turėjimo ir išsaugojimo svarbą.

Kaip minėta teorinėje šio skyriaus dalyje, kalbėdami apie kriminalinę subkultūrą įkalinimo įstaigose kalėjimų tyrėjai akcentuoja neformalaus nuteistųjų valdymo ir kasdieninio gyvenimo reguliavimo mechanizmus. Neformalaus valdymo indikatoriais laikomas **įvairios neteisėtos veiklos paplitimas**, pavyzdžiui, psichotropinių medžiagų platinimas, turėjimas ir vartojimas, taip pat įvairios kitos draudžiamos veiklos ar kasdieninio gyvenimo reguliavimo taisyklės, kurios naudojamos kaip priešprieša formaliai įkalinimo įstaigų tvarkai. Vienu iš svarbių neformalaus valdymo draudžiamos veiklos pavyzdžiu kalėjimų tyrėjai laiko narkotinių medžiagų paplitimą įkalinimo įstaigose. Pavyzdžiui, Moldovos įkalinimo įstaigose atliktame kriminalinės subkultūros tyrime, kuriame fiksuotas ryškus tiek pačių nuteistųjų, tiek įstaigų darbuotojų neformalių nuteistųjų taisyklių pripažinimas ir palaikymas, kartu akcentuotas ir didžiulis narkotikų distribucijos įkalinimo įstaigose mastas. Moldovos tyrimo atveju narkotikus kaip didelę įstaigose egzistuojančią problemą akcentavo net 56,7 proc. tyrimo dalyvių³⁵⁷.

Taigi šio tyrimo metu nuteistųjų taip pat klausta, **kokį vaidmenį įkalinimo įstaigose vaidina narkotikai**, turint omenyje ne tik vartojimą, bet ir platinimą. Kaip matyti iš žemiau pateikto 37 pav., nuteistųjų atsakymai pasiskirstė į daugumą apylyges grupes – 36,8 proc. teigė, kad narkotikai **vaidina didelį vaidmenį**, o 41,8 proc. – kad vaidina **neriekšmingą vaidmenį** (37 pav.).

³⁵⁷ Plačiau žr.: Gasparyan A., Slade G., Van Poecke J., Zaharia V. Baseline study into Criminal Subculture in Prisons in the Republic of Moldova, 2018.

37 pav. Narkotikų vaidmuo įkalinimo įstaigose (1 – menkas vaidmuo, 6 – didelis vaidmuo; proc.)

Kaip pažymima monografijos *17.7 skirsnyje*, narkotikų svarba ar įvairių kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimas reikšmingai varijuoja priklausomai nuo įkalinimo įstaigos. Tai leidžia kalbėti ne tik apie skirtingus nuteistųjų poreikius tam tikrose įstaigose, bet ir apie narkotinių medžiagų prieinamumą ir skirtingus neformalaus nuteistųjų valdymo mechanizmus, prisidedančius prie narkotikų distribucijos.

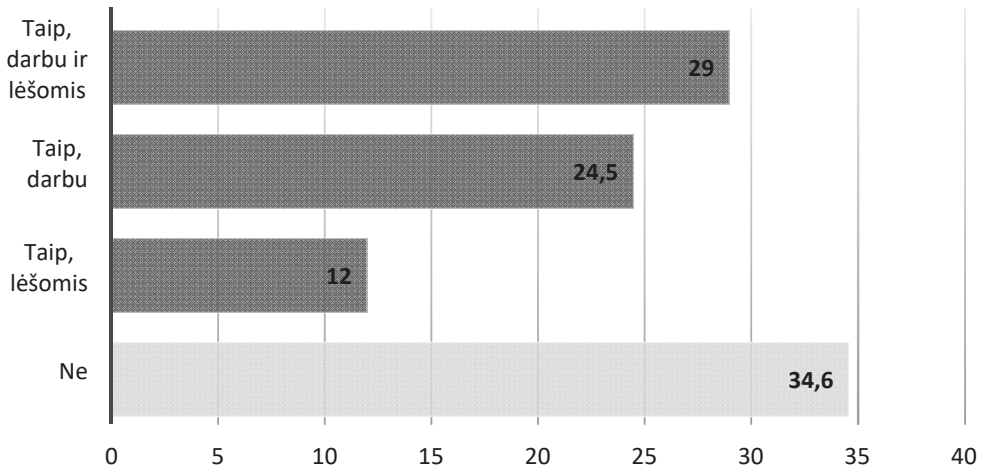
Neformalių valdymo mechanizmų įkalinimo įstaigose įsitvirtinimas sietinas ir su **pareigūnų vaidmeniu, vykdomos kontrolės intensyvumu, pasitikėjimu pareigūnais**. Kaip teigia A. Symkovychius, neformalūs nuteistųjų santykiai veši ten, kur trūksta **aktyvaus** pareigūnų įsitraukimo, jų sprendimų priėmimo **aiškumo ir skaidrumo**, nulemiančio ir nuteistųjų pasitikėjimą³⁵⁸. Kaip jau aptarta, tyrimo rezultatai susiję su pasitikėjimu pareigūnais, ypač vadovybe ir prižiūrėtojais, kuriais nepasitikėjimą išreiškė virš 90 proc. tyrimo dalyvių, verčia ieškoti neformalių nuteistųjų taisyklių reikšmės įstaigose bei pasitikėjimo pareigūnais sąsają.

2012–2013 m. atliktame Lietuvos pataisos namuose kalinčių vyrų prisitaikymo prie kalėjimo aplinkos tyrime atskleidžiama, kad vis didesnę reikšmę kriminalinėje subkultūroje ir neformaliuose nuteistųjų santykiuose užima finansiniai

³⁵⁸ *Symkovych A.* The Ukrainian response to sykes: prisoner hierarchy and self-rule–power, legitimacy, and dynamics // *The British Journal of Criminology*, 2018, Vol. 58, p. 1088.

ištekliai, kuriais nuteistieji disponuoja ir kuriuos naudodami gali perkurti esamą erdvę, kartu ir santykius. Minėto tyrimo metu pastebėta, kad nuteistieji už savo lėšas remontuojasi gyvenamąsias patalpas, įsigyja reikalingus daiktus ar buitinę techniką. Tokiu būdu nuteistiesiems suteikiama galimybė organizuoti savo buitį bei valdyti savo erdvę. Toks intensyvus erdvės valdymas sąlygoja ir tam tikrų neformalių reguliavimo mechanizmų poreikį. Tyrime konstatuota, kad nuteistieji, savo lėšomis pasidarę remontą ar įsigiję būtinų daiktų, **reikalauja tam tikro finansinio indėlio iš naujai atvykusių nuteistųjų.**

Šiame tyrime nuteistųjų taip pat klausta (taip pat žr. monografijos 4.2 *skirsnį*), ar jiems yra tekę finansiškai ar kitais būdais prisidėti prie gyvenamosios patalpos remonto (38 pav.).

38 pav. Ar teko prisidėti prie gyvenamosios patalpos remonto? (proc., N=677)

Šiek tiek daugiau nei trečdalis nuteistųjų teigė, kad jiems nėra tekę prisidėti prie remonto, likusieji nuteistieji akcentavo vienokia ar kitokia forma prisidedantys: **lėšomis** (12 proc.), **darbu ir lėšomis** (29 proc.), **tik darbu** (24,5 proc.). Atliekant tyrimą vienuose iš pataisos namų nuteistieji prisipažino, kad tam tikromis priemonėmis, esančiomis pataisos namuose, pavyzdžiui, biliardo stalu, negali naudotis, nes jį yra įsigijusi tam tikra grupė asmenų, todėl visiems jis nėra prieinamas. Galimybę už savo lėšas gerinti įkalinimo sąlygas derėtų laikyti ypač ydinga todėl, kad tai padeda įtvirtinti **dominavimu grįstus santykius**, kurti tam tikrus neformalius tarpusavio santykių reguliavimo ir manipuliavimo jais mechanizmus.

Kaip pabrėžiama kituose tyimuose³⁵⁹, kriminalinės subkultūros reikšmė Lietuvos įkalinimo įstaigose menksta, subkultūra transformuojama, tačiau tikėtina, kad, subkultūrai praradus reikšmingumą, nuteistieji ieškos naujo socialinių santykių įprasminimo ir aplinkos reguliavimo pamato. Todėl derėtų atkreipti dėmesį, kad nebūtų sudarytos itin palankios sąlygos klostytis iš komercinių paskatų kylantiems santykiams, paremtiems sunkiai valdomu finansiniais resursais disponuojančių nuteistųjų dominavimu.

³⁵⁹ *Petkevičiūtė R., 2015.*

13. ĮKALINTŲ ASMENŲ SANTYKIAI SU PERSONALU

Kai kurie įkalintų asmenų santykių su personalu aspektai buvo aptarti monografijos *11 skyriuje*, laikant juos svarbiu socialinio gyvenimo kokybės ir emocinio klimato elementu. Šiame skyriuje jie analizuojami plačiau – jų svarbą siejant su pagrindiniu kalinimo tikslu (resocializacija), tarptautinių kalinimo standartų nuostatomis, kultūriniais žmonių tarpusavio santykių ypatumais, nusikalstamo elgesio veiksniais, stigmatizacijos prevencija ir socialinės integracijos prielaidomis, taip pat pozityvaus autoriteto ir paskatinimo svarba³⁶⁰.

Šioje monografijoje jau ne kartą minėta, kad įkalinimo sistemoje vyraujantys santykiai yra **sutirštintas įvairios socialinės problematikos laisvėje atspindys**. Žinoma, kad totalitarinė spauda formuoja savitą požiūrį į kitą žmogų, skatina nepasitikėjimą, uždarumą, įvairiausių stereotipus. Galima paminėti ir visišką socialinės minties devalvaciją – sovietinės ideologijos persmelktų socialinių mokslų palaidojimas nekompensavo didelės baltos socialinių mokslinių žinių dėmės ir iš karto nesukūrė laisvės, demokratijos ir teisingumo idėjomis paremto socialinio žinojimo (apie socialinio solidarumo suvokimo svarbą žr. monografijos *2 skyrių*). Gera socialinė teorija svarbi ne vien mokslui, ji svarbi ir praktikai – socialinių tyrimų trūkumas neleidžia komunikuoti (būsimam) įkalinimo įstaigų personalui svarbių empirine patirtimi paremtų žinių. Tuomet jų vietą blogiausiu atveju užima žiniasklaidos brukamos klišės, geresniu atveju – vadovaujamosi bendrąja etika ir mokomasi iš formuojamos patirties. Tačiau šiai patirčiai gali trūkti svarbių atspirties taškų, platesnio matymo, teorinių ramsčių, be kurių lengva nuslysti į paprastą pragmatizmą ir praktinius sprendimus, kurie nebūtinai atitinka realius poreikius ir ilgalaikę perspektyvą.

Tai, kad **kalinių santykių su personalu kontekstas** pototalitarinėse ir daug ilgesnį laiką socialinę gerovę kuriančiose valstybėse skiriasi, rodo šis pavyzdys: su nostalgija įkalinimą Švedijoje prisimena vienas kalinys, pervežtas toliau atlikti bausmę Lietuvoje: „Bet svarbiausia – žmogiškumas. Įsivaizduokite: atvežė mane iš vieno kalėjimo į kitą. Išlipau iš mašinos, nuėmė antrankius. Pribėgo to kalėjimo budėtojas, sveikinasi. Beje, ten visi su tavimi sveikinasi!“³⁶¹ Daugėjant kalinių, parsisųstų į Lietuvą iš kitų Europos valstybių tolesniam laisvės atėmimo bausmės

³⁶⁰ Taip pat žr. *Sakalauskas G.*, 2015b. Šis skyrius parengtas šio straipsnio pagrindu.

³⁶¹ *Gudavičiūtė D.* Švediškų kalėjimų rojus – Lukiškių kalinio sapnuose // *Lrytas.lt*, 2014-03-10.

vykdymui, gausėja ir asmeninių palyginimų apie elgesį su įkalintais asmenimis vienoje ar kitoje šalyje³⁶². Kartais metodologiškai sunku palyginti įvairiose šalyse esamų santykių tarp kalinių ir personalo pobūdį, todėl tokios asmeninės patirtys (kokybiniai tyrimai) yra svarbus, skirtumus parodantis šaltinis. Vis dar per daug retai šie palyginimai bent jau Europos mastu linksta Lietuvoje veikiančios įkalinimo sistemos naudai – lygiai taip pat kaip ir tarptautinių mokslinių tyrimų rezultatai³⁶³, tarptautinių organizacijų³⁶⁴, nacionalinių nevyriausybinių organizacijų³⁶⁵ ir Seimo kontrolierių³⁶⁶ ataskaitose daromos išvados, teismų sprendimuose

³⁶² *Mikelionytė I.* Papasakojo apie kalėjimus Norvegijoje: ne kalėjimas, o namai // Delfi.lt, 2014-04-11; *Sinkevičius D.* Sukilo Danijoje kalintys lietuviai: nenorime, kad mus išlaikytų Lietuva // Delfi.lt, 2014-06-16; *Valiuškevičiūtė E.* Nauji kalėjimai Lietuvoje primins viską, tik ne kalėjimus // Lrytas.lt, 2014-04-14; *Žalimas E.* Baisiausias Norvegijoje kalinčių lietuvių košmaras – grįžti į Lietuvą // Lrytas.lt, 2013-10-31; *M. Nuteistųjų artimieji* papasakojo apie kitokį kalinių gyvenimą: „Man jų gaila“ // Lrytas.lt, 2017-06-18; *Chadasevičius S.* Kalinio žmonos išpažintis: iš mano vyro „pataisos“ namuose daro žvėrį, pati jaučiuosi kaip atmata // 15min.lt, 2017-07-16.

³⁶³ *Drenkhahn K.* Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės. Tarptautinio mokslinio tyrimo rezultatai. Greifswaldo universitetas, Teisės institutas, 2009. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/data/11ilgalikis-ikalinimas.pdf>>; *Drenkhahn K., Dudeck M., Dünkel F.* Long-Term Imprisonment and Human Rights. Routledge, 2014.

³⁶⁴ *Council of Europe.* Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 November to 4 December 2012. CPT/inf (2014) 18. Strasbourg, 4 June 2014. Prieiga per internetą: <<http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2014-18-inf-eng.pdf>>; *Council of Europe.* Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>>; *Council of Europe.* Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018. CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/168095212f>>.

³⁶⁵ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2011–2012: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2013–2014: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2015; Žmogaus teisės Lietuvoje 2016–2017. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018. Prieiga per internetą: <<http://hrmi.lt/leidiniai/>>.

³⁶⁶ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos ataskaita dėl žmogaus teisių padėties Alytaus pataisos namuose. 2016-07-21, Nr. 2016/1-55. Prieiga per internetą: <http://www.lrski.lt/images/dokumentai/2016-07-21_Ataskaita_dl_mogaus_teisi_padties_Alytaus_PN_Nr.55.pdf>; Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos ataskaita dėl žmogaus teisių padėties Kybartų pataisos namuose ir Pravieniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje. 2017-06-30, Nr. 2017/1-63. Prieiga per

konstatuojami faktai³⁶⁷, netgi užsienio šalių vyriausybių ir teismų vertinimai³⁶⁸, pranešimai žiniasklaidoje³⁶⁹. Šie duomenys objektyviai parodo ir **esamų santykių kokybę**, dėl kurios neteisinga būtų kaltinti kalinius ir (ar) personalą. Juos formuoja ir jiems įtaką daro **kompleksiški ir sisteminiai veiksniai** – pavienių asmenų galimybės jiems pasipriešinti yra labai nedidelės. Ir kaliniai, ir personalas ieško geriausių ir konkrečioje situacijoje tinkamiausių problemų sprendimo strategijų, turėdami tik labai ribotas kitokio pasirinkimo galimybes. Netinkama infrastruktūra, kompetencijos trūkumas, erdvės veiklos refleksijai nebuvimas, nepalaikymas iš vadovybės pusės, lokalinis sisteminis solidarumas, motyvacijos trūkumas dažniausiai labai supaprastina pasirenkamus sprendimus. Todėl labai svarbu pažvelgti giliau ir plačiau nei matoma kasdienybės realybė, suvokti ir įvertinti visą sisteminių kontekstą.

internetą: <<http://www.lrski.lt/images/dokumentai/2017-06-30-Ataskaita-dl-mogaus-teisi-padties-Kybart-PN-ir-Pravienikse-Nr.1-63.pdf>>; Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos ataskaita dėl Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime ir Laisvės atėmimo vietų ligoninėje laikomų asmenų žmogaus teisių padėties. 2018-06-29, Nr. PRJ2018/1-38. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/8-bendri-straipsniai/462-patikrinimu-ataskaitos-ikalinimo-istaigose.html>>.

³⁶⁷ Bylų prieš Lietuvą EŽTT pavyzdžius žr. monografijos *4 skyriuje*; taip pat žr. *Jokubauskas M.* Pataisos įstaigų personalo veiklos humanizavimo prielaidos atsižvelgiant į tarptautinius teisinius standartus // *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 12 (102), p. 89; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 metų praktikos apžvalga. Prieiga per internetą: <<http://www.lvat.lt/lt/teismu-praktika/teismo-metiniai-pranesimai.html>>; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2018 metų veiklos apžvalga, p. 5. Prieiga per internetą: <<https://lvat.teismas.lt/doclib/sxqi7o7klukprujhd9157r2f7rz65y5r>>.

³⁶⁸ Pavyzdžiui, 2016 m. JAV valstybės departamento pranešime apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje eilinių kartą atkreipiamas išskirtinis dėmesys į itin blogas kalinimo sąlygas. 2016 m. JAV valstybės departamento pranešimas apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje. Prieiga per internetą: <<https://lt.usembassy.gov/lt/2016-m-jav-valstybes-departamento-pranesimas-apie-zmogaus-teisiu-padeti-pasaulyje/>>.

³⁶⁹ Čia tik keli pastarųjų metų pavyzdžiai: *Jakubauskas R.* Neigiama informacija apie Alytaus pataisos namų prižiūrėtoji perpjautą gerklę: „Super, duper nieko neįvyko“ // 15min.lt, 2018-11-16; *Sinkevičius D.* Po skandalo Pravieniškėse – košmaras Alytuje: „bachūrai“ pademonstravo, kas zonoje yra valdžia // Delfi.lt, 2018-11-16; *Stazytė K.* Bado akciją paskelbė Pravieniškių nuteistieji: „Nori mus grąžinti į akmens amžių“ // 15min.lt, 2018-11-15; *15min.* Kalėjimų departamentas imasi represijų prieš bado akciją Alytuje paskelbusius kalinius // 15min.lt, 2018-11-14; *Miškinis V.* „Pravieniškių mafijos“ auka teisme atskleidė detales apie patirtą siaubą ir nerašytas taisykles // 15min.lt, 2018-11-10; *Sinkevičius D.* Kalinys pakliuvo į „Pravieniškių mafijos“ spąstus: jei ne pinigai, būčiau „gaidys“ // Delfi.lt, 2018-11-10; *BNS.* Valdžią Pravieniškėse perėmęs kalinys: „Savarankiškai užtikrinti drausmę administracija nepajėgi“ // 15min.lt, 2018-10-19; *BNS.* Marijampolės pataisos namuose – nuteistųjų maištas // 15min.lt, 2018-10-05; *Jackevičius M.* Skausmingos pagirios po Pravieniškių skandalo: kameros neveikia, už viršvalandžius nemokama // 15min.lt, 2018-10-02; *BNS.* Pravieniškių pataisos namuose aptikta telefonų, narkotikų ir anabolinių steroidų // 15min.lt, 2018-09-04; *Kaunas.Kasvyksta.lt.* Sumušti pareigūnai kreipėsi į Kauno medikus: pataisos namuose siautėjo kalinys // Kaunas.Kasvyksta.lt, 2019-01-07.

Maždaug nuo XX a. vidurio įkalinimo sistemos ideologija ir praktika Vakarų Europoje pasikeitė neatpažįstamai³⁷⁰ – būtent tada, kai tariamo „brandaus socializmo“ laikmetis Sovietų Sąjungoje vis gilino stagnaciją, skatino politinį melą ir didino politinės sistemos beprasmybę. Tuo tarpu Vakarų Europoje reikšmingus pokyčius (ir bausmių vykdymo sistemoje) paskatino **didėjantis socialinis ir ekonominis optimizmas**, užaugęs kartu su naujos kartos per kelis pokario dešimtmečius sukurtais pasiekimais. Imta tikėti, kad tolesnis ekonominis ir socialinis progresas leis išspręsti ir daugelį socialinių problemų, kurios savo ruožtu laikytos viena iš pagrindinių nusikalstamo elgesio sąlygų³⁷¹. Bausmių vykdymo sistemoms demokratinėse teisinėse valstybėse iškeltas asmens resocializacijos tikslas³⁷², kurio imta siekti įvairiausiais socialinio darbo bei psichologijos metodais ir programomis. Netrukus optimizmas kiek atslūgo, susidūrus su integracijos galimybių realybe, tačiau šis atoslūgis neišplovė kertinių **žmogaus orumą ir jo teisę gyventi integruotai visuomenėje** gerbiančių teisinių ir organizacinių įkalinimo sistemos pagrindų.

Tuo pat metu Tarybų Sąjungos okupuotoje Lietuvoje prievarta buvo brukamos visai kitos idėjos ir formuojama kitomis teorinėmis prielaidomis paremta praktika. Bet kurioje totalitarinėje valstybėje įkalinimas tampa represijos, atskyrimo, naikavimo, gniuždymo ir susidorojimo įrankiu, tai buvo būdinga ir tarybinei sistemai: „Pataisyti nuteistąjį – reiškia išvaduoti jį nuo žalingų praeities atgyvenų, įskiepyti jam pagarbą socialistinei teisėtvarkai ir įtikinti jį, jog būtina nebedaryti nusikaltimų ir kitokių pažeidimų. Perauklėjimas reiškia gilesnį nuteistojo sąmonės pakeitimą. Čia kalbama apie tai, kad vykdant paskirtą bausmę, buvęs nusikaltėlis pasidarytų tikru tarybiniu žmogumi, sąmoningu ir aktyviu socialistinės visuomenės nariu, kurio elgesį apspręstų ne baudžiamųjų įstatymų baimė, o paties įsitikinimai, aukšti komunistinės moralės principai.“³⁷³ Tokia buvo ideologija, pagal kurią žmogų reikėjo „perlaužti“, priversti paklusti tarybinei santvarkai, tačiau praktika buvo dar nuožmesnė nei įtvirtinta teorija: ilgos laisvės atėmimo

³⁷⁰ Bausmių transformacijos iš kankinimų į įkalinimą proceso aprašymą žr. *Foucault M.* Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas. Vilnius: Baltos lankos, 1998.

³⁷¹ *Van Zyl Smit D., Dünkel F.* (Eds.). *Imprisonment Today and Tomorrow. International Perspectives on Prisoners Rights and Prison Conditions.* Second edition. Cambridge: Kluwer Law International, 2001.

³⁷² *Sakalauskas G.* Įkalinimo tikslų labirintuose // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 133–153.

³⁷³ *Klimka M., Apanavičius M., Misiūnas J.* Tarybinė baudžiamoji teisė. Vilnius: Mintis, 1972, p. 295.

bausmės, blogos kalinimo sąlygos, kalinių, kaip pigios darbo jėgos, išnaudojimas, teisinė savivalė, sistemos uždumas ir slaptumas, stipri subkultūros įtaka, esamų ir buvusių kalinių stigmatizacija – tai tik keletas raktinių žodžių, apibūdinančių tarybinę kalinimo sistemą.

Ir visgi esminis tarybinės ir šiuolaikinės gerovės valstybės požiūrių skirtumas buvo ir yra **teisę pažeidusio žmogaus (ne)svetimumas esamai socialinei sistemai**. Tarybinė ideologija nusikalstamą elgesį laikė svetimumu tarybinei visuomenei reiškiniu, paveldėtu iš kapitalistinės santvarkos, todėl palaiapsniui nykstančiu ir galiausiai neva išnyksiančiu sukūrus komunizmą. Taigi ir nusikalstantis žmogus iš esmės buvo svetimas, nebent jį pavykdavo „pakeisti iš esmės“. Tuo tarpu E. Durkheimio formuota Vakarų sociologija ir kriminologija nusikalstamą elgesį vertino kaip natūralią kiekvienos visuomenės apraišką, kurioje nusikalstantis žmogus nėra iš esmės svetimas – netgi priešingai – pati visuomenė savo sąranga šį elgesį sukuria ir neretai skatina³⁷⁴. Toks požiūris tarybinėje sistemoje gyvuoti negalėjo (nes tai reikštų, kad pati tarybinė visuomenė taip pat kuria ir skatina nusikalstamą elgesį, kuris niekada neišnyks), todėl tarybinėje kriminologijoje kritinės makrolygmens kriminologinės teorijos buvo ignoruojamos, pirmiausia orientuojantis į „nusikaltėlio asmenybės“ koncepciją.

Suprantama, kad vienoje ir kitoje sistemoje visiškai skirtingai formuojasi ir skirtingai vertinami **darbuotojų ir kalinių santykiai**. Totalitarinėje sistemoje įkalintas žmogus smerkiamas, neigiamas ne tik jo elgesys, bet ir jis pats³⁷⁵, siekiama kiek įmanoma labiau apriboti jo teises, net nemėginama gilintis į jo savijautą, poreikius, kalinimo padarinius, turimus socialinius ryšius ir gyvenimo perspektyvas išėjus į laisvę. Demokratinėje-teisinėje-socialinėje valstybėje žmogus bent jau savo orumą turi išsaugoti ir įkalinimo įstaigoje, **bausmė yra socialinių santykių normalizavimo ir stabilizavimo**, o ne atpildo ar keršto priemonė. Nuo to, kokio fono ideologija ir praktika įsivyrąja įkalinimo sistemoje, priklauso ir darbuotojų bei kalinių santykiai – jų svarbos atskleidimui ir skiriamas šis monografijos skyrius³⁷⁶. Totalitarinėje ir pototalitarinėje sistemoje tarp darbuotojų

³⁷⁴ Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L. Kriminologijos teorijos. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 32.

³⁷⁵ Baudžiamosios atsakomybės esmė kartais netgi ir šiuolaikinėje Lietuvos baudžiamosios teisės teorijoje apibrėžiama kaip nusikalstamą veiką padariusio asmens pasmerkimas valstybės vardu. Pavilonis V., Švedas G., Abramavičius A. et al. Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 58.

³⁷⁶ Taip pat žr. Sakalauskas G., 2015b, p. 52–67.

ir kalinių dirbtinai kuriama ir skatinama emocinė praraja, santykiai neigiami ir smerkiami, jų baiminamasi. **Milžiniška emocinė ir pažintinė praraja tarp kalinių ir daugumos įkalinimo įstaigų darbuotojų** Lietuvos įkalinimo sistemoje jaučiama ligi šiol³⁷⁷ – tai yra didelis jos trūkumas.

Darbuotojų ir kalinių santykiai ne tik gali būti, jie yra, jie susiklosto savaime, **net ir jų nenorint ar vengiant**³⁷⁸, jie turi būti, o jų reikšmė atmosferai įkalinimo įstaigoje ir sėkmingam baismės atlikimui yra labai didelė – tai šioje monografijoje siekiama parodyti ir atskleisti. Nepaisant didelės kalinių ir personalo santykių reikšmės, ši tema Lietuvoje beveik neanalizuojama³⁷⁹.

13.1. TOTALIOS INSTITUCIJOS DVIPRASMYBĖ

Monografijos įvade minėta, kad bet kuri įkalinimo įstaiga yra **totali institucija**, kurioje ir per kurią maksimaliai kontroliuojamas asmens elgesys. Todėl kyla natūralus klausimas, kaip ir kokia kryptimi turėtų būti formuojami totalios institucijos darbuotojų ir jos klientų – kalinių – santykiai? Totali institucija „apglėbia“ visą žmogaus kasdienybę ir siekia tam tikro bendro tikslo, pagal jį atitinkamai formuodama jos viduje vykstančius interakcijos procesus³⁸⁰. Totali institucija veikia pagal ir propaguoja tam tikrą ideologiją, kuri dažniausiai neatitinka gyvenimo įstaigos viduje realybės. Nuolat produkuojamas su realybe nieko bendra neturintis įvaizdis leidžia totaliai institucijai gyvuoti toliau³⁸¹. Seniai pastebėta, kad įkalinimas iš esmės yra **žalinga**, nors tam tikrais sunkaus nusikalstamo elgesio atvejais vis dar neišvengiama priemonė, jis dažniausiai neturi jokio „taisomojo“ ar kitokio pozityvaus poveikio, ypač jei jo turinį sudaro paprastas „atsėdėjimas“

³⁷⁷ Žr. ten pat; *Midverytė M.* Lukiškių kalėjime – unikali konferencija // *Bernardinai.lt*, 2012-05-14; *Midverytė M.* Konferencija Lukiškėse: žingsnis nuoširdaus dialogo link // *Bernardinai.lt*, 2015-06-02.

³⁷⁸ Kaip yra pažymėjęs P. Watzlawickas, „neįmanoma nekomunikuoti“, nes komunikacijos (santykių) vengimas taip pat yra komunikacija (santykis). *Watzlawick P., Beavin J. H., Jackson D. D.* *Menschliche Kommunikation. Formen, Störungen, Paradoxien.* 9. Aufl. Bern: Verlag Hans Huber, 1990, p. 72–73.

³⁷⁹ Žr. *Jokubauskas M.* Pataisos įstaigų personalo veiklos humanizavimo prielaidos atsižvelgiant į tarptautinius teisinius standartus // *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 12 (102), p. 88–94; *Petkevičiūtė R.* Įkalinimi vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų podkultūroje // *Kultūra ir visuomenė*, 2010, Nr. 1 (2), p. 147–170; *Sakalauskas G.*, 2015b, p. 52–67; *Vileikienė E., Gečėnienė S.* *Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui.* Vilnius: Petro ofsetas, 1999.

³⁸⁰ *Walter M.* *Strafvollzug.* Stuttgart: Boorberg Verlag, 1991, p. 180.

³⁸¹ Ten pat, p. 182.

be jokio aiškaus, sisteminio, tikslinio ir kokybiško integracinio pobūdžio priemonių taikymo. Dar 1987 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių raginama „dėti visas pastangas, kad įkalinimas būtų vykdomas ir organizuojamas taip, kad: <...> būtų sumažintas žalingas įkalinimo poveikis ir skirtumai tarp gyvenimo įkalinimo įstaigoje ir laisvėje, galintys pakenkti kalinių rūpesčiui savimi ir atsakomybei <...>“. Kuo įkalinimas trunka ilgiau, tuo jis žalingesnis. Tyrimuose pažymėta, kad motyvacija pasikeisti didėja ar bent jau išlieka pirmaisiais antraisiais įkalinimo metais, tačiau vėliau patyrus, kad **esi tik nubaustas ir nieko daugiau**, ketvirtaisiais penktaisiais metais vėl sumažėja, kol vis labiau ima didėti frustracija ir rezignacija³⁸². Be to, įkalinimo įstaigos veikia pagal savitą logiką ir „egoistinę kompetenciją“ – svarbiausiu dalyku laikomas saugus kalinių laikymas, siekiant apsaugoti visuomenę nuo spėjamai pavojingų nusikaltėlių³⁸³. Dar XX a. viduryje kanadiečių sociologas E. Goffmanas kaip vieną svarbiausių **totalios institucijos**, kuriai neabejotinai priskirtinos ir įkalinimo įstaigos, požymių išskyrė stiprų orientavimąsi į save – įkalinimo įstaigų administracijoms ir jų darbuotojams atsakomybė už kalinius atsiranda jų įkalinimo dieną ir pasibaigia juos paleidus, todėl jų veikla ir yra orientuota tik į šį laikotarpį: „Įkalinimo įstaigos sienos gali būti laikomos suvokimo ribų simboliu, ribų, kurios atsispindi personalo sąmonėje. Iš to seka, kad įkalinimo įstaiga nėra organizuota pagal pagalbos ir integracijos priemonėms tinkamus ir būtinus principus. Jos stiprus koncentravimasis tik ties šia baudžiamosios justicijos proceso stadija užkerta kelią sklandžiam ir nuosekliam perėjimui, kompetencijų ribų ištrynimui ir peržengimui, kas yra būtina norint formuoti nuoseklią ir paleidimui į laisvę ruošiančią veiklą.“³⁸⁴ Kitaip tariant, nepaisant oficialiai deklaruojamų tikslų, įkalinimo realybė ir kertiniai principai yra kiti – pirmiausia orientuoti į vidinės tvarkos palaikymą, kuris **nuteistuosius verčia disciplinos ir tramdymo objektais**³⁸⁵, tokiu būdu ilgalaikėje perspektyvoje vis labiau juos žaloja ir nuasmenina. Be to, E. Goffmanas išskyrė ir daug kitų įkalinimo įstaigai kaip totaliai institucijai būdingų požymių,

³⁸² Kury H., Brandenstein M., 2009, p. 50.

³⁸³ Bertram C. Wider den organisierten Beziehungsabbruch. Entlassungsvorbereitung als kontinuierliches Hilfeangebot in einem vernetzten System // Rehn G., Nanninga R., Thiel A. (Hg.). Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern inneralb und außerhalb des Justizvollzuges. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 431 (toliau cituojama: Bertram C., 2004).

³⁸⁴ Ten pat.

³⁸⁵ Jokubauskas M. Pataisos įstaigų personalo veiklos humanizavimo prielaidos atsižvelgiant į tarptautinius teisinius standartus // Jurisprudencija, 2007, Nr. 12 (102), p. 92.

kurie pastebimi ir šiais laikais atliekant tyrimus įkalinimo įstaigose: vyraujantys abipusiai priešiški personalo ir kalinių stereotipai, įvedimo („krikštijimo“) ceremonijos, prisitaikymo mechanizmai, skirtingi kalinių ir personalo kultūriniai ritualai ir t. t.³⁸⁶ Visa tai sukuria nepalankias sąlygas resocializacijai, kurios tikslas neretai deklaruojamas vien tam, kad būtų galima pateisinti įkalinimo sistemos buvimą žmogaus orumą į pirmą vietą iškeliančioje visuomenėje³⁸⁷.

Be to, įkalinimo sistemos tyrinėtojai atkreipia dėmesį, kad netgi už socialinę integraciją atsakingas personalas (socialiniai darbuotojai, pedagogai, psichologai) didžiąją laiko dalį praleidžia ne tiesiogiai dirbdami su nuteistaisiais, o atlikdami administracinį darbą ir tvarkydami popierius³⁸⁸. Prie žalingos įtakos priskirtinas ir **subkultūros** poveikis, kuris Lietuvos įkalinimo įstaigose (kaip ir daugelyje kitų šalių, kuriose juntama iš sovietinės okupacijos paveldėta įkalinimo kultūra) vis dar yra labai didelis (plačiau žr. monografijos *12 skyrių*)³⁸⁹. Tyrimai taip pat rodo, kad įvairios įkalinimo įstaigose dirbančios profesinės grupės savo darbu siekia skirtingų tikslų, kurių konfrontacija trukdo sėkmingai organizacijos raidai³⁹⁰, įkalinimo įstaigų darbuotojai patys jaučiasi įkalininti³⁹¹, o daugelis tyrimų atskleidžia, kad **didžiausią stresą darbe sukelia**

³⁸⁶ Walter M. Strafvollzug. Stuttgart: Boorberg Verlag, 1991, p. 181.

³⁸⁷ Ten pat, p. 204.

³⁸⁸ Apie padėtį Vokietijoje: Bertram C., 2004, p. 433; Lietuvoje žr. Žmogaus teisių stebėjimo instituto rengiamas apžvalgas apie įkalinusių asmenų teisių įgyvendinimą (*kitoje išnašoje*).

³⁸⁹ Taip pat žr. Petkevičiūtė R. Įkalinėti vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų podkultūroje // Kultūra ir visuomenė, 2010, Nr. 1 (2), p. 147–170; Petkevičiūtė R. Neformalus įstatymai tarp kalėjimo sienų, arba Kas tai yra kriminalinė subkultūra? // Bernardinai.lt, 2010-11-29; Sakalauskas G. Asmenų, kuriems apribota laisvė, teisės // Žmogaus teisės Lietuvoje (red. A. Čepas). Vilnius: Naujos sistemos, 2005, p. 266–289; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2011–2012: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2013–2014: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2015; Žmogaus teisės Lietuvoje 2016–2017. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018. Prieiga per internetą: <<http://hrmi.lt/leidiniai/>>.

³⁹⁰ Lösel F., Mey H.-G., Molitor A. Selbst- und Fremdwahrnehmung der Berufsrolle beim Strafvollzugspersonal. Untersuchungen zum Problem der Stereotypisierung // Kaiser G., Kury H., Albrecht H.-J. (Hrsg.). Kriminologische Forschung in den 80er Jahren. Projektberichte aus der Bundesrepublik Deutschland. Freiburg, 1988, p. 394.

³⁹¹ Lehmann A., Greve W. Justizvollzug als Profession: Herausforderungen eines besonderen Tätigkeitsbereiches. Befragung der Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter im niedersächsischen Justizvollzug. Das Forschungsprojekt und der Erhebungsbogen der standardisierten Befragung // Forschungsberichte, Nr. 90. Hannover: Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen, 2003.

bloga santykių tarp darbuotojų ir vadovybės atmosfera³⁹², kuri atsiliepia santykiams tarp darbuotojų ir kalinių. Matydami įkalinimo sistemos beprasmybę ir jausdami spaudimą iš savo vadovų, taip pat artimųjų ir aplinkinių nesupratimą, darbuotojai natūraliai imasi išgyvenimo taktikos – stengiasi nesigilinti į nuteistųjų problemas, nuo jų atsiriboti, juos vertinti ironiškai ir su išankstiniu nepasitikėjimu, prisitaikyti prie, jų požiūriu, nelogiškų teisės nuostatų ar vadovybės sprendimų, nesiima vertinti (reflektuoti) savo darbo, atvirai kalbėti apie problemas ir nesitiki, kad jos gali būti išspręstos, ima pesimistiškai vertinti savo darbo perspektyvas ir pan. Visa tai, kai tampa sunku išverti savo darbo kasdienybę, tampa natūraliais gynybos ir išgyvenimo mechanizmais, kurie kiekvieną darbuotoją asmeniškai vis labiau stumia į psichologinį kampą, o visai sistemai atima žmogišką veidą.

Nepaisant tokios kriminologiniais tyrimais užčiuopiamos totalios institucijos realybės, laisvės atėmimo bausmės vykdymui keliamas pagrindinis ir vienintelis įkalinto asmens **resocializacijos tikslas**. Galima ir būtina nuolat priminti, kad LR BVK 1 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, jog bausmių vykdymo įstatymų paskirtis – „nustatyti tokią bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis“ (plačiau žr. monografijos *2 skyrių*). Toks pats tikslas įkalinimui keliamas daugelyje Europos šalių, nors vienoje jis pabrėžiamas labiau, kitose (įskaitant ir Lietuvą) jį (vis dar), kaip minėta, labiau užgožia baudžiamojoje teisėje įtvirtinti bausmių (nustatymo ir skyrimo, bet ne vykdymo) tikslai³⁹³. Resocializacijos (socialinės integracijos) tikslas suponuoja aktyvų įkalinimo sistemos ir jos darbuotojų veikimą, intensyvų darbą su kaliniais, kuris yra neįmanomas be atitinkamo santykio.

13.2. RESOCIALIZACIJAI BŪTINAS SANTYKIS

Uždaroje erdvėje santykių esmė įgyja didesnę koncentraciją, nes, neturint judėjimo ir bendravimo laisvės, gyvenimo kasdienybė tarsi susitraukia. Dėl griežto kasdienybės reglamentavimo, per sukuriama discipliną (režimą) neva

³⁹² Ten pat, p. 9; *Drenkhahn K.* Anstaltsklima im Strafvollzug – Weiches Kuschelthema oder harter Erfolgsfaktor? // *GreifRecht*, 2011, Heft 11, p. 25–31.

³⁹³ *Sakalauskas G.* Įkalinimo tikslų labirintuose // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 133–153.

netgi siekiant kalinių „pataisymo“³⁹⁴, įkalinimo įstaigose susidaro paranki erdvė **galios santykių nelygybei** pasireikšti³⁹⁵. Nuo to, kokie santykiai susiklosto šioje susitraukusioje erdvėje, reikšmingai priklauso tolesnio asmenybės augimo bei sklaidos galimybės. Tik per (naujų) santykių ir ryšių kūrimą galima siekti nuteistųjų resocializacijos tikslo. Įkalinimo įstaigoje susiklostančius santykius tarp žmonių galima grupuoti į santykius tarp nuteistųjų, tarp nuteistųjų ir jų artimųjų, tarp nuteistųjų ir įstaigos personalo. Visi jie svarbūs, turi savų ypatumų, pasižymi savita dinamika. Itin svarbu, kokie **santykiai su artimaisiais** išlieka (ar sukuriama nauji) atliekant laisvės atėmimo bausmę (plačiau žr. monografijos *14 skyrių*)³⁹⁶, kaip vystosi nuteistųjų tarpusavio santykių dinamika (plačiau žr. monografijos *11 skyrių*)³⁹⁷, o šiame monografijos skyriuje pagrindinis dėmesys telkiamas būtent ties nuteistųjų ir personalo santykiais.

Socialinio darbo kontekste jau ilgą laiką yra savaimė suprantama, kad tik **sukurtas abipusiu pasitikėjimu grįstas darbuotojo ir kliento santykis gali keisti**

³⁹⁴ LR BVK viena iš „pataisos priemonių“ atliekant laisvės atėmimo bausmę (111 str.) yra laisvės atėmimo (pataisos įstaigų) režimas. Jis apibrėžiamas kaip diferencijuotų laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygų ir šių bausmę atliekančių nuteistųjų elgesio taisyklių visuma (112 str. 1 d.). Pagrindiniai pataisos įstaigų režimo reikalavimai yra būtinas nuteistųjų izoliavimas ir nuolatinė jų priežiūra; reikalavimas nuteistiesiems tiksliai ir nenukrypstamai atlikti savo pareigas; skirtingų laikymo sąlygų sudarymas atsižvelgiant į nuteistojo padaryto nusikaltimo pavojingumą ir pobūdį, nuteistojo asmenybę ir elgesį bausmės atlikimo metu (112 str. 2 d.). Taigi izoliavimas ir disciplinuojanti tvarka neva turi turėti taisomąjį pobūdį, kuris tam tikrais atvejais netgi gali būti „užtikrinamas“ antrankiais, tramdomaisiais marškiniais ar surišimo priemonėmis, lazdomis, kovinių imtynių veiksmis bei asmens apsaugai skirtų dujų, tarnybinių šunų, vandensvaidžių, specialios paskirties dujų, šarvuočių ir kitos technikos ar net šaunamųjų ginklų panaudojimu (iki 2017 m. rugsėjo 1 d. galiojusi LR BVK 120–124 str. redakcija).

³⁹⁵ *Petkevičiūtė R.* Įkalinami vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų podkultūroje // *Kultūra ir visuomenė*, 2010, Nr. 1 (2), p. 152.

³⁹⁶ Santykių su artimaisiais palaikymo svarba pabrėžiama daugelyje tarptautinių dokumentų, taip pat ir Lietuvos Respublikos teisės aktuose. Geri santykiai su artimaisiais (ar bent vienu iš artimųjų) ne tik padeda lengviau pakelti įkalinimo kasdienybę, bet ir yra svarbi sėkmingos integracijos prielaida atlikus bausmę. Pavyzdžiui, Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių 24.1 punkte nurodoma, kad „kaliniams turi būti leidžiama kiek galima dažniau susirašinėti bei bendrauti telefonu ar kitokiomis ryšio priemonėmis su giminėmis, kitais asmenimis ir įvairių organizacijų atstovais bei pasimatyti su šiais asmenimis“; 24.4 punkte: „kalinių pasimatymai turi būti organizuojami taip, kad leistų kiek tai yra įmanoma geriau kaliniams palaikyti ir tęsti santykius su šeimos nariais“; 24.5 punkte: „kalėjimo valdžia turėtų padėti kaliniams palaikyti adekvačius kontaktus su išoriniu pasauliu ir suteikti jiems tinkamą paramą šiems kontaktams palaikyti“.

³⁹⁷ Bet kurioje uždaroje įstaigoje susidaro palankios sąlygos subkultūrai formuotis, todėl svarbu siekti visų nuteistųjų lygiateisiškumo, vadovautis nediskriminavimo principu.

pastarojo gyvenimą, o būtent tokio pokyčio ir norima siekiant asmens integracijos. Lietuvos teisės aktuose ir bausmių vykdymo praktikoje tokių akcentų yra mažai, tačiau į tai dėmesį atkreipia tarptautinės rekomendacijos. 2006 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtų Europos kalėjimų taisyklių 74 punkte rašoma, kad: „Ypatingas dėmesys turi būti kreipiamas į tiesiogiai su kaliniais dirbančio personalo ir kalinių santykius“³⁹⁸; 87.1 punkte: „Turi būti sudarytos sąlygos, skatinančios kiek įmanoma geresnius ryšius tarp administracijos, kitų darbuotojų, įvairių institucijų ir kalinių.“

2010 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtų Europos probacijos taisyklių 1 punkte įtvirtinta, kad probacijos tarnybų tikslas yra „mažinti recidyvo riziką, sukuriant pozityvius santykius su nuteistaisiais, kad jie būtų prižiūrimi (įskaitant būtiną kontrolę), lydimi ir remiami bei skatinami sėkmingai integruotis į visuomenę“³⁹⁹.

Tačiau daugiausia dėmesio personalo ir įkalintųjų santykiams skiria CPT, kuris santykinai nedidelės apimties standartuose⁴⁰⁰ šiuos santykius mini net 17 kartų. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kokį ryšį tai turi su kankinimu, kitokiu žiauriu ar žeminančiu elgesiu ir baudimu? CPT nuomone – turi ir galbūt netgi vaidina lemiamą vaidmenį. Pavyzdžiui: „Kankinimų prevencijos komitetui yra svarbus bendras gyvenimo įkalinimo įstaigoje lygis, kurį didele dalimi apsprendžia kaliniams siūloma veikla ir bendra kalinių ir darbuotojų santykių būklė“⁴⁰¹; „Komitetas atidžiai stebi įkalinimo įstaigoje vyraujančią atmosferą. Skatinant konstruktyvius, o ne konfrontacija pagrįstus santykius tarp kalinių ir darbuotojų, mažėja bet kuriai įkalinimo

³⁹⁸ Angl. „Particular attention shall be paid to the management of the relationship between first line prison staff and the prisoners under their care“; vok. „Besonderes Augenmerk ist auf das Verhältnis von Vollzugsbediensteten, die unmittelbaren Kontakt zu Gefangenen haben, zu den ihnen anvertrauten Gefangenen zu richten“. Internetu skelbiamame lietuviškame taisyklių vertime rašoma: „Turi būti kreipiamas ypatingas dėmesys į santykių tarp kalinių ir juos tiesiogiai prižiūrinčių darbuotojų valdymą.“ Čia, atrodytų, yra du svarbūs netikslumai: originale rašoma ne apie „prižiūrinčius“ darbuotojus, bet apie visą pirminės grandies nuteistaisiais besirūpinantį (angl. *care*) personalą, be to, ne „santykių valdymą“, o jų vadybą (angl. *management*), kuri vokiškajame variante iš viso nėra vartojama, rašoma tik apie santykius. Tokie vertimo niuansai rodo nesigilinimą į tikrąjį nuostatų turinį.

³⁹⁹ Angl. „Probation agencies shall aim to reduce reoffending by establishing positive relationships with offenders in order to supervise (including control where necessary), guide and assist them and to promote their successful social inclusion.“

⁴⁰⁰ CPT standartai. 2003. CPT bendrųjų ataskaitų „svarbiausieji skyriai“. Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT). Europos Taryba. CPT/Inf/E (2002) 1-Rev. Lietuviškai.

⁴⁰¹ CPT/Inf(92)3; 44 punktas.

įstaigai būdinga įtampa ir tuo pačiu metu žymiai mažėja smurto atvejų ir netinkamo elgesio kalinių atžvilgiu tikimybė. Trumpai tariant, Komitetas pageidauja įsitikinti, kad priežiūrą ir kontrolę lydi bendravimas ir rūpinimasis⁴⁰²; „Humaniškos įkalinimo sistemos kertinis akmuo visada yra tinkamai parinktas ir parengtas personalas, kuris žino, kaip teisingai formuoti savo santykius su kaliniais, ir žiūri į savo darbą ne tik kaip į tarnybos vietą, bet ir kaip į profesiją. Pagrindinis šios profesijos bruožas turi būti gerų santykių su kaliniais sukūrimas“⁴⁰³. 2007 m. M. Jokubausko atlikto tyrimo metu **tik 8,3 proc.** apklaustų Lietuvos įkalinimo įstaigų darbuotojų nurodė, kad „svarbiausia kiekvieną nuteistą suprasti ir užmegzti su juo žmogišką ryšį“⁴⁰⁴.

Taigi gražus rekomendacijų tekstas savaime nesukuria tinkamų personalo ir nuteistųjų santykių, jis tegali atkreipti dėmesį į jų svarbą. Geriems personalo ir įkalinimų santykiams klostytis būtinos atitinkamos sąlygos, nuolatinė santykių refleksija, skaidrumas, aiškios taisyklės. Ir personalas, ir nuteistieji į tarpusavio santykį ateina iš tam tikro asmeninio ir socialinio konteksto, kuris jau nuo pat pradžių gali užprogramuoti šių santykių kryptį.

Svarbų vaidmenį šiame santykyje vaidina ir **įkalinimo tikslų bei personalo (savo) darbo esmės suvokimas**⁴⁰⁵. Kokį poveikį turi daryti įkalinimas, ką aš turiu daryti, kad tas poveikis būtų, kad nuteistasis keistųsi, suvoktų savo kaltę, atgailautų ir pan.? Jeigu darbuotojai mano, kad bausmė yra atpildas, kad nuteistiesiems turi būti sudaromos blogos sąlygos, nes jie nusikalto, jie turi pajusti neigiamą bausmės poveikį, dėl blogų sąlygų vengti vėl čia sugrįžti ar tiesiog negyventi įka-

⁴⁰² Ten pat, 45 punktas.

⁴⁰³ CPT/Inf(2001)16; 26 punktas. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymu patvirtintų Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių trumpame VII skyriuje „Pataisos įstaigų personalo ir nuteistųjų santykiai“ įtvirtinta: „50. Pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų tarpusavio santykiai grindžiami abipusės pagarbos principu. 51. Pataisos įstaigų darbuotojams draudžiami bet kokio pobūdžio ryšiai su nuteistaisiais, nesusię su tarnybinių pareigų vykdymu. 52. (*Neteko galios nuo 2017-03-01*). 53. Nuteistųjų kratos darymo atvejus ir tvarką nustato Kalėjimų departamento direktorius.“ // Valsstybės žinios, 2003, Nr. 76–3498; skyriaus pakeitimai: Valstybės žinios, 2010, Nr. 10–494, TAR, 2015, Nr. 12451; TAR, 2016, Nr. 24381. Abipusė pagarba, žinoma, yra svarbu, tačiau gąsdinančio turinio draudimas palaikyti su tarnybinių pareigų vykdymu nesusijusius ryšius, nedetalizuojant, kas tai yra, savaime formuoja didelę distanciją. O ką bendro su santykiais turi kratos – sunku pasakyti. Bet kuriuo atveju šių nuostatų esminė mintis gerokai skiriasi nuo aukščiau cituotų CPT standartų esmės.

⁴⁰⁴ *Jokubauskas M.* Pataisos įstaigų personalo veiklos humanizavimo prielaidos atsižvelgiant į tarptautinius teisinius standartus // *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 12 (102), p. 92.

⁴⁰⁵ *Sakalauskas G., Kalpokas V.* Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012; Praktinė konferencija „Žmogus kalėjime. Patirtis ir galimybės“. 2012 m. gegužės 12 d., Lukiškių kalėjimas. Konferencijos medžiaga.

linimo įstaigoje geriau, nei gyvena skurdo paliesti žmonės laisvėje, tokia santykių žmogus nesutinkamas. Europos kalėjimų taisyklės laisvės atėmimo bausmės vykdymo procesą vertina visai kitu kampu: „Visas kalinimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo apribota laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę“ (6 punktas), „gyvenimas kalnimo įstaigoje turėtų kiek įmanoma glaudžiau apimti pozityvius gyvenimo visuomenėje aspektus“ (5 punktas).

Įkalinimo įstaigos darbuotojų požiūrį į nuteistuosius, jų laikyseną bendraujant su nuteistaisiais, kuriant atitinkamą santykį lemia:

- požiūris į nusikalstamo elgesio priežastis ir nuteistojo asmens kaltę;
- įkalinimo esmės (tikslų) suvokimas;
- asmeninė motyvacija, pasitenkinimas dirbamu darbu, savijauta;
- santykiai darbuotojų kolektyve;
- savo darbo esmės suvokimas;
- savęs paties vertinimas (identitetas);
- komunikacija su įstaigos vadovais;
- asmeniniai gebėjimai ir kompetencija bei daugelis kitų veiksnių, sąlygų bei aplinkybių.

Visų šių veiksnių turinį bei įtaką galima analizuoti labai plačiai, tačiau čia, siekiant atkreipti į juos dėmesį, pateikiami tik keli aspektai. Kriminologijos moksle seniai suvokta, kad **konkreto asmens nusikalstamas elgesys priklauso nuo begalės aplinkybių**, kurias dažnai netgi sunku visas inventorizuoti⁴⁰⁶, o asmens kaltė – būtina baudžiamosios atsakomybės sąlyga – asmeniniame ir socialiniame kontekste užčiuopiama daug sunkiau, nei tai padaroma teisme. Nusikalstamas elgesys dažnai susijęs su asmens socializacijos trukdžiais, neišsipildžiusiais lūkesčiais, patirtu neteisingu elgesiu, socialine atskirtimi, socialiai nerealizuotais gabumais, diskriminacija, galimybių neturėjimu, sudėtingais socialiniais santykiais, abejingumu, su įvairiausių asmeninių ir socialinių veiksnių visuma, apsupta galios ir paklusimo, primetimo, žymėjimo, apibrėžimo, aprašymo, identifikavimo, išskyrimo, iškėlimo, selekcijos, persekiojimo ir stigmatizacijos procesų⁴⁰⁷. Kitaip

⁴⁰⁶ Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L. Kriminologijos teorijos. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2008; Aleknevičienė J., Bulotaitė L., Dobryninas A., Gailienė D., Gavėnaitė A., Sakalauskas G., Vileikienė E. Socialinės deviacijų problemos. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2007.

⁴⁰⁷ Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L. Kriminologijos teorijos. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2008; Sakalauskas G. Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų įsigaliojus Probacijos įstatymui: teorija ir praktika // Teisės problemos, 2013, Nr. 4 (82), p. 5–39.

tariant, labai dažnai nusikalstamo elgesio priešistorėje galima aptikti daug socialinių sunkumų, lydinčių asmenį visą gyvenimą. Tai nereiškia, kad esant tokioms sąlygoms galima pateisinti asmens nusikalstamą elgesį⁴⁰⁸, tačiau vykdant bausmę visada svarbu matyti, kiek ir kaip keičiasi esama asmens socialinė situacija – **ar bausmė ją koreguoja teigiama linkme, ar tik dar labiau apsunkina?**⁴⁰⁹

Į įkalinimo įstaigas patekę asmenys dažnai atsineša ir didelę įvairiausių socialinių sunkumų „kuprinę“⁴¹⁰, kuri įkalinimo įstaigoje turi tendenciją dar labiau sunkėti, ypač, jei bausmės atlikimas organizuojamas pagal „atsėdėjimo“ principą. Sąžiningai ir nuoširdžiai siekiant resocializacijos tikslo, įkalinimo įstaigoje turi būti stengiamasi mažinti minėtos „kuprinės“ turinį, suteikiant daugiau perspektyvų ateityje. Žinoma, į resocializaciją orientuotos koncepcijos negali būti āklos esamai realybei ir nepaisyti teisingos santvarkos normatyvinės sistemos poreikių, kad toje realybėje nepaskęstų⁴¹¹, tačiau pirmiausia jos turi būti profesionalios, o įstaigoje kuriamos sąlygos ir personalo kompetencija turi atitikti siekiamą galutinį tikslą. Dažnai įkalinimo įstaigų darbuotojų nurodomas kalinių pasyvumas, apatiškumas, resocializacijos priemonių atmetimas ar abejingumas nėra tyčinis laisvės atėmimo bausmę atliekančio asmens noras „likti nusikaltėliu“. Dažnai už to slypi nusivylimas, rezignacija, išsisukinėjimo mechanizmų internalizavimas arba jausmas, kad **konkretūs pasiūlymai yra netinkami ar nenaudingi**⁴¹², o jie uždaroje institucijoje natūraliai yra labai riboti.

Atsakomybė už nusikalstamą elgesį yra būtina visuomenės gyvavimo sąlyga, tačiau ši atsakomybė neturi virsti atpildu, asmens (o ne jo veiksmo) pasmerkimu ar net valstybės kerštu. Neteisėtą asmens elgesį lydi įvairių aplinkybių kompleksas, kuriame priimami (ir) netinkami sprendimai. Tačiau jeigu asmens elgesyje matoma tik jo kaltė (o ne (ir) silpnumas, nesugebėjimas ir socialinė atskirtis), juo lab jei nematoma, kad **vienas asmens poelgis (nors ir labai žiaurus bei smerktinas) neapibūdina visos žmogaus esmės**, jeigu netikima, kad žmogus gali keistis ir daugiau taip nebesielgti, santykis negali susiformuoti, nes jame nesutinkamas

⁴⁰⁸ Be to, galima rasti nusikalstamo elgesio pavyzdžių, kuriems netinka pirmiau aprašyti požymiai.

⁴⁰⁹ Sakalauskas G., Čepas A., Nikartas S., Ūselė L. Savanorystė probacijos sistemoje: prielaidos ir galimybės. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 9. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 67–76.

⁴¹⁰ Sakalauskas G., Kalpokas V. Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012, p. 37–66.

⁴¹¹ Hassemer W. Warum Strafe sein muss. Ein Plädoyer. Berlin: Ullstein Buchverlage GmbH, 2009, p. 71.

⁴¹² Böhm A. Strafvollzug. 2. Aufl. Juristische Bücher. Band 14. Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1986, p. 28.

visas žmogus. Pozityvi institucinė atmosfera, ypač „jautrus, konstruktyvus ir į paramą orientuotas rūpestingai atrinktų, apmokytų ir supervizuojamų darbuotojų elgesys su nuteistaisiais“ sudaro esminę prielaidą nuteistųjų integracijai⁴¹³, taip pat nepalankių socialinių tinklų neutralizavimas (įstaigos viduje ir išorėje, ypač negatyvių įkalinimo įstaigų subkultūros tendencijų)⁴¹⁴.

Posovietinei įkalinimo sistemai turbūt nėra svetimesnių žodžių nei šiame kontekste vartojami žodžiai „jautrus elgesys“. Jautrus elgesys su kitu žmogumi ne vien įkalinimo sistemoje, bet ir laisvėje (taip pat, kaip ir jautrumas santykyje su gyvūnais⁴¹⁵, gamta) parodo kertinę kito žmogaus vertę ir autonomiškumą gerbiančią **laikyseną**, taip pat liudija vidinę laisvę ir empatiją. Pagrįstai pabrėžiama, kad trauminė patirtis, pradedant politiniu-ekonominiu-socialiniu lygmeniu ir baigiant asmeniškai patirtomis žmogaus niekinimo traumomis, Lietuvos žmonėse paliko gilius įspaudus, kurie tarpasmeniniuose santykiuose ryškiai tebematomi ir tebeįtampa⁴¹⁶. Žinoma, kai jautrumo trūksta kasdieniuose santykiuose, dar labiau jo trūksta totaliose institucijose. Įkalinimo įstaigose jautrus darbuotojų elgesys gali būti netgi įvertintas kaip silpnumo ženklas, sukelti įtarimų dėl neteisėtų ryšių su nuteistaisiais. Be to, akivaizdu tai, kad jeigu pati sistema neskatina jautrumo ir jo nepalaiko, pavienių darbuotojų jautrumas tiesiu keliu veda prie profesinio perdegimo ir psichologinio nuovargio.

Įkalinimų požiūris į darbuotojus ir jų kuriamas santykis taip pat turi savo kontekstą, jis priklauso nuo:

- patirto ir subjektyviai suvokto (ne)teisingumo, įvykdyto jų atžvilgiu;
- gebėjimo prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų;
- gebėjimo bendrauti ir užmegzti naujus santykius;
- planuojamos ateities perspektyvos;
- kalinimo sąlygų;
- pozityvių santykių su artimaisiais;
- asmeninės savijautos, sveikatos;

⁴¹³ *Dünkel F., Drenkhahn K.* Behandlung im Strafvollzug: von „nothing works“ zu „something works“ // *Bereswill M., Greve W.* (Hrsg.). Forschungsthema Strafvollzug. Baden-Baden, 2001, p. 387–417.

⁴¹⁴ *Dünkel F.* Der deutsche Strafvollzug im internationalen Vergleich. Vortrag anlässlich der Tagung „Das Gefängnis als lernende Organisation“, Baden-Baden, 27.–29. November 2002, p. 37.

⁴¹⁵ Pavyzdžiui, kai vis dar stebimės, kas gi tiems vakariečiams nepatinka mūsų zoologijos soduose ir kodėl jie iš jų neretai išeina pritrenkti. Beje, lygiai taip pat kaip ir iš įkalinimo įstaigų.

⁴¹⁶ *Gailienė D.* Ką jie mums padarė? Vilnius: Tyto alba, 2008.

- savęs paties vertinimo (identiteto);
- požiūrio į kitus nuteistuosius;
- prasmingos veiklos įkalinimo įstaigoje galimybių ir daugelio kitų veiksmių.

Idealiu atveju, kuriant pozityvius personalo ir nuteistųjų santykius, reikia atsižvelgti į vienos ir kitos pusės kontekstą, stengtis jį perprasti, suvokti galimas vienokio ar kitokio elgesio priežastis, stengtis matyti tai, kas slypi giliau, už pirminio fasado.

Pavyzdžiui, Lietuvos teisės instituto kartu su Greifsvaldo universitetu ir kitomis mokslo įstaigomis Europos Sąjungoje įgyvendinto tyrimų projekto „Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės“⁴¹⁷ rezultatai parodė, kad 26,7 proc. įkalinimų asmenų Lietuvos įkalinimo įstaigose beveik kasdien turėjo problemų dėl taisyklių laikymosi, dar 22,6 proc. jų turėjo nuo karto per savaitę iki karto per mėnesį. Maždaug taip pat atsakymai pasiskirstė ir atsakant į klausimą dėl problemų su įstaigų darbuotojais. Taigi **beveik 50 proc. kalinių patirdavo nuolatinį konfliktą su administracija ir personalu**. O problemų su kitais kaliniais kasdien teigė turėję tik maždaug 10 proc. kalinių, nuo karto per savaitę iki karto per mėnesį – 28,8 proc. 88 proc. nuteistųjų teigė, kad šios problemos nesikeičia nuo pat bausmės atlikimo pradžios.

⁴¹⁷ Europos Komisijos AGIS programa paremtame ir 2006–2009 m. vykdytame projekte „Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės“ buvo siekiama bent dalyje Europos Sąjungos valstybių iširti žmogaus teisių aspektus vykdant ilgas, t. y. mažiausiai penkerių metų, laisvės atėmimo bausmes. Projekte dalyvavo tyrėjai iš Anglijos, Belgijos, Danijos, Ispanijos, Kroatijos, Lenkijos, Lietuvos, Prancūzijos, Suomijos, Švedijos, Vokietijos universitetų ir mokslinių tyrimų institutų. Projekto metu buvo tiriama materialinė apgyvendinimo padėtis, atmosfera įstaigose, resocializacijos priemonės, kalinių medicininė-psichiatrinė priežiūra. Pagrindiniai duomenys surinkti anketinės apklausos būdu, jų turinys sudarytas pagal Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas valstybėms narėms Rec (2003) 23 dėl kalėjimų administracijų darbo su nuteistaisiais iki gyvos galvos ir kitais ilgam terminui nuteistais kaliniais ir Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Išsamios apklausos anketos buvo parengtos kaliniams, atliekantiems ne trumpesnę kaip 5 metų (subdrintą) laisvės atėmimo bausmę, atskira apklausos anketa – įkalinimo įstaigų administracijoms (atitinkamai 22 psl. ir 25 psl. anketos). Apibendrinant duomenis buvo įtraukti 1 049 kalinių atsakymai iš 36 įkalinimo įstaigų minėtose šalyse. Lietuvoje apklausos 2008 m. pradžioje buvo atliktos Alytaus ir Marijampolės pataisos namuose, iš viso apklausta atitinkamai 107 ir 100 kalinių. Be to, tyrėjų grupė kiekvienoje šalyje turėjo aprašyti savo asmeninį išpūdį apie kalinimo sąlygas ir įstaigose vyraujančią atmosferą. Mokslinių tyrimų projektas buvo vykdomas 2006–2009 m., jam pasibaigus buvo parengta trumpa jo rezultatus apibendrinanti ataskaita, plačiau žr.: *Drenkhahn K.* Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės. Tarptautinio mokslinio tyrimo rezultatai. Greifsvaldo universitetas, Teisės institutas, 2009. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/data/11ilgalikis-ikalinimas.pdf>>. Šio tyrimo pagrindu parengta monografija su išsamiais visų šalių rezultatų apibendrinimu bei nacionalinėmis ataskaitomis išleista 2014 m. viduryje: *Drenkhahn K., Dudeck M., Dünkel F.* Long-Term Imprisonment and Human Rights. Routledge, 2014.

Virš 60 proc. apklaustųjų teigė, kad dažniausiai problemų kyla dėl darbuotojų priekabiavimo/neteisingo elgesio, ir tik 15 proc. dažnu tokių problemų šaltiniu laikė kitų kalinių priekabiavimą/neteisingą elgesį. Labai didelė dalis nuteistųjų įkalinimo įstaigose kylančias problemas siejo ir su blogomis kalinimo sąlygomis.

13.3. BLOGI SANTYKIAI KAIP NUSIKALSTAMO ELGESIO SĄLYGA IR PADARINYS

Tai, kad santykiai tarp žmonių turi ilgalaikių socialinių, psichinių ir neurobiologinių padarinių, yra svarbi, nors iš dalies ir seniai žinoma, žinia su žmonėmis dirbančių profesijų atstovams, ypač – totaliose institucijose. Žemiau pateikiami tik keli minėtų padarinių aspektai, už kurių slypi dideli jau atrastų sąsajų ir padarytų įžvalgų klodai.

Socialinių ryšių (santykių) įtaką nusikalstamam (nekonformistiniam) elgesiui analizavo amerikiečių kriminologas T. Hirschis. Pirminėje socialinių ryšių teorijoje T. Hirschis daro prielaidą, jog kiekvienas žmogus gali elgtis nusikalstamai⁴¹⁸, jei tik jam trūksta veiksmingai jį kontroliuojančių socialinių ryšių, ir išskiria keturis šių socialinių sąsajų lygmenis kaip savotišką „jungiančiąją giją“ tarp asmens ir visuomenės. Pirmiausias ir svarbiausias lygmuo – **prisirišimas prie reikšmingų asmenų** – atskirus asmenis siejantis emocionalus ryšys, sukuriantis nuolatinį įsipareigojimą elgtis atsakingai (konformistiškai) prieš šiuos asmenis, atsižvelgti į jų norus bei lūkesčius; tai – savotiška socialinė sąžinė, kuriai formuotis ir išlikti pirmiausia svarbūs tėvai, mokykla ir bendraamžiai; šeimoje susiformuoja esminiai pagarbos kitiems žmonėms ir jų nuomonei pagrindai, gerų santykių su tėvais turinį sudaro gera tarpusavio komunikacija, kurios metu vaikas sužino jam keliamus lūkesčius bei lauktiną tėvų reakciją į jo elgesį; vaiko santykio su mokykla pobūdis turi tiesioginį ryšį su delinkventiniu elgesiu – silpnai besimokantys mokiniai menkai domisi mokykla, jos imama nemėgti, blogėja santykiai su mokytojais, rečiau lankomos pamokos, todėl jiems lieka laiko (ir) nusikalstamoms veikoms; vaiko požiūrį į mokyklą formuoja bendrasis ir subjektyvus gebėjimas mokytis (potencialūs pasiekimai ir subjektyvus paties savęs vertinimas)⁴¹⁹. Kuo

⁴¹⁸ „Mes taip pasielgtume, jei tik išdrįstume“, sako T. Hirschis (pagal Лайне М. Криминология и социология отклоненного поведения. Хельсинки, 1994, p. 51).

⁴¹⁹ Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L. Kriminologijos teorijos. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 115–117.

stipriau išsiskniję T. Hirschio išskirti keturi socialinių sąsajų elementai, iš kurių vienas yra prisirišimas prie reikšmingų asmenų, tuo mažesnė tikimybė, jog asmuo elgsis nusikalstamai. Ir priešingai, kuo šie ryšiai silpnesni, tuo nusikalstamo elgesio tikimybė didesnė. Šios teorijos požiūriu, kriminalinė **bausmė negali „užkabinti“ nusikalstamo elgesio priežasčių, nes ji dažniausiai nesukuria naujų pozityvių socialinių ryšių**, bet nubaustą asmenį dar labiau atskiria nuo visuomenės ir kitų svarbių asmenų⁴²⁰. Socialiniu darbu turėtų būti stengiamasi nusikalstančius asmenis integruoti, padėti jiems spręsti išskylančias problemas. Šios teorinės įžvalgos taip pat reiškia, kad keistis turi ne tik (arba ne) pats asmuo, tačiau (ir) **socialinius ryšius kuriančios institucijos** (šiuo atveju – įkalinimo įstaigos ir jų darbuotojai) – jei joms nepavyksta sukurti pozityvių socialinių ryšių, užprogramuojama labai plona „jungiančioji gija“ tarp asmens ir visuomenės⁴²¹.

Psichoanalizės ir dinaminės psichoterapijos krypties **prisirišimo teorijos** pradininkas ir pagrindinis atstovas J. Bowlbys teigė, kad socialinių santykių poreikis yra pirminė kiekvieno žmogaus vara, o kūdikis į šį pasaulį ateina pasirengęs bendrauti su aplinkiniais, tačiau siekis bendrauti su aplinka nėra savitiksliis, pagrindinė motyvacinė tokio bendravimo jėga – **saugumo poreikis**⁴²². Tik artimas ryšys su kitu žmogumi gali patenkinti šį poreikį ir sukurti naujas saugumą užtikrinančias vidinių objektų reinterpretacijas⁴²³. Per šią teoriją svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad vaikystėje turėtų santykių patirtis vėliau perkeliama į santykius su kitais žmonėmis. Patirties modeliai integruojami į vaiko vidinį pasaulį kaip tam tikros patirties reprezentacijos, vadinamieji vidiniai darbiniai modeliai – tam tikros automatinės psichikos reakcijos į aplinką⁴²⁴. Tėvų destruktivumą ir atstūmimą išgyvenęs žmogus dažniausiai susikuria nesaugius vidinius darbinus modelius, o jau būdamas suaugęs susidūręs su atstūmimo grėsme nevalingai „prisijungia“ prie savo patirties ir tampa nesaugus – tą nesaugumą lemia jo vidiniai modeliai⁴²⁵. Suvaldyti padėti (išvengti atstūmimo) jis mėgina pasitelkdamas vidines objektų ryšių reprezentacijas ir tokios padėties suvaldymo būdai gali būti tiek pasitraukimas iš kritinės aplinkos, tiek agresija kaip reakcija į grėsmę, tiek

⁴²⁰ Janssen H., Peters F. (Hg.). Kriminologie für soziale Arbeit. Münster: Votum Verlag GmbH, 1997, p. 89.

⁴²¹ Ten pat, p. 90.

⁴²² Andrikiėnė L., Laurinaitis E., Milašiūnas R. Psichoanalitinė terapija. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Vaistų žinios, 2013, p. 138.

⁴²³ Ten pat.

⁴²⁴ Ten pat, p. 140.

⁴²⁵ Ten pat.

aktyvus kito asmens atstūmimas⁴²⁶. Tokių situacijų kiekvienoje įkalinimo įstaigoje kasdien būna dešimtys ar net šimtai, neretai jos baigiasi nuobaudomis ar net ikiteisminiais tyrimais – dėl pasipriešinimo pareigūnui, įžeidimo, vadinamųjų „teisėtų reikalavimų“ nevykdymo, nustatytų taisyklių pažeidimo⁴²⁷, o gal net (iš kitos konflikto dalyvio pusės žvelgiant) – piktnaudžiavimo tarnyba ar įgaliojimų viršijimo ir pan., nors tai greičiausiai yra tik vaikystėje buvusių įvykių šešėliai.

Pastaraisiais dešimtmečiais buvo atlikta ir toliau atliekama sunkiai aprėpiama daugybė **neurobiologinių tyrimų**, kuriais siekta ir tebesiekama išspręsti žmogaus elgesio reguliavimo problemą, keliant klausimus, koks yra fizinis baimės, depresijos ar agresijos pagrindas, kokie neurocheminiai procesai lemia nuotaikų kaitą, ar yra tam tikra genetinė predispozicija pajautimui, ar per didelis agresyvumas arba baimė yra įgimti, kokią įtaką įgimtai predispozicijai turi aplinka ir pan. Kertinė šių tyrimų idėja ta, kad genetiniai skirtumai atsispindi ir galimuose stebėti fiziniuose procesuose, per kuriuos formuojasi emocijos, lemiančios elgesį ir socialinę sąveiką⁴²⁸. Nors tokių tyrimų atliekama santykinai daug, tačiau jų

⁴²⁶ Ten pat.

⁴²⁷ Lietuvos teismuose gausu bylų, kuriose nagrinėjamos iš pirmo žvilgsnio visiškos smulkmenos, tampančios svarbiu principiniu reikalu santykiuose tarp įkalinimo įstaigos darbuotojų ir nuteistųjų: dėl netinkamos šukuosenos, dėl nepasisveikinimo, dėl parodytos nepagarbos ir t. t. Pavyzdžiui, kaliniui buvo uždrausta 1 mėnesį apsipirkti įkalinimo įstaigos parduotuvėje, o ši „<...> nuobauda pareiškėjui paskirta už Taisyklių 73.2 punkto pažeidimą (šiam punkte nurodyta, kad, įėjus pataisos įstaigos administracijos atstovui į patalpą, nuteistieji, be kita ko, privalo atsistoti ir pasisveikinti). Iš pareiškėjo paaiškinimų, byloje esančio pareigūno A. Č. 2011 m. kovo 3 d. tarnybinio pranešimo matyti, kad pareigūnams (tarp jų ir A. Č.) 2011 m. kovo 3 d. apie 10.20 val. įėjus į gyvenamąją patalpą, kurioje buvo sėdintis pareiškėjas, pastarasis sąmoningai neatsistojęs ir nepasisveikino. Pažymėtina, kad nurodyto fakto pareiškėjas iš esmės neginčija, o, priešingai, jį pateisino tuo, kad, jo manymu, Taisyklių 73.2 punkto reikalavimas atsistoti ir pasisveikinti yra neteisėtas, nes diskriminuoja nuteistuosius. Kolegija, nesutikdama su tokiu pareiškėjo Taisyklių 73.2 punkto vertinimu, pažymi, kad aptariamas reikalavimas yra nuteistiesiems nustatyto elgesio taisyklių elementas, kuris savo išraiška ir paskirtimi atitinka Bausmių vykdymo kodekso 112 ir 137 straipsnių nustatytus pataisos įstaigų režimo ir nuteistųjų socialinės reabilitacijos siekiamus tikslus ir savaime neturi jokių nuteistųjų orumo pažeminimo požymių. Pareiškėjo teigimas, kad reikalavimas atsistoti jam buvo pareikštas įžeidžiančia forma, nepatvirtintas jokiais įrodymais“ (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje A-143-2190-12).

⁴²⁸ Pavyzdžiui, buvo pastebėta, kad tam tikrų genų variacija yra svarbi reguliuojant serotonino kiekį. Serotoninas yra vadinamasis neurotransmiteris, biologiškai aktyvi medžiaga, valdanti medžiagų apykaitą neuronų nervų galūnėse. Skirtingas gebėjimas priimti serotoniną sinapsėse (jungtyse tarp dviejų neuronų) sukelia skirtingas reakcijas smegenyse, kurie lemia skirtingas jausmines būsenas. Neurobiologinėje socialinio elgesio biologinių pagrindų analizėje įvairiems neurotransmiteriams ir hormonams (pavyzdžiui, vazopresinui, oksitocinui ar adrenalinui) skiriamas pagrindinis dėmesys.

rezultatų interpretacijos skiriasi. Paskutiniame XX a. dešimtmetyje daugiau vyra-vo išskirtinai biologinis žmogaus elgesio bei pajautimo, kurį ešą lemia neurocheminiai procesai, aiškinimas, o pastarąjį dešimtmetį daug daugiau dėmesio skiriama aplinkos veiksniams, kurie tuos neurocheminius procesus lemia. Pagal pastarųjų metų neurobiologinių tyrimų rezultatų interpretacijas⁴²⁹, socialinė aplinka, santykiai, dėmesys, rūpestis, supratimas, bendravimas keičia žmogaus smegenis,

Apibendrinimas pagal: *Kreissl R. Neurowissenschaftliche Befunde, ihre Wirkung und Bedeutung für ein Verständnis der Jugendkriminalität // Dollinger B., Schmidt-Semisch H. (Hrsg.). Handbuch Jugendkriminalität. 2. Aufl., Wiesbaden, 2011, p. 116–117; čia remiantis šiomis publikacijomis: Hari-ri A. R., Holmes A. Genetics of emotional regulation: the role of the serotonin transporter in neural function // Trends in Cognitive Science, 2006, Nr. 10 (4), p. 182–191; Winslow J. T., Insel T. R. Neuroendocrine basis of social recognition // Current Opinion in Neurobiology, 2004, Nr. 14, p. 248–253. Taip pat žr. Sakalauskas G. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų prasmė // Teisės proble- mos, 2013, Nr. 3 (81), p. 5–55.*

- ⁴²⁹ Turimas mintyje veidrodinių neuronų (veidrodinių nervinių ląstelių) atradimas, kurį pirmasis 1996 m. padarė Parmos universiteto Psichologijos instituto vedėjas Giacomo Rizzolati. Atlikti tyrimai parodė, kad smegenyse glūdi skirtingi judėjimo ir veikimo neuronai, pastarieji yra inteligentiški – jie operuoja programomis, kurioms padedant įgyvendinamas tikslingas veikimas. Jie „žino“ viso veiksmo planą ir turi įrašę ne tik jo procesą, bet ir tikėtiną baigtį. O štai judėjimo neuronai tiesiogiai valdo raumenis ir daro tai, ką jiems „liepia“ veikimo neuronai. Bandymuose su beždžionėmis buvo nustatytas smegenyse vykstantis neurobiologinis rezonansas: stebint kito atliekamą veiksmą stebiniojo smegenyse aktyvuojama neurobiologinė programa ir būtent ta programa, kuri būtų įgyvendinama ir pačiam stebinčiajam atliekant tą patį veiksmą. Nervų ląstelės, kurios savame kūne gali įgyvendinti tam tikrą programą, tačiau kurios aktyvuojasi ir tada, kai tik stebi arba kitaip kartu išgyvena, kaip kitas individas įgyvendina šią programą, vadinamos veidrodiniais neuronais (angl. *mirror neurons*, vok. *Spiegelneurone*). Smegenyse vykstantis atspindėjimas vyksta automatiškai, nevalingai, be jokio galvojimo. Per šį procesą formuojasi, pavyzdžiui, asmens intuicija. Be to, tyrimai parodė, kad baimė, įtampa ir stresas ženkliai sumažina veidrodinių neuronų aktyvumą. Analizuojama- me kontekste svarbu tai, kad per atspindėjimą smegenys keičiasi ir jose išlieka matytos ar kitaip išgyventos programos, kurios nebūtinai bus įgyvendinamos suaugusio žmogaus. Tačiau mažų vaikų veidrodinė sistema linkusi iš karto įgyvendinti matytus dalykus, kai suaugusiame žmoguje aktyvuojasi slopinančios neurobiologinės sistemos, kurių brendimas prasideda maždaug trečiaisiais gyve- nimo metais ir dažniausiai baigiasi pasibaigus paauglystei. Apibendrinimas pagal: *Bauer J. Warum ich fühle, was du fühlst. Intuitive Kommunikation und das Geheimnis der Spiegelneurone. 16. Aufl. München: Wilhelm Heyne Verlag, 2011, p. 18–37. Šių tyrimų rezultatus galima apibūdinti tokiais teiginiais: smegenys gali keistis, tai nėra nesikeičianti biologinė duotybė; smegenų formavimuisi svarbūs jausmai; patirtis palieka pėdsakus smegenyse; sistemingai pasikartojantys įsivaizdavimai smegenyse kuria elgesį reguliuojančias struktūras; smegenys yra socialinis organas (apibendri- mas pagal: <www.matrixwissen.de> → Zusammenfassung neuester Erkenntnisse der Hirnforschung; lietuvių kalba trumpą apibendrinimą žr.: Veidrodiniai neuronai [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://psichika.eu/blog/veidrodiniai-neuronai/>>). Taip pat žr.: Sakalauskas G. Nepilnamečių bau- džiamosios atsakomybės ypatumų prasmė // Teisės problemos, 2013, Nr. 3 (81), p. 5–55.*

t. y. **psichologija smegenyse kuria biologiją**⁴³⁰, žmogaus smegenys netgi vadina- mos „socialiausiu žmogaus organu“⁴³¹. Ši mokslinė išvalga yra labai svarbi, nes turbūt jokiai kitai socialinei grupei kaip būtent (esamiems ar buvusiems) kaliniams lengva ranka kabinama „įgimto nusikaltėlio“ etiketė, kuriama nepasikeičiamumo prognozė ir su apmaudu ar netgi be jo konstatuojama, kad neva „visi jie vėliau ar anksčiau grįš į įkalinimo įstaigas“, nors tai yra visiška netiesa⁴³².

Apibendrinant galima teigti, kad šiuolaikinis įkalinimas, atitinkantis kriminologiniais tyrimais paremtus tarptautinius kalinimo standartus, nėra atpildo ar keršto priemonė. Nors įkalinimo įstaigoms ir šiais laikais būdingi E. Goffmano aprašyti totalios institucijos požymiai, tačiau esminiu ir pagrindiniu, daugelyje šalių netgi vieninteliu laisvės atėmimo baudmės vykdymo tikslu laikoma asmens integracija į visuomenę (resocializacija). Tam, kad šis tikslas būtų pasiektas, būtina mažinti žalingą kalinimo poveikį, įskaitant ir suteiktinas jo atvėrimo galimybes, taikytinas resocializacijos priemones, skatinančias asmens gebėjimus gyventi laisvėje nenusikaltant. Vienas iš kertinių humaniško, žmogaus teisės gerbiančio ir į resocializacijos

⁴³⁰ *Bauer J.* Schmerzgrenze. Vom Ursprung alltäglicher und globaler Gewalt. München: Karl Blessing Verlag, 2011, p. 29, 74. Kitaip tariant, biologiniai pokyčiai nėra priežastis, jie patys yra pasikeitusio gyvo organizmo elgesio dalis. Žinoma, kad elgesys nesiformuoja bekūnėje erdvėje, tai savaime yra ir biologija. Tačiau elgesio pokyčiai kartu reiškia ir biologinius pokyčius. Gyva sistema negalėtų reaguoti, jei to negalėtų padaryti genai, tačiau nėra taip, kaip vis dar dažnai įsivaizduojama, esą genai tiesiog važiuoja „autopilotu“. Jie aktyviai veikia reguliuojami signalais, kurie gali kilti pačioje ląstelėje, už jos arba asmens aplinkoje. Žr. *Bauer J.* Das Gedächtnis des Körpers. Wie Beziehungen und Lebensstile unsere Gene steuern. 17. Aufl. München: Piper, 2011, p. 156–157; *Bauer J.* Schmerzgrenze. Vom Ursprung alltäglicher und globaler Gewalt. München: Karl Blessing Verlag, 2011; *Bauer J.* Warum ich fühle, was du fühlst. Intuitive Kommunikation und das Geheimnis der Spiegelneurone. 16. Aufl. München: Wilhelm Heyne Verlag, 2011.

⁴³¹ *Kreissl R.* Neurowissenschaftliche Befunde, ihre Wirkung und Bedeutung für ein Verständnis der Jugendkriminalität // *Dollinger B., Schmidt-Semisch H.* (Hrsg.). Handbuch Jugendkriminalität. 2. Aufl., Wiesbaden, 2011, p. 118.

⁴³² Vokiečių/šveicarų kriminologas K.-L. Kunzas taikliai pastebi: „Biologiniai nusikaltimų aiškinimai turi savotiško žavesio. Šį žavesį sukelia mūsų išankstinio nusistatymo, kurį mes visi nešiojamės savyje ir iš kurio taip sunku išsilaisvinti, iš serijos ‚Juk ir aš seniai taip galvojau!‘, tariamas mokslinis pagrindimas. Šis išankstinis nusistatymas remiasi įgimto nusikaltėlio asmenybės išskirtinumo prielaida, prieš kurią nėra jokių priemonių gerai iškultivuotame mūsų visuomenės darže ir kuri paneigia bet kokias intensyvesnes nusikaltėlių socializacijos ir (re)integracijos pastangas. <...> Antropologiniai nusikaltimų aiškinimai sustiprina trumparegiškas buitiškas prielaidas, pagal kurias iš svetimų, keistų ir tikėtina neišsilavinusių žmonių tiesiog galima laukti bet ko, ir baisiausiai stebimasi, kai kažką panašaus padaro ‚vienas iš tokių kaip mes‘. Tai skatina tik tariamai žmogaus orumą gerbiančių įsivaizdavimą, kad nusikaltimas yra aplinkybė, kurią galima pašalinti tik įkalinant ar sunaikinant nusikaltusį asmenį.“ *Kunz K.-L.* Kriminologie. 4. Aufl. Bern: Hauptverlag, 2011, p. 94 (*vertimas – G. S.*).

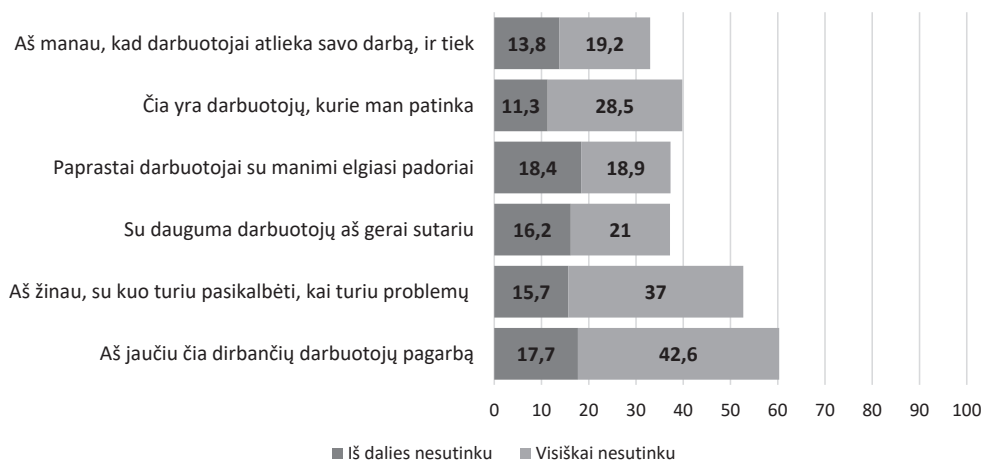
perspektyvą orientuoto kalinimo požymių yra **geranoriški, abipusiu supratimu ir pagarba paremti įkalinimo įstaigų darbuotojų ir kalinių santykiai**. Jų pobūdis labai priklauso nuo įkalinimo sistemoje vyraujančio laisvės atėmimo bausmės esmės suvokimo, sudaromų darbo ir kalinimo sąlygų. Santykio tarp darbuotojų ir kalinių išvengti neįmanoma, nors daliai darbuotojų galbūt ir norisi nuo kalinių atsiriboti. Jeigu šių santykių pobūdis paliekamas saviškai, jų pragmatiškai nekuriant, nereflektuojant, nenubrėžiant aiškių žmogiško bendravimo principais grįstų ribų, konfliktus sprendžiant formaliomis nuobaudomis ar galios demonstravimu, bet kurioje, o tuo labiau uždaroje institucijoje formuojasi ne tik bausmės atlikimui, bet ir kasdieniam darbui sunkiai pakeliama atmosfera. Žinoma, kad santykiai įkalinimo įstaigose yra ir visuomenėje vyraujančių tarpusavio santykių atspindys, tačiau bet kuri įkalinimo įstaiga, kaip besimokanti ir auganti organizacija, gali daryti jiems didesnę ar mažesnę įtaką ir kreipti juos viena ar kita linkme. Įvairūs socialiniai, psichoanalitiniai ir neurobiologiniai tyrimai liudija išskirtinę žmogiškų santykių svarbą žmogaus elgesiui – tai reiškia, kad tinkamų darbuotojų ir kalinių santykių kūrimas bei palaikymas yra ne tik svarbi nuteistųjų integracijos (palaikomos gijos su visuomene) prielaida, bet ir pačių **darbuotojų pasitenkinimo savo darbu sąlyga**.

13.4. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

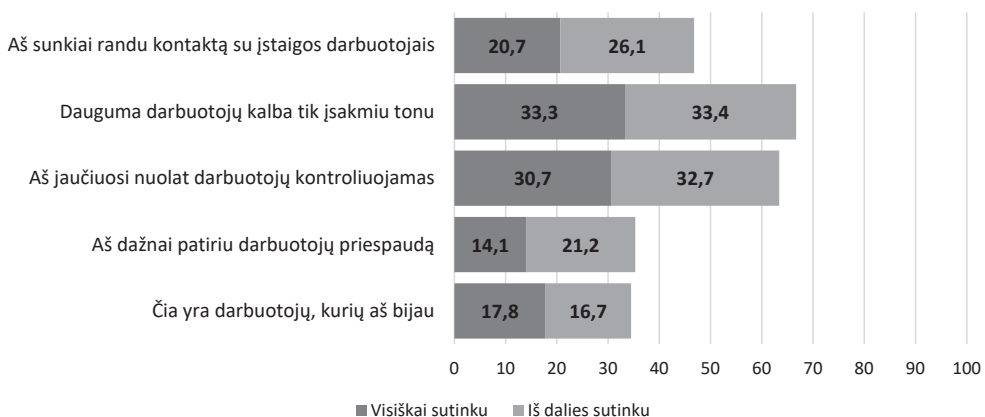
Kai kurie kalinių santykio su įkalinimo įstaigų darbuotojais aspektai buvo aptarti monografijos *11.3 skirsnyje*. Čia toliau pristatomi kai kurie papildomi aspektai.

Minėta, kad tik 39,7 proc. apklaustųjų teigė **jaučiantys įstaigos darbuotojų pagarbą**, atitinkamai 60,3 proc. jos nejautė. Kaip matyti *39 pav.*, nuo 33 proc. iki 52,7 proc. respondentų neigiamai vertino ir kitus santykiams su darbuotojais svarbius aspektus. Pavyzdžiui, net 39,8 proc. visiškai arba iš dalies nesutiko su teiginiu, kad **įstaigoje yra jiems patinkančių darbuotojų**, 52,7 proc. visiškai arba iš dalies nesutiko su teiginiu, kad jie **žino, su kuo iš darbuotojų turėtų pasikalbėti**, jeigu turėtų problemų.

Toliau *40 pav.* matyti, kad, 66,7 proc. respondentų vertinimu, **dauguma darbuotojų kalba tik įsakmiu tonu**, 35,3 proc. teigė **patiriantys darbuotojų priespaudą**, 34,5 proc. teigė **bijantys tam tikrų darbuotojų**, 63,4 proc. jautėsi **nuolat darbuotojų kontroliuojami** ir net 46,8 proc. teigė **sunkiai randantys kontaktą su įstaigos darbuotojais** – pastarasis vertinimas rodo itin nepalankias sąlygas pozityviems santykiams beveik pusei visų kalinčiųjų.

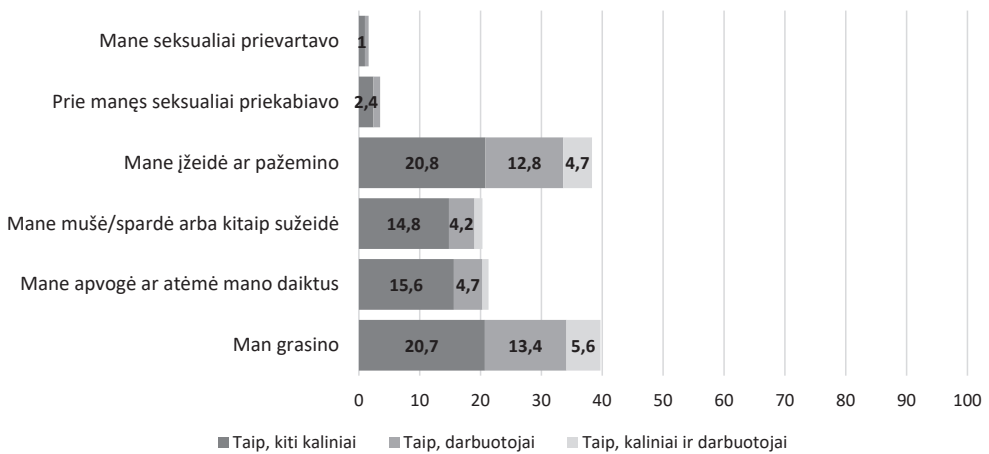

39 pav. Neigiamas santykių su darbuotojais vertinimas (proc., N=623–646)

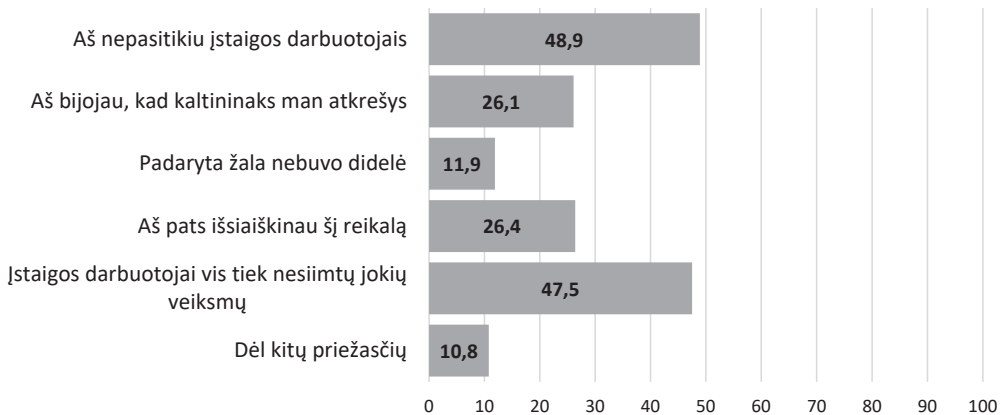

40 pav. Neigiami santykių su darbuotojais aspektai (proc., N=623–634)

Respondentų taip pat buvo klausiama apie jų patirtą nusikalstamą elgesį įkalinimo įstaigoje iš kitų kalinių ir (arba) darbuotojų pusės. Atsakymai į juos pateikti 41 pav. 12,8 proc. teigė, kad jiems yra tekę patirti **darbuotojų įžeidimus ir pažeminimą**, 13,4 proc. buvo **grasinama**. Žinoma, kad daug daugiau nusikalstamo elgesio patiriama iš kitų kalinių. Visgi svarbu tai, kad nepasitikėjimas darbuotojais užkerta kelią į juos kreiptis patyrus neteisėtą elgesį (plačiau žr. monografijos 11.3 skirsnį). Minėta, kad **dėl patirto neteisėto elgesio niekada nepranešantys** teigė net 82,7 proc. (N=415) tyrimo dalyvių. Dažniausiai nurodomas

41 pav. Ar Jums pačiam teko šioje įstaigoje tai patirti? (proc., N=616–647)

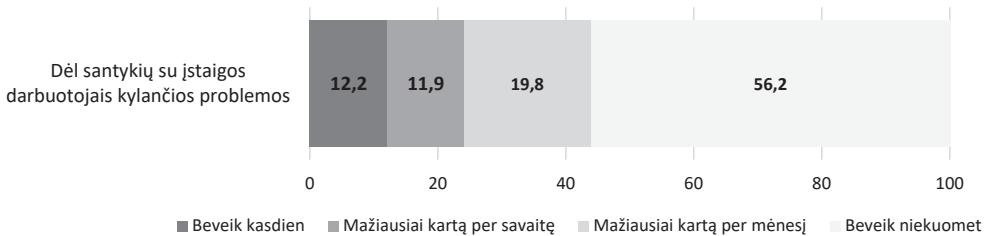

42 pav. Dėl kokių priežasčių nepranešėte apie patirtą nusikalstamą įvykį (galimi keli atsakymų variantai; proc., N=360)

motyvas buvo nepasitikėjimas įstaigos darbuotojais – 48,9 proc. ir tai, kad, respondentų nuomone, **darbuotojai vis tiek nesimtų jokių veiksmų** – jį nurodė 47,5 proc. (N=360) iš nepranešusiųjų (buvo galima pasirinkti kelis atsakymų variantus, žr. 42 pav.).

Respondentų buvo klausiama, kaip dažnai jiems kyla **problemų dėl santykių su įstaigos darbuotojais**? 56,2 proc. nurodė, kad jie tokių problemų neturi beveik niekada, 12,2 proc. jų turi beveik kasdien (43 pav.).

43 pav. Kaip dažnai Jums kyla problemų dėl santykių su įstaigos darbuotojais? (proc., N=616)

Beveik pusė respondentų (325 iš 690) atsakė į 34 lentelėje nurodytą klausimą⁴³³ – tai rodo, kad jiems jis atrodė aktualus. Apibendrinti visus atsakymus galima vienu žodžiu – „nepagarba“. Akivaizdu, kad, nesant pagarbos, sunku tikėtis sukurti ir pozityvų santykį. Be to, **jaučiama nepagarba gali provokuoti smurtą**. Šioje monografijoje jau cituotas socialinio smurto tyrinėtojas, psichiatras J. Gilliganas, sukaupęs ilgą darbo su smurtautojais nusikaltėliais patirtį, teigia: „Dirbdamas su smurtiniais nusikaltėliais buvau nustebintas to fakto, kad į mano klausimą, kodėl vienas ar kitas iš jų užpuolė ar net nužudė savo auką, atsakymas būdavo vienodas: „Todėl, kad jis man nerodė reikiamos pagarbos.“ Dėl dažno vartojimo ši frazė buvo trumpinama iki „Jis negerbė manęs“. <...> pagrindinis smurto motyvas ir priežastis buvo noras atsikratyti, išvengti skaudaus, o kartais nepakenčiamo ir neįveikiamo gėdos bei pažeminimo jausmo ir pakeisti jį priešingu – išdidumo jausmu.“⁴³⁴

34 lentelė. Kuo Jus labiausiai erzina įstaigos darbuotojai? (atviras klausimas; N=690)⁴³⁵

„Šmonais“ / Nesiskaitymas su kaliniais ir etiketo, išsilavinimo stygius / Abejingumu į nusiskundimus / Abejingumu, storžieviškumu / Agresija / Agresyvumu / Aklu įstatymų vykdymu / Apie tai negalvojau / Aplaidumu ir savęs pervertinimu / Arogancija ir apsimetinėjimas / Arogancija, kalinių nelaikymu žmonėmis / Arogancija žvilgsniu / Asmeniškumai iš jų / Atmestinu požiūriu ir pareigų vykdymu / Bandymu užtildyti tiesos ieškojimus / Bando pažeminti / Bando savo statusu paveikti aplinkinius / Bendrauja iš aukštesnės pozicijos / Bendravimas kaip ne su žmogumi kartais / Bendravimo kultūros stoka ir keiksmiais / Bendravimo tonu, žiniomis / Bendravimu / Bendravimu su mumis įsakmiai / Bereikalingai vartoja smurtą prieš kalinius / Biurokratizmu / Blogu bendravimu / Būrio viršininkai / Cinišku požiūriu į nuteistąjį / Dar neteko su jais susidurti / Darbo neatlikimu /

⁴³³ 34 lentelėje nepateikti keli itin įžaidūs komentarai ir keli atsakymai, kurių prasmė neaiški arba jie neįskaitomi.

⁴³⁴ Gilligan J. Smurto prevencija. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 29.

⁴³⁵ Atsakymai surašyti abėcėlės tvarka.

34 lentelė. Kuo Jus labiausiai erzina įstaigos darbuotojai? (atviras klausimas; N=690) (34 lentelės tęsinys)

Darbuotojai / Darbuotojai, jie nekaip elgiasi / Dauguma tiesiog kalbėti mandagiai nemoka / Dažnai erzina kažko prašant / Dėl ligos / Dėl nuobaudų neteisėtų / Dirba ir tiek / Elgesys darbuotojų / Elgesiu / Elgesiu savo, nepagarba / Elgesiu, nesupratimu / Elgesiu, netinkamu požiūriu į kalines / Elgiasi nemandagiai, negerbia / Emocinis šaltumas / Erzina / Gąsdinimais, priekabėm / Grubumu / Grubumu, žiūrėjimu iš aukšto, atsainumu / Grubus elgesys / Grubiu elgesiu, nemandagūs / Įgaliojimų viršijimu / Įgaliojimų viršijimu, grasinimais / Ir vieni, ir kiti vienodi beždžioniukai / Yra piktybinių, kurie provokuoja pastoviai / Yra pora darbuotojų / Įsakinėja / Įsakinėjimai / Įsakinėjimu, psich. spauda / Įstaigos darbuotojai / Įstatymai galioja tik kaliniam, bet ne jiems / Iš dalies / Iš viso nemoka dirbti su kaliniais / Išdidumas / Išsidirbinėdami, pravardžiuoja / Išsilavinimo ir žmogiškumo stoka / Išsilavinimo stygiumi / Išsišokę, kalinius lyg laiko nežmonėm / Išsišokimais ir grasinimais / Įžeidinėjimai, nepagarba / Jie bando mums viską prikišti / Jie jaučiasi dievais / Jie neišklauso nuteistųjų / Jie piktnaudžiauja pareigomis / Jie visada teisūs ir tiek / Jų elgesys su kaliniais / Kabinėjasi įvairiai / Kabinėjasi, nors nėra dėl ko / Kabinėjimusi / Kad į kalinius žiūri kaip į nurašytus žmonės / Kad įpratę rašyti už nieką raportus / Kad jie jaučiasi už mus aukštesni / Kad jie nelaiko kalinių žmonėmis / Kad jie tik savimi rūpinasi / Kad kiekvieną dieną matau / Kad mes jiems esame jau nebe žmonės / Kad nelaiko nuteistųjų žmogumi / Kad požiūris jų kaip į atliekas / Kad tiki melagingais kalbėjimais / Kai kabinėjasi be reikalo / Kai kada / Kai kurie / Kai kurie darbuotojai yra tikrieji nusikaltėliai, piktavaliai / Kai kurie labai pikti / Kai kurie net nesugeba mąstyti, kelia intrigas / Kai nepagarbiai elgiasi su kitais kaliniais / Kai per daug reikalauja / Kaip pradeda vadovauti kur nereikia / Kalėjimo pareigūnai / Kartais / Kartais dėl smulkmenų, bet tai nesvarbu / Kartais nejaučia ribų / Keikūnai, įžeidinėja / Kompetencijos nebuvimu / Kompetencijos stoka / Kontrolė / Kontrole, anarchija, nebaudžiamumu / Kontrole, kratom / Kontrolieriai / Kratos, mandagiai kalbėti pareigūnams / Kuo aukštesnis rangas, tuo daugiau jis į tave nekreipia dėmesio / Kurie galvoja, kad jie viršininkai / Kurie žemina kalines savo pakeltu tonu / Kvailumu / Labai erzina / Labai žemina bei nekreipia dėmesio į mus / Mandagumo stoka / Mandagumo, neižeidinėti / Mandrumu / Manęs neerzina / Melagystėm, grasinimais / Melavimai / Melavimu / Mus laiko kaip atmatas / Mūsų nelaiko žmonėmis / Mušimas su „bananu“ / Nagli / Naglumu, nepagarba / Naudojasi padėtimi / Naudojimasis tarnybine padėtimi / Ne / Neadekvačiu elgesiu / Neatlieka darbo / Neatlieka savo darbo tinkamai / Neatliekantys savo darbo nariai / Nedirba savo darbo kaip turėtų / Neerzina / Negaliu atsakyti / Neišprusimas (didelis), nemandagumu / Neišprusimu, bukumu / Neišsilavinę, nesilaiko taisyklių / nekompetentingumu / Nekorektiškumu, neišsilavinę / Nekreipiu į nieką dėmesio / Nekultūringi, neišsilavinę, buvę pijokai, nieko daugiau nemokantys dirbti / Nekvalifikuoti ir žiūri iš viršaus / Nelabai / Neleistinas elgesys / Nemandagumas / Nemandagumu / Nemandagūs / Nemandagus elgesys įstaigos darbuotojų / Nemandagūs, į kalinius žiūri kaip į gyvulius / Nemandagūs, provokuoja / Nematau nieko tokio / Nemoka elgtis pagarbiai, trūksta išsilavinimo (Jie turi būti pavyzdys nuteistajam) / Nemokėjimu bendrauti / Nenoru išklaudyti / Nepadorumu / Nepagarba / Nepagarba nuteistajam / Nepagarba nuteistie-

34 lentelė. Kuo Jus labiausiai erzina įstaigos darbuotojai? (atviras klausimas; N=690) (34 lentelės tęsinys)

siems / Nepagarba, diskriminacija / Nepagarba, nesiskaitymu su mumis / Nepagarba, žeminimu / Nepagarba / Nepagarbiai kalba / Nepagarbiu elgesiu / Nepagarbiu elgesiu, grasinimais ir neatlieka pareigų, kaip dera pareigūnui. Išvis neturi dauguma žmogiškumo, gal jiems reikia psichologo pagalbos / Nepagarbumu, nekompetencija, nežmonišku / Nepakankamai gerai atliktu darbu / Neprofesionalumas / Neprofesionalumu / Neprofesionalumu, neišsilavinimu / Nepunktualumu, nekonkretumu, atsainiu požiūriu į savo darbą / Nes elgiasi nepagarbiai / Nes jie elgiasi kaip su šunimis / Nes jie yra nemandagūs ir dar blogiau už kalinius, jie mus skaito ne žmonėmis, o gyvuliais / Nes jie laiko mus gyvuliais / Nes jiems atrodo, kad yra geresni / Nes kabinėjasi prie nieko / Nes kartais jie viršija savo ribas ir elgiasi su mumis kaip su žvėrimis / Nes nepagarbiai elgiasi / Nes nori, kad tik gaučiau nuobaudas / Nes prie bet ko kabinėjasi / Nesilaikymo etikos elgesio / Nesilaiko savo pažadų / Nesiskaitymu / Nesiskaito kaip su žmogum / Neskaito mane žmogumi / Nesupratingumu, neprofesionalumu / Nesuteikia galimybių informacijai / Neturėjimo žmoniškumo / Neturiu nuomonės / Netvarkingai dirba / Netvarkingumu / Nevykdantys savo pareigų, priekabūs, nemandagūs / Ne visada tinkamai atlieka savo darbą / Nežinantys ką jie čia veikia / Nežinau / Nežmonišku / Niekada / Nieko (kai kratas daro) / Nieko nebaigę, nemanau, kad visi jie pilno proto ir nori ant kažko išsilieti, tai išsilieja ant mūsų / Nieko nepaaiškina / Niekuo / Niekuo neezina / Niekuo, nes mažai bendrauju / Nori pasirodyti, kad dirba ir priekabiauja sąmoningai tyčia / Noru kontroliuoti / Nuolaidžiu požiūriu į kalines / Nuolat viršydami savo įgaliojimus / Nurodinėjimu / Nusibodo tie patys veidai, jų problemos / Nusistatymu prieš kalinamąją / Padėties pasinaudojimu / Pakeltas tonas / Palikta tvarka po kratos ir įvairiais rašytiniais prašymais, kai ko reikia / Paprastumu / Pareigūnai kratos metu / Pareigūnų naglumas ir įžūlumas / Pastoviai pikti (ne visi) / Pastoviai provokuoja / Patyčiomis / Patyčiomis, nepagarbiu elgesiu / Pažadai, savi išvedžiojimai, melgiai / Per daug kratų / Per daug sau leidžia dėl pareigų / Per daug vaidina dievus / Per daug valdingi / Perdėtu jėgos demonstravimu / Peržengdami ribas / Pikti prižiūrėtojai, žemina kalinius / Piktnaudžiu savo pareigomis / Piktumu, aplaidumu / Požiūris / Požiūriu į kalinį, atmetiną darbą / Požiūriu į mane / Požiūriu į nuteistuosius / Priekabėm / Priekabiavimu / Priekabiavimu, nesąmoningų raportų rašymu / Priekabumu / Priekabūs / Priespauda ir grasinimais / Prieš juos nieko prieš neturiu (gal kai kurie truputį nekultūringi) / Prisikabinėjimas / Prižiūrėtojai / Prižiūrėtojai dėl nepagarbaus elgesio / Provokuoja / Provokuoja, nepagarbiai elgiasi / Provokuoja, visada galvoja, kad teisūs / Psicholog. spaud. / Psicholog. spaudimas / Psichologiniu spaud., nepagarba / Psichologiškai priekabiauja / Reiklumu / Režimas KZS / Rodydami, kad yra viršesni / Rodo nepagarbą, tyčiojasi / Savęs aukštinimu / Savo bendravimu su kaliniais / Savo bendravimu, nėra tolerancijos / Savo elgesiu / Savo elgesiu, grubumu ir žmonių nuvertinimu / Savo grubumu / Savo įžūlumu / Savo kandumu / Savo laisvu elgesiu / Savo naglumu / Savo neapykanta mums / Savo neišprusimu / Savo nesąmoningais įstatymais / Savo noru parodyti, jog jis čia vadovas, apskritai kiekvienas / Savo nuomonės reiškimas / Savo padėtimi / Savo pareigų išnaudojimu ne ten kur reikia / Savo pareigų nevykdymu / Savo pareigūno

34 lentelė. Kuo Jus labiausiai erzina įstaigos darbuotojai? (atviras klausimas; N=690) (34 lentelės tęsinys)

statusu / Savo priekabiavimais / Savo tarnybos įgaliojimų viršijimu / Savuoju aš / Sistema / Su savo priekabiais / Subjektyvumu / Susireikšminimu / Susirgęs didybės manija / Taip / Taip, nes jie nelaiko mūsų žmonėmis / Taip, nežmoniškumu, nužmogėjimu / Taisyklių nesilaikymu / Tas pats / Todėl, kad mane visada provokuoja / Triukšmas / Trūksta darbo įgūdžių ir priešiška nusiteikę / Trūkumas mandagumo / Tuo kuo dirba / Užgauliojimai, psichologinis spaudimas / Užgauliojimu, tyčiojimais / Vadovavimusi tik įstatymo raide, be logikos ar žmogiškojo faktoriaus / Valdžia / Valdžios įrodinėjimas / Viena darbuotoja dažnai tyčiojasi / Viršija savo pareigas / Visagalingumu / Visi / Visi lygūs / Viską daro pagal įstatymą / Viskuo / Viskuo provokuoja / Žeminimu / Žeminimu kaip nuteistajam / Žiūri kaip ne į žmones / Žmoniškumo trūkumu, nesiskaitymu.

Respondentų taip pat buvo klausama, kuo jiems **įstaigos darbuotojai patinka?** (35 lentelė).

35 lentelė. Kuo Jums labiausiai patinka įstaigos darbuotojai? (atviras klausimas; N=690)⁴³⁶

„Nepakeičiamumu“ / Apie tai negalvojau / Arogancija / Atlieka gerai savo darbą / Atsakingai į viską žiūri / Atsakingumu / Auklėtoja Agnė (UAB) / Be komentarų / Bendravimu / Bendravimu laisvai / Bendravimu, darbu / Bukumu / Būna draugiškų / Būrio virš. / Darbu / Darbuotojai / Daug kuom / Dauguma nepatinka / Dėl tvarkos / Draugiškumu / Drausmingumu / Gerai atliekantys savo darbą / Geras, žmoniškas / Geri labai, bet ne visada / Gražios moterys / Grynai dirba savo darbą / Į juos žiūriu kaip į darbuotojus įstaigos / Yra gražių moterų / Yra, kurie išklauso, supranta, nuramina, bet taip pagrįdę elgiasi vienetai / Yra nuoširdžių, kurie mato mane kaip žmogų / Yra pareigingų ir kultūringų pareigūnų / Įsivaizduoja esą dievais / Iš dalies / Išklusymu (psichologės) / Išprusimu, nuolankumu, supratingumu / Išprusimu, supratimu / Jie atlieka savo darbą / Jie daugiau patiktų, jei nemeluotų / Jie didesni nusikaltėliai / Jie yra padorūs žmonės / Jokio patikimo nėra / Kad kai kurie tikrai yra nepraradę žmogiškų vertybių ir etiketo taisyklių / Kad nėra priekabūs (kai nėra pagrindo) / Kad pasitaiko normalių žmonių jų tarpe / Kai bendrauja taip, kad nesijaučia, kad esame skirtingose barikadų pusėse / Kai įvertina / Kai kurie bendraudami paaiškina / Kai kurie bendrauja gražiai / Kai kurie maloniai bendrauja / Kai kurie mandagumu / Kai kurie padeda, pataria / Kai kurie savo žmoniškumu / Kai kurie tolerancija, supratingumu / Kai kurie žmogišku nuoširdumu / Kai kurie žmogiškumu / Kai kurie, kad neturi diskriminacijos mums / Kai kurių darb. geras elgesys / Kai retkarčiais laikosi duoto žodžio / Kandūs / Kartais būna supratingi / Kartais pagalbos teikimu / Keletame iš jų taipogi galima rasti žmogiškumo / Keleto solidarumas / Konkretumu / Korektiški / Kultūra, supratingumu, pagalba / Kultūringi, pareigingi, tolerantiški / Kultūringumu / Kultūringumu – profesionalumu / Kurie elgiasi žmoniškai / Kurie iš tikrųjų

⁴³⁶ Atsakymai surašyti abėcėlės tvarka.

35 lentelė. Kuo Jums labiausiai patinka įstaigos darbuotojai? (atviras klausimas; N=690) (35 lentelės tęsinys)

mandagiai su tavimi šneka / Kurie sprendžia problemas ir bendrauja ne tik įstatymo tonu / Laikosi duoto žodžio / Malonia nuotaika / Maloniu bendravimu / Man jie nieko blogo nepadarė / Mandagumu / Mandagumu, bet tą daro tik būrio viršininkė ir psychologė / Mandagūs pareigūnai / Mandagūs, atliekantys savo darbą / Moterys savo grožiu / Na, jie nepatinka, o jos tai labai / Nė kuo / Nebendrauju / Nei tie / Nekontaktuoju, tad negaliu pasakyti / Nelenda kur nereikia / Nepatinka / Nepatinka visai / Nepatinka, muša kalinius, pats mačiau / Nepriekabiauja / Nėra / Nėra susireikšminę / Nėra tokio / Nes jais galima pasitikėti ir kreiptis pagalbos / Neturiu / Neturiu nuomonės / Nežinau / Nežinau, kaip kuris, visi skirtingi / Niekas / Nieko / Nieko / Nieko neišsiskiria / Niekom visiškai / Niekuo / Niekuo nepatinka / Niekuo, jie atlieka savo darbą / Niekuom / Niekuom / Noru bendrauti / Nuoširdumas / Nžn. / Padeda tvarkyt reikalus / Pajuokauja ir pakelia nuotaiką / Paprastumu / Paprastumu kai kurie / Paprastumu, nuoširdumu / Pareigingumas / Pasikalbėjimas atviriau / Patarimais ir tiesiog žmoniškumu / Patarimais, nuoširdumu / Patinka / Patinka tik būrio viršininkas. Jis labai supratingas / Priklauso nuo asmens / Profesionaliai bendrauja (žmogiškai) / Retas darbuotojas elgiasi pagarbiai / Rūpestingumu, darbo ir savo pareigų vykdymu / Savo durnumu ir bukumu / Sąžine / Sąžiningai atliekantys savo pareigas / Sąžiningai dirbantys darbą, randantys kompromisus su nuteistais, jei kas negerai, o ne baudžiantys iš karto / Sąžiningi, padorūs, mandagūs / Sąžiningumu / Supratimu, palaikymu / Supratingumas / Supratingumu / Suvokimu / Šmaikštumu / Taip / Taip pat / Taktiškumu, mandagumu, pagarba / Taktu (kai kurie) / Taktu kai kurie / Tas pats / Tegu jie dirba / Tie, kurie laikosi duoto žodžio / Tik kai kurie bendrauja – pagarba / Tokių nėra / Tolerancija / Tolerancija, punktualumas / Tuo pačiu / Vaidina didelius viršininkus / Visai nepatinka / Visi lygūs / Viską blogina / Viskas nepatinka / Žada, bet nieko nedaro / Žinantys ką čia veikia / Žinojimas savo darbus / Žiūrėjimu kaip į žmogų (kai kurie) / Žmogiški / Žmogiškom paprastom savybėm / Žmogišku bendravimu, profesionalumu / Žmogiškumas / Žmogiškumu / Žmones priimi tokiais, kokie jie yra / Žmoniškumu / Žmoniškumu, pagarba / Žodžio laikymusi.

Į šį klausimą atsakė tik šiek tiek daugiau nei pusė atsakiusiųjų į prieš tai buvusį klausimą (170). Tai rodo, kad rasti teigiamų darbuotojų bruožų buvo daug sunkiau. Be to, dalis jų atsakė, kad darbuotojai jiems „niekuo“ nepatinka arba „nežinantys“, kuo jie jiems patinka, taip pat nurodė ir neigiamus bruožus. Visus pateiktus atsakymus būtų galima apibendrinti žodžiais „žmogiškumas“ arba „bendravimas“. Tai rodo, kad kaliniai pastebi, supranta ir vertina tuos darbuotojus, kurie nori ir sugeba palaikyti žmogiškus santykius, įsiklauso į kalinių poreikius, nuoširdžiai bendrauja.

Apibendrinant šį skyrių apie kalinių santykius su personalu galima teigti, kad jie yra svarbus geros atmosferos įkalinimo įstaigoje veiksnys ir reikšminga

socialinės integracijos sąlyga, nes tik sukūrus santykį galimas pokytis. Atliktos apklausos rezultatai rodo, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose vis dar yra labai daug konfrontacijos tarp personalo ir kalinių, nepasitikėjimo ir priešiško. Nors tarptautiniai standartai pabrėžia pozityvių santykių kūrimo svarbą, Lietuvos įkalinimo įstaigose tebevyraujanti pototalitarinė kultūra sunkiai išleidžia kitokiais, ne įsakymų, nurodymų, atsiribojimo, bet bendradarbiavimo, pagarbos ir pripažinimo principais grįstus santykius.

14. ĮKALINTŲ ASMENŲ RYŠIAI SU ARTIMAISIAIS

14.1. RYŠIŲ SU ARTIMAISIAIS PALAIKYMO SVARBA

Įkalintų asmenų resocializacijai svarbius veiksnius bei sėkmingą kalinių integraciją į visuomenę tyrinėjantys mokslininkai sutaria, kad **kalinių ryšiai su artimaisiais** (tėvais, sutuoktiniais, gyvenimo partneriais, vaikais ir kt.) yra vienas svarbiausių veiksnių, padedančių pasiruošti išėjimui į laisvę ir sulaikančių nuo nusikalstamo elgesio. Artimųjų emocinis palaikymas bei jų teikiama finansinė parama yra nepaprastai svarbūs tiek laisvės atėmimo bausmę atliekančiam žmogui, tiek į laisvę išėjusiam žmogui integruojantis į visuomenę bei priimant laisvėje laukiančius iššūkius.

2001 m. JAV Merilando, Ohajo, Iliojaus ir Teksaso valstijose buvo pradėtas tęstinis tyrimas, kurio metu nagrinėtas kalinių pasiruošimas išėjimui į laisvę bei gyvenimas laisvėje, taip pat sėkmingą grįžimą į visuomenę skatinantys veiksniai. Analizuojant į laisvę išėjusių buvusių kalinių patirtis, buvo nustatyta, kad net 58 proc. respondentų prieš išeidami į laisvę manė, kad šeimos palaikymas bei parama yra vienas svarbiausių aspektų, padėsiančių nebegrįžti į įkalinimo įstaigą, o išėjus į laisvę, artimųjų palaikymas bei parama buvo svarbūs net 71 proc. respondentų. Taigi, šeimos, draugų bei giminių palaikymas išėjus į laisvę yra svarbesnis, nei prieš išeidami į laisvę tikėjosi tyrime dalyvavę nuteistieji, todėl be galo svarbu, kad ryšiai su artimaisiais nenutrūktų atliekant laisvės atėmimo bausmę. Šio tyrimo rezultatai taip pat parodė, kad respondentai, sulaukiantys **didesnio šeimos palaikymo, ateityje buvo rečiau pakartotinai nuteisiami bei įkalinami, o antrąją pusę turintys respondentai sugebėdavo ilgiau išlaikyti darbą** nei tie, kas neturėdavo partnerės(-io)⁴³⁷. Todėl galima kelti prielaidą, kad glaudesni ryšiai su artimaisiais motyvuoja kalėjusį žmogų kovoti su laisvėje kylančiais sunkumais, užtikrina emocinį palaikymą, padrąšinimą, pagalbą sprendžiant socialines problemas.

C. F. Hairston padaryta mokslinių tyrimų apžvalga taip pat rodo, kad ryšių su artimaisiais palaikymas gali turėti teigiamos įtakos laisvės atėmimo bausmę

⁴³⁷ La Vigne N. G., Visher Ch., Castro J. Chicago prisoners' experiences returning home. 2004, p. 8. Prieiga per internetą: <<https://www.urban.org/sites/default/files/publication/42831/311115-Chicago-Prisoners-Experiences-Returning-Home.PDF>>.

atliekantiems nuteistiesiems⁴³⁸. Apžvelgusi daugelį mokslinių tyrimų, ši autorė padarė išvadą, kad ryšius su artimaisiais palaikę kaliniai buvo linkę rečiau pakartotinai nusikalsti po įkalinimo. Be to, ryšių su artimaisiais palaikymas buvo susietas su **geresne kalinių psichine sveikata, didesne šeimos susivienijimo ir atsikūrimo tikimybe**. Taigi, ryšių su artimaisiais išsaugojimas dažnai yra naudingas tiek patiems nuteistiesiems, tiek laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų šeimoms, taip pat įkalintų asmenų ryšiai su artimaisiais gali būti svarbūs siekiant užtikrinti visuomenės saugumą ir užkirsti kelią naujiems nusikaltimams.

14.2. IŠŠŪKIAI RYŠIŲ SU ARTIMAISIAIS PALAIKYMUI

Deja, užsienyje atlikti moksliniai tyrimai taip pat rodo, kad ryšių su įkalintu asmeniu palaikymas dažnai yra nemenkas iššūkis jo artimiesiems. Įkalintus vyrus lankančios bei kitaip kontaktą su jais palaikančios moterys patiria nemažai finansinių išlaidų kelionėms į įkalinimo įstaigas, pervesdamos pinigų kalinčiųjų išlaidoms pataisos įstaigoje. Be to, šios išlaidos neretai sutampa su pagrindinio šeimos maitintojo praradimu (kol šis atlieka bausmę), tad kai kurioms moterims tenkanti finansinė našta ir naujai atsiradę materialiniai rūpesčiai gali tapti itin sunkiu išbandymu⁴³⁹. 2006 m. atliktas R. L. Naser ir Ch. A. Visher tyrimas atskleidė, kad dar vienas iš artimiesiems kylančių sunkumų yra ganėtina **didelis atstumas iki įkalinimo įstaigos**, kurį tenka nuvažiuoti, vykstant į pasimatymus, bei dėl to jiems atsirandančios didelės kelionių išlaidos⁴⁴⁰. Atsižvelgiant į minėtų tyrimų rezultatus, galima teigti, kad vienas iš nuteistųjų šeimoms kylančių sunkumų, norint palaikyti kontaktą su kalinčiuoju, yra **materialiniai kontakto palaikymo kaštai**.

Taip pat pastebima, kad, nuteistiesiems atliekant laisvės atėmimo bausmę, kai kuriais atvejais **nutrūksta nuteistųjų santykiai su jų vaikais**, kadangi neretai vaikus vengiama vežti į įkalinimo įstaigas. Dalis nuteistųjų vaikų yra globojami kitų asmenų, tad vaikų ryšys su globėjais ilgainiui gali tapti stipresnis nei su kalinčiais

⁴³⁸ Plačiau žr.: *Hairston C. F.* Family ties during imprisonment: Important to whom and for what // *J. Soc. & Soc. Welfare*, 1991, 18, p. 87–104.

⁴³⁹ *Grinstead O., Faigeles B., Bancroft C., Zack B.* The financial cost of maintaining relationships with incarcerated African American men: A survey of women prison visitors // *Journal of African American Men*, 2001, 6 (1), p. 59.

⁴⁴⁰ *Naser R. L., Visher C. A.* Family Members' Experiences with Incarceration and Reentry // *Western Criminology Review*, 2006, 7 (2), p. 25.

tėvais, o globos įstaigose augantys nuteistųjų vaikai gali turėti itin ribotas galimybes palaikyti ryšius su kalinčiais tėvais ar aplankyti juos⁴⁴¹. Tokiu būdu kalinių šeimoms tenka dar vienas išbandymas – stengtis išsaugoti vaikų ir laisvės atėmimo bausmę atliekančių jų tėvų ryšius. Pažymėtina, kad tais atvejais, kuomet vaikai neturi globėjų, padėsiančių palaikyti ryšius su kalinčiais tėvais, šis iššūkis gali gulti ant pačių vaikų pečių.

Kalinių ir jų artimųjų santykių svarbą nagrinėjusi mokslininkė C. F. Hairston taip pat pažymi, kad laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų **artimieji (sutuoktinės, vaikai, tėvai ir kt.) susiduria ir su kitokio pobūdžio problemomis – visuomenės pasmerkimu, stigmatizacija, praradimo jausmu**, todėl kalinių artimiesiems neretai reikalingas emocinis palaikymas, psichologinė, psichiatrinė bei psichoterapeutinė pagalba⁴⁴². Deja, neretai laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų artimųjų poreikiams yra skiriama nepakankamai dėmesio, tad nuteistųjų šeimos vis dar išlieka „nematomomis kalinimo aukomis“.

Vis dėlto, nepaisant laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų artimiesiems tenkančių išbandymų, norėdami išsaugoti santykius su kalinčiu asmeniu, R. L. Naser ir Ch. A. Visher tyrimo dalyviai teigė, kad yra pasiruošę ir norėtų visokeriopa padėti savo šeimos nariui, jam išėjus į laisvę⁴⁴³. 83 proc. tyrime dalyvavusių nuteistųjų artimųjų teikė į laisvę išėjusiam asmeniui finansinę pagalbą ir net 76 proc. priėmė į laisvę išėjusį savo šeimos narį gyventi kartu, nepaisant galimų sunkumų ir nepatogumų. Be to, 37 proc. tyrimo dalyvių padėjo į laisvę išėjusiam žmogui rūpintis jo vaikais, 20 proc. artimųjų padėjo rasti darbą. Šio tyrimo rezultatai atskleidžia artimųjų pasiryžimą palengvinti laisvės atėmimo bausmę atlikusio arba lygtinai paleisto asmens integracijos procesą, ištiesti pagalbos ranką tuo metu, kai to reikia labiausiai. Dėl to ryšio su artimaisiais palaikymas laisvės atėmimo bausmės metu gali tapti itin reikšmingu sėkmingo asmens grįžimo į visuomenę veiksniu, tad be galo svarbu sukurti kaliniams sąlygas matyti bei kitokiu būdu bendrauti su artimaisiais, galinčiais jiems daryti teigiamą įtaką bei teikti reikalingą pagalbą.

⁴⁴¹ *Hairston C.* Prisoners and their families. Prisoners once removed: The impact of incarceration and reentry on children, families, and communities. 2003, p. 46. Prieiga per internetą: <<https://www.urban.org/sites/default/files/publication/60696/410628-Prisoners-and-Families-Parenting-Issues-During-Incarceration.PDF>>.

⁴⁴² Ten pat, p. 47.

⁴⁴³ *Naser R. L., Visher C. A.* Family Members' Experiences with Incarceration and Reentry // *Western Criminology Review*, 2006, 7 (2), p. 26.

14.3. BENDRAVIMO SU ARTIMAISIAIS GALIMYBĖS IR SUNKUMAI LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE

Remiantis J. Christian ir bendraautorių įžvalgomis, JAV net 78 proc. skirtingose valstijose esančių pataisos departamentų skatina laisvės atėmimo bausmę atliekančius asmenis palaikyti kontaktą su šeima⁴⁴⁴. Siekiant išnagrinėti situaciją Lietuvos įkalinimo įstaigose, būtina apžvelgti LR BVK nuostatas, reglamentuojančias įkalinėtų asmenų bendravimą su artimaisiais. Taip pat tikslinga apžvelgti Lietuvoje taikomas kalinių bendravimą su artimaisiais skatinančias priemones bei programas.

LR BVK 73, 74, 75, 104, 105 straipsniuose įtvirtinta, kad, atliekant bausmę **pataisos namuose:**

- 1) **lengvajai grupei** priskirti nuteistieji turi teisę per 2 mėnesius gauti 2 trumpalaikius (iki 3 val.) ir 2 ilgalaikius (iki 1 paros) pasimatymus, 1 kartą per dieną paskambinti telefonu, gauti ir siųsti neribotą kiekį laiškų, taip pat, atlikus tam tikrą bausmės dalį, kaliniui gali būti leista 1 kartą per 3 mėn. parvykti į namus, galimos 14 d. atostogos, parvykstant į namus, išimtiniais atvejais gali būti suteikta teisė į trumpalaikę išvyką (plačiau žr. monografijos *16 skyrių*);
- 2) **paprastajai grupei** priskirti nuteistieji turi teisę per 2 mėn. gauti 1 trumpalaikį ir 1 ilgalaikį pasimatymą, 2 kartus per savaitę paskambinti telefonu, gauti ir siųsti neribotą kiekį laiškų, taip pat, atlikus tam tikrą bausmės dalį, gali būti leista 1 kartą per 3 mėn. parvykti į namus, galimos 14 d. atostogos, parvykstant į namus, išimtiniais atvejais – trumpalaikė išvyka;
- 3) **drausmės grupei** priskirti nuteistieji turi teisę per 4 mėn. gauti 1 trumpalaikį pasimatymą, 2 kartus per 1 mėn. paskambinti telefonu, gauti ir siųsti neribotą kiekį laiškų, išimtiniais atvejais trumpam išvykti už pataisos namų ribų (žr. taip pat *3 lentelę* monografijos *4 skyriuje*).

Taigi, paprastajai grupei priskirti nuteistieji per metus daugiausia gali turėti 6 ilgalaikius pasimatymus, o lengvajai grupei priskirti nuteistieji – 12 ilgalaikių pasimatymų (neskaitant galimybės suteikti papildomus pasimatymus socialiniams ryšiams palaikyti pagal LR BVK 94 straipsnio 7 dalį). Vertinant kalinių bendravimui su artimaisiais aktualias LR BVK nuostatas, svarbu atkreipti dėmesį

⁴⁴⁴ Christian J., Mellow J., Thomas S. Social and economic implications of family connections to prisoners // Journal of Criminal Justice, 2006, 34 (4), p. 446.

į Europos kalėjimų taisyklių 1 d. 5 p., kur nurodoma, kad **gyvenimas įkalinimo įstaigoje turėtų maksimaliai priartėti prie pozityvių gyvenimo laisvėje sąlygų**⁴⁴⁵. Be to, Europos kalėjimų taisyklių 2 d. 24.4 p. nurodoma, kad kalinčiųjų pasimatymai turi būti organizuojami taip, kad kalintieji galėtų kuo sėkmingiau puoselėti santykius su šeima⁴⁴⁶. Šeiminių ryšių išsaugojimas taip pat akcentuojamas 2003 m. Europos Tarybos rekomendacijoje dėl ilgalaikę terminuotą bausmę arba bausmę iki gyvos galvos atliekančių nuteistųjų⁴⁴⁷. Akivaizdu, kad **šiuo metu galiojančios LR BVK nuostatos neleidžia kaliniams visavertiškai bendrauti su artimaisiais**, dėl ganėtinai nedidelio leistino pasimatymų bei skambučių skaičiaus santykiams su artimaisiais gali iškilti grėsmė. Palyginus su gyvenimu laisvėje, kalinių kontaktai su šeima bei draugais yra ganėtinai reti ir trumpalaikiai. Taip pat tikėtina, kad dėl nedidelio pasimatymų skaičiaus kaliniams tenka rinktis, su kuriais savo artimaisiais jie norėtų pasimatyti, tad jų bendravimo ratas gali siaurėti.

Svarbu pažymėti, kad visi į įkalinimo įstaigas naujai atvykstantys nuteistieji bausmės atlikimo pradžioje yra priskiriami **paprastajai grupei**⁴⁴⁸, tad **bausmės pradžioje, kuomet artimųjų palaikymo poreikis gali būti didžiausias, kalinių bendravimas su šeima, draugais ir kitais artimaisiais yra ganėtinai ribotas**. Taip pat kyla abejonių dėl ženklus pasimatymų skaičiaus ribojimo drausmės grupės sąlygomis kalintiems nuteistiesiems. Nors moksliniai tyrimai rodo, kad bendravimas su artimaisiais bei artimųjų palaikymas yra vienas iš veiksnių, skatinančių nuteistuosius susilaikyti nuo netinkamo elgesio, dėl blogo elgesio bausmės metu į drausmės grupes perkelti nuteistieji netenka ir šios galimybės, galinčios juos paskatinti išlaikyti tolesniam elgesiui svarbius pozityvius socialinius ryšius. Tokiu būdu drausmės grupėje esantys kaliniai tarsi patenka į uždarą ratą, kur dėl netinkamo elgesio ribojami jų kontaktai su artimaisiais, o tai savo ruožtu gali dar labiau mažinti šių nuteistųjų motyvaciją elgtis tinkamai.

⁴⁴⁵ Recommendation Rec (2006) 2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, p. 3. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16806f3d4f>>.

⁴⁴⁶ Ten pat, p. 11.

⁴⁴⁷ Recommendation Rec (2003) 23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations on life sentence and other long-term prisoners. Prieiga per internetą: <<http://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+%282003%29+23+on+the+management+of+life+sentence+and+other+long+term+prisoners.pdf/bb16b837-7a88-4b12-b9e8-803c734a6117>>.

⁴⁴⁸ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-238 „Dėl teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymo Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo pakeitimo“, priimtas 2015 m. rugpjūčio 20 d. // TAR, 2015, Nr. 12451 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

Pažymėtina, kad anksčiau aprašytos lengvosios, paprastosios bei drausmės grupės sąlygos galioja daugumoje Lietuvos pataisos įstaigų, tačiau kalėjimo režimu laikomiems nuteistiesiems (iki 2019 m. liepos 1 d. – Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime) taikomos kitos nuostatos (LR BVK 85 ir 86 straipsniai), todėl šie nuteistieji teise į pasimatymus bei telefoninius skambučius gali naudotis dar rečiau nei pataisos namų režimu laikomi nuteistieji. Taigi, atlikdami laisvės atėmimo bausmę **kalėjimo sąlygomis, kalintieji turi dar mažiau galimybių palaikyti kontaktus su išoriniu pasauliu** ir puoselėti santykius su artimaisiais.

Ryšių su artimaisiais palaikymas gali būti ribojamas ne tik Lietuvoje galiojančių teisės normų, bet ir finansinių nuteistųjų ar jų artimųjų galimybių. Remiantis LR BVK 99 straipsnio 4 dalimi bei LR BVK 102 straipsnių 2 dalimi, laiškų siuntimo bei telefoninių skambučių išlaidas privalo apmokėti pats nuteistasis. Be to, remiantis LR BVK 104 ir 105 straipsniais, tuo atveju, kai nuteistajam suteikiama teisė į trumpalaikę išvyką arba leidžiama parvykti į namus, kelionės išlaidas privalo apmokėti pats nuteistasis arba jo artimieji giminaičiai. Taigi, **nuteistieji bei jų artimieji gali palaikyti ryšius ir bendrauti tik turėdami tam lėšų**, todėl dalis nuteistųjų dėl savo arba artimųjų sunkios finansinės padėties gali neturėti galimybių palaikyti ryšių su laisvėje esančiais artimaisiais. Kaip minėta, užsienio autorių tyrimuose bendravimui su kalinčiais tenkančios artimųjų išlaidos yra vienas labiausiai probleminių ryšių palaikymo aspektų, o atsižvelgiant į Lietuvoje galiojančias LR BVK nuostatas, ši problema gali būti aktuali ir Lietuvoje kalinčių asmenų artimiesiems.

Lietuvoje galiojanti kalinių bendravimo su jų artimaisiais tvarka buvo kritikuota ir užsienio ekspertų – CPT dar 2012 m. lapkričio 27 d. – gruodžio 4 d. vizito Lietuvoje metu atskleidė keletą probleminių įkalintų asmenų ir jų artimųjų bendravimo aspektų. Minėto vizito ataskaitoje pažymima, kad visiems delegacijos kalbintiems **į pataisos įstaigas naujai atvykusiems nuteistiesiems kurį laiką išvis nebuvo leidžiama bendrauti su išoriniu pasauliu**. Kartais naujai atvykę nuteistieji negalėdavo pasikalbėti su artimaisiais net kelias savaites. Be to, nors laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji turi teisę siųsti ir gauti neribotą kiekį laiškų, pačių nuteistųjų teigimu, jiems ne visada pavykdavo gauti popieriaus lapų, vokų bei pašto ženklų, tad **nuteistųjų teisės susirašinėti kai kuriais atvejais buvo nepaisoma**. Įkalinimo įstaigas lankiusios delegacijos nariai taip pat priėjo prie išvados, kad 2012 m. Lietuvoje nuteistiesiems leidžiamų pasimatymų skaičius buvo nepakankamas, siekiant išsaugoti jų ryšius su artimaisiais.

Ataskaitoje taip pat buvo pateiktos rekomendacijos dėl optimalaus pasimatymų skaičiaus, kuris padėtų užtikrinti nuteistųjų santykių su artimaisiais palaikymą, **rekomenduota leisti nuteistiesiems matytis su artimaisiais 1 kartą per savaitę**. Delegacijos nariai taip pat atkreipė dėmesį į trumpalaikiams pasimatymams skirtų patalpų ypatumus Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime bei Alytaus pataisos namuose. Jų manymu, trumpalaikiai pasimatymai šiose įstaigose dažnai vykdavo triukšmingoje aplinkoje, nebuvo galimas fizinis kalinčiųjų ir juos lankančių artimųjų kontaktas⁴⁴⁹. Taigi, 2012 m. pabaigoje vykęs CPT delegacijos vizitas į Lietuvos įkalinimo įstaigas atskleidė, jog įkalintų asmenų ir jų artimųjų bendravimui nebuvo sudarytos palankios sąlygos, kontaktai su artimaisiais buvo ganėtinai reti, kartais vykdavo netinkamomis sąlygomis, kai kuriais atvejais netgi buvo nepaisoma LR BVK įtvirtintų kalinių teisių. 2015 m. liepos 7 d. įsigaliojusiais LR BVK pakeitimais pasimatymų skaičius buvo padidintas, tačiau po 2016 m. rugsėjo 9–15 d. vykusio vizito pateiktoje ataskaitoje CPT vėl pakartojo, kad, jo nuomone, „visi kaliniai turi turėti teisę į pasimatymą ne mažiau kaip vieną valandą per savaitę“⁴⁵⁰. Kadangi šios nuostatos vis tiek nebuvo pakeistos, CPT tai dar kartą primygtinai pakartojo ir paskutinėje savo 2019 m. birželio 25 d. paskelbtoje ataskaitoje⁴⁵¹.

Vis dėlto LR BVK yra numatyta keletas priemonių, kuriančių palankesnes bendravimo su artimaisiais sąlygas. Pavyzdžiui, dalis nuteistųjų gali atlikti laisvės atėmimo bausmę Pravieniškių atvirojoje kolonijoje, kur, remiantis LR BVK 91 straipsniu, nėra ribojamas nuteistųjų pasimatymų ir skambučių dažnumas, taip pat taikomos palankesnės išvykimo už pataisos įstaigos ribų sąlygos, esant galimybei, leidžiama gyventi atvirosios kolonijos teritorijoje kartu su šeima. Remiantis Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos 2018 m. programų

⁴⁴⁹ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and inhuman or degrading treatment or punishment (CPT) from 27 November to 4 December 2012. CPT/Inf (2014) 18. Strasbourg, 2014, p. 33. Prieiga per internetą: <<https://uprdoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=2982&file=Annexe1>>.

⁴⁵⁰ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2, p. 26. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>>.

⁴⁵¹ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018. CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019, p. 32. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/168095212f>>.

vykdymo ataskaita⁴⁵², 2018 m. pabaigoje šioje įstaigoje **tik 133 nuteistieji** (maždaug 2,3 proc. nuo viso kalinčiųjų skaičiaus) atlikinėjo laisvės atėmimo bausmę **atvirosios kolonijos sąlygomis**, tad tik labai nedidelė dalis nuteistųjų galėjo naudotis platesnėmis bendravimo su artimaisiais galimybėmis (plačiau žr. monografijos *16 skyrių*). Pažymėtina, kad tai, kokios rūšies pataisos įstaigoje asmuo atliks laisvės atėmimo bausmę, remiantis LR BVK 63 straipsniu, nustato teismas, tačiau pataisos namuose lengvosios grupės sąlygomis laikomi nuteistieji, likus ne daugiau kaip metams iki galimo lygtinio paleidimo, gali būti iš pataisos namų perkelti į atvirąją koloniją⁴⁵³. Atsižvelgiant į tai, kad bendravimas su artimaisiais ir jų pagalba kalinčiajam gali tapti ypač svarbi prieš galimą lygtinį paleidimą ir jo metu, **manytina, kad nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę atvirojoje kolonijoje, galėtų būti daug daugiau.**

Deja, kalinių bendravimą su šeima ir kitais artimaisiais skatinančios programos Lietuvos įkalinimo įstaigose taip pat nėra populiarios. Analizuojant Lietuvos pataisos įstaigų 2015–2018 m. veiklos ataskaitas, galima matyti, kad, oficialiais duomenimis, tik dviejose pataisos įstaigose buvo vykdomos tokio pobūdžio programos. Pravieniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje 2015–2018 m. vykdyta socialinė programa „Langas į nuteistojo pasaulį“, kurios metu kalinčiųjų artimieji galėdavo atvykti į pataisos įstaigą, susipažinti su savo artimojo gyvenimo sąlygomis, puoselėti socialinius ryšius ir aktyviai įsitraukti į bausmę atliekančio artimojo turimų problemų sprendimą⁴⁵⁴. O Panevėžio pataisos namuose, kur laisvės atėmimo bausmę atlieka nuteistosios moterys, 2015–2018 m. buvo vykdoma Motinystės įgūdžių lavinimo programa⁴⁵⁵, tad dalis kalinčių moterų turėjo

⁴⁵² *Pravieniškių pataisos namai-atviroji kolonija*. Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų programų vykdymo ataskaita. 2019-01-21, Nr. 14-271. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/pravienpn-ak/veikla-mpn_255_372/planavimo-dokumentai_241_259_376.html>.

⁴⁵³ Plačiau žr. LR BVK 140 straipsnio 4 dalį.

⁴⁵⁴ *Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos 2015-ųjų metų programų vykdymo ataskaita*, p. 2. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/pravienpn-ak/veikla-mpn_255_372/planavimo-dokumentai_241_259_376.html>; *Pravieniškių pataisos namai-atviroji kolonija*. Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų programų vykdymo ataskaita. 2019-01-21, Nr. 14-271, p. 4. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/pravienpn-ak/veikla-mpn_255_372/planavimo-dokumentai_241_259_376.html>.

⁴⁵⁵ *Panevėžio pataisos namų 2015 m. veiklos ataskaita*. Prieiga per internetą: <[http://www.kalejimudepartamentas.lt/download/16881/veiklos%20pristatymas%202015%20\(paskutinis\).pps](http://www.kalejimudepartamentas.lt/download/16881/veiklos%20pristatymas%202015%20(paskutinis).pps)>; *Panevėžio pataisos namai*. Strateginio plano programos vykdymo ataskaita. 2019-01-21, Nr. S-360, p. 3. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/paneveziopn/veikla-mpn_255_344/planavimo-dokumentai_241_259_348.html>.

galimybę mokytis užmegzti pozityvius santykius su savo vaikais, tai ateityje gali padėti sustiprinti jų šeiminius ryšius. Kitų pataisos įstaigų metinėse veiklos ataskaitose nebuvo pateikiama informacija apie kalinių bendravimą su šeima skatinančias programas, tad galima kelti prielaidą, jog nuteistųjų bendravimo su artimaisiais skatinimas nėra prioritetinga įkalinimo įstaigų darbo sritis.

Apibendrinant turimą informaciją apie įkalintų asmenų bendravimą su artimaisiais, galima teigti, kad dėl šiuo metu galiojančių teisės normų kalinių bendravimas su artimaisiais dažniausiai vyksta ganėtinai nenatūraliomis įkalinimo įstaigos sąlygomis, kur nuteistieji ir jų artimieji pasimatymų metu gali būti akylai stebimi pataisos pareigūnų, o prieš įvykstant pasimatymui yra atliekamos kratos. Be to, net ir lengvosios grupės sąlygomis bausmę atliekantys nuteistieji turi itin ribotas bendravimo su artimaisiais galimybes, kurios neatitinka nei Europos Tarybos, nei CPT delegacijos narių rekomendacijų dėl įkalintų asmenų bendravimo su išoriniu pasauliu. Įkalintų asmenų išvykos už pataisos įstaigos ribų, kuomet su šeima ir kitais artimaisiais gali būti bendraujama kur kas natūralesnėmis sąlygomis, taip pat kol kas yra ganėtinai retos. Galiausiai visa bendravimui su artimaisiais reikalingų finansinių išlaidų našta gula ant pačių nuteistųjų arba jų artimųjų pečių, tai taip pat gali apsunkinti kontakto su artimaisiais palaikymą. Atsižvelgiant į bendravimo su artimaisiais svarbą, tikslinga būtų inicijuoti LR BVK pataisas, suteikiant kaliniams didesnę pasimatymų su artimaisiais skaičių. Be to, plačiau turėtų būti taikomos jau egzistuojančios priemonės, t. y. trumpalaikės išvykos į namus, atostogos parvykstant į namus, taip pat bausmės atlikimas atvirojoje kolonijoje (plačiau žr. monografijos *16 skyrių*).

14.4. KALINČIŲ MOTERŲ BENDRAVIMO SU ARTIMAISIAIS SVARBA

Nagrinėjant įkalintų asmenų ir jų artimųjų bendravimo probleminius aspektus, dera atskirai išanalizuoti kalinių **moterų situaciją** bei jų teises bendrauti su artimaisiais. Mokslinių tyrimų duomenimis, kaip ir bet kuriam įkalintam asmeniui, laisvės atėmimo bausmę atliekančioms moterims ypač svarbus ryšių palaikymas su šeima bei kitais artimais asmenimis. B. E. Richie kokybinio tyrimo, kurio metu siekta išsiaiškinti, su kokiais sunkumais susiduria iš įkalinimo įstaigos išėjusios moterys, rezultatai atkleidė, kad, atlikdamos bausmę, moterys patiria **nerimą dėl laisvėje augančių jų vaikų**. Be to, atlikus bausmę, nuteistoms

moterims kyla sunkumų norint susigrąžinti teisę auginti savo vaikus, atkurti su jais galimai nutrūkusius ar atšalusius santykius⁴⁵⁶. Kalbant apie šio tyrimo rezultatus, galima kelti prielaidą, kad glaudesnis bei dažnesnis ryšio su vaikais palaikymas atliekant laisvės atėmimo bausmę galimai padėtų įveikti nuteistoms moterims tyrime minimus sunkumus. Be to, kadangi Lietuvoje kalinčios moterys gali auginti vaikus tik **iki trejų metų** (LR BVK 153 straipsnis), be galo svarbu užtikrinti moterų bendravimą su kitais jų giminaičiais, kurie galėtų pasirūpinti vaikais moteriai atliekant likusią bausmės dalį be vaiko.

Moksliniai tyrimai taip pat rodo, jog, motinai atliekant laisvės atėmimo bausmę, jos **vaikams** neretai kyla rimtų socialinių bei psichologinių problemų. S. F. Sharp ir S. T. Marcus-Mendoza tyrimo duomenimis, įkalintų moterų vaikai dėl nutrūkusių ar ypač retų kontaktų su savo motinomis gali būti labiau linkę patirti sunkumų mokykloje, turėti problemų dėl alkoholio ar narkotinių medžiagų vartojimo, taip pat vaikams dažnai gali būti būdingi depresijos epizodai⁴⁵⁷. Taigi, dažnesnis įkalintų moterų bendravimas su jų vaikais gali ne tik palengvinti moterų grįžimo į laisvę procesą, bet ir padėti išvengti kalinimo metu vaikams kylančių neigiamų padarinių.

S. F. Sharp ir S. T. Marcus-Mendoza tyrimas taip pat atskleidė, kad įkalintos moterys dažnai susiduria ir su kitokio pobūdžio problema – šeiminių ryšių nestabilumu, atliekant laisvės atėmimo bausmę. Tyrimo autorės nustatė, kad, moterims atliekant laisvės atėmimo bausmę, neretai įvyksta **skyrbos su partneriu**⁴⁵⁸. Dėl šios priežasties dalis įkalintų moterų, atlikdamos bausmę, gali ne tik atitolti nuo laisvėje likusių savo vaikų, bet ir netekti vieno iš savo artimiausių žmonių paramos bei palaikymo.

Kalbant apie artimųjų palaikymo svarbą įkalintoms moterims, svarbu pažymėti, kad šeimos narių emocinis palaikymas, pagalba sprendžiant socialines problemas yra ypač svarbūs lygtinai paleistoms moterims, bandančioms kurti **naują gyvenimą laisvėje**⁴⁵⁹. Atsižvelgiant į šiuos rezultatus, be galo svarbu užtikrinti įkalintų moterų galimybę bendrauti su artimaisiais ir išsaugoti ryšius

⁴⁵⁶ Plačiau žr.: *Richie B. E.* Challenges incarcerated women face as they return to their communities: Findings from life history interviews // NCCD news, 2001, 47 (3), p. 368–389.

⁴⁵⁷ *Sharp S. F., Marcus-Mendoza S. T.* It's a family affair: Incarcerated women and their families // *Women & Criminal Justice*, 2001, 12 (4), p. 43.

⁴⁵⁸ Ten pat, p. 43.

⁴⁵⁹ Plačiau žr.: *Arditti J. A., Few A. L.* Mothers' reentry into family life following incarceration // *Criminal Justice Policy Review*, 2006, 17 (1), p. 103–123.

su jais, kadangi tai gali turėti teigiamos įtakos jų integracijos procesui ateityje, išėjus į laisvę. Bendrai kalbant apie apžvelgtų tyrimų rezultatus, galima teigti, kad kalinčioms moterims svarbu ne tik auginti ir prižiūrėti savo mažamečius vaikus, bet ir palaikyti glaudžius ryšius su savo vyresniais vaikais, bendrauti su partneriu ir kitais šeimos nariais, kurie galimai padės moteriai adaptuotis laisvėje.

14.5. KALINČIŲ MOTERŲ BENDRAVIMAS SU SAVO VAIKAIS

Įkalinčių moterų bendravimas su artimaisiais dažnai yra neatsiejamas nuo itin jautraus klausimo – bendravimo su vaikais ir jų geriausių interesų užtikrinimo. Viena vertus, net ir įkalinimo metu motinos ir vaiko atskyrimas yra nehumaniškas ir netikslingas, kita vertus, įkalinimo įstaigos aplinka nėra tinkama vaikams augti, o vaikas neturi „atlikinėti bausmės“ pataisos namuose. Dėl to Panevėžio pataisos namuose, kur laisvės atėmimo bausmę atlieka moterys, pastaruoju metu vis aktyviau ieškoma tiek moterims, tiek jų vaikams palankaus bausmės atlikimo varianto.

Laisvės atėmimo bausmės atlikimo ypatumus nėščioms ir vaikų iki trejų metų turinčioms moterims apibrėžia LR BVK 11 skyriaus 5 skirsnis. Remiantis LR BVK 151 straipsniu, vaikų iki trejų metų turinčios ir besilaukiančios moterys turi atlikti bausmę pataisos namuose, turinčiuose vaikų (kūdikių) namus. O LR BVK 153 straipsnyje nurodoma, kad laisvės atėmimo bausmę atliekanti moteris gali pati auginti ir prižiūrėti vaikus iki trejų metų arba jos pageidavimu vaikai gali būti laikomi vietovės, kur yra pataisos namai, vaikų (kūdikių) namuose. Tuo atveju, kai kalinčios moters vaikas yra laikomas pataisos namų vaikų (kūdikių) namuose, moteris turi teisę kasdien ne mažiau kaip po dvi valandas pasimatyti su savo vaiku. Remiantis LR BVK 152 straipsniu, nėščiosios bei vaikų iki trejų metų turinčios moterys taip pat gali gyventi ir už pataisos įstaigos teritorijos, be to, šis leidimas gali būti pratęstas, bet ne ilgesniam laikui nei iki vaiko ketvirtojo gimtadienio. Tuo atveju, kai moterims leidžiama gyventi už pataisos įstaigos ribų, jos turi teisę į skambučius, laiškus, siuntinius bei pasimatymus, tačiau BVK 152 straipsnio 3 dalyje nėra nurodytas konkretus leidžiamų skambučių ar pasimatymų su artimaisiais skaičius.

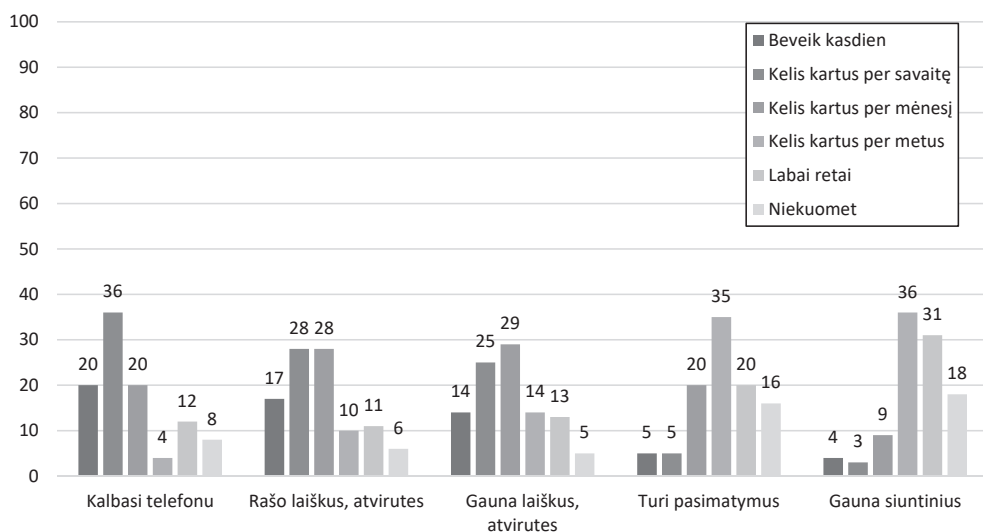
Siekiant sukurti palankią aplinką už pataisos įstaigos ribų gyvenančioms moterims ir jų vaikams, 2016 m. pavasarį Panevėžyje buvo atidaryti Vaiko ir

mamos namai, kur laisvės atėmimo bausmę atliekančios moterys su savo vaikais gali gyventi prižiūrimos pareigūnų. Čia apsigyvenusios nuteistosios turi galimybę leisti vaikus į darželį, dirbti bei palaipsniui pasiruošti išėjimui į laisvę. Taigi, šių moterų bei jų vaikų gyvenimo sąlygos yra artimos gyvenimui laisvėje, išvengiama didelio kontrasto tarp gyvenimo pataisos namuose ir išėjimo į laisvę, kadangi integracijos procesas vyksta palaipsniui, ir daugelis moters turimų socialinių problemų pradedamos spręsti jai dar atliekant bausmę. Vaiko ir mamos namų atidarymas, rodos, yra optimalus sprendimas kalinčioms motinoms, tačiau šiuo metu ten, deja, gali būti apgyvendintos daugiausia penkios moterys su mažamečiais vaikais, kurioms netrukus baigsis laisvės atėmimo bausmė. Vyresnių nei ketverių metų vaikų turinčios moterys pagal galiojančius teisės aktus negali pretenduoti gyventi Vaiko ir mamos namuose, taip pat čia negali būti apgyvendintos moterys, kurių **neatlikta laisvės atėmimo bausmės dalis yra didelė**.

Bendrai vertinant nėščioms ir vaikus auginančioms nuteistosioms taikomas LR BVK nuostatas, tenka pažymėti, kad jos yra palankios tik daliai nuteistųjų ir jų vaikų. Pirma, vyresni nei trejų metų vaikai visais atvejais yra atskiriami nuo kalinčių motinų, moterims suteikiama galimybė būti šalia jų mažamečių vaikų, tačiau vyresni vaikai yra paliekami giminaičių arba valstybės globai, tad **jų ryšiai su motinomis neišvengiamai silpnėja ir gali nutrūkti** (nekalbant apie kitus galimus neigiamus padarinius be motinos globos likusiems vaikams). Antra, šiuo metu Panevėžyje veikiančios Vaiko ir mamos namai, deja, gali priimti tik labai nedidelį skaičių moterų su vaikais, trūksta resursų didesniems tokio pobūdžio namams steigti ir moterims juose apgyvendinti. Be to, Panevėžio pataisos namų darbuotojai linkę apgyvendinti Vaiko ir mamos namuose tas moteris, kurios netrukus išeis į laisvę, tad ilgas terminuotas laisvės atėmimo bausmės atliekančios moterys su vaikais neturi galimybės gyventi už pataisos įstaigos ribų. Galiausiai, pataisos įstaigos administracija neprivalo leisti visoms nėščioms ar vaikų iki trejų metų turinčioms moterims gyventi už pataisos įstaigos ribų, kadangi geresnės bausmės atlikimo sąlygos LR BVK 152 straipsnio 1 dalyje yra pateikiamos kaip galimybė, bet ne kaip privaloma taikyti sąlyga. Tokia įstatymo formuluotė bei riboti resursai šiuo metu neleidžia užtikrinti geresnių gyvenimo sąlygų kalinčioms moterims ir jų vaikams bei palengvinti šių moterų integracijos proceso.

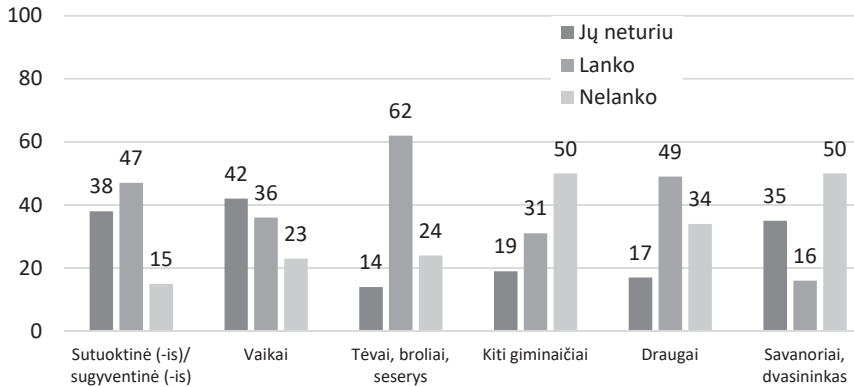
14.6. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATŲ APIBENDRINIMAS

Atlikto empirinio tyrimo metu nuteistųjų teirautasi, kaip dažnai, atlikdami bausmę, jie turi galimybę įvairiais būdais palaikyti ryšius su artimaisiais ir išoriniu pasauliu. 44 pav. pateikti duomenys rodo, kad tyrimo dalyviai dažniau turi galimybę bendrauti telefonu bei laiškais nei gauti siuntinius ar pasimatymus. Pažymėtina, kad net 70,8 proc. tyrimo dalyvių **matėsi su artimaisiais tik kelis kartus per metus ar rečiau**. Taigi, atlikdami laisvės atėmimo bausmę, daugelis nuteistųjų turi ganėtinai ribotas galimybes „gyvai“ bendrauti su artimaisiais, o tai gali silpninti jų ryšius su šeima ir draugais.

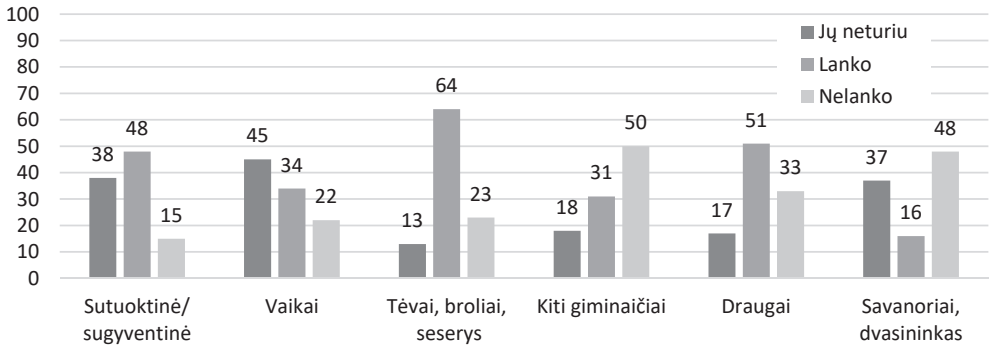
44 pav. Kaip dažnai Jūs pastaruoju metu turite ryšių su išoriniu pasauliu? (proc., N=641–651)

Domintis, su kuo palaiko ryšius tyrime dalyvavę nuteistieji, paaiškėjo, kad **dažniausiai nuteistieji yra lankomi tėvų, brolių bei seserų**, kiek rečiau – draugų bei antrosios pusės (žr. 45 pav.). Rečiausiai nuteistuosius lanko savanoriai bei dvasininkai. Iš visų tyrime dalyvavusių nuteistųjų 39 dalyviai (5,6 proc.) nebuvo nieko lankomi. Pažymėtina, kad daugiau nei trečdalis tyrimo dalyvių neturi antrosios pusės, tai gali rodyti, jog bausmės metu santykiai su antrąja puse gali nutrūkti, o naujus santykius, esant įkalinimo įstaigoje, užmegzti nelengva.

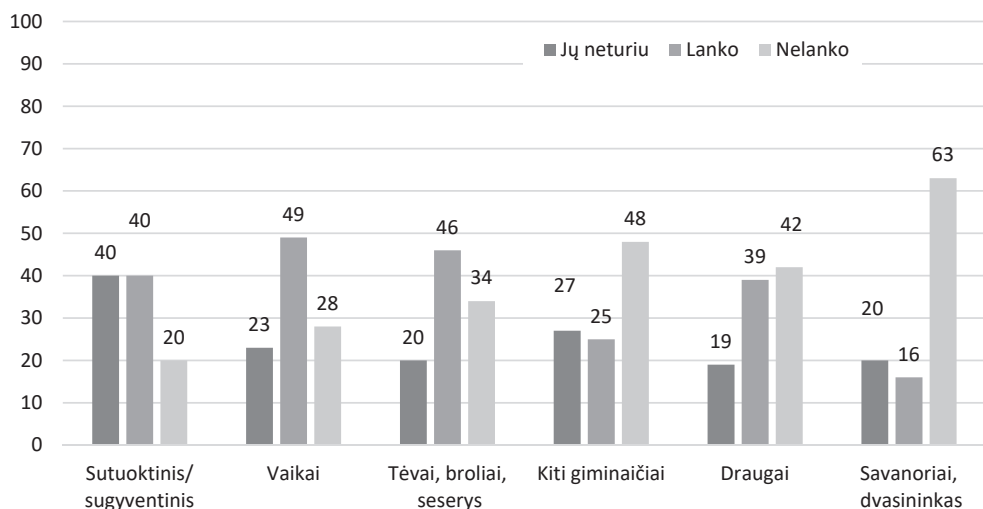

45 pav. Jei Jūs pastaruoju metu turėjote pasimatymų, kas Jus lankė? (proc., N=371–535)

Tyrimo metu taip pat atskirai analizuoti įkalintų vyrų ir moterų atsakymai dėl pasimatymų su artimaisiais. Rezultatai rodo (žr. 46 pav. ir 47 pav.), kad **moteris rečiau lanko tėvai, broliai ir seserys nei vyrus** (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $\chi^2=7,29$, $p=0,026$). Galima kelti prielaidą, kad **įkalinimo metu moterims sunkiau išsaugoti ryšius su artimiausiais giminaičiais nei vyrams**, galimai moterys dažniau yra smerkiamos giminių dėl padarytų nusikaltimų, sulaukia mažiau jų palaikymo. Dėl šios priežasties moterims gali būti labiau reikalinga pagalba atkuriant ryšius su šeima, taip pat įstaigoje besilankančių savanorių palaikymas.

46 pav. Jei Jūs pastaruoju metu turėjote pasimatymų, kas Jus lankė? (vyrų atsakymai; proc., N=408–476)

47 pav. Jei Jūs pastaruoju metu turėjote pasimatymų, kas Jus lankė? (moterų atsakymai; proc., N=49–69)

Tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad tyrime dalyvavusios moterys dažniau nei vyrai turėjo vaikų ir jas **dažniau nei vyrus lankė vaikai** (skirtumas statistiškai reikšmingas, $\chi^2=11,43$, $p=0,003$). Tai gali reikšti, kad bausmę atliekančioms moterims ryšių su vaikais išsaugojimo problema yra kiek aktualesnė nei vyrams. Kaip minėta, užsienio šalyse atlikti tyrimai rodo, kad būtent ryšių su vaikais palaikymas yra vienas pagrindinių įkalintoms moterims tenkančių iššūkių. Lietuvoje galima matyti tą pačią tendenciją: santykių su vaikais palaikymas yra aktualus tiek vyrams, tiek moterims, tačiau moterims jis aktualus labiau. Todėl, siekiant pačių moterų ir jų vaikų gerovės, Panevėžio pataisos namuose turi būti sudarytos kuo palankesnės sąlygos moterims gyventi kartu su savo vaikais, dažniau turėtų būti taikomas apgyvendinimas Vaiko ir mamos namuose. Be to, tikslinga leisti moterims dažniau matytis su laisvėje likusiais jų vaikais, galima būtų svarstyti išimtinę pasimatymų su vaikais tvarką. Galiausiai, siekiant padėti moterims sėkmingai kurti santykius su jų vaikais, svarbu lavinti Panevėžio pataisos namuose bausmę atliekančių moterų motinystės įgūdžius, tai jau šioje įstaigoje buvo daroma 2015–2018 m. vedant Motinystės įgūdžių lavinimo programą. Tiesa, 2015 m. minėtoje programoje dalyvavo tik 15 moterų⁴⁶⁰, nors akivaizdu, kad motinystės įgūdžių lavinimas būtų aktualus didesniajam įkalintų moterų skaičiui. 2018 m. Panevėžio pataisos namų ataskaitoje šis skaičius nenurodomas.

⁴⁶⁰ Panevėžio pataisos namų 2015 m. veiklos ataskaita.

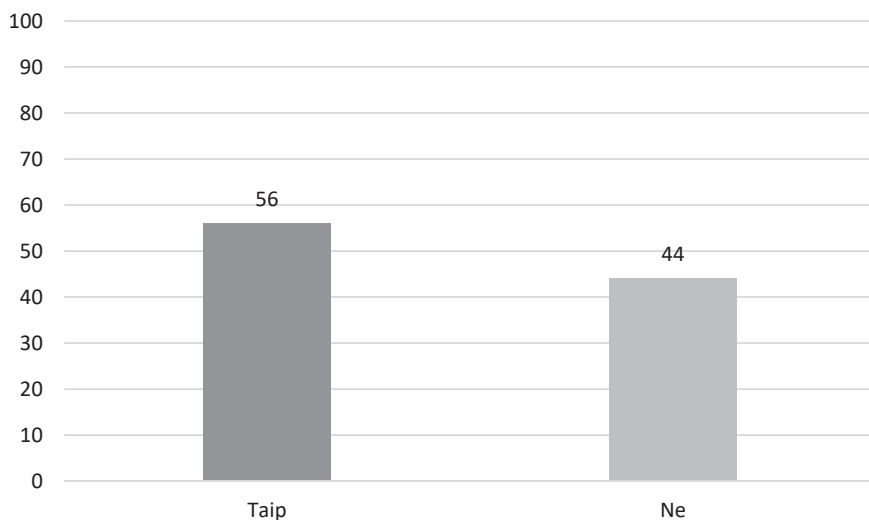
Tyrimo metu taip pat nagrinėta **vidutinė nuteistųjų pasimatymų su artimaisiais trukmė** (žr. 36 lentelę). Rezultatai rodo, kad ilgiausiai (apie parą) trunka nuteistųjų pasimatymai su antrąja puse bei vaikais, taigi būtent antrosios pusės su vaikais dažniausiai atvyksta į ilgalaikius pasimatymus. Tuo tarpu giminės bei draugai dažniausiai atvyksta į trumpalaikius pasimatymus su nuteistaisiais. Tokio pobūdžio tendencijos veikiausiai vyrauja dėl to, kad šiuo metu ilgalaikiai pasimatymai galimi tik su antrąja puse ir vaikais (LR BVK 94 straipsnio 3 dalis). Kadangi šio tyrimo metu paaiškėjo, kad net 70,8 proc. apklaustų nuteistųjų su artimaisiais matosi vos kelis kartus per metus ar net rečiau, o 36 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad pasimatymai su artimaisiais ilgiausiai trunka vieną parą, tenka konstatuoti, jog **nemaža dalis nuteistųjų savo artimuosius mato vos keletą dienų per metus**. Akivaizdu, kad toks nedidelis pasimatymų skaičius kelia grėsmę nuteistųjų santykiams su artimaisiais, kadangi būdami įkalinimo įstaigoje savo šeimos narius jie **mato epizodiškai ir neturi pakankamai laiko bendravimui su jais**.

36 lentelė. Vidutinė nuteistųjų pasimatymų su artimaisiais trukmė (val.)

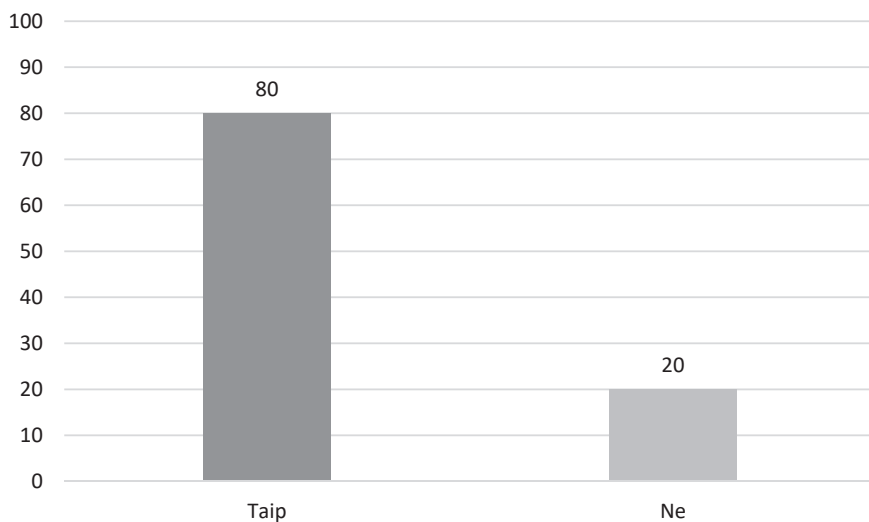
	Val.
Su sutuoktine(-iu)/sugyventine(-iu)	27,45
Su vaikais	22,6
Su tėvais, broliais, seserimis	12,47
Su kitais giminaičiais	4,1
Su draugais	2,64
Su savanoriais, dvasininku	1,98

Pasidomėjus, ar nuteistuosius aplankę artimieji galėjo likti nakvoti įkalinimo įstaigoje, daugiau nei pusė nuteistųjų teigė, kad jų artimieji turėjo tokią galimybę (tokių atvejų buvo reikšmingai daugiau, žr. 48 pav.). Vis dėlto net 43,9 proc. atvejų artimieji tokios galimybės neturėjo, o tai rodo, jog **dalį ilgalaikių pasimatymų įkalinimo įstaigose trunka trumpiau nei parą**.

Pasiteiravus nuteistųjų, kaip jie vertina pasimatymų su artimaisiais trukmę, paaiškėjo, kad **dauguma apklaustųjų mano, jog pasimatymai būna pernelyg trumpi** (žr. 49 pav.). Taigi, dauguma tyrime dalyvavusių nuteistųjų norėtų skirti daugiau laiko bendravimui su artimaisiais.

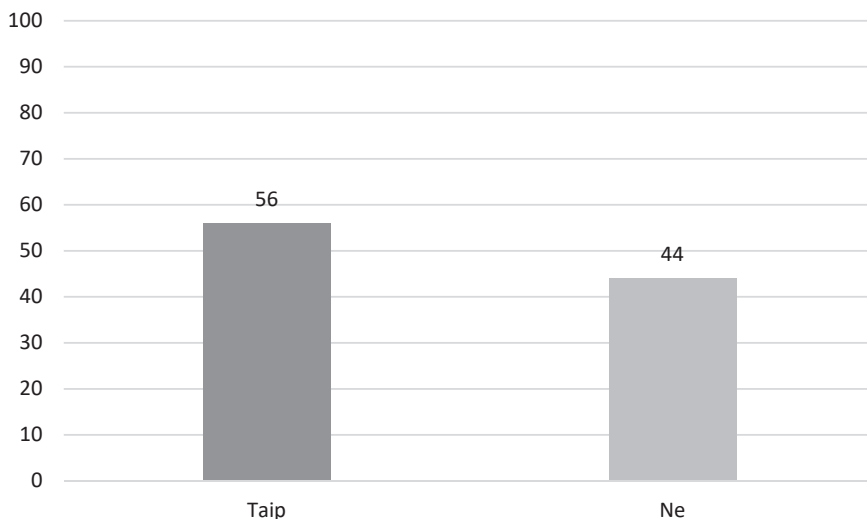
48 pav. Kai Jus aplanko Jums artimiausias asmuo, ar šis Jus aplankęs asmuo galėjo įstaigoje nakvoti? (proc., N=503)

49 pav. Kai Jus aplanko Jums artimiausias asmuo, ar po to manote, kad pasimatymas buvo per trumpas? (proc., N=517)

Taip pat šio tyrimo metu paaiškėjo, kad didesnę dalis apklaustųjų pasimatymo metu galėjo su savo artimaisiais susitikti **atskiroje patalpoje netrukdomi kitų asmenų** (žr. 50 pav.), tačiau ganėtinai didelė dalis (net 43,6 proc.) apklaustųjų

tokios galimybės neturėjo. Tai reiškia, kad pasimatymo metu jie buvo prižiūrimi įkalinimo įstaigos darbuotojų, pasimatymai galimai vyko bendroje patalpoje, ten esant ir kitiems nuteistiesiems bei jų lankytojams, tad bendravimas su artimaisiais galimai vyko triukšmingoje aplinkoje, pažeidžiant nuteistųjų ir jų artimųjų privatumą. Tokia situacija gali kilti dėl pasimatymams tinkamų patalpų trūkumo, taip pat dėl darbuotojų nepasitikėjimo kai kuriais nuteistaisiais ar jų lankytojais. Bet koku atveju nuteistųjų atsakymai rodo, kad neretai pasimatymai su artimaisiais vyksta netinkamomis sąlygomis, kurios trukdo visaverčiam nuteistųjų bendravimui su lankytojais. Atsižvelgiant į tai, kad pasimatymai su artimaisiais vyksta ganėtinai retai, o dalis jų vyksta prastomis sąlygomis, tenka pripažinti, kad šiuo metu Lietuvos įkalinimo įstaigose nėra sudaromos palankios sąlygos kalinių bendravimui su artimais žmonėmis.

50 pav. Kai Jus aplankydavo Jums artimiausias asmuo, ar buvote patalpoje, kur galėjote netrukdomi susitikti? (proc., N=498)

Tyrimo metu taip pat domėtasi, kiek trunka nuteistuosius lankančių žmonių kelionė į įkalinimo įstaigą. Rezultatai rodo, kad **ilgiausiai tenka keliauti lankytojams, vykstantiems į Laisvės atėmimo vietų ligoninę, Pravieniškių pataisos namų 1 ir 2 sektorių bei Vilniaus pataisos namus** (žr. 37 lentelę). Vykdami į šias įstaigas, nuteistųjų teigimu, jų artimieji vidutiniškai užtrunka apie pusdienį, tai, be abejo, apsunkina jų kelionę į pasimatymą ir reikalauja tam tikrų finansinių

išlaidų. Pažymėtina, kad kelionė į bet kurią įkalinimo įstaigą, nuteistųjų teigimu, trunka ne mažiau nei 2 valandas, tad keliaudami į abi puses jų artimieji sugaišta mažiausiai 4 valandas. Kadangi dauguma Lietuvos įkalinimo įstaigų yra išsidėsčiusios pietinėje Lietuvos dalyje, daugiausia sunkumų atvykstant į pasimatymus su kalinčiu artimuoju veikiausiai kyla šiauriniuose ir vakariniuose Lietuvos regionuose gyvenantiems jų artimiesiems. Ilgai truncančių kelionių problemas galima būtų iš dalies išspręsti, jeigu nuteistieji būtų **skirstomi į įkalinimo įstaigas atsižvelgiant į tai, kiek įstaiga yra nutolusi nuo jų artimųjų gyvenamosios vietos**. Užsienio šalyse kelionių į įkalinimo įstaigas problemą bandoma spręsti ir kitaip – siūlant **kalinių artimiesiems specialų į įkalinimo įstaigas vykstantį transportą**. Tokiu būdu kelionė į pasimatymą trunka trumpiau ir reikalauja mažiau išlaidų, kadangi vykstama tiesiogiai į įkalinimo įstaigą. Norint padėti nuteistiesiems palaikyti ryšius su artimaisiais, tokios iniciatyvos galėtų rasti ir Lietuvoje, ypač kalbant apie keliones į tas įkalinimo įstaigas, kur nukeliauti lankytojams užtrunka ilgiausiai.

37 lentelė. Vidutinė nuteistuosius lankančių artimųjų kelionių iki įkalinimo įstaigos trukmė

Pataisos įstaiga	Val.	Km
Alytaus PN	2,7	169
Panevėžio PN	2,9	168,8
Vilniaus PN	4,7	260,5
Kybartų PN	4	231,9
Pravieniškių PN (1 sektorius)	5,1	152,9
Pravieniškių PN (2 sektorius)	6,1	335,7
Pravieniškių PN (3 sektorius)	3,9	291,3
Marijampolės PN	3,8	196,9
Vilniaus PN (Sniego g.)	5,2	454
Lukiškių TI-K	2,5	161,5
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	1,9	73,6
LAVL	8,7	150
Pravieniškių AK ir besargybiai	3,5	158,2

Apibendrinant šio tyrimo rezultatus, akivaizdu, kad šiuo metu įkalinti asmenys turi ganėtinai ribotas bendravimo su artimaisiais galimybes. Daugeliu atvejų pasimatymai su artimais žmonėmis vyksta tik keletą kartų per metus, tad dažniau bendraujama laiškais bei telefonu. Problemų kyla ir dėl įkalinimo

įstaigoje vykstančių pasimatymų trukmės, kadangi, nuteistųjų manymu, pasimatymams su artimaisiais skiriama per mažai laiko. Pažymėtina, kad, nuteistųjų teigimu, lankytojų kelionės iki įkalinimo įstaigos trunka ganėtinai ilgai, tai gali reikalauti nemažų kelionių išlaidų ir dar labiau apsunkinti nuteistųjų bendravimą su artimaisiais. Atsižvelgiant į tai, kad artimųjų palaikymas yra vienas iš veiksnių, padedančių nuteistiesiems sėkmingai prisitaikyti visuomenėje po bausmės atlikimo, galima teigti, kad šiuo metu egzistuojančios bendravimo su artimaisiais problemos gali trukdyti sėkmingai nuteistųjų integracijai.

Siūlymai:

1. Inicijuoti LR BVK straipsnių, reglamentuojančių bendravimą su artimaisiais, pakeitimus, suteikiant nuteistiesiems galimybę dažniau turėti pasimatymus su artimaisiais.
2. Nustatyti išimtinę įkaltų moterų bendravimo su vaikais tvarką, leidžiant dažnesnius pasimatymus bei telefoninius pokalbius su vaikais. Taip pat plėsti Panevėžio pataisos namuose įkurtą Vaiko ir mamos namų padalinį, apgyvendinant ten daugiau moterų su vaikais.
3. Siekiant užtikrinti nuteistųjų ir jų lankytojų privatumą bei sukurti tinkamesnes sąlygas bendravimui su artimaisiais, įrengti įkalinimo įstaigose daugiau trumpalaikiams ir ilgalaikiams pasimatymams tinkamų patalpų, kur nuteistieji ir jų lankytojai galėtų bendrauti netrukdomi kitų asmenų.
4. Atsižvelgiant į tai, kad nuteistųjų artimiesiems neretai tenka įveikti didelius atstumus keliaujant į pasimatymus, inicijuoti specialaus transporto, vežančio lankytojus tiesiai į įkalinimo įstaigas, atsiradimą.

15. KONTAKTAI SU IŠORINIU PASAULIU ĮSTAIGŲ VIDUJE

15.1. KONTAKTŲ SU IŠORINIU PASAULIU TEISINIS REGLAMENTAVIMAS IR TAIKYMO PRAKTIKA

Asmeniui atliekant laisvės atėmimo bausmę, labai apribojamos jo galimybės dalyvauti visuomeniniame gyvenime, pasaulis už įkalinimo įstaigos ribų tarsi juda į priekį, o laikas įkalinimo įstaigoje, atrodo, sustoja. Išėjęs į laisvę, buvęs kalinys dažnai susiduria su dar vienu iššūkiu – prisitaikyti prie čia įvykusių pokyčių, perprasti juos, **išmokti gyventi bausmės metu pasikeitusiame pasaulyje**. Sugrįžimas į laisvę būtų kur kas lengvesnis, jei atlikdamas bausmę žmogus neatitrūktų nuo pasaulio aktualijų, sektų visuomeninio gyvenimo naujienas ir užmegztų ryšius su laisvėje kaliniams padedančiomis organizacijomis. Kontaktai su išoriniu pasauliu apima tiek bendravimą su artimaisiais, tiek galimybes sekti pasaulio naujienas (pvz., žiūrint televizorių, skaitant laikraščius, žurnalus), dalyvauti visuomeniniame gyvenime, bendrauti su kaliniams pagalbą teikiančių organizacijų darbuotojais, valdžios atstovais, žiniasklaida.

Kalbant apie kalinių kontaktus su išoriniu pasauliu, Europos kalėjimų taisyklėse pažymima, kad kaliniams turėtų būti suteikiama galimybė bendrauti ne tik su jų artimaisiais, bet ir **su laisvėje veikiančių organizacijų atstovais**. Ne mažiau svarbi galimybė skaityti laikraščius, klausytis radijo bei žiūrėti televizijos transliacijas, kadangi tokiu būdu įkalinti asmenys informuojami apie aktualius pasaulio įvykius. Be to, įkalinimas neturėtų trukdyti žmogui dalyvauti svarbiuose visuomeniniuose įvykiuose – rinkimuose, referendumuose, taip pat rekomenduojama leisti įkalintiems asmenims bendrauti su žiniasklaida, jei tai nekelia grėsmės jų pačių ar kitų saugumui⁴⁶¹.

Pažymėtina, kad šiuo metu galiojantis LR BVK bei PĮVTT leidžia tam tikrus kalinių kontaktus su išoriniu pasauliu. Remiantis šiais teisės aktais, kaliniai turi teisę už savo lėšas **prenumeruoti laikraščius bei žurnalus** (LR BVK 93 straipsnio 1 dalis), turėti **televizorių bei radijo imtuvą** (PĮVTT 18 priedo 5.1 ir 5.4 punktai). Taip pat nuteistieji turi teisę siųsti ir gauti neribotą kiekį **laiškų** (LR BVK 99 straipsnio 1 dalis), kreiptis į valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnus bei tarnautojus, nevyriausybinės organizacijas ir tarptautines institucijas su

⁴⁶¹ Recommendation Rec (2006) 2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, p. 5–6. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16806f3d4f>>.

pasiūlymais, **prašymais, peticijomis, skundais** (LR BVK 100 straipsnio 1 dalis), tiesiogiai bendrauti su Respublikos Prezidentu, Seimo ar Vyriausybės nariu, prokuroru, Seimo kontrolieriumi ar Teisingumo ministerijos atstovu, **jiems lankantis pataisos įstaigoje** (LR BVK 100 straipsnio 4 dalis). **Skambučiai** iš įkalinimo įstaigų yra ribojami (išskyrus atvirąją koloniją bei pusiaukelės namus), priklausomai nuo grupės, kurioje asmuo atlieka bausmę (leidžiamų skambučių kiekis – nuo 1 karto per dieną iki 2 kartų per mėnesį; žr. 3 lentelę monografijos 4 skyriuje). Galimi ir įkalinimų asmenų susitikimai su **advokatu** ir skambučiai jam (LR BVK 101 straipsnis), kurių skaičius neribojamas, taip pat į įkalinimo įstaigą, nuteistųjų pageidavimu, gali būti pakviestas **dvasininkas** (LR BVK 106 straipsnio 3 dalis). Remiantis PĮVTT 170 punktu, įkalinimo įstaigose, leidus direktoriui ar jo pavaduotojui, gali lankytis ir kiti asmenys, taigi, leidžiami ne tik kalinių artimųjų, bet ir įvairių **vyriausybinių bei nevyriausybinių organizacijų atstovų, savanorių apsilankymai**.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose teisiškai įmanomi **kaliniams pagalbą teikiančių organizacijų ir asmenų vizitai**, taip pat kaliniai turi galimybę domėtis pasaulio aktualijomis, tačiau tam jiems būtina turėti asmeninių lėšų. Kaliniams suteiktos plačios galimybės susirašinėti su laisvėje esančiais asmenimis ir organizacijomis, tačiau telefoniniai skambučiai, kaip ir „gyvi“ susitikimai, teisės aktų yra ganėtinai griežtai ribojami.

Kalbant apie galimybes išvykti už įkalinimo įstaigos ribų, šiuo metu galiojančios LR BVK nuostatos leidžia **trumpalaikę išvyką į namus** (LR BVK 104 straipsnis), **trumpalaikę išvyką už pataisos įstaigos ribų** (LR BVK 105 straipsnis), **išvykas be sargybos** (LR BVK 154 straipsnis) bei išvyką dėl **atostogų** (LR BVK 130 straipsnis). Svarstant galimybę suteikti nuteistajam išvyką, atsižvelgiama į LR BVK nurodytus apribojimus:

- a) trumpalaikę išvyką **už pataisos įstaigos ribų** (suteikiama nutikus nelaimėi) negali būti suteikta nuteistiesiems, kalintiems iki gyvos galvos;
- b) trumpalaikę išvyką **į namus** nesuteikiama nuteistiesiems, atliekantiems bausmę drausmės grupės sąlygomis; išvykti į namus nuteistasis gali tik atlikęs ne mažiau kaip pusę (nepilnamečiams – ne mažiau kaip trečdalį) bausmės⁴⁶²;

⁴⁶² 2019 m. liepos 6 d. įsigaliojus naujausiems LR BVK pakeitimams turbūt per įstatymo pakeitimo įstatymo rengėjų neapsižiūrėjimą susiklostė paradoksali situacija, kad trumpalaikę išvyką į namus nėra draudžiama anksčiau LR BVK 154 straipsnio 4 dalyje nurodytoms asmenų kategorijoms (pavojingiems recidyvistams, asmenims, nuteistiems už labai sunkius nusikaltimus bei kuriems paskirta

- c) **atostogos** negali būti suteiktos nedirbantiems nuteistiesiems, taip pat tiems, kas atlieka bausmę drausmės grupės sąlygomis arba kalėjime, bei nuobaudų turintiems nuteistiesiems. Be to, atostogos suteikiamos atlikus vienuolika mėnesių bausmės, o parvykti į namus atostogų metu gali tik lengvosios grupės sąlygomis bausmę atliekantys nuteistieji bei nepilnamečiai ir neįgalieji;
- d) teisė išvykti **be sargybos ar be palydos** (kai darbo, mokymosi ar socialinės reabilitacijos vieta yra už įkalinimo įstaigos ribų) nesuteikiama nuteistiesiems iki gyvos galvos, asmenims, atliekantiems bausmę drausmės grupės sąlygomis ar kalėjime, pripažintiems pavojingais recidyvistais, ribotai pakaltinamiems, turintiems galiojančių nuobaudų bei pavojingomis ar ypač pavojingomis užkrečiamomis ligomis, kurios plinta lašeliniu būdu, sergantiems nuteistiesiems; be to, kalinių nusikalstamo elgesio rizika turi būti žema arba vidutinė ir nustatyta pažanga mažinant nusikalstamo elgesio riziką⁴⁶³ (plačiau žr. monografijos *16 skyrių*).

Taigi, nors LR BVK nuostatos leidžia laisvės atėmimo bausmę atliekantiems asmenims išvykti už **įkalinimo įstaigos ribų**, egzistuoja nemažai apribojimų, dėl kurių faktiškai išvykti gali tik nedidelė dalis nuteistųjų. Galima pastebėti, kad, svarstant asmens galimybę išvykti, neretai turi būti atsižvelgiama į paskirtos bausmės dydį bei atliktą bausmės dalį. Nors atitinkama imperatyvi nuostata buvo panaikinta minėtu LR BVK 154 straipsnio 2019 m. liepos 6 d. įsigaliojusių pakeitimu, tikėtina, kad ir toliau iš inercijos ir (ar) formaliai vertinamos „aukštos rizikos“ ilgas bausmes atliekantys nuteistieji, kurie dėl ilgos bausmės ir taip rizikuoja „atitrūkti“ nuo pasaulio ir savo artimųjų, dar ir faktiškai neturi galimybės išvykti už pataisos įstaigos ribų. Be to, bendrai vertinant nuteistiesiems taikomus apribojimus dėl išvykų, galima pastebėti, kad naujai pakeistos LR BVK nuostatos

bausmė viršija dešimt metų, tiems, iš kurių ši teisė atimta dėl pažeidimų, užsieniečiams, ribotai pakaltinamiems bei pavojingomis užkrečiamomis ligomis sergantiems nuteistiesiems), nes šio straipsnio nauja redakcija, kuri įsigaliojo 2019 m. liepos 6 d. (priešingai nei naujoji LR BVK 104 straipsnio redakcija, kuri įsigalios tik 2020 m. liepos 1 d.), turi tik dvi dalis – iki 2020 m. liepos 1 d. galiosiančioje LR BVK 104 straipsnio 3 dalyje nurodytos LR BVK 154 straipsnio 4 dalies, kurioje neva nurodyti teisės į trumpalaikę išvyką neturintys nuteistieji, nėra.

⁴⁶³ Nauja LR BVK 154 straipsnio redakcija įsigaliojo 2019 m. liepos 6 d. priėmus jau minėtą LR BVK pakeitimo įstatymą. Naujoje redakcijoje buvo panaikinti apribojimai suteikti teisę išvykti be sargybos arba be palydos kalintiems paprastosios grupės sąlygomis, tačiau neatlikusiems reikiamos bausmės dalies; išvykti be sargybos negalėjo asmenys, nuteisti už labai sunkius nusikaltimus bei kuriems paskirta bausmė viršijo dešimt metų, tie, iš kurių ši teisė atimta dėl pažeidimų, taip pat užsieniečiai.

numato gana daug abejotinų įvairaus pobūdžio saugiklių, ribojančių kalinių išvykas į laisvę ir **nustumiančių atsakomybę už jų socialinę integraciją į ateitį**, greičiausiai – tik po jų paleidimo į laisvę, kai be dar įkalinimo įstaigoje pradėto parengiamojo darbo su jais tai padaryti yra daug sunkiau (plačiau žr. monografijos *16 skyrių*). Tai, kad teisė išvykti už įstaigos ribų kalinamiesiems suteikiama santykinai retai, didina kontaktų su išoriniu pasauliu įstaigų viduje reikšmę.

Kai kurias praktines kalinių kontakto su išoriniu pasauliu problemas atskleidė CPT ekspertų ataskaita po apsilankymo Lietuvos įkalinimo įstaigose dar 2012 m. ir vėlesnių vizitų metu. Ekspertai pastebėjo, kad **kontaktai su išoriniu pasauliu buvo itin ribojami suėmimo metu**, kadangi dėl suimtųjų galimybės skambinti bei susitikti su artimaisiais kiekvienu individualiu atveju sprendavo teismas arba asmens bylą tiriantis prokuroras. Visiems ekspertų apklaustiems naujai atvykusiems suimtiesiems nebuvo leidžiama kontaktuoti su išoriniu pasauliu, kildavo sunkumų net norint parašyti laišką. Be to, vizito metu pastebėta, kad **kontaktai su išoriniu pasauliu yra stipriai apribojami kaliniui atliekant bausmės drausmės grupės sąlygomis**, kadangi, esant drausmės grupėje, pasimatymai vyksta ypač retai, skambinti leidžiama vos kelis kartus per mėnesį, kai kuriais atvejais draudžiama žiūrėti televizorių, klausytis radijo. CPT atstovai pažymi, kad tokio pobūdžio režimas gali kenkti kalinčiųjų psichikos sveikatai, neigiamai veikti jų socialinius įgūdžius⁴⁶⁴. Taigi, CPT delegacijos nuomone, 2012 m. suimtųjų ir drausmės grupės nuteistųjų galimybės kontaktuoti su išoriniu pasauliu buvo nepakankamos, o tai galėjo pakenkti jų savijautai ir santykiams su artimaisiais.

Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų ataskaitose taip pat pateikiama šiek tiek informacijos apie kalinių galimybes kontaktuoti su išoriniu pasauliu. Pavyzdžiui, Socialinės rehabilitacijos tarnybų 2018 m. veiklos ataskaitoje minima, kad 2018 m. laisvėje veikiančios visuomeninės bei religinės organizacijos suteikė pagalbą 1 910 atvejų (2016 m. – 2 663; tiesa, nėra detalizuojama, ar pagalba buvo tęstinė). Čia pat nurodoma, kad 2018 m. buvo gauti 1 839 (iš jų – 80 užsakyti kalinčiųjų lėšomis) periodinės spaudos leidiniai (2016 m. – 1 967 (150))⁴⁶⁵.

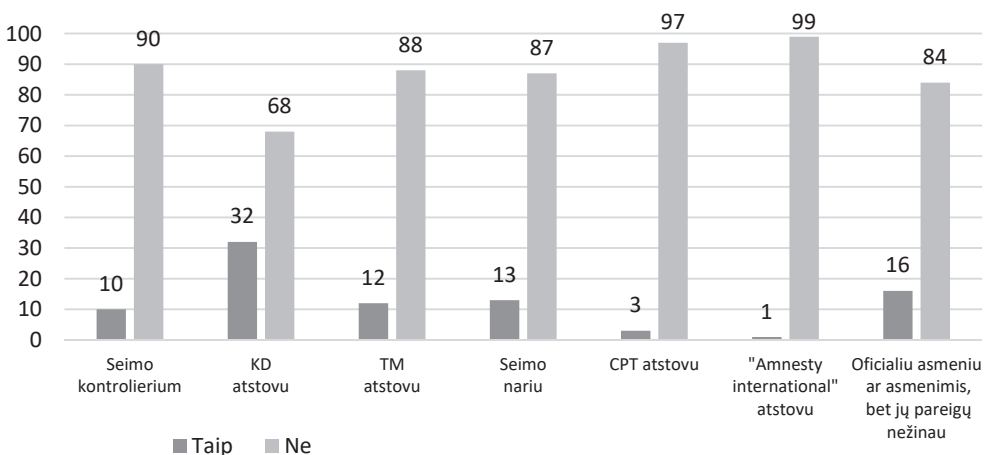
⁴⁶⁴ Council of Europe. Report to the Lithuanian government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and inhuman or degrading treatment or punishment (CPT) from 27 November to 4 December 2012. Strasbourg, 2014, p. 35. Prieiga per internetą: <<https://uprdoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=2982&file=Annexe1>>.

⁴⁶⁵ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius. Socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos ataskaita, 2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.

Ganėtinai pozityvias tendencijas atskleidžia Panevėžio pataisos namų 2015–2018 m. veiklos analizė, kadangi čia nurodoma, kad įstaigoje vyko net 10 pozityvaus užimtumo priemonių, kurias vedė išorėje veikiančių organizacijų atstovai (pvz., Panevėžio vyskupijos „Caritas“, Kapelionų asociacijos, Visuomenės sveikatos centro užsiėmimai ir kt.). 8 priemonės 2016–2018 m. buvo vykdomos Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, čia nuolat atvykdavo Vilniaus arkivyskupijos „Caritas“ atstovė, buvo teikiamos teisinės konsultacijos, taip pat lankėsi įvairių organizacijų savanoriai, nuteistiesiems vesti meditacijos užsiėmimai ir kt. Apibendrinant galima pažymėti, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose bausmę atliekantiems žmonėms yra sudarytos sąlygos sekti pasaulio naujienas skaitant spaudą, taip pat kai kuriose įstaigose kaliniams **pagalbą teikia išorėje veikiančios organizacijos bei savanoriai**.

15.2. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

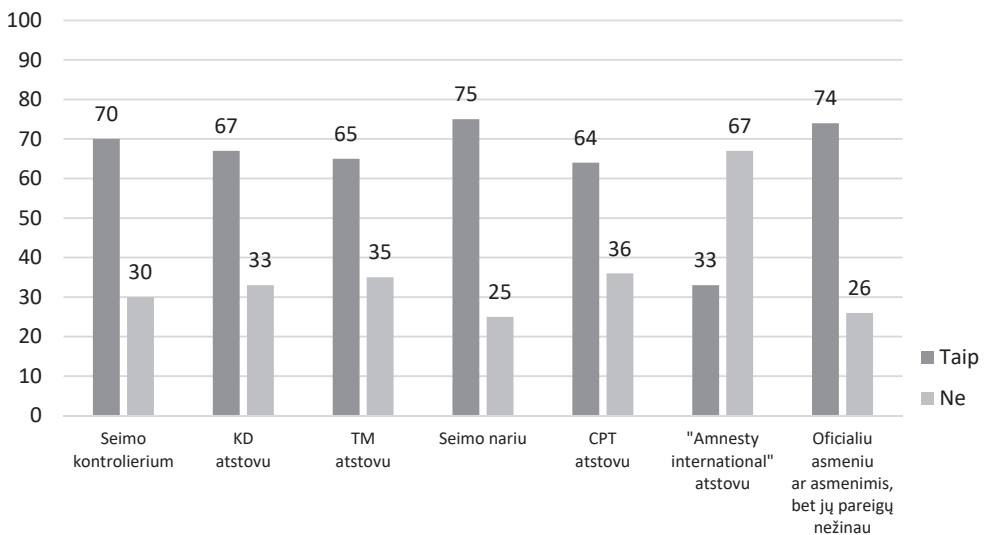
Kaip minėta, šio tyrimo metu paaiškėjo, kad **savanoriai ar dvasininkai** lankė ganėtinai nedidelį skaičių tyrime dalyvavusių nuteistųjų – tik 15,9 proc. (žr. 45 pav.). Taip pat tyrimo metu domėtasi, ar nuteistieji kada nors bausmės metu turėjo galimybę pabendrauti su oficialiais asmenimis, besidominčiais kalinimo sąlygomis Lietuvoje. Rezultatai rodo, kad tokią galimybę turėjo nedaug tyrime dalyvavusių nuteistųjų (žr. 51 pav.). Remiantis nuteistųjų pateiktais atsakymais, dažniausiai kalintieji galėjo pabendrauti su Kalėjimų departamento prie

51 pav. Ar esate bent kartą įstaigoje kalbėjęs su šiais asmenimis ar jų grupe? (proc., N=603–639)

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (KD) atstovais, tačiau tokią galimybę turėjo tik trečdalis tyrime dalyvavusių žmonių. Itin retai kalintieji turėjo galimybę pabendrauti su tarptautinių organizacijų (CPT bei „Amnesty International“) atstovais. Taigi, įkalinimo įstaigose egzistuojančios problemos dažniausiai tarsi **lieka kalinimo sistemos viduje**, kadangi šia tema dažniausiai bendraujama su tos pačios sistemos atstovais.

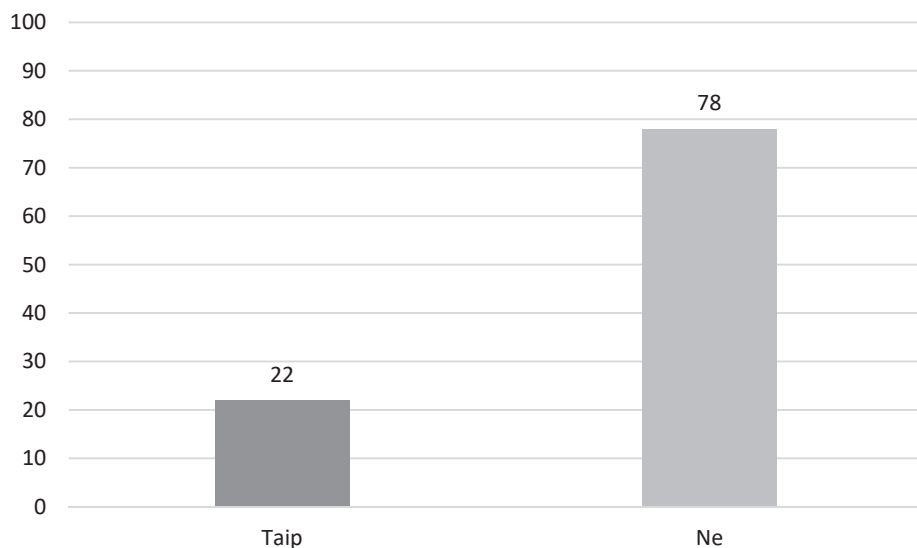
Pasidomėjus, ar pokalbio su oficialiais asmenimis ar jų grupe klausėsi pataisos įstaigos darbuotojai, paaiškėjo, kad maždaug dviejų trečdalių pokalbių buvo klausomasi, tad nuteistieji dažniausiai **neturėjo galimybės konfidencialiai bendrauti su oficialiais asmenimis** (žr. 52 pav.). Tokia praktika, be abejo, yra netinkama, kadangi galima kelti prielaidą, jog stebimi įstaigos darbuotojų nuteistieji negali visiškai atvirai kalbėti apie įstaigoje egzistuojančias problemas. Tokiu būdu dalis įkalintiems asmenims aktualių problemų šių pokalbių metu galėjo likti neapartotos.

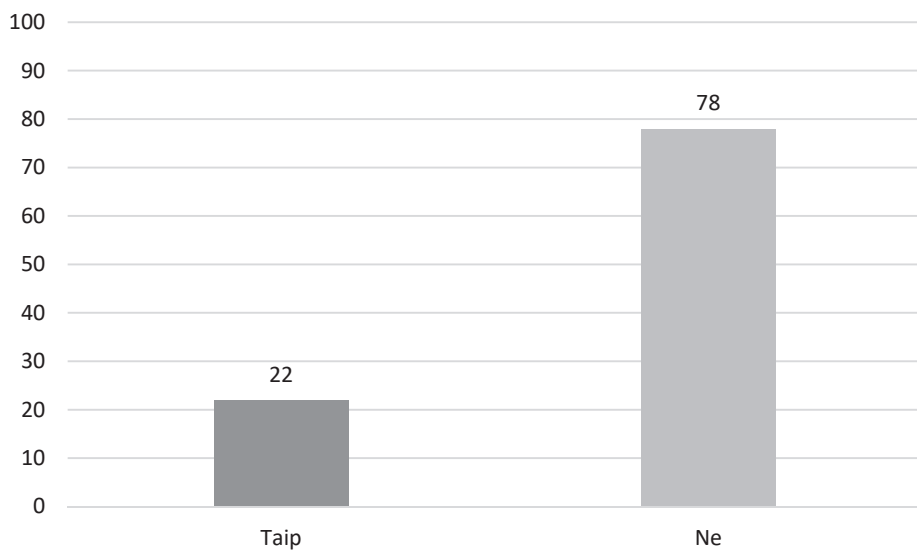
52 pav. Ar šio pokalbio darbuotojai klausėsi? (proc., N=3–116)

Kadangi kontaktai su išoriniu pasauliu įstaigų viduje apima ir bendravimą su kaliniams padedančiomis organizacijomis, tyrimo metu domėtasi, ar kaliniai žino tokių organizacijų. Deja, rezultatai rodo, kad dauguma tyrimo dalyvių **nežinojo apie jokiais kaliniams pagalbą kalinimo metu ar po paleidimo teikiančias organizacijas** (žr. 53 pav. ir 54 pav.). Svarbu pažymėti, kad **vyrų ir moterų** žinios

53 pav. Ar žinote asmenų arba organizacijų, kurie/kurios padeda kaliniams jų kalinimo metu? (proc., N=592)

54 pav. Ar žinote asmenų arba organizacijų, kurie/kurios padeda buvusiems kaliniams po paleidimo? (proc., N=568)

apie tokio pobūdžio organizacijas reikšmingai nesiskyrė. Tie nuteistieji, kurie teigė žinantys apie kalinimo metu padedančias organizacijas, dažniausiai įvardindavo „Caritą“, Lietuvos kalinių globos draugiją bei NVO „Justitia est fundamentum“. Ryšius su pirmąja minėta organizacija palaikė 7,2 proc., su antrąja – 2,6 proc., su trečiąja – tik 0,9 proc. tyrime dalyvavusių nuteistųjų. Tuo tarpu nuteistieji, žinąję apie organizacijas, padedančias kaliniams po paleidimo į laisvę, dažniausiai įvardindavo „Caritą“, Lietuvos kalinių globos draugiją, anoniminių narkomanų bei alkoholikų savitarpio pagalbos grupes, probacijos tarnybas bei labdaros fondą „Tėvo namai“. Ryšius su pirmąja įvardinta organizacija palaikė 3,5 proc., su antrąja – 0,9 proc., su trečiąja – tik 0,1 proc. tyrimo dalyvių. Taigi, nuteistieji ne tik stokoja žinių apie organizacijas, kurios galėtų jiems padėti įkalinimo metu ar išėjus į laisvę, bet ir **labai retai palaiko ryšius su šiomis organizacijomis**.

Kalbant apie kaliniams padedančių organizacijų darbą įkalinimo įstaigose, tyrimo rezultatai parodė, kad savanoriai ir dvasininkai lanko labai nedidelę dalį tyrime dalyvavusių nuteistųjų, o nuteistųjų žinios apie pagalbą jiems galinčias suteikti organizacijas taip pat, deja, yra labai menkos. Kadangi dauguma tyrime dalyvavusių nuteistųjų nepalaiko ryšių su pagalbą teikiančiomis organizacijomis, jie neturi galimybės pradėti spręsti turimų problemų dar būdami įkalinimo įstaigoje, deramai pasiruošti išėjimui į laisvę. Be to, žinių apie tokias organizacijas stoka rodo, kad, nors LR BVK nuostatos leidžia pagalbą teikiančių organizacijų darbą su kaliniais bei jų lankymą įkalinimo įstaigose, tokio pobūdžio darbas kol kas vyksta nedideliu mastu. Sprendžiant šią problemą be galo svarbus glaudus įkalinimo įstaigų ir kaliniams pagalbą teikiančių asmenų bei organizacijų bendradarbiavimas, dažnesnis kalinių informavimas apie tokias organizacijas ir jų veiklą.

Siūlymai:

1. Užtikrinti galimybę nuteistiesiems konfidencialiai bendrauti su kalinimo sąlygomis besidominčių organizacijų atstovais bei kitais oficialiais asmenimis.
2. Stiprinti įkalinimo įstaigų ir kaliniams pagalbą teikiančių asmenų bei organizacijų bendradarbiavimą, organizuojant dažnesnius šių organizacijų atstovų vizitus į kalinimo įstaigas bei dažnesnius informacinio pobūdžio renginius kaliniams apie šių organizacijų teikiamą pagalbą.

16. KALINIMO ATVĖRIMO GALIMYBĖS IR JŲ TAIKYMO PRAKTIKA

Įkalinimas maždaug nuo XIX a. pradžios tapo įprasta valstybės reakcijos į nusikalstamą elgesį forma, išstūmusi kankinimus ir kitas pačias įvairiausias fizines bausmes Vakarų kultūros šalyse. M. Foucault net ir XX a. antrojoje pusėje turėjo kritiškai pripažinti, kad „mes niekaip negalim atsikratyti požiūrio į kalėjimą, kaip į „savaiame suprantamą“ dalyką pirmiausia todėl, kad jis pagrįstas paprasčiausiu „laisvės atėmimu“⁴⁶⁶. Ir nors per maždaug 200 metų istoriją įkalinimo formos bei jų taikymo ir vykdymo ideologija kito, įkalinimas, nepaisant aštrios kritikos, tebevaidina svarbų (nors ir nebe pagrindinį) vaidmenį Vakarų kultūros šalių bausmių taikymo ir vykdymo sistemose, o daugelio žmonių sąmonėje giliai įsitvirtino kaip **bausmės sinonimas**. Visgi per pastaruosius 50 metų Vakarų Europoje įkalinimas pasikeitė neatpažįstamai, daugelio Rytų Europos (ypač – patyrusių sovietinę priespaudą) šalių, įskaitant ir Lietuvą, šie pokyčiai dar tebelaukia, jei, remiantis N. Christie mintimi, bus norima **neišsiskirti iš bendros europinės kultūrinės ir teisinės erdvės**⁴⁶⁷. Pasikeitė ne tik įkalinimo įstaigų architektūra⁴⁶⁸, bet ir kalinimo sąlygos, esminių tikslų suvokimas⁴⁶⁹, kalinių teisių apimtis, personalo sudėtis, galiausiai – visa atmosfera. Vienas iš svarbių pokyčių – maždaug XX a. 8-ajame dešimtmetyje prasidėjęs **kalinimo atvėrimo procesas**⁴⁷⁰. Pasikeitus požiūriui

⁴⁶⁶ Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 272.

⁴⁶⁷ Christie N. *Kriminalität ist eine unerschöpfliche Ressource // Neue Kriminalpolitik*, 1998, Heft 2, p. 6.

⁴⁶⁸ Sakalauskas G. *Kalėjimas – stotelė į laisvę // Statyba ir architektūra*, 2011, Nr. 10, p. 38–44.

⁴⁶⁹ Sakalauskas G. *Įkalinimo tikslų labirintuose // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje (vyr. moksl. red. G. Švedas)*. Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 133–153. Žr. taip pat monografijos *2 skyrių*.

⁴⁷⁰ Dünkel F. *Riskante Freiheiten? – Vollzugslockerungen zwischen Resozialisierung und Sicherheitsrisiko // Rehn G., Nanninga R., Thiel A. (Hg.). Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern innerhalb und außerhalb des Strafvollzuges*. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 104. Taip pat žr.: Dünkel F. *Reducing tension and improving rehabilitation by opening prisons: day leave and prison furlough in Germany // Council of Europe (ed.). Crime Policy in Europe. Good practices and promising examples*. Straßburg: Council of Europe, 2004, p. 159–180; Dünkel F. *Vollzugslockerungen und offener Vollzug – die Bedeutung entlassungsvorbereitender Maßnahmen für die Wiedereingliederung von Gefangenen // Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, 2009, Nr. 58, p. 192–196; Dünkel F. *Vollzugsöffnende Maßnahmen – Wandel durch Landesgesetze im Licht internationaler Standards // Kriminalpädagogische Praxis*, 2012, Heft 48, p. 14–27; Dünkel F., Pruin I. *Wandlungen im Strafvollzug am Beispiel vollzugsöffnender Maßnahmen – Internationale Standards, Gesetzgebung und Praxis in den Bundesländern. Kriminalpädagogische Praxis*, 2015,

į pamatinius kalinimo tikslus, t. y. perėjus „nuo režimų, siekiančių paveikti kalinių pažiūras ir elgesį, prie modelio, paremto socialinių sugebėjimų ir asmeninių galimybių vystymosi skatinimu, kas perspektyvoje padėtų jiems sėkmingai grįžti į visuomenę“⁴⁷¹, tapo aišku, kad **nuolatinis pasyvus asmens laikymas uždaroje įstaigoje šiam skatinimui sudaro nepalankias sąlygas**. Ir priešingai – aktyvus darbas su nuteistuoju, palaipsnis ir vis ilgesnis įkalinto asmens buvimas laisvėje ne tik gerina jo integracijos į visuomenę galimybes, bet ir leidžia jį prižiūrint pasitikrinti jo elgesį, skatinti ir įtvirtinti teigiamus pokyčius, taikyti kitas arba tiesiog griežtesnes priemones retais atvejais pasitikėjimo laisvėje nepateisinus.

Monografijos 8 ir 9 *skyriuose* aptartas įkalintų asmenų darbas ar mokymasis nebūtinai turi vykti pačioje įkalinimo įstaigoje ar prie jos veikiančioje įmonėje – nors ši mintis akivaizdi, tačiau jos įgyvendinimas susijęs, kaip taikliai pastebi norvegų kriminologas T. Mathiesenas, su kalėjimų sienų sugriovimu žmonių galvose⁴⁷². Šiuolaikinė įkalinimo įstaiga nėra ir negali būti įsivaizduojama kaip viduramžių tvirtovė ar sovietinis kalėjimas, kuriame ilgam laikui uždaroma „atsėdėjimui“. Konstituciniai principai (pirmiausia – minimalios intervencijos, proporcingumo, teisinės valstybės) ir elementarus kriminologinių tyrimų rezultatais paremtas pragmatiškumas bei ekonomiškumas reikalauja kuo plačiau atverti kalinimo procesą. Kalinimas turi vykti kiek įmanoma atviresnėmis formomis, o galimybės įvairiais pagrindais trumpam išvykti iš įkalinimo įstaigos ne tik atveria daug platesnes darbo ir mokymosi sritis, bet ir skatina pozityvių socialinių ryšių palaikymą laisvėje.

Monografijos 15 *skyriuje* minėta, kad tam tikras kalinimo atvėrimo galimybės numato ir LR BVK, tačiau jų teisinis reguliavimas kelia kai kurių pagrįstų abejonių, o svarbiausia, kaip pažymima negausiose šios problematikos analizei skirtose mokslinėse publikacijose, – tokiomis galimybėmis praktikoje pasinaudo-

Heft 50, p. 30–45; *Dünkel F.* Vollzugslockerungen im deutschen Strafvollzug – Gesetzgebung und Praxis // *Schweizerische Zeitschrift für Kriminologie*, 2015, Nr. 14, p. 13–24; *Dünkel F., Pruin I., Beresnatzki P., von der Wense M.* Vollzugsöffnende Maßnahmen und Übergangsmanagement im deutschen Strafvollzug: Gesetzgebung und Praxis in den Bundesländern // *Dünkel F., Jesse J., Pruin I., von der Wense M.* (Hrsg.). Die Wiedereingliederung von Hochrisikotätern in Europa – Behandlungskonzepte, Entlassungsvorbereitung und Übergangsmanagement. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2016, p. 215–249.

⁴⁷¹ 2006 m. Europos kalėjimų taisyklių preambulė.

⁴⁷² *Mathiesen T.* Überwindet die Mauern! Die skandinavische Gefangenenbewegung als Modell politischer Randgruppenarbeit. Neuwied: Luchterhand, 1979; lietuvių kalba žr. *Christie N.* Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Vilnius: Eugrimas, 1999.

jama labai retai⁴⁷³. Be to, ši praktika nesikeičia jau daugelį metų ir keisčiausia tai, kad ji beveik nepasikeitė ir po 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujam LR BVK. Tai liudija reikšmingą ir turbūt esminę **bausmių vykdymo kultūros ir tradicijos įtaką** įkalinimo vykdymo praktikai, net ir pasikeitus teisiniam reguliavimui, tuo pat metu kuria poreikį mokslškai analizuoti susidariusią padėtį. Panašiai kaip ir monografijos *13 skyriuje* analizuoti kalinčiųjų santykiai su personalu, kalinimo atvėrimo galimybės ir jų taikymo praktika yra geras į tikrą resocializaciją orientuoto kalinimo rodiklis.

Kalinimo atvėrimo priemonių taikymo koreliaciją su vyraujančiu įkalinimo „stiliumi“ liudija, pavyzdžiui, ir Vokietijoje atlikti tyrimai⁴⁷⁴. Šioje srityje matyti didelė Rytų-Vakarų ir Pietų-Šiaurės Vokietijos žemių takoskyra: vienoje jų šios priemonės buvo ir yra taikomos retai, kitose – daug dažniau⁴⁷⁵, nors kartinės teisinės normos yra (buvo) identiškos, skiriasi tik jų interpretavimas ir praktinis įgyvendinimas. Svarbu pridurti, kad net ir pačių konservatyviausių Vokietijos žemių praktika yra labai liberali, palyginus su praktika Lietuvoje.

Šiame monografijos skyriuje⁴⁷⁶ analizuojamos kalinimo atvėrimo formos Lietuvoje, jų teisinis reguliavimas ir taikymas, aptariami probleminiai teoriniai ir praktiniai aspektai, plėtos perspektyvos ir tarptautiniai standartai, pristatomi

⁴⁷³ Sakalauskas G. 2006, p. 36–41; Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 115–117; Usik D. Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą // Socialinių mokslų studijos, 2010, Nr. 4 (8), p. 349–351.

⁴⁷⁴ Šiame monografijos skyriuje dažnai remiamasi Vokietijos teoriniais ir praktiniais pavyzdžiais ne tik todėl, kad jie šio monografijos skyriaus autoriui yra geriausiai žinomi, bet ir todėl, kad Vokietijoje kalinimo atvėrimo teorinė ir praktinė problematika plačiai analizuojama įvairių lygių teismų sprendimuose, moksliniuose tyrimuose ir santykinai gausiose mokslinėse publikacijose. Be to, esami teisinio reguliavimo ir praktinio taikymo skirtumai įvairiose Vokietijos federalinėse žemėse verčia ieškoti jų priežasčių, suvokti jų privalumus bei trūkumus, o kartu – ir semtis gerosios praktikos pavyzdžių Lietuvai.

⁴⁷⁵ Dünkel F. Strafvollzug im Übergang // Neue Kriminalpolitik, 1993, Nr. 1, p. 40–41; Dünkel F. Vollzugsöffnung Maßnahmen – Wandel durch Landesgesetze im Licht internationaler Standards // Kriminalpädagogische Praxis, 2012, Heft 48, p. 15–23.

⁴⁷⁶ Skyrius parengtas šio straipsnio pagrindu: Sakalauskas G. Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // Teisė, 2013, t. 89, p. 37–54. Anksčiau publikuotas tekstas papildytas naujomis mokslinėmis išvargomis, naujausių tyrimų rezultatais, atnaujinta statistika, teisės aktų pakeitimais, apibendrinami empirinio tyrimo rezultatai. Taip pat žr. Sakalauskas G. Criminal policy and imprisonment. The case of Lithuania: open prisons, prison leave and release on parole // Van Kempen P. H. P. H. M. C., Jendly M. (Eds.) Overuse in the Criminal Justice System. Cambridge, Antwerp, Chicago: Intersentia, 2019, p. 229–249.

empirinio tyrimo rezultatai. Jame siekiama aktualizuoti kalnimo atvėrimo aspektą moksliniu ir praktiniu lygmenimis, paskatinti teorines diskusijas ir praktinę šių priemonių taikymo raidą.

16.1. KALINIMO ATVĖRIMO REIKŠMĖ

Viena iš esminių humaniško ir į asmens integraciją orientuoto kalnimo prielaidų yra ta, kad išankstinis įkalinto asmens parengimas išėjimui į laisvę ir į palapsnį perėjimą orientuotas įkalnimo organizavimas **didina asmens socialinės integracijos tikimybę**⁴⁷⁷. Įvairiose šalyse atlikti tyrimai rodo, kad recidyvas didesnis yra tuomet, kai asmuo paleidžiamas iš tiesiog pagal paprasčiausią asmens uždarymo („atsėdėjimo“) principą organizuoto įkalnimo, palyginus su tokia kalnimo forma, kai asmuo kryptingai ruošiamas gyvenimui laisvėje (ypač – suteikiant trumpalaikes išvykas ir (ar) atostogas už įkalnimo įstaigos ribų)⁴⁷⁸. Todėl 2006 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje šalims narėms dėl Europos kalėjimų taisyklių 103.6 punkte teigiama, kad „įvairios išleidimo iš įkalnimo įstaigų formos turi būti numatytos kaip integruota laisvės atėmimo bausmės vykdymo dalis“⁴⁷⁹. Taisyklių 6 punkte įtvirtinta bendra ne kartą cituota nuos-

⁴⁷⁷ *Dünkel F.* Vollzugslockerungen und offener Vollzug – die Bedeutung entlassungsvorbereitender Maßnahmen für die Wiedereingliederung von Gefangenen // *Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, 2009, Nr. 58, p. 192.

⁴⁷⁸ *Dünkel F., Kunkat A.* Zwischen Innovation und Restauration. 20 Jahre Strafvollzugsgesetz – eine Bestandsaufnahme // *Neue Kriminalpolitik*, 1997, Heft 2, p. 25; *Usik D.* Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą // *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 4 (8), p. 349.

⁴⁷⁹ Rekomendacijos teksto originalą žr. Europos Tarybos Ministrų Komiteto internetiniame tinklalapyje <<http://hub.coe.int/en/>>. Šis punktas suformuluotas taip: angl. „There shall be a system of prison leave as an integral part of the overall regime for sentenced prisoners“, vok. „Es sind verschiedene Arten von Urlauben vorzusehen, die integrierter Bestandteil des allgemeinen Strafvollzuges sind“, o lietuviškajame variante išversta: „Paleidimo iš kalėjimo sistema turi būti sudedamoji nuteistų kalinių režimo dalimi.“ Čia svarbu atkreipti dėmesį į du dalykus, kurie išversti akivaizdžiai neteisingai, todėl straipsnyje pateiktas autoriaus vertimas. Pirmą, rekomendacijoje mintyje turimas ne šiaip asmens paleidimas (galima suprasti – po bausmės atlikimo arba lygtinai), bet būtent išleidimas bausmės atlikimo metu (angl. „leave“, vok. „Urlauben“ („atostogas“)), nes rekomendacijos 103.1–103.7 punktai nustato būtent įkalnimo vykdymo tvarką, o paleidimui atlikus bausmę arba lygtinai skirti rekomendacijos 107.1–107.5 punktai. Antras netikslumas yra „kalinių režimo“ junginys, kurio originale paprasčiausiai nėra. Svarbu pastebėti, kad „režimo“ sąvoka sovietinėje bausmių vykdymo sistemoje buvo ir iš dalies kai kuriose buvusiose šio bloko šalyse tebėra suprantama skirtingai nei tarptautiniuose standartuose. Pastaruosiuose jis suprantamas tiesiog kaip bendra įkalnimo vykdymo tvarka arba jos įgyvendinimas,

tata, kad „visas įkalinimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo atimta laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę“.

Svarbu tai, kad integracijos priemonės įstaigos viduje ir laisvėje būtų taikomos palaiptai, nuosekliai, jų vykdymą perimtų kitos atsakingos valstybinės institucijos ar nevyriausybinės organizacijos⁴⁸⁰. Tokio **nuoseklumo** svarbą pabrėžia ir Europos kalėjimų taisyklių 107.1 punktas, kuriame rekomenduojama kiek įmanoma anksčiau iki paleidimo į laisvę taikyti priemones ir specialias programas, kurios įgalintų nuteistuosius įveikti sunkumus, kylančius išliejant į gyvenimą visuomenėje ir joje nebeusikalstant. Įkalinimo integracijos į visuomenę tikslas gali būti pasiektas vykdant jų paleidimo į laisvę programą arba taikant dalinį ar lygtinį paleidimą, derinant asmens priežiūrą su jam teikiama parama (107.3 punktas), o įkalinimo institucijos turi glaudžiai bendradarbiauti su tarnybomis ir įstaigomis, kurios prižiūri ir remia paleistus kalinius, atkreipiant ypatingą dėmesį į jų šeimas ir įdarbinimą (107.4 punktas). Šių laisvėje esančių tarnybų ir įstaigų atstovams turi būti sudarytos galimybės **ateiti į įkalinimo institucijas**, rengti juos paleidimui į laisvę ir planuoti paramos priemones po jų paleidimo (107.5 punktas)⁴⁸¹. Kitaip tariant, laikant asmens

o vokiškame rekomendacijų tekste iš viso nėra vartojamas. Tuo tarpu sovietinė tradicija „režimui“ suteikė daug stipresnę prasmę – tai nebuvo šiaip bendra tvarka, bet ypatingos tvarkos ir drausmės palaikymo priemonės, esą turinčios daryti teigiamą poveikį nuteistajam (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pataisos darbų kodekso 41 straipsnis). Deja, bet panašų turinį žodžiui „režimas“ suteikė ir LR BVK, įtvirtindamas jį kaip vieną iš pataisos priemonių. Minėtoje rekomendacijoje turima mintyje tiesiog „įkalintiems asmenims taikoma bausmės vykdymo tvarka“ (angl. *regime for sentenced prisoners*). Šie niuansai svarbūs ne vien lingvistiniu, bet ir esminių nuostatų suvokimo požiūriu. Jeigu LR BVK 112 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas vienas iš „pataisos priemonės“ – „režimo“ reikalavimų yra „būtinasis nuteistųjų izoliavimas ir nuolatinė jų priežiūra“, tai tuomet Europos kalėjimų taisyklėse rekomenduojamas kalinimo atvėrimas atrodo kaip nesuderinamas paradoksas.

⁴⁸⁰ Plačiau apie sisteminiu požiūriu paremtą nuteistųjų integracijos modelį žr.: Sakalauskas G., *Kalpokas V.* Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012; taip pat žr. šios monografijos 20 skyrių.

⁴⁸¹ Paruošimo paleidimui iš laisvės atėmimo vietų svarba dar labiau pabrėžiama tais atvejais, kai nuteistasis yra nepilnametis. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje valstybėms narėms CM/Rec (2008) 11 dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kuriems taikomos bausmės ar priemonės, tam skirtas visas atskiras skyrius E. 15, kuriame detalizuojamas rengimo paleidimui į laisvę procesas. Taip pat pažymėtina, kad specialiai lygtinio paleidimo sričiai skirta Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija valstybėms narėms Rec (2003) 22 dėl lygtinio paleidimo (parolio) parengimo paleidimui į laisvę procesą taip pat aptaria atskirame III skyriuje, o lygtinį paleidimą rekomenduoja taikyti visiems be išimties kaliniams, įskaitant ir nuteistuosius iki gyvos galvos (4.a punktas). Pirmą kartą kalinimo atvėrimo svarba Europos Tarybos šalims narėms buvo pabrėžta dar 1982 m. rugsėjo 24 d. priimtoje Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (82) 16 dėl trumpalaikių išvykų kaliniams.

integrācijā tiksli, palāipsnis ir kiek īmanoma ankstesnis kalinimo atvĒrimas yra bŪtina sālyga šiam tiksli pasiekti. Kalinimo atvĒrimo priemonēmis galima siekti **konkrečių teigiamų pokyčių** socialinei integrācijai svarbiose nuteistojo gyvenimo srityse.

Be to, tyrējai pabrēzja, kad īkalinimo īstaigų atvĒrimas duoda ir daug daugiau teigiamų **šalutinių efektu**: mašina neigiamā kalinimo ītakā⁴⁸², riboja subkultūrini spaudimā, mašina agresijā īkalinimo īstaigose, smurto, savēs žalojimo atvejų skaičių ir gerina bendrā atmosferā⁴⁸³, kalinių ir personalo santykius⁴⁸⁴, leidžia sutaupti lēšų⁴⁸⁵, skatina didesnį artimujų pasitikējimā bausmių vykdymo sistema, naikina stereotipus ir – tai itin svarbu – ilgalaikēje perspektyvoje **didina visuomenēs saugumā**⁴⁸⁶.

⁴⁸² Į iš esmēs natŪraliai neigiamā īkalinimo ītakā dēmesį atkreipē dar 1987 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendācija valstybēms narēms Rec (87) 3 dēl Europos kalējimų taisykliu: „65. BŪtina dēti visas pastangas, kad īkalinimas bŪtų vykdomas ir organizuojamas taip, kad: <...> b) bŪtų sumažintas žalingas īkalinimo poveikis ir skirtumai tarp gyvenimo īkalinimo īstaigoje ir laisvėje, galintys pakenkti kalinių rūpesčiui savimi ir atsakomybei <...>“.

⁴⁸³ Tinkamos atmosferos svarbā itin pabrēzja CPT: „Skatinant konstruktyvius, o ne konfrontācija pagrįstus santykius tarp kalinių ir darbuotojŪ, mažēja bet kurio kalējimo aplinkai bŪdinga ītampa ir tuo pačiu metu žymiai mažēja smurto atvejŪ ir netinkamo elgesio kalinių atžvilgiu tikimybē. Trumpai tariant, CPT pageidauja īsitikinti, kad priežiūrā ir kontrolę lydi bendravimas ir rūpinimasis. Tokia praktika toli gražu nekelia grēsmēs pataisos īstaigos saugumui, o gali žymiai jį sustiprinti.“ KankinimŪ prevencijos komiteto (CPT) standartai. CPT bendrŪjŪ ataskaitŪ „svarbiausieji skyriai“. CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2003, 45 punktas.

⁴⁸⁴ Usik D. TarptautiniŪ baudžiamosios justicijos standartŪ realizavimo aspektai vykdant laisvēs atėmimā // SocialiniŪ mokslŪ studijos, 2010, Nr. 4 (8), p. 349.

⁴⁸⁵ DŪnkel F, Kunkat A. Zwischen Innovation und Restration. 20 Jahre Strafvollzugsgesetz – eine Bestandsaufnahme // Neue Kriminalpolitik, 1997, Heft 2, p. 27.

⁴⁸⁶ Usik D. TarptautiniŪ baudžiamosios justicijos standartŪ realizavimo aspektai vykdant laisvēs atėmimā // SocialiniŪ mokslŪ studijos, 2010, Nr. 4 (8), p. 349. Šioje vietoje bŪtina pabrēžti svarbiā mintį, išsakomā ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendācijoje valstybēms narēms Rec (92) 16 dēl Europos bendruomeniniŪ sankcijŪ ir priemoniŪ taisykliu: „BaudžiamŪjŪ sankcijŪ vykdymas pačioje bendruomenėje, o ne izoliavus nuo jos, laikui bēgant gali geriau apsaugoti visuomenę, īskaitant, savaime suprantama, ir nukentėjusiojo arba nukentėjusiuju interesŪ užtikrinimā.“ Kitaip tariant, trumparegiškas įsivaizdavimas, kad visuomenē yra saugi tuomet, kai nusi-kaltę asmenys yra tiesiog uždaryti, tėra iliuzija. Visuomenē saugiausia yra tuomet, kai (ir) teisti asmenys joje gyvena integruotai.

16.2. KALINIMO ATVĖRIMO FORMOS, SĄLYGOS IR TAIKYMO PRAKTIKA

Įvairiose šalyse taikomas kalnimo atvėrimo formas (išvykas)⁴⁸⁷ galima apibendrintai suskirstyti pagal jų taikymo tikslus ar uždavinius. Išvykos už įkalnimo įstaigų ribų gali būti suteikiamos tam, kad nuteistasis:

- dirbtų;
- mokytųsi;
- dalyvautų socialinės integracijos, gydymosi arba reabilitacijos programose;
- susitvarkytų dokumentus, būsto, buitinius, įsidarbinimo, finansinius ir kitus kasdienius reikalus (ypač – prieš lygtinį arba besąlyginį paleidimą iš įkalnimo įstaigos);
- apsilankytų laisvėje veikiančiose konsultacinėse tarnybose;
- dalyvautų laisvalaikio užimtumo ir (arba) edukacinėse programose (ypač – nepilnamečiai/jauno amžiaus nuteistieji);
- apsilankytų pas gydytoją;
- galėtų pasirūpinti savo vaikais;
- galėtų praleisti laiką namuose su artimaisiais;
- dalyvautų jam svarbiuose įvykiuose (artimų asmenų laidotuvėse, vestuvėse, kitokuose šeimos minėjimuose ir šventėse);
- galėtų padėti artimiesiems ištikus nelaimėi ir pan.

Priklausomai nuo išvykos tikslo ar uždavinio, ji gali būti suteikiama **dienai** (kai dirbama, mokomasi, dalyvaujama kursuose, einama pas gydytoją ir pan.) arba **keletui dienų su nakvyne** (kai parvykstama į namus), be **palydos arba su palyda**⁴⁸⁸. Būtinios išvykų suteikimo sąlygos dažniausiai siejamos su tam tikra

⁴⁸⁷ Turimas mintyje kalnimo atvėrimas į išorę, t. y. tokios kalnimo atvėrimo formas, kai nuteistasis turi teisę išeiti iš įkalnimo įstaigos. Pasimatymų, telefoninių pokalbių, susirašinėjimo, sielovados ir kitos panašios galimybės įkalnimo įstaigos viduje taip pat gali būti laikomos „kalnimo atvėrimu“, tačiau šiuo atveju atvėrimas vyksta į vidų, ne į išorę. Šios atvėrimo formas taip pat yra svarbios, tačiau šiame straipsnyje neanalizuojamos.

⁴⁸⁸ Pavyzdžiui, Vokietijoje kiekviena iš šių išvykų formų turi atskirą pavadinimą, kurį sunku tiksliai išversti į lietuvių kalbą: užimtumas laisvėje su palyda vadinamas vok. *Außenbeschäftigung*, be palydos – vok. *Freigang*; išėjimas kitu tikslu su palyda vok. *Ausführung*, be palydos ir galimai netgi be konkretaus tikslo – vok. *Ausgang*, atostogos (iki 21 dienos) – vok. *Hafturlaub*, kurios gali būti suteikiamos be ypatingo pagrindo, jam esant arba kaip rengimo paleidimui į laisvę sudėtinė dalis. Gesetz

atliktos arba likusios atlikti bausmės dalimi ir (arba) pabėgimo pavojumi ir nusikalstamo elgesio tikimybe (prognose).

LR BVK kalnimo atvėrimo formos (**išvykos už įkalinimo įstaigų ribų**) numatytos 104, 105, 130 straipsniuose, 140 straipsnio 1 dalies 8, 9, 10 punktuose, 140 straipsnio 2 dalyje ir 154 straipsnyje. Galimybė laisvės atėmimo bausmę atlikti **atvirojoje kolonijoje** (atvirose įkalinimo įstaigose) (LR BVK 90, 91 straipsniai, 140 straipsnio 4 dalis) taip pat laikytina savarankiška kalnimo atvėrimo forma, kai laisvės atėmimu nuteistas asmuo visą bausmę ar dalį bausmės gali atlikti daug laisvesnėmis sąlygomis, įgalinančiomis nuolat visą dieną praleisti ne įkalinimo įstaigoje⁴⁸⁹. Maksimalaus sąlyginio kalnimo atvėrimo forma yra ir **lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų** (LR BVK 157 straipsnis). Tačiau pastarosios dvi kalnimo atvėrimo formos šiame skyriuje neanalizuojamos, nes jos išsiskiria savo forma bei taikymo sąlygomis, čia apsiribojama trumpalaikių išvykų (plačiąja prasme) iš uždarų įkalinimo įstaigų aptarimu, laikant jas svarbia kalnimo atvėrimo sudėtine dalimi⁴⁹⁰, pabrėžiant, kad kalnimas atvirose įkalinimo įstaigose ir lygtinis paleidimas turėtų sudaryti logišką tolesnę arba savarankišką asmens integracijos proceso struktūrinę dalį. Kalnimo sąlygos atvirojoje kolonijoje fragmentuo-

über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (Strafvollzugsgesetz – StVollzG); vom 16. März 1976 (BGBl. I. S. 581, 2088), zuletzt geändert durch Artikel 1 des Gesetzes vom 19. Juni 2019 (BGBl. I S. 840), § 11, § 13, § 15, § 35. Prieiga per internetą: <<http://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/BJNR005810976.html>>. Nors šis įstatymas po įvykusios federalizmo reformos faktiškai nebėra taikomas nė vienoje Vokietijos federalinėje žemėje, tačiau didžioji dalis žemių priėmė į šį federalinį įstatymą labai panašius žemių įstatymus.

⁴⁸⁹ Svarbu paminėti, kad 2012 m. liepos 1 d. įsigaliojusiu LR BVK papildymu pagaliau buvo suteikta galimybė nuteistuosius iš uždarų įstaigų perkelti į atvirąsias kolonijas pagal LR BVK 140 straipsnio 4 dalį: „Pataisos namuose lengvosios grupės sąlygomis laikomi nuteistieji, kuriems liko ne daugiau kaip vieneri metai iki galimo lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos, teismo nutartimi, priimta pagal pataisos namų administracijos teikimą ir atsižvelgiant į nusikalstamo elgesio riziką, elgesį bausmės atlikimo metu ir kitas reikšmingas aplinkybes, gali būti perkelti į atvirą koloniją tęsti bausmės atlikimo.“ Tai, kad tokia galimybė, daugelyje Vakarų šalių esanti logiška palaipsnio paleidimo į laisvę priemone, nebuvo numatyta dar 2003 m., atrodė kaip rimtas LR BVK trūkumas. Kita vertus, atvirųjų kolonijų darbo koncepcija, norint, kad ji atitiktų realius poreikius, o ši kalnimo forma galėtų būti toliau plečiama, turi būti permąstyta ir pakeista iš esmės. Vien tik oficiali drausminių nuobaudų taikymo ir randamų nelegalių daiktų šioje įstaigoje statistika rodo, kad tokios koncepcijos labai trūksta. Plačiau žr.: *Sakalauskas G.*, 2006, p. 28–33.

⁴⁹⁰ Todėl ir šio monografijos skyriaus pavadinimas suformuluotas daug plačiau – kaip kalnimo atvėrimas, o ne vien tik kaip trumpalaikės išvykos ir (ar) atostogos. Pastarųjų prasmę ir reikšmę galima tinkamai įvertinti tik žvelgiant iš plačios kalnimo atvėrimo perspektyvos, įvertinus į „atsėdėjimą“ orientuoto kalnimo beprasmybę ir suvokus esminius ne tik nuteistojo asmens, bet ir visuomenės poreikius.

tai aptariamose kituose monografijos skyriuose (taip pat žr. 3 lentelę monografijos 4 skyriuje), o lygtinio paleidimo teisiniai, moksliniai ir praktiniai aspektai analizuojami monografijos 21 skyriuje.

16.2.1. Išvykimas be sargybos arba be palydos už įkalinimo įstaigos ribų

Pagal naują 2019 m. liepos 6 d. įsigaliojusią LR BVK 154 straipsnio 1 dalies redakciją teisę be sargybos arba be palydos išvykti už pataisos įstaigos teritorijos ribų turi nuteistasis, kuriam pataisos įstaigos administracija leidžia **dirbti darbą**, kurio vieta yra už pataisos įstaigos teritorijos ribų, arba **mokyti** už pataisos įstaigos teritorijos ribų esančioje mokymo įstaigoje, arba **dalyvauti įgyvendinant socialinės reabilitacijos priemones**⁴⁹¹ už pataisos įstaigos teritorijos ribų ir kuris atitinka visas šias sąlygas:

- 1) atlieka bausmę pataisos namuose paprastosios arba lengvosios grupės sąlygomis;
- 2) jo nusikalstamo elgesio rizika yra žema arba vidutinė ir nustatyta pažanga mažinant nusikalstamo elgesio riziką;
- 3) neatlieka laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės;
- 4) nėra pripažintas pavojingu recidyvistu ar ribotai pakaltinamu;
- 5) neturi galiojančios nuobaudos už bausmės atlikimo metu padarytus teisės pažeidimus;
- 6) dirba arba mokosi, užsiima individualia darbine, kūrybine ar kitokia veikla;
- 7) neserga pavojinga arba ypač pavojinga užkrečiamąja liga, kuri plinta lašelinio būdu per orą.

Galima teigti, kad formaliai vertinant, palyginus su senąja straipsnio redakcija, galimybės išvykti be sargybos arba be palydos už **įkalinimo įstaigos ribų buvo išplėtos** – paprastosios grupės sąlygomis laikomiems nuteistiesiems

⁴⁹¹ Pažymėtina, kad galimybės dalyvauti socialinės reabilitacijos priemonėse (pagal LR BVK 137 straipsnio 1 d. 1–4 punktus) originaliaime LR BVK nebuvo, ji buvo įtvirtinta tik nuo 2012 m. liepos 1 d., tokiu būdu sudarant daugiau galimybių išvykti be sargybos arba be palydos už įkalinimo įstaigos ribų, pasinaudojant ir nevyriausybinių organizacijų siūlomomis galimybėmis. Šia galimybe buvo iš karto pasinaudota, pavyzdžiui, 2012 m. iš Vilniaus pataisos namų 20 nuteistųjų buvo suteikta teisė vykti be sargybos į Lietuvos kalinių globos draugiją dalyvauti socialinių įgūdžių lavinimo užsiėmimuose. Vilniaus pataisos namų 2012 metų veiklos ataskaita, patvirtinta 2013 m. sausio 29 d. Vilniaus pataisos namų direktoriaus įsakymu Nr. 9-593(01), p. 17.

neboreikia būti atlikus⁴⁹² ne mažiau kaip 1/3 bausmės, nepilnamečiams – 3 mėn. Senoji LR BVK 154 straipsnio 3 dalies redakcija taip pat draudė be sargybos ar be palydos už įkalinimo įstaigos ribų išvykti asmenims, kurie nuteisti už labai sunkius nusikaltimus ir kuriems paskirta laisvės atėmimo bausmė viršija dešimt metų (dabar liko tik apribojimas nuteistiesiems iki gyvos galvos), užsieniečiams (ši nuostata neabejotinai buvo diskriminacinė), taip pat nuteistiesiems, iš kurių ši teisė buvo atimta dėl padarytų pažeidimų (šiuo metu LR BVK 154 straipsnio 2 dalis nustato, kad nuteistasis netenka teisės be sargybos arba be palydos išvykti už pataisos įstaigos teritorijos ribų, jeigu jis nebeatitinka šio straipsnio 1 dalyje nustatytų sąlygų). Tačiau nesuprantamas yra paliktas draudimas be sargybos ar netgi be palydos už įkalinimo įstaigos ribų išvykti **ribotai pakaltinamiems asmenims**⁴⁹³.

Nors galima laikyti, kad galimybės su naująja aptariamo straipsnio redakcija buvo formaliai išplėtos, realus pasinaudojimas jomis labai priklausys nuo LR BVK 154 straipsnio 1 dalies 2 punktu įtvirtintos sąlygos taikymo – kad nusikalstamo elgesio rizika būtų **žema arba vidutinė ir nustatyta pažanga mažinant nusikalstamo elgesio riziką**. Bet kokio elgesio prognozavimo atveju susiduriama su dviem rimtomis problemomis: a) nusikalstamo elgesio rizika dažniausiai yra pervertinama (įvertinama kaip gerokai aukštesnė, nei realiai yra); b) būtina sąžiningai kelti klausimus, neslopinant jų formaliomis teisinėmis nuostatomis: kaipgi mažinti nusikalstamo elgesio riziką neišeinant į laisvę, kaip ją patikrinti, neišleidus į laisvę, kaip ji pasikeistų, jei asmuo, turėdamas „aukštą nusikalstamo elgesio riziką“, būtų išleistas į laisvę ir visgi nenusikalstų, kas bus, kai asmuo vis tiek išeis į laisvę su aukšta rizika jau be jokios priežiūros? (apie tai plačiau žr. monografijos *21 skyrių* apie lygtinį paleidimą).

Žvelgiant istoriškai, teisė išvykti be sargybos ar be palydos pirmą kartą buvo numatyta dar 1971 m. liepos 15 d. patvirtinto Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pataisos darbų kodekso (toliau vadinama – LTSR PDK) 80 straipsnyje, tačiau tik išimtiniais atvejais, jei tai buvo reikalinga dėl nuteistųjų dirbamo darbo

⁴⁹² Įdomu tai, kad LR BVK senojoje 154 straipsnio redakcijoje buvo vartojamas žodis „atbuvusiems“, taigi pati kodekso lingvistika liudijo apie preziumuojamą pasyvų bausmės atlikimą.

⁴⁹³ Tokią ir anksčiau galiojusią nuostatą galima laikyti diskriminacine, nes ją lemia pats riboto pakaltinamumo faktas, o ne realios asmens galimybės ir poreikiai. Be to, tai yra geras pavyzdys, kaip atsakomybė už realią ribotai pakaltinamų asmenų socialinę integraciją nukeliama į ateitį ir perkeliama kažkam kitam, o ne įkalinimo sistemai.

pobūdžio, pagal bendrą taisyklę – atlikus ne mažiau kaip 1/3 bausmės⁴⁹⁴. Atkūrus Nepriklausomybę šis straipsnis buvo keičiamas 5 kartus, suderinant įstatymo formuluotes su pasikeitusia santvarka ir terminija, išplečiant nusikaltimų, už kuriuos nuteistiems asmenims ši teisė negali būti suteikiama, sąrašą. Įdomu tai, kad iki pat 2001 m. liepos 5 d. dar pagal seną sovietinę nuostatą buvo draudžiama nuteistuosius be sargybos arba palydos išleisti į Vilniaus miestą. Toks suvaržymas neabejotinai stabdė išvykų be sargybos ar palydos plėtrą ir visoje Lietuvoje, nes būtent Vilniuje kūrėsi dauguma gerų darbo su nuteistaisiais iniciatyvų⁴⁹⁵. Paskutiniu 2002 m. liepos 5 d. pakeitimu šio straipsnio redakcija savo esme tapo panaši į naujai parengto LR BVK 154 straipsnio nuostatas (galiojusias iki 2019 m. liepos 6 d.), tik be jau minėtos galimybės dalyvauti socialinės reabilitacijos programoje ir, žinoma, principinių tokios išvykos suteikimo sąlygų nesiejant su grupe, kurioje laisvės atėmimo bausmę atlieka nuteistasis (grupių sistema buvo sukurta tik naujajame LR BVK)⁴⁹⁶.

Teisės suteikimo įkalintiems asmenims išvykti be sargybos ar be palydos **praktika** pavaizduota 55 *pav.* 2000–2018 m. laikotarpiu tokią teisę turėjo tik maždaug 1–5,6 proc. nuteistųjų laisvės atėmimo bausme, nuo 2010 m. šis skaičius ėmė didėti ir per 9 metus padidėjo daugiau kaip 3 kartus (taip pat žr. 38 *lentelę*). Nors asmenų, kuriems suteikta tokia teisė, yra nedaug, tačiau tokios tendencijos vertintinos pozityviai.

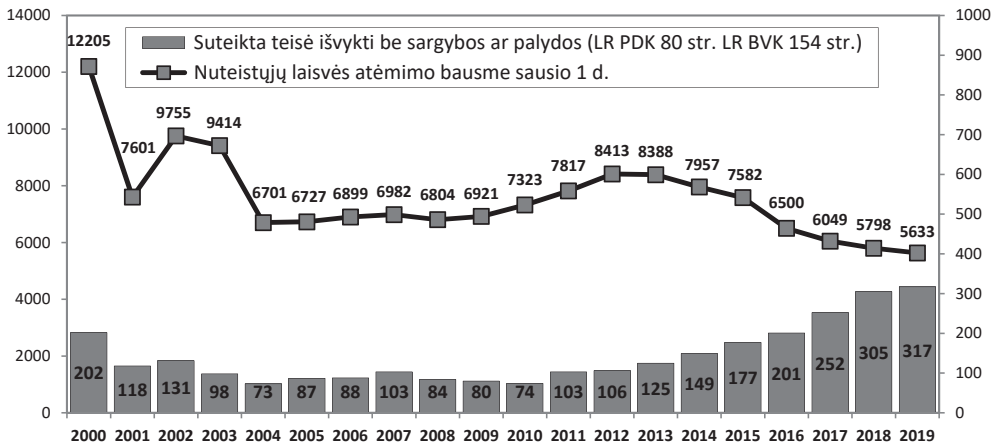
Kyla klausimas, kiek iš maždaug 5 600 nuteistųjų teoriškai galėtų turėti galimybę išvykti be sargybos ar palydos mokytis, dirbti arba dalyvauti socialinės

⁴⁹⁴ LTSR PDK 80 straipsnio 1 dalis: „Išimtiniais atvejais pataisos darbų kolonijose nuteistiesiems, kurie aiškiai ėmė taisyti, atbuvus ne mažiau kaip trečdalį bausmės laiko, o nuteistiesiems, kuriems pagal įstatymus netaikomas lygtinis atleidimas prieš terminą, atbuvus ne mažiau kaip du trečdalius bausmės laiko, gali būti leidžiama išvykti be sargybos už kolonijos ribų, jeigu tai reikalinga dėl nuteistųjų dirbamo darbo pobūdžio.“

⁴⁹⁵ Paminėtina Lietuvos kalinių globos draugija, Vilniaus arkivyskupijos „Caritas“ ir kt.

⁴⁹⁶ Įdomu tai, kad galimybę išvykti už įkalinimo įstaigos ribų pagal LTSR PDK 80 straipsnio nuostatas iki pat naujojo LR BVK įsigaliojimo turėjo ir nuteistieji, kuriems negalėjo būti taikomas lygtinis atleidimas nuo bausmės prieš terminą (t. y. tiek lygtinis atleidimas nuo bausmės prieš terminą ir bausmės pakeitimas švelnesne bausme, tiek ir lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigų), atlikus jiems ne mažiau kaip 2/3 bausmės. Tokią nuostatą galima vertinti kaip tam tikrą palaipsnio paleidimo sistemos elementą, net ir neturint galimybės išeiti lygtinai. Kita vertus, žinoma, kad visa sovietinė įkalinimo sistema nuteistuosius pirmiausia traktavo kaip pigią darbo jėgą, todėl išvykų suteikimas net ir tokių kategorijų nuteistiesiems greičiausiai buvo susijęs būtent su papildomomis galimybėmis juos išnaudoti darbui laisvėje. Deja, bet nėra žinoma, kaip dažnai išvykos būdavo suteikiamos būtent tokiems nuteistiesiems, kurie negalėjo būti lygtinai atleisti nuo bausmės.

reabilitacijos priemonėse? 55 pav. matyti, kad 2019 m. pradžioje tokią teisę turėjo tik 317 nuteistųjų (245 iš jų – dėl darbo). Tokią praktiką lėmė senoji LR BVK 154 straipsnio redakcija, todėl svarbu analizuoti, kokia kalinių dalis jo nuostatas atitiko, kodėl jiems išvykos nebuvo suteikiamos ir kaip ši praktika galėtų pasikeisti pagal naująją LR BVK 154 straipsnio redakciją?

55 pav. Bendras Lietuvoje laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų skaičius ir asmenys, kuriems suteikta teisė išvykti be sargybos arba palydos 2000–2019 m. (sausio 1 d.)⁴⁹⁷

Senoji LR BVK 154 straipsnio redakcija pirmiausia suteikė galimybę be sargybos ar palydos išvykti visiems asmenims (jei tik yra atitinkamas užsiėmimas laisvėje ir atsižvelgiant į LR BVK 154 straipsnio 3 dalyje buvusias numatytas išimtis), bausmę atliekantiems **lengvosios grupės sąlygomis**. Pastaraisiais metais Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos veiklos statistinėse ataskaitose nėra išskiriama, kiek nuteistųjų kokioje grupėje atlieka laisvės atėmimo bausmę. Paskutiniai turimi 2009 m. pradžios statistiniai duomenys rodo, kad didžioji dauguma nuteistųjų bausmę **atlieka paprastojame grupėje** – maždaug 75 proc., lengvojoje – maždaug 8 proc., drausminėje – maždaug 5 proc., likusioji nuteistųjų dalis (dar) nebuvo priskir-

⁴⁹⁷ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Nuteistųjų laisvės atėmimo skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė. 2000–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys; Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaitos. 2000–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

ta jokiai grupei⁴⁹⁸. Taigi lengvojoje grupėje bausmę atlieka maždaug 600–700 nuteistųjų.

2018 m. pradžioje Laisvės atėmimo vietų ligoninėje, tardymo izoliatoriuose ir Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime 65 nuteistieji buvo **palikti atlikti ūkio darbus**⁴⁹⁹, o **nepilnamečių pataisos namuose** 2018 m. pradžioje buvo įkalinti 66 asmenys. Daug sunkiau nustatyti, kiek nuteistųjų, bausmę atliekančių **paprastuosios grupės sąlygomis**, jau yra atlikę 1/3 bausmės ir nepateko į ankstesnės redakcijos LR BVK 154 straipsnio 3 dalyje numatytas kategorijas. Iš viso šioje grupėje bausmę atlieka maždaug 4 000 asmenų, taigi didžioji nuteistųjų dalis. Pagal statistinius duomenis žinoma, kad 2019 m. pradžioje maždaug 26 proc. nuteistųjų asmenų turėjo atlikti **ilgesnę nei 10 metų** teismo paskirtą laisvės atėmimo bausmę⁵⁰⁰, o kasmet tik nuo kelių iki keliasdešimt **pavojingų recidyvistų** užregistruojama padarius nusikalstamas veikas⁵⁰¹ (juos išleisti be sargybos ar be palydos draudžiama ir pagal naująją LR BVK 154 straipsnio redakciją). Taip pat paminėtina, kad 2019 m. pradžioje Lietuvos įkalinimo įstaigose bausmę atliko 86 **užsienio valstybių piliečiai**⁵⁰², kuriuos taip pat buvo draudžiama išleisti⁵⁰³, o pabėgimų (taip pat sąlygojusių tokios teisės netekimą) iš nesaugomų objektų (įskaitant ir atvirąją koloniją) būna vos keli per metus⁵⁰⁴. Be to, nėra žinoma, kiek yra **ribotai**

⁴⁹⁸ Sakalauskas G. Lygtinio paleidimo sistema ir korupcijos rizika. Mokslinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Teisės institutas, 2010, p. 12. Prieiga per internetą: <<https://www.teipsiko.lt/index.php/teises-psichologo-biblioteka/penitencine-psichologija/lygtinio-paleidimo-sistema-ir-korupcijos-rizika>>.

⁴⁹⁹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos ataskaita. 2017–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys. 2019 m. pradžioje jau buvo likę tik 28 asmenys.

⁵⁰⁰ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė. 2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

⁵⁰¹ Sakalauskas G., Dobrynina M., Justickaja S. [et al.]. Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 7. Vilnius: Eugrimas, 2011, p. 228–229. Nėra žinoma, kiek iš viso pavojingų recidyvistų atlieka laisvės atėmimo bausmę, tačiau, remiantis per metus užregistruojamų įtariamųjų (kaltinamųjų) skaičiumi, jų procentas neturėtų būti didelis.

⁵⁰² Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė. 2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

⁵⁰³ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje valstybėms narėms Rec (2012) 12 dėl įkalintų užsieniečių raginama nediskriminuoti užsieniečių vien dėl jų statuso (4–5 punktai).

⁵⁰⁴ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaitos. 2000–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

pakaltinamū, taip pat **sergančių** ankstesnėje ir dabartinėje LR BVK 154 straipsnio redakcijoje nurodytomis **ligomis**. Net nežinant tikslių skaičių, galima kelti prielaidą, kad potencialiai senosios redakcijos LR BVK 154 straipsnyje numatytas sąlygas atitinkančių nuteistųjų, kuriems galėjo būti suteikta teisė vyksti be sargybos ar palydos, turėjo būti ne mažiau nei keli tūkstančiai. Iš to sektų išvada, kad itin retas išvykų be sargybos ar palydos suteikimas yra daugiau itin atsargios įkalinimo įstaigų administracijų vykdomos praktikos padarinys, nes įstatyme numatytus kriterijus bent jau teoriškai turėtų atitikti keliasdešimt kartų daugiau nuteistųjų.

Būtina dar kartą pažymėti ir tai, kad nė viena iš LR BVK 154 straipsnyje numatytų nuteistųjų kategorijų, kuriems išvyka be sargybos ar palydos **negali būti taikoma**, nėra įtikinama – kaip tikrai būtina įstatyme numatyta sąlyga, besąlygiškai atimanti tokią galimybę. Senosios redakcijos LR BVK 154 straipsnio 3 dalyje nuteistųjų kategorijų išskyrimas atrodė labiau paremtas stereotipais ir nepagrįstomis baimėmis – ypač kai kalbama apie ilgą laisvės atėmimo bausmės trukmę, paskirtą už labai sunkų nusikaltimą⁵⁰⁵. Juk galiausiai visi šie nuteistieji vis tiek vėliau ar anksčiau išeis į laisvę (lygtinai arba atlikę visą bausmę), o palaipsnis **išvykų be sargybos ar be palydos suteikimas galėtų skatinti jų integraciją**. Bėlieka tikėtis, kad senoji nuostata nesitransformuos į „aukštą nusikalstamo elgesio riziką“, kuri taip pat užkirs kelią dirbti, mokytis ar dalyvauti socialinės reabilitacijos priemonėse už įkalinimo įstaigos ribų. Žinoma, tai jokiais būdais nereiškia, kad tokia teisė galėtų būti suteikiama besąlygiškai visiems nuteistiesiems, tačiau čia šiuo atveju daug daugiau diskrecijos būtų galima suteikti įkalinimo įstaigų administracijoms, o tokias išvykas turėtų gauti didžioji dauguma nuteistųjų.

Pavyzdžiui, Vokietijoje išvyka už įstaigos ribų (dirbti, mokytis, dalyvauti įvairiose programose ar netgi be jokio formalaus pagrindo) su palyda ar be jos pagal federalinį Vokietijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo įstatymą⁵⁰⁶ 11 straipsnį

⁵⁰⁵ Kriminologijoje žinomi tradiciniai atvejai, kai, pavyzdžiui, už buitinių artimo žmogaus nužudymą būnant apsvaigus nuo alkoholio nuteistas asmuo dėl to gailisi ir taip daugiau niekada nepasielgs. Ir, priešingai, už eilinę pakartotinę vagystę keleriems metams nuteistas vagis gali kelti daug mažiau pasitikėjimo dėl jo nenusikalstamo elgesio ateityje. Nusikaltimo sunkumas ir bausmės trukmė dažniausiai mažai ką pasako apie kasdienį asmens elgesį laisvėje.

⁵⁰⁶ Kaip minėta, po Vokietijoje įvykusios dviprasmiškai vertinamos įkalinimo sistemos teisinio reglamentavimo reformos ši kompetencija iš federalinės kompetencijos perduota žemių kompetencijai, todėl žemės sukūrė savarankiškus laisvės atėmimo vykdymo įstatymus. Juos sukūrus visoms žemėms, šis federalinis įstatymas faktiškai teisine prasme tapo nebeaktualus, nors formaliai ir galioja. Federalinių žemių priimti laisvės atėmimo vykdymo įstatymai iš dalies skirtingai reglamentuoja kalinimo atvėrimo klausimus – vieni jų mokslininkų laikomi kaip konservatyvesni, kiti – kaip liberalesni už federalinį įstatymą, kurį vis dar galima laikyti tam tikru standartiniu „viduriu“.

(vok. *Außenbeschäftigung, Freigang; Ausführung, Ausgang*) teoriškai gali būti suteikiama nuteistajam jau kitą dieną po įkalinimo uždaroje įstaigoje, jei tik: 1) nuteistasis sutinka, 2) nėra įžvelgiamas pabėgimo ar pakartotinio nusikalstamo elgesio pavojus, 3) įvertinus kitas svarbias aplinkybes nerandama argumentų prieš tokios išvykos suteikimą. Pažymėtina, kad tokios **išvykos nesuteikimą įkalinimo įstaigos administracija turi pagrįsti** „pakankamai užtikrintai“⁵⁰⁷. 2010 m. visos Vokietijos mastu 100-ai kalinių teko 1 205 išvykos **be formalaus pagrindo** (vok. *Ausgang*; nuo 1976 m. šis skaičius padidėjo maždaug 5 kartus) ir 27 išvykos dėl darbo ar mokymosi (vok. *Freigang*)⁵⁰⁸. Lietuvoje taip skaičiuojant net ir gerokai padidėjusiam tokių išvykų skaičiui 2018 m. išeina maždaug tik 5,6 išvykos 100-ai kalinių ir **tik dėl darbo, mokymosi ar dalyvavimo socialinės reabilitacijos programose** (taip pat žr. 38 lentelę).

Įdomu tai, kad Lietuvoje išvykos be sargybos ar palydos sąlygos įstatymiškai **nėra siejamos su pabėgimo tikimybe**, kuri nėra tapati nusikalstamo elgesio rizikai pagal naująją LR BVK 154 straipsnio redakciją. Būtent su šiais kriterijais daugelyje šalių siejama įstatyminė kalinimo atvėrimo galimybė, nors jų vertė ir nustatymo patikimumas mokslininkų vertinamas nevienareikšmiškai⁵⁰⁹. Elgesio prognozavimas remiasi buvusiais įvykiais ir faktais, nuteistųjų asmenų atveju – buvusiais socialiniais ir teisiniais sunkumais (dažniausiai – užfiksuotais tik asmens baudžiamojoje byloje, taip pat asmens elgesiu nelaisvės sąlygomis), o tai neišvengiamai veda prie sistemingo rizikos pervertinimo (per aukšto rizikingumo nustatymo)⁵¹⁰. Šio skyriaus apimtis neleidžia plačiau analizuoti prognozuojamo nuteistųjų elgesio rizikos vertinimo trūkumų ir galimybių. Šioje vietoje pažymėtina tik tai, kad tam tikras **nuteistojo asmens elgesio vertinimas ir taikytinų poveikio priemonių efektyvumo numatymas yra daug svarbesnis** nei, pavyzdžiui, atliktos ar paskirtos bausmės dydis, taip pat nusikaltimo sunkumas, todėl vienokia ar kitokia forma jis turėtų būti bent jau vienu iš kriterijų sprendžiant, ar

⁵⁰⁷ *Laubenthal K.* Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2003, p. 254–255.

⁵⁰⁸ *Dünkel F.* Strafvollzug im Übergang // *Neue Kriminalpolitik*, 1993, Nr. 1, p. 40–41; *Dünkel F.* Vollzugsöffnungende Maßnahmen – Wandel durch Landesgesetze im Licht internationaler Standards // *Kriminalpädagogische Praxis*, 2012, Heft 48, p. 19.

⁵⁰⁹ *Cornel H.* Die Gefährlichkeit von Gefährlichkeits-Prognosen // *Neue Kriminalpolitik*, 1994, Heft 3, p. 21–25.

⁵¹⁰ *Spieß G.* Prophetie oder Prognose? // *Neue Kriminalpolitik*, 1996, Heft 1, p. 33. Pavyzdžiui, pastarųjų metų tyrimai parodė, kad ankstesnėse prognozuojamo nuteistųjų elgesio rizikos metodikoje pervertinamos stabilios asmeninės savybės ir per menkai atsižvelgiama į situacinių sąlygų įtaką.

asmeniui suteiktina išvyka be sargybos arba palydos už įkalinimo įstaigos ribų (beje, kaip ir kitos kalinimo atvėrimo galimybės, taip pat probacija). Tam tikri asmens elgesio vertinimo instrumentai yra numatyti Lietuvos Respublikos probacijos įstatyme⁵¹¹ ir Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos direktoriaus įsakymais patvirtintose programose, tereikia jas modifikuoti kalinimo atvėrimo galimybėms. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad „bloga praeitis“ (pakartotinis nusikalstamas elgesys, priklausomybės, ilgalaikė bedarystė ir pan.) negali ir neturi būti laikoma „blogos ateities“ pranaše. Šiuolaikinė rizikos vertinimo metodologija grindžiama ne besąlygine ar statine praeitimi besiremiančia pranašyste, bet **sąlygine alternatyvia arba intervencine prognoze**: turi būti įvertinamos resocializacijai ir ateityje (o ne praeityje) gyvenimui laisvėje svarbios sąlygos – neigytvia ir pozityvia prasme. Kitaip tariant, turi būti padaroma išvada – gyvenimas uždaroje įstaigoje ar galimybė būti prižiūrimam gyventi laisvėje gali labiau padėti susidoroti su kylančia rizika ir pagerinti perspektyvas. Taigi rizikos nustatymas – tai ne blogos praeities ekstrapoliacija, bet alternatyvų geresnei ateičiai paieška⁵¹². Plačiau ši tematika analizuojama monografijos *21 skyriuje*.

16.2.2. Trumpalaikė išvyka į namus nuteistojo prašymu arba kaip paskatinimas

Pagal LR BVK 104 straipsnio 1 dalį⁵¹³ išvyka į namus **vieną kartą per tris mėnesius trims paroms** gali būti leidžiama nuteistiesiems:

- a) laikomiems pataisos įstaigose lengvosios ir paprastosios grupių laikymo sąlygomis ir atlikusiems ne mažiau kaip 1/2 teismo paskirtos bausmės;
- b) nepilnamečiams – atlikusiems ne mažiau kaip 1/3 teismo paskirtos bausmės.

⁵¹¹ Pavyzdžiui, socialinio tyrimo išvada (LR BVK 9 straipsnis), rizikos vertinimas (LR BVK 10 straipsnis), resocializacijos formos (LR BVK 18 straipsnis).

⁵¹² *Spieß G.* Prophetie oder Prognose? // *Neue Kriminalpolitik*, 1996, Heft 1, p. 33; *Cornel H.* Die Gefährlichkeit von Gefährlichkeits-Prognosen // *Neue Kriminalpolitik*, 1994, Heft 3, p. 24–25. Tai Lietuvoje dažnai neįvertinama, svarstant kalinimo atvėrimo ir lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų galimybes. Tokiais atvejais iš inercijos labiausiai atsižvelgiama į neigytvią asmens praeitį, todėl aukštai įvertinamas nusikalstamo elgesio „rizikos laipsnis“ ir galiausiai nesuteikiamos galimybės išvykti už įkalinimo įstaigos ribų arba neišleidžiama lygtinai, lyg ir daroma išvada, kad šį rizikos laipsnį toliau turėtų mažinti jo laikymas uždarytu. Tačiau dažniausiai tai jo rizikos laipsnį dar labiau didina.

⁵¹³ 2020 m. liepos 1 d. įsigalios nauja šio straipsnio redakcija: „104 straipsnis. Nuteistųjų trumpalaikė išvyka iš pataisos įstaigos. 1. Pataisos namuose lengvosios ir paprastosios grupių laikymo sąlygomis bausmę atliekantys nuteistieji, išskyrus šio straipsnio 6 dalyje nurodytus nuteistuosius, turi teisę

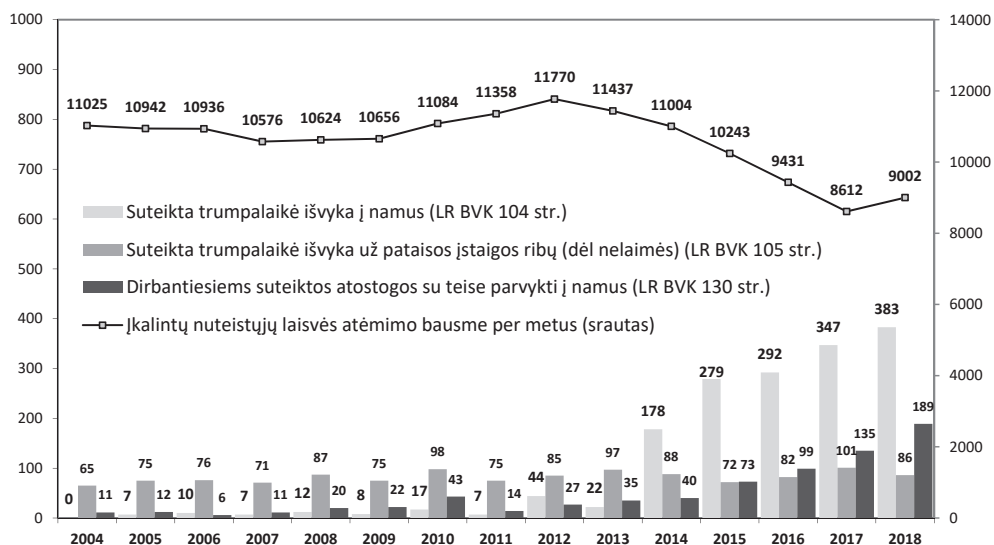
trims paroms parvykti į Lietuvos Respublikos teritorijoje esančius namus ar aplankyti Lietuvos Respublikos teritorijoje gyvenančius artimuosius giminaičius, jeigu jie atitinka visas šias sąlygas: 1) jų nusikalstamo elgesio rizika yra žema arba vidutinė ir nustatyta pažanga mažinant nusikalstamo elgesio riziką; 2) yra atlikę šio straipsnio 2 dalyje nustatytą minimalią laisvės atėmimo bausmės dalį; 3) neturi galiojančių nuobaudų už bausmės atlikimo metu padarytus teisės pažeidimus; 4) dirba arba mokosi, arba užsiima individualia darbine, kūrybine ar kitokia veikla. 2. Minimali atliktos laisvės atėmimo bausmės dalis (nuo bausmės atlikimo pataisos įstaigoje pradžios), kurią atlikus nuteistiesiems suteikiama trumpalaikė išvyka iš pataisos įstaigos: 1) šeši mėnesiai – nuteistiesiems, kuriems paskirta bausmė neviršija trejų metų laisvės atėmimo, taip pat nepilnamečiams; 2) vieneri metai – nuteistiesiems, kuriems paskirta bausmė viršija trejus metus laisvės atėmimo, bet neviršija dešimt metų laisvės atėmimo; 3) dveji metai – nuteistiesiems, kuriems paskirta bausmė viršija dešimt metų laisvės atėmimo. 3. Šio straipsnio 1 dalyje nurodytas sąlygas atitinkantiems nuteistiesiems, jeigu jie yra atlikę minimalią laisvės atėmimo bausmės dalį, iš pataisos įstaigos leidžiama išvykti: 1) vieną kartą per du mėnesius – nuteistiesiems, kuriems paskirta bausmė neviršija trejų metų laisvės atėmimo, o šiems nuteistiesiems atlikus pusę bausmės – du kartus per mėnesį; 2) vieną kartą per tris mėnesius – nuteistiesiems, kuriems paskirta bausmė viršija trejus metus, bet neviršija dešimt metų laisvės atėmimo, atlikusiems pusę bausmės, – vieną kartą per du mėnesius, o likus šešioms mėnesiams iki lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos pagal šio Kodekso 157 straipsnio 3 dalį arba iki bausmės pabaigos likus ne daugiau kaip vieneriems metams, kai lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigos netaikomas – du kartus per mėnesį; 3) vieną kartą per keturis mėnesius – nuteistiesiems, kuriems paskirta bausmė viršija dešimt metų laisvės atėmimo, atlikusiems pusę bausmės, – vieną kartą per tris mėnesius, o likus šešioms mėnesiams iki lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos pagal šio Kodekso 157 straipsnio 3 dalį arba iki bausmės pabaigos likus ne daugiau kaip vieneriems metams, kai lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigos netaikomas, – du kartus per mėnesį. 4. Dirbančių nuteistųjų prašymu jų nemokamų atostogų metu pataisos įstaigos direktorius vieną kartą per metus šiems nuteistiesiems priklausančios trumpalaikės išvykos trukmę gali pratęsti iki dešimt parų. 5. Siekdamas užkirsti kelią nusikalstamoms veikoms ar kitiems teisės pažeidimams arba apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves, pataisos įstaigos direktorius turi teisę nutarimu laikinai uždrausti nuteistajam pasinaudoti teise į trumpalaikę išvyką iš pataisos įstaigos. Šio draudimo taikymo terminai, draudimo pratęsimo procedūra ir nuteistojo informavimo apie taikomą draudimą tvarka nustatyta šio Kodekso 155 straipsnyje. 6. Trumpalaikė išvyka iš pataisos įstaigos nesuteikiama nuteistiesiems: 1) atliekantiems laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę; 2) pavojingiems recidyvistams; 3) ribotai pakaltinamiems; 4) sergantiems pavojingomis arba ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, kurios plinta lašeliniu būdu per orą; 5) kurie trumpalaikės išvykos iš pataisos įstaigos metu padarė teisės pažeidimų ir nėra praėję vieneri metai nuo nuobaudos už šiuos pažeidimus įvykdymo dienos. 7. Pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu trumpalaikėje išvykoje iš pataisos įstaigos esančių nuteistųjų elgesio kontrolė Kalėjimų departamento direktoriaus nustatyta tvarka gali būti atliekama elektroninio stebėjimo priemonėmis. 8. Trumpalaikės išvykos iš pataisos įstaigos nuteistiesiems suteikiamos tik laisvu nuo darbo metu. Konkrečių nuteistojo trumpalaikės išvykos iš pataisos įstaigos datą, atsižvelgdamas į nuteistojo prašymą, nustato ir klausimą dėl elektroninio stebėjimo priemonių taikymo sprendžia pataisos įstaigos direktorius. Šios trumpalaikės išvykos laikas įskaitomas į bausmės atlikimo laiką. Kelionės išlaidas apmoka pats nuteistasis arba kiti jo nurodyti asmenys. 9. Apie nuteistojo išvyką iš pataisos įstaigos pranešama vietovės, į kurią vykstama, teritorinei policijos įstaigai.“

Šiuo atveju įstatymas numato, kad turi būti atsižvelgiama į **nuteistojo asmenybę, atliktos bausmės dalį ir elgesį bausmės atlikimo metu**. Atkreiptinas dėmesys, kad „pataisos įstaigų“ (o ne „pataisos namų“, kaip LR BVK 154 straipsnio 1 dalies 1 punkto atveju) sąvoka apima visas pataisos įstaigų rūšis pagal LR BVK 62 straipsnį (taigi ir kalėjimo režimą), o „nepilnamečiai“ yra tik asmenys iki 18 m. (t. y. į ją nepatenka pagal LR BVK 81 straipsnį nepilnamečių pataisos namuose palikti pilnamečiai asmenys).

LR BVK 104 straipsnyje numatyta trumpalaikė išvyka į namus yra galimybė laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu **gyventi namuose**, nesant kitų tikslinių sąlygų. Tokio pobūdžio išvykos itin reikalingos ryšiams su artimaisiais atkurti ar palaikyti, darbo paieškoms, konsultacijoms valstybinėse institucijose ir nevyriausybinėse organizacijose, dokumentams susitvarkyti, įvairiausiems buitiniams reikalams išspręsti ir t. t.⁵¹⁴. Tokia išvyka į asmens resocializaciją orientuotoje įkalinimo sistemoje praktiškai yra būtina prieš lygtinį arba galutinį asmens paleidimą iš įkalinimo įstaigos, tačiau ji Lietuvoje taip pat suteikiama itin retai (*56 pav.*), nors apibrėžiamus nuteistųjų, kuriems ji gali būti suteikiama, kriterijus turėtų atitikti maždaug pusė visų per metus kalintų asmenų (taip pat žr. *38 lentelę*).

Teisės į trumpalaikę išvyką **neturėtų turėti** tų pačių kategorijų nuteistieji kaip ir išvykos už įkalinimo įstaigos be sargybos ar palydos atveju (LR BVK 154 straipsnis). Visgi jau minėta, kad 2019 m. liepos 6 d. įsigaliojus naujausiems LR BVK pakeitimams turbūt per įstatymo pakeitimo įstatymo rengėjų neapsižiūrėjimą susiklostė paradoksali situacija, kad trumpalaikė išvyka į namus nėra draudžiama anksčiau LR BVK 154 straipsnio 4 dalyje nurodytoms asmenų kategorijoms (pavojingiems recidyvistams, asmenims, nuteistiems už labai sunkius nusikaltimus bei kuriems paskirta bausmė viršija dešimt metų, tiems, iš kurių ši teisė atimta dėl pažeidimų, užsieniečiams, ribotai pakaltinamiems bei pavojingomis užkrečiamomis ligomis sergantiems nuteistiesiems), taip pat aktualioje LR BVK 154 straipsnio 1 dalyje nurodytoms asmenų kategorijoms, nes šio straipsnio nauja redakcija, kuri įsigaliojo 2019 m. liepos 6 d. (priešingai nei naujoji LR BVK 104 straipsnio redakcija, kuri įsigalios tik 2020 m. liepos 1 d.), turi tik dvi dalis – iki 2020 m. liepos 1 d. galiosiančioje LR BVK 104 straipsnio 3 dalyje nurodytos LR BVK 154 straipsnio 4 dalies, kurioje neva nurodyti teisės į trumpalaikę išvyką neturintys nuteistieji, nėra.

⁵¹⁴ *Blaževičius J., Švedas G., Usik D.* Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. Vilnius: TIC, 2004, p. 278–279.

56 pav. Bendras Lietuvoje laisvės atėmimo bausmę per metus atlikusių asmenų skaičius (srautas)⁵¹⁵ ir asmenys, kuriems suteiktos trumpalaikės išvykos arba atostogos 2004–2018 m.⁵¹⁶

Trumpalaikė išvyka į namus kaip **paskatinimo priemonė** (t. y. įstaigos administracijos iniciatyva) gali būti skiriama už „nepriekaištingą elgesį ir pažangą mažinant nusikalstamo elgesio riziką“ (LR BVK 140 straipsnio 1 dalis). Tai, kad LR BVK trumpalaikės išvykos į namus galimybę numato kaip galimą suteikti nuteistojo prašymu arba kaip paskatinimą, iki 2019 m. liepos 6 d. kėlė neaiškumų⁵¹⁷. Nors LR BVK komentare laikomasi nuomonės, jog trumpalaikė išvyka kaip **paskatinimas**, be jau cituotos bendros LR BVK 140 straipsnio 1 dalyje numatytos sąlygos (iki 2019 m. liepos 6 d. ji buvo tokia: „už nepriekaištingą elgesį, iniciatyvą ir aktyvų dalyvavimą socialinės rehabilitacijos programose,

⁵¹⁵ Kalinių skaičius dažniausiai skaičiuojamas konkrečią dieną (*55 pav.*) arba kaip kalinių srautas per metus, t. y. per metus įkalinimo įstaigose buvusių asmenų skaičius (per metus naujai atvykusių kalinių skaičius pridedamas prie metų pradžioje buvusių kalinių skaičiaus), todėl kalinių skaičius *55 pav.* ir *56 pav.* skiriasi. *56 pav.* pavaizduotos per metus suteiktos išvykos ir atostogos, todėl jas tikslinga analizuoti santykyje su kalinių srautu. *55 pav.* pateiktas kalinių, iš jų – kalinių, kuriems suteikta teisė vykti be sargybos, skaičius konkrečią dieną (sausio 1 d.).

⁵¹⁶ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Nuteistųjų laisvės atėmimo skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė. 2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

⁵¹⁷ Taip pat žr. *Sakalauskas G.* Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // *Teisė*, 2013, t. 89, p. 37–54.

stropų darbą bei mokymąsi“), gali būti suteikta tik nuteistiesiems, kurie atitinka ir LR BVK 104 straipsnyje 1 d. numatytas sąlygas⁵¹⁸, tokia pozicija mažų mažiausiai buvo diskutuotina, nes paskatinimo priemonės formuluojamos kaip savarankiškos priemonės, kurioms keliama jau minėta bendra sąlyga arba kitos papildomos sąlygos, įtvirtintos tame pačiame LR BVK 140 straipsnyje (pavyzdžiui, perkėlimas iš paprastosios į lengvąją grupę, LR BVK 140 straipsnio 9 punktą). Taigi buvo galima kelti klausimą, ar trumpalaikė išvyka kaip paskatinimas negalėjo būti suteikiama ir anksčiau, nei numatė LR BVK 104 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos sąlygos? 2019 m. liepos 5 d. įsigaliojusioje LR BVK 140 straipsnio 1 dalies 2 punkto redakcijoje įrašytas žodis „papildomos“ tokias abejones išsklaidė ir tapo akivaizdu, kad ir paskatinimas gali būti suteikiamas tik LR BVK 104 straipsnio sąlygas atitinkantiems nuteistiesiems.

Antras svarbus klausimas yra nuteistojo sutikimo problema – tais atvejais, kai nuteistasis pats rašo prašymą, jo **sutikimas preziumuojamas**. Tačiau kokiū būdu nuteistojo sutikimas turėtų būti gaunamas, kai jam skiriama tokia paskatinimo priemonė? LR BVK 141 straipsnio 11 dalyje numatyta, kad apie paskatinimo priemonės paskyrimą tiesiog paskelbiama nuteistajam. Nuteistojo sutikimas tokiais ir kitais kalnimo atvėrimo atvejais yra būtinas, nes dėl pačių įvairiausių priežasčių bausmės atlikimo laikui nepasibaigus asmens negalima versti išeiti į laisvę. Tačiau neatrodo, kad praktikoje bent jau iki šiol šis neaiškumas būtų sukėlęs sunkumų – visos trumpalaikės išvykos, kaip rodo statistika, tais itin retais atvejais būdavo suteikiamos tik nuteistojo prašymu (ne kaip paskatinimas).

Visgi esminė trumpalaikių išvykų į namus teisinio reguliavimo problema yra ta, kad ši galimybė **nebuvo ir toliau nėra integruota į bendrą asmens resocializacijos ir palaipsnio paleidimo sistemą**⁵¹⁹, o jos suteikimas galimas tuomet, kai pagal LR BVK 157 straipsnį didžiąjai daliai šių nuteistųjų jau **galimas ir lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigų**, nors pastarasis turėtų turėti prioritetą prieš trumpalaikes išvykas. Kitaip tariant, trumpalaikės išvykos į namus suteikimo sąlygos turėtų būti švelnesnės nei lygtinio paleidimo, būti pastarojo preliudija⁵²⁰. Vokietijoje 2010 m. 100-ai kalinių teko 440 atostogų suteikimo

⁵¹⁸ *Blaževičius J., Švedas G., Usik D.* Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. Vilnius: TIC, 2004, p. 279–280.

⁵¹⁹ Pavyzdžiui, net LR BVK 137¹ straipsnyje nėra nurodyta, kad planuojant socialinę reabilitaciją turi būti numatytos ir galimos trumpalaikės išvykos.

⁵²⁰ *Sakalauskas G.*, 2006, p. 40.

atvejų (vok. *Hafturlaub*)⁵²¹, kurie savo esme bendrai atitinka LR BVK 104 ir 130 straipsnių nuostatas (Lietuvoje – 6,4), nors Vokietijoje jos gali trukti iki 21 dienos (žr. taip pat 38 *lentele*).

16.2.3. Trumpalaikė išvyka už pataisos įstaigos ribų dėl nelaimės

LR BVK 105 straipsnis suteikia galimybę išvykti už pataisos įstaigos ribų Lietuvos Respublikos teritorijoje ne ilgiau kaip 10 parų visiems nuteistiesiems, **išskyrus nuteistuosius iki gyvos galvos**, atsižvelgus į nuteistojo asmenybę, elgesį bausmės atlikimo metu ir atliktą bausmės dalį, dėl:

- a) sutuoktinio, sugyventinio ar artimojo giminaičio mirties ar sunkios ligos, gresiančios ligonio gyvybei;
- b) gaivalinės nelaimės, padariusios didelės materialinės žalos nuteistajam ar jo sutuoktiniui, sugyventiniui arba artimiesiems giminaičiams.

Tokią galimybę numatė ir senasis LTSR PDK 45¹ straipsnis, tiesa, tik vėlesniu 1977 m. kovo 30 d. papildymu. Tokia išvyka buvo galima tik bendrojo režimo pataisos darbų kolonijose, visų rūšių kolonijose-gyvenvietėse ir auklėjimo darbų kolonijose ir tik iki 7 parų. Ši išvyka taip pat buvo ir yra suteikiama rečiau (žr. 56 *pav.*, 38 *lentele*). Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas vienoje iš administracinių bylų, kurioje buvo nagrinėjamas trumpalaikės išvykos pagal LR BVK 105 straipsnį Alytaus pataisos namuose bausmę atliekančiam nuteistajam nesuteikimas, yra pažymėjęs, kad „teisės aktai nenumato atsakovui pareigos suteikti nuteistajam trumpalaikės išvykas, tačiau sprendimai nesuteikti trumpalaikių išvykų turėtų būti motyvuoti ir nekelti abejonių dėl to, kad atsakovas piktnaudžiauja valdžia“, o išvados dėl nuteistojo asmenybės, elgesio bausmės atlikimo metu turi būti tinkamai pagrįstos, jose naudojamos atsisakymo pagrindimo formuluotės negali būti abstrakčios ir neinformatyvios⁵²².

Atsižvelgiant į tai, kad nuteistieji gali vyksti **su palyda arba be jos** (nepilnamečiai – tik su palyda), o suaugusiesiems išvykos metu gali būti uždėti antrankiai

⁵²¹ *Dünkel F.* Strafvollzug im Übergang // *Neue Kriminalpolitik*, 1993, Nr. 1, p. 40–41; *Dünkel F.* Vollzugsöffnungende Maßnahmen – Wandel durch Landesgesetze im Licht internationaler Standards // *Kriminalpädagogische Praxis*, 2012, Heft 48, p. 19.

⁵²² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. sausio 22 d. sprendimas a. b. Nr. A822-128/2013. Teismas pareiškėjui iš Lietuvos valstybės, atstovaujamos Alytaus pataisos namų, priteisė 5 000 litų neturtinės žalos dėl neteisėtų atsakovo veiksmų, nesuteikiant jam trumpalaikių išvykų, siekiant aplankyti sergantį tėvą ir sudalyvauti tėvo laidotuvėse.

(LR BVK 105 straipsnio 3 dalis), **nuteistųjų iki gyvos galvos** išskyrimas neatrodo pateisinamas jokiais argumentais. Pavyzdžiui, pagal federalinį Vokietijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo įstatymo 13 straipsnį, visiems nuteistiesiems atostogos (iki 21 dienos) gali būti suteikiamos atlikus 6 mėnesius bausmės, o nuteistiesiems iki gyvos galvos jos gali būti suteiktos atlikus 10 metų bausmės uždaroje įstaigoje arba perkėlus jį į atvirus pataisos namus⁵²³. Taigi nuteistųjų iki gyvos galvos išvykai netgi nereikia nutikusios nelaimės, be to, svarstoma, kad tokia galimybė galėtų būti atlikus 5 metus bausmės⁵²⁴.

16.2.4. Dirbančių nuteistųjų parvykimas atostogų metu kaip paskatinimas

Pagal LR BVK 130 straipsnį atvirosiose kolonijose, nepilnamečių pataisos namuose, pataisos namuose **lengvosios ir paprastosios grupių** laikymo sąlygomis atliekantys bausmę stropiai dirbantys nuteistieji turi teisę į **14 kalendorinių dienų**⁵²⁵ nemokamas atostogas per vienerius metus. Šios atostogos suteikiamos nuteistajam atlikus vienuolika mėnesių bausmės, jeigu jis neturi galiojančių nuobaudų, o pataisos namuose lengvosios grupės laikymo sąlygomis atliekantiems bausmę nuteistiesiems, taip pat nuteistiesiems nepilnamečiams (tik su palyda) bei asmenims su negalia atostogų metu **gali būti leista parvykti į namus**. Kitaip tariant, galimybę parvykti į namus turi tik dalis dirbančių nuteistųjų, kuriems tokios atostogos buvo suteiktos.

Prie 14 kalendorinių dienų atostogų gali būti pridedamos **poilsio ir švenčių dienos**, kuriomis dirbo nuteistieji, bet ne daugiau kaip penkios kalendorinės dienos. Kaip minėta monografijos 8 skyriuje, 2019 m. pradžioje **gamybinį darbą dirbo tik 27,1 proc.** laisvės atėmimu nuteistų asmenų, 13,7 proc. dirbo ūkio darbus. Kaip matyti 56 pav. ir 38 lentelėje, tik maždaug keliasdešimt per metus atostogų gavusių nuteistųjų jų metu galėjo parvykti į namus, nors 2018 m. šis skaičius žymiai padidėjo. Nėra žinoma, kiek dirbančių nuteistųjų iš viso yra suteikiamos atostogos pagal LR BVK 130 straipsnio nuostatas, ku-

⁵²³ Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (Strafvollzugsgesetz – StVollzG); vom 16. März 1976 (BGBl. I. S. 581, 2088), zuletzt geändert durch Artikel 1 des Gesetzes vom 19. Juni 2019 (BGBl. I S. 840).

⁵²⁴ Polizeigewerkschaft kritisiert früheren Hafturlaub von Schwerverbrechern // Focus online, 2012-04-10. Prieiga per internetą: <www.focus.de>.

⁵²⁵ Nuo 2020 m. liepos 1 d. liks tik 10 dienų.

rių prasmę labai sunku suprasti⁵²⁶. Atostogos negali būti suteikiamos kalėjime dirbantiems nuteistiesiems, jos tik **gali būti** suteikiamos ir tik stropiai dirbantiems nuteistiesiems, tik 14 dienų, tik atlikus 11 mėnesių bausmės, tik neturintiems galiojančių nuobaudų ir tik nemokamos atostogos. Šias nuostatas reikėtų analizuoti daug platesniame nuteistųjų darbo sąlygų ir apmokėjimo už jį kontekste⁵²⁷, tačiau jų nenuoseklumas, diskriminacinis pobūdis ir prieštaravimas kalinimo normalizavimo principui⁵²⁸ akivaizdus. Šiuo požiūriu įdomus ir vertingas jau minėtas Vokietijos Konstitucinio Teismo suformuotas požiūris į **resocializaciją kaip esminį ir vienintelį įkalinimo tikslą**, išplaukiantį iš pagrindinės visų teisių teisės – žmogiškojo orumo ir socialinės valstybės principo. Vykdamat laisvės atėmimo bausmę turi būti skatinamas nuteistojo gebėjimas ir valia gyventi atsakingai, kad ateityje laisvos visuomenės sąlygomis jis nebensikalstų. Tokiu būdu tai, kad kaltininkas pakartotinai nebensikalstų ir nedarytų žalos kitiems asmenims, yra visuomenės ir valstybinių institucijų tiesioginis interesas. Taigi **darbas**, kurį kalinamasis dirba, veiksminga resocializacijos priemone bus tik tuomet, kai **toks jo darbas bus tinkamai įvertinamas**. Šis įvertinimas (nebūtinai vien tik finansinis) kalinamajam turi parodyti darbo vertę ir privalumą ateityje, gyvenant savarankiškai, atsakingai ir nenusikalstamai⁵²⁹. Taigi tinkamai sureguliuotos atostogų galimybės yra svarbi tokios vertės parodymo prielaida.

Apibendrintai išvykų be sargybos ar be palydos dėl darbo, mokymosi ar socialinės rehabilitacijos, trumpalaikių išvykų į namus, trumpalaikių išvykų už patalpas įstaigos ribų (dėl nelaimės) ir atostogų dirbantiems nuteistiesiems su teise parvykti į namus suteikimo praktika ir jos tendencijos pavaizduotos 38 lentelėje.

⁵²⁶ Deja, bet didžioji dalis šių nuostabų keliančių nuostatų buvo palikta ir 2020 m. liepos 1 d. įsigaliosiančioje šio straipsnio redakcijoje.

⁵²⁷ *Lankauskas M.* Dirbančių nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo reguliavimo ypatumai ir perspektyvos Lietuvoje // Teisės problemos, 2012, Nr. 2 (76), p. 68–95; *Petrylaitė D.* Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų darbas: socialinių garantijų ypatumai ir ribos // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 7–22.

⁵²⁸ Jo esmė apibūdina Europos kalėjimų taisyklių 5 punktą: „Gyvenimas kalinimo įstaigoje turėtų kiek įmanoma atitikti pozityvius gyvenimo visuomenėje aspektus“. Kitaip tariant, nelaisvėje gyvenantiems asmenims reikia suteikti kiek įmanoma daugiau gyvenimui laisvėje būdingų bruožų, įskaitant savarankiškumą, atsakomybę, darbą, jo apmokėjimo sąlygas, laisvalaikį ir t. t.

⁵²⁹ *Sakalauskas G.* Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2007, Nr. 2, p. 124.

38 lentelė. Bendras Lietuvoje laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų skaičius (srautas per metus ir skaičius gruodžio 31 d.) ir asmenų, kuriems buvo suteikta teisė išvykti iš kalinimo įstaigos, skaičius⁵³⁰

Metai	Nuteistųjų laisvės atėmimo bausme per metus srautas (1)	Nuteistųjų laisvės atėmimo bausme gruodžio 31 d. (2)	LR BVK 154 str. (LR PDK 80 str.) išvyka be sargybos arba be palydos dėl darbo, mokymosi ar socialinės rehabilitacijos		LR BVK 104 str. trumpalaikė išvyka į namus		LR BVK 105 str. trumpalaikė išvyka už pataisos įstaigos ribų (dėl nelaimės)		LR BVK 130 str. atostogos dirbančiams nuteistiesiems su teise parvykti į namus	
			Abs. sk.	Proc. iš (2)	Abs. sk.	Proc. iš (1)	Abs. sk.	Proc. iš (1)	Abs. sk.	Proc. iš (1)
2000	-	7 601	118	1,6	-	-	-	-	-	-
2001	-	9 755	131	1,3	-	-	-	-	-	-
2002	-	9 414	98	1	-	-	-	-	-	-
2003	-	6 701	73	1,1	-	-	-	-	-	-
2004	11 025	6 727	87	1,3	0	0	65	0,6	11	0,1
2005	10 942	6 899	88	1,3	7	0,1	75	0,7	12	0,1
2006	10 936	6 982	103	1,5	10	0,1	76	0,7	6	0,1
2007	10 576	6 804	84	1,2	7	0,1	71	0,7	11	0,1
2008	10 624	6 921	80	1,2	12	0,1	87	0,8	20	0,2
2009	10 656	7 323	74	1	8	0,1	75	0,7	22	0,2
2010	11 084	7 817	103	1,3	17	0,2	98	0,9	43	0,4
2011	11 358	8 413	106	1,3	7	0,1	75	0,7	14	0,1
2012	11 770	8 388	125	1,5	44	0,4	85	0,7	27	0,2
2013	11 437	7 957	149	1,9	122	1,1	97	0,8	35	0,3
2014	11 004	7 582	177	2,3	178	1,6	88	0,8	40	0,4
2015	10 243	6 500	201	3,1	279	2,7	72	0,7	73	0,7
2016	9 431	6 049	252	4,2	292	3,1	82	0,9	99	1,1
2017	8 612	5 798	305	5,3	347	4	101	1,2	135	1,2
2018	9 002	5 633	317	5,6	383	4,3	86	1	189	2,1

⁵³⁰ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaitas. 2000–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys; Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus nuteistųjų laisvės atėmimo skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines. 2004–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys. 38 lentelės (2) stulpelyje pateikiamas nuteistųjų laisvės atėmimo bausme skaičius gruodžio 31 d. be nuteistųjų arešto bausme, todėl šis skaičius skiriasi nuo pateikto įkalintų nuteistųjų asmenų skaičiaus (su nuteistaisiais arešto bausme) 39 lentelėje.

16.2.5. Laisvalaikio praleidimo galimybės už nepilnamečių pataisos namų ribų

LR BVK 140 straipsnis numato dvi nepilnamečių pataisos namuose taikomas paskatinimo priemones, susijusias su laisvalaikio praleidimu už įkalinimo įstaigos ribų:

- a) leidimas nepilnamečiams **pasimatymo** su tėvais, globėjais (rūpintojais), artimaisiais giminaičiais ar kitais pasitikėjimo vertais asmenimis **metu išeiti iki aštuonių valandų** už nepilnamečių pataisos namų teritorijos ribų (LR BVK 140 straipsnio 1 dalies 7 punktą);
- b) nepilnamečiams nuteistiesiems⁵³¹, kurie gerai elgiasi, gali būti leidžiama kartu su pataisos įstaigos darbuotojais **nueiti į kiną, teatrą, koncertą, sporto varžybas ar kitus ne pataisos įstaigoje organizuojamus renginius** (LR BVK 140 straipsnio 2 dalis).

Europos Tarybai priklausančiose šalyse jau seniai ir visuotinai pripažįstama, kad nepilnamečiams įkalinimas turi būti taikomas tik retais ir išimtiniais atvejais, o jauną asmenį įkalinus „turi būti garantuotas įvairus prasmingas užimtumas ir taikomos intervencinės programos pagal individualų visapusišką bausmės vykdymo planą, kuriuo, sudarant kiek įmanoma mažiau varžančias sąlygas, siekiama skatinti asmens raidą, pasiruošti išėjimui į laisvę bei reintegruoti į visuomenę“⁵³². Jau minėta, kad šioje 2008 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje, be daugelio kitų visapusišką įkalinimo jauno asmens raidą skatinančių nuostatų, atskirame skyriuje aptariamas parengimo paleidimui procesas, kuriame pabrėžiamas palaipsnių ir nuoseklių kalinimo atvėrimo priemonių taikymas. Deja, bet nėra žinoma, kaip dažnai Lietuvoje yra taikomos LR BVK 140 straipsnyje numatytos laisvalaikio praleidimo už nepilnamečių pataisos namų galimybės.

16.2.6. Perkėlimas į atvirąją koloniją

Pagal bendrą taisyklę atvirosiose kolonijose laisvės atėmimo bausmę atlieka už neatsargius ir nesunkius tyčinius nusikaltimus nuteisti pilnamečiai asmenys,

⁵³¹ Iki 2019 m. liepos 6 d. tokia teisė buvo suteikta nepilnamečių pataisos namuose laikomiems nuteistiesiems, t. y. ji apėmė platesnę kategoriją asmenų. Sunku suvokti šios nuostatos pakeitimo prasmę – kodėl tokią teisę asmuo praranda sulaukęs pilnametystės, nors ir lieka tuose pačiuose nepilnamečių pataisos namuose?

⁵³² Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija CM/Rec (2008) 11 dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams, 50.1 punktą. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

kuriems teismas nustatė bausmę atlikti atvirosiose kolonijose (LR BVK 90 straipsnio 1 dalies 1 sakiny)s⁵³³.

Nuo 2012 m. liepos 1 d. įsigaliojus LR BVK 140 straipsnio 4 dalies pakeitimui pataisos namuose lengvosios grupės sąlygomis laikomi nuteistieji, kuriems liko ne daugiau kaip vieni metai iki galimo lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos, teismo nutartimi, priimta pagal pataisos namų administracijos teikimą ir atsižvelgiant į nusikalstamo elgesio riziką, elgesį bausmės atlikimo metu ir kitas reikšmingas aplinkybes, **galėjo paskatinimo tvarka būti perkelti į atvirąją koloniją tęsti bausmės atlikimo**⁵³⁴. 2019 m. liepos 6 d. įsigaliojusiu įstatymo pakeitimo įstatymu LR BVK 140 straipsnio 4 dalis buvo panaikinta, nors LR BVK 90 straipsnio 1 dalyje liko nuostata, kad atvirosiose kolonijose laisvės atėmimo bausmę taip pat atlieka nuteistieji, perkelti į atvirąsias kolonijas LR BVK 140 straipsnyje nustatyta tvarka. Iš tiesų perkėlimo į atvirąją koloniją tvarką nustato naujos redakcijos LR BVK 69 straipsnio 4 ir 5 dalys, taigi perkėlimas į atvirąją koloniją nebelaikomas paskatinimu. Laisvės atėmimo bausmę pataisos namuose **lengvosios grupės sąlygomis** atliekantys nuteistieji gali būti perkelti į atvirąją koloniją, jeigu jie atitinka visas šias sąlygas:

- 1) vykdo individualiame socialinės reabilitacijos plane nustatytas priemonės;
- 2) jų nusikalstamo elgesio rizika yra žema arba bausmės atlikimo metu ši rizika buvo akivaizdžiai sumažinta;
- 3) nebuvo perkelti iš atvirosios kolonijos ar pusiaukelės namų į pataisos namus dėl teisės pažeidimų. Teisę perkelti nuteistąjį iš vienos pataisos įstaigos į kitą turi Kalėjimų departamento direktorius, o toje pačioje įstaigoje – pataisos įstaigos, kurioje atlieka bausmę nuteistasis, direktorius. Nuteistųjų perkėlimo iš vienos pataisos įstaigos į kitą, taip pat perkėlimo į atvirąją koloniją ir pusiaukelės namus ir grąžinimo iš jų tvarką nustato Kalėjimų departamento direktorius.

Vienoje atvirojoje kolonijoje gali būti laikomi **ir nuteistieji vyrai, ir nuteistosios moterys** (LR BVK 90 straipsnio 2 dalis).

Pagal LR BVK 91 straipsnį atvirosiose kolonijose nuteistieji:

- 1) laikomi be apsaugos, bet yra prižiūrimi;

⁵³³ Nuo 2020 m. liepos 1 d. atvirosiose kolonijose laisvės atėmimo bausmę atliks už neatsargius nusikaltimus ir tyčinius nusikaltimus, už kuriuos paskirta laisvės atėmimo bausmė neviršija vienerių metų, nuteisti asmenys.

⁵³⁴ Apie atvirųjų kolonijų privalumus, veiklos koncepciją ir problematiką plačiau žr.: *Sakalauskas G.*, 2006.

- 2) nuo kėlimosi iki miego laiko turi teisę laisvai vaikščioti nustatytoje teritorijoje;
- 3) gali turėti su savimi pinigų ir vertingų daiktų, be apribojimų naudotis pinigais;
- 4) gali be apribojimų gauti pasimatymus, pašto ir perduodamus siuntinius, smulkiuosius paketus, gauti ir siųsti laiškus, turėti telefoną ir juo skambinti;
- 5) jeigu yra būsto sąlygos, gali gyventi šalia atvirosios kolonijos su savo šeimomis;
- 6) atvirosios kolonijos administracijos leidimu gali iki 14 valandų išvykti už atvirosios kolonijos teritorijos ribų, bet tik Lietuvos Respublikos teritorijoje, jeigu to reikia dėl jų dirbamo darbo pobūdžio arba gydymosi ar mokymosi;
- 7) jeigu neturi galiojančių nuobaudų už bausmės atlikimo metu padarytus teisės pažeidimus, **kartą per savaitę iki dviejų parų ne darbo metu gali parvykti į Lietuvos Respublikos teritorijoje esančius namus ar aplankyti Lietuvos Respublikos teritorijoje gyvenančius artimuosius giminaičius;**
- 8) jeigu neturi galiojančių nuobaudų už bausmės atlikimo metu padarytus teisės pažeidimus, **kasmetinių atostogų metu gali parvykti į Lietuvos Respublikos teritorijoje esančius namus ar aplankyti Lietuvos Respublikos teritorijoje gyvenančius artimuosius giminaičius.** Šios išvykos leidžiamos atvirosios kolonijos direktoriaus įsakymu. Kelionės išlaidas apmoka patys nuteistieji arba kiti jų nurodyti asmenys;
- 9) gali tęsti darbą, kurį dirbo iki laisvės atėmimo bausmės atlikimo atvirojoje kolonijoje pradžios;
- 10) atvirosios kolonijos direktoriaus leidimu gali **likusius tris mėnesius iki laisvės atėmimo bausmės atlikimo pabaigos bausmę atlikti Lietuvos Respublikos teritorijoje esančiuose namuose.**

Deja, bet kaip matyti 39 lentelėje, nuo 2012 m. atvirojoje kolonijoje laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų dalis nėra didelė, nors nuo 2014 m. šis skaičius ir padvigubėjo.

39 lentelė. Laisvės atėmimo bausmę atvirojoje kolonijoje atliekančių asmenų dalis Lietuvoje iš visų įkalinimų nuteistųjų 1998–2018 m.⁵³⁵

Metai	Įkalinimų nuteistųjų iš viso (su nuteistaisiais arešto bausme, metų pabaigoje)	Iš jų – atvirojoje kolonijoje	
		Abs. sk.	Proc.
1998	11 983	99	0,8
1999	12 205	130	1,1
2000	7 601	165	2,2
2001	9 755	73	0,7
2002	9 414	82	0,9
2003	6 701	58	0,9
2004	6 841	41	0,6
2005	7 010	47	0,7
2006	7 082	48	0,8
2007	6 911	55	0,8
2008	7 022	59	0,8
2009	7 447	78	1
2010	7 943	82	1
2011	8 573	97	1,1
2012	8 550	92	1,1
2013	8 143	80	1
2014	7 768	62	0,8
2015	6 643	71	1,1
2016	6 213	94	1,5
2017	5 988	121	2
2018	5 879	133	2,3

16.2.7. Perkėlimas į pusiaukelės namus

Pagal LR BVK 69 straipsnio 2 dalį laisvės atėmimo bausmę pataisos namuose paprastosios ar lengvosios grupės sąlygomis atliekantys nuteistieji, **kuriems gali būti taikomas lygtinis paleidimas** iš pataisos įstaigos, gali būti perkelti į tos pa-

⁵³⁵ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos metines veiklos ataskaitas. Nuo 2003 m. bendras įkalinimų skaičius – kartu su arešto bausme (todėl šis skaičius šiek tiek skiriasi nuo 38 lentelės 3 stulpelyje pateikiamo skaičiaus, nes ten – be arešto bausmę atliekančių nuteistųjų).

čios arba kitos pataisos įstaigos ar kardomojo kalnimo vietos specialų padalinį – **pusiaukelės namus**, kur nuteistieji intensyviai rengiami būti lygtinai paleisti iš pataisos įstaigos, jeigu jie atitinka visas šias sąlygas:

- 1) yra atlikę ne mažiau kaip vieną trečdalį bausmės, o kai lygtinis paleidimas gali būti taikomas atlikus vieną trečdalį bausmės, – atlikę ne mažiau kaip vieną ketvirtadalį bausmės;
- 2) vykdo individualiame socialinės reabilitacijos plane nustatytas priemonės;
- 3) jų nusikalstamo elgesio rizika yra žema arba bausmės atlikimo metu ši rizika buvo akivaizdžiai sumažinta;
- 4) neturi galiojančių nuobaudų už bausmės atlikimo metu padarytus teisės pažeidimus;
- 5) nebuvo perkelti iš atvirosios kolonijos ar pusiaukelės namų į pataisos namus dėl pažeidimų.

Pusiaukelės namai LR BVK buvo numatyti 2015 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojusiu LR BVK 69 straipsnio pakeitimu, o kalnimo sąlygos juose didžiąja dalimi prilygsta kalnimo sąlygoms atvirojoje kolonijoje. LR BVK 137 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta, kad, siekiant **palankesnės nuteistųjų socialinės reabilitacijos**, pataisos įstaigų ar kardomojo kalnimo vietų specialiuose padaliniuose (pusiaukelės namuose) **nuteistieji intensyviai rengiami lygtiniam paleidimui iš pataisos įstaigų**. LR BVK 137¹ straipsnio 3 dalies 2 punkte įtvirtinta, kad **individualiame socialinės reabilitacijos plane turi būti** nurodyta bausmės atlikimo pradžia ir pabaiga, **galimo perkėlimo į atvirąją koloniją ir pusiaukelės namus data ir galimo lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos data**. Taigi bent jau teoriškai perkėlimas į atvirąją koloniją ir pusiaukelės namus numatomas kaip nuoseklios nuteistųjų socialinės integracijos dalis.

Pirmieji Lietuvoje pusiaukelės namai buvo atidaryti 2016 m. kovo 18 d. Alytuje. Taip pat 2016 m. įrengti pusiaukelės namai Vilniuje ir Pravieniškėse⁵³⁶. Nuteistųjų perkėlimo į pusiaukelės namus tvarką nustato Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas⁵³⁷.

Kaip matyti *40 lentelėje*, bent jau kol kas pusiaukelės namuose bausmę atlieka dar mažesnė nuteistųjų laisvės atėmimu dalis nei atvirojoje kolonijoje, netgi ne visos laisvos vietos yra užpildytos (iš 80). Apie būtinybę konceptualizuoti pusiaukelės namų vietą bendroje nuteistųjų integracijos grandinėje žr. monografijos *20.4 skirsnį*.

⁵³⁶ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2016 m. veiklos ataskaita.

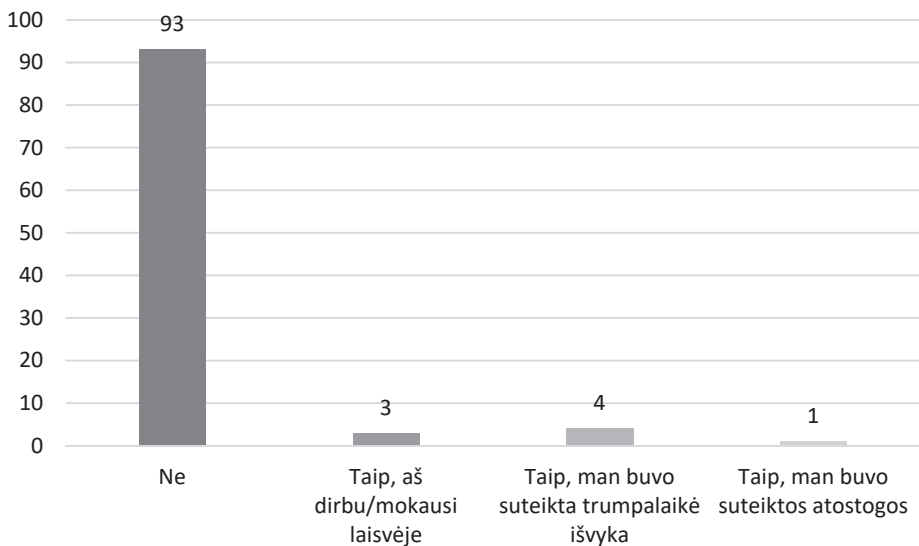
⁵³⁷ Kalėjimų departamento direktoriaus 2016 m. kovo 23 d. įsakymas Nr. V-97 „Dėl Nuteistųjų perkėlimo į pusiaukelės namus tvarkos aprašo patvirtinimo“ // TAR, 2016, Nr. 6061 (su vėlesniais pakeitimais).

40 lentelė. Laisvės atėmimo bausmę pusiaukelės namuose atliekančių asmenų dalis Lietuvoje iš visų įkalinimų nuteistųjų 2017–2018 m. (metų pabaigoje)⁵³⁸

Metai	Įkalinimų nuteistųjų iš viso (su nuteistaisiais arešto bausme)	Iš jų – pusiaukelės namuose	
		Abs. sk.	Proc.
2017	5 988	65	1,1
2018	5 879	61	1

16.3. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Atlikto tyrimo metu domėtasi, kaip dažnai įkalinėtiems asmenims suteikiama galimybė išvykti už įkalinimo įstaigų ribų, ar jie tokios galimybės prašo ir kaip ją vertina. Deja, tyrime dalyvavusių nuteistųjų atsakymai patvirtina Kalėjimų departamento ataskaitose pateikiamus duomenis – **išvykos už įkalinimo įstaigos ribų yra labai retas reiškinys** (žr. 58 pav.). Palyginus įkalinimų vyrų ir moterų

57 pav. Ar Jūs atlikdamas šią bausmę esate turėjęs galimybę vienai ar kelioms dienoms be priežiūros išeiti į laisvę (trumpalaikiai išvykai ar atostogoms)? (proc., N=652)

⁵³⁸ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaitas. 2017–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

atsakymus dėl galimybės išvykti už įstaigos ribų, statistiškai reikšmingų skirtumų neišryškėjo, tad galima teigti, kad tiek vyrai, tiek moterys, atliekantys laisvės atėmimo bausmę, už įstaigos ribų išvyksta itin retai.

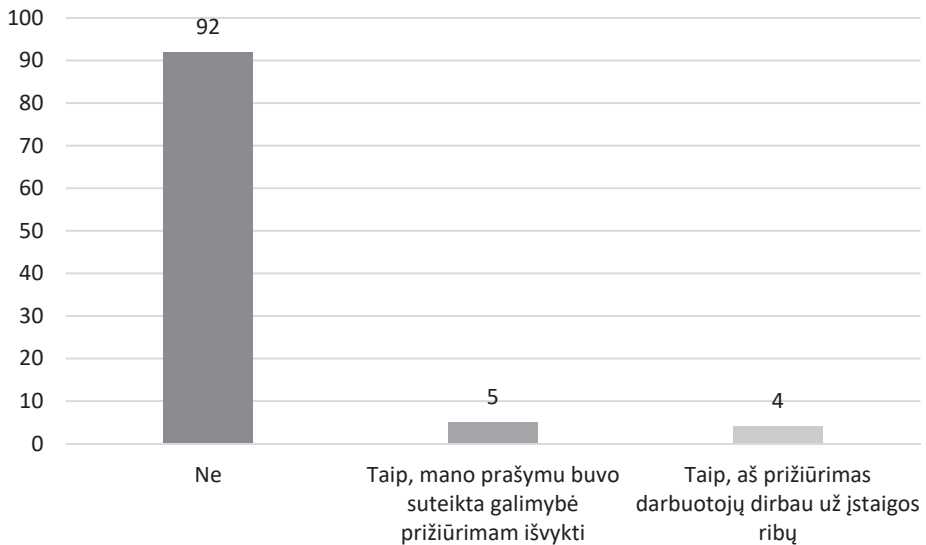
Lyginant skirtingose įkalinimo įstaigose bausmę atliekančių nuteistųjų atsakymus dėl išvykų, šiek tiek pozityvesnės tendencijos pastebėtos Vilniaus pataisos namuose Sniego g. (kur bausmę tuomet atliko buvę pareigūnai), Laisvės atėmimo vietų ligoninėje bei Pravieniškių atvirojoje kolonijoje⁵³⁹ (žr. 41 lentelę).

41 lentelė. Ar Jūs atlikdamas šią bausmę esate turėjęs galimybę vienai ar kelioms dienoms be priežiūros išeiti į laisvę (trumpalaikėi išvykai ar atostogoms)? (skirtingų įkalinimo įstaigų duomenys; proc., N=652)

Pataisos įstaiga	Ne	Dirbo/mokėsi laisvėje	Trumpalaikė išvyka	Atostogos
	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	98,1	0	1,9	0
Panevėžio PN	97,7	1,2	0	1,2
Vilniaus PN	98,6	0	1,4	0
Kybartų PN	94,3	0	5,7	0
Pravieniškių PN (1 sektorius)	98,3	0	1,7	0
Pravieniškių PN (2 sektorius)	100	0	0	0
Pravieniškių PN (3 sektorius)	97,6	2,4	0	0
Marijampolės PN	95,2	1	3,8	1
Vilniaus PN (Sniego g.)	88	0	12	4
Lukiškių TI-K	100	0	0	0
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	94,6	5,4	0	0
LAVL	82,4	0	11,8	5,9
Pravieniškių AK ir besargybiai	39,5	42,1	34,2	10,5

Tyrimo rezultatai taip pat atskleidė, kad išvykos už įstaigos ribų prižiūrint darbuotojams taip pat, deja, nėra dažnos (žr. 58 pav.), nors jos šiek tiek dažnesnės nei išvykos be darbuotojų priežiūros.

⁵³⁹ Pažymėtina, kad, remiantis LR BVK 91 straipsniu, nuteistieji, atliekantys bausmę atvirojoje kolonijoje, gali kur kas dažniau nei kiti nuteistieji parvykti į namus, taip pat išvykti už kolonijos ribų dėl darbo, mokymosi ar gydymosi.

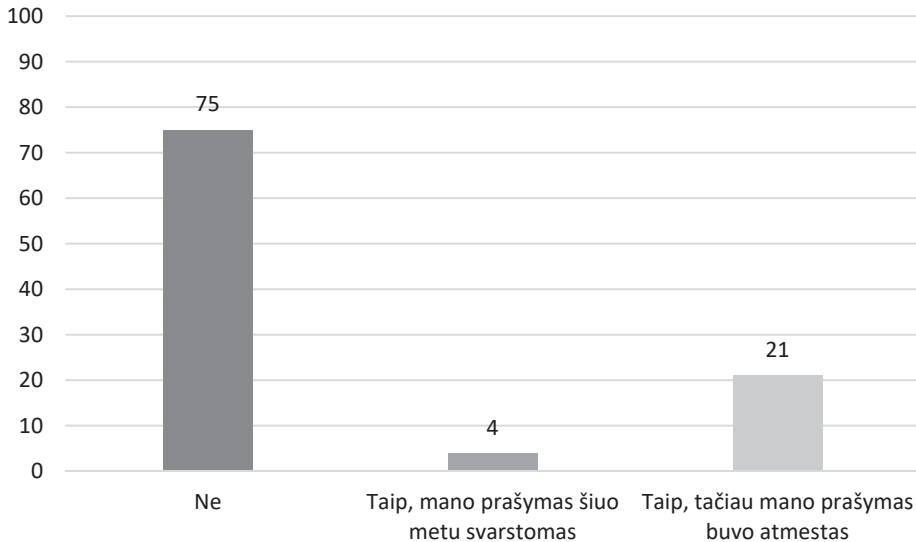
58 pav. Ar esate turėjęs galimybę išeiti už įstaigos ribų prižiūrimas įstaigos darbuotojų? (proc., N=639–640)

42 lentelė. Ar esate turėjęs galimybę išeiti už įstaigos ribų prižiūrimas įstaigos darbuotojų? (skirtinųjų įkalinimo įstaigų duomenys; proc., N=640)

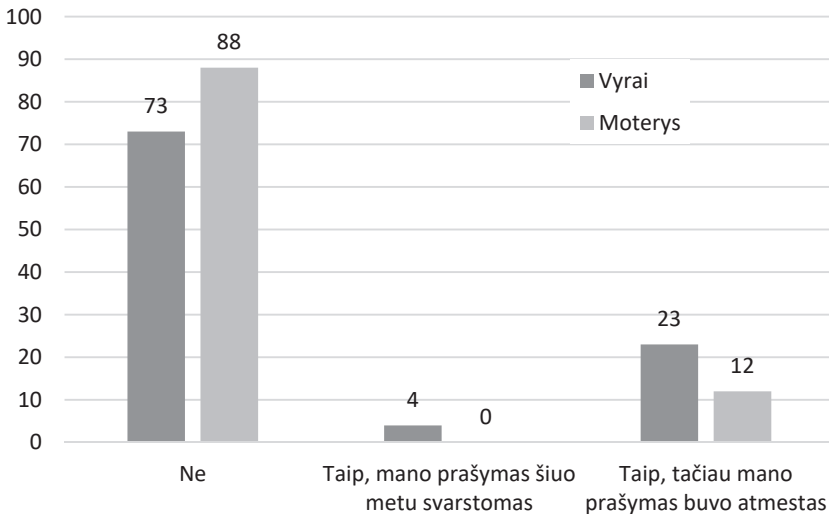
Pataisos įstaiga	Ne	Suteikta galimybė prižiūrimiems išvykti	Prižiūrimas darbuotojų dirba už įstaigos ribų
	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	98	0	2
Panevėžio PN	89,9	6,7	2,3
Vilniaus PN	92,5	6	0
Kybartų PN	97,1	2,9	0
Pravieniškių PN (1 sektorius)	94,8	3,4	0
Pravieniškių PN (2 sektorius)	95,7	2,9	1,4
Pravieniškių PN (3 sektorius)	97,6	2,4	0
Marijampolės PN	96,1	2,9	2,9
Vilniaus PN (Sniego g.)	80	4	20
Lukiškių TI-K	100	0	0
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	89,2	0	8,1
LAVL	93,8	6,3	6,3
Pravieniškių AK ir besargybiai	51,5	27,3	33,3

Lyginant galimybes išvykti prižiūrint darbuotojams skirtingose įkalinimo įstaigose, galima pastebėti, kad tokio pobūdžio išvykos buvo kiek dažnesnės Vilniaus pataisos namuose Sniego g. bei Pravieniškių atvirojoje kolonijoje (žr. 42 lentelę).

Taigi, laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems labai retai leidžiama išvykti už pataisos įstaigų ribų tiek savarankiškai, tiek lydiniams darbuotojų. Dažniausiai galimybę išvykti turi nuteistieji, atliekantys bausmę atvirojoje kolonijoje, ir galima kelti prielaidą, kad tokia situacija susiklostė dėl to, jog šiuo metu galiojantys teisės aktai suteikia čia bausmę atliekantiems nuteistiesiems platesnes išvykimo už įstaigos ribų galimybes. Tyrimo metu pasidomėjus, ar nuteistieji yra linkę prašyti išvykų už įkalinimo įstaigos ribų, paaiškėjo, kad **dauguma tyrimo dalyvių niekada nėra prašę įstaigos administracijos suteikti jiems išvyką** (žr. 59 pav.). Tiesa, lyginant vyrus ir moteris, paaiškėjo, kad vyrai reikšmingai dažniau prašo suteikti jiems išvyką, tačiau jų prašymai atitinkamai yra dažniau atmetami ($\chi^2=6,34$, $p=0,042$; žr. 60 pav.).

59 pav. Jei Jūs nė karto nesate trumpam išvykęs už įstaigos ribų, ar esate to prašęs? (proc., N=425)

60 pav. Jei Jūs nė karto nesate trumpam išvykęs už įstaigos ribų, ar esate to prašęs? (vyrų ir moterų atsakymai; proc., N=57–368)

Nagrinėjant tyrime dalyvavusių nuteistųjų atsakymus, paaiškėjo, kad **išvykos neprašoma dėl keletu priežasčių:**

1. Nesitikima, kad tokia teisė bus suteikta (pvz., AN20:⁵⁴⁰ „Niekada neišleidžia“; AN177: „Niekas čia neišleidinėja“; AN368: „Nes žinau, kad manęs neišleis“; AN388: „Beviltiška“; AN484: „Bet čia niekad nieko nepaleidžia“; AN616: „Taip ar taip neleis“).
2. Galimybę išvykti riboja (ribojo) galiojančios LR BVK nuostatos (pvz., AN11: „Nes mano bausmė virš 10 metų, o įstatymas tik iki 10 metų“; AN126: „Nes turiu 11 metų, negalima niekur eiti ir prašyti“; AN208: „Nes mano bausmės terminas viršija 10 metų, bet labai norėčiau“; AN355: „Nenumato kodeksas“; AN408: „Man negalioja tokia galimybė, per sunkus straipsnis ir daug metų likę“).
3. Dėl netinkamo elgesio turima nuobaudų, o tai nesuderinama su galimybe išvykti (pvz., AN63: „Nes turiu nuobaudų“; AN309: „Turiu nuobaudų, už kurias neišleidžia į namus“; AN476: „Turiu drausminių nuobaudų“).

Taigi šis tyrimas atskleidė, kad kalinių išvykos už pataisos įstaigos ribų yra retos ne tik dėl ganėtinais griežtų LR BVK nuostatų šiuo klausimu, bet ir dėl pa-

⁵⁴⁰ Čia ir toliau AN – anketos numeris.

čių nuteistųjų netinkamo elgesio (arba per griežto jo vertinimo) bei vyraujančio įsitikinimo, kad nėra prasmės prašyti išvykos, kadangi prašymas vis tiek bus atmestas.

Apibendrinant tyrimo duomenis apie kalinių kontaktus su išoriniu pasauliu, tenka pripažinti, kad bausmės metu nuteistieji ganėtinai retai gali išvykti už pataisos įstaigos ribų vieni arba lydimi darbuotojų. Iš dalies tokia situacija susiklostė dėl šiuo metu galiojančių LR BVK nuostatų, kur nurodyti ganėtinai griežti reikalavimai nuteistiesiems, norintiems išvykti už įstaigos ribų. Pažymėtina, kad daugeliu atvejų, norint gauti išvyką, barjeru tampa ilgas laisvės atėmimo bausmės terminas ar didelė neatliktos bausmės dalis. Teismo paskirtos bausmės dydis visgi atspindi praėityje padaryto nusikaltimo sunkumą, o ne nuteistojo elgesį bei pareižingumą atliekant bausmę, tad kyla abejonių, ar tikrai šiuo kriterijumi turėtų būti vadovojamasi, svarstant nuteistojo galimybę išvykti.

Apibendrinant šiame monografijos skyriuje atliktą analizę, galima padaryti tokias **išvadas**:

1. Kalinimo atvėrimo galimybės yra svarbi efektyvios laisvės atėmimo bausmės prielaida. Tarptautiniai standartai ir Vakarų kultūros šalių praktika remiasi pragmatišku požiūriu, kuris skatina palaipsnį ir nuoseklią įkalinto asmens integraciją į visuomenę. Šiuolaikinis įkalinimas nėra asmens uždarymas bausmės „atsėdėjimui“, bet priemonė parodyti nusikaltusiam asmeniui kitas galimas gyvenimo perspektyvas.
2. LR BVK numatomos kalinimo atvėrimo formos apribotos įvairiomis stereotipais ir nepagrįstomis baimėmis paremtomis sąlygomis, neišnaudojamos net ir teisės nuostatomis suteikiamos galimybės. Įvairių formų trumpalaikių išvykų ir atostogų taikymas Lietuvoje yra reta išimtis, nors, remiantis tarptautiniais standartais ir kitų šalių praktika, jos yra svarbi įkalinto asmens resocializacijos sąlyga. Reikėtų persvarstyti LR BVK nurodytus kriterijus, į kuriuos atsižvelgiama, svarstant dėl nuteistojo trumpalaikės išvykos į namus, daugiau dėmesio skiriant nuteistojo elgesiui bausmės metu.
3. LR BVK numatytų trumpalaikių išvykų ir atostogų taikymo praktika nesikeičia jau daugelį metų – tai liudija ir nesikeičiančią įkalinimo kultūrą bei stilių Lietuvoje. Jis vis dar iš esmės yra paremtas „režimo reikalavimų užtikrinimo“ intencijomis, „būtinu nuteistųjų izoliavimu ir nuolatine jų priežiūra“, tokiu būdu iš dalies užtikrinant momentinį įkalintų asmenų

paklusnumā, bet nesistengiant skatinti jū socialinius gebējumus ir gerinti asmenines galimybes.

4. Išskyrus retas išimtis, kalinimo atvērīmo priemonēs nēra integrētos ī individualaus darbo su nuteistuoju planā, nors bŭtent individualus po-
ziŭris ir īsankstinis tokiŭ priemoniŭ planavimas sudaro bŭtinas kryptin-
go socialinio darbo su nuteistuoju sālygas.
5. Siekiant perspektyviŭ pokyčiŭ šioje srityje, svarbu remtis gerais kitŭ ŗa-
liŭ pavyzdžiais, kalinimo atvērīmui pritaikyti naujai statomŭ įkalinimo
įstaigŭ architektŭrā, o svarbiausia – naujai permāstyti įkalinimo tikslus,
poveikį, perspektyvas, padarinius ir galimybes.

17. SVEIKATA IR PSICHIKĄ VEIKIANČIŲ MEDŽIAGŲ VARTOJIMAS

17.1. SVEIKATOS PRIEŽIŪROS PASLAUGOS LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE

Bendroji visų nuteistų asmenų teisė gauti medicinos pagalbą yra įtvirtinta LR BVK 11 straipsnio 3 dalyje, be to, LR BVK 65 straipsnyje nurodoma, kad į konkrečią įstaigą atlikti laisvės atėmimo bausmės asmuo yra siunčiamas, atsižvelgiant į daugelį jį charakterizuojančių požymių, taip pat ir į jo sveikatos būklę. Remiantis LR BVK 174 straipsniu, ambulatorines pirmines ir antrines sveikatos priežiūros paslaugas įkalintiems asmenims teikia pataisos įstaigose steigiamos **sveikatos priežiūros tarnybos**, o stacionarines antrines sveikatos priežiūros paslaugas teikia **laisvės atėmimo vietų ligoninės**. Taip pat sveikatos priežiūros paslaugos, kurių pataisos įstaigose suteikti nėra galimybės, gali būti teikiamos ir sveikatos priežiūros viešosiose įstaigose, tačiau tokiu atveju turi būti užtikrinta į jas vežamų įkalintų asmenų sveikatos apsauga. Itin prasta asmens sveikatos būklė taip pat gali tapti atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės pagrindu, kadangi, remiantis LR BVK 176 straipsniu, asmuo gali būti atleidžiamas nuo bausmės tuo atveju, kai jis suserga sunkia nepagydoma liga bei kai teismas priima nutartį atleisti asmenį nuo bausmės. Taigi, apibendrinant LR BVK nuostatas dėl įkalintų asmenų sveikatos priežiūros, galima pažymėti, kad, priklausomai nuo sveikatos būklės ir susirgimų specifikos, įkalinti asmenys turi **teisę į medicinos pagalbą įkalinimo įstaigoje arba už jos ribų**, o asmeniui susirgus sunkia nepagydoma liga, gali būti svarstomas atleidimas nuo bausmės. Siekiant užtikrinti medicinos pagalbą įkalintiems asmenims, pataisos įstaigose steigiamos sveikatos priežiūros tarnybos, tačiau, esant poreikiui, asmuo gali gauti pagalbą laisvės atėmimo vietų ligoninėje arba už pataisos įstaigos ribų, tad teoriškai medicininės pagalbos teikimas neapsiriboja sveikatos priežiūros paslaugomis Kalėjų departamentui pavaldžiose įstaigose. Visgi, nagrinėjant sveikatos priežiūros paslaugų teikimą įkalintiems asmenims, svarbu apžvelgti ne tik teisinius, bet ir Kalėjų departamento pateikiamose ataskaitose atsispindinčius praktinius šios temos aspektus.

Remiantis 2015–2018 m. Lietuvos pataisos įstaigų veiklos ataskaitomis, kai kuriose įkalinimo įstaigose trūksta sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių specialistų. Pavyzdžiui, Alytaus pataisos namuose 2015 m. I pusmetį buvo neužimtas

Sveikatos priežiūros tarnybos vedėjo etatas, 0,5 vidaus ligų gydytojo etato bei 1,25 šeimos gydytojo etato⁵⁴¹, o 2016 m. veiklos pristatyme vėlgi minimas medicinos personalo trūkumas įstaigoje⁵⁴². Remiantis informacija, pateikta Alytaus pataisos namų tinklalapyje 2019 m., Sveikatos priežiūros skyriuje buvo neužimti šeimos gydytojo ir medicinos psichologo etatai. Taip pat pažymėtina, kad Panevėžio pataisos namuose, kur bausmę atlieka nuteistosios moterys, 2015 m. buvo teikiamos šeimos, vaikų ligų, odontologo bei ginekologo paslaugos⁵⁴³, kitokio pobūdžio sveikatos priežiūros paslaugos nuteistosioms buvo teikiamos Laisvės atėmimo vietų ligoninėje, esančioje kitame Lietuvos regione. Tuo tarpu Vilniaus pataisos namuose 2017 m. bausmę atliekantiems asmenims buvo teikiamos šeimos gydytojo, gydytojo-psichiatro ir gydytojo-odontologo paslaugos⁵⁴⁴, o Pravieniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje šiuo metu prieinamos vidaus ligų, šeimos gydytojų, taip pat radiologo, odontologo bei gydytojo-psichiatro paslaugos. Taigi, galima pastebėti, kad įkalintiems asmenims prieinamos kai kurių sveikatos priežiūros specialistų paslaugos, tačiau daugelis antrinio lygio specialistų teikia konsultacijas tik Laisvės atėmimo vietų ligoninėje. Tokiu būdu norint gauti kai kurias specifines sveikatos priežiūros paslaugas neretai būtina ne tik sutvarkyti kelionei reikalingus dokumentus, bet ir įveikti pakankamai didelį atstumą iki sveikatos priežiūros įstaigos.

Kalbant apie sveikatos priežiūrą įkalinimo įstaigose, taip pat svarbu išanalizuoti, koks potencialus darbo krūvis gali tekti skirtingiems sveikatos priežiūros specialistams. 2018 m. vidutinis nuteistųjų skaičius Lietuvos įkalinimo įstaigose siekė 5 773⁵⁴⁵ (neįskaitant suimtų bei arešto bausmę atliekančių asmenų), o bendras šeimos bei vidaus ligų gydytojų skaičius pataisos įstaigose bei tardymo izoliatoriuose, remiantis įstaigų tinklalapiuose pateikta informacija, siekė 13. Tokiu

⁵⁴¹ Alytaus pataisos namų 2015 m. 1-ojo pusmečio veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <<http://www.kaldep.lt/download/14594/2015m1pusmapnveikla.pdf>>.

⁵⁴² Alytaus pataisos namų 2016 m. veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/apn/veikla_255/planavimo-dokumentai_241_259.html>.

⁵⁴³ Panevėžio pataisos namų 2015 m. veiklos analizė. Prieiga per internetą: <[http://www.kalejimudepartamentas.lt/download/16881/veiklos%20pristatymas%202015%20\(paskutinis\).pps](http://www.kalejimudepartamentas.lt/download/16881/veiklos%20pristatymas%202015%20(paskutinis).pps)>.

⁵⁴⁴ Vilniaus pataisos namų 2017 m. veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/vilniauspn/istorija-238-256-y91e/ataskaita_405/ataskaita.html>.

⁵⁴⁵ *Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Veiklos organizavimo skyrius. Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos ataskaita, 2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.* Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.

būdu vienam šeimos arba vidaus ligų gydytojui 2018 m. vidutiniškai galimai teko apie 444 potencialūs pacientai. Svarbu paminėti, kad įkalinimo įstaigų tinklapiuose nėra pateikiama informacijos apie tai, ar visi šeimos bei vidaus ligų gydytojai dirba visu etatu, todėl jiems tenkantis darbo krūvis gali būti dar didesnis. Taigi, **pataisos įstaigose dirbantys sveikatos priežiūros specialistai galimai susiduria su ganėtinai dideliu darbo krūviu, o antrinio lygio specialistų paslaugos įkalintiems asmenims yra kur kas sunkiau prieinamos nei laisvėje.** Šias problemas padėtų spręsti papildomų sveikatos priežiūros specialistų etatų steigimas įkalinimo įstaigose bei didesnis nuteistųjų sveikatos priežiūros finansavimas.

2012 m. CPT vizito Lietuvos įkalinimo įstaigose ataskaitoje taip pat buvo atskleistos tam tikros sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo kaliniams problemos. Kaip pažymėjo delegacijos atstovai, už sveikatos priežiūros paslaugų organizavimą Lietuvos įkalinimo įstaigose yra atsakinga Teisingumo ministerija. Sveikatos apsaugos ministerijos vaidmuo šioje sferoje kur kas silpnesnis, nors sveikatos priežiūros klausimai yra būtent šios ministerijos kompetencija. Be to, CPT delegacijos nariai pažymėjo, kad vizito metu buvo pastebėtas sveikatos priežiūros specialistų trūkumas Alytaus pataisos namuose bei Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, o kalintiems asmenims neretai tekdavo ilgai laukti vizito pas specialistą⁵⁴⁶. Į kalinių sveikatos apsaugos problemas CPT dėmesį atkreipė ir po 2016 m. bei 2018 m. buvusių vizitų⁵⁴⁷, šios problemos nuolat pabrėžiamos ir Seimo kontrolierių ataskaitose⁵⁴⁸.

Taigi panašu, kad tam tikros sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo problemos Lietuvos įkalinimo įstaigose egzistuoja jau kurį laiką, pastebimas sveikatos

⁵⁴⁶ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and inhuman or degrading treatment or punishment (CPT) from 27 November to 4 December 2012, p. 28

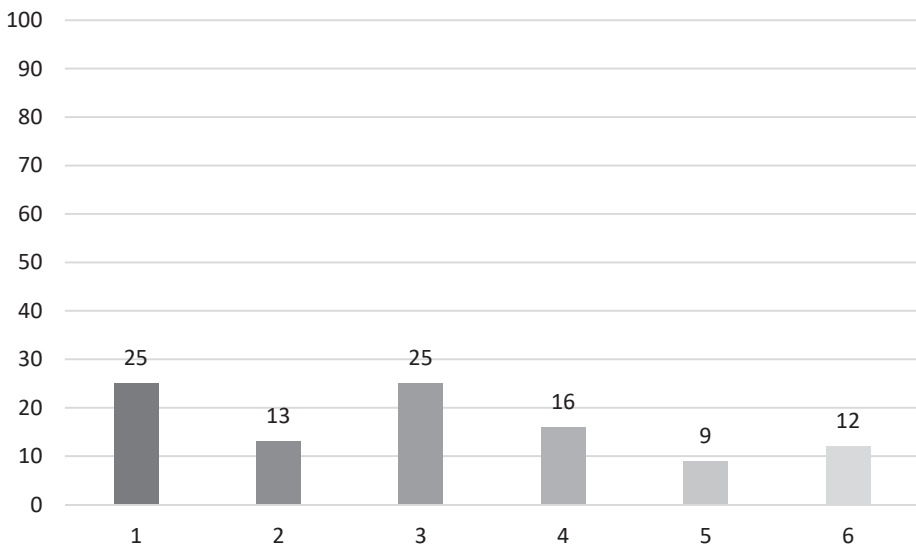
⁵⁴⁷ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>>; *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018. CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/168095212f>>.

⁵⁴⁸ Lietuvos Respublikos kontrolierių įstaigos ataskaita dėl Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime ir Laisvės atėmimo vietų ligoninėje laikomų asmenų žmogaus teisių padėties. 2018-06-29, Nr. PRJ2018/1-38. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/8-bendri-straipsniai/462-patikrinimu-ataskaitos-ikalinimo-istaigose.html>>.

priežiūros specialistų trūkumas, o įkalinimo sistemoje dirbantiems specialistams tenka itin didelis darbo krūvis. Užsienio šalių ekspertai taip pat konstatuoja, kad, organizuojant sveikatos priežiūros paslaugų teikimą Lietuvos įkalinimo įstaigose, stokojama Sveikatos apsaugos ministerijos aktyvesnio dalyvavimo.

17.2. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

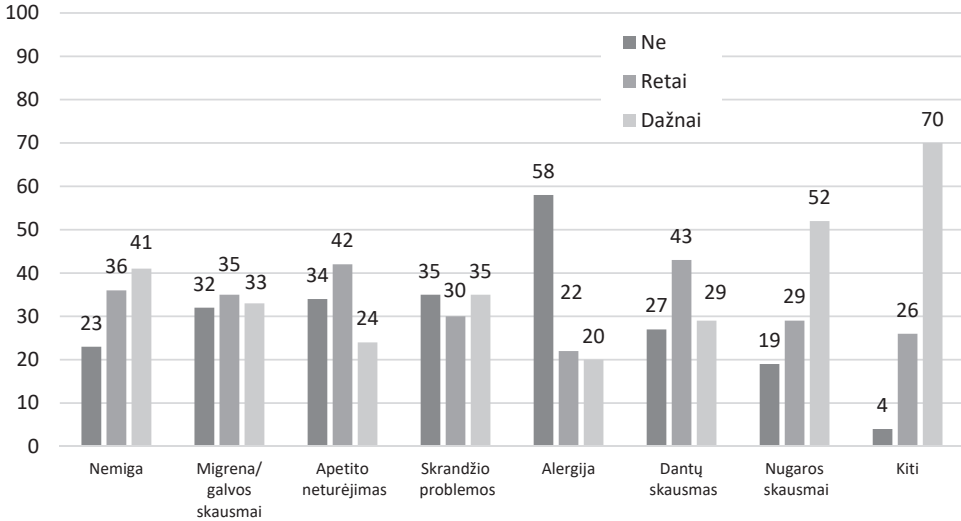
Šio tyrimo metu nuteistųjų buvo klausiama apie tai, kaip jie subjektyviai vertina savo sveikatos būklę. Atsakydami iš šį klausimą, nuteistieji turėjo įvertinti savo savijautą pagal skalę nuo 1 iki 6, kur 1 reiškė „jaučiuosi visiškai sveikas“, o 6 – „jaučiuosi labai ligotas“. 61 pav. pateikti rezultatai rodo nuteistųjų atsakymų pasiskirstymą. Pažymėtina, kad šiame tyrime dalyvavusių nuteistųjų savijautos vidurkis siekė 3,07, o vyrų ir moterų savijautos vertinimo vidurkis skyrėsi nereikšmingai.

61 pav. Kaip Jūs jaučiatės? (pažymėkite pagal skalę, kur 1 – „jaučiuosi visiškai sveikas“, 6 – „jaučiuosi labai ligotas“; proc., N=652)

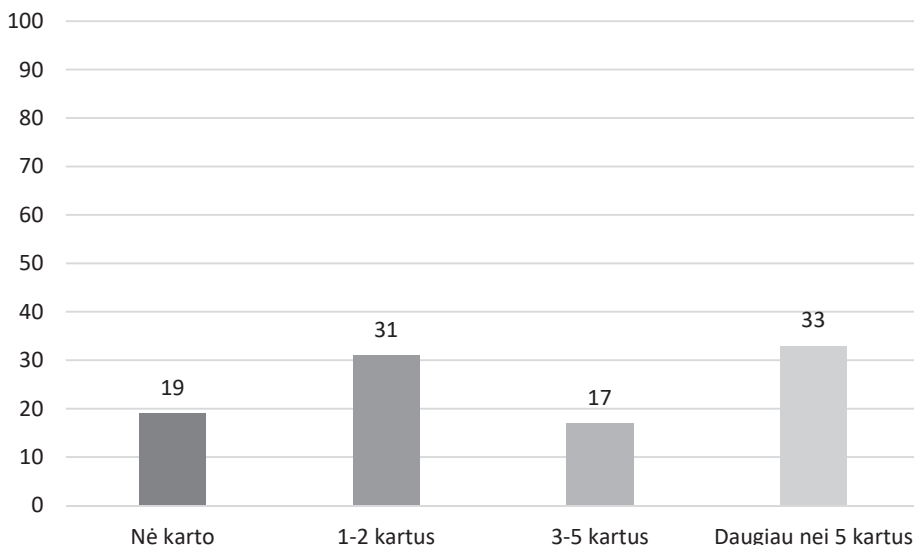
Domintis, ar nuteistuosius kankina tam tikri sveikatos sutrikimai, paaiškėjo, kad **daugiau nei du trečdaliai tyrimo dalyvių kenčia nuo nemigos, migrenos arba galvos skausmų, taip pat dantų bei nugaros skausmų bei kitų**

negalavimų (žr. 62 pav.). Taigi, nors didesnė dalis tyrime dalyvavusių nuteistųjų buvo linkę vertinti savo sveikatą ganėtinai pozityviai, daugumai yra būdingi vienokie ar kitokie negalavimai, dėl kurių nuteistiesiems gali būti reikalinga medikų pagalba.

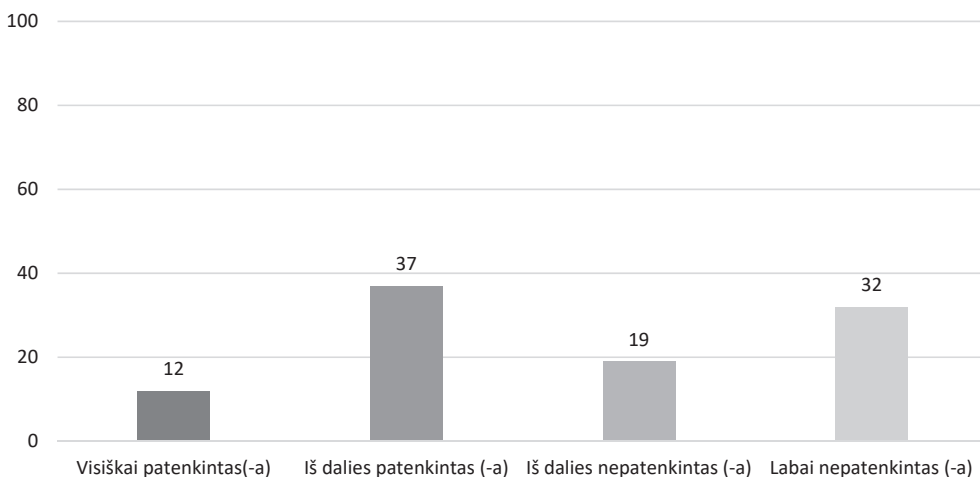

62 pav. Ar Jus kankina šie sveikatos sutrikimai? (proc., N=121–640)

Tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad per paskutinius 6 mėnesius iki tyrimo **į medikus įkalinimo įstaigoje bent kartą kreipėsi net 81,2 proc. tyrimo dalyvių** (žr. 63 pav.). Nuteistųjų, kuriems teko kreiptis į medikus, taip pat buvo klausiama, ar jie buvo patenkinti jiems paskirtu gydymu. Nuteistųjų atsakymų pasiskirstymas yra pateiktas 64 pav. Lyginant nuteistųjų pasitenkinimą paskirtu gydymu skirtingose įkalinimo įstaigose (žr. 43 lentelę), galima pastebėti, kad Laisvės atėmimo vietų ligoninėje, Vilniaus pataisos namuose Sniego g. bei Kybartų pataisos namuose daugiau nuteistųjų paskirtu gydymu **buvo patenkinti visiškai arba iš dalies**. Kitose įkalinimo įstaigose patenkintų ir nepatenkintų paskirtu gydymu nuteistųjų buvo apylygiai, tačiau Alytaus ir Panevėžio pataisos namuose visgi didesnė dalis nuteistųjų gydymu buvo **iš dalies arba visiškai nepatenkinti**.

63 pav. Kiek kartų Jūs per paskutinius 6 mėnesius čia įstaigoje kreipėtės į medicinos personalą dėl sveikatos sutrikimų? (proc., N=685)

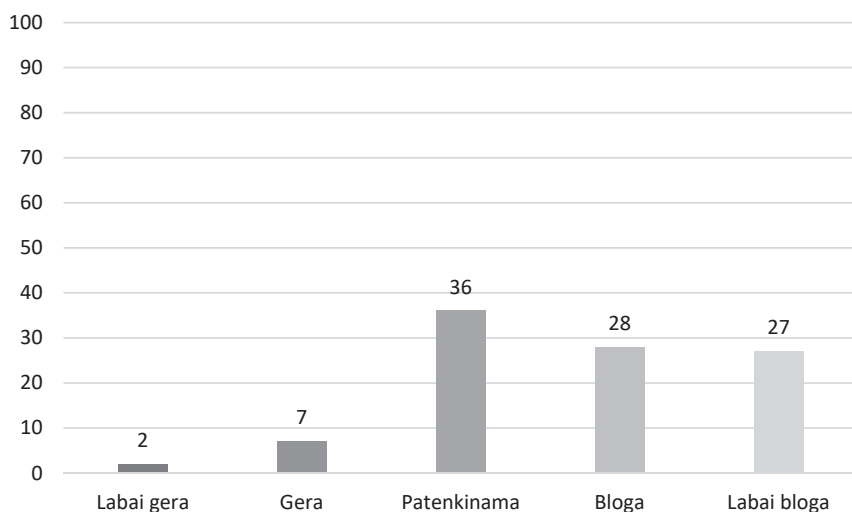
64 pav. Ar Jūs buvote patenkintas(-a) gydymu? (proc., N=603)

Domintis, kaip į medikus kreipęsi tyrimo dalyviai apskritai vertina medicininę priežiūrą įstaigoje, kur jie atlieka bausmę, paaiškėjo, kad **net 54,9 proc. ją vertina blogai arba labai blogai, ir tik 9,3 proc. medicininę priežiūrą įstaigoje**

43 lentelė. Ar Jūs buvote patenkintas(-a) gydymu? (skirtingų įkalinimo įstaigų duomenys; proc., N=603)

Pataisos įstaiga	Visiškai patenkinti	Iš dalies patenkinti	Iš dalies nepatenkinti	Labai nepatenkinti
	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	8,7	30,4	17,4	43,5
Panevėžio PN	16	24,7	23,5	35,8
Vilniaus PN	14,1	33,8	19,7	32,4
Kybartų PN	24,2	42,4	18,2	15,2
Pravieniškių PN (1 sektorius)	1,8	41,8	27,3	29,1
Pravieniškių PN (2 sektorius)	6,6	42,1	19,7	31,6
Pravieniškių PN (3 sektorius)	0	42,5	27,5	30
Marijampolės PN	10,3	37,2	11,3	41,2
Vilniaus PN (Sniego g.)	10,5	57,9	10,5	21,1
Lukiškių TI-K	16,7	44,4	11,1	27,8
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	7,7	34,6	19,2	38,5
LAVL	31,3	50	6,2	12,5
Pravieniškių AK ir besargybiai	28	28	28	16

vertina pozityviai (žr. 65 pav.). Taigi, subjektyvia daugumos tyrime dalyvavusių nuteistųjų nuomone, medicininė priežiūra įkalinimo įstaigose turėtų būti organizuojama kokybiškiau.

65 pav. Kaip Jūs apskritai vertinate medicininę priežiūrą įstaigoje? (proc., N=626)

Taikant ANOVA buvo palyginti skirtingose įkalinimo įstaigose kalinčių nuteistųjų vertinimo vidurkiai. Paaikškėjo, kad medicininė priežiūra kiek pozityviau įvertinta Kybartų pataisos namuose bei Laisvės atėmimo vietų ligoninėje (žr. 44 lentelę). Visgi, remiantis šio tyrimo rezultatais, visose įkalinimo įstaigose medicininė priežiūra, nuteistųjų manymu, turėtų būti tobulinama.

44 lentelė. Kaip Jūs apskritai vertinate medicininę priežiūrą įstaigoje? (skirtingų įkalinimo įstaigų vertinimo vidurkiai; proc., N=626)⁵⁴⁹

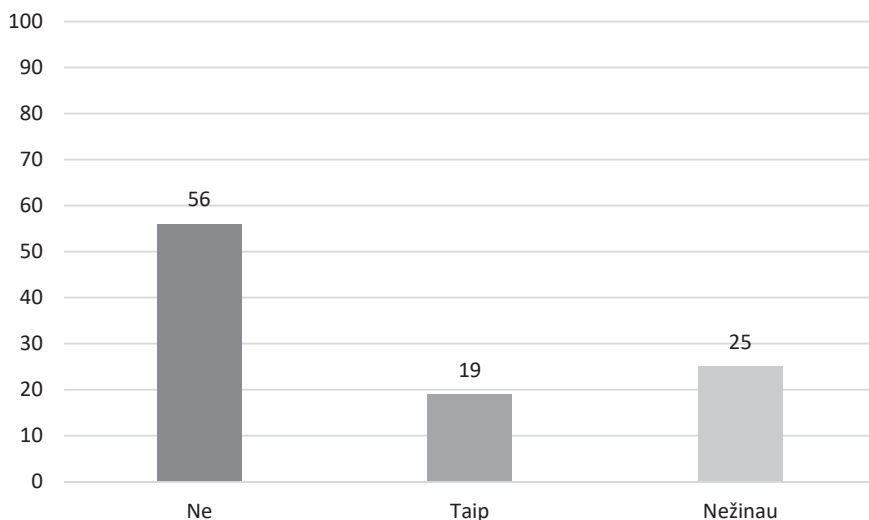
Pataisos įstaiga	Vertinimo vidurkis
Alytaus PN	3,83
Panevėžio PN	3,93
Vilniaus PN	3,67
Kybartų PN	3,03
Pravieniškių PN (1 sektorius)	3,74
Pravieniškių PN (2 sektorius)	3,75
Pravieniškių PN (3 sektorius)	3,79
Marijampolės PN	3,8
Vilniaus PN (Sniego g.)	3,3
Lukiškių TI-K	3,4
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	3,85
LAVL	3,19
Pravieniškių AK ir besargybiai	3,63

Kalbant apie medicininės pagalbos prieinamumą Lietuvos įkalinimo įstaigose, tyrimo rezultatai atskleidžia, jog **reikšmingai daugiau nuteistųjų teigė negalintys greitai gauti medicininės pagalbos įstaigoje, kur jie atlieka bausmę** (žr. 66 pav.). Tokie rezultatai gali rodyti medicinos personalo trūkumą įkalinimo įstaigose, taip pat šią problemą galima sieti ir su dideliu kalinčių skaičiumi bei įkalinimo įstaigų perpildymu.

Palyginus situaciją skirtingose įkalinimo įstaigose, paaikškėjo, kad, nuteistųjų manymu, problemų dėl medicininės pagalbos prieinamumo dažniau kyla Pravieniškių pataisos namų 2 bei 3 sektoriuose, taip pat Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, Vilniaus pataisos namuose Sniego g. bei Panevėžio pataisos namuose

⁵⁴⁹ Pažymėtina, kad šioje lentelėje mažesnis vertinimo vidurkis reiškia pozityvesnę medicininės priežiūros vertinimą, o didesnis vidurkis atitinkamai reiškia prastesnę medicininės priežiūros vertinimą.

(žr. 45 lentelę). Tik Laisvės atėmimo vietų ligoninėje dauguma esančių nuteistųjų **manė galintys sulaukti operatyvios medikų pagalbos.**

66 pav. Ar esant reikalui turite galimybę greitai gauti medicininę pagalbą? (proc., N=679)

45 lentelė. Ar esant reikalui turite galimybę greitai gauti medicininę pagalbą? (skirtingų įkalinimo įstaigų duomenys; proc., N=679)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip	Nežinau
	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	57,7	23,1	19,2
Panevėžio PN	65,9	22	12,1
Vilniaus PN	42,3	21,1	36,6
Kybartų PN	30,6	30,6	38,8
Pravieniškių PN (1 sektorius)	51,6	9,7	38,7
Pravieniškių PN (2 sektorius)	75,6	7,7	16,7
Pravieniškių PN (3 sektorius)	67,5	11,6	20,9
Marijampolės PN	55,1	16,8	21,1
Vilniaus PN (Sniego g.)	66,7	8,3	25
Lukiškių TI-K	68,2	18,2	13,6
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	55,6	22,2	22,2
LAVL	0	63,2	36,8
Pravieniškių AK ir besargybiai	52,7	28,9	18,4

Apibendrinant šio tyrimo rezultatus, galima teigti, kad didesnė dalis tyrime dalyvavusių nuteistųjų negatyviai vertina įstaigose teikiamos medicininės pagalbos kokybę bei teigia nesitikintys, susidūrę su sveikatos problemomis, greitai sulaukti medicininės pagalbos. Galima kelti prielaidą, jog įkalinimo įstaigose dirbantys medikai ne visuomet gali suteikti nuteistiesiems operatyvias bei kokybiškas sveikatos priežiūros paslaugas, kadangi šiuo metu įkalinimo įstaigose trūksta sveikatos priežiūros specialistų, o kalinčiųjų skaičius yra ganėtinai didelis. Be to, galima kelti prielaidą, kad įkalinimo įstaigų sveikatos priežiūros tarnybos gali stokoti materialinio aprūpinimo, tai taip pat gali neigiamai veikti medikų teikiamų paslaugų kokybę.

Siekiant padidinti sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą, siūlytina steigti papildomas darbo vietas sveikatos priežiūros tarnybų specialistams.

17.3. TUBERKULIOZĖS, ŽIV/AIDS IR KITŲ UŽKREČIAMŲJŲ LIGŲ PREVENCIJA LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE

Remiantis Kalėjimų departamento 2016 m. veiklos ataskaita, galima pastebėti, kad pastaruoju metu Lietuvos įkalinimo įstaigose ypatingas dėmesys buvo atkreiptas į užkrečiamųjų ligų, ypač į tuberkuliozės bei ŽIV/AIDS, prevenciją. Minėtų ligų prevencija Lietuvos įkalinimo įstaigose jau kurį laiką įvardijama kaip prioritetinė veiklos sritis, kadangi būtent įkalinimo įstaigose tikimybė užsikrėsti tokio pobūdžio ligomis yra didesnė dėl specifinių šių įstaigų problemų – **neproporcingai didelio rizikos grupės žmonių susitelkimo, švirkščiamųjų narkotikų vartojimo, nesaugių lytinių santykių, tatuiravimosi nesteriliomis adatomis** ir kt.⁵⁵⁰. Be to, daugiau dėmesio užkrečiamųjų ligų prevencijai įkalinimo įstaigose pradėta skirti po Alytaus pataisos namuose 2002 m. įvykusio ŽIV protrūkio, kuomet buvo nustatyta, kad šia liga pataisos įstaigoje sirgo beveik 300 bausmę atliekančių asmenų. Tuberkuliozės, ŽIV/AIDS ir kitų užkrečiamųjų ligų prevencijos įkalinimo įstaigose svarbą akcentuoja ir Pasaulio sveikatos organizacija (toliau – PSO), kadangi, jos ekspertų teigimu, daugelyje pasaulio šalių ŽIV/AIDS, hepatitu C bei tuberkulioze užsikrėtusių žmonių skaičius įkalinimo įstaigose yra didesnis nei bendrojoje populiacijoje dėl didelio rizikos grupių asmenų susitelkimo, įkalinimo įstaigų

⁵⁵⁰ Čaplinskienė I., Čaplinskas S., Griškevičius A. Narkotikų vartojimas ir ŽIV infekcija įkalinimo įstaigose // *Medicina*, 2003, 39 (8), p. 798.

perpildymo, adekvataus gydymo įkalinimo įstaigose stokos ir kitų ten egzistuojančių problemų⁵⁵¹.

Remiantis PSO ekspertų nuomone, tuberkuliozės prevencijai įkalinimo įstaigose itin svarbus kalinimo sąlygų gerinimas, įkalinimo įstaigų perpildymo problemos sprendimas, higienos ir tinkamo maitinimo užtikrinimas kalintiems žmonėms⁵⁵². Be to, ekspertai pažymi profilaktinių tyrimų svarbą, rekomenduoja edukuoti sergančiuosius tuberkulioze apie jų ligos ypatumus, tam tikram laikotarpiui atskirti juos nuo tuberkulioze nesergančių kalinių. Taip pat PSO ekspertai siūlo taikyti **prieštuberkuliozinį gydymą pataisos įstaigose ir užtikrinti šio gydymo tęstinumą asmeniui išėjus į laisvę**⁵⁵³.

Kalbant apie situaciją Lietuvoje, Kalėjimų departamento 2016 m. veiklos ataskaitoje nurodoma, kad pagrindinė tuberkuliozės prevencijos priemonė yra profilaktiniai įkalintų asmenų tikrinimai, kurie vykdomi asmeniui patekus į tardymo izoliatorių arba 1 kartą per metus, atliekant bausmę pataisos įstaigoje. Tokiu būdu **dalis įkalintų asmenų, kurie nebuvo suimti bei kurių bausmė nesiekia vienerių metų, gali būti nepatikrinami dėl tuberkuliozės**, tad informacija apie jų sveikatos būklę gali neatsispindėti oficialiose ataskaitose. Be to, kalbant apie tuberkuliozės profilaktiką, Kalėjimų departamento ataskaitoje pasigendama duomenų apie informacinio pobūdžio renginius, sergančiųjų edukavimą, galimybę atskirti sergančiuosius nuo sveikųjų. Apie tuberkuliozės gydymą ataskaitoje informacijos pateikiama visai nedaug, paminima galimybė taikyti prieštuberkuliozinio gydymo kursą, po kurio sergančiųjų pasveikimo procentas įkalinimo įstaigose 2015 m. siekė 73,8 proc. Taigi, oficialiai pateikiama informacija atskleidžia, kad dalis kalinių nėra profilaktiškai tikrinami dėl tuberkuliozės, taip trūksta šviečiamojo pobūdžio renginių tuberkulioze sergantiems kaliniams, o gydymas, nors ir yra taikomas, tačiau šiuo metu nėra tęstinis.

Kalbant apie tuberkuliozės atvejų paplitimą Lietuvos įkalinimo įstaigose, ataskaitoje pažymima, kad nuo 2013 m. sergančių tuberkulioze asmenų skaičius

⁵⁵¹ *United Nations Office on Drugs and Crime*. HIV and AIDS in places of detention. A toolkit for policymakers, programme managers, prison officers and healthcare providers in prison settings, 2008, p. 7, 9. Prieiga per internetą: <<https://www.unodc.org/documents/hiv-aids/HIV-toolkit-Dec08.pdf>>; *Maher D., Grzemska M., Coninx R., Reyes H., Crofton J., Sommaruga C.* Guidelines for the control of tuberculosis in prisons, 1998, p. 21. Prieiga per internetą: <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/64622/1/WHO_TB_98.250.pdf>.

⁵⁵² Ten pat, p. 29.

⁵⁵³ Ten pat, p. 27, 31, 58.

palaiapsniui mažėja⁵⁵⁴ (2015 m. įkalinimo įstaigose buvo užfiksuotas 41 tuberkuliozės atvejis).

Ne mažiau svarbi įkalinimo įstaigose yra ir ŽIV/AIDS prevencija, todėl PSO yra suformulavusi keletą rekomendacijų dėl šių ligų prevencijos tarp kalinių. Pasak PSO ekspertų, ŽIV/AIDS plitimo įkalinimo įstaigose padėtų išvengti:

1. kalinių ir įkalinimo įstaigų darbuotojų švietimas ŽIV/AIDS tema;
2. savanoriško testavimo dėl ŽIV prieinamumas įkalinimo įstaigose;
3. galimybė įsigyti prezervatyvų įkalinimo įstaigose bei seksualinės prievartos prevencija;
4. pakaitinio metadono gydymo prieinamumas;
5. narkotikų paklausos ir pasiūlos mažinimas;
6. žalos mažinimo (angl. *harm reduction*) programų įgyvendinimas (sterilių švirkštų bei adatų dalinimas)⁵⁵⁵.

Kalbant apie ŽIV/AIDS prevenciją Lietuvoje, remiantis Kalėjimų departamento 2016 m. veiklos ataskaita, įkalinimo įstaigose kasmet atliekami minėtų ligų nustatymo tyrimai, taip pat taikomas ŽIV/AIDS gydymas (2016 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose nepertraukiamą 12 mėn. gydymo kursą gavo 60 asmenų). Pastebėta, kad 2016 m. ŽIV infekcijos atvejų padaugėjo Alytaus pataisos namuose, ši tendencija siejama su švirkščiamųjų narkotikų vartojimo problemomis minėtoje įkalinimo įstaigoje. Kalbant apie Alytaus pataisos namus, dar 2012 m. vykęs CPT atstovų vizitas atkleidė, kad šioje įstaigoje net 284 kaliniai buvo užsikrėtę ŽIV, tačiau tik 12 buvo gydomi nuo šios ligos. Be to, CPT delegacijos atstovai pažymėjo, kad kaliniams ir Alytaus pataisos įstaigos darbuotojams buvo teikiama nepakankamai informacijos apie ŽIV prevenciją⁵⁵⁶. 2018 m. CPT ataskaitoje taip pat pažymima, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose vis dar neįdiegta jokia tarpdisciplininė užkrečiamųjų ligų prevencijos programa, Alytaus pataisos namuose nuo 2015 m. buvo užfiksuotas dar 21 naujas

⁵⁵⁴ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2016 metų veiklos ataskaita, p. 10. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.

⁵⁵⁵ *United Nations Office on Drugs and Crime*. HIV and AIDS in places of detention. A toolkit for policymakers, programme managers, prison officers and healthcare providers in prison settings, 2008, p. 59. Prieiga per internetą: <<https://www.unodc.org/documents/hiv-aids/HIV-toolkit-Dec08.pdf>>.

⁵⁵⁶ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and inhuman or degrading treatment or punishment (CPT) from 27 November to 4 December 2012. Strasbourg, 2014, p. 31. Prieiga per internetą: <<https://uprdoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=2982&file=Annexe1>>.

ŽIV atvejais⁵⁵⁷, o 2019 m. paskelbtoje ataskaitoje rašoma, kad tokių naujų atvejų jau buvo 58, palyginus su 2017 m.⁵⁵⁸ Oficialiose Kalėjų departamento ataskaitose šiuo metu nėra pateikiama duomenų apie ŽIV sergančių asmenų skaičių, tačiau, Europos narkotikų ir priklausomybės nuo narkotikų stebėsenos centro duomenimis, 2017 m. pabaigoje Lietuvos įkalinimo įstaigose ŽIV sergančių asmenų skaičius siekė 300⁵⁵⁹.

Taigi galima pastebėti, kad, kaip ir tuberkuliozės prevencijos atveju, pagrindinė ŽIV/AIDS ir kitų užkrečiamųjų ligų prevencijos priemonė įkalinimo įstaigose yra profilaktiniai įkalinusių asmenų sveikatos tikrinimai. Kalėjų departamento veiklos ataskaitoje nėra pateikiama duomenų apie prevencinius šviečiamojo pobūdžio renginius kalintiems asmenims bei darbuotojams, taip pat nėra kalbama apie žalos mažinimo priemones, narkotikų vartotojų gydymą metadonu. Be to, nors ŽIV/AIDS plitimas įkalinimo įstaigose yra siejamas su intraveninių narkotikų vartojimu, nėra pateikiama informacijos apie ŽIV/AIDS prevenciją tarp švirkščiamuosius narkotikus vartojančių asmenų. Kitaip tariant, minėtų ligų prevencija nėra siejama su priklausomybės nuo narkotikų gydymu (pvz., metadono programa, terapinėmis bendruomenėmis, savitarpio pagalbos grupėmis ir kt.). Taigi, **Lietuvos įkalinimo įstaigose išnaudojamos ne visos galimos ŽIV/AIDS prevencijos priemonės**, šiuo metu čia, deja, netaikomos žalos mažinimo programos, o pakaitinis gydymas metadonu 2018 m. tapo prieinamas tik tiems nuteisiesiems, kurie buvo gydomi metadonu iki įkalinimo.

Apibendrinant galima pažymėti, kad nors tuberkuliozės, ŽIV/AIDS ir kitų užkrečiamųjų ligų prevencija, remiantis oficialiais Kalėjų departamento pateiktais duomenimis, yra įvardijamos kaip prioritetingos veiklos sritys, šiuo metu nėra išnaudojamos visos galimos efektyvios šių ligų prevencijos priemonės. Pažymėtina, kad ŽIV/AIDS plitimas įkalinimo įstaigose sietinas su švirkščiamųjų narkotinių medžiagų vartojimo problemomis, tad šių ligų prevencija yra neat-siejama nuo įkalinusių asmenų priklausomybių problemų sprendimo.

⁵⁵⁷ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. Strasbourg, 2018, p. 36. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>>.

⁵⁵⁸ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018. CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019, p. 4. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/168095212f>>.

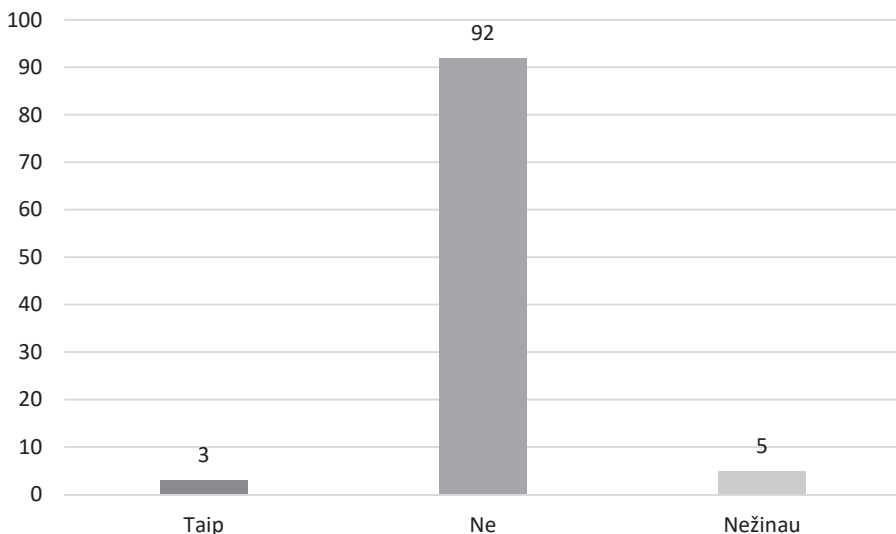
⁵⁵⁹ *European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction*. Lithuania. Country Drug Report 2019. Prieiga per internetą: <http://www.emcdda.europa.eu/countries/drug-reports/2019/lithuania/drug-use-and-responses-prison_en>.

17.4. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Šio tyrimo metu nuteistųjų buvo teiraujama, ar jie serga tokiomis ligomis kaip tuberkuliozė, bet kurio tipo hepatitas, venerinės ligos bei ŽIV/AIDS. Tik labai nedidelė dalis tyrime dalyvavusių nuteistųjų teigė sergantys tuberkulioze, taip pat nedidelė dalis teigė nežinantys, ar serga šia liga (žr. 67 pav.). Pažymėtina, kad tuberkulioze sergančių vyrų ir moterų skaičius skyrėsi nereikšmingai. Taigi, rezultatai rodo, kad **tuberkuliozė buvo ganėtinai reta liga tyrime dalyvavusių nuteistųjų imtyje**, tačiau visgi nedidelė dalis nuteistųjų galimai **nebuvo prevenciškai patikrinti dėl tuberkuliozės**, kadangi jie negalėjo tiksliai atsakyti, ar serga šia liga.

Lyginant tuberkulioze sergančių nuteistųjų skaičių skirtingose įkalinimo įstaigose, paaiškėjo, kad daugiausia šia liga sergančių nuteistųjų buvo **Laisvės atėmimo vietų ligoninėje** (žr. 46 lentelę), tai galimai rodo, jog tuberkulioze sergančius nuteistuosius stengiamasi atskirti nuo šia liga nesergančių ir suteikti jiems reikalingą gydymą. Itin pozityvios tendencijos pastebėtos Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime bei ūkio darbų būriuose ir Vilniaus pataisos namuose Sniego g., kadangi čia, remiantis nuteistųjų atsakymais, nebuvo tuberkulioze sergančių asmenų.

Šio tyrimo rezultatai atskleidė, kad kur kas **dažnesnė problema įkalinimo įstaigose yra sergamumas hepatitu**. Remiantis nuteistųjų atsakymais, šia liga sirgo net 14 proc. tyrimo dalyvių, o 9,2 proc. negalėjo tiksliai atsakyti, ar serga

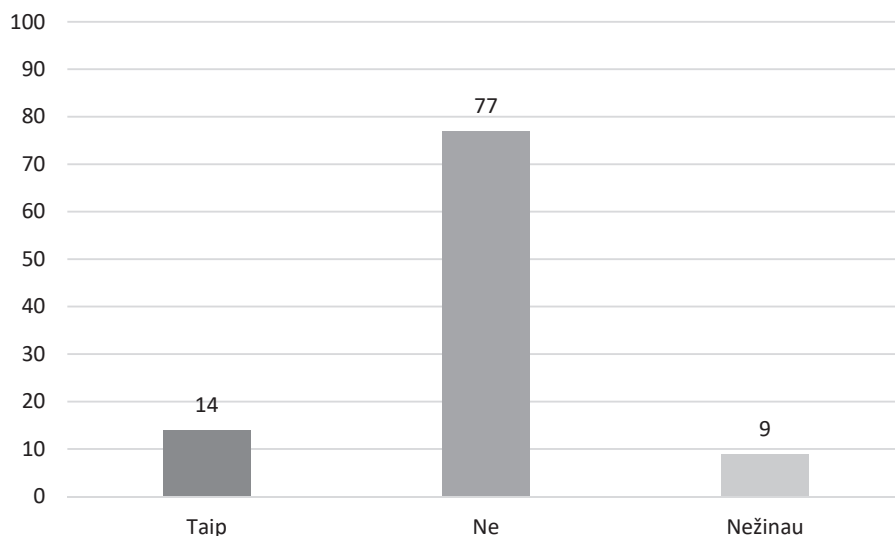

67 pav. Ar sergate tuberkulioze? (proc., N=603)

46 lentelė. Ar sergate tuberkulioze? (skirtingų įkalinimo įstaigų duomenys; proc., N=603)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip	Nežinau
	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	88,9	0	11,1
Panevėžio PN	95,8	2,8	1,4
Vilniaus PN	98,4	0	1,6
Kybartų PN	94	3	3
Pravieniškių PN (1 sektorius)	91,7	1,6	6,7
Pravieniškių PN (2 sektorius)	91,3	0	8,7
Pravieniškių PN (3 sektorius)	97,6	0	2,4
Marijampolės PN	88,9	3,3	7,8
Vilniaus PN (Sniego g.)	100	0	0
Lukiškių TI-K	100	0	0
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	100	0	0
LAVL	22,2	72,2	5,6
Pravieniškių AK ir besargybiai	97,1	0	2,9

šia liga (žr. 68 pav.). Palyginus vyrų ir moterų atsakymus, paaiškėjo, kad hepatitu sergančių vyrų ir moterų buvo apylygiai. Detalesnė analizė atskleidė, kad **sergančių hepatitu nuteistųjų daugiau buvo Alytaus, Vilniaus pataisos namuose,**

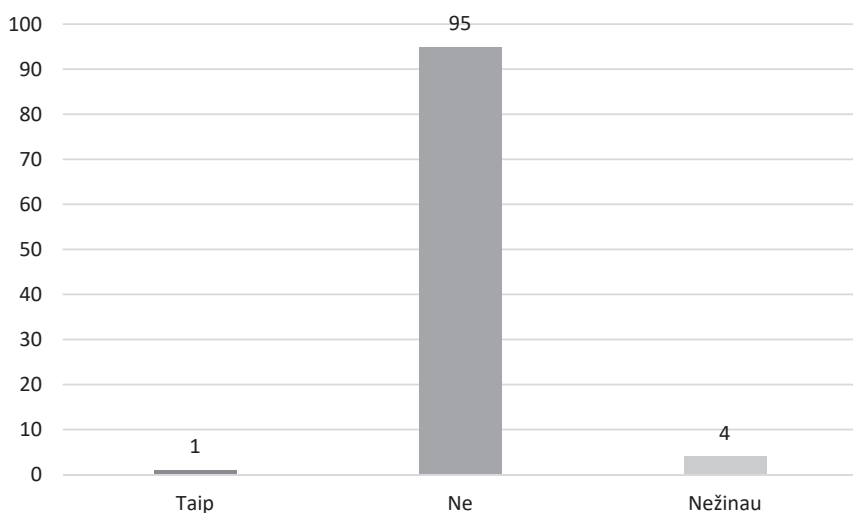
68 pav. Ar sergate hepatitu? (proc., N=629)

taip pat Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime bei Laisvės atėmimo vietų ligoninėje (žr. 47 lentelę). Pažymėtina, kad šiame tyrime sergamumas hepatitu buvo reikšmingai susijęs su heroino vartojimu ($r=0,369$, $p=0,0001$), taip pat su nelegaliu metadono vartojimu ($r=0,145$, $p=0,001$), taigi, kovojant su hepatito plitimu įkalinimo įstaigose, ypač svarbu užtikrinti švirkščiamųjų narkotikų vartojimo prevenciją bei legalų pakaitinį gydymą metadonu.

47 lentelė. Ar sergate hepatitu? (skirtingų įkalinimo įstaigų duomenys; proc., N=629)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip	Nežinau
	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	51,1	25,5	23,4
Panevėžio PN	77,2	17,7	5,1
Vilniaus PN	63,2	26,5	10,3
Kybartų PN	77,1	14,3	8,6
Pravieniškių PN (1 sektorius)	85	5	10
Pravieniškių PN (2 sektorius)	84,1	5,8	10,1
Pravieniškių PN (3 sektorius)	92,9	0	7,1
Marijampolės PN	70,4	18,4	11,2
Vilniaus PN (Sniego g.)	92	8	0
Lukiškių TI-K	70	25	5
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	94,6	0	5,4
LAVL	50	50	0
Pravieniškių AK ir besargybiai	91,4	0	8,6

Kalbant apie nuteistųjų sergamumą venerinėmis ligomis, šio tyrimo rezultatai rodo, kad tokio pobūdžio ligos tyrimo imtyje buvo itin retos (žr. 69 pav.), o jomis sergančių vyrų ir moterų skaičius skyrėsi nereikšmingai. Palyginus situaciją skirtingose įkalinimo įstaigose, buvo nustatyta, kad daugiausia venerinėmis ligomis sergančių nuteistųjų buvo Laisvės atėmimo vietų ligoninėje, o tai galimai rodo, jog sergantieji yra gydomi nuo šių ligų bausmės metu. Pažymėtina, kad pozityviausia situacija dėl sergamumo venerinėmis ligomis fiksuota Vilniaus pataisos namuose (Sniego g.) bei Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime ir ūkio darbų būriuose, kadangi čia bausmę atliekantys nuteistieji teigė visai nesergantys venerinėmis ligomis (žr. 48 lentelę).

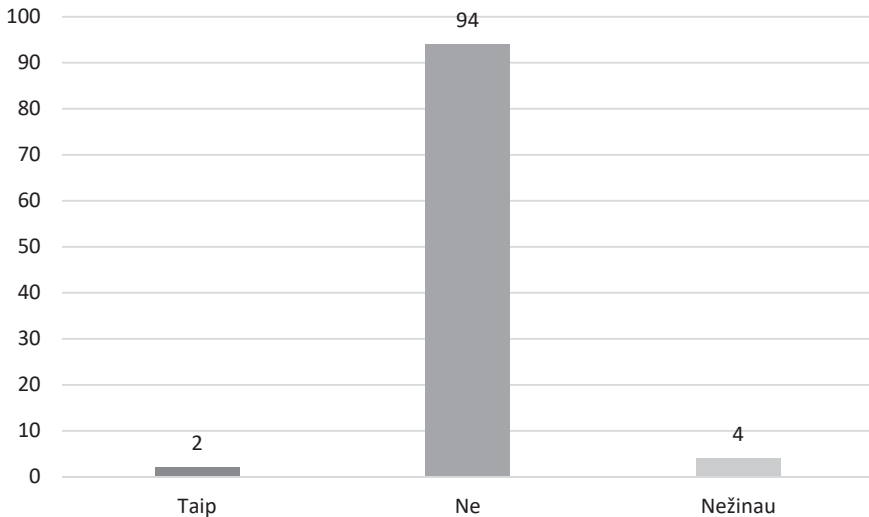
69 pav. Ar sergate venerinėmis ligomis? (proc., N=605)

48 lentelė. Ar sergate venerinėmis ligomis? (skirtingų įkalinimo įstaigų duomenys; proc., N=605)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip	Nežinau
	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	93,8	0	6,2
Panevėžio PN	97,2	1,4	1,4
Vilniaus PN	93,8	1,5	4,7
Kybartų PN	97	0	3
Pravieniškių PN (1 sektorius)	95,1	0	4,9
Pravieniškių PN (2 sektorius)	87,3	1,4	11,3
Pravieniškių PN (3 sektorius)	97,6	0	2,4
Marijampolės PN	95,6	0	4,4
Vilniaus PN (Sniego g.)	100	0	0
Lukiškių TI-K	100	0	0
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	100	0	0
LAVL	92,3	7,7	0
Pravieniškių AK ir besargybiai	91,2	2,9	5,9

Tyrimo metu taip pat paaiškėjo, jog ŽIV/AIDS sirgo itin nedaug tyrime dalyvavusių nuteistųjų, ir tik 4,4 proc. tyrimo dalyvių negalėjo tiksliai atsakyti, ar serga šiomis ligomis (žr. 70 pav.). Pažymėtina, kad ŽIV/AIDS sergančių vyrų ir moterų skaičius šio tyrimo metu skyrėsi nereikšmingai. Detalesnė analizė atskleidė, kad

ŽIV/AIDS sergančiųjų daugiausia buvo Laisvės atėmimo vietų ligoninėje, Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime bei Alytaus pataisos namuose (žr. 49 lentelę). Be to, kitaip nei buvo tikėtasi, šiame tyrime **sergamumas ŽIV/AIDS nebuvo reikšmingai susijęs su heroino ar metadono vartojimu.**

70 pav. Ar sergate ŽIV/AIDS? (proc., N=595)

49 lentelė. Ar sergate ŽIV/AIDS? (skirtingų įkalinimo įstaigų duomenys; proc., N=595)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip	Nežinau
	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	88,9	4,4	6,7
Panevėžio PN	97,2	2,8	0
Vilniaus PN	98,3	0	1,7
Kybartų PN	93,9	0	6,1
Pravieniškių PN (1 sektorius)	91,7	1,6	6,7
Pravieniškių PN (2 sektorius)	92,8	0	7,2
Pravieniškių PN (3 sektorius)	97,6	0	2,4
Marijampolės PN	91	1,1	7,9
Vilniaus PN (Sniego g.)	100	0	0
Lukiškių TI-K	94,1	5,9	0
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	100	0	0
LAVL	75	16,7	8,3
Pravieniškių AK ir besargybiai	94,3	0	5,7

Taigi šis tyrimas atskleidė, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose nuteistieji dažniau serga hepatitu nei ŽIV/AIDS, tuberkulioze ar venerinėmis ligomis. Be to, sergamumas hepatitu sietinas su heroino bei metadono vartojimu įkalinimo įstaigoje. Nors Kalėjimų departamento ataskaitose pažymima, kad pagrindinė tuberkuliozės, ŽIV/AIDS ir kitų užkrečiamųjų ligų prevencijos priemonė yra profilaktiniai nuteistųjų tikrinimai, šio tyrimo metu paaiškėjo, kad nedidelė dalis nuteistųjų visgi galimai nebuvo patikrinti, kadangi jie negalėjo atsakyti, ar serga tuberkulioze, ŽIV/AIDS bei kitomis užkrečiamosiomis ligomis. Šio tyrimo rezultatai taip pat atskleidė, kad tuberkulioze sergančius nuteistuosius visgi galimai bandoma izoliuoti nuo šia liga nesergančių, gydant juos Laisvės atėmimo vietų ligoninėje.

Siūlymai:

1. Siekiant užkrečiamųjų ligų prevencijos, užtikrinti galimybę profilaktiškai patikrinti visus į įkalinimo įstaigas naujai atvykstančius asmenis dėl ŽIV/AIDS, hepatito bei tuberkuliozės.
2. Atsižvelgiant į dažnesnį nuteistųjų sergamumą hepatitu bei šios ligos sąsajas su narkotikų vartojimu, užtikrinti nuteistiesiems galimybę profilaktiškai pasitikrinti dėl hepatito, imtis aktyvesnės švirkščiamųjų narkotikų vartojimo prevencijos, įgyvendinti įkalinimo įstaigose žalos mažinimo programas bei pakaitinį narkotikų vartotojų gydymą metadonu.

17.5. PSICHIKĄ VEIKIANČIŲ MEDŽIAGŲ VARTOJIMAS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE IR JO SĄSAJOS SU NUSIKALSTAMO ELGESIO RECIDYVU

Nors atlikdami laisvės atėmimo bausmę nuteistieji yra izoliuojami nuo visuomenės ir, kai kuriais atvejais, nuo juos neigiamai veikiančių aplinkos faktorių, atliekant laisvės atėmimo bausmę kyla pavojus atsidurti panašaus pobūdžio problemų turinčių asmenų apsuptyje ir pasiduoti galimai neigiamai jų įtakai. Viena iš galimų problemų, vienijančių kalinius, yra **psichiką veikiančių medžiagų vartojimas bei priklausomybė nuo šių medžiagų**. Kaip rodo užsienio šalyse atlikti moksliniai tyrimai, piktnaudžiavimas psichiką veikiančiomis medžiagomis yra ganėtinai dažna kalinių problema. Pavyzdžiui, 2000 m. Didžiojoje Britanijoje atliktas D. Brooke ir bendraautorių tyrimas⁵⁶⁰ atskleidė, kad daugiau nei trečdaliui

⁵⁶⁰ Brooke D., Taylor C., Gunn J., Maden A. Substance misuse as a marker of vulnerability among male prisoners on remand // The British Journal of Psychiatry, 2000, 177 (3), p. 249.

tyrimo metu apklaustų suimtų asmenų (33,7 proc.) buvo būdingos piktnaudžiavimo alkoholiu arba narkotikais problemos. 2006 m. S. Fazel ir bendraautorių pristatyta apžvalga parodė, kad Didžiojoje Britanijoje piktnaudžiavimo ir priklausomybės nuo alkoholio problemos buvo būdingos 18–30 proc. kalinčių vyrų ir 10–24 proc. kalinčių moterų. Tuo tarpu piktnaudžiavimo ir priklausomybės nuo narkotikų problemos, anot apžvalgos autorių, buvo būdingos 10–48 proc. kalinčių vyrų ir net 30–60 proc. kalinčių moterų. Apžvalgos autoriai pažymi, kad **kalinčių asmenų populiacijoje priklausomybės ir piktnaudžiavimo psichiką veikiančiomis medžiagomis problemos yra kur kas dažnesnės nei bendrojoje populiacijoje**⁵⁶¹. Tai patvirtina ir 2013 m. Didžiojoje Britanijoje vykusios įkalinimų asmenų apklausos rezultatai, remiantis kuriais kaliniai buvo linkę dažniau vartoti alkoholį iki įkalinimo nei problemų su teisėsauga neturėję žmonės. Be to, šios apklausos rezultatai atskleidė, kad net 81 proc. joje dalyvavusių kalinių pripažino kada nors bandę vartoti narkotikus, o bendrojoje populiacijoje vartoti narkotikus yra bandę kur kas mažiau žmonių – 34 proc.⁵⁶².

Moksliniai tyrimai taip pat atskleidžia ir kitą svarbią tendenciją: piktnaudžiavimas psichiką veikiančiomis medžiagomis gali turėti įtakos tam, ar įkalintas asmuo ir vėl atsidurs teisėsaugos sistemos akiratyje. Kitaip tariant, priklausomybė nuo kai kurių psichiką veikiančių medžiagų ne tik turi neigiamos įtakos asmens sveikatai bei gerovei, bet ir **gali būti vienas iš kriminogeninių veiksnių, skatinančių asmenį nusikalsti**. A. Hakansson ir M. Berglung tyrimo rezultatai rodo, kad nusikalstamo elgesio recidyvą geriausiai prognozavo tokie veiksniai kaip heroino, amfetamino vartojimas, bet kokių švirkščiamųjų narkotikų vartojimas, taip pat kelių narkotikų vartojimas vienu metu⁵⁶³. Taip pat tyrimai rodo, kad pakartotinį nusikalstamą elgesį galima sieti ne tik su narkotikų, bet ir su alkoholio vartojimu. 2013 m. Didžiojoje Britanijoje vykdyta įkalinimų asmenų apklausa atskleidė, kad alkoholio vartojimas prieš įkalinimą sietinas su dažnesniu nusikalstamo elgesio recidyvu pirmaisiais metais po įkalinimo tiek vyrams, tiek moterims. Be to,

⁵⁶¹ Plačiau žr.: Fazel S., Bains P., Doll H. Substance abuse and dependence in prisoners: a systematic review // *Addiction*, 2006, 101 (2), p. 181–191.

⁵⁶² Light M., Grant E., Hopkins K. Gender differences in substance misuse and mental health amongst prisoners. Results from the Surveying Prisoner Crime Reduction (SPCR) longitudinal cohort study of prisoners. London: Ministry of Justice, 2013, p. 9–13. Prieiga per internetą: <http://www.antonio-casella.eu/archipsy/Light_2013.pdf>.

⁵⁶³ Håkansson A., Berglund M. Risk factors for criminal recidivism – a prospective follow-up study in prisoners with substance abuse // *BMC psychiatry*, 2012, 12 (1), p. 5.

šios apklausos rezultatai rodo, kad nuteistosios moterys, kurioms buvo būdingas besaikis alkoholio vartojimas iki įkalinimo, buvo dažniau linkusios pakartotinai nusikalsti nei tos moterys, kurios tokio pobūdžio problemų iki įkalinimo neturėjo⁵⁶⁴. Tikėtina, kad kada nors gyvenime patirti sunkumai dėl psichiką veikiančių medžiagų vartojimo didina atkryčio tikimybę, ypač asmeniui sugrįžus į tą pačią aplinką, kurioje jis gyveno iki laisvės atėmimo. Dėl to psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemų turintys kaliniai, šių problemų nesprendžiant, gali daug greičiau „paslysti“ išėję į laisvę.

Psichiką veikiančių medžiagų vartojimo ir nusikalstamo elgesio sąsajas patvirtina ir tyrimai, analizuojantys priklausomybės nuo psichiką veikiančių medžiagų gydymo įtaką asmens nusikalstamam elgesiui. Dar 1992 m. paskelbti tyrimo rezultatai atskleidė, kad dalyvavimas terapinės bendruomenės principais paremtoje programoje priklausomiems asmenims yra susijęs su mažesniu nusikalstamo elgesio recidyvu ateityje, be to, tokio pobūdžio priklausomybės gydymas įkalinimo įstaigoje yra efektyvesnis, palyginus su kitais galimais priklausomybės gydymo metodais⁵⁶⁵. Tuo tarpu 1999 m. paskelbti M. L. Hiller ir bendraautorių tyrimo rezultatai parodė, kad įkalinusių asmenų dalyvavimas 9 mėnesių trukmės terapinės bendruomenės tipo programoje yra reikšmingai susijęs su šių asmenų nusikalstamo elgesio mažėjimu, ypač tuo atveju, kai gydymas nuo priklausomybės tęsiamas laisvėje⁵⁶⁶. Be to, dalyvavimas terapinės bendruomenės programose siejamas su susilaikymu nuo narkotikų, tokio pobūdžio programose dalyvavę kaliniai ateityje rečiau suimami dėl naujų nusikaltimų⁵⁶⁷. Taigi tyrimai rodo, kad priklausomiems nuo psichiką veikiančių medžiagų įkalintiems asmenims gali būti taikomos ganėtinai efektyvios intervencijos, kurios ateityje padeda

⁵⁶⁴ Light M., Grant E., Hopkins K. Gender differences in substance misuse and mental health amongst prisoners. Results from the Surveying Prisoner Crime Reduction (SPCR) longitudinal cohort study of prisoners. London: Ministry of Justice, 2013, p. 10. Prieiga per internetą: <http://www.antonio-casella.eu/archipsy/Light_2013.pdf>.

⁵⁶⁵ Plačiau žr.: Wexler H. K., Falkin G. P., Lipton D. S., Rosenblum A. B. Outcome evaluation of a prison therapeutic community for substance abuse treatment // NIDA research monograph, 1992, 118, p. 156–175.

⁵⁶⁶ Plačiau žr.: Hiller M. L., Knight K., Simpson D. D. Prison-based substance abuse treatment, residential aftercare and recidivism // Addiction, 1999, 94 (6), p. 833–842.

⁵⁶⁷ Martin S. S., Butzin C. A., Saum C. A., Inciardi J. A. Three-year outcomes of therapeutic community treatment for drug-involved offenders in Delaware: From prison to work release to aftercare // The Prison Journal, 1999, 79 (3), p. 315; Inciardi J. A., Martin S. S., Butzin C. A. Five-year outcomes of therapeutic community treatment of drug-involved offenders after release from prison // NCCD news, 2004, Nr. 50 (1), p. 88.

valdyti jų nusikalstamo elgesio riziką, ypač tuo atveju, kai asmeniui išėjus į laisvę užtikrinamas gydymo tęstinumas.

Analizuojant Lietuvoje taikomų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų struktūrą, galima pastebėti, kad piktnaudžiavimas arba priklausomybė nuo psichiką veikiančių medžiagų yra vienas iš kriminogeninių veiksnių, į kurių privalu atsižvelgti, vertinant asmens riziką dar kartą nusikalsti. Pavyzdžiui, taikant teisės pažeidėjo vertinimo sistemą OASys, atsižvelgiama į tokius veiksnius kaip piktnaudžiavimas narkotikais ir alkoholiu. Be to, į asmeniui galimai būdingas psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemas atsižvelgiama ir vertinant pakartotinio smurtinio elgesio riziką HCR-20, SARA ir B-SAFER instrumentais, taip pat piktnaudžiavimas psichiką veikiančiomis medžiagomis yra svarbus veiksnys, vertinant asmens pakartotinio seksualinio smurto riziką SVR-20 instrumentu⁵⁶⁸. Taigi piktnaudžiavimas narkotikais arba alkoholiu padeda prognozuoti tiek bendrąjį, tiek specifinį nusikalstamą elgesį. Kadangi visos minėtos metodikos yra aprobuotos ir taikomos Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje, su kalinčiais asmenimis dirbantys specialistai kiekvienu atveju turi pasidomėti, ar asmuo neturi psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemų.

Taigi probleminis psichiką veikiančių medžiagų vartojimas bei priklausomybės, deja, yra labai aktualios įkalinimo įstaigose, be to, jos yra glaudžiai susijusios su tuo, ar žmogus ir vėl nusikals ateityje. Dėl šios priežasties įkalinimo įstaigose dirbantys specialistai turėtų kuo daugiau dėmesio skirti galimų priklausomybės ir piktnaudžiavimo psichiką veikiančiomis medžiagomis problemų **ankstyvam atpažinimui**. Asmeniui atvykus į įkalinimo įstaigą, turi būti atliekamas išsamus jo probleminių sričių įvertinimas, kurio metu gali būti taikomi **priklausomybės problemų turinčių asmenų atrankai** (angl. *screening*) skirti instrumentai⁵⁶⁹. Tokiu būdu atsirastų galimybė pačioje įkalinimo pradžioje pastebėti galimas piktnaudžiavimo ar priklausomybės nuo psichiką veikiančių medžiagų problemas ir kryptingai planuoti asmeniui reikalingą pagalbą. Remiantis R. H. Peters ir bendra-

⁵⁶⁸ Plačiau žr.: Čėsniėnė I., Laurinavičius A., Ustinavičiūtė L. Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos // Kriminologijos studijos, 2015, Nr. 3, p. 59–81.

⁵⁶⁹ Trumpi savarankiškai arba vertinančio specialisto pildomi klausimynai, padedantys atskirti psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemų turinčius asmenis nuo tokio pobūdžio problemų neturinčių asmenų (pvz., CAGE, AUDIT, MAST ir kt.). Tokio pobūdžio instrumentai nėra skirti psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemų diagnostikai, taip pat jie nerodo, kiek įsišaknijusi yra psichiką veikiančių medžiagų problema, tačiau padeda atrinkti tuos asmenis, kuriems galimai kyla sunkumų dėl psichiką veikiančių medžiagų vartojimo.

autorių 2000 m. atliktu tyrimu, priklausomybių ir piktnaudžiavimo psichiką veikiančiomis medžiagomis problemų turinčių asmenų atrankai skirti instrumentai ganėtinai tiksliai padeda atrinkti įkalintus asmenis, kuriems gali būti reikalinga pagalba sprendžiant psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemas⁵⁷⁰. Taigi priklausomų asmenų atrankos instrumentai yra ganėtinai patogi ir efektyvi priemonė, kuri palengvintų priklausomybės problemų atpažinimą asmeniui atvykus į įkalinimo įstaigą, todėl jie galėtų būti taikomi ir Lietuvos įkalinimo įstaigose.

17.6. PSICHIKĄ VEIKIANČIŲ MEDŽIAGŲ VARTOJIMO PAPLITIMAS LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE

2016 m. Kalėjimų departamento veiklos ataskaitoje⁵⁷¹ pažymima, kad 2016 m. priklausomų nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų nuteistųjų skaičius Lietuvos įkalinimo įstaigose siekė 843 (~13,4 proc. nuo vidutinio kalinčiųjų skaičiaus), taip pat pažymima, kad, lyginant su 2015 m., priklausomų nuteistųjų skaičius sumažėjo 108 asmenimis. Tiesa, priklausomų nuteistųjų skaičius buvo nustatomas, atsižvelgiant į tai, ar asmeniui buvo diagnozuoti psichikos ir elgesio sutrikimai vartojant narkotines ar psichotropines medžiagas, tad iš tikrųjų tokio pobūdžio problemų turinčių nuteistųjų gali būti kur kas daugiau. Be to, ataskaitoje pažymima, kad, lyginant su 2015 m., stebimas nuteistųjų skaičiaus mažėjimas, tad atitinkamai galėjo mažėti ir priklausomų nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų asmenų skaičius.

2018 m. Kalėjimų departamento parengtoje Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos ataskaitoje⁵⁷² pažymima, kad 2018 m. už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis neturint tikslo jas platinti laisvės atėmimo bausmes atlikinėjo 189 asmenys, o už tokio pat pobūdžio veikas turint tikslą platinti narkotines ar psichotropines medžiagas buvo įkalinti 607 asmenys

⁵⁷⁰ Plačiau žr.: *Peters R. H., Greenbaum P. E., Steinberg M. L., Carter C. R., Ortiz M. M., Fry B. C., Valle S. K.* Effectiveness of screening instruments in detecting substance use disorders among prisoners // *Journal of Substance Abuse Treatment*, 2000, 18 (4), p. 349–358.

⁵⁷¹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2016 metų veiklos ataskaita, p. 6. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.

⁵⁷² *Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Veiklos organizavimo skyrius.* Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos ataskaita, 2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.

(žr. taip pat šios monografijos *1 skyrių*). Pažymėtina, kad narkotinių ar psichotropinių medžiagų vartojimo problemų turintys asmenys gali būti nuteisti ne tik už nusikalstamas veikas, numatytas LR BK 259 ir 260 straipsniuose, bet ir už kitokio pobūdžio nusikaltimus (pvz., vagystes, plėšimus, smurtinio pobūdžio nusikaltimus ir kt.), tad labai sunku numatyti, kiek įkalintų asmenų iš tikrųjų **turi priklausomybės nuo narkotikų problemų**.

Tenka pažymėti, kad Kalėjų departamento pateiktose ataskaitose nepateikiama konkrečių duomenų apie asmenis, priklausomus nuo alkoholio, tad šiuo metu, remiantis oficialiai pateikiamais duomenimis, sunku įvertinti, kiek alkoholio vartojimo problemos yra paplitusios įkalinimo įstaigose. Tiesa, atskirų įkalinimo įstaigų veiklos ataskaitose (pvz., Alytaus, Vilniaus, Marijampolės pataisos namų) nurodomas iš nuteistųjų paimtų **alkoholinių gėrimų bei alkoholio raugo kiekis**, taip pat drausminių nuobaudų, skirtų už alkoholio vartojimą, skaičius, tai liudija, jog alkoholio vartojimo problemos įkalinimo įstaigose išlieka ganėtinai aktualios. Taigi galima kelti prielaidą, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose, kaip ir užsienyje, dalis bausmę atliekančių asmenų turi problemų dėl piktnaudžiavimo alkoholiu ar narkotikais.

Psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemų aktualumą iš dalies gali padėti atskleisti ir CPT 2012 m. lapkričio 27 d. – gruodžio 4 d. vizito Lietuvos įkalinimo įstaigose ataskaita. Remiantis ja, **2012 m. itin ryškios narkotinių medžiagų vartojimo problemos buvo pastebėtos Alytaus pataisos namuose**, kur, anot įstaigose dirbančių sveikatos priežiūros specialistų, 2011 m. apie 60 proc. nuteistųjų vartojo narkotikus, didelė dalis – švirkščiamuosius. Taip pat CPT ataskaitoje buvo akcentuota narkotinių medžiagų platinimo problema Alytaus pataisos namuose⁵⁷³. Galima pastebėti, kad Alytaus pataisos namai išlieka itin problemine įstaiga narkotikų vartojimo klausimu, kadangi būtent čia dominuoja narkotikų vartojimo, platinimo bei ŽIV problemos. CPT į didelę narkotikų vartojimo mastą Lietuvos įkalinimo įstaigoje ir su tuo susijusias gydymo problemas atkreipė dėmesį ir vėlesnių vizitų metu⁵⁷⁴.

⁵⁷³ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and inhuman or degrading treatment or punishment (CPT) from 27 November to 4 December 2012. CPT/inf (2014) 18, p. 31.

⁵⁷⁴ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>>; *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018. CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/168095212f>>.

Apibendrinant galima teigti, kad tikruosius alkoholio ir narkotikų vartojimo mastus pataisos įstaigose pamatuoti yra ganėtinai sudėtinga, kadangi jų vartojimas laisvės atėmimo metu griežtai draudžiamas ir kalinių kruopščiai slepiamas. Šiuo metu ypač trūksta psichiką veikiančių medžiagų vartojimo tendencijas nagrinėjančių mokslinių tyrimų, anoniminių kalinių apklausų. Panašu, kad narkotikų ir alkoholio vartojimas pataisos įstaigose yra „**nepatogi**“ tema, kadangi ji itin lakoniškai apžvelgiama ir Kalėjimų departamento, ir pataisos įstaigų oficialiose ataskaitose.

17.7. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Atlikto tyrimo metu buvo bandoma nustatyti, kiek Lietuvos įkalinimo įstaigose yra paplitusi psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problema. Tyrimo dalyvių teirautasi, kokį vaidmenį įstaigoje, kur jie atlieka bausmę, turi narkotikai. Atsakydami į šį klausimą, dalyviai žymėdavo atsakymą pagal skalę nuo 1 iki 6, kur 1 reiškė „jokio vaidmens“, o 6 – „svarbų vaidmenį“. Apskaičiavus nuteistųjų atsakymų vidurkius skirtingose įkalinimo įstaigose, paaiškėjo, kad, **nuteistųjų manymu, narkotikų vartojimo problema buvo ganėtinai ryški Alytaus pataisos namuose, o mažiausiai problemų dėl narkotikų vartojimo buvo Vilniaus pataisos namuose (Sniego g.)** (žr. 50 lentelę). Taigi nuteistųjų atsakymai iš esmės

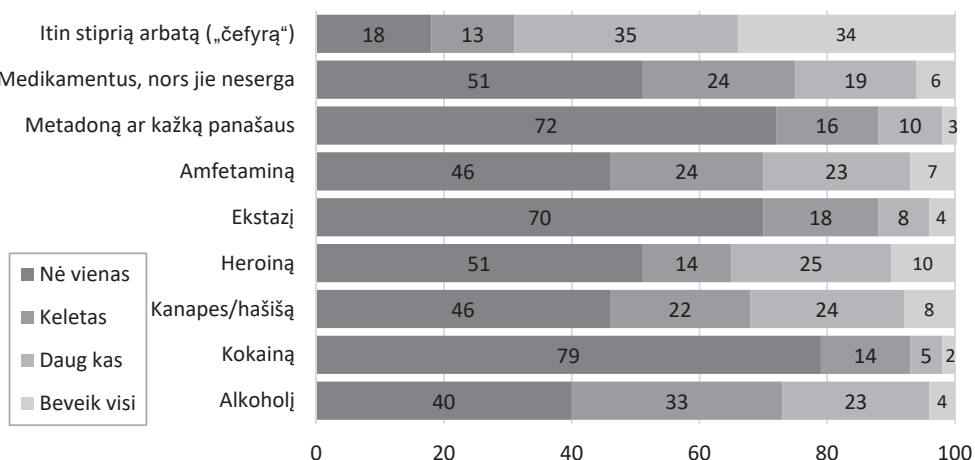
50 lentelė. Kokį vaidmenį įstaigos kasdienybėje turi narkotikai? (nuteistųjų vertinimo vidurkiai skirtingose įkalinimo įstaigose; N=630)

Pataisos įstaiga	Vertinimo vidurkis
Alytaus PN	4,82
Panevėžio PN	2,99
Vilniaus PN	4,04
Kybartų PN	4
Pravieniškių PN (1 sektorius)	3,05
Pravieniškių PN (2 sektorius)	3,45
Pravieniškių PN (3 sektorius)	2,82
Marijampolės PN	3,69
Vilniaus PN (Sniego g.)	1,92
Lukiškių TI-K	2,37
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	2,25
LAVL	4,14
Pravieniškių AK ir besargybiai	2,64

patvirtino CPT 2012 m. vizito ataskaitoje pateikiamą informaciją (vėlesni vizitai buvo po apklausos atlikimo) apie tai, kad Alytaus pataisos namuose narkotikų vartojimo problema yra ganėtinai dažna. Pažymėtina, kad, remiantis nuteistųjų vertinimais, narkotikų vartojimo problemos daugiau ar mažiau yra būdingos visoms Lietuvos įkalinimo įstaigoms.

Taip pat šio tyrimo metu nuteistųjų buvo klausama, ar jie žino psichiką veikiančias medžiagas vartojančių asmenų įstaigoje, kur jie atlieka bausmę. Nuteistųjų atsakymai atskleidžia, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose ganėtinai dažnai vartojamas vadinamasis **čefyras (itin stipri arbata)**, kadangi net **du trečdaliai tyrimo dalyvių manė, jog ši medžiaga vartojama dažnai**. Viena vertus, įkalinimo įstaigose nėra draudžiamas itin stiprios arbatos vartojimas, kita vertus, remiantis šio tyrimo rezultatais, panašu, kad stipri arbata yra ganėtinai populiari svaiginimosi priemonė, kuri gali sukelti priklausomybę taip pat kaip ir kitos psichiką veikiančios medžiagos. Todėl, kalbant apie psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemas įkalinimo įstaigose, svarbu teikti pagalbą ne tik alkoholį bei narkotikus vartojantiems asmenims, bet ir atkreipti dėmesį į vadinamojo čefyro vartotojus.

Tyrimo rezultatai taip pat atskleidė, kad maždaug trečdalis nuteistųjų manė, jog įkalinimo įstaigoje, kur jie atlieka bausmę, dažnai vartojamas heroinas bei kanapės (žr. 71 pav.). Be to, maždaug trečdalis tyrimo dalyvių manė, kad įstaigoje, kur jie atlieka bausmę, **dažnai vartojamas alkoholis**. Nors, nuteistųjų teigimu, kitos psichiką veikiančios medžiagos įstaigose buvo vartojamos rečiau, tenka pa-

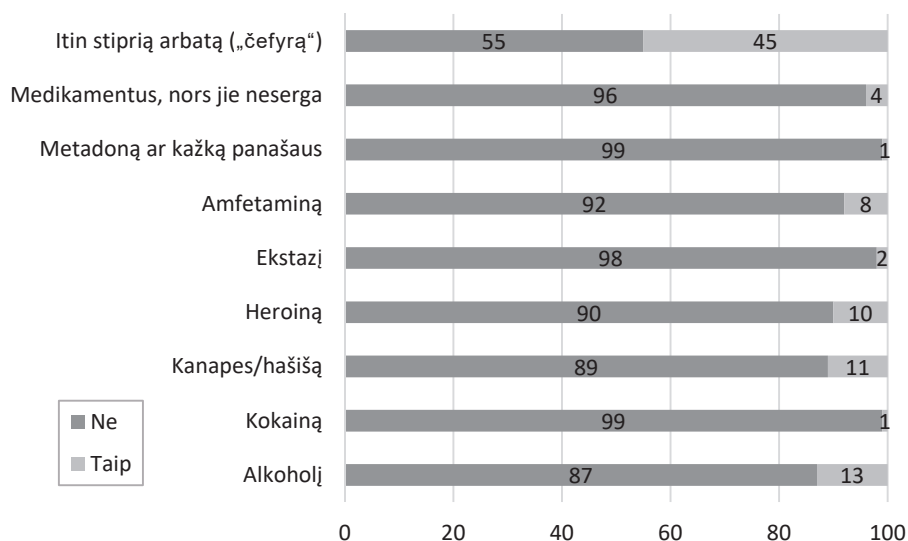

71 pav. Ar žinote nuteistųjų, kurie įstaigoje vartoja šias medžiagas? (proc., N=358–587)

stebėti, kad įkalinimo įstaigose yra ir nelegalaus metadono, amfetamino, ekstazio bei kokaino vartotojų. Svarbu pažymėti, kad šio tyrimo rezultatai atskleidžia kur kas didesnius narkotikų vartojimo mastus, nei yra nurodoma Kalėjimų departamento oficialiose ataskaitose.

Tyrimo metu nuteistųjų taip pat teirautasi, ar jie patys baudmės atlikimo metu vartoja kokias nors psichiką veikiančias medžiagas. Rezultatai rodo, kad, kalbėdami apie savo santykį su psichiką veikiančiomis medžiagomis, **didelė dalis (net 44,8 proc.) nuteistųjų pripažino vartojantys čefyrą, 13,3 proc. teigė įkalinimo įstaigoje vartojantys alkoholį, apie 10 proc. – kanapes bei heroiną** (žr. 72 pav.). Taigi, atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, galima kelti prielaidą, kad būtent šių medžiagų vartojimo prevencija būtų aktualiausia, norint spręsti psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemas įkalinimo įstaigose.

72 pav. Ar Jūs pats(-i) čia įstaigoje vartojate? (proc., N=57–648)

Palyginus vyrų ir moterų atsakymus dėl psichiką veikiančių medžiagų vartojimo, išryškėjo keli statistiškai reikšmingi skirtumai: **įkalinti vyrai dažniau nei moterys vartoja alkoholį bei itin stiprią arbatą (čefyrą), o įkalintos moterys dažniau nei vyrai vartoja metadoną** (žr. 51 lentelę). Be to, paaiškėjo, kad šiame tyrime dalyvavusios moterys dažniau nei vyrai įkalinimo įstaigoje vartoja heroiną bei medikamentus be gydytojo paskyrimo (visgi šie skirtumai nebuvo statistiškai

reikšmingi). Šie rezultatai rodo, kad įkalintos moterys rečiau griebiasi alkoholio, tačiau joms dažniau gali būti būdingos švirkščiamųjų narkotikų vartojimo problemos, visgi, norint patvirtinti šią prielaidą, reikėtų išsamesnio tyrimo psichiką veikiančių medžiagų vartojimo tema.

51 lentelė. Ar Jūs pats(-i) čia įstaigoje vartojate? (vyrų ir moterų teigiami atsakymai; N=580–648)

	Vyrai	Moterys	χ^2	P
Alkoholį	14,8	3,7	7,63	0,006
Kokainą	1	0	0,7	0,402
Kanapes	11,4	6,3	1,94	0,164
Heroiną	9	16	3,22	0,073
Ekstazį	2,1	1,3	0,24	0,626
Metadona	1	4,2	4,7	0,03
Amfetaminą	8,6	6,3	0,49	0,485
Medikamentus, nors neserga	3,9	5,4	0,37	0,545
Itin stiprią arbatą (čefyrą)	47,7	25	15,23	0,0001

Siūlymai:

1. Atsižvelgiant į tai, kad, šio tyrimo duomenimis, psichiką veikiančias medžiagas vartojančių kalinių yra daugiau, nei nurodoma Kalėjimų departamento oficialiose ataskaitose, tikslinga skirti daugiau dėmesio šių problemų atpažinimui baismės pradžioje. Šiam tikslui gali būti naudojami priklausomų nuo psichiką veikiančių medžiagų asmenų atrankai (angl. *screening*) skirti instrumentai, taip pat, atliekant nusikalstamo elgesio rizikos įvertinimą, atidžiau turėtų būti vertinami visi turimi duomenys apie nuteistojo santykį su psichiką veikiančiomis medžiagomis (teismo nuosprendyje pateikta informacija, praeityje padarytų administracinių nusižengimų pobūdis ir kt.).
2. Daugiausia dėmesio psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijai turėtų būti skiriama tose įstaigose, kur, nuteistųjų teigimu, narkotikai turi didžiausią vaidmenį (Alytaus pataisos namuose, Laisvės atėmimo vietų ligoninėje ir Vilniaus pataisos namuose).

17.8. LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE PRIKLAUSOMIEMS ASMENIMS SIŪLomos INTERVENCIJOS

Kadangi piktnaudžiavimo psichiką veikiančiomis medžiagomis problemos yra vienas iš galimų kriminogeninių veiksnių, skatinančių nusikalsti, svarbu aptarti esamas priklausomybių gydymo galimybes Lietuvos įkalinimo įstaigose. Remiantis LR BVK 175 straipsnio 1 dalimi, **priklausomybės ligomis sergantys nuteistieji jų rašytiniu prašymu gali būti gydomi nuo šių ligų laisvės atėmimo bausmės metu**. Tuo tarpu Priklausomybės ligomis sergančių nuteistųjų gydymo laisvės atėmimo vietose tvarkoje⁵⁷⁵ teigiama, kad **priklausomybės ligų gydymui įkalinimo įstaigose gali būti steigiamas reabilitacijos centras**, kur gydymui gali būti taikoma ambulatorinė detoksikacija, palaikomasis gydymas, pacientų psichologinis konsultavimas, esant poreikiui, besigydančiam asmeniui gali būti teikiama socialinė parama ir kitokio pobūdžio pagalba. Čia pat išskiriami keturi reabilitacijos proceso etapai:

1. ikireabilitacinis (vykdomas pataisos įstaigoje, jo metu asmuo skatinamas atsisakyti psichiką veikiančių medžiagų vartojimo);
2. aktyvios terapinės intervencijos (vykdomas reabilitacijos centre);
3. atsparios remisijos formavimo (jo metu stabilizuojama asmens būklė, šis etapas taip pat vykdomas reabilitacijos centre);
4. antirecidyvines ir palaikomosios terapijos (vykdomas bendroje su kitais psichiką veikiančių medžiagų nevartojančiais asmenimis aplinkoje, gali būti vykdomas lygtinio paleidimo metu arba atlikus laisvės atėmimo bausmę).

Taigi, remiantis galiojančiais teisės aktais, kalinimo metu išryškėjus priklausomybės nuo psichiką veikiančių medžiagų problemoms, asmeniui sutikus, gali būti pradėtas reabilitacijos procesas, kuris gali būti tęsiamas ir išėjus į laisvę. Pasidomėjus, kaip priklausomų asmenų reabilitacijos procesas įgyvendinamas praktiškai, paaiškėjo, kad šiuo metu **ilgalaikės reabilitacijos centrai veikia ke-turiuose įkalinimo įstaigose**, taip pat vienoje iš įkalinimo įstaigų yra įsteigtas dienos centras priklausomiems asmenims⁵⁷⁶. Be to, remiantis Lietuvos pataisos

⁵⁷⁵ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas Nr. 118/V-234 „Dėl priklausomybės ligomis sergančių nuteistųjų gydymo laisvės atėmimo vietose tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1801.

⁵⁷⁶ *European monitoring centre for drugs and drug addiction, Drug, tobacco and alcohol control department*. Country drug report 2017 – Lithuania, p. 14. Prieiga per internetą: <http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/4518/TD0616152ENN.pdf_en>.

įstaigų pateikiamomis ataskaitomis, daugelyje įstaigų vykdoma **Priklausomų nuo psichiką veikiančių medžiagų asmenų reabilitacijos programa**, kuri buvo aprobuota 2012 m. birželio 25 d. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu⁵⁷⁷. Taip pat septyniose Lietuvos įkalinimo įstaigose vyksta **anoniminių alkoholikų ir anoniminių narkomanų savitarpio pagalbos grupių susirinkimai**, kuriuose dirbama Minesotos 12 žingsnių programos principais⁵⁷⁸, prie darbo su priklausomais kaliniais prisideda ir pataiso įstaigų partneriai (pvz., labdaros ir paramos fondas „Garstyčios grūdai“, VšĮ „Naujas gyvenimas“ ir kt.). Taigi, deja, ne visos Lietuvos įkalinimo įstaigos siūlo kaliniams pradėti priklausomybių gydymą reabilitacijos centre bausmės metu. Be to, šiuo metu **nėra sukurta jokio mechanizmo, padėsiančio užtikrinti gydymo tęstinumą išėjus į laisvę**. Tolimesnio gydymo klausimą įkalinimo įstaigos sprendžia skirtingai – bendradarbiaudamos su socialiniais partneriais, probacijos tarnybomis, tačiau nuoseklios praktikos šiuo klausimu šiuo metu nėra.

Kadangi tam tikros priklausomybių gydymo paslaugos Lietuvos įkalinimo įstaigose yra prieinamos, kyla klausimas, kiek plačiai jos yra taikomos. Remiantis Kalėjimų departamento 2016 m. veiklos ataskaita, 2016 m. tikslinė resocializacija ir medicininės paslaugos įkalinimo įstaigų reabilitacijos centruose buvo taikomos **68 priklausomybės ligomis sergantiems asmenims** (planuota reikšmė 2016 m. – 40 asmenų). Atsižvelgiant į Kalėjimų departamento pateiktą informaciją apie priklausomų nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų nuteistųjų skaičių, kuris 2016 m. siekė 843 (o faktiškai galėjo būti ir didesnis), kyla klausimas, **kodėl tikslines priklausomybių gydymo paslaugas planuojama teikti tokiam nedideliame įkalinimų asmenų skaičiui**. Nors pripažįstama, kad psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemos yra ganėtinai aktualios Lietuvos įkalinimo įstaigose, jų vartojimas siejamas su ŽIV/AIDS plitimu, įkalinimo įstaigose nuolat fiksuojami su psichiką veikiančių medžiagų vartojimu susiję drausmės pažeidimai, o galiojantys teisės aktai numato tam tikras galimybes gydyti priklausomybės ligas įkalinimo įstaigose, panašu, kad psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemų sprendimui įkalinimo įstaigose vis dar **nėra skiriama pakankamai dėmesio bei lėšų**.

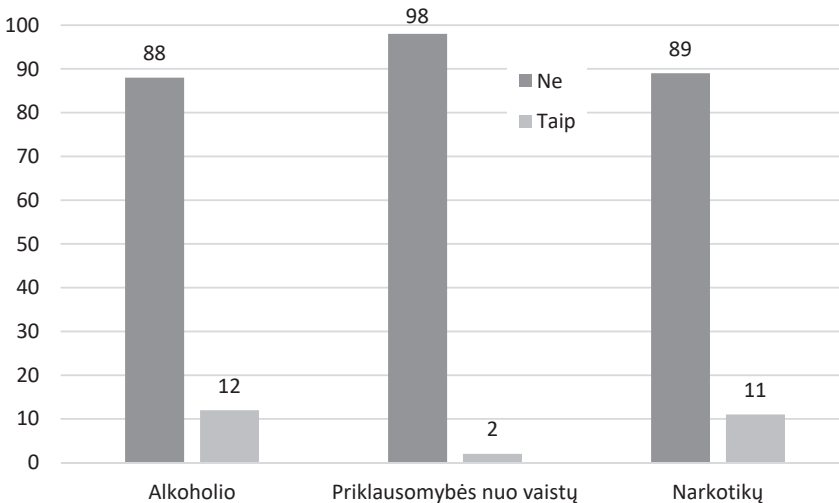
⁵⁷⁷ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-211 „Dėl nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo“, priimtas 2012 m. birželio 25 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 72–3770.

⁵⁷⁸ Ten pat, p. 14.

Sprendžiant šią problemą, svarbu įvertinti, kad psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemos neretai yra vienas svarbiausių **kriminogeninių veiksnių**, skatinančių asmenį nusikalsti, todėl, siekiant padėti įkalintiems asmenims grįžti į visuomenę, priklausomybių ir piktnaudžiavimo psichiką veikiančiomis medžiagomis problemos įkalinimo įstaigose negali būti sprendžiamos atmestinais. Padedant nuteistiesiems atsisakyti psichiką veikiančių medžiagų vartojimo, įkalinimo pradžioje pataisos įstaigose galėtų būti atliekami jau minėti priklausomų asmenų atrankos (angl. *screening*) tyrimai, o išryškėjus psichiką veikiančių medžiagų vartojimo problemoms, siūlomos asmeniui tinkamos gydymosi priemonės (reabilitacijos centro paslaugos, dalyvavimas savitarpio pagalbos grupėse, psichokorekcinėse programose ir kt.). Galiausiai, be galo svarbu skatinti reabilitacijos centrų kūrimą įkalinimo įstaigose, taip pat užtikrinti pagalbos tęstinumą laisvės atėmimo bausmei pasibaigus, priklausomam asmeniui dar esant įkalinimo įstaigoje tikslinga užmegzti ryšius su laisvėje pagalbą teikiančiomis organizacijomis.

17.9. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Šio tyrimo metu dalyvių buvo klausiama, ar jiems kada nors yra tekę gydytis nuo alkoholio, vaistų bei narkotikų priklausomybės. Nuteistųjų atsakymai atskleidė, kad **nuo šių priklausomybių yra gydęsi nedaug tyrimo dalyvių** (žr. 73 pav.). Tokie rezultatai galimai rodo, kad didelė dalis įkalintų asmenų nėra linkę kreiptis

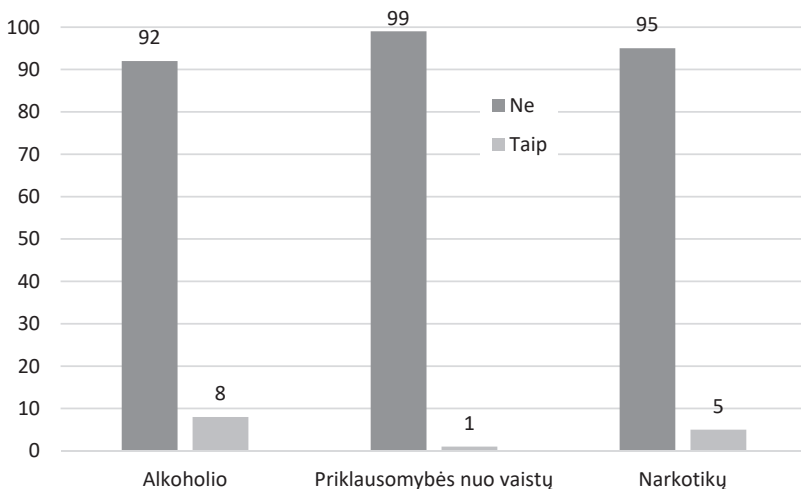

73 pav. Ar kada nors gydėtės dėl šių dalykų sukeltų problemų? (proc., N=610–648)

pagalbos dėl priklausomybių, galimai stokoja motyvacijos gydytis, tačiau taip pat galima kelti prielaidą, kad daugelis tyrimo dalyvių niekada nesigydė nuo priklausomybių, kadangi jiems nebuvo prieinama specialistų pagalba.

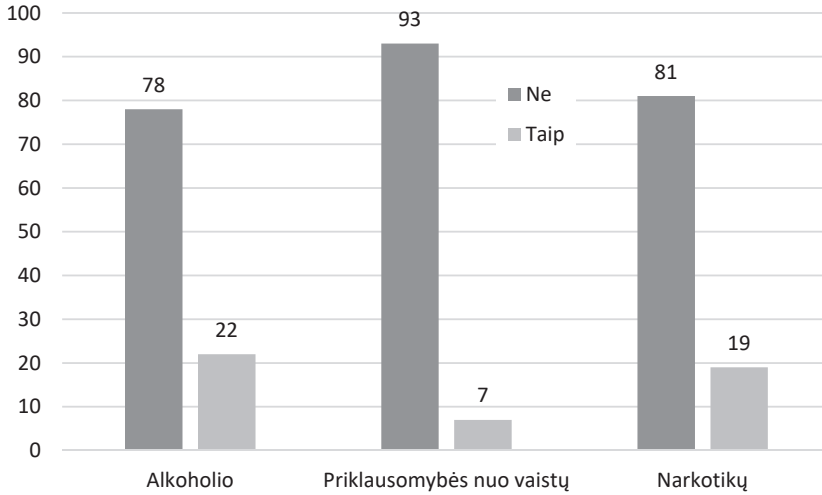
Pasiteiravus, ar tyrimo dalyviai gydosisi nuo priklausomybių įkalinimo įstaigoje, kur jie atlieka bausmę, paaiškėjo, kad nuo tokio pobūdžio problemų įkalinimo įstaigose gydosisi labai nedidelis nuteistųjų skaičius (žr. 74 pav.), nors anksčiau pateikti rezultatai, apžvelgiantys alkoholio bei narkotikų vartojimo tendencijas, rodo, kad alkoholių bei narkotikus vartojančių nuteistųjų yra daugiau nei besigydančių nuo šių problemų. Tai gali reikšti, kad dalis vartojimo problemų turinčių nuteistųjų šių **problemų nepripažįsta bei stokoja motyvacijos jas spręsti**, tačiau taip pat galima kelti prielaidą, kad priklausomybių bei vartojimo problemų turintiems kaliniams **ne visada yra prieinamas jiems reikalingas gydymas**. Pažymėtina, kad nuo priklausomybės ligų besigydančių vyrų ir moterų skaičius skyrėsi nereikšmingai. Kadangi šio tyrimo rezultatai rodo, kad dalies nuteistųjų vartojimo problemos nėra sprendžiamos įkalinimo įstaigose, tenka pripažinti, kad šie žmonės galimai negauna ir jokios tęstinės pagalbos išėję į laisvę. Tokiu būdu, atliekant laisvės atėmimo bausmę, dalies nuteistųjų vartojimo problemos lieka neišspręstos ir gali paskatinti juos naujai nusikalsti išėjus į laisvę.

Šio tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad gydytis nuo įvairaus pobūdžio priklausomybių norėjo kur kas daugiau nuteistųjų, nei tyrimo metu buvo gydomi įkalinimo įstaigose. Remiantis nuteistųjų pateiktais atsakymais, **nuo priklausomo-**

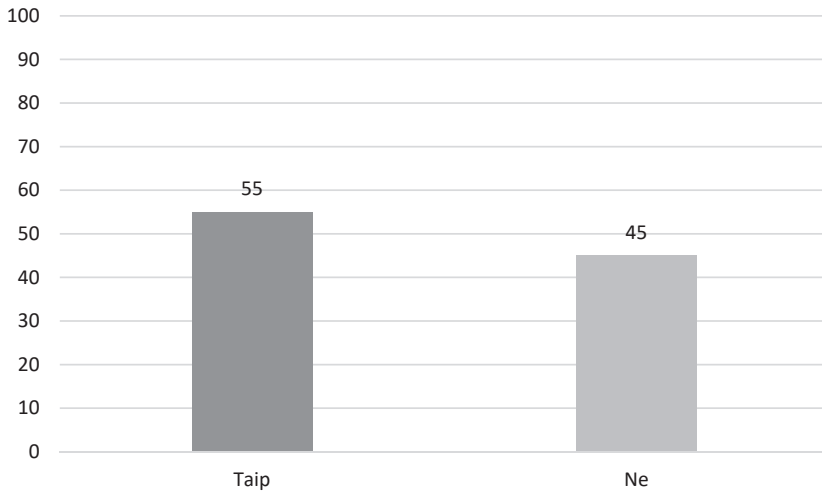

74 pav. Ar čia įstaigoje gydotės dėl šių dalykų sukeltų problemų? (proc., N=612–649)

mybės alkoholiui bei narkotikams norėjo gydytis apie penktadalį tyrimo dalyvių (žr. 75 pav.). Rezultatai rodo, kad nuteistųjų, norinčių gydytis nuo priklausomybės ligų, yra kur kas daugiau nei gaunančių tokio pobūdžio gydymą. Be to, šio tyrimo rezultatai rodo, kad daugiau nei pusė nuteistųjų, kurie norėtų gydytis nuo priklausomybės ligų, bandė įkalinimo įstaigoje gauti tokį gydymą (žr. 76 pav.).

75 pav. Ar norėtumėte gydytis dėl šių dalykų sukeltų problemų? (proc., N=575–618)

76 pav. Jei taip, ar bandėte gauti tokį gydymą? (proc., N=211)

Taigi galima teigti, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose šiuo metu **veikiančių reabilitacijos centrų bei priklausomybių srityje dirbančių specialistų nepakanka**, norint užtikrinti priklausomybės ligų gydymą visiems jo norintiems kaliniams.

Siūlymai:

1. Atsižvelgiant į tai, kad priklausomybės ligų gydymas daliai jo siekiančių nuteistųjų nėra prieinamas, reikėtų plėsti Lietuvos įkalinimo įstaigose veikiančių reabilitacijos centrų tinklą bei steigti papildomus priklausomybės ligų specialistų etatus.
2. Siekiant suteikti pagalbą priklausomybės ar vartojimo problemų turintiems kaliniams tiek įstaigoje, tiek pasibaigus bausmei, siūlytina aktyviau bendradarbiauti su jiems reikalingą pagalbą teikiančiais socialiniais partneriais (anoniminių alkoholikų bei narkomanų, reabilitacijos, priklausomybės ligų centrų atstovais ir kt.).

17.10. SAVĖS ŽALOJIMO IR SAVIŽUDYBIŲ PROBLEMOS LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE IR JŲ PREVENCIJA

Kalbant apie įkalinimų asmenų sveikatą, negalima pamiršti ir įkalinimo įstaigose itin aktualių psichikos sveikatos problemų bei su jomis glaudžiai susijusio savęs žalojimo. 2016 m. Kalėjimų departamento veiklos ataskaitoje nėra pateikiama duomenų apie savęs žalojimo atvejų skaičių įkalinimo įstaigose, tačiau atskirų įkalinimo įstaigų veiklos ataskaitos atskleidžia, kad ši problema išlieka ganėtinai aktuali (pvz., 2015 m. pirmąjį pusmetį Alytaus pataisos namuose buvo užfiksuoti 42 savęs žalojimo atvejai, Panevėžio pataisos namuose 2015 m. užfiksuotas 21 savęs žalojimo atvejis, o Vilniaus pataisos namuose 2017 m. nuteistiesiems suteiktos 399 prevencinės ir postvencinės konsultacijos dėl psichologinių krizių, savižudybių ir tyčinio savęs žalojimo).

Lietuvos mokslininkai ne kartą bandė nagrinėti savęs žalojimo problemas įkalinimo įstaigose ir atskleisti galimus tokio kalinių elgesio motyvus. Pavyzdžiui, 2010 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose atliktas tyrimas atskleidė, kad save žaloti labiau buvo linkę jauni, žemesnį išsilavinimą turintys asmenys, dažnai nuteisti už sunkius, smurtinio pobūdžio nusikaltimus, turintys priklausomybių problemų⁵⁷⁹.

⁵⁷⁹ Stanionytė V., Zajančauskaitė-Staskevičienė L. Linkusių save žaloti ir savęs nežalojusių įkalinimų asmenų emocinės būsenos įverčių palyginimas // International journal of psychology: a biopsychosocial approach, 2010, Vol. 7, p. 111.

Be to, šio tyrimo rezultatai parodė, kad save žaloję įkalinti asmenys pasižymi didesniu depresiškumu bei jaučia stipresnį nerimą nei tie asmenys, kurie niekada nebandė žalotis įkalinimo įstaigoje. Svarbu pažymėti, kad, tyrimo duomenimis, suimti asmenys pasižymėjo didesniu depresiškumu bei stipresniu nerimu nei nuteisti asmenys⁵⁸⁰. Tuo tarpu 2013 m. Lietuvoje atliktas tyrimas atskleidė, kad save žaloję nuteistieji pasižymi žemesne vidine darna bei savigarba nei tie nuteistieji, kurie nėra savęs žaloję⁵⁸¹. Galiausiai 2009 m. R. Bandzevičienės ir M. Tamulevičienės tyrimas⁵⁸² atskleidė ir kitokios svarbios informacijos apie savęs žalojimo reiškinį Lietuvos įkalinimo įstaigose. Šiame tyrime dalyvavusių įkalintų asmenų apklausa atskleidė įvairialypius savęs žalojimo motyvus: artimųjų ilgesys, nepasitenkinimas kalinimo sąlygomis, nuteistųjų suvokiamas pareigūnų abejingumas ir kt. Taigi, galima kelti prielaidą, kad įkalinti asmenys gali imtis savęs žalojimo, siekdami tokiu būdu **išspręsti jiems kylančias problemas ir galimai stokodami kitokių problemų sprendimo įgūdžių**. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad daugiau nei trečdalis šiame tyrime dalyvavusių nuteistųjų teigė, kad pagrindinis savęs žalojimo motyvas buvo noras nusižudyti, taigi **dalis nuteistųjų savęs žalojimo atvejų gali signalizuoti apie rimtus savižudiškus ketinimus**.

Apibendrinant Lietuvoje atliktų tyrimų duomenis, galima teigti, kad **savęs žalojimas neturėtų būti siejamas vien su manipuliacinio pobūdžio elgesiu**, kadangi už šio reiškinio gali slypėti gilesnės nuteistų ir suimtų asmenų psichologinės problemos bei kitokie įvairialypiai motyvai. Be to, ypatingą dėmesį derėtų skirti suimtiems asmenims, kadangi ši įkalintų asmenų grupė gali būti labiau pažeidžiama emociškai. Galiausiai, kalbant apie savęs žalojimą, svarbu prisiminti, jog dalis save žalojančių asmenų gali išties turėti savižudiškų ketinimų, todėl **į savęs žalojimo atvejus būtina reaguoti operatyviai ir užtikrinti save žalojančioms asmenims savalaikę psichologinę pagalbą**.

Kalinčių asmenų psichikos sveikatos būklę svarbu aptarti ir dėl kitos ne mažiau rimtos problemos – savižudybių. Remiantis 2009 m. publikuotu amerikiečių mokslininkų tyrimu, **savižudybės įkalinimo įstaigose įvykdomos dažniau nei**

⁵⁸⁰ Ten pat, p. 126.

⁵⁸¹ *Zajančkauskaitė-Staskevičienė L., Pūkė Ž.* Save žalojusią ir savęs nežalojusią nuteistųjų vidinės darnos ir savigarbos ypatumai // Socialinis darbas. Patirtis ir metodai, 2013, Nr. 11 (1), p. 190.

⁵⁸² Plačiau žr.: *Bandzevičienė R., Tamulevičienė M.* Tyčinio savęs žalojimo reiškiniai pataisos įstaigose // Socialinis darbas, 2009, 8 (1), p. 112–123.

bendrojoje populiacijoje (t. y. tarp laisvėje esančių žmonių)⁵⁸³. Tai, viena vertus, gali būti susiję su kalinčių asmenų socialinėmis bei psichologinėmis problemomis, bet, kita vertus, gali sietis ir su nepalankia atmosfera įkalinimo įstaigose. Savižudybių problemos aktualumą įkalinimo įstaigose taip pat rodo ir jau minėtas faktas, kad dalis save žalojančių kalinių pripažįsta, kad pagrindinis savižalos motyvas buvo noras nusižudyti. Be to, kadangi suėmimo metu, taip pat ir atliekant laisvės atėmimo bausmę, įkalinimo įstaigose gali susidurti su begale iššūkių ir krizinių išgyvenimų, be galo svarbu atkreipti dėmesį į asmens psichologinę būklę kalinimo metu. Kaip rodo 2004 m. Jungtinėje Karalystėje atlikto tyrimo rezultatai, **net trečdalis savižudybių įvyksta per pirmąsias septynias paras įkalinimo įstaigoje, dešimtadalis – per pirmąsias 24 val.** Ankstyvos savižudybės (t. y. įvykdomos pačioje laisvės atėmimo bausmės ar suėmimo pradžioje) buvo labiau būdingos asmenims, priklausomiems nuo narkotikų. Be to, didelė dalis nusižudžiusių nuteistųjų turėjo tam tikrų psichikos sveikatos problemų (itin dažnos buvo priklausomybės nuo psichiką veikiančių medžiagų, kiek retesni – nuotaikos bei asmenybės sutrikimai)⁵⁸⁴. Šio tyrimo rezultatai patvirtina, kad **savižudybės rizika turėtų būti vertinama kuo greičiau po asmens atvykimo į įkalinimo įstaigą**, o esant poreikiui, asmeniui turėtų būti teikiama skubi psichikos sveikatos specialistų pagalba.

Taigi, galvojant apie savęs žalojimo ir savižudybių prevenciją, pirmiausia, asmeniui atvykus į įkalinimo įstaigą, turėtų būti įvertinama jo rizika žalotis arba pakelti prieš save ranką. Analizuojant užsienio kolegų praktiką, galima pastebėti, kad šiam tikslui įkalinimo įstaigose taikomos specialiai sukurtos metodikos. Pavyzdžiui, neretai taikoma Beck'o nevilties skalė (angl. *Beck's Hopelessness Scale*), taip pat specifiskai įkalintiems asmenims buvo sukurtas ne vienas instrumentas, padedantis patikimai atskirti asmenis, pasižyminčius savižudybės ir savęs žalojimo rizika, nuo asmenų, kuriems tokio pobūdžio rizika nėra būdinga (pvz., Jungtinėje Karalystėje sukurtas SCOPE – angl. *Suicide Concerns for Offenders in Prison Environment* arba Kanados mokslininkų sukurtas DHS – angl. *Depression, Hopelessness*

⁵⁸³ Baillargeon J., Penn J. V., Thomas C. R., Temple J. R., Baillargeon G., Murray O. J. Psychiatric disorders and suicide in the nation's largest state prison system // *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online*, 2009, 37 (2), p. 191.

⁵⁸⁴ Shaw J., Baker D., Hunt I. M., Moloney A., Appleby L. Suicide by prisoners // *The British Journal of Psychiatry*, 2004, Nr. 184 (3), p. 264–266.

and Suicide Screening Form)⁵⁸⁵. Atsižvelgiant į tai, kad didesne savęs žalojimo rizika gali pasižymėti suimti asmenys, panašaus pobūdžio instrumentai turėtų būti taikomi įkalinimo pradžioje per pirmuosius susitikimus su psichikos sveikatos specialistais. Pažymėtina, kad, remiantis PĮVTT 64 punktu, karantino patalpose (kur laikomi naujai atvykę asmenys) su nuteistu asmeniu tiriamąjį aiškinamąjį darbą dirba daugelis įkalinimo įstaigos specialistų, taip pat ir įstaigos psichologas bei sveikatos priežiūros specialistai. Taigi, taisyklės skatina atkreipti dėmesį į nuteisto asmens psichikos būklę adaptaciniu laikotarpiu, todėl, **nuteistajam dar gyvenant karantino patalpose, tikslingiausia būtų pasitelkus specifinius instrumentus įvertinti jo emocinę būklę ir savižudybės bei savęs žalojimo riziką.**

Įvertinimo metu išryškėjus savižudybės ar savęs žalojimo rizikai, įkalintam žmogui būtina užtikrinti skubią psichologinę pagalbą. Norint ją suteikti laiku, svarbu užtikrinti pakankamą psichologų bei gydytojų-psichiatrų skaičių įkalinimo įstaigose. Tiesa, kalbant apie psichikos sveikatos specialistų paslaugų prieinamumą Lietuvos įkalinimo įstaigose, dera pažymėti, kad, remiantis oficialiuose įkalinimo įstaigų tinklalapiuose pateikta informacija, šiuo metu **įkalinimo įstaigose dirba 40 psichologų ir tik 6 gydytojai-psichiatrai** (įskaitant ir Laisvės atėmimo vietų ligoninėje bei tardymo izoliatoriuose dirbančius specialistus). Nėra aišku, ar visi specialistai įkalinimo įstaigose dirba visu etatu, be to, **šešiose įkalinimo įstaigose gydytojai-psichiatrai nedirba visai**, tad didelei daliai nuteistųjų šių specialistų paslaugos yra prieinamos tik nuvykus į Laisvės atėmimo vietų ligoninę arba viešą sveikatos priežiūros įstaigą. Atsižvelgiant į tai, kad 2018 m. vidutinis nuteistųjų asmenų skaičius siekė 5 773⁵⁸⁶ (neįskaitant suimtųjų bei arešto bausmę atliekančių asmenų), akivaizdu, kad tiek įkalinimo įstaigose dirbantiems psichologams, tiek gydytojams-psichiatrams tenka itin didelis darbo krūvis, dėl to **psichikos sveikatos specialistų paslaugos įkalintiems asmenims gali būti sunkiai prieinamos.**

⁵⁸⁵ Plačiau žr.: Perry A. E., Olason D. T. A new psychometric instrument assessing vulnerability to risk of suicide and self-harm behaviour in offenders: Suicide Concerns for Offenders in Prison Environment (SCOPE) // *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 2009, Nr. 53 (4), p. 385–400; Mills J. F., Kroner D. G. Screening for suicide risk factors in prison inmates: Evaluating the efficiency of the Depression, Hopelessness and Suicide Screening Form (DHS) // *Legal and Criminological Psychology*, 2005, Nr. 10 (1), p. 1–12.

⁵⁸⁶ *Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Veiklos organizavimo skyrius*. Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos ataskaita, 2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.

Siekiant užtikrinti veiksmingą savižudybių prevenciją įkalinimo įstaigose, **įkalinimo pradžioje didelę reikšmę įgyja kuo išsamesnės informacijos apie asmens psichikos sveikatą rinkimas**. Praeityje pasireiškusios psichikos sveikatos problemos kai kuriais atvejais gali didinti savižudybės riziką, todėl svarbu užtikrinti informacijos apie kalinių psichikos sveikatą prieinamumą įkalinimo įstaigų psichikos sveikatos specialistams. Informacijos rinkimą palengvintų glaudesnis bendradarbiavimas su psichikos sveikatos paslaugas teikiančiomis įstaigomis (poliklinikomis, ligoninėmis), taip pat svarbus kuo tikslesnės informacijos apie nuteisto asmens psichikos sveikatą pateikimas baudžiamojoje byloje. Taip pat be galo svarbu užtikrinti dalinimąsi informacija apie asmens psichikos sveikatą bei ankstesnius mėginimus nusižudyti tarp skirtingų įkalinimo įstaigų. **Kadangi tokio pobūdžio informacija yra ganėtinai jautri ir asmeniška, būtina užtikrinti jos konfidencialumą ir šią informaciją naudoti tik įkalinto asmens labui.**

Kalbant apie savižudybių prevenciją įkalinimo įstaigose, svarbu paminėti 2006 m. A. E. Daniel atliktą literatūros apžvalgą⁵⁸⁷, kurioje išskiriamos galimos **savižudybių prevencijos priemonės**, kurių turėtų imtis pataisos įstaigų administracija, pataisos pareigūnai bei pataisos įstaigose dirbantys psichikos sveikatos specialistai:

- 1) įkalinimo įstaigoje turi būti sukurta ir nuolat įgyvendinama savižudybių prevencijos strategija;
- 2) nuolatos turi būti vertinama kalinių asmenų savižudybės rizika ir, atsižvelgiant į vertinimo rezultatus, turi būti parinktos riziką atitinkančios intervencijos;
- 3) esant poreikiui, įkalintiems asmenims turi būti skiriamas psichiatrinis medikamentinis gydymas, kuris taip pat turi būti kontroliuojamas, siekiant išvengti medikamentų perdozavimo;
- 4) turi būti vengiama savižudybės riziką pasižyminčių asmenų izoliavimo nuo kitų kalinių, jų stigmatizavimo;
- 5) ypatingas dėmesys turi būti skiriamas suimtiems asmenims, kurie pasižymi savižudybės rizika, jiems vykstant į teismo posėdžius, kadangi bylos nagrinėjimo metu asmuo gali būti itin emociškai pažeidžiamas;

⁵⁸⁷ Plačiau žr.: Daniel A. E. Preventing suicide in prison: A collaborative responsibility of administrative, custodial, and clinical staff // Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online, 2006, Nr. 34 (2), p. 165–175.

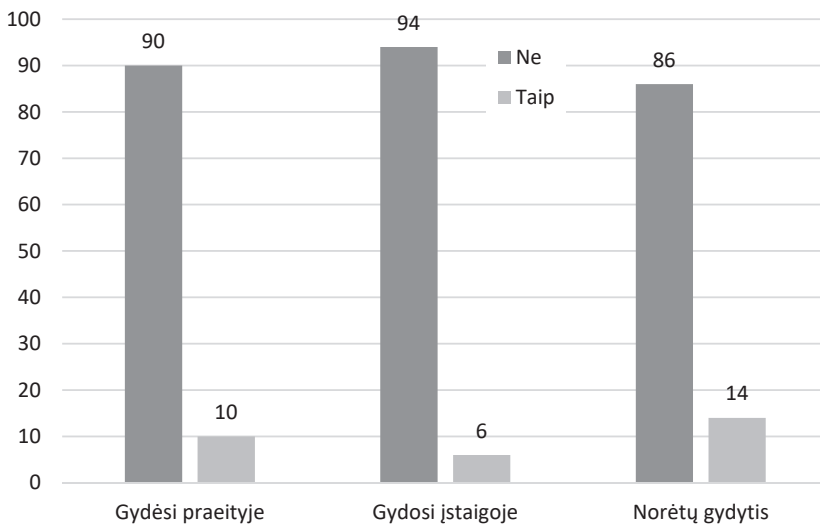
- 6) įkalinimo įstaigos turėtų tarpusavyje dalintis informacija apie kalinių psichikos sveikatą bei savižudybės riziką, praeityje užfiksuotus bandymus nusižudyti;
- 7) įkalinimo įstaigose dirbantys pareigūnai turi būti mokomi atpažinti savižudybės rizikos veiksnius ir tinkamai į juos reaguoti, laiku pasiūlyti asmeniui specialistų pagalbą;
- 8) pažeidžiamoms kalinių grupėms gali būti kuriamos savitarpio pagalbos grupės, padėsiančios sulaukti palaikymo ir sumažinti psichologinę įtampą atliekant bausmę;
- 9) asmeniui atvykus į įkalinimo įstaigą, specifinėmis metodikomis turi būti nedelsiant įvertinama jo savižudybės rizika;
- 10) paaiškėjus, kad asmeniui būdingos psichikos sveikatos ar priklausomybių problemos, šios problemos turėtų būti sprendžiamos įkalinimo įstaigoje, kadangi ateityje jos gali turėti neigiamos įtakos asmens emocinei būklei.

Apibendrinant galima teigti, kad įkalinimų asmenų psichikos sveikatos problemų sprendimas, savęs žalojimo atvejai bei savižudybių problema galimai kelia nemenkų iššūkių Lietuvos įkalinimo įstaigose dirbantiems specialistams. Siekiant spręsti šias problemas, galima remtis užsienio autorių suformuluotomis rekomendacijomis, tačiau **pirmiausia turėtų būti sprendžiamos psichikos sveikatos specialistų trūkumo problemos Lietuvos įkalinimo įstaigose**. Be to, siekiant savęs žalojimo ir savižudybių prevencijos, būtų tikslinga adaptuoti užsienyje naudojamus savęs žalojimo bei savižudybės rizikos vertinimo instrumentus arba sukurti tokio pobūdžio instrumentus ir taikyti juos kiekvienam į įkalinimo įstaigą naujai atvykusiam asmeniui. Renkant savižudybės ir savęs žalojimo rizikos įvertinimui svarbią informaciją, labai svarbus bendradarbiavimas tarp skirtingų įkalinimo įstaigų, apsikeitimas aktualia informacija, taip pat bendradarbiavimas su teismais bei sveikatos priežiūros įstaigomis, kurios gali pateikti išsamią informaciją apie įkalinimų asmenų psichikos sveikatą praeityje.

17.11. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Siekiant nustatyti, kiek tarp kalinių yra paplitusios psichikos sveikatos problemos, šio tyrimo dalyvių buvo klausama, ar jiems **kada nors yra tekę gydytis dėl tokio pobūdžio negalavimų**. Remiantis gautais rezultatais, apie dešimtadalis tyrimo dalyvių praeityje kreipėsi į medikus dėl psichikos sveikatos problemų,

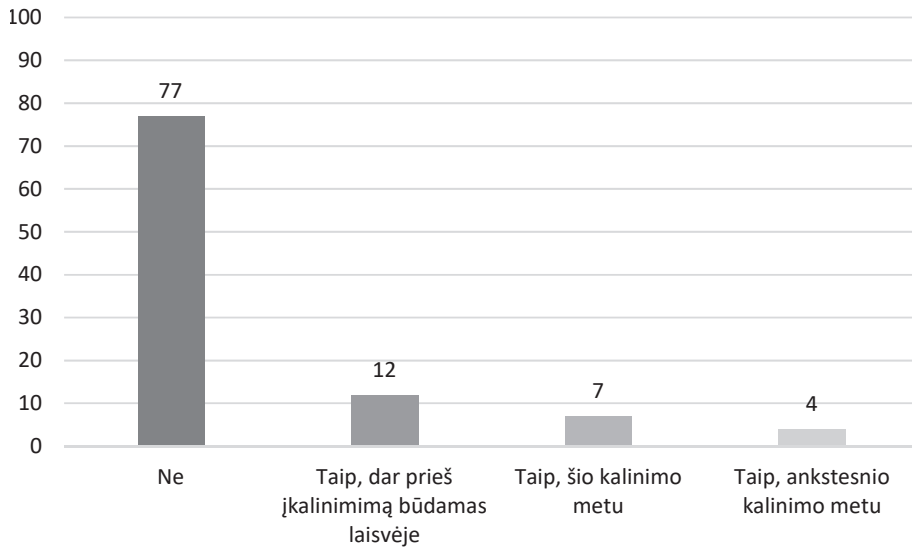
o bausmės metu psichiatrinį gydymą gauna viso labo 6,3 proc. tyrimo dalyvių, nors tokio pobūdžio gydymo pageidautų daugiau nei 14 proc. apklaustųjų (žr. 77 pav.). Taigi tyrimo rezultatai rodo, jog įkalinimo įstaigose tikrai yra psichikos sveikatos specialistų paslaugų poreikis, tačiau psichikos sveikatos sutrikimų gydymas yra prieinamas ne visiems jo pageidaujantiems kaliniams. Tokia situacija gali klostytis dėl anksčiau jau minėto psichikos sveikatos specialistų trūkumo Lietuvos įkalinimo įstaigose.

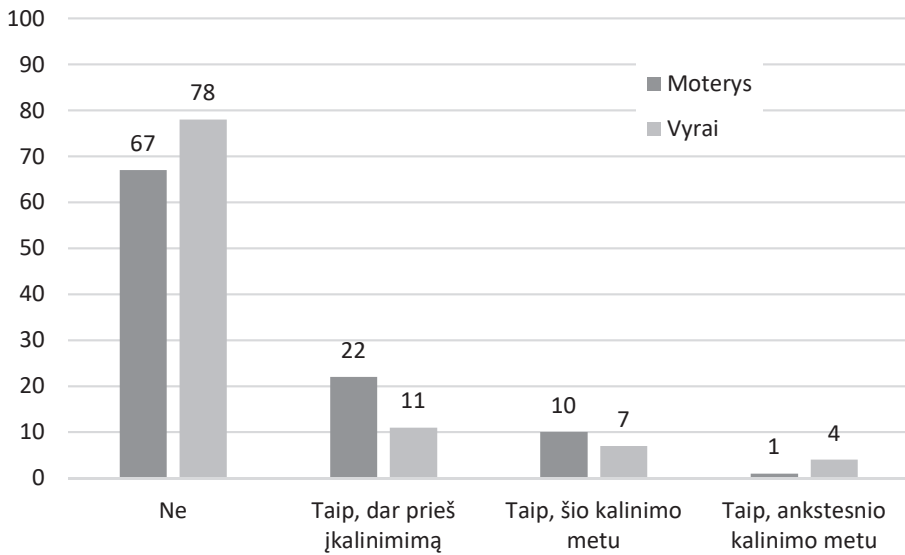
77 pav. Ar kada nors gydėtės dėl psichinių negalavimų sukeltų problemų? (proc., N=584–620)

Kalbant apie savižudybių problemą, šio tyrimo metu paaiškėjo, kad **beveik ketvirtadalis tyrime dalyvavusių nuteistųjų kada nors gyvenime yra bandę nusiziudyti**. 12,4 proc. apklaustųjų teigė bandę nusiziudyti dar būdami laisvėje, kita dalis nusiziudyti bandžiusių nuteistųjų teigė, kad bandė nusiziudyti kalinimo metu (žr. 78 pav.). Pažymėtina, kad praeityje buvę bandymai nusiziudyti yra vienas iš rizikos veiksnių, didinančių savižudybės tikimybę ateityje, todėl, planuojant savižudybių prevenciją įkalinimo įstaigose bei psichikos sveikatos specialistų pagalbą nuteistiesiems, įstaigų darbuotojams be galo svarbu žinoti šią informaciją.

Lyginant tyrime dalyvavusių vyrų ir moterų atsakymus, paaiškėjo, kad **laivės atėmimo bausmę atliekančios moterys dažniau nei vyrai yra bandžiusios pasitraukti iš gyvenimo** (šis skirtumas yra statistiškai reikšmingas, $\chi^2=11,76$, $p=0,008$, žr. 79 pav.). Šie rezultatai gali rodyti, jog nuteistosios yra labiau emociškai

78 pav. Ar esate kada nors bandęs pasitraukti iš gyvenimo (žudytis)? (proc., N=665)

79 pav. Ar esate kada nors bandęs pasitraukti iš gyvenimo (žudytis)? (vyrų ir moterų atsakymai; proc., N=665)

pažeidžiamos, taip pat, atsižvelgiant į dažnesnę suicido istoriją, joms gali dažniau prireikti psichikos sveikatos specialistų pagalbos bei aplinkinių palaikymo.

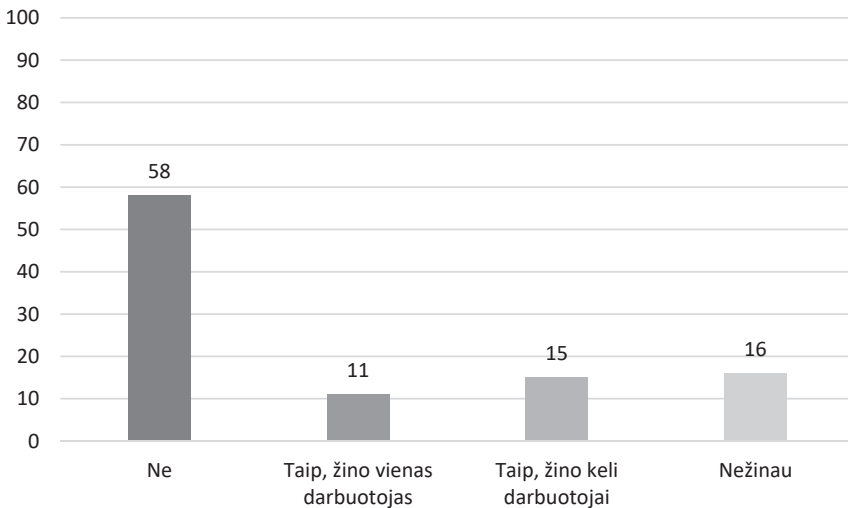
Lyginant skirtingose įkalinimo įstaigose bausmę atliekančių nuteistųjų atsakymus, paaiškėjo, kad Panevėžio, Vilniaus pataisos namuose bei Laisvės atėmimo vietų ligoninėje buvo daugiausia nuteistųjų, kurie praeityje bandė prieš save pakelti ranką (žr. 52 lentelę), todėl šiose įstaigose itin svarbu dirbti ties savižudybių prevencija. Visgi dera pažymėti, kad visose Lietuvos įkalinimo įstaigose yra pakankamai daug nuteistųjų, kurie **praeityje yra bandę nusižudyti**, tad labai svarbu, kad įkalinimo įstaigose dirbantys specialistai skirtų dėmesio informacijos apie buvusius bandymus nusižudyti rinkimui bei savižudybių prevencijai. Renkant informaciją apie praeityje buvusius suicido bandymus svarbu prisiminti, kad, viena vertus, tai yra labai jautri, asmeniška, konfidencialumo reikalaujanti informacija, tačiau, kita vertus, ja be galo svarbu disponuoti, norint užkirsti kelią naujiems savižudybių atvejams.

52 lentelė. Ar esate kada nors bandęs pasitraukti iš gyvenimo (žudytis)? (skirtingų įkalinimo įstaigų duomenys; proc., N=665)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip, dar prieš įkalinimą būdamas laisvėje	Taip, šio kalinimo metu	Taip, ankstesnio kalinimo metu
	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.
Alytaus PN	76	6	12	6
Panevėžio PN	66,7	21,8	10,3	1,2
Vilniaus PN	69,7	13,6	7,6	9,1
Kybartų PN	74,3	5,7	14,3	5,7
Pravieniškių PN (1 sektorius)	88,3	10	1,7	0
Pravieniškių PN (2 sektorius)	78,4	13,5	6,8	1,3
Pravieniškių PN (3 sektorius)	87,8	9,8	0	2,4
Marijampolės PN	74,8	12,6	6,8	5,8
Vilniaus PN (Sniego g.)	62,5	29,2	8,3	0
Lukiškių TI-K	80	0	20	0
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	84,2	10,5	0	5,3
LAVL	68,4	5,3	15,8	10,5
Pravieniškių AK ir besargybiai	92,1	7,9	0	0

Deja, šio tyrimo rezultatai rodo, kad įkalinimo įstaigų darbuotojai dažnai nežino apie praeityje buvusius bandymus nusižudyti. Pasiteiravus nuteistųjų, ar kas nors iš įkalinimo įstaigos darbuotojų žino apie praeityje buvusius bandymus pasitraukti iš gyvenimo, paaiškėjo, kad dauguma atvejų darbuotojams nėra žinomi (žr. 80 pav.). Šie rezultatai gali rodyti nuteistųjų nenorą atskleisti tokią asmenišką informaciją įstaigos darbuotojams, tačiau taip pat rezultatai gali rodyti ir kitokias problemas: galimai ne visos įkalinimo įstaigos dalinasi informacija apie nuteistuosius, o vertinant nusikalstamo elgesio riziką OASys metodika galimai nepakankamai dėmesio skiriama Emocinės gerovės skilčiai. Bet kuriuo atveju tyrimo rezultatai rodo, kad apie nuteistųjų bandymus nusižudyti dažnai tylima, o tai gali trukdyti užkirsti kelią naujiems suicido atvejams įkalinimo įstaigose.

80 pav. Ar kas nors iš įkalinimo įstaigos, kurioje dabar esate, darbuotojų žino apie Jūsų bandymus pasitraukti iš gyvenimo? (proc., N=267)

Kalbant apie savižudybės riziką didinančius veiksnius, svarbu pažymėti, kad šiame tyrime praeityje buvę bandymai nusižudyti buvo reikšmingai susiję su psichiatrinio gydymo istorija (sąsajos nustatytos taikant Spearmano koreliaciją; žr. 53 lentelę). Be to, šiame tyrime bandymas nusižudyti taip pat buvo reikšmingai susijęs su alkoholio bei kai kurių narkotikų vartojimu (taikyta Spearmano koreliacija; žr. 54 lentelę). Taigi, šio tyrimo rezultatai patvirtina užsienio tyrimuose

minimas sąsajas tarp bandymo nusižudyti ir psichikos sveikatos problemų bei psichiką veikiančių medžiagų vartojimo. Todėl, planuojant savižudybių prevenciją Lietuvos įkalinimo įstaigose, ypatingą dėmesį reikėtų atkreipti į **priklausomybių bei psichikos sveikatos problemų turinčius nuteistuosius**. Duomenys apie nuteistųjų psichikos sveikatą bei turimas priklausomybių bei vartojimo problemas turėtų būti renkami pirminių pokalbių su darbuotojais metu, taip pat pasitelkiant teismo nuosprendyje pateiktą informaciją bei bendradarbiaujant su laisvėje esančiomis sveikatos priežiūros įstaigomis.

53 lentelė. Bandymo nusižudyti ir psichiatrinio gydymo sąsajos

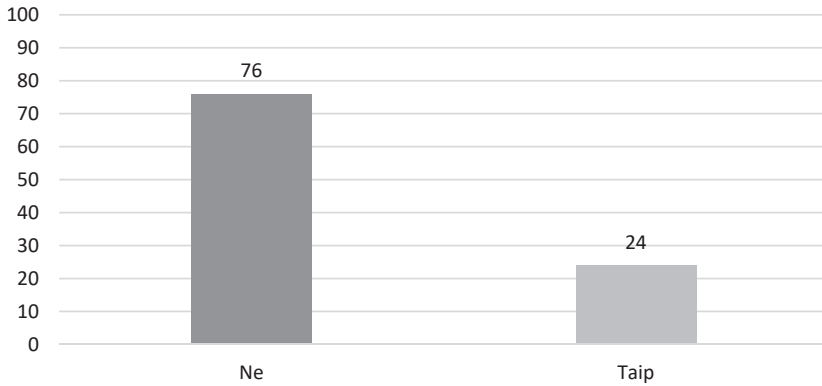
Bandymas nusižudyti ir...	r	p
Psichiatrinis gydymas praityje	0,394	0,0001
Psichiatrinis gydymas įstaigoje	0,286	0,0001

54 lentelė. Bandymo nusižudyti ir psichiką veikiančių medžiagų vartojimo sąsajos

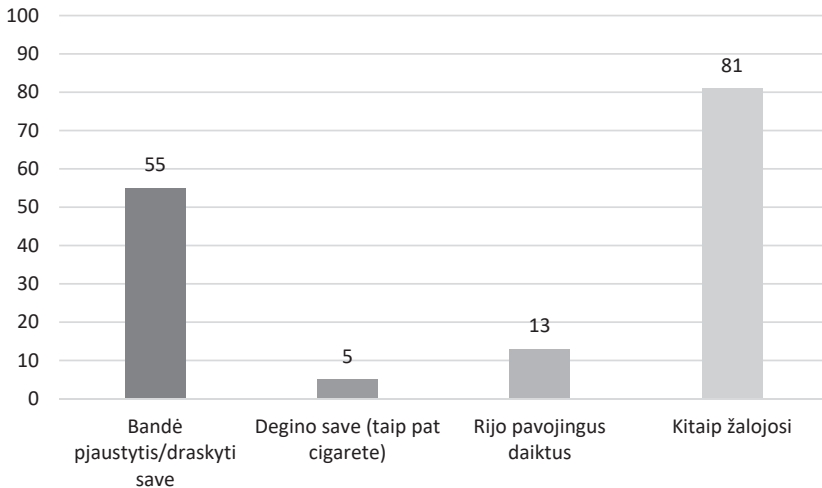
Bandymas nusižudyti ir...	r	p
Alkoholio vartojimas	0,111	0,006
Heroino vartojimas	0,134	0,001
Amfetamino vartojimas	0,156	0,0001
Ekstazio vartojimas	0,094	0,022
Kanapių vartojimas	0,151	0,0001

Kalbant apie savęs žalojimo problemą, šio tyrimo metu beveik ketvirtadalis apklaustųjų teigė bent kartą gyvenime bandę susižaloti, neturėdami tikslo nusižudyti (žr. 81 pav.). Save žalojantis elgesys buvo būdingas tiek tyrime dalyvavusiems vyrams, tiek moterims, kadangi **save žalojusių vyrų ir moterų skaičius skyrėsi nereikšmingai**. Taigi, tyrimo duomenys rodo, kad dalis laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų yra linkę žaloti save, o tai gali rodyti, jog jie stokoja problemų sprendimo įgūdžių ir tokiu būdu galimai bando įveikti neigiamas emocijas.

Pasidomėjus, kokiai būdais nuteistieji bando save žaloti, paaiškėjo, kad nemaža dalis save žalojusių nuteistųjų bandė **pjaustyti**, taip pat didelė dalis teigė pasirinkę kitokius savęs žalojimo būdus – jie bandė **pasikarti, suvartoti didelį kiekį vaistų, badauti** (žr. 82 pav.).

81 pav. Ar kada nors esate bandęs(-žiusi) susižaloti, nenorėdamas(-a) nusižudyti? (proc., N=640)

82 pav. Parašykite, kaip bandėte save žaloti? (proc., N=69–279)

Palyginus savęs žalojimo tendencijas skirtingose įkalinimo įstaigose, paaiškėjo, kad ši problema egzistuoja visose įstaigose, tačiau daugiausia save žalojusių nuteistųjų buvo Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, Laisvės atėmimo vietų ligoninėje⁵⁸⁸ bei Vilniaus pataisos namuose (žr. 55 lentelę).

⁵⁸⁸ Ganėtinais didelis save žalojusių nuteistųjų procentas Laisvės atėmimo vietų ligoninėje gali būti aiškinamas tuo, kad galimai dalis nuteistųjų buvo perkelti į ligoninę būtent dėl bandymų save žaloti ar jų pasekmių.

55 lentelė. Ar kada nors esate bandęs susižaloti, nenorėdamas nusižudyti? (skirtingų įkalinimo įstaigų duomenys; proc., N=640)

Pataisos įstaiga	Ne	Taip
	Proc.	Proc.
Alytaus PN	74	26
Panevėžio PN	73,8	26,2
Vilniaus PN	66,7	33,3
Kybartų PN	80,6	19,4
Pravieniškių PN (1 sektorius)	81	19
Pravieniškių PN (2 sektorius)	78,6	21,4
Pravieniškių PN (3 sektorius)	82,9	17,1
Marijampolės PN	74,5	25,5
Vilniaus PN (Sniego g.)	87	13
Lukiškių TI-K	59,1	40,9
Lukiškių TI-K (ūkio darbai)	86,1	13,9
LAVL	58,8	41,2
Pravieniškių AK ir besargybiai	86,5	13,5

Kalbant apie veiksnius, susijusius su savęs žalojimo rizika, šio tyrimo metu buvo nustatyta (taikant Spearmano koreliaciją), kad **save žalojantis elgesys buvo reikšmingai susijęs su kai kurių narkotikų ir itin stiprios arbatos (čefyro) vartojimu** (žr. 56 lentelę). Tai leidžia daryti prielaidą, kad save žalojantis elgesys gali pasireikšti esant abstinencijos būklei, taip pat jis gali būti būdingas nuteistiesiems, stokojantiems problemų sprendimo įgūdžių, kadangi tiek psichiką veikiančių medžiagų vartojimas, tiek savęs žalojimas gali būti interpretuojami kaip netinkami neigiamų emocijų įveikos būdai.

Taip pat šiame tyrime **save žalojantis elgesys buvo reikšmingai susijęs su psichiatrinio gydymo istorija** (sąsajos nustatytos taikant Spearmano koreliaciją; žr. 57 lentelę), o tai rodo, jog psichikos sveikatos problemų turintys nuteistieji gali būti pasižymi didesne savęs žalojimo rizika. Remiantis šiais tyrimo rezultatais, galima kelti prielaidą, kad psichikos sveikatos problemų turintys nuteistieji yra labiau emociškai pažeidžiami, o save žalojantis elgesys gali pasireikšti kaip reakcija į kalinimo metu patiriamą stresą.

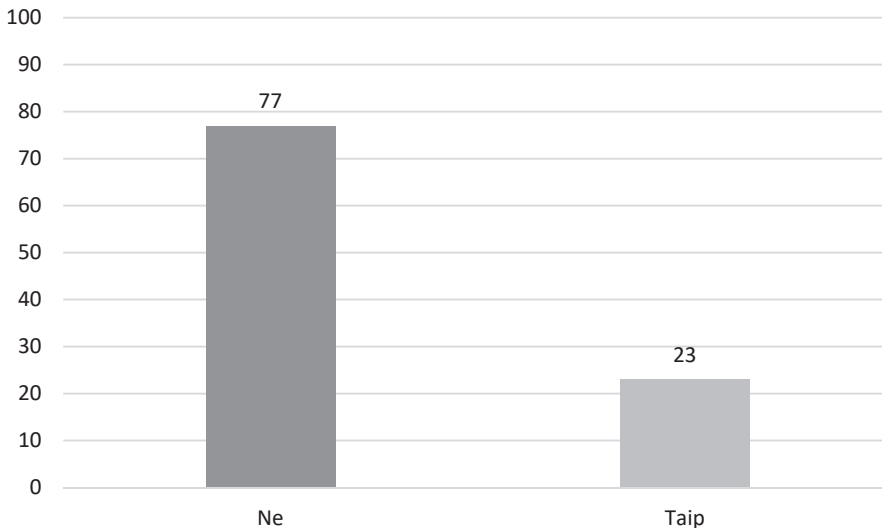
56 lentelė. Save žalojančio elgesio ir psichiką veikiančių medžiagų vartojimo sąsajos

Bandymas susižaloti ir...	r	p
Heroino vartojimas	0,209	0,0001
Kanapių vartojimas	0,179	0,0001
Amfetamino vartojimas	0,17	0,0001
Itin stiprios arbatos (čefyro) vartojimas	0,119	0,003

57 lentelė. Save žalojančio elgesio ir psichiatrinio gydymo sąsajos

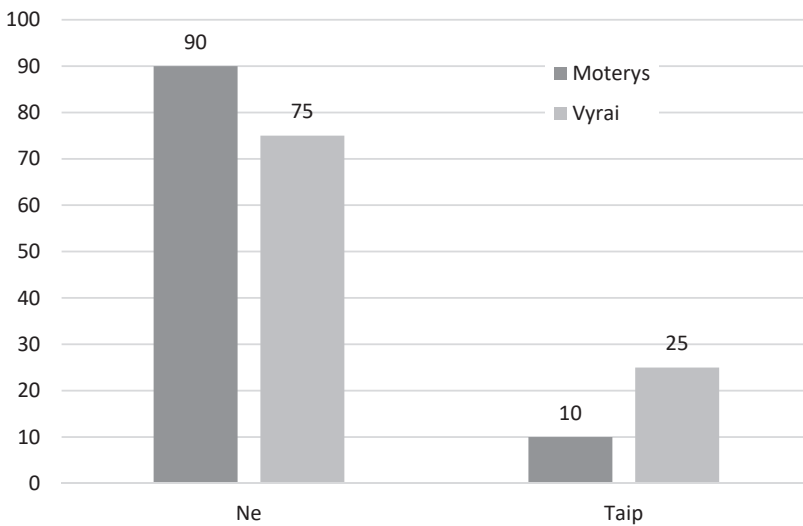
Bandymas susižaloti ir...	r	p
Psichiatrinis gydymas praeityje	0,268	0,0001
Psichiatrinis gydymas įstaigoje	0,206	0,0001

Nagrinėjant save žalojančio elgesio problemą įkalinimo įstaigose, taip pat bandyta išsiaiškinti, ar save žalojantis elgesys gali pasireikšti dėl nuteistųjų nepasitenkinimo kalinimo sąlygomis. Šio tyrimo metu paaiškėjo, kad maždaug ketvirtadalis jame dalyvavusių nuteistųjų teigė bandę žaloti vien tam, kad galėtų gauti geresnes kalinimo sąlygas (žr. 83 pav.). Pažymėtina, kad save žaloti bandžiusių

83 pav. Ar Jums yra tekę žaloti vien tam, kad galėtumėte gauti geresnes kalinimo sąlygas? (proc., N=402)

ir tai dariusių dėl geresnių kalnimo sąlygų nuteistųjų skaičius beveik sutampa (žr. 81 ir 83 pav.), tad galima daryti išvadą, jog šiame tyrime dalyvavę **nuteistieji bandydavo save žaloti dėl nepasitenkinimo vienokiomis ar kitokiomis kalnimo sąlygomis**. Taigi, galimai save žalojantis elgesys yra **nekonstruktyvi protesto forma**, bandant išsikovoti palankesnes kalnimo sąlygas.

Palyginus tyrime dalyvavusių vyrų ir moterų atsakymus, paaiškėjo, kad **vyrų reikšmingai dažniau nei moterų buvo linkę save žaloti dėl geresnių kalnimo sąlygų** ($\chi^2=5,33$, $p=0,021$; žr. 84 pav.).

84 pav. Ar Jums yra tekę žaloti vien tam, kad galėtumėte gauti geresnes kalnimo sąlygas? (vyrų ir moterų atsakymai; proc., N=402)

Apibendrinant tyrimo duomenis dėl savižudybių bei save žalojančio elgesio, galima pastebėti, kad šios dvi problemos išlieka aktualios visose Lietuvos įkalinimo įstaigose ir yra būdingos maždaug ketvirtadaliui laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų. Deja, dažniausiai įkalinimo įstaigų darbuotojai nežino apie praeityje buvusius nuteistųjų bandymus nusižudyti, o tai gali trukdyti užtikrinti efektyvią savižudybių prevenciją įkalinimo įstaigose. Tyrimo rezultatai taip pat rodo, jog laisvės atėmimo bausmę atliekančios moterų dažniau nei vyrai yra bandžiusios pakelti prieš save ranką, o vyrai buvo dažniau linkę save žaloti dėl geresnių kalnimo sąlygų. Tiek bandymas nusižudyti, tiek save žalojantis elgesys šiame tyrime buvo reikšmingai susiję su psichiatrinio gydymo

istorija bei kai kurių psichiką veikiančių medžiagų vartojimu, tad galima kelti prielaidą, jog šie veiksniai didina savižudybės bei savęs žalojimo riziką. Svarbu pažymėti, kad save žalojantis elgesys itin dažnai pasireiškėdavo dėl nepasitenkinimo kalinimo sąlygomis.

Siūlymai:

1. Siekiant kuo tiksliau įvertinti nuteistųjų savižudybės ir savęs žalojimo riziką, tikslinga pirminių pokalbių metu taikyti specialias savižudybės rizikai vertinti skirtas metodikas, taip pat, užtikrinant informacijos konfidencialumą, dalintis informacija apie nuteistųjų psichikos sveikatą, praeityje buvusius bandymus nusižudyti ar save žaloti tarp skirtingų įkalinimo įstaigų. Taip pat, siekiant surinkti kuo daugiau informacijos apie naujai atvykusius nuteistuosius, tikslinga užtikrinti bendradarbiavimą su laisvėje veikiančiomis gydymo įstaigomis, galinčiomis turėti aktualios informacijos apie nuteistųjų psichikos sveikatos būklę.
2. Siekiant užtikrinti savižudybės ar savęs žalojimo rizika pasižymintiems nuteistiesiems reikalingą pagalbą, siūlytina didinti įkalinimo įstaigose dirbančių gydytojų-psichiatrų bei psichologų skaičių.
3. Užtikrinant savižudybės bei save žalojančio elgesio prevenciją, ypatingą dėmesį reikėtų atkreipti į priklausomybių bei psichikos sveikatos problemų turinčius nuteistuosius, kadangi būtent šie veiksniai yra susiję su bandymu nusižudyti bei save žaloti.

18. SAUGUMAS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE IR KONFLIKTŲ SPRENDIMAS

Kontrolės, tvarkos ir saugumo užtikrinimas neabejotinai buvo ir yra vienas pirminių įkalinimo įstaigų veiklos **uždavinių**. Nors diskusija apie efektyvų įstaigų valdymą, kalinčiųjų kontrolę, priežiūrą, tvarkos ir saugumo palaikymą nepraranda aktualumo, tačiau probleminiai šios diskusijos klausimai įgauna naujas kryptis. Kiekybinį, instrumentinį požiūrį, numatantį, kad saugumas ir smurtinio elgesio paplitimas stipriai koreliuoja su įstaigos vykdomos kontrolės laipsniu ir ją vykdančio personalo kiekiu, keičia kokybinis požiūris, kai holistiškai gilinamasi į visą struktūrinių veiksmų kompleksą, pažymint **gyvenimo kokybės ir santykių tarp įstaigos darbuotojų bei tarp pačių nuteistųjų svarbą**⁵⁸⁹. Tiek mokslinėje literatūroje, tiek tarptautiniuose standartuose ir rekomendacijose įtvirtinamas dėmesys saugios, humaniškos, tam tikrą gerovės laipsnį užtikrinančios aplinkos kūrimui. Pavyzdžiui, CPT rekomendacijose teigiama, kad sprendžiant saugumo ir smurto tarp kalinių paplitimo problemas tam tikro kontrolės lygmens nepakanka, o pagrindinis vaidmuo tenka pozityviam personalo ir kalinčiųjų santykiui⁵⁹⁰. Taigi šiame skyriuje pristatomos teorinės priegios, konceptualizuojančios saugumo, kalinčiųjų tarpusavio konfliktų, smurtinio elgesio paplitimo klausimus, atsižvelgiant į teorinius argumentus aptariami atlikto empirinio tyrimo rezultatai.

18.1. SAUGUMO, SMURTO IR KONFLIKTŲ SPRENDIMO ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE TEORINĖS PRIELAIDOS

Daugeliui įkalinimo įstaigų vis dar nepavyksta užtikrinti humaniškų sąlygų, todėl kalėjimai išlieka vieta, kurioje netrūksta nusivylimo ir nepasitenkinimo, o kartu ir **nerimo, įtampos bei konfliktų**. Erdvės dalybos, prastos gyvenimo sąlygos ir nuolatinis tarpusavio kontaktas sąlygoja įtampas, tarpusavio konfliktus,

⁵⁸⁹ Plačiau žr.: *Bierie D. M.* Is Tougher Better? The Impact of Physical Prison Conditions on Inmate Violence // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2011, Vol. 56, No. 3, p. 338–355; *Rocheleau A. M.* Ways of Coping and Involvement in Prison Violence // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2015, Vol. 59, No 4, p. 359–383.

⁵⁹⁰ Plačiau žr.: European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf (92) 3-part2.

kuriems būdingos kasdieninės derybos dėl galios bei dominavimo. Nors neabejojama, kad kalėjimas užprogramuoja įtampos ir nesaugumo jausmą, tačiau kartu tyrimai rodo, kad nuteistieji įkalinimo įstaigose jaučiasi saugiai. Ši priešprieša mokslinėje literatūroje vadinama saugumo paradoksu. Viena vertus, įkalinimo įstaigos skirtos apsaugoti visuomenę nuo nusikaltusiųjų juos izoliuojant, taip pat užtikrinti tvarką ir pačių nuteistųjų saugumą, kita vertus, patys nuteistieji bando kurti tokią aplinką, kurioje būtų užtikrinama tam tikra socialinė tvarka⁵⁹¹. Siekiant užtikrinti saugumą ir socialinę tvarką nuteistųjų tarpusavio santykiuose ir kasdienybėje, prieinamiausiu ir suprantamiausiu metodu tampa tvarkos palaikymas panaudojant smurtą, gąsdinimus, išnaudojimą ar kitokius negatyvius problemų ar konfliktų įveikimo būdus. Todėl įkalinimo įstaigose smurtas gali būti suprantamas ir aiškinamas keleriopai. Viena vertus, smurtinis kalinčiųjų elgesys prieštarauja taisyklėms ir yra draudžiamas, jis taip pat gali būti naudojamas kaip pasipriešinimo administracijos vykdomai kontrolei forma. Kita vertus, smurtas gali būti suprantamas kaip atliekantis tvarkos palaikymo funkciją, baudžiant tuos nuteistuosius, kurie nepaklūsta ar prasižengia pačių nuteistųjų nustatytoms taisyklėms. Šiuo atveju smurtas gali būti laikomas socialinės tvarkos garantu. Toks smurto panaudojimas itin ryškus kalbant apie neformalias nuteistųjų taisykles bei analizuojant kalėjimo subkultūras. Smurtas laikomas priemone užtikrinti neformalių taisyklių laikymąsi, kurios nuteistiesiems reikalingos kuriant patiems priimtina tvarką, leidžiančią prisitaikyti prie patiriamų apribojimų ir kontrolės. Tokiu atveju smurtas matomas ne kaip veiksmas, saugantis egzistuojančią tvarką, bet kaip tam tikra **komunikacijos priemonė, problemų sprendimo būdas bei kasdienybės reguliavimo elementas**⁵⁹².

Taigi įkalinimo kasdienybė savo prigimtimi užprogramuoja smurto, konfliktų, kovų dėl galios dispozicijos neišvengiamumą. Todėl esminiu klausimu tampa, kaip išmokyti nuteistuosius spręsti konfliktus ir problemas kuo taikesniais būdais. Empiriniai tyrimai atskleidžia, kad ne griežtas režimas, intensyvi kontrolė ir priežiūra, bet pirmiausia **humaniškų gyvenimo sąlygų bei santykių su nuteistaisiais užtikrinimas** prisideda prie smurto mažinimo ir saugumo įkalinimo įstaigose. Todėl sutariama, kad sąlygų ir priežiūros griežtinimas gali turėti,

⁵⁹¹ Wolff N., Shi J. Feelings of Safety Among Male Inmates. The Safety Paradox // Criminal Justice Review, 2009, Vol. 34, No. 3, p. 404–427.

⁵⁹² Edgar K., O'Donnell I., Martin C. Prison Violence, The Dynamics of Conflict, Fear and Power. London and New York: Routledge, 2011, p. 14–21.

o dažnai ir turi neigiamą efektą, sukelia nuteistųjų pyktį, pasipriešinimą, tampa smurto protrūkių priežastimi⁵⁹³.

Aiškinant nuteistųjų smurtinį ar draudžiamą elgesį remiamasi keliomis skirtingomis prieigomis. **Importavimo arba, kitaip tariant, individualaus lygmens modelis** susitelkia ties individualiomis nuteistųjų charakteristikomis ir jų sąsajomis su smurtiniu elgesiu. Tyrimuose pažymima, kad smurtinis elgesys būdingesnis jaunesnio amžiaus bei anksčiau smurtiniu elgesiu pasižymėjusiems nuteistiesiems⁵⁹⁴. Taip pat pastebimas ryšys tarp nuteistųjų smurtinio ar draudžiamo elgesio įkalinimo įstaigose bei priklausymo organizuoto nusikaltamumo grupėms ar gaujoms prieš įkalinimą⁵⁹⁵. Kiek mažiau įtakos nuteistųjų smurtiniam elgesiui turi rasė ar priklausymas tam tikrai etninei grupei, šeiminių statusas, darbinė patirtis ir išsilavinimas, įkalinimo įstaigose praleistas laikas ar įvairių narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimas⁵⁹⁶. Taigi remiantis šiuo požiūriu kalinčiųjų smurtinis elgesys, o kartu ir saugumas įkalinimo įstaigose yra susijęs su kalinčiųjų populiacijai būdingomis charakteristikomis, tačiau individualaus lygmens aiškinimas nepajėgus atsakyti į klausimus, kodėl vienos įkalinimo įstaigos su panašiomis nuteistųjų charakteristikomis gali reikšmingai skirtis nuo kitų. Į šiuos klausimus padeda atsakyti **aplinkos ar institucinius veiksnius akcentuojančios teorijos**, kitaip tariant, deprivacijos modeliui priskiriamos teorinės perspektyvos, teigiančios, kad įkalinimo įstaigų aplinka yra vienas svarbiausių kalinčiųjų elgesį sąlygojančių veiksnių.

Aplinkos ar instituciniai veiksniai gali būti skirstomi į **objektyviusius ir subjektyviusius**. **Objektyvieji** daugiau susiję su egzistuojančia aplinka, infrastruktūra, esamu reguliavimu bei taisyklėmis, nulemiančiomis tam tikrą įstaigos valdymo ir administravimo pobūdį. **Objektyvieji** aplinkos veiksniai, sąlygojantys nepageidaujamą nuteistųjų elgesį, konfliktų ir saugumo problemas, gali būti vertinami remiantis trimis kriterijais: tvarkos palaikymo (režimo, kontrolės,

⁵⁹³ Bierie D. M. Is Tougher Better? The Impact of Physical Prison Conditions on Inmate Violence // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 2011, Vol. 56, No. 3, p. 338–355.

⁵⁹⁴ Steiner B., Wooldredge J. Inmate versus environmental effects on prison rule violations // Criminal Justice and Behavior, 2008, Vol. 35, No. 4, p. 438–456.

⁵⁹⁵ Griffin M. L., Hepburn J. R. Inmate Misconduct and the Institutional Capacity for Control // Criminal Justice and Behavior, 2013, Vol. 40, No. 3, p. 274.

⁵⁹⁶ Plačiau žr.: Rocheleau A. M. Ways of Coping and Involvement in Prison Violence // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 2015, Vol. 59, No 4, p. 361; Huebner B. M. Administrative determinants of inmate violence: A multilevel analysis // Journal of Criminal Justice, 2003, Vol. 31, No. 2, p. 107–117.

nuobaudų skyrimo praktikos), įkalinimo sąlygų (gyvenimo sąlygos, laiko praleidimo galimybės) ir paslaugų prieinamumo (darbo, mokymosi, dalyvavimo elgesio keitimo programose ir resocializacijos procese galimybės). Šie vienas kitą papildantys veiksniai ir nulemia, kad vienos įstaigos ir kalinimo sistemos yra laikomos saugiomis, orientuotomis į nuteistųjų resocializacijos procesą ir humaniškos aplinkos kūrimą, o kitoms būdingas aukštas konfliktų ir smurtinio elgesio lygmuo, lydimas įtampos, nesaugumo, nuteistųjų nepasitenkinimo ir pasipriešinimo⁵⁹⁷.

Aplinkos veiksniai akcentuojančiose teorijose daug dėmesio tenka tam tikram įstaigos valdymo ir administravimo pobūdžiui, paremtam ne tik pakankamu darbuotojų skaičiumi, bet ir darbuotojų pasirengimu ir profesionalumu, požiūriu į laisvės atėmimo bausmės tikslus ir pačius nuteistuosius. Išvardinti elementai literatūroje vadinami **subjektyviaisiais arba situaciniais**. Taigi svarbūs ne tik statiški veiksniai tokie kaip kontrolės lygmuo, nuteistųjų diferencijavimas priklausomai nuo jų rizikos laipsnio, įstaigų perpildymas ar fizinė įstaigos aplinka, bet ir dinamiški darbuotojų ir nuteistųjų santykiai, darbuotojų gebėjimas tinkamai reaguoti į iškilusias situacijas⁵⁹⁸. Tyrimai atskleidžia, kad, analizuojant nuteistųjų viktimizacijos patirtis ir saugumą, neišvengiamai tenka kalbėti apie **nuteistųjų pasitikėjimą darbuotojais**. Nepasitikėjimas darbuotojais lemia nuteistųjų apsisprendimą slėpti konfliktus ir nesikreipti į darbuotojus patyrus smurtą ar jaučiantis nesaugiai. Tokiu atveju didelė dalis saugumo ir tyrančios įtampos tarp nuteistųjų problemų tampa latentinėmis, o darbuotojų išitraukimas ir aktyvus vaidmuo tokias situacijas sprendžiant sunkiai įgyvendinamas⁵⁹⁹.

Mokslinėje literatūroje sutariama, kad egzistuoja nuteistiesiems būdingas gebėjimų spręsti iškylančias problemas ir konfliktus taikiais būdais trūkumas. Įkalinimo sąlygomis patiriant įtampą, bejėgiškumą ir nusivylimą, destruktivūs nesutarimų sprendimo būdai tampa lengviausiai prieinami, o kartais ir vieninteliu keliu reaguoti į iškylančius sunkumus. Todėl svarbiu įkalinimo įstaigų darbuotojų uždaviniu tampa mokyti nuteistuosius pozityvių problemų įveikimo ir konfliktų sprendimo būdų, skatinant ir motyvuojant juos kasdieniniame

⁵⁹⁷ Useem B., Piehl A. M. Prison buildup and disorder // Punishment Society, 2006, Vol. 8, No. 1, p. 90.

⁵⁹⁸ Rocheleau A. M. Ways of Coping and Involvement in Prison Violence // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 2015, Vol. 59, No 4, p. 361.

⁵⁹⁹ Edgar K., O'Donnell I., Martin C. Prison Violence, The Dynamics of Conflict, Fear and Power. London and New York: Routledge, 2011, p. 208–209.

gyvenime ir tarpusavio santykiuose naudoti **pozityvias ir konstruktyvias įtampų neutralizavimo strategijas**.

Tyrimai atskleidžia, kad nuteistiesiems, kurie gauna pozityvų palaikymą iš artimųjų, darbuotojų ar kitų nuteistųjų, **smurtinis, destruktivus elgesys yra mažiau būdingas**⁶⁰⁰. Taip pat kad vienas iš svarbių argumentų, motyvuojančių nuteistuosius rinktis taikius konfliktų sprendimo būdus, yra **baimė prarasti tam tikras privilegijas**. Pasverdami riziką ir naudą, nuteistieji suvokia, kad smurtinis elgesys nevertas tam tikrų jiems svarbių dalykų praradimo, tokių kaip galimybės pasinaudoti lygtiniu paleidimu ar turėti intensyvesnius kontaktus su artimaisiais. Tačiau, kaip minėta, didelė dalis konfliktų ir įtampos darbuotojams lieka nežinomi, todėl naivu tikėtis, kad griežtesnis kontrolės ir nuobaudų taikymas, apribojant tam tikras privilegijas, padės iš esmės keisti nuteistųjų smurtinius santykius.

Svarbu įvertinti ir tai, kad griežtumas ir intensyvi kontrolė gali sukelti ir neigiamą kalinčiųjų atsaką, lydimą destruktivaus jų elgesio. Taigi įstaigų administracija turi suvokti nepaneigiamą ryšį tarp konfliktų, saugumo užtikrinimo ir poreikių, kurių nepatenkinimas ir yra dažna nuteistųjų nesutarimų priežastis. Darbuotojų tikslas – surasti tinkamą balansą tarp tvarkos ir taisyklių palaikymo, užtikrinant teisingą ir neišvengiamą darbuotojų atsaką į destruktivų elgesį, kartu kurti aplinką, pagrįstą **empatija, pasitikėjimu darbuotojais**, pasiūlyti ir mokyti nuteistuosius taikiai ir pozityviai spręsti iškylančias problemas bei patiems taikyti tokias konfliktų sprendimo strategijas. Kaip minėta, kalėjimas užprogramuoja bausmę atliekančiųjų poreikių patenkinimo trūkumą ir dėl to kylantį nusivylimą ir įtampą, peraugančią į tarpusavio konfliktus, todėl iššūkiu darbuotojams tampa konfliktų mediavimas, palaikant kiek įmanoma labiau pozityvų santykį su nuteistaisiais ir išryškinant taikaus ir konstruktyvaus reagavimo į iškylančias problemas naudą. Siekdami kuo saugesnės aplinkos įstaigų darbuotojai turi pereiti nuo reagavimo į konfliktus panaudojant jėgą ir baudimą prie prevencijos, bandant **užkirsti kelią konfliktinių situacijų klostymuisi**⁶⁰¹.

⁶⁰⁰ Rocheleau A. M. Ways of Coping and Involvement in Prison Violence // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 2015, Vol. 59, No 4, p. 359–383.

⁶⁰¹ Edgar K., O'Donnell I., Martin C. Prison Violence, The Dynamics of Conflict, Fear and Power. London and New York: Routledge, 2011, p. 226–234.

18.2. SAUGUMO UŽTIKRINIMAS IR KALINČIŲJŲ TARPUSAVIO SMURTO PAPLITIMAS LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE

2019 m. CPT ataskaitoje pažymima, kad vizitų į Alytaus, Pravieniškių ir Marijampolės pataisos namus metu pastebėta, kad tik dalyje šių įtaigų sektorių yra užtikrinama visiška administracijos kontrolė, tačiau didžioji įstaigų dalis vizite dalyvavusiems Komiteto atstovams atrodė nesaugi. Taip pat pabrėžiama, kad **smurtas tarp nuteistųjų šiose įstaigose yra itin paplitęs**. Minėtose įstaigose, remiantis nuteistųjų pasakojimais, fiksuotas ekstensyvus darbuotojų jėgos panaudojimas, todėl CPT akcentavo būtinybę darbuotojams savo kasdieninėje veikloje nuolat priminti elgtis **humaniškai nepažeidžiant nuteistųjų garbės ir orumo**. Ataskaitoje akcentuojama, kad darbuotojų trūkumo klausimas turi būti nedelsiant sprendžiamas, siekiant užtikrinti įstaigos kontrolę ir tinkamą priežiūrą, kartu užkardyti smurtinį elgesį. Smurto paplitimo problemą iliustruoja ir baudos izoliatoriuose esančių vietų užpildymas, kuriuose didelė dalis nuteistųjų apgyvendinami dėl to, kad jie atsisako atlikti bausmę jiems paskirtose sekcijose, vengdami kontaktų su kitais nuteistaisiais ir bandydami nuo jų apsisaugoti. CPT įpareigojo parengti detalų veiksmų planą, apimančią žingsnius ir jų įgyvendinimo terminus, nukreiptą į neformalių nuteistųjų galios santykių ir smurto tarp nuteistųjų užkardymą, narkotikų vartojimo ir platinimo problemas, būtinų žmogiškųjų išteklių užtikrinimą⁶⁰².

Vizito metu surinkti duomenys leidžia teigti, kad nepatenkinamos įkalinimo sąlygos, tam tikro kontrolės lygmens trūkumas, nekonstruktyvūs darbuotojų ir nuteistųjų santykiai lemia ne tik smurto paplitimą, bet ir jo panaudojimą **įtvirtinant neformalią nuteistųjų socialinę tvarką ir tarpusavio santykius**.

Kaip teigiama jau minėtame 2012–2013 m. atliktame nuteistųjų prisitaikymą prie kalėjimo aplinkos analizuojančiame tyrime, nors Sovietų Sąjungos laikotarpiu perimta kalėjimo subkultūra praranda svarbą Lietuvos įkalinimo įstaigose, tačiau neformalus santykiai papildomi naujais elementais, tokiais kaip **disponavimo finansiniais ištekliais svarba**. Gebėjimas prastomis kalinimo sąlygomis reikšmingai pagerinti buitį ne tik tampa labai svarbus, bet ir išryškina skirtingas galimybes ir gyvenimo sąlygų netolygumus, kurie neretai ir tampa nuteistųjų

⁶⁰² CPT Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. CPT/Inf (2019) 18.

konfliktų priežastimi. Tarpusavio konfliktai, nuteistųjų teigimu, taip pat siejami ir su narkotinių medžiagų vartojimu ir paplitimu, ši problema pažymima ir mi-
nėtoje CPT ataskaitoje. Tyrimas atskleidė, kad dalis nuteistųjų kalėjimo subkul-
tūrą vis dar laiko saugumo ir tvarkos palaikymo garantu, kai kiekvienas kalintis
išmano egzistuojančias taisykles ir suvokia, koks atsakas gali grėsti šių taisyklių
nesilaikant⁶⁰³. Šio tyrimo duomenys tik išryškina, kad destruktivūs ar smurtiniai
santykiai yra paplitę Lietuvos įkalinimo įstaigose, nes yra panaudojami užtikri-
nant nuteistiesiems įprastą socialinę tvarką.

18.3. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Analizuojant atmosferos ir įtampos vertinimą matyti, kad beveik 40 proc.
tyrime dalyvavusių nuteistųjų atmosferos saugumo, grėsmės ir įtampos lygį laiko
vidutiniu. 30 proc. tyrimo dalyvių atmosferą įkalinimo įstaigose įvardino sau-
gia, o kiek daugiau nei 20 proc. teigė nejaučiantys įtampos. Visgi virš **30 proc.**
teigė, kad atmosfera yra **grėsminga**, o **38 proc.** prisipažino jaučiantys **įtampą**.
Atmosferos vertinime reikšmingai išsiskyrė psichotropines medžiagas vartojan-
čių nuteistųjų nuomonė, tai leidžia teigti, kad vartojantys nuteistieji jaučiasi ma-
žiau saugūs⁶⁰⁴. Taip pat tyrimas atskleidė, kad atmosferos saugumo vertinimas
skyrėsi ir skirtingose įstaigose. Palankiau atmosfera vertinta Laisvės atėmimo
vietų ligoninėje ir Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo ūkio skyriuje, nepa-
lankiau – Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, Alytaus ir Marijampolės patai-
sos namuose, Pravieniškių visuose trijuose sektoriuose⁶⁰⁵. Tai, kad palankiausiai
atmosfera vertinta Laisvės atėmimo vietų ligoninėje ir Lukiškių tardymo izo-
liatoriaus-kalėjimo ūkio skyriuje, leidžia kalbėti apie tam tikrų sąlygų nulemtu
kiek kitokio režimo ar palankesnių kalinimo sąlygų bei atmosferos ir saugumo
vertinimo ryšį. Tik nedidelė dalis (9,7 proc.) nuteistųjų teigė, kad atmosfera pas-
taruoju laikotarpiu pagerėjo, kiek daugiau kalinių (25,7 proc.) manė, kad **atmos-
fera pablogėjo, visgi didžioji dalis pripažino, kad ji nepasikeitė** (66 proc.).
Nuteistieji įvardino keletą pagrindinių atmosferos prastėjimo priežasčių: smurto
paplitimas dėl narkotinių medžiagų vartojimo ir platinimo, griežtėjanti politi-
ka nuteistųjų atžvilgiu, įstatymų pakitimai, numatantys daugiau apribojimų, ir

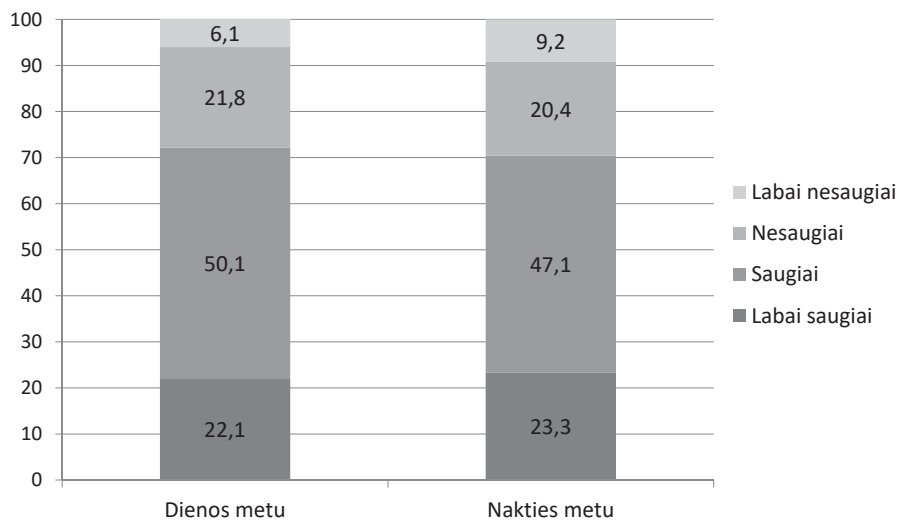
⁶⁰³ Petkevičiūtė R., 2015.

⁶⁰⁴ Taip pat žr. monografijos 27 lentelę.

⁶⁰⁵ Plačiau žr. monografijos 32 lentelę.

griežtėjanti kontrolė bei konfliktai, kylantys tiek dėl gyvenimo sąlygų, tiek dėl neformalių nuteistųjų taisyklių.

Nors tyrimo duomenys atskleidžia, kad didžioji dalis kalinčiųjų jaučiasi saugiai tiek dienos, tiek nakties metu, visgi apie trečdalis nuteistųjų **saugūs nesijaučia**.

85 pav. Nuteistųjų saugumo jausmas įkalinimo įstaigose (proc., N=631–643)

Taigi atmosferą ir saugumą apibendrinantys duomenys rodo, kad įtampą, grėsmę ir nesaugumą jaučia apie trečdalis tyrimo dalyvių. Daugiausia nuteistieji nuogąstauja dėl to, kad juos **įžeis, pažemins, apvogt ar jiems grasins, mažiau- siai baiminasi dėl seksualinio išnaudojimo**.

Taip pat nuteistieji vardino **besibaiminantys**, kad bus įvelti į kokią nemalonią istoriją, bus nubausti įstaigos administracijos, kad su jais bus fiziškai susidorota ar kad bus nužudyti bei kad patiems netektų žudyti, siekiant apsaugoti. Taip pat teigė bijantys apsikrėsti įvairiomis ligomis bei nuogąstaujantys, kad neiškiltų grėsmė jų artimiesiems. Kaip rodo duomenys (58 lentelė), daugiausia nuteistųjų (32,2 proc.) nuogąstauja, kad bus įžeisti, pažeminti, daugiau nei trečdalis (33,6 proc.) prisipažino įžeidimus ar pažeminimą patyrę (59 lentelė). 34,1 proc. teigė patyrę grasinimus, 20,3 proc. prisipažino, kad jų daiktus buvo atėmę ar pavogę, 19 proc. – kad juos mušė, spardė ar kitaip sužeidė. Nuteistųjų viktimizacijos patirtys pristatomos 59 lentelėje.

Tyrimo dalyvavę nuteistieji tiek iš darbuotojų, tiek iš kitų nuteistųjų dažniausiai teigė patiriantys **įžeidimus ar pažeminimą bei grasinimus**, iš darbuotojų

58 lentelė. Nuteistųjų nuogaštavimas patirti nusikalstamą elgesį (proc.)

	Labai stipriai	Stipriai	Mažai	Labai mažai
	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.
Kiek stipriai nuogaštaujate, kad Jums čia bus grasinama? (N=599)	8,3	16	43,4	32,2
Kiek stipriai nuogaštaujate, kad Jus čia apvogtų? (N=588)	8,8	17,2	39,1	34,9
Kiek stipriai nuogaštaujate, kad čia atims Jūsų daiktus? (N=585)	8	10,1	36,9	45
Kiek stipriai nuogaštaujate, kad Jus muš/spardys ar kitaip sužeis? (N=597)	9	13,2	34	43,7
Kiek stipriai nuogaštaujate, kad Jus čia įžeis/pažemins? (N=599)	13,5	18,7	35,2	32,6
Kiek stipriai nuogaštaujate, kad prie Jūsų čia seksualiai priekabiaus? (N=580)	5,3	4,1	18,6	71,9
Kiek stipriai nuogaštaujate, kad Jus čia seksualiai išprievartaus? (N=573)	4,7	2,6	15,4	77,3
Kiek stipriai nuogaštaujate, kad Jums čia nutiks kitkas? (N=206)	5,8	7,8	18,4	68

59 lentelė. Nuteistųjų viktimizacijos patirtys (proc.)

	Taip, kiti kaliniai	Taip, darbuotojai	Taip, kiti kaliniai ir darbuotojai	Kiek kartų per pastaruosius 12 mėnesių (bendrai)?	
				≤ 5	> 5
Man grasino (N=647)	20,7	13,4	5,6	58,4	41,6
Mane apvogė ar atėmė mano daiktus (N=623)	15,6	4,7	1	88	12
Mane mušė/spardė arba kitaip sužeidė (N=622)	14,8	4,2	1,3	84,2	15,8
Mane įžeidė ar pažemino (N=639)	20,8	12,8	4,7	56	44
Prie manęs seksualiai priekabiavo (N=616)	2,4	1,1	–	–	–
Mane seksualiai prievartavo (N=617)	1	0,6	–	–	–

pusės patyrę teigė apie 13 proc. nuteistųjų, iš kitų nuteistųjų – kiek daugiau nei 20 proc. Apie 40 proc. nuteistųjų teigė, kad nesutarimų ir problemų kyla tiek dėl vidaus tvarkos taisyklių laikymosi bei dėl santykių su darbuotojais, tiek dėl santykių su kitais nuteistaisiais. Esant tarpusavio nesutarimams ar konflikti-

nėms situacijoms nuteistieji nelinkę kreiptis pagalbos į įstaigos darbuotojus, dėl nemalonaus įvykio niekada nepranešantys teigė net 82,7 proc. (N=415) tyrimo dalyvių. Dažniausiai tyrime dalyvavę nuteistieji apie tai, jog nukentėjo tam tikro įvykio metu, nepranešė įstaigos darbuotojams dėl to, kad įstaigos darbuotojais nepasitiki, bei dėl to, kad darbuotojai vis tiek nesiimtų jokių veiksmų (60 lentelė).

60 lentelė. Priežastys, dėl kurių nuteistieji nepranešė apie įvykį įstaigos darbuotojams (proc., N=360)

	Proc.
Aš nepasitikiu įstaigos darbuotojais	48,9
Įstaigos darbuotojai vis tiek nesiimtų jokių veiksmų	47,5
Aš pats išsiaiškinau šį reikalą	26,4
Aš bijojau, kad kaltininkas man atkeršys	26,1
Padaryta žala nebuvo didelė	11,9

Įvardindami kitas priežastis, dėl kurių nepranešė įstaigos darbuotojams apie įvykį (-ius), kurių metu nukentėjo, nuteistieji pažymėjo bijantys įstaigos administracijos, nematantys prasmės, nenorintys turėti problemų, manantys, kad tai turės įtakos siekiant lygtinio paleidimo, taip pat dėl to, kad skundimas tarp nuteistųjų laikomas nepriimtiniu. Visgi didžioji dalis nuteistųjų mano, kad, siekiant užkirsti kelią tokioms situacijoms, būtina gerinti įkalinimo sąlygas bei organizuoti kursus, kuriuose būtų galima mokytis, kaip tokiose situacijose elgtis. Taip pat, tyrimo dalyvių teigimu, įstaigos darbuotojai turėtų kruopščiai išsitiirti susidariusią situaciją, saugoti nukentėjusiuosius bei siekti, kad nuteistieji susitaikytų (61 lentelė).

Taigi, kaip matyti iš pateiktos 61 lentelės, įkalinimo sąlygų gerinimas bei nuteistųjų įgūdžių, susijusių su konfliktų sprendimu, lavinimas reikšmingai prisidėtų tiek sprendžiant nesutarimus, tiek jiems užkertant kelią. Svarbu pažymėti, kad **prastas įkalinimo sąlygas labai dažnomis ir dažnomis konfliktų priežastimis laikė 63 proc. tyrimo dalyvių, o darbuotojų priekabiavimą ir neteisingą elgesį labai dažnu ir dažnu nesutarimų šaltiniu laikė 49 proc. kalinčiųjų.** Todėl apibendrinant tyrimo duomenis reikšminga konstatuoti, kad apie trečdalis Lietuvos įkalinimo įstaigose kalinčiųjų jaučiasi nesaugiai, jausdami nuolatinę įtampą ir grėsmę. Daugiausia nuteistieji baiminasi dėl to, kad juos įžeis, pažemins ar jiems bus grasinama, būtent įžeidimus ir grasinimus akcentavo dažniausiai ir patiriantys.

61 lentelė. Įstaigos darbuotojų ir vadovybės elgesys nesutarimų, konfliktų atveju (proc.)

Kaip nesutarimų atveju turėtų elgtis įstaigos darbuotojai, vadovybė?	Visiškai pritariu	Iš dalies pritariu	Iš dalies nepritariu	Visiškai nepritariu
Nieko nedaryti, geriausia – nesikišti (N=548)	17,7	25,5	21,2	35,6
Turėtų kruopščiai ištirti susidariusią situaciją (N=586)	51,2	27,8	9,6	11,4
Turėtų nubausti kaltininkus (N=569)	37,8	28,1	17,6	16,5
Turėtų siekti, kad kaltininkai susitaikytų (N=565)	48,1	33,6	9,0	9,2
Kaltininkus reikėtų suvesti pokalbiui, juos prižiūrint (N=561)	35,3	34,2	13,9	16,6
Turėtų saugoti silpnuosius/nukentėjusiuosius (N=561)	46,5	29,9	12,7	10,9
Tam turėtų būti sudarytas nepriklausomas kalinių teismas (N=539)	18,2	16,9	17,1	47,9
Reikėtų organizuoti kursus, kuriuose būtų galima mokytis, kaip elgtis sunkiose situacijose (N=570)	56,5	27,0	8,4	8,1
Reikėtų pagerinti kalinimo sąlygas (N=608)	81,7	12,7	2,8	2,8

Tačiau dėl tokių patirčių ar įvairių kitų nesutarimų tyrimo dalyviai (N=415) teigė, kad įstaigos darbuotojus niekada nesikreipiantys, taip teigė net 82,7 proc. nukentėjusiųjų. Pagrindinėmis nesikreipimo priežastimis tyrime dalyvavusieji įvardino **nepasitikėjimą įstaigų darbuotojais ir manymą, kad jokių veiksmų nebus imtasi**. Toks nepasitikėjimas iš esmės lemia, kad didžioji dalis konfliktinių situacijų darbuotojams nėra žinomos, todėl aktyvus darbuotojų vaidmuo tampa neįmanomas. Tyrimo duomenys tik patvirtina teorinės literatūros analizėje išryškintas idėjas, kad konfliktus užprogramuoja pati kalėjimo aplinka su prastomis įkalinimo sąlygomis, nuolatiniais ribojimais ir įtemptais nuteistųjų ir darbuotojų santykiais. Tyrimas tik patvirtina, kad humaniškos, pozityvios ir saugios įkalinimo aplinkos kūrimui būtinas darbuotojų empatija nuteistųjų atžvilgiu paremtas, pasitikėjimu grįstas santykis. Ne griežta kontrolė ir baudimas, kuris sukuria dar didesnę įtampą, bet mediavimas ir nuteistųjų mokymas, kaip galėtų būti nedestruktyviais būdais sprendžiamos problemos, kurio svarbą pabrėžė ir tyrimo dalyviai, turėtų būti pagrindas siekiant didinti nuteistųjų pasitikėjimą bei valdyti ir užkirsti kelią konfliktams, įtampoms ir baimėms.

19. DRAUSMINIŲ NUOBAUDŲ TAIKYMO TEORIJA IR PRAKTIKA

Kalinimo įstaigos pačios savaime yra valstybės drausminančios griežčiausios reakcijos į išaiškintą (taigi toli gražu – ne į visą) nusikalstamą elgesį rezultatas. Tačiau nustatyta iš kalinių reikalaujamo elgesio tvarka ir toliau gali būti pažeidžiama pačiose įkalinimo įstaigose. Tais atvejais, kai įtariamoms įkalinimo įstaigose padarytos nusikalstamos veikos, turėtų būti pradedami ikiteisminiai tyrimai. *62 lentelėje* pavaizduotas Lietuvos įkalinimo įstaigose užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius.

62 lentelė. Lietuvos įkalinimo įstaigose registruotos nusikalstamos veikos 2007–2018 m.⁶⁰⁶

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Kalėjimų departamento užregistruotos nusikalstamos veikos, iš jų:	210	215	193	205	160	179	252	197	274	260	331	430
Nužudymai	2	0	3	3	0	2	1	1	3	0	2	1
Sunkūs sveikatos sutrikdymai	3	3	2	3	1	2	2	3	2	2	8	1
Nesunkūs sveikatos sutrikdymai	?	?	?	?	31	29	39	31	31	24	31	28
Fizinio skausmo sukėlimai ar nežymūs sveikatos sutrikdymai	?	?	?	?	1	2	4	6	13	10	29	65
Grasinimai nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą, terorizavimas	?	?	?	?	1	2	3	2	2	0	7	9
Pasipriešinimai valstybės tarnautojui	3	10	5	20	7	10	16	6	12	2	5	13
Susijusios su narkotinėmis ar psichotropinėmis priemonėmis	152	141	123	93	94	98	140	106	157	153	182	239
Vagystės	3	1	1	0	0	3	2	2	4	10	6	6
Turto prievartavimai	?	?	?	0	3	0	4	5	6	7	9	14
Sukčiavimai	0	1	1	3	1	2	4	2	2	5	0	1
Turto sunaikinimai ar sugadinimai	0	0	3	4	1	0	2	3	3	1	4	4

62 lentelėje matyti, kad šis skaičius didėja (ypač atsižvelgiant į tai, kad čia pateikiami absoliutūs skaičiai, ir monografijos *1 skyriuje* minėtą kalinių srauto

⁶⁰⁶ Parengta pagal Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ataskaitą Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas (FORMA_EK-ITĮ) 2007–2018 m.

sumažėjimą), 2017–2018 m. šis skaičius buvo didžiausias. Žinoma, kad šie skaičiai neatspindi realios padėties, nes yra didelis latentiskumas (žr. monografijos *11 skyrių*). Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad, skaičiuojant registruotas nusikalstamas veikas 10 000 gyventojų⁶⁰⁷, **įkalinimo įstaigose jų registruojama daugiau kaip 1,7 karto daugiau** nei bendrai Lietuvoje (2018 m. Lietuvoje – 207 registruotos nusikalstamos veikos 10 000 gyventojų, Lietuvos įkalinimo įstaigose – 360⁶⁰⁸). Didžiąją dalį registruotų nusikalstamų veikų sudaro su **narkotinėmis ar psichotropinėmis priemonėmis susijusios nusikalstamos veikos** (56 proc. – 2018 m.). Tačiau registruojama ir santykinai daug **smurto**, apie kurį Lietuvos įkalinimo įstaigose pastaraisiais metais daug rašo žiniasklaida⁶⁰⁹ ir patys kaliniai savo internetiniuose puslapiuose⁶¹⁰, taip pat jų artimieji⁶¹¹; smurto problemas Lietuvos kalėjimuose pripažįsta ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės vadovas⁶¹². Dalis smurto Lietuvos įkalinimo įstaigose susijusi su stipria kalinių **subkultūros** įtaka⁶¹³ (taip pat žr. monografijos *12 skyrių*).

Tačiau, be LR BK straipsnius atitinkančių veikų, įkalinimo sistemoje neišvengiamai padaroma daug smulkesnių teisės pažeidimų, kurie gali atitikti Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekse numatytas veikų sudėtis arba būti traktuojami tiesiog kaip **drausminiai nusižengimai**, kuriais pažeidžiama vidaus tvarka.

Pavyzdžiui, remiantis vien tik Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2017–2018 m. skelbiama statistika, visose įkalinimo

⁶⁰⁷ Paprastai santykiniai registruotų nusikalstamų veikų skaičiai skaičiuojami 100 000 gyventojų, tačiau kalinių tiek Lietuvoje per metus nebūna, todėl pasirinktas 10 000 skaičius.

⁶⁰⁸ Skaičiuojant 2018 m. buvusiam kalinių srautui – 11 950 kalinių (žr. *1 pav.* monografijos *1 skyriuje*).

⁶⁰⁹ *Griežė D.* Po insulto gyjantį kalinį kameros draugai puolė kaip žvėrys: mušė, degino ir kitaip kankino kelis mėnesius // Alfa.lt, 2018-07-17; *Jakučionis S.* Kalinių smurto Pravieniškėse nesustabdę pareigūnai irgi gali susilaukti bausmių // 15min.lt, 2018-08-01; *15min.* Pranešta apie riaušes Pravieniškių pataisos namuose, kaliniai prakalbo apie provokacijas // 15min.lt, 2018-08-28; *BNS.* Marijampolės pataisos namuose – nuteistųjų maištas: užsibarikadavo kameroje // 15min.lt, 2018-10-05; *Sinkevičius D.* Pravieniškėse – vėl kalinių maištas: neramumai tęsėsi visą naktį, yra sužalotų // Delfi.lt, 2019-07-25.

⁶¹⁰ Žr., pavyzdžiui, Lietuvos kalinių „Facebook“ paskyrą: <<https://lt-lt.facebook.com/Asociacija-Kalinyys-541012475919223/>>.

⁶¹¹ *M.* Nuteistųjų artimieji papasakojo apie kitokį kalinių gyvenimą: „Man jų gaila“ // Lrytas.lt, 2017-06-18; *Chadasevičius S.* Kalinio žmonos išpažintis: iš mano vyro „pataisos“ namuose daro žvėrį, pati jaučiuosi kaip atmata // 15min.lt, 2017-07-16.

⁶¹² *BNS.* S. Skvernelis: kalinių smurto problemų yra visuose kalėjimuose // Sveikata.lt, 2018-08-07.

⁶¹³ *Sinkevičius D.* „Jūros šventė“ Pravieniškėse vis dėlto įvyko: per ją buvo žeminami kaliniai // Delfi.lt, 2018-06-31.

įstaigose 2017 m. iš kalinių buvo paimtas **431 duriantis/pjaunantis daiktas** (dauguma – gyvenamojoje zonoje) (2018 m. – 729), **227 litrai alkoholinių gėrimų** (2018 m. – 272 litrai), **5 832 litrai alkoholio raugo** (2018 m. – 9 263 litrai), **5 616 vienetų mobiliųjų telefonų** (2018 m. – 5 086), **3 710 vienetų SIM kortelių** (2018 m. – 3 989), **174 bevielio interneto modemai** (2018 m. – 123), **1,5 kilogramo narkotinių medžiagų** (2018 m. – 1,2 kilogramo)⁶¹⁴. Žinoma, kad tai tik oficialiai paimti daiktai, realiai jų yra daug daugiau – tai liudija ne tik didelį nusiikalstamo arba vidinę tvarką pažeidžiančio elgesio įstaigos viduje potencialą, bet ir bendrą padėtį Lietuvos įkalinimo įstaigose, kuriose kaliniai iš esmės gyvena savo, įkalinimo įstaigos administracijos tik iš dalies kontroliuojamą gyvenimą.

Pateiktų vidaus tvarkos pažeidimų pavyzdžiai rodo, kad įkalinimo įstaigų viduje reikia atitinkamos vidinės baudimo sistemos, kuria būtų palaikoma drausmė ir saugumas, subalansuojama ir atkuriamą tvarka. Visgi šiai problematikai Lietuvos bausmių vykdymo teisės moksle skiriama labai mažai dėmesio⁶¹⁵, o nuobaudų teisinis reglamentavimas ir jų taikymo praktika kelia daug abejonių.

Lietuvos bausmių vykdymo teisės teorijoje ir pačiame LR BVK nėra aiškios takoskyros tarp **socialinės integracijos (resocializacijos) priemonių ir drausminimo bei saugumo palaikymo**. Pagal LR BVK 111 straipsnį viena iš „pataisos priemonių“ yra socialinė rehabilitacija, o socialinę rehabilitaciją reglamentuojančiame LR BVK XI skyriaus 3 skirsnyje numatomas ir drausminių nuobaudų taikymas. Drausminimas, sekant totalitarine tradicija, dažniausiai vis dar įsivaizduojamas ir kaip tam tikra „auklėjimo“ dalis, nors taip būti neturėtų ir tokia praktika yra beprasmė – vien tik drausminimas neduoda jokie resocializacinio poveikio⁶¹⁶. Žinoma, kad (jei reikia – ir prievartinis) drausmės palaikymas įkalinimo įstaigose yra neišvengiama realybės dalis. Tačiau daugumoje Europos šalių aiškiai atskiriamos socialinės integracijos (resocializacijos) priemonės ir saugumo (drausmės palaikymo) priemonės, kurios taikomos pagal *ultima ratio* principą ir

⁶¹⁴ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaita 2017–2018 m. sausio–gruodžio mėn.

⁶¹⁵ Drausminio proceso analizė, lyginant ją su Prancūzijoje esančia sistema, atlikta A. Gončarko 2009 m. apgintoje disertacijoje: *Gončarko A. Nuteistųjų laisvės atėmimu teisės ir jų įgyvendinimas pagal Lietuvos ir Prancūzijos bausmių vykdymo įstatymus*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.

⁶¹⁶ *Sakalauskas G. Strafvollzug in Litauen. Kriminalpolitische Hintergründe, rechtliche Regelungen, Reformen, Praxis und Perspektiven. Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie*. Band 24. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2006, p. 210 ir kt.

kiek įmanoma trumpesnę laiką. **Kalinių drausminimas ir saugumo palaikymas yra tik prielaida socialinės integracijos tikslui siekti, bet ne tiesioginis šio tikslo siekimas**⁶¹⁷. Tuo tarpu totalitarinėse sistemose drausminimą laikant tam tikro „auklėjimo“ ar menamo pozityvaus poveikio dalimi, prieinama prie paradoksų, kai taisykles pažeidžiančio kalinio uždarymas į karcerį idėjiškai traktuojamas ir kaip jo „(pa)taisymas“, taigi *ultima ratio* principas čia nebeveikia. Apmaudu, kad šioje srityje LR BVK išlaikė labai daug totalitarinių nuostatų, į nepateisinamą ir neproporcingą drausminimo praktiką Lietuvos įkalinimo įstaigose dėmesį yra atkreipęs ir CPT visose savo rengtose ataskaitose.

2006 m. Europos kalėjimų taisyklėse nurodyta, kad drausminės nuobaudos turi būti skiriamos **tik kraštutiniais atvejais** (56.1 punktas), kai tik įmanoma, sprendžiant nesutarimus su kaliniais ir tarp jų, turi būti panaudojamas **atkuriamojo teisingumo modelis ir tarpininkavimo mechanizmai** (56.2 punktas). Drausmės pažeidimu gali būti laikomas tik toks elgesys, kuris gali kelti grėsmę tinkamai tvarkai, saugumui ar apsaugai (57.1 punktas). **Nacionaliniai įstatymai turi nustatyti:**

- a) kalinių veikimus ar neveikimus, kurie laikomi drausminiais pažeidimais;
- b) drausmės pažeidimų nagrinėjimo tvarką, kurios turi būti laikomasi;
- c) nuobaudų, kurios gali būti paskirtos, rūšį ir trukmę;
- d) valdžios institucijas, turinčias teisę paskirti tokią bausmę;
- e) apeliacinio proceso prieinamumą ir jo įgyvendinimą (57.2 punktas).

Visi pranešimai apie kalinio drausmės taisyklių nesilaikymą turi būti skubiai perduodami kompetentingai valdžiai, kuri turi nedelsdama tai ištirti (58 punktas). Kaliniai, kaltinami drausmės pažeidimu:

- a) turi būti skubiai ir detalai informuojami jiems suprantama kalba apie jiems pateiktų kaltinimų pobūdį;
- b) turi pakankamai laiko ir tinkamas sąlygas pasiruošti gynybai;
- c) jiems turi būti leista gintis patiems ar su teisininko pagalba, jei to reikalauja teisingumas;
- d) turi būti leista reikalauti liudininkų dalyvavimo ir leista juos apklausti ar turėti tokius liudininkus, kurie liudytų jų naudai;
- e) tiems, kurie nesupranta ar nekalba proceso metu vartojama kalba, turi būti nemokamai suteiktos vertėjo paslaugos.

⁶¹⁷ Laubenthal K. Strafvollzug. 5. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2008, p. 425.

Bet kokios nuobaudos griežtumas turi atitikti pažeidimo rimtumą (60.2 punktas), t. y. ji turi būti **proporcinga**. Turi būti **uždraustos kolektyvinės ir fizinės nuobaudos, nuobaudos uždarančios kameras** bei visos kitos nežmoniškos ir žeminančios žmogaus orumą nuobaudos (60.3 punktas), nuobauda neturi **visiškai uždrausti kontaktų su šeima** (60.4 punktas). **Nuobauda izoliuojant turi būti taikoma tik išskirtiniais atvejais ir apibrėžtam laikotarpiui, kuris turi būti kiek įmanoma trumpesnis** (60.5 punktas). **Tramdomos priemonės negali būti taikomos kaip nuobauda** (60.6 punktas). Kaliniui, kuris yra pripažintas kaltu dėl drausmės pažeidimo, turi būti sudarytos sąlygos kreiptis į kompetentingas ir nepriklausomas aukštesnes institucijas (61 punktas). Joks kalinys negali būti įdarbintas arba jam suteikta **vadovavimo kitiems kaliniams teisė** jokiose galimo kitų kalinių drausminimo pareigose (62 punktas).

LR BVK 11 straipsnio 1 dalies 1 punkte įtvirtinta nuostata, kad nuteistieji turi teisę teisės aktų nustatyta tvarka **gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas, savo teises bei pareigas**. Šią informaciją bausmės vykdymo institucija pateikia lietuvių kalba arba nuteistojo gimtąja kalba, arba ta kalba, kurią nuteistasis supranta.

LR BVK 110 straipsnio 1 dalis nustato, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji **privalo**:

- 1) laikytis nustatytos pataisos įstaigų tvarkos;
- 2) vykdyti pataisos įstaigos administracijos reikalavimus;
- 3) administracijos paskyrimu eilės tvarka budėti gyvenamosiose patalpose;
- 4) pasibaigus pasivaikščiavimui ir ilgalaikiam pasimatymui, sutvarkyti tam skirtą vietą ar patalpą.

Laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems **draudžiama** (LR BVK 110 straipsnio 2 dalis):

- 1) organizuoti piketus, mitingus, demonstracijas, riaušes ir kitus neteisėtus renginius ir juose dalyvauti;
- 2) steigti politines partijas ir organizacijas ir dalyvauti jų veikloje;
- 3) vartoti alkoholinius gėrimus ar jų surogatus, taip pat vartoti be gydytojo leidimo medikamentus, naudoti toksines priemones;
- 4) perleisti savo turtą kitiems suimtiesiems, nuteistiesiems ar pataisos įstaigos administracijai; teikti mokamas ar kitaip atlyginamas paslaugas tiek kitiems suimtiesiems ar nuteistiesiems, tiek pataisos įstaigos administracijai;

- 5) daryti tatuiruotes sau ir kitiems asmenims;
- 6) platinti be pataisos įstaigos administracijos leidimo rankraščius ir kitus leidinius;
- 7) kurstyti kitus suimtuosius ar nuteistuosius atsisakyti vykdyti pataisos įstaigų administracijos reikalavimus;
- 8) reikalauti bet kokios paslaugos iš kito nuteistojo ar suimtojo ar teikti jas, naudoti fizinį ar psichinį smurtą prieš kitus asmenis;
- 9) turėti tabako gaminių kamerų tipo patalpose, taip pat laisvės atėmimo vietų ligoninių stacionaruose ir pataisos įstaigų sveikatos priežiūros tarnybų antrinės ambulatorinės asmens sveikatos priežiūros padaliniuose.

LR BVK 142 straipsnis (nauja redakcija nuo 2019 m. liepos 6 d.) numato, kad už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą nuteistiesiems gali būti skiriamos **šios nuobaudos**:

- 1) papeikimas;
- 2) pataisos įstaigos patalpų ir teritorijos tvarkymas be eilės;
- 3) draudimas iki vieno mėnesio apsipirkti pataisos įstaigos parduotuvėje (išskyrus higienos reikmenų ir kanceliarinių prekių įsigijimą).

Nuteistiesiems, **sistemiškai pažeidinėjantiems arba itin piktybiškai pažeidusiems režimą**, gali būti skiriamos šios nuobaudos (LR BVK 142 straipsnio 2 dalis):

- 1) panaikinta paskirta paskatinimo priemonė – perkėlimas iš paprastosios grupės į lengvąją grupę;
- 2) pataisos namuose ir kalėjimuose paprastosios grupės sąlygomis laikomų nuteistųjų (išskyrus nepilnamečius nuteistuosius) perkėlimas į drausmės grupę nuo trijų mėnesių iki vienerių metų;
- 3) pataisos namuose ir kalėjimuose paprastosios arba drausmės grupės sąlygomis laikomų nuteistųjų perkėlimas į kamerų tipo patalpas iki trisdešimt parų, o nepilnamečių nuteistųjų – iki penkių parų⁶¹⁸.

Pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2003 m. balandžio 18 d. įsakymą nuteistieji **pripažįstami itin piktybiškai pažeidusiais režimą**, jei jie pažeidžia bent vieną iš laisvės atėmimo bausmę

⁶¹⁸ Nėščioms moterims ir turinčioms vaikų iki trejų metų motinoms, taip pat asmenims, kurie dėl medicininių priežasčių negali būti perkelti į kamerų tipo patalpas, ši nuobauda neskiriama, o jeigu buvo paskirta, – nevykdoma.

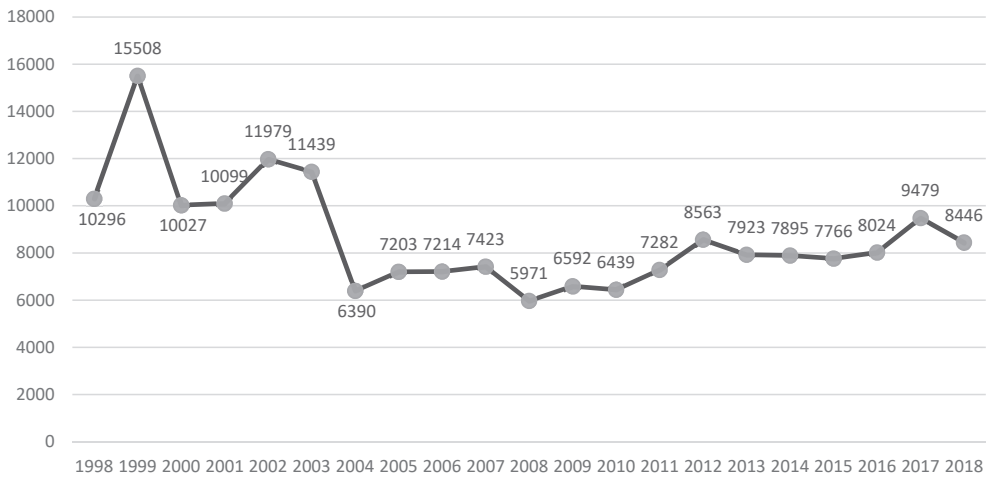

atliekantiems nuteistiesiems taikomų draudimų, nustatytų LR BVK 110 straipsnio 2 dalies 1, 3, 7 ir 8 punktuose, arba nevykdo pareigos, nustatytos LR BVK 110 straipsnio 1 dalies 2 punkte. Būtent pastaroji nuostata kelia daug abejonų, nes **pataisos įstaigos administracijos reikalavimų (ne)vykdymas** yra labai abstraktus ir suteikia daug erdvės interpretacijoms.

Pagal LR BVK 143 straipsnio 7 dalį, LR BVK 142 straipsnio 2 dalyje nustatytos nuobaudos skiriamos tik tais atvejais, kai yra pataisos įstaigos **drausmės komisijos teikimas**. Drausmės komisijos sudarymo tvarką ir kompetenciją nustato PĮVTT XXXVIII skyrius. Drausmės komisija sudaroma pataisos įstaigos direktoriaus įsakymu, ji yra pataisos įstaigos direktoriaus patariamoji institucija. Drausmės komisijos sudarymo įsakyme nurodomas Drausmės komisijos pirmininkas ir kiti jos nariai. Drausmės komisija gali dirbti, jeigu jos darbe dalyvauja daugiau kaip pusė komisijos narių. Jos posėdžiai organizuojami pataisos įstaigos direktoriui arba šios komisijos pirmininkui pavedus. Medžiagą apie nuteistojo padarytą baudmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą pataisos įstaigos Drausmės komisijos posėdžiui rengia pataisos **įstaigos direktoriaus įgaliotas darbuotojas**. Šios komisijos posėdžiui gali būti pateikta Individualaus darbo su nuteistuoju knygelė ir individualus socialinės reabilitacijos planas. **Nuteistajam pageidaujant, jis pristatomas** į Drausmės komisijos posėdį, kai svarstomas klausimas dėl jo padaryto baudmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimo. Drausmės komisijos sprendimas (teikimas) pataisos įstaigos direktoriui nėra privalomas. Drausmės komisija, priėmusi sprendimą siūlyti pataisos įstaigos direktoriui paskirti nuteistajam LR BVK 142 straipsnio 2 dalyje numatytą nuobaudą, pateikia nustatytos formos teikimą. Taigi matyti, kad Drausmės komisijos vaidmuo iš esmės **tik simbolinis**, joje dalyvauja įkalinimo įstaigos direktoriui pavaldūs darbuotojai.

86 pav. pavaizduotas drausmės komisijose svarstytų atvejų skaičius ir jo dinamika.

Jame matyti, kad nuo 2010 m. iki 2018 m. tokių atvejų **padaugėjo** daugiau kaip 30 proc., nors laisvės atėmimu **nuteistų asmenų srautas per metus sumažėjo** beveik 19 proc. (nuo 11 084 iki 9 002), o 2017 m., kai svarstytų drausmės pažeidimų buvo daugiausia, **nuteistųjų laisvės atėmimu srautas tais metais buvo mažiausias per visą 2004–2018 m. laikotarpį** (8 612). Pagal turimą statistiką neįmanoma įvertinti, ar ši didėjimą lėmė didėjantis drausmės pažeidimų skaičius, ar griežtesnis nuteistųjų elgesio vertinimas. Tačiau pats svarstymų drausmės

86 pav. Įkalinimo įstaigų drausmės komisijose apsvarstyti drausmės pažeidėjai (atvejai) 1998–2018 m.⁶¹⁹

komisijose skaičiaus didėjimo faktas liudija, kad į kylančias drausmės problemas reaguojama formaliomis nuobaudomis, kurios iš esmės nesprendžia elgesio problemų (žr. 86 pav.), kursto įtampą ir nepasitikėjimo atmosferą. Pastaraisiais metais Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos skelbiamoje statistikoje nenurodoma, kiek drausmės komisijose svarstytų pažeidėjų buvo nubausti, pagal ankstesnių metų duomenis galima daryti prielaidą, kad nubausta buvo absoliuti dauguma. Galima tik priminti, kad Europos kalėjimų taisyklės rekomenduoja, kai tik įmanoma, sprendžiant nesutarimus su kaliniais ir tarp jų, panaudoti **atkuriamojo teisingumo modelį ir tarpininkavimo mechanizmus**⁶²⁰.

Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos viešai neskelbė savo veiklos ataskaitos už 2017 m. ir 2018 m. (anksčiau tai buvo įprasta praktika), o pastaruosius trejus metus ir pačios įkalinimo įstaigos nebeskelbia taikytų drausminių nuobaudų statistikos savo ataskaitose. Anksčiau skelbta

⁶¹⁹ Parengta pagal: *Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius*. Socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos ataskaitos 1998–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

⁶²⁰ 2018 m. spalio 19 d. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu Nr. V-459 „Dėl Taikomojo tarpininkavimo (mediacijos) organizavimo ir vykdymo laisvės atėmimo vietų įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo“ (TAR, 2018, Nr. 16397) buvo reglamentuotas galimas taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) procesas laisvės atėmimo įstaigose. Tačiau pats procesas aprašytas labai biurokratizuotai ir jis turi prasidėti paties kalinio iniciatyva (jo prašymu), numatyta daug įvairių išimčių, nepagrįstai užkertančių kelių mediacijos procesui.

statistika⁶²¹ liudijo, kad drausminės nuobaudos taikomos santykinai dažnai, o **maždaug 1/3 nuteistųjų jos taikytos faktiškai reguliariai**⁶²². Panašią praktiką liudija ir paskutiniai skelbiami atskirų įkalinimo įstaigų duomenys. Pavyzdžiui, **2015 m. Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos ataskaitoje** nurodyta, kad nuteistųjų, neturinčių drausminių nuobaudų, siekė tik 57,6 proc.⁶²³. 2015 m. pažeidėjų, kuriems nuobaudos buvo skirtos nutarimais ar įsakymais, buvo 1 710, o skirtų nuobaudų buvo 4 952. Dažniausiai taikyta nuobauda laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems buvo **uždarymas į baudos izoliatorių iki 15 parų**, ši nuobauda taikyta 1 977 kartus. 2015 m. papeikimas buvo skirtas 972 kartus. Rečiausiai taikyta nuobaudos rūšis – perkėlimas iš lengvosios į paprastąją grupę (5 kartus). 76,7 proc. drausmės pažeidimų sudarė pažeidimai už įstaigoje nustatytos tvarkos nesilaikymą ir įstaigos administracijos reikalavimų nevykdymą⁶²⁴.

2018 m. Alytaus pataisos namų veiklos ataskaitoje nurodyta, kad 2018 m. užregistruota 8 216 drausmės pažeidimų (2017 m. – 7 472), paskirta 4 827 nuobaudos (2017 m. – 4 345). Nors drausmės pažeidimų ir paskirtų nuobaudų skaičius **padidėjo 10 proc.**, o vidutinis metinis nuteistųjų skaičius **sumažėjo beveik**

⁶²¹ Iki 2008 m. netgi buvo skelbiama atskira drausminių nuobaudų taikymo ataskaita. *Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Socialinės reabilitacijos skyriaus priežiūros poskyris*. Įstaigose esančių asmenų drausmė bei taikytos jų atžvilgiu drausmės priemonės 1998–2008 m.

⁶²² Žr. *Sakalauskas G.*, 2006. 1999–2004 m. jomis visose įstaigose buvo bausta maždaug 27–37 proc. visų įkalinimų, o atvirojoje kolonijoje – net 47–68 proc. Didžiąją dalį visų drausminių nuobaudų sudarė pati griežčiausia nuobauda – uždarymas į baudos izoliatorių. Kaip rodo įvairūs šaltiniai, ji per pastaruosius 30 metų ne tik netapo nuosaike, bet ir dar labiau sugriežtėjo. Pavyzdžiui, 1991 m. iš viso buvos skirta 11 672 drausminės nuobaudos, iš jų 5 342 – uždarymas į baudos/drausmės izoliatorių, karcerį ar perkėlimas į kameros tipo patalpas, 1992 m. atitinkamai – 14 187 ir 4 928. Pažymėtina, kad kalinių srautas anuomet buvo ne mažiau nei du kartus didesnis nei pastaraisiais metais. Žr. *Švedas G.* Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius, 2003, p. 121.

⁶²³ Itin keista, kad vienu iš viso Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ar atskirų įkalinimo įstaigų veiklos rodikliu laikomas nuteistųjų, neturinčių drausminių nuobaudų, skaičius (pastaraisiais metais – apie 40–50 proc.). Juk, viena vertus, LR BVK neįpareigoja visais atvejais skirti nuobaudų, jau nekalbant apie neapibrėžtus atvejus („administracijos reikalavimų nevykdymą“). Kita vertus, ką drausminių nuobaudų turinčių asmenų skaičius parodo apie realų įstaigos veiklos veiksmingumą?

⁶²⁴ Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos 2015 m. veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/praviennpn-ak/veikla-mpn_255_372/planavimo-dokumentai_241_259_376.html>.

27 proc. (1 094 iki 802), veiklos ataskaitoje daroma išvada, kad drausmės būklė yra stabili⁶²⁵.

2017 m. (paskutinėje skelbiamoje) **Vilniaus pataisos namų** veiklos ataskaitoje nurodoma, kad 2017 m. buvo užregistruoti 1 079 drausmės pažeidimai (2016 m. – 1 570). Skirtos 848 nuobaudos (2016 m. – 986). Daugiausia drausmės pažeidimų užfiksuota dėl įstaigos nustatytos tvarkos nesilaikymo – 2017 m. šie pažeidimai sudarė 37 proc. visų padarytų pažeidimų (2016 m. – 31,6 proc.) ir dėl įstaigos administracijos reikalavimų nevykdymo – 2017 m. šie pažeidimai sudarė 36,2 proc. visų padarytų pažeidimų (2016 m. – 43,7 proc.). Nuteistųjų, neturinčių galiojančių nuobaudų, skaičius 2017 m. pabaigoje buvo 192, daugiausia skirta nuobaudų – perkėlimas į kamerų tipo patalpas iki 15 parų, draudimas iki 1 mėnesio pirkti maisto produktus, perkėlimas į drausmės grupę⁶²⁶.

Po 2016 m. rugsėjo 5–15 d. vykusio vizito paskelbtoje ataskaitoje CPT išreiškė susirūpinimą kai kuriais drausminių priemonių taikymo aspektais Lietuvos įkalinimo įstaigose: prieš taikant drausminę priemonę kaliniui **nesuteikiama teisė būti išklausytam, galimybė kreiptis į gynėją yra visiškai teorinė, be to, kaliniams neleidžiama pakviesti liudininkų**. Komitetas rekomendavo tokius trūkumus ištaisyti (82 punktas)⁶²⁷. Po 2019 m. balandžio 20–27 d. vizito paskelbtoje ataskaitoje CPT eilinį kartą atkreipė dėmesį į tai, kad siekiant izoliuoti tam tikrus kalinius jie laikomi netinkamomis sąlygomis, prilygstančiomis drausminiam nubaudimui (28 punktas), o drausminimui skirtose patalpose laikomiems kaliniams turi būti sudarytos sąlygos užsiimti fizine veikla (angl. *physically exert themselves*) (74 punktas), neturi būti ribojami jų kontaktai su išoriniu pasauliu ir turi būti leidžiama bendrauti su šeima, nebent jų daromi pažeidimai susiję su šiais kontaktais (75 punktas)⁶²⁸.

⁶²⁵ Alytaus pataisos namų 2018 m. veiklos ataskaita, p. 3. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimu-departamentas.lt/lt/apn/veikla_255/planavimo-dokumentai_241_259.html>.

⁶²⁶ Vilniaus pataisos namų 2017 m. veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/vilniauspni/istorija-238-256-y91e/ataskaita_405/ataskaita.html>.

⁶²⁷ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>>.

⁶²⁸ *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018. CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/168095212f>>.

Empirinio tyrimo metu respondentams buvo užduota keletas klausimų apie drausminių nuobaudų taikymą. Didžioji dalis **respondentų nurodė, kad jiems buvo taikomos nuobaudos** (63 lentelė). Dažniausiai patiems respondentams asmeniškai buvo taikomas **uždarymas į baudos izoliatorių** (33,3 proc.). Iš kitų taikytų nuobaudų (paminėtų 113 kartų) absoliučią daugumą sudarė **draudimas apsipirkti**.

63 lentelė. Ar Jums pačiam(-iai) arba kitiems kaliniams/kitoms kalinėms šioje įstaigoje buvo taikytos žemiau surašytos nuobaudos? (proc., N=511–654)⁶²⁹

	Ne	Taip, man pačiam	Taip, kitiems	Taip, dažnai kitiems	Čia ne-taikoma
	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.
Uždarymas į baudos izoliatorių/karcerį	40,2	33,3	9,5	16,1	0,9
Perkėlimas į kamerų tipo patalpas	54,6	15,6	12	14,1	3,7
Surakinimas antrankiais ar grandinėmis	66,2	12,6	9,2	5,7	6,3
Trandomieji marškiniai	79,5	1,7	3,1	3,4	12,3
Perkėlimas į griežtesnę grupę ar kitą skyrių	53,2	14,8	16,4	13,5	2,1
Kitos nuobaudos	12,5	57,4	11	19,1	–

1,7 proc. nurodė, kad jiems patiems buvo taikomi **trandomieji marškiniai**, 6,6 proc. – kad jie buvo taikomi kitiems kaliniams, 12,6 proc. nurodė, kad jie buvo **surakinti**, 14,9 proc. – kad surakinti buvo kiti kaliniai. Lietuvos Respublikos pataisos pareigūnų veiklos įstatymo⁶³⁰ 11 straipsnio 4 dalis numato, kad pataisos pareigūnai turi teisę naudoti antrankius ir surišimo priemones tik prieš agresyvius ar linkusius žalotis asmenis, taip pat asmenis konvojuodami arba pristatydami į policijos įstaigą ar kitą instituciją ar įstaigą, atlikdami šių asmenų apžiūrą. Klausimyne nebuvo detalizuojamas nuobaudos skyrimo kontekstas, todėl neįmanoma nustatyti, ar surišimas/surakinimas buvo taikomi teisėtai.

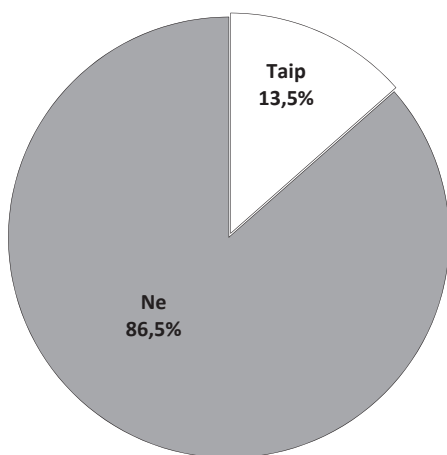
⁶²⁹ Jei nuobaudos buvo taikytos ir pačiam respondentui, ir kitiems (kartais arba dažnai), buvo galima žymėti abu variantus, tačiau tokių atsakymų buvo labai nedaug (iki 4,4 proc.), jie pridėti prie lentelėje pateiktų atsakymų.

⁶³⁰ Lietuvos Respublikos pataisos pareigūnų veiklos įstatymas, priimtas 2018 m. birželio 29 d. // TAR, 2018, Nr. 12055.

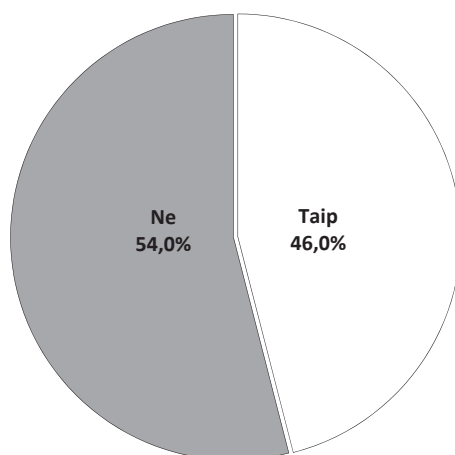
CPT, atsižvelgdamas į anksčiau nurodytas pastabas, ragina Lietuvos valdžios institucijas atsakyti naudoti fizinio suvaržymo lovas laisvės atėmimo įstaigose. Itin įsiaudrinusius kalinius, kurie kelia rimtą pavojų sau ar kitiems kaliniams, galima perkelti į raminamąsias kameras, kol jie atgaus elgesio pusiausvyrą – ir tokias priemones naudoti kaip paskutinę išėitį, kai visos kitos priemonės rizikos nesumažino (pvz., pokalbiai su tokiais kaliniais). Jeigu toks kalinys nenusiramina, jis (ji) turėtų būti perkeltas į atitinkamas sveikatos priežiūros patalpas, atsižvelgiant į nuostatą, kad fizinio suvaržymo lovos neturi būti naudojamos nemedicininės paskirties patalpose⁶³¹.

Respondentų buvo klausta, ar drausminės nuobaudos **išsprendžia drausmės problemas**, 86,5 proc. atsakė, kad ne (87 pav.).

Kaip minėta, Europos kalėjimų taisyklės draudžia taikyti kolektyvines bausmes. Respondentų buvo klausta, ar įkalinimo įstaigose jiems yra tekę patirti **kolektyvinių bausmių** – 46 proc. nurodė, kad taip (88 pav.).

87 pav. Ar paskirtos nuobaudos kaliniams išsprendžia drausmės problemas? (proc., N=659)

88 pav. Ar būna atvejų, kai kas nors viena(-s) iš Jūsų būrio, skyriaus ar gyvenamosios patalpos pažeidžia taisykles ir dėl to nubaudžiami visi? (proc., N=655)

⁶³¹ Council of Europe. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2 (86 punktus). Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>>.

Paprašius nurodyti **tipiškas kolektyvinio baudimo situacijas**, dažniausiai jos buvo aprašomos taip: „*administracija neišsiaiškinus baudžia visus*“, „*baudžiami visi, nesiaiškinant*“, „*budintis kalinys būna nubaustas, nors dėl to nebūna kaltas*“, „*būna telefonų permetimai, vienas žmogus paima, o kenčia visi*“, „*būna, kad kažkas per tvorą mėto telefonus, o kenčia visi*“, „*dažnai už vieno nuteistojo elgesį visas būrys kenčia, neduodami papildomi pasimatymai, paskatinimai neduodami*“, „*dėl kilusio konflikto, jį pamatė būrio viršininkė ir nubaudė visą sekciją*“, „*dėl vieno asmens miego neskiria visiems papildomų skambučių*“, „*įprastas, menkas žodinis konfliktas su pareigūnu ir už tai apversta aukštyn kojom visa sekcija*“, „*jei išleistas atostogų pažeidžia išleidimo taisyklės, tai kurį laiką kiti kaliniai neišleidžiami atostogų*“, „*jei visi tyli ir nieko nesako, baudžiami visi*“, „*kai pareigūnai nepagauna kaltininko, tai kenčia visi*“, „*kažkas neišjungė šviesos, o dėl to buvo atjungta TV kabelinė visiems*“, „*nerado draudžiamo daikto savininko ir nubaudė visus*“, „*patalpoje randa telefoną, papildomų skambučių negauna visa patalpa*“, „*vienas iš atostogų girtas grįžo, po to niekas atostogų metus negavo*“, „*vienas prasižengia, o kenčia visi kiti, esantys būryje*“, „*vienas padaro kažką netinkamo, kenčia visi*“, „*vienas nusiikalsta, visi kenčia*“, „*visuomet, kur daug žmonių patalpoje, kenčia ir kiti*“ ir pan. (iš viso – 139 komentarai).

Apibendrinant drausminių nuobaudų taikymą svarbu pabrėžti, kad jos turi būti taikomos kaip paskutinė priemonė ir kiek įmanoma trumpesniam laikui. Tai yra drausmės ir saugumo palaikymo priemonės, jos neturi ir negali būti tapatinamos su pozityviu poveikiu nuteistajam, nes tokio jos paprasčiausiai neturi. Visai šiai monografijai, bet ypač šiam jos skyriui tinka žymaus vokiečių psichoterapeuto, logoterapijos mokyklos atstovo G. Funke išsakyta taikli, ilgamete psichoterapijos praktika paremta mintis: „Baudimas turi prasmę tik tada, kai jis atveria naują perspektyvą. Priešingu atveju jis yra beprasmiškas.“

20. RENGIMAS PALEIDIMUI Į LAISVĘ

20.1. TEORINIAI PAGRINDAI

Monografijos 7 skyriuje analizuota integracijos individualumo svarba, kai kurie socialinės integracijos aspektai aptarti ir kituose monografijos skyriuose. Pasiremiant įkalinimo ir jo poveikio empirinių kriminologinių tyrimų rezultatais, tarptautinėmis rekomendacijomis, daugelio Vakarų kultūros šalių patirtimi galima vienareikšmiškai teigti, kad tik toks asmens kalinimas, kuriam keliamas įkalinimo asmens **(re)socializacijos tikslas** (žr. monografijos 2 skyrių), yra pirmoji galimą veiksmingą poveikį žadanti prielaida⁶³². Toks tikslas ne tik turi būti aiškiai ir nedviprasmiškai įtvirtintas įstatymuose (jį galima išvesti iš konstitucinio socialinės valstybės principo)⁶³³, bet juo turi būti remiamasi teismų praktikoje ir įkalinimo įstaigų administracijos bei darbuotojų veiklos kasdienybėje⁶³⁴. Šiame monografijos skyriuje labiau koncentruojamasi į pasirengimą galutiniam asmens paleidimui į laisvę. Kaip minėta, idealiu atveju jis **turi prasidėti nuo pirmos kalnimo dienos**, tačiau akivaizdu, kad artėjant (galimo) paleidimo į laisvę terminui jis turėtų būti intensyvesnis, jo metu būtina įvertinti ne tik kylančias natūralias baimes vėl gyventi laisvėje, bet ir įvertinti realius asmens poreikius, į juos reaguoti ir užtikrinti nuoseklų perėjimą į gyvenimą laisvėje.

Siekdamas labiau diferencijuoti įkalinimo apskritai ir atskirų priemonių tikslus, S. Suhling'as juos išskaido į tris grupes: **poveikio, paslaugų ir konkrečių priemonių tikslus** (žr. 89 pav.). Šis tikslų išskaidymas atrodo svarbus ir parankus, suvokiant neišvengiamą veikimo ribotumą ir norint veikti kryptingai, tuo pat metu iš akių neprarandant galutinio tikslo.

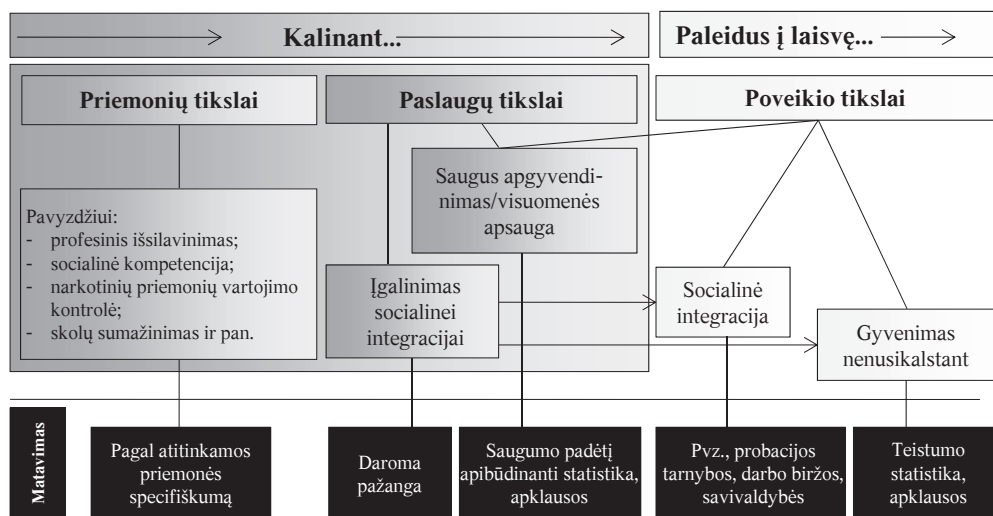
Poveikio tikslai siejami su asmens gyvenimu visuomenėje. LR BVK 1 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, jog bausmių vykdymo įstatymų paskirtis – „nustatyti tokią

⁶³² Plačiau žr.: *Sakalauskas G.* Įkalinimo tikslų labirintuose // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 133–153. Taip pat žr. *Dünkel F.*, 2017.

⁶³³ Plačiau žr.: *Sakalauskas G.*, 2015a, p. 12. Taip pat žr. *Pruin I.* Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų: reformos Vokietijoje ir europinė patirtis // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 141–158.

⁶³⁴ Taip pat žr. *Sakalauskas G.*, 2017, p. 174–178.

89 pav. Poveikio, paslaugų ir priemonių tikslai vykdant laisvės atėmimo bausmę ir jų pasiekimo matavimas⁶³⁵

bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis⁶³⁶. Jeigu įkalinimo įstaigoje **pavyksta pasiekti**, kad nuteistasis nedarytų nusikaltimų (1-asis poveikio tikslas – saugus apgyvendinimas) ir jei nuteistasis po paleidimo integruojamas (integruojasi) visuomenėje (2-asis poveikio tikslas), pavyzdžiui, turi kur gyventi ir dirba, palaiko nuolatinius pozityvius socialinius ryšius su kitais asmenimis ir t. t., ir jei jis nedaro nusikalstamų veikų (3-iasis poveikio tikslas – gyvenimas nenusikalstant), galima teigti, kad **įkalinimas buvo veiksmingas**.

Paslaugų tikslai orientuojami į gyvenimą įkalinimo įstaigoje. Kalinimas turi būti saugus, tačiau vien to nepakanka⁶³⁷, būtina įgalinti nuteistąjį savo gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis. Taigi vienas iš paslaugų

⁶³⁵ *Suhling S.* Evaluation der Straftäterbehandlung und der Sozialtherapie im Strafvollzug: Ansätze zur Bestimmung von Ergebnis-, Struktur- und Prozessqualität // *Wischka B., Pecher W., van den Boogaart H.* (Hrsg.). Behandlung von Straftätern. Freiburg: Centaurus, 2013, p. 167 (toliau cituojama: *Suhling S.*, 2013).

⁶³⁶ Panašiai šis tikslas formuluojamas ir Vokietijos federaliniame Laisvės atėmimo bausmių vykdymo įstatyme bei federalinių žemių įstatymuose, plačiau žr.: *Dünkel F.*, 2017.

⁶³⁷ Todėl, pavyzdžiui, būtina suteikti kalinimą atveriančias priemones, nebent grėsmė būtų akivaizdžiai didelė. Tačiau negalima tiesiog visų arba daugumos neišleisti, nes taip neva saugiau ir ramiau įkalinimo įstaigos administracijai.

tikslų (saugus apgyvendinimas ir visuomenės apsauga) sutampa su poveikio tikslais, tačiau nesutampa su kitais dviem (socialinė integracija ir gyvenimas nenusikalstant). Įkalinimo įstaigoje nuteistasis turi būti **įgalinamas**, (su)kuriamos sąlygos **gyvenimui nenusikalstant**, pavyzdžiui, stiprinant jo perspektyvas darbo rinkoje, išsiaiškinant finansinę padėtį, užtikrinant apgyvendinimą, mažinant smurto riziką ir pan. Kitaip tariant, turi būti mažinami dinaminiai (galimi pakęsti) pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos veiksniai. Paslaugų tikslai nustatomi įkalinimui kaip visumai, o ne atskiroms priemonėms. Pastarosios taip pat turi savo konkrečius tikslus, kuriuos pasiekus galima teigti, kad jos yra (buvo) kokybiškos⁶³⁸. Visų tikslų pasiekimas gali ir turi būti matuojamas (vertinamas) remiantis įvairiais 89 pav. apačioje paminėtais rodikliais.

Antra svarbi prielaida yra **maksimaliai įmanomas kalinimo atvėrimas**. Neįmanoma išmokti gyventi laisvėje gyvenant nelaisvėje. Įvertinus galimo pasitikėjimo laipsnį, trumpalaikės išvykos, darbas, mokymasis ir dalyvavimas resocializacijos programose už įstaigos ribų, atostogos, atviros kalinimo formos, apgyvendinimas pusiaukelės namuose ir kitos kalinimo atvėrimo priemonės turi tapti dažna praktika ir kalinimo sistemos kasdienybe, o ne retomis išimtimis⁶³⁹.

Trečia svarbi prielaida yra **maksimalus įvairių tarnybų ir organizacijų iš išorės įtraukimas**. Uždara sistema savaime yra labai ribota⁶⁴⁰, todėl įtraukiant į (re)socializacijos procesą veikėjus iš išorės (probacijos tarnybas, verslo įmones, nevyriausybinės organizacijas ir pan.) labai prasiplečia veikimo laukas ir galimybės.

Ketvirta būtina prielaida yra **planingas** (prasidedantis nuo pirmos kalinimo dienos), **nuoseklus ir nepertraukiamas** (re)socializacijos procesas, nenutrūkstantis ir išėjus į laisvę⁶⁴¹.

Penktoji prielaida yra gerai atrinktas, apmokytas, kompetentingas ir galimybes įsivertinti savo veiklą turintis **personalas**, sugebantis kurti pozityvų santykį su nuteistaisiais⁶⁴², gerai suvokiantis nuteistųjų gyvenimo problematiką, nusikalstamo elgesio kontekstą ir veiksnius, žinantis kalinimo tikslą ir jam pritariantis

⁶³⁸ Suhling S., 2013, p. 167–169.

⁶³⁹ Plačiau žr.: Sakalauskas G. Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // Teisė, 2013, t. 89, p. 37–54.

⁶⁴⁰ Klug W. Methodische Grundlagen der Bewährungshilfe – Vorschlag für ein Gesamtkonzept // Bewährungshilfe, 2007, Jg. 54, Heft 3, p. 236.

⁶⁴¹ Taip pat žr. Pruin I. Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų: reformos Vokietijoje ir europinė patirtis // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 141–158.

⁶⁴² Plačiau žr.: Sakalauskas G., 2015, p. 52–67.

(jį internalizavęs), turintis priemonių kartu su nuteistaisiais jo siekti. J. Gilliganas cituoja vieną kalėjimo pareigūną, kuris sako, kad „nė vienas žmogus neturėtų turėti tiek valdžios kitų žmonių atžvilgiu, kiek kalinių atžvilgiu jos turime mes“⁶⁴³. Jeigu **personalas nėra tinkamai paruoštas**, kyla grėsmė, kad ši valdžia gali būti panaudojama destruktvyviai.

Galiausiai, jau daugiau kaip 50 metų darbo su nusikaltusiais asmenimis sistemose yra žinoma, kad tokių asmenų elgesį pozityvia linkme gali keisti tik tam tikros, gerai apgalvotos ir daugelį **kokybės kriterijų atitinkančios programos** (ir tai yra šeštoji prielaida). Beveik visuotinai sutariama, kad jos turi atitikti 10 tokių kriterijų⁶⁴⁴:

1. Empiriškai patikrintas teorinis darbo su nuteistaisiais modelis.
2. Rūpestinga nuteistųjų diagnostika ir darbas su jais pagal jų rizikos laipsnį.
3. Dėmesys dinaminiais (galimiems pakeisti) rizikos veiksniams.
4. Efektyvūs metodai (ypač – kognityvinės elgesio terapijos programos, atitinkančios principo *rizika-poreikiai-implumas* (angl. *RNR*)⁶⁴⁵ teiginius).
5. Įgūdžių lavinimas (orientavimasis į elgesį).
6. Tinkamas programų nuoseklumas, intensyvumas, trukmė.
7. Motyvacijos pokyčiams skatinimas.
8. Priežiūros tęstinumas (priežiūra po paleidimo, pagalba siekiant, kad pakartotinai nenusikalstų, nestacionarių tarnybų parama).
9. Įgyvendinimo kokybė (pavyzdžiui, personalo atranka, mokymas, teikiamos supervizijos).
10. Nuoseklus (proceso ir veiksmingumo) mokslinis vertinimas.

Daugelis tyrimų rodo, kad turimas santykis su nuolatiniu (nenusikalstančiu) partneriu, stabili darbo vieta, prosocialių tinklų parama, aktyvus elgesys sprendžiant

⁶⁴³ Gilligan J., 2007, p. 157.

⁶⁴⁴ Anglijos ir Velso tarnybos, angl. *Correctional Services Accreditation and Advisory Panel (CSAAP)*, apibendrinti kriterijai pateikti *Lösel F.*, 2016, p. 30.

⁶⁴⁵ Jeigu programos neatitinka nė vieno šio principo elemento, jos nepaisant geriausių norų yra neveiksmingos arba netgi turi nedidelį neigiamą efektą: *Lösel F.*, 2016, p. 29. Taip pat žr. *Pruin I.* Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų: reformos Vokietijoje ir europinė patirtis // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 141–158. Lietuvių kalba plačiau apie tai žr.: *Sakalauskas G., Jarutienė L.* Probacijos veiksmingumo vertinimas. Lietuvos teisės instituto mokslo tyrimai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015, p. 100 ir kt.

problemas, asmeninio sugebėjimo kažką pakeisti patirtis, realistinis ateities planavimas ir kiti asmeniniai bei socialiniai šaltiniai turi esminę įtaką atsisakant nusikalstamo elgesio⁶⁴⁶. Taigi organizuojant „dirbtinį poveikį“ iš išorės turi būti išnaudojami ir teigiami **natūralūs asmens ir jo socialinės aplinkos veiksniai**.

Pabaigai svarbu atkreipti dėmesį į dar vieną idėjinę įtampą, kuri neišvengiamai kyla norint empiriškai pagrįsti nuteistųjų (re)socializacijos apskritai arba atskirų jos priemonių veiksmingumą. Visuotinai žinoma, kad moksliniais metodais vienareikšmiškai pagrįsti vienos ar kitos strategijos, programos ar priemonės veiksmingumą yra labai sudėtinga, nes siekiant tai padaryti iškyla daug kompleksinių metodinių problemų. Į tai atsižvelgdamas Vokietijos Konstitucinis Teismas pagrįstai pažymi, kad „resocializacijos sėkmė priklauso nuo bendros įvairių veiksmų įtakos, kurios niekada negalima užtikrintai numatyti“⁶⁴⁷. Tačiau šis nežinojimas arba neužtikrintumas **neriškia, kad dėl nepasiekto visiško žinojimo reikia ar galima atsisakyti (re)socializacijos tikslo**⁶⁴⁸. Šiuolaikiniame moderniaame ir kompleksiškame pasaulyje užtikrintumo nebuvimas ir tik didesnės ar mažesnės tikimybės nėra nieko neįprasto, o atsakingas veikimas negali būti ribojamas tuo, kad jo pozityvus poveikis negali būti įrodytas mokliškai⁶⁴⁹. Empiriniam mokslui nėra suteikiama vienintelė išskirtinė realybės pažinimo teisė⁶⁵⁰. Kitaip tariant, tuo norima pasakyti, kad (re)socializacija ir ją įgyvendinančios priemonės yra ir užduotis, tam tikras principas, pagrindas, intencija, jos negalima atsisakyti net ir tada, kai trūksta patikimų empirinių duomenų (re)socializacijos veiksmingumui įrodyti. Svarbu tik, kad **resocializacija nebūtų vien tik imituojama**⁶⁵¹. Reikėtų turėti mintyje, kad kasmet (!) iš įkalinimo įstaigų Lietuvoje išeina maždaug 5 tūkstančiai asmenų (žr. monografijos *1 skyrių*), ir todėl yra labai svarbu, ką jie atlikdami bausmę uždaroje įstaigoje veikia ir kokie jie į laisvę išeina.

⁶⁴⁶ Lösel F., 2016, p. 32.

⁶⁴⁷ BVerfGE 35, p. 202 (241).

⁶⁴⁸ Miller W. Der auf (Re-)Sozialisierung ausgerichtete Strafvollzug im Lichte der Verfassung. Baden-Baden: Nomos, 2016, p. 202.

⁶⁴⁹ Ten pat, p. 203.

⁶⁵⁰ Bock M. Prävention und Empirie – über das Verhältnis von *Strafzwecken* und Erfahrungswissen // JuS, 1994, p. 99.

⁶⁵¹ Walter J. Strafvollzug. Stuttgart, München, Hannover: Boorberg Verlag, 1991, p. 207.

20.2. ŠIUOLAIKINĖS SOCIALINĖS REABILITACIJOS KRYPTYS IR ELGESIO KOREKCIJOS PROGRAMOS

Nemažą dalį nuteistųjų sudaro asmenys, kurie yra socialiai pažeidžiami, stokoja tam tikrų socialinių įgūdžių ar gebėjimų, turi elgesio, emocijų valdymo problemų ar priklausomybių. Todėl natūralu, kad ir įkalinimo įstaigose šiems žmonėms sunku įsitraukti ar aktyviai dalyvauti įvairiose veiklose ar programose, jiems **neretai trūksta motyvacijos ir tikėjimo, kad jie yra pajėgūs ką nors pakeisti**. Tokiems žmonėms būtinos sistemingai naudojamos, efektyvios ir įrodytais pagrįstos priemonės bei elgesio korekcijos programos.

Šiuolaikinių korekcinų programų pamatai padėti 1990 m. kanadiečių mokslininkams D. A. Andrews, J. Bonta suformulavus **rizikos-poreikio-implumo modelio** (angl. *Risk-Need-Responsivity Model, RNR*)⁶⁵² pagrindus. Kaip minėta, pagrindiniais RNR principais tapo rizikos vertinimo svarba, dėmesys kriminogeninių poreikių neutralizavimui bei individualiai parinktų programų pritaikymas. RNR paradigmos teigimu, kriminogeniniai poreikiai – tai dinaminiai rizikos veiksniai, galintys susiklostyti dėl tam tikrų aplinkos sąlygų bei asmeninių savybių. Šie veiksniai apima tokius rizikos faktorius kaip asocialios nuostatos, aplinka ar asmeninės savybės, asocialus elgesys praetyje, narkotinių medžiagų vartojimas, šeiminė ar darbinė padėtis, laisvalaikio praleidimo būdai. RNR tikslas – neutralizuoti bei suvaldyti minėtus rizikos veiksnius pasitelkiant rizikos veiksmų vertinimą bei kognityvines elgesio korekcijos programas, individualiai pritaikytas nuteistojo poreikiams atliepti, atsižvelgiant į jo asmenybę, motyvaciją, gebėjimus, įgūdžius ar kitas aplinkybes⁶⁵³. Greta RNR paradigmos susiformavo ir kita nuteistųjų korekciją conceptualizavusi perspektyva – **gero gyvenimo modelis** (angl. *Good Lives Model, GLM*), kuri akcentavo bendrųjų poreikių tenkinimą kaip pagrindinę nusikaltimų užkardymo priemonę bei reabilitacines galimybes siejo su geresnės gyvenimo kokybės prieinamumu, skatinant gerovės nenusikalstamomis priemonėmis siekį. Gero gyvenimo modelio požiūriu, žmonės nusikalsta dėl to, kad jiems trūksta įgūdžių realizuoti visuomenėje priimtus tikslus teisėtai būdais, todėl reabilitacijos tikslas – lavinti trūkstamus gebėjimus, tokių poreikių kaip

⁶⁵² Rizikos-poreikio-implumo modelis taip pat analizuojamas monografijos 7.2 skirsnyje „Integracijos individualizavimo svarba moksliniu požiūriu“.

⁶⁵³ Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S. The Risk- Need- Responsivity (RNR) Model. Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? // *Criminal Justice and Behavior*, 2011, Vol. 7 (38), p. 738.

sveikata, žinios, pasisekimas darbe, laisvalaikis, vidinė ramybė, draugystė ir santykiai, bendruomeniškumas, laimė, kūryba, savivertės ir nepriklausomybės jausmų patenkinimas – būtinos reabilitacijos sąlygos⁶⁵⁴. Taigi RNR padėjus pamatus ir įtvirtinus, kad efektyviausiai riziką ir poreikius atliepia kognityvinės elgesio ar socialinio mokymosi programos, pritaikytos kiekvienam pažeidėjui atsižvelgiant į jo mokymosi gebėjimus ir individualias charakteristikas, korekcinis darbas tapo moksliskai pagrįstu ir pamatuotu.

Analizuojant korekcinį programų efektyvumą pripažįstama, kad viena efektyviausių intervencijų galima laikyti **kognityvinę elgesio terapiją** (angl. *Cognitive-Behavioral therapy, CBT*), kuri remiasi nuostata, kad kognityvinės disfunkcijos yra įgytos, todėl pasitelkus terapiją galima pozityviai paveikti pažeidėjų mąstymą⁶⁵⁵. Pagrindiniais kognityvinės elgesio terapijos programų elementais yra kriminalinio elgesio rizikos identifikavimas, antisocialaus elgesio ir mąstymo keitimas socialiu bei kognityvinių ir socialinių įgūdžių lavinimas⁶⁵⁶. Kognityvinė elgesio terapija padeda pažeidėjams suvokti savo elgesio priežastis ir pasekmes bei ištaisyti jas keičiant kriminalinį elgesį ir mąstymą, moko iškilusius sunkumus spręsti socialiai priimtinais būdais. Įgyvendinus pagrindinius kognityvinės elgesio terapijos uždavinius, programa gali būti praplečiama ir kitomis būtinomis intervencijomis, tokiomis kaip pykčio valdymo, priklausomybių gydymo ar tarpusavio problemų sprendimo ir t. t.⁶⁵⁷ Nors klasikinis kognityvinės elgesio terapijos variantas skirtingose programose papildomas įvairiomis variacijomis pagal teisės pažeidėjų poreikius, visų programų pagrindiniu veiksmingumo matmeniu dažniausiai laikomas recidyvizmo mažinimas.

⁶⁵⁴ Ward T., Yates P. M., Willis G. M. The Good Lives Model and the Risk Need Responsivity model. A Critical Response to Andrews, Bonta and Wormith // *Criminal Justice and Behavior*, 2012, Vol. 1 (39), p. 95–97.

⁶⁵⁵ Plačiau žr.: Hollin C. R., Palmer E. J. *Offending Behaviour Programmes. Development, Application, and Controversies*. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd, 2006; Landenberger N. A., Lipsey M. W. The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment // *Journal of Experimental Criminology*, 2005, Vol. 1 (4), p. 451–476; Lipsey M. W., Cullen F. T. The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Review // *The Annual Review of Law and Social Science*, 2007, Vol. 3, p. 297–320.

⁶⁵⁶ Vaske J., Galyen K., Cullen T. F. Toward a Biosocial Theory of offender rehabilitation: Why does cognitive-behavioral therapy work? // *Journal of Criminal Justice*, 2011, Nr. 39, p. 91.

⁶⁵⁷ Plačiau žr.: Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S. Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders. *Campbell Systematic Reviews*, 2007; Lizama J., Matthews V., Reyes S. What Works? Short-Term, In-Custody Treatment Programs, California State University Fullerton, 2014.

Programų efektyvumo ir recidyvo sąsajas analizuojančiuose tyrimuose, recidyvizmą apibrėžiant kaip pakartotinį nusikaltimą, už kurį nuteistasis kalėjo pakartotinį kartą ir per tam tikrą laiko tarpą įvykdė pakartotinai, konstatuojamas recidyvizmo laipsnis ir nustatomas programos efektyvumas. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose per 35 metus vykdytų 300 programų tyrimas atskleidė, kad kognityvinės elgesio terapijos programos padeda sumažinti recidyvą 8 proc.⁶⁵⁸ Švedijoje atlikto kognityvinės elgesio terapijos programos „Motyvavimas ir rehabilitacija“ (angl. *Reasoning and Rehabilitation*) veiksmingumo tyrimo rezultatai parodė, kad programą baigusiuoju rizika pakartotinai nusikalsti trejų metų laikotarpiu buvo mažesnė 25 proc., lyginant su kontrolinės grupės nuteistaisiais⁶⁵⁹.

M. W. Lipsey, D. B. Wilson, L. Cothorn atlikta rehabilitacijos priemonių, taikomų jaunuoliams teisės pažeidėjams, tyrimų metaanalizė atskleidė, kad efektyviausios yra kognityvinės elgesio programos (efektyvumo koreliacijos koeficientas (toliau – ekk) =0,44) ir socialinių įgūdžių ugdymo programos (ek=0,42). Toliau efektyvumas pasiskirstęs taip: bendradarbiavimas tarp įvairių priežiūros įstaigų (ek=0,29), būstas (ek=0,24), individualūs pokalbiai (ek=0,19), susilaikymas nuo narkotikų (ek=0,14), užimtumas (ek=0,13), pokalbiai grupėse (ek=0,10), mažiausiai efektyviomis laikytinos pokalbių grupės su vadovu (ek=0,03) bei užsiėmimai gryname ore, sporto renginiai ar panašios užimtumo formos (ek=0,01)⁶⁶⁰. Tyrimai, analizuojantys įgūdžių lavinimą kaip resocializacijos priemonę, taip pat parodė, jog didžiausią poveikį recidyvizmo lygio mažinimui turi kognityvinių elgesio įgūdžių lavinimas (26 proc.) bei elgesio kontraktų sudarymas (22 proc.), o mokymosi (10 proc.) ar darbiniai (6 proc.) įgūdžiai pakartotinio nusikalstamo elgesio prevencijai yra mažiau reikšmingi⁶⁶¹.

⁶⁵⁸ Wormith S. M., Althouse R., Simpson M., Reitzel L. R., Fagan T. J., Morgan R. D. The Rehabilitation and Reintegration of Offenders: The Current Landscape and Some Future Directions for Correctional Psychology // *Criminal Justice and Behavior*, 2007, Vol. 7 (34), p. 880.

⁶⁵⁹ Berman A. H. The Reasoning and Rehabilitation Program: Assessing Short- and Long-Term Outcomes Among Male Swedish Prisoners // *Journal of Offender Rehabilitation*, 2004, Vol. 40 (1/2), p. 85–103.

⁶⁶⁰ Plačiau žr.: Lipsey M. W., Wilson D. B. Effective intervention for serious juvenile offenders: A synthesis of research // Loeber R., Farrington D. P. (Eds.). *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1998, p. 313–345.

⁶⁶¹ Plačiau žr.: Lipsey M. W., Howell J. C., Kelly M. R., Chapman G., Carver D. Improving the Effectiveness of Juvenile Justice Programs: A New Perspective on Evidence-Based Practice, Georgetown University, Center for Juvenile Justice Reform, 2010; Harris Ph. W., Lockwood B., Mengers L., Stoodley B. H. Measuring Recidivism in Juvenile Corrections // *Journal of Juvenile Justice*, 2011, Vol. 1 (1), p. 1–17.

Todėl šiuolaikinėse baudžiamosiose sistemose, pavyzdžiui, Naujosios Zelandijos, orientuotose į sistemingą korekcinį darbą su nuteistaisiais, akcentuojama, kad nors pozityvus užimtumas yra viena plačiausiai visame pasaulyje taikomų priemonių, visgi, mažinant recidyvizmą, jis nevaidina lemiamo vaidmens. Pozityvus užimtumas, profesinis lavinimas ar švietimas savaime negarantuoja mąstymo, kriminalinių nuostatų kaitos ar socialinių įgūdžių ugdymo, todėl laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų pataisos procese pagrindiniu elementu turi būti laikomos korekcinės programos, atliekančios motyvavimo, mąstymo kaitos ir įgūdžių lavinimo ir taikymo funkcijas⁶⁶².

Tam, kad **intervencinės programos būtų efektyvios**, būtinos tam tikros sąlygos, užtikrinančios programos kokybę. Pirmiausia rizikos veiksniai ir validuotas jų vertinimas turi tapti atspirties tašku parenkant korekcines programas, kurios turi būti paremtos psichologine nusikalstamo elgesio teorija bei orientuotos į asmenybės kaitos ir mokymosi procesus. Antra, programos turi būti parenkamos atsižvelgiant tiek į rizikos laipsnį, tiek į individualias pažeidėjų galimybes, mokymosi įgūdžius, demografines charakteristikas. Programų efektyvumą užtikrina daugybė elementų tokių kaip aiškiai suformuluotas tikslas, uždaviniai ir struktūra, palankus teisinis reguliavimas, institucinis palaikymas, profesionaliai apmokyti ir motyvuoti darbuotojai, bendruomenės įsitraukimas. Galiausiai programų sėkmės įvertinimas yra neatsiejama jų įgyvendinimo dalis, todėl neišvengiamos nuoseklios stebėjimo ir vertinimo procedūros⁶⁶³.

Apibendrinant teigtina: reabilitacijos sėkmę lemia tiek objektyvūs, tiek subjektyvūs veiksniai. Objektyviais galima laikyti tinkamą teisės pažeidėjo poreikius atliepančių priemonių parinkimą, programų integralumą, įgyvendinimo nuoseklumą ir tęstinumą. Ne mažiau svarbūs, tačiau kur kas sunkiau išmatuojami elementai yra pataisos įstaigose vyraujantis socialinis klimatas, pozityvus teisės pažeidėjo ir reabilitaciją vykdančio specialisto tarpusavio santykis, tiek programą vykdančiojo, tiek joje dalyvaujančiojo motyvacija⁶⁶⁴. Svarbu pažymė-

⁶⁶² Plačiau žr.: Strategy, Policy and Planning Department of Corrections New Zealand. What works Now? A review and update of research evidence relevant to offender rehabilitation practices within the Department of Corrections, 2009.

⁶⁶³ *Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S.* Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders. Campbell Systematic Reviews, 2007; *Lizama J., Matthews V., Reyes S.* What Works? Short-Term, In-Custody Treatment Programs, California State University Fullerton, 2014.

⁶⁶⁴ *Landenberger N. A., Lipsey M. W.* The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment // Journal of Experimental Criminology, 2005, Vol. 1 (4), p. 451–476.

ti, kad šiuolaikiniai moksliniai tyrimai atkreipia vis didesnę dėmesį į socialinei rehabilitacijai **palankaus socialinio klimato įkalinimo įstaigose kūrimą ir jo vaidmenį resocializacijos procese** bei įrodo palankios rehabilitacijai atmosferos ir recidyvo rodiklių sąsajas. Tyrimuose akcentuojamas pozityvaus socialinio klimato vaidmuo keičiant kalinčiųjų nuostatas, skatinant išitraukimą į programas bei sėkmingą programų baigimą, didinant kalinčiųjų empatiją, tarpusavio santykius, gerinant jų savijautą bei psichinę sveikatą⁶⁶⁵. Taigi atlikti tyrimai patvirtina, kad pačios progresyviausios priemonės ir programos yra tik įrankis, kurio efektyvumas priklauso nuo to, kaip sėkmingai ir kokioje aplinkoje jis bus panaudotas.

20.3. SOCIALINĖS REABILITACIJOS ĮGYVENDINIMAS LIETUVOS ĮKALINIMO ĮSTAIGOSE

Elgesio korekcijos programos apibrėžiamos ir reglamentuojamos, skirstant jas į dvi kategorijas: programas, orientuotas į mąstymo ir elgesio keitimo schemas, bei programas, kuriomis siekiama lavinti tam tikrus socialinius įgūdžius ar kitus su grįžimu į visuomenę susijusius gebėjimus.

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Socialinės rehabilitacijos tarnybų 2018 m. veiklos ataskaitoje nurodoma, kad 2018 m. laisvės atėmimo vietų įstaigos buvo parengusios ir vykdė 150 nuteistųjų socialinei rehabilitacijai skirtų programų, kuriose dalyvavo 2 913 asmenų. Nors ataskaitoje pažymima, kad organizuoti 1 189 užsiėmimai doroviniiais, teisiniais bei ekonominiais klausimais, tačiau nepateikiama informacijos apie aprobuotų programų vykdymą, įstaigose vykdomas elgesio korekcijos programas⁶⁶⁶. 2016 m. laisvės atėmimo įstaigose buvo vykdomos 5 privalomos programos, parengtos Kalėjimų departamento, taip pat 5 nuteistųjų elgesio korekcinės programos, aprobuotos Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu, ir nuo 5 iki 28 įstaigose parengtų socialinės rehabilitacijos programų, kuriose dalyvavo apie 4 420 asmenų.

⁶⁶⁵ Stasch J., Yoon D., Sauter J., Joscha H., Dahle K. P. Prison Climate and Its Role in Reducing Dynamic Risk Factors During Offender Treatment // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2018, Vol. 62 (14), p. 4610.

⁶⁶⁶ *Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius. Socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos ataskaitos 2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.*

Taigi matyti, kad įkalinimo įstaigose vykdomas išties nemažas skaičius programų, tačiau jų turinys ir poveikis teisės pažeidėjų elgesiui nėra detalizuojamas ar pagrindžiamas, o elgesio pataisos programoms, kurios ir turėtų sudaryti socialinės rehabilitacijos priemonių pagrindą, skiriamas itin menkas dėmesys.

2018 m. socialinės rehabilitacijos taikymą Lietuvos įkalinimo įstaigose analizavusio tyrimo duomenimis⁶⁶⁷, iš elgesio korekcijos programų plačiausiai šiuo metu laisvės atėmimo vietose taikoma individuali elgesio pataisos programa „Elgesys – Pokalbis – Pasikeitimas“ (EPP), kurios paskirtis – motyvuoti teisės pažeidėją keisti savo probleminį elgesį. Pažymėtina, kad EPP vykdyti šiuo metu išmokyta, lyginant su kitomis programomis, didžiausia dalis specialistų. Taip pat taikoma individuali kognityvinė biheivoristinė korekcinė programa „Tik tu ir aš“ (angl. *One-to-one*)⁶⁶⁸. Nepilnamečių pataisos namuose taikoma grupinė kognityvinė biheivoristinė korekcinė programa EQUIP, skirta nepilnamečiams ir jaunuoliams iki 25 metų amžiaus, bei jau minėta programa „Elgesys – Pokalbis – Pasikeitimas“. Kitos programos, tokios kaip kognityvinė biheivoristinė seksualiai nusikaltusių asmenų terapijos programa (SeNAT) bei grupinė intervencinė programa smurtautojams šeimoje (angl. *Education Groups For Men Who Batter-The Duluth Model*), nėra vykdomos arba vykdomos labai epizodiškai. Tyrimas rodo, kad aprobuotos elgesio pataisos programos taikomos bausmės vykdymo pradžioje arba bausmės vykdymo pabaigoje, todėl elgesio korekcijos procese nėra užtikrinamas tęstinumas, tikslo siekiama trumpuoju periodu, tokiu būdu iškreipiamą pati korekcijos idėja, minėtų programų veiksmingumo tyrimai taip pat nėra atliekami.

Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje vykdomos ir aprobuotos įgūdžių lavinimo bei prevencinės programos, plačiausiai taikomos grupinė dailės terapijos programa „R.A.K.T.A.S.“ bei programa „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“, kurią rekomenduojama taikyti likus vieneriems metams iki nuteistojo paleidimo

⁶⁶⁷ Plačiau žr.: *Vaičiūnienė R., Viršilas V.* Socialinės rehabilitacijos priemonių taikymo laisvės atėmimo vietoje analizė: esamos praktikos tobulinimo perspektyvos. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2018, p. 32–44.

⁶⁶⁸ Šias programas patvirtinęs Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas buvo panaikintas 2018 m. rugpjūčio 20 d. Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-371 „Dėl Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2010 m. sausio 15 d. įsakymo Nr. V-15 „Dėl kognityvinių biheivoristinių korekcinė programų „Tik tu ir aš“ ir „Equip“ taikymo Kalėjų departamentui pavaldžiose įstaigose bei Kalėjų departamento direktoriaus 2003 m. gruodžio 19 d. įsakymo Nr. 4/07-243 „Dėl socialinės rehabilitacijos programų patvirtinimo“ pakeitimo“ pripažinimo netekusiu galios“, priimtas 2018 m. rugpjūčio 20 d. // TAR, 2018, Nr. 13195.

į laisvę. Kur kas rečiau taikomomis programomis įvardintos „Priklausomų nuo psichiką veikiančių medžiagų asmenų reabilitacijos programa“, individuali programa „Jaunimas ir psichoaktyviosios medžiagos“ bei grupinė programa „Anks-tyvoji intervencija“⁶⁶⁹.

Tyrimas taip pat atskleidė, kad įkalinimo įstaigose kur kas dažniau taikomos neapbruotos elgesio programos ar pozityvaus užimtumo priemonės, tačiau šių programų turinys ir poveikis teisės pažeidėjams išlieka neaiškus ir neišmatuojamas, o pareigūnų mokymas taikyti tokias programas nėra formalizuotas, vyksta stichiškai ir iš esmės yra paties pareigūno savišvietos rezultatas. Neabejotina, kad pozityvaus užimtumo priemonės yra svarbi nuteistųjų naudingo laisvalaikio praleidimo forma, tačiau tokio pobūdžio programos neturėtų dominuoti ar pakeisti apbruotų struktūruotų ir aiškiai apibrėžtų elgesio korekcijos programų.

Galiausiai minėtas tyrimas⁶⁷⁰ atskleidžia, kad Lietuvos įkalinimo įstaigose egzistuoja labiau formalus požiūris į socialinę reabilitaciją, orientuotas į vykdomų programų ir juose dalyvavusiųjų skaičių, bet ne į programų kokybę bei efektyvumą⁶⁷¹. Socialinės reabilitacijos specialistams trūksta vadovujančių grandžių palaikymo ir požiūrio, prioritetizuojančio korekcinį programų svarbą. Kartu trūksta motyvacinės sistemos, kuri būtų ir būtų paremta vienos pagrindinių socialinės reabilitacijos darbuotojų funkcijos – korekcinį programų vykdymo vertinimu. Dėl tokio nepalankaus organizacinio socialinės reabilitacijos požiūriu klimato darbuotojai praranda tikėjimą, kad elgesio korekcijos programos gali turėti kokios nors teigiamos įtakos teisės pažeidėjų resocializacijos procesui.

20.4. PERKĖLIMO Į PUSIAUKELĖS NAMUS IR GYVENIMO JUOSE KONCEPCIJA

Pusiaukelės namai, kaip viena iš kalinimo atvėrimo formų, bendrai analizuota monografijos 16.2.7 skirsnyje. Šiame skirsnyje koncentruojamasi į pusiau- kelės namų kaip **savarankiškos (tęstinės) integracijos koncepciją**. Ji Lietuvoje yra

⁶⁶⁹ Plačiau žr.: *Vaičiūnienė R., Viršilas V.* Socialinės reabilitacijos priemonių taikymo laisvės atėmimo vieto- se analizė: esamos praktikos tobulinimo perspektyvos. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2018, p. 9–37.

⁶⁷⁰ Plačiau žr.: ten pat, p. 11–22.

⁶⁷¹ Taip pat žr. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymą Nr. 4/07-95 „Dėl Nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo ins- trukcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2006, Nr. 36–1302.

nauja (neskaitant panašumų į ją turinčiųjų atvirųjų kolonijų, į kurias didžioji dalis nuteistųjų patenka tiesiai po nuteisimo, o ne iš uždarų įkalinimo įstaigų), todėl galima pastebėti, kad šiai kalnimo formai **trūksta konceptualizavimo**, kuris yra būtinas norint, kad pusiaukelės namai veiktų kaip sudėtinė integracijos proceso grandinės dalis.

Siekiant palengvinti įkalinimų asmenų grįžimą į visuomenę, 2014–2017 m. Kallėjimų departamentas vykdė projektą „Nuteistųjų, laikomų uždaro tipo pataisos įstaigose, skaičiaus sumažinimas įsteigiant 4 naujas atviro tipo pataisos įstaigas“, finansuotą Norvegijos finansinio mechanizmo lėšomis. Jau minėta, kad šio projekto metu 2016 m. keturiose įkalinimo įstaigose (Vilniaus, Alytaus ir Marijampolės pataisos namuose bei Pravieniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje) buvo įsteigti keturi atviro tipo padaliniai – pusiaukelės namai. Pagrindinis pusiaukelės namų tikslas – palengvinti bausmę bebaigiančių atlikti nuteistųjų integraciją į visuomenę, leisti įkalinimams asmenims palaipsniui prisitaikyti prie gyvenimo laisvėje, čia įvykusių pokyčių.

Kaip pažymi **pusiaukelės namų veiksmingumą tyrinėjantys mokslininkai**, šios institucijos gali būti trijų tipų:

1. nuteistieji yra apgyvendinami pusiaukelės namuose lygtinio paleidimo pradžioje;
2. nuteistieji perkelti į pusiaukelės namus prieš lygtinį paleidimą;
3. nuteistieji perkelti į pusiaukelės namus po lygtinio paleidimo ir savarankiškai gyvena juose visą lygtinio paleidimo laikotarpį⁶⁷².

Įgyvendinant projektą Lietuvoje, buvo apsisota ties antru pusiaukelės namų tipu – kad nuteistieji gali būti perkelti į šiuos pataisos namų padalinius iki galimo lygtinio paleidimo. Kiekvienuose Lietuvoje veikiančiuose pusiaukelės namuose gali gyventi iki 20 nuteistųjų, kuriuos atrenka pataisos namuose specialiai įsteigtos komisijos⁶⁷³. Iki pusiaukelės namų įsteigimo Lietuvoje buvo tik viena atviro tipo pataisos įstaiga – Pravieniškių atviroji kolonija, turinti tik 120 vietų. Įsteigiant pusiaukelės namus buvo siekiama mažinti kalinių skaičių uždaro tipo

⁶⁷² Donnelly P. G., Forschner B. Client success or failure in a halfway house // Fed. Probation, 1984, Nr. 48, p. 38.

⁶⁷³ Projekto „Pataisos, įskaitant bausmes be įkalinimo“ projektų „Nuteistųjų, laikomų uždaro tipo pataisos įstaigose, skaičiaus sumažinimas įsteigiant 4 naujas atviro tipo pataisos įstaigas“ aprašymas. Prieiga per internetą: <http://www.eeagrants.lt/programos/projektai/program/6/id/36/nuteistuju_laikomu_uzdaro_tipo_pataisos_istaigose_skaiciaus_sumazinimas_isteigiant_4_naujas_atviro_tipo_pataisos_istaigas>.

pataisos įstaigose, taip pat padėti motyvuotiems kaliniams sparčiau integruotis į visuomenę.

2016 m. kovo 23 d. Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu buvo patvirtintas Nuteistųjų perkėlimo į pusiaukelės namus tvarkos aprašas⁶⁷⁴, kuris jau buvo du kartus pakeistas – 2016 m. gegužės 31 d. ir 2017 m. kovo 17 d. Remiantis šiuo aprašu, pusiaukelės namuose norintys gyventi nuteistieji turi atitikti keletą reikalavimų:

- 1) jų nusikalstamo elgesio rizika turi būti žema arba vidutinė;
- 2) jie turi turėti leidimą be sargybos arba be palydos išvykti už pataisos įstaigos ribų arba atitikti reikalavimus šiam leidimui gauti;
- 3) jie turi būti sudarę mokymosi sutartį arba susitarimą dėl įsidarbinimo,
- 4) jie turi turėti galiojantį asmens tapatybės dokumentą.

Apraše taip pat nurodoma, kad į pusiaukelės namus **negali būti perkelti nuteistieji**:

- a) kuriems pagal LR BVK nuostatas negali būti taikomas lygtinis paleidimas⁶⁷⁵;
- b) kuriems teismas nustatė atlikti bausmę kalėjime;
- c) atliekantys bausmę už seksualinio pobūdžio nusikaltimus;
- d) atliekantys bausmę už nusikaltimus, padarytus priklausius nusikalstamam susivienijimui;
- e) įtraukti į linkusių pabėgti ar užpulti įskaitą.

Į pusiaukelės namus nuteistieji gali būti perkeliama likus ne daugiau kaip 18 mėn., bet ne mažiau kaip 6 mėn. iki galimo jų lygtinio paleidimo termino. Be to, perkėlus nuteistąjį į pusiaukelės namus, be individualaus socialinės reabilitacijos plano, jam yra sudaromas ir **intensyvaus rengimo lygtiniam paleidimui iš pataisos įstaigos planas**, kur nurodomi nuteistojo savaitės darbai, planuojami

⁶⁷⁴ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-97 „Dėl nuteistųjų perkėlimo į Pusiaukelės namus tvarkos aprašo patvirtinimo“ // TAR, 2016, Nr. 6061 (su vėlesniais pakeitimais).

⁶⁷⁵ Remiantis LR BVK 158 straipsniu, tai: 1) asmenys, nuteisti už nusikaltimus Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui ir konstitucinei santvarkai; 2) asmenys, nuteisti už nusikaltimus nepilnamečio seksualinio apsisprendimo laisvei ir (ar) neliečiamumui; 3) asmenys, kuriems mirties bausmė pakeista laisvės atėmimu iki gyvos galvos, taip pat laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteisti asmenys; 4) asmenys, nuteisti už tyčinius nusikaltimus įkalinimo metu; 5) asmenys, kuriems iki laisvės atėmimo bausmės pabaigos yra likę mažiau nei trys mėnesiai.

pasimatymai, išvykos už pusiaukelės namų ribų, kelionės į darbą ar mokymosi įstaigą bei jų maršrutai. Kitaip tariant, intensyvaus rengimo plane detaliau nei socialinės reabilitacijos plane aprašomos visos nuteistojo veiklos, šis planas peržiūrimas bent kartą per savaitę, o jo vykdymas kontroliuojamas kasdien.

Gyvendami pusiaukelės namuose, nuteistieji įgyja daugiau teisių ir laisvių, kadangi jie gali su savimi turėti asmens dokumentą, pinigų ir kitokių vertingų daiktų, mobilųjį telefoną bei SIM kortelę, be apribojimo naudotis pinigais, asmeninėmis banko sąskaitomis bei kortelėmis, savarankiškai vykti į darbą ar mokymosi įstaigą. Be to, nors pusiaukelės namai buvo įkurti Vilniuje, Alytuje, Marijampolėje bei Pravieniškėse, juose gali gyventi ir kituose miestuose esančių pataisos įstaigų nuteistieji. Remiantis Nuteistųjų perkėlimo į pusiaukelės namus tvarkos aprašo 34 punktu, pirmumo teisę būti įtraukti į Nuteistųjų, siūlomų perkelti į pusiaukelės namus, sąrašą turi tie žmonės, kurie iki nuteisimo gyveno mieste ar rajone, kur yra įsikūrę pusiaukelės namai. Taigi, nuteistiesiems sudaromos sąlygos būti arčiau savo šeimos, draugų, dirbti arba mokytis netoli gyvenamosios vietos, kur jie planuoja išvykti po lygtinio paleidimo. Tokiu būdu jų gyvenimas tampa kur kas panašesnis į gyvenimą laisvėje, jie turi galimybę kasdien kontaktuoti su išoriniu pasauliu, nuteistiesiems suteikiama daugiau savarankiškumo, atsakomybės, tačiau integracijos procesas vyksta nuteistuosius prižiūrint pusiaukelės namų darbuotojams (čia nuolat budi bent vienas iš jų).

Nors pusiaukelės namų įsteigimas yra itin pozityvus žingsnis nuteistųjų integracijos link, galima pastebėti keletą kritikuotinų perkėlimo į pusiaukelės namus tvarkos aspektų. Pagal galiojančią tvarką, priimant sprendimą dėl perkėlimo į pusiaukelės namus, kai kuriais atvejais didelę reikšmę įgyja asmens padaryto nusikaltimo pobūdis. Pavyzdžiui, asmenys, nuteisti už seksualinio pobūdžio nusikaltimus, negali pretenduoti gyventi pusiaukelės namuose ir palaiptiesiems integruotis į visuomenę, nors jų integracija yra tiek pat svarbi kiek ir kitų kalinių. Galimai šiuo atveju vadovautasi nuostata, kad seksualinius nusikaltimus įvykdę asmenys gali būti neprognozuojami dėl negebėjimo valdyti savo potraukių, tačiau svarbu prisiminti, kad, naudojantis SVR-20 metodika, seksualinio smurto rizika gali būti ne tik patikimai įvertinta, bet ir efektyviai valdoma. Kalbant apie kitus abejonių keliančius tvarkos aspektus, panašu, kad kiekvienam nuteistajam sudaromas **intensityvaus rengimo lygtiniam paleidimui planas skirtas ne tiek asmens rengimui lygtiniam paleidimui, kiek jo elgesio pusiaukelės namuose kontrolei**. Pažymėtina, kad tokio pobūdžio plano rengimas ir dažna jo vykdymo kontrolė greičiausiai reikalauja didelių pusiaukelės namų darbuotojų laiko

sąnaudų. Atsižvelgiant į nedidelį darbuotojų skaičių veikiančiuose pusiaukelės namuose (3–4 socialiniai darbuotojai), kyla abejonų, ar dirbant su 20 nuteistųjų įmanoma užtikrinti kokybišką socialinės rehabilitacijos procesą ir visų pusiaukelės namų gyventojų elgesio kontrolę. Abejonių kelia ir tai, kad perkelti į pusiaukelės namus galima tik kalinius, kurių nusikalstamo elgesio rizika yra žema arba vidutinė, nors, **mokslinių tyrimų duomenimis, gyvenimas pusiaukelės namuose yra efektyvesnė socialinės rehabilitacijos forma vidutine ir aukšta nusikalstamo elgesio rizika pasižymintiems nuteistiesiems**⁶⁷⁶. Galiausiai, remiantis perkėlimo į pusiaukelės namus tvarkos 28.1 punktu, aplinkybių, kurias turi įvertinti Nuteistųjų perkėlimo į pusiaukelės namus komisija, sąrašas nėra baigtinis, todėl išlieka tikimybė, kad **sprendimai dėl perkėlimo į pusiaukelės namus kai kuriais atvejais gali būti priimami subjektyviai**.

Apžvelgiant praktinius pusiaukelės namų veiklos aspektus, pažymėtina, kad pirmaisiais veiklos metais jų visiškai užpildyti, deja, nepavyko. **Alytaus** pataisos namų 2016–2018 m. veiklos ataskaitose nurodoma, kad Alytaus pusiaukelės namuose gyveno 12 nuteistųjų, 2017 m. – 19, 2018 m. – 16. Tuo tarpu **Marijampolės** pataisos namų 2016–2017 m. veiklos ataskaitos atskleidžia, kad čia pusiaukelės namuose gyveno tik 6 nuteistieji⁶⁷⁷. Remiantis šia ataskaita, pusiaukelės namuose norinčių gyventi nuteistųjų ieškota ir kitose pataisos įstaigose, tačiau tinkamų pretendentų rasti nepavyko. 2019 m. sausio 1 d. čia jau gyveno 14 nuteistųjų, **Vilniaus** pusiaukelės namuose – 13⁶⁷⁸, **Pravieniškių** pusiaukelės namuose buvo apgyvendinta 18 nuteistųjų⁶⁷⁹.

Deja, pusiaukelės namams dar nepradėjus veikti, buvo **susidurta su dideliu bendruomenių, kuriuose juos planuota įkurti, pasipriešinimu**. Bendruomenės nuogaštavo, kaip pusiaukelės namų atsiradimas kaimynystėje paveiks bendruomenės gyventojų saugumą, abejota ilgą laiką pataisos namuose kalėjusių žmonių gebėjimu dorai gyventi laisvėje. Dėl Rusų bendruomenės pasipriešinimo pusiaukelės namus

⁶⁷⁶ Lowenkamp C. T., Latessa E. J. Evaluation of Ohio's community based correctional facilities and halfway house programs: Final report. Unpublished Technical Report: University of Cincinnati, 2002, p. 85. Prieiga per internetą: <http://www.superiorcourt.maricopa.gov/AdultProbation/docs/Ohio_CBF_study.pdf>.

⁶⁷⁷ Marijampolės pataisos namų 2016 metų veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/mpn/veikla-mpn_255_316/veiklos-ataskaita.html>.

⁶⁷⁸ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaita 2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

⁶⁷⁹ Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos 2018 metų veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/pravienpn-ak/veikla-mpn_255_372/planavimo-dokumentai_241_259_376.html>.

Vilniuje nuspręsta perkelti iš Rasų g. į Sniego g.⁶⁸⁰ Mokslinėje literatūroje toks bendruomenės pasipriešinimas pusiaukelės namų įsteigimui kaimynystėje yra vadinamas NIMBY (angl. *Not in My Backyard*). Mokslininkai pažymi, kad itin stipraus bendruomenių pasipriešinimo sulaukia specializuoti pusiaukelės namai priklausomybių turintiems asmenims, tuo tarpu nedideli pusiaukelės namai susiduria su mažesniu aplinkinių priešišku⁶⁸¹. Taigi, neigiamas kaimynystėje gyvenančių žmonių požiūris į pusiaukelės namų įsteigimą yra ganėtinai natūralus reiškinys, stebimas ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje, kur pusiaukelės namai veikia nuo XX a. septintojo dešimtmečio. Pusiaukelės namų steigimui priešinamasi dėl kaimynystės saugumo, tačiau priešiška nusiteikusių bendruomenių nariai turėtų pasverti, kas iš tiesų keltų grėsmę jų saugumui: pusiaukelės namuose gyvenantys nuteistieji, aktyviai bandantys integruotis į visuomenę, ar visą bausmę atlikę nuteistieji, grįžę gyventi kaimynystėje ir neturėję galimybės integruotis palaipsniui.

Pusiaukelės namai yra nauja ir kiek neįprasta institucija Lietuvos kontekste, tačiau užsienyje, ypač JAV, tokio pobūdžio institucijos veikia jau keletą dešimtmečių. Tenka pripažinti, kad mokslinių tyrimų, nagrinėjančių pusiaukelės namų privalumus bei trūkumus, duomenys šiuo metu yra prieštaringi. Viena vertus, P. G. Donnelly ir B. Forscher'io tyrimas atskleidė, kad daugumai (65 proc.) pusiaukelės namuose gyvenančių žmonių pavyksta laikytis čia nustatytų taisyklių, nenusikalsti, sėkmingai spręsti įsidarbinimo, apgyvendinimo, priklausomybės bei emocines problemas⁶⁸². R. P. Seiter'io ir K. R. Kadelos atlikta mokslinių tyrimų apžvalga rodo, kad pusiaukelės namai išties palengvina kalinių integracijos procesą, padeda pasiekti pozityvių pokyčių prieš išeinant į laisvę. Taip pat autoriai pažymi, kad pusiaukelės namuose gyvenę nuteistieji, palyginus su lygtinai paleistais iš įkalinimo įstaigų, ateityje nusikalsdavo rečiau, o jų padaryti nusikaltimai būdavo ne tokie sunkūs⁶⁸³. Pozityvius rezultatus atskleidė ir Naujojo Džersio pusiaukelės namų sistemos tyrimas, kuris parodė, jog pusiaukelės namuose gyvenę nuteistieji vienerių metų laikotarpiu **rečiau**

⁶⁸⁰ *Chadasevičius S.* Vilniečiai Pusiaukelės namų neįsileido į Rasų gatvę, tad jie bus Sniego gatvėje // 15min.lt, 2016-09-05.

⁶⁸¹ *Roman C. G.* Taking stock: Housing, homelessness, and prisoner reentry, 2004. Prieiga per internetą: <<http://webarchive.urban.org/publications/411096.html>>.

⁶⁸² *Donnelly P. G., Forscher B.* Client success or failure in a halfway house // *Fed. Probation*, 1984, Nr. 48, p. 41.

⁶⁸³ *Seiter R. P., Kadela K. R.* Prisoner reentry: What works, what does not, and what is promising // *NCCD news*, 2003, Nr. 49 (3), p. 378.

sugrįžta į įkalinimo įstaigas nei lygtinai paleisti arba visą bausmę atlikę nuteistieji. Tiesa, šis efektas nėra stebimas antraisiais bei trečiaisiais metais⁶⁸⁴. Kita vertus, 2002 m. atlikto N. Marion tyrimo rezultatai rodo, kad, praėjus penkeriems metams po išėjimo į laisvę, pusiaukelės namų gyventojų nusikalstamo elgesio recidyvo dažnumas beveik nesiskyrė nuo pataisos įstaigoje bausmę atlikusių nuteistųjų. Taip pat šis tyrimas atkleidė, jog nuteistųjų išlaikymas pusiaukelės namuose reikalauja mažiau išlaidų nei įkalinimas, tačiau, atsižvelgdama į tai, kad pusiaukelės namuose gyvenę nuteistieji ateityje ganėtinai dažnai ir vėl buvo įkalinami, autorė teigia, kad pusiaukelės namai nebūtinai padeda taupyti valstybės lėšas, kadangi išlaidos įkalinimui yra ne sutaupomos, o „atidedamos“. Galiausiai tyrimo autorė pažymi, kad pagrindinis pusiaukelės namų privalumas – galimybė spręsti įkalinimo įstaigų perpildymo problemą, kadangi pusiaukelės namai įsikuria už įkalinimo įstaigų ribų, tačiau nuteistieji juose vis vien yra prižiūrimi pareigūnų, o tai padeda užtikrinti visuomenės saugumą⁶⁸⁵.

Nuteistųjų perkėlimo į pusiaukelės namus veiksmingumą taip pat bandyta palyginti su elektroninio monitoringo⁶⁸⁶ veiksmingumu. J. Klein-Saffran tyrimas atkleidė, kad vienerių metų laikotarpiu pusiaukelės namų gyventojų ir elektronines stebėjimo priemonės nešiojusių nuteistųjų nusikalstamo elgesio **recidyvo rodikliai beveik nesiskyrė**, tačiau antroji grupė buvo linkusi nusikalsti kiek rečiau. Taip pat šis tyrimas parodė, kad tiek gyvenimas pusiaukelės namuose, tiek elektroninio monitoringo taikymas ganėtinai efektyviai padeda spręsti bedarbystės problemas, tačiau elektronines stebėjimo priemonės nešiojusiems nuteistiesiems pavykdavo ilgiau išlaikyti susirastą darbą. Autorės manymu, kadangi elektroninis monitoringas reikalauja mažiau valstybės išlaidų nei pusiaukelės namai, taupant lėšas, tikslinga investuoti jas į pigesnę alternatyvą⁶⁸⁷. Visgi pažymėtina, kad elektroninis monitoringas suponuoja gyvenimą namuose, kuriuos turi ne visi nuteistieji. Pusiaukelės namų koncepcija itin paranki tais atvejais, kai nuteistieji neturi

⁶⁸⁴ Hamilton Z. K., Campbell C. M. Uncommonly observed: The impact of New Jersey's halfway house system // *Criminal Justice and Behavior*, 2014, 41 (11), p. 1366.

⁶⁸⁵ Marion N. Effectiveness of community based correctional programs: A case study // *The Prison Journal*, 2002, Nr. 82 (4), p. 486, 491, 492.

⁶⁸⁶ Elektroninis monitoringas – tai asmens priežiūra, vykdoma elektroninėmis stebėjimo priemonėmis, asmeniui nešiojant elektroninę apyrankę arba apykoję. Elektroninės stebėjimo priemonės leidžia priežiūrą vykdančiam pareigūnui nustatyti asmens buvimo vietą bei fiksuoti galimus nustatytų apribojimų pažeidimus. Plačiau žr. monografijos 22 skyrių.

⁶⁸⁷ Plačiau žr.: Klein-Saffran J. Electronic monitoring vs. halfway houses: A study of federal offenders // *Alternatives to Incarceration*, 1995, p. 24–28.

(iš karto po paleidimo) kur gyventi ir (arba) jiems yra būtina padėti palaipsniui pereiti prie savarankiško gyvenimo laisvėje, prisiminti ir naujai išsiugdyti buitinius įgūdžius ir pan.

Taigi, svarstant pusiaukelės namų veiksmingumą ir jiems reikalingus finansinius išteklius, panašu, kad tai finansine prasme nėra optimaliausia įkalinimo alternatyva, tačiau **ji gali būti itin veiksminga tam tikrų kategorijų nuteistiesiems, todėl jų tinkamumą tokiai kalnimo formai reikėtų įvertinti atskirai.** Tyrimų, nagrinėjančių pusiaukelės namų gyventojų nusikalstamą recidyvą, duomenys šiuo metu yra ganėtinai prieštaringi. Panašu, kad pusiaukelės namai išties padeda spręsti įkalinimo įstaigų perpildymo problemą, taip pat kalinių socialines problemas (pvz., įsidarbinimo, ryšių atkūrimo, apgyvendinimo), tačiau tam, kad tokio pobūdžio institucijos leistų užtikrinti visuomenės saugumą, efektyviai panaudoti valstybės lėšas ir nuosekliai skatintų iš įkalinimo įstaigų paleidžiamų asmenų integraciją į visuomenę, jie turi veikti pagal aiškia koncepciją ir turėti gerai parengtą personalą.

20.5. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Didesnė dalis tyrime dalyvavusių (65,6 proc.) respondentų teigė šiuo metu **nedalyvaujantys konsultavimo, reabilitacijos ar socialinio ugdymo programose.** Nuteistieji ganėtinai aktyviai atvirame klausime (atsakė virš 200 tiriamųjų) stengėsi išvardinti priežastis, dėl kurių jie neišitraukia į tokias programas, kurios turėtų sudaryti esmines sėkmingo grįžimo į visuomenę prielaidas. Kaip dažniausią priežastį nuteistieji įvardino programų trūkumą, teigdami, kad nedalyvauja programose, nes tokios nėra vykdomos. Ne mažesnė tyrimo dalyvių dalis teigė, kad nedalyvauja, nes nejaučia poreikio. Šie nuteistieji akcentavo, kad jie nėra priklausomi, socialinės reabilitacijos programas siedami su pagalba priklausomiems asmenims, vartojo tokius pasakymus, kaip „Esu sveikas“, „Aš normalus“. Tokie dalyvių pastebėjimai rodo, kad programos siejamos su tam tikrais sutrikimais, kad nuteistieji nėra tinkamai susipažinę su programų įvairove, skirtingų programų nauda, todėl informavimo trūkumas lemia automatišką programų atmetimą. Informacijos trūkumą akcentavo taip pat didelė dalis nuteistųjų, pažymėdami, kad darbuotojai neskatina, nemotyvuoja dalyvauti. Kiek mažesnė grupė nuteistųjų teigė, kad jau yra baigę didžiąją dalį programų. Tokie nuteistųjų teiginiai verčia

abejoti, ar yra užtikrinamas programų tęstinumas, ar individualiame plane išdėstytas socialinės reabilitacijos procesas įgyvendinamas nuosekliai bei netampa formalus. Formaliu ir nekokybišku programų įgyvendinimu nuteistieji taip pat piktinosi, abejodami programų prasmingumu. Kur kas mažiau respondentų teigė, kad nedalyvauja dėl to, kad jiems tai neaktualu arba tiesiog neturi noro. Galiausiai nuteistieji įvardino ir objektyvias priežastis, dėl kurių šiuo metu neįsitraukia į programas, tai – darbas ar mokymasis, laiko stoka ar tiesiog per trumpas laikas, praleistas įkalinimo įstaigoje, taip pat tam tikrų atrankos kriterijų neatitikimas, dėl kurių į formuojamas grupes jie nepapuola.

Kaip jau minėta, **34,4 proc. nuteistųjų teigė šiuo metu dalyvaujantys skirtingose programose**. Didžioji dalis prisipažino dalyvaujantys programose, susijusiose su psichiką veikiančių medžiagų vartojimu ir priklausomybėmis nuo jų. Kita, taip pat didelė dalis nuteistųjų pažymėjo, kad dalyvauja įvairiose pykčio, streso valdymo, relaksacijos, pozityvaus užimtumo programose. Kiti prisipažino lankantys individualias psichologo konsultacijas. Kur kas mažesnė dalis nuteistųjų įvardino lankantys apčiuotus elgesio keitimo programas tokias kaip EPP arba „Tu ir aš“ bei kitas apčiuotus programas, susijusias su socialinių įgūdžių lavinimu (tokias kaip socialinio ir teisinio švietimo ar meno terapijos).

Taigi socialinės reabilitacijos priemonių analizė rodo, kad neapčiuotos programos arba priemonės, nukreiptos į pozityvų užimtumą, yra dažniau vykdomos nei apčiuotos elgesio korekcijos programos, kurios turėtų sudaryti kriminalinio mąstymo ir elgesio keitimo pagrindą. Remiantis atliktų tyrimų bei šio tyrimo duomenimis, galima daryti prielaidą, kad demotyvuoti ir laiko programoms vesti stokojuantys socialinės reabilitacijos skyrių specialistai skiria per mažai dėmesio nuteistųjų informavimui apie programas ir motyvavimui jose dalyvauti. Todėl, kaip rodo tyrimo rezultatai, nuteistieji socialinės reabilitacijos programas išimtinai sieja arba su priklausomybių bei specifinių problemų gydymu, arba su pozityvaus užimtumo priemonėmis. Nuteistieji dalyvavimą programose laiko būtinu, kai yra tam tikras **poreikis, arba tokiu pasirinkimu siekdami naudingiau praleisti laiką**, tačiau jiems trūksta supratimo, kad dalyvavimas įvairiose programose turėtų tapti integralia individualaus bausmės atlikimo plano dalimi.

Svarbu itin pabrėžti tai, kad į klausimą, ar prieš lygtinį paleidimą **norėtų būti perkelti į atviresnio tipo įstaigą** (pusiaukelės namus arba atvirąją koloniją), **teigiamai atsakė 71,7 proc.**, dar 11,3 proc. teigė kol kas nežinantys, neigiamai – tik 16,9 proc. (N=644).

21. LYGTINIS PALEIDIMAS

21.1. TEORINIAI IR TEISINIAI PAGRINDAI

Per pastaruosius 15 metų lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų sistema Lietuvoje buvo keičiama kelis kartus, kardinalūs pokyčiai buvo padaryti 2003 m., įsigaliojus LR BVK⁶⁸⁸, ir 2012 m., kartu su Lietuvos Respublikos probacijos įstatymu (toliau – Probacijos įstatymas)⁶⁸⁹ įsigaliojus naujai LR BVK XI skyriaus Septintojo skirsnio „Lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigų“ straipsnių redakcijai. 2019 m. birželio 27 d. priimta ir 2020 m. liepos 1 d. įsigaliosianti nauja LR BVK 157 straipsnio redakcija⁶⁹⁰ vėl iš esmės pakeis lygtinio paleidimo sąlygas. Tokie kardinalūs lygtinio paleidimo sąlygų keitimai liudija intensyvią tinkamiausio visuomenės ir nuteistojo asmens poreikius atitinkančio teisinio reguliavimo bei jo įgyvendinimo praktikos paiešką. Probacijos įstatymu buvo siekiama sukurti veiksmingą probacijos sistemą, „orientuotą į asmenų pasikartotinio nusikalstamo

⁶⁸⁸ Plačiau apie lygtinio paleidimo reformą žr.: *Liutikas R.* Lygtinio paleidimo paskirtis baudžiamojoje teisėje // *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 47 (39), p. 86–96.

⁶⁸⁹ Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas Nr. XI-1860, priimtas 2011 m. gruodžio 22 d. // *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 4-108. Apie pastarųjų pakeitimų prielaidas plačiau žr.: *Mackevičius T.* Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų instituto įgyvendinimas // *Socialinis darbas*, 2011, Nr. 10 (1), p. 71–77; *Mackevičius T.* Probacija. *Quid id est?* // *Socialinių mokslų studijos*, 2011, Nr. 3 (2), p. 737–754; *Mesonienė S.* Teisiniai lyginamieji lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų aspektai // *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 5(83), p. 73–81; *Mesonienė S.* Lygtinio paleidimo instituto retrospektyva užsienio valstybėse ir Lietuvoje // *Jurisprudencija*, 2010, Nr. 3 (121), p. 295–316; *Sakalauskas G.* Ar reikalingas Lietuvai probacijos įstatymas? // *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis*. Liber Amicorum profesoriui Jonui Prapiesčiui (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2012, p. 532–548; *Sakalauskas G., Kalpokas V., Mališauskaitė S., Ragauskas P., Stašinskas J., Šerkšnas A., Tamašauskaitė R., Toleikienė V., Usik D., Vinogradnaitė V.* Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje. I dalis: Situacijos analizė; II dalis: Konceptija ir pasiūlymai. Mokslo taikomasis tyrimas. Vilnius: Teisės institutas, 2002. Tyrimo tekstą žr. Lietuvos teisės instituto internetinėje svetainėje: <www.teise.org>; *Sakalauskas G.* Lygtinio paleidimo sistema ir korupcijos rizika. Vilnius: Teisės institutas, 2010. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/data/lygtinio-paleidimo.pdf>>; *Vosyliūtė A.* Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų taikymo teismų praktikoje probleminiai aspektai // *Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje* (ats. red. G. Švedas). Vilnius, 2010, p. 106–107. Apie aktualias problemas žr. *Liutkevičius K.* Lygtinio paleidimo reforma Lietuvoje. Pirmųjų metų pamokos. Dokumentas aptarimui. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013.

⁶⁹⁰ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pakeitimo įstatymas Nr. XIII-2264, priimtas 2019 m. birželio 27 d. // *TAR*, 2019, Nr. 11180.

elgesio rizikos valdymą, sudarančią sąlygas užtikrinti visuomenės saugumą, mažinti nusikalstamų veikų recidyvus ir laisvės atėmimo vietose esančių asmenų skaičių⁶⁹¹. Lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų teisinio reguliavimo pokyčius skatino laikmečio realiųjų ir poreikių nebeatitinkančios ir nepasiteisinusios lygtinio paleidimo sąlygos⁶⁹² ir **siekis didinti lygtinai paleidžiamų asmenų skaičių, labiau atsižvelgti į rizikos veiksnius ir nuteistųjų poreikius.**

Nors lygtinio paleidimo sąlygos, atsižvelgiant į realią padėtį ir poreikius, 2012 m. buvo suformuluotos tiksliau, taip pat sukurtos lygtinio paleidimo komisijos⁶⁹³, turinčios geriau įvertinti asmens pasirengimą išėjimui į laisvę ir nustatyti jam tinkamas pareigas bei taikytinas priemones lygtinio paleidimo metu, tačiau lygtinai paleidžiamų asmenų dalis pastebimai sumažėjo – 2012 m. lygtinai buvo paleista tik 36,5 proc. iš visų tais metais iš įkalinimo įstaigų paleistų laisvės atėmimu nuteistų asmenų, o 2013 m. ši dalis dar labiau sumažėjo – iki 34,2 proc., **2018 m. lygtinai paleista jau tik 20,1 proc.** visų tais metais iš įkalinimo įstaigų paleistų laisvės atėmimu nuteistų asmenų, kai 1998–2010 m. lygtinai būdavo paleidžiama 50–65 proc. visų iš įkalinimo įstaigų paleidžiamų asmenų (žr. *toliau tekste 90 pav.*). Tiesa, šis skaičius gerokai sumažėjo dar 2011 m. (lygtinai paleista 39,2 proc.), kai naujasis probacijos įstatymų paketas dar nebuvo įsigaliojęs. Tai verčia ieškoti ir kitų retesnio lygtinio paleidimo taikymo priežasčių, nesusijusių vien tik su teisinio reguliavimo nuostatomis. Viena iš prielaidų – sustiprėjęs baudžiamasis represyvumas Lietuvoje⁶⁹⁴, kurį reikėtų sieti tiek su nacionaliniais valstybės raidos ypatumais⁶⁹⁵, tiek ir su tam tikromis tendencijomis Europoje⁶⁹⁶, įskaitant ir vadinamąją ekonomikos krizę, kurios fone verbalizuojamos tikros ir

⁶⁹¹ Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo projekto Nr. XIP-1892 aiškinamasis raštas, pateiktas 2010 m. balandžio 7 d.

⁶⁹² Plačiau žr.: *Sakalauskas G.* Lygtinio paleidimo sistema ir korupcijos rizika. Vilnius: Teisės institutas, 2010. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/data/1lygtinio-paleidimo.pdf>>.

⁶⁹³ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2012 m. birželio 6 d. įsakymas Nr. 1R-154 „Dėl lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos komisijos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2012, Nr. 65-314 (su vėlesniais pakeitimais).

⁶⁹⁴ Jį liudija pastaraisiais metais itin dažnas baudžiamųjų įstatymų griežtinimas, intensyvesnis baudžiamasis persekiojimas už tam tikro pobūdžio nusikalstamą elgesį, nuteistų asmenų skaičiaus didėjimas, vidutinės laisvės atėmimo bausmės trukmės ilgėjimas, santykinio kalinių skaičiaus didėjimas ir kai kurie kiti baudžiamojo persekiojimo rodikliai. Plačiau žr.: *Sakalauskas G.*, 2014b.

⁶⁹⁵ Žr. *Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A.*, 2012.

⁶⁹⁶ Žr., pvz., *Kury H., Brandenstein M.*, 2009; *Sack F.* Baudžiamasis populizmas šiuolaikinėje visuomenėje // Teisės problemos, 2010, Nr. 2, p. 41–57.

tariamoms grėsmėms skatina didesnę represyvumą nustatytų (iširtų) normas pažeidusių asmenų atžvilgiu⁶⁹⁷.

Sunku nepastebėti ir dažniausiai itin neigiamo Lietuvos žiniasklaidos formuojamo probacijos (ypač – šiame straipsnyje analizuojamo jos sudėtinės dalies – lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų) įvaizdžio⁶⁹⁸, išskyrus kai kurias retas išimtis⁶⁹⁹. Toks aprioriškai ir stereotipiškai neigiamas žiniasklaidoje formuojamas požiūris į bet kokias racionalesnes ir nuteistųjų integraciją skatinančias pertvarkas, neva bandantis atliepti visuomenės nuotaikas bei nuomonę, ne tik apsunkina reformas, bet ir daro įtaką teismų priimamiems sprendimams.

Šiame monografijos skyriuje⁷⁰⁰ apžvelgiami lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų srityje įvykę ir tebevykstantys pokyčiai, identifikuojamos esminės tendencijos, aptariamoms teorinėms nuostatom ir analizuojama praktika, lygtinį paleidimą laikant svarbia įkaltintų asmenų socialinės integracijos grandinės dalimi.

⁶⁹⁷ Pastebima, kad (tikras ar tik subjektyviai vertinamas) ekonominių sąlygų blogėjimas lemia baudžiamosios ir bausmių vykdymo politikos griežtėjimą. Žr. *Dünkel F., Snacken S.* Strafvollzug in Europa // *Neue Kriminalpolitik*, 2000, Heft 4, p. 31–37. Svarbu pastebėti, kad šis griežtėjimas nėra susijęs su realiu nusikalstamumo didėjimu esant ekonominiams sunkumams, nes tyrimais tokio didėjimo nepastebėta (įskaitant ir Lietuvą), netgi priešingai – tam tikrų nusikaltimų daugėja intensyvaus ekonominio kilimo laikotarpiu. Keltina prielaida (nes šio skyriaus autoriui nėra žinoma apie tai atliktų tyrimų), kad griežtesnį baudžiamąjį persekiojimą lemia bendras nepasitenkinimas esama padėtimi, nesaugumo ir baimės didėjimas, tarpusavio pasitikėjimo mažėjimas, netgi atpirkimo ožių poreikis krizinėje situacijoje, o tai galiausiai padidėjusiu griežtumu atsisuka prieš normas pažeidusius asmenis.

⁶⁹⁸ Žr., pavyzdžiui, *Dirmienė N.* Nuteistųjų probacija valstybei kainuoja milijonus // *Balsas.lt*, 2013-04-19; *Gudavičiūtė D.* Į laisvę anksčiau laiko norėję išeiti kaliniai – nuvilti ir įsiutę // *Lrytas.lt*, 2013-06-16; *Rimšaitė T.* Nusikaltimas ir bausmė siekiant teisingumo // *Savaitė*, Nr. 1, 2014-01-01, p. 6–7 (nors šiame straipsnyje iš esmės pozityviai pristatomos probacijos perspektyvos, tačiau preziumuojamas jokiais skaičiais nepagrįstas visuomenės nepasitikėjimas šia sistema, tokiu būdu toliau kuriant „save išpildančią paranašystę“).

⁶⁹⁹ Pavyzdžiui, nuo 2013 m. rudens LRT transliuota televizijos laida „Klaidos kaina“ mėgino plačiau ir giliau atskleisti nusikaltimo ir bausmės atlikimo aplinkybes, humaniška ir gilia analize paprastai pasižymi ir internetinėje svetainėje *Bernardinai.lt* publikuojami straipsniai apie esamus ir buvusius nuteistuosius. Taip pat žr. *Šilinskaitė E.* Paleisti negalima kalinti – kur dėti kablelį sprendžiant lygtinio paleidimo lygtį? (I, II) // *Lrytas.lt*, 2012-02-29; 2012-03-15; *Vitkauskas G., Gilytė R.* Nuteistiesiems kalėjimų durys veriasi iš lėto // *Lrt.lt*, 2012-08-21.

⁷⁰⁰ Skyrius parengtas šio straipsnio pagrindu: *Sakalauskas G.* Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų įsigaliojus Probacijos įstatymui: teorija ir praktika // *Teisės problemos*, 2013, Nr. 4 (82), p. 5–39. Anksčiau publikuotas tekstas papildytas naujomis mokslinėmis išvalgomis, naujausių tyrimų rezultatais, atnaujinta statistika, teisės aktų pakeitimais, apibendrinami empirinio tyrimo rezultatai.

21.2. LYGTINIO PALEIDIMO PRASMĖ

Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų neturi būti vertinamas pirmiausia arba vien tik kaip „nuolaida“ nuteistajam asmeniui ar kaip paprastas jam paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymo formos sušvelninimas – būtent toks bendras sąmoningas ar nesąmoningas lygtinio paleidimo instituto vaidmuo dažniausiai užčiuopiamas ne tik visuomenėje, bet ir teismuose⁷⁰¹. Pirminis **visuomenės interesas** yra integruotas jos narių gyvenimas, kad visi, įskaitant ir bausmę atlikusius asmenis, savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis. Šioje monografijoje jau ne kartą minėta, kad būtent tokį tikslą bausmės vykdymui kelia LR BVK 1 straipsnio 2 dalis, taip pat ir Probacijos įstatymas (4 straipsnio 1 dalis)⁷⁰², kuris reglamentuoja socialinės integracijos procesą lygtinio paleidimo, kaip vienos iš probacijos formų, metu. Taigi **lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų prasmė gali ir turi būti atskleidžiama per šį tikslą – kiek ir kaip lygtinis paleidimas galėtų įgalinti geriau jo siekti.**

Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (2003) 22 dėl lygtinio paleidimo (parolio)⁷⁰³ nurodoma, kad lygtinio paleidimo tikslas – „padėti kaliniams pereiti nuo gyvenimo įkalinimo įstaigose prie gyvenimo laikantis įstatymų visuomenėje, sukuriant tai skatinančias sąlygas ir priežiūrą po paleidimo, bei prisidėti prie visuomenės saugumo ir nusikalstamų veikų skaičiaus visuomenėje mažinimo“ (2 punktas)⁷⁰⁴. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių (toliau – Europos kalėjimų

⁷⁰¹ Pavyzdžiui, kai teismai lygtinio paleidimo netaikymą argumentuoja per mažą atliktos bausmės dalimi, galima klaidinga itin švelnaus baudžiamojo įstatymo interpretacija suteikus lygtinį paleidimą, ar net traktuodami lygtinį paleidimą kaip išskirtinę priemonę (išimtį). Plačiau žr.: *Liutkevičius K.* Lygtinio paleidimo reforma Lietuvoje. Pirmųjų metų pamokos. Dokumentas aptarimui. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013, p. 5–6.

⁷⁰² Plačiau žr.: *Sakalauskas G.* Ar reikalingas Lietuvai probacijos įstatymas? // *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis.* Liber Amicorum profesorui Jonui Prapiesčiui (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2012, p. 532–548; *Sakalauskas G.* Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2007, Nr. 2, p. 121–133; *Sakalauskas G.* Įkalinimo tikslų labirintuose // *Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje* (ats. red. G. Švedas). Vilnius, 2010, p. 133–153.

⁷⁰³ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2003) 22 dėl lygtinio paleidimo (parolio). Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

⁷⁰⁴ Angl. „Conditional release should aim at assisting prisoners to make a transition from life in prison to a law-abiding life in the community through post-release conditions and supervision that promote this end and contribute to public safety and the reduction of crime in the community.“

taisyklės)⁷⁰⁵ 6 punkte įtvirtinta bendra nuostata, kad „visas įkalinimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo atimta laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę“, o „įvairios išleidimo iš įkalinimo įstaigų formos turi būti numatytos kaip integruota laisvės atėmimo baudmės vykdymo dalis“ (103.6 punktas), įkalinimų asmenų grįžimo į visuomenę tikslas gali būti pasiektas įkalinimo įstaigai įgyvendinant parengimo paleidimui į laisvę programą arba taikant dalinį arba lygtinį paleidimą derinant priežiūrą su veiksminga socialine pagalba (107.3 punktas)⁷⁰⁶.

Svarbu tai, kad **integracijos priemonės įstaigos viduje ir laisvėje būtų taikomos palaipsniui**, nuosekliai, jų vykdymą perimtų kitos atsakingos valstybinės institucijos ar nevyriausybinės organizacijos⁷⁰⁷. Tokio nuoseklumo svarbą pabrėžia ir Europos kalėjimų taisyklių 107.1 punktas, kuriame rekomenduojama kiek įmanoma anksčiau iki paleidimo į laisvę taikyti priemones ir specialias programas, kurios įgalintų nuteistuosius įveikti sunkumus, kylančius įsiliejamą gyvenimą visuomenėje ir joje nebenusikalstant, o įkalinimo institucijos turi glaudžiai bendradarbiauti su tarnybomis ir įstaigomis, kurios prižiūri ir remia paleistus kalinius, atkreipiant ypatingą dėmesį į jų šeimą ir įdarbinimą (107.4 punktas). Šių laisvėje esančių tarnybų ir įstaigų atstovams turi būti sudarytos galimybės ateiti į įkalinimo institucijas, rengti juos paleidimui į laisvę ir planuoti paramos priemones po jų paleidimo (107.5 punktas).

Vakarų Europos šalyse dar iki lygtinio paleidimo kaliniams dažnai suteikiamos trumpalaikės išvykos (žr. monografijos *16.2 skirsnį*)⁷⁰⁸ arba prieš tai jie apgyvendinami atvirose įkalinimo įstaigose arba atvirose pusiaukelės namuose (žr. monografijos *20.4 skirsnį*)⁷⁰⁹.

Apibendrinant lygtiniu paleidimu tiesiogiai **siekiamus tikslus bei šalutinį poveikį**, galima teigti, kad lygtinis paleidimas:

⁷⁰⁵ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

⁷⁰⁶ Angl. „This aim may be achieved by a pre-release programme in prison or by partial or conditional release under supervision combined with effective social support.“

⁷⁰⁷ Plačiau apie sisteminiu požiūriu paremtą nuteistųjų integracijos modelį žr.: *Sakalauskas G., Kalpokas V. Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai*, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012. Nuosekliai nuteistųjų integracijai ypač daug dėmesio skiria Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2010) 1 dėl Europos probacijos taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

⁷⁰⁸ Plačiau žr.: *Sakalauskas G. Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // Teisė*, 2013, t. 89, p. 37–54.

⁷⁰⁹ Plačiau žr.: *Sakalauskas G.*, 2006.

- yra viena iš sąlygų, galinti skatinti pozityvų nuteistųjų asmenų elgesį įkalinimo įstaigoje;
- sudaro galimybes nuosekliai ir sisteminei nuteistojo asmens resocializacijai;
- leidžia (ap)riboti kalinimo žalą;
- sudaro sąlygas skatinti lygtinai paleisto asmens atsakomybę ir savarankiškumą;
- leidžia mažinti kalinių skaičių, kalinimo kaštus ir geriau spręsti visas su įkalinimo įstaigų perpildymu susijusias problemas.

Taigi lygtinis paleidimas pirmiausia yra **viena iš sąlygų, galinti skatinti pozityvų nuteistųjų asmenų elgesį įkalinimo įstaigoje**. Tikėtina galimybė būti paleistam lygtinai ir likusią dalį bausmės atlikti laisvėje skatina nuo pat bausmės atlikimo pradžios siekti šio tikslo. Šiuo požiūriu svarbu, kad lygtinio paleidimo galimybė būtų aiškiai formuluojama ir aptariama jau bausmės atlikimo pradžioje, sudarant individualų darbo su nuteistuoju planą⁷¹⁰; Europos kalėjimų taisyklių 103.2 punktas įtvirtina strategiškai svarbią taisyklę, kad kiek įmanoma greičiau po apgyvendinimo turi būti surašoma ataskaita apie nuteistojo asmeninę padėtį, jos pagrindu sudaromas bausmės atlikimo ir paleidimo į laisvę planas⁷¹¹ – šia taisykle pirmiausia įkalinimo įstaigų administracijos skatinamos suvokti, kad asmens parengimas paleidimui į laisvę norint, kad jis būtų sėkmingas, **turi prasidėti jau pirmosiomis kalinimo dienomis**. Tačiau intervencijos galimybės didžiausios vis labiau artėjant paleidimo terminui, kaliniams sukeliančiam dviprasmius jausmus: viena vertus, su paleidimu siejamos viltys ir lūkesčiai gyvenimui laisvėje, kita vertus, daugėja nuogastavimų ir didėja rezignacija dėl kylančios baimės, kad viltys neišsipildys, ir po paleidimo klostysis toks pats gyvenimas, atvedęs į įkalinimo įstaigą⁷¹².

Antra, lygtinis paleidimas sudaro galimybes **nuosekliai ir sisteminei nuteistojo asmens resocializacijai**. Kriminologijos ir socialinio darbo moksluose žinoma, kad nusikalstamas elgesys dažnai susijęs su asmens socializacijos trukdžiais, neišsipildžiusiais lūkesčiais, patirtu neteisingu elgesiu, socialine atskirtimi, socialiai

⁷¹⁰ LR BVK 137¹ straipsnio 3 dalies 2 punkte įtvirtinta, kad individualiame socialinės rehabilitacijos plane turi būti nurodyta bausmės atlikimo pradžia ir pabaiga, galimo perkėlimo į atvirąją koloniją ir pusiaukelės namus data ir galimo lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos data.

⁷¹¹ Angl. „As soon as possible after such admission, reports shall be drawn up for sentenced prisoners about their personal situations, the proposed sentence plans for each of them and the strategy for preparation for their release.“

⁷¹² Bertram C., 2004, p. 432.

nerealizuotais gabumais, diskriminacija, galimybių neturėjimu, sudėtingais socialiniais santykiais, abejingumu, su įvairiausių asmeninių ir socialinių veiksmų visuma, apsupta galios ir paklusimo, primetimo, žymėjimo, apibrėžimo, aprašymo, identifikavimo, išskyrimo, iškėlimo, selekcijos, persekiojimo ir stigmatizacijos procesų⁷¹³. Kitaip tariant, labai dažnai nusikalstamo elgesio priešistorėje galima aptikti daug socialinių sunkumų, lydinčių asmenį visą gyvenimą. Tai nereiškia, kad esant tokioms sąlygoms galima pateisinti asmens nusikalstamą elgesį⁷¹⁴, tačiau vykdant bausmę visada svarbu matyti, **kiek ir kaip keičiasi esama asmens socialinė situacija – ar bausmė ją koreguoja teigiama linkme, ar tik dar labiau apsunkina**⁷¹⁵. Minėta (žr. monografijos *13.2 skirsnį*), kad į įkalinimo įstaigas patekę asmenys dažnai atsineša ir didelę įvairiausių socialinių sunkumų „kuprinę“⁷¹⁶, kuri įkalinimo įstaigoje turi tendenciją dar labiau sunkėti, ypač jei bausmės atlikimas organizuojamas pagal „atsėdėjimo“ principą. Sąžiningai ir nuoširdžiai siekiant resocializacijos tikslo, įkalinimo įstaigoje turi būti stengiamasi mažinti minėtos „kuprinės“ turinį, suteikiant daugiau perspektyvų ateityje, o lygtinis paleidimas tam yra gera priemonė. Žinoma, į resocializaciją orientuotos koncepcijos negali būti āklos esamai realybei ir nepaisyti teisingos santvarkos normatyvinės sistemos poreikių, kad toje realybėje nepaskęstų⁷¹⁷, tačiau pirmiausia jos turi būti profesionalios, o įstaigoje kuriamos sąlygos ir personalo kompetencija turi atitikti siekiamą galutinį tikslą, kurio pereinamosios vadybos principu toliau laisvėje turėtų siekti probacijos tarnybos. Dažnai įkalinimo įstaigų darbuotojų nurodomas kalinių pasyvumas, apatiškumas, resocializacijos priemonių atmetimas ar abejingumas nėra tyčinis laisvės atėmimo bausmę atliekančio asmens noras „likti nusi-kaltėliu“. Dažnai už to slypi nusivylimas, rezignacija, išsisukinėjimo mechanizmų internalizavimas arba jausmas, kad konkretūs pasiūlymai yra netinkami ar nenaudingi⁷¹⁸, o jie uždaroje institucijoje natūraliai yra labai riboti. Šiuo po-

⁷¹³ Plačiau žr.: Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L. Kriminologijos teorijos. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2008.

⁷¹⁴ Be to, galima rasti nusikalstamo elgesio pavyzdžių, kuriems netinka pirmiau aprašyti požymiai.

⁷¹⁵ Plačiau žr.: Sakalauskas G., Čepas A., Nikartas S., Ūselė L. Savanorystė probacijos sistemoje: prielaidos ir galimybės. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 9. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 67–76.

⁷¹⁶ Plačiau žr.: Sakalauskas G., Kalpokas V. Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012, p. 37–66.

⁷¹⁷ Hassemer W. Warum Strafe sein muss. Ein Plädoyer. Ullstein Buchverlage GmbH: Berlin, 2009, p. 71.

⁷¹⁸ Böhm A. Strafvollzug. 2. Aufl. Juristische Bücher. Band 14. Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1986, p. 28.

žiūriu lygtinis paleidimas atveria naujas perspektyvas, ypač jei pavyksta tęsti įkalinimo įstaigoje pradėtus teigiamus pokyčius.

Trečia, lygtinis paleidimas **leidžia (ap)riboti kalinimo žalą**. Tai, kad įkalinimas iš esmės yra žalingas, nors tam tikrais sunkaus nusikalstamo elgesio atvejais vis dar neišvengiama priemonė, pastebėta seniai, atsisakant naivaus „taiso-mojo“ ar kitokio pozityvaus poveikio prielaidos; dar 1987 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių buvo parašyta: „65. Būtina dėti visas pastangas, kad įkalinimas būtų vykdomas ir organizuojamas taip, kad: <...> b) būtų sumažintas žalingas įkalinimo poveikis ir skirtumai tarp gyvenimo įkalinimo įstaigoje ir laisvėje, galintys pakenkti kalinių rūpesčiui savimi ir atsakomybei <...>.“ Kuo įkalinimas trunka ilgiau, tuo jis žalingesnis. Tyrimuose pastebėta, kad motyvacija pasikeisti didėja ar bent jau išlieka pirmaisiais antraisiais įkalinimo metais, tačiau vėliau patyrus, kad esi tik nubaustas ir nieko daugiau, ketvirtaisiais penktaisiais metais vėl sumažėja, kol vis labiau ima didėti frustracija ir rezignacija⁷¹⁹. Be to, įkalinimo įstaigos veikia pagal savitą logiką ir „egoistinę kompetenciją“ – nepaisant keliamo resocializacijos tikslo svarbiausiu dalyku laikomas saugus kalinių laikymas, siekiant apsaugoti visuomenę nuo spėjamai (vok. *vermeintlich*) pavojingų nusikaltėlių⁷²⁰. Dar XX a. viduryje kanadiečių sociologas E. Goffmanas kaip vieną svarbiausių totalios institucijos, kuriai neabejotinai priskirtinos ir įkalinimo įstaigos, požymių išskyrė stiprų orientavimąsi į save – įkalinimo įstaigų administracijoms ir jų darbuotojams atsakomybė už kalinius atsiranda jų įkalinimo dieną ir pasibaigia juos paleidus, todėl jų veikla ir yra orientuota tik į šį laikotarpį: „Įkalinimo įstaigos sienos gali būti laikomos suvokimo ribų simboliu, ribų, kurios atsispindi personalo sąmonėje. Iš to seka, kad įkalinimo įstaiga nėra organizuota pagal pagalbos ir integracijos priemonėms tinkamus ir būtinus principus. Jos stiprus koncentravimasis ties baudžiamosios justicijos proceso stadija užkerta kelią sklandžiam ir nuosekliam perėjimui, kompetencijų ribų ištrynimui ir peržengimui, kas yra būtina norint formuoti nuoseklią ir paleidimui į laisvę ruošiančią veiklą.“⁷²¹ Kitaip tariant, nepaisant oficialiai deklaruojamų tikslų, įkalinimo realybė ir kertiniai principai yra kiti – pirmiausia orientuoti į vidinės tvarkos palaikymą, kuris nuteistuosius verčia disciplinos ir tramdymo objektais, tokiu būdu ilgalaikėje perspektyvoje vis labiau

⁷¹⁹ Kury H., Brandenstein M., 2009, p. 50.

⁷²⁰ Bertram C., 2004, p. 431.

⁷²¹ Ten pat.

juos žaloja ir nuasmenina. Be to, E. Goffmanas išskyrė ir daug kitų įkalinimo įstaigai kaip totaliai institucijai būdingų požymių, kurie pastebimi ir šiais laikais atliekant tyrimus įkalinimo įstaigose: vyraujantys abipusiai priešiški personalo ir kalinių stereotipai, įvedimo ceremonijos, prisitaikymo mechanizmai, skirtingi kalinių ir personalo kultūriniai ritualai ir t. t.⁷²² Visa tai sukuria nepalankias sąlygas resocializacijai, kurios tikslas neretai deklaruojamas vien tam, kad būtų galima pateisinti įkalinimo sistemos buvimą žmogaus orumą į pirmą vietą iškeliančioje visuomenėje⁷²³. Taigi preziumuojant įkalinimo žalingumą, išryškėja ir kitokia lygtinio paleidimo prasmė, nei įsivaizduojant, kad įkalinimas žmogų „taiso“⁷²⁴. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad netgi už socialinę integraciją atsakingas personalas (socialiniai darbuotojai/pedagogai) didžiąją laiko dalį praleidžia ne tiesiogiai dirbdami su nuteistaisiais, o atlikdami administracinį darbą ir tvarkydami popierius⁷²⁵. Prie žalingos įtakos priskirtinas ir subkultūros poveikis, kuris Lietuvos įkalinimo įstaigose (kaip ir daugelyje kitų šalių, kuriose juntama iš sovietinės okupacijos paveldėta įkalinimo kultūra) vis dar yra labai didelis⁷²⁶.

⁷²² Walter M. Strafvollzug. Stuttgart: Boorberg Verlag, 1991, p. 181.

⁷²³ Ten pat, p. 204.

⁷²⁴ Tokia prielaida nėra reta netgi teismų nutartyse, kuriose argumentuojant lygtinio paleidimo netaikymą atkreipiamas dėmesys į tai, kad nuteistasis neva „dar nepasitaisė“. Tačiau įvairiuose tyrimuose ir publikacijose žiniasklaidoje patys nuteistieji teigiamą („taisomąjį“) kalinimo poveikį pastebi labai retai, priešingai – daug dažniau kalbama apie totalios institucijos priespaudą ir beprasmybę. Žr. Laiškai į laisvę 2000. Nuteistųjų kūrybos konkursas. Vilnius: Rosma, 1999; taip pat: *Bendžius S.* Gyvenimas Lukiškių kalėjime: amžina prietema, žiaurūs nusikaltimai ir religiniai atsivertimai // Delfi.lt, 2013-06-09; *Lukaitė A. A.* Marijampolės pataisos namų realybė kalinių lūpomis // Bernardinai.lt, 2010-08-25; *Povilaitis N.* Kalinio mirtis atskleidė siaubingas Pravieniškių kolonijos taisykles // Lrytas.lt, 2013-03-25; *Rapalavičiūtė L.* Jei norim ištiesti pagalbos ranką, negalime laikyti sugniaužę kumščių // Bernardinai.lt, 2011-06-23.

⁷²⁵ Apie padėtį Vokietijoje: *Bertram C.*, p. 433. Lietuvoje: Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011. Prieiga per internetą: <<http://www.hrmi.lt/>>

⁷²⁶ Plačiau žr.: *Petkevičiūtė R.* Įkalinti vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų podkultūroje // Kultūra ir visuomenė, 2010, Nr. 1 (2), p. 147–170; *Petkevičiūtė R.* Neformalus įstatymai tarp kalėjimo sienų, arba Kas tai yra kriminalinė subkultūra? // Bernardinai.lt, 2010-11-29; *Sakalauskas G.* Asmenų, kuriems apribota laisvė, teisės. Žmogaus teisės Lietuvoje (autorių grupės vadovas A. Čepas). Vilnius: Naujos sistemos, 2005, p. 266–289; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009. Prieiga per internetą: <<http://www.hrmi.lt/>>; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011. Prieiga per internetą: <<http://www.hrmi.lt/>>; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2011–2012: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013. Prieiga per internetą: <<http://hrmi.lt/leidiniai/>>; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvo-

lygtinio paleidimo perspektyva skatina žaisti pagal kitas taisykles ir galiausiai atveria šansus pabėgti nuo šios subkultūros išėjus iš įkalinimo įstaigos.

Ketvirta, lygtinis paleidimas **sudaro sąlygas skatinti lygtinai paleisto asmens atsakomybę ir savarankiškumą** bei sudaro prielaidas probacijos tarnybai ne tik prižiūrėti lygtinai paleistą asmenį, bet ir teikti jam tikslingą pagalbą, koreguoti taikomas priemones pagal asmens elgesį ir poreikius gyvenant laisvėje, o ne uždaroje sąlygoje. Dar 1888 m. rusų mokslininkas I. A. Fojnickis knygoje „Mokymas apie bausmę“, rašydamas apie „dvasinę kalinių pataisą“, ironiškai pažymėjo, kad „įstaigų administracija, neturėdama tvirto objektyvaus kriterijaus, pagal kuri galėtų atpažinti vidinį kalinių pasitaisymą, apie tai buvo priversta spęsti pagal jų atsakymų kuklumą, pagal jų išorinį susitaikymą, tokiu būdu darbo su jais rezultatas buvo tai, kad jie virsdavo gerais kaliniais, o ne gerais žmonėmis“⁷²⁷. Tokie procesai, kai apie kalinių „pasitaisymą“ ar „nepasitaisymą“ sprendžiama pagal tai, kiek jie paklūsta nustatytai vidinei įkalinimo įstaigos tvarkai, kaip vykdo nurodymus ir ar sugeba neišvelti į konfliktus su darbuotojais bei kitais kaliniais, neišvengiami tokiose sistemose, kurios siekia asmens „pataisos“. Dažniausiai toks paklusimas ir sugebėjimas prisitaikyti prie esamos tvarkos neturi nieko bendra su žmogaus elgesiu laisvėje ir tikrųjų vidinių nuostatų pokyčiais – juos galima pamatyti ir įvertinti tik gyvenant laisvėje.

Penkta, lygtinis paleidimas leidžia **mažinti kalinių skaičių, kalinimo kaštus ir geriau spęsti visas su įkalinimo įstaigų perpildymu susijusias problemas**⁷²⁸. 2017 m. Lietuvoje vieno asmens kalinimui organizuoti buvo skiriami vidutiniškai 23 eurai per dieną⁷²⁹, vieno asmens probacijai organizuoti – maždaug 1 euras⁷³⁰. Minėta, kad Lietuvoje kalinių skaičius yra didžiausias Europos

je 2013–2014: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2015. Prieiga per internetą: <<http://hrmi.lt/leidiniai/>>; Žmogaus teisės Lietuvoje 2016–2017. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018. Prieiga per internetą: <<http://hrmi.lt/leidiniai/>>.

⁷²⁷ Žr. Фойницкий И. Я. Учение о наказании. Москва, 2000, p. 63 (originalas – 1888 m.).

⁷²⁸ Mažinti įtampą, gerinti tarpusavio santykius, geriau organizuoti darbą, švietimą, laisvalaikį, sveikatos apsaugą, gerinti kalinimo sąlygas ir t. t. Platesnio lygtinio paleidimo taikymo svarbą šiame kontekste pabrėžia Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (99) 22 dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos didėjimo. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

⁷²⁹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Vieno asmens išlaikymui per dieną panaudotų lėšų įkalinimo įstaigose 2017 m. suvestinė.

⁷³⁰ Pažymėtina, kad Lietuvoje didžiąją dalį kalinimo kaštų (maždaug 85 proc.) ir beveik visus probacijos organizavimo kaštus sudaro darbuotojų atlyginimai ir jų socialinis draudimas. Tai reiškia, kad

Sąjungoje (žr. monografijos *1 skyrių*), taip pat kad viena pagrindinių didelių kalinių skaičių Lietuvoje lemiančių priežasčių yra ne vien tik dažnas laisvės atėmimo bausmės taikymas, bet ir jos (teismų skiriama ir realiai atliekama) vidutinė trukmė⁷³¹, kurią lygtinis paleidimas leidžia sutrumpinti.

21.3. LYGTINIO PALEIDIMO TAIKYMO SĄLYGOS LIETUVOJE IR KITOSE EUROPOS ŠALYSE

2012 m. liepos 1 d. įsigaliojusio naujos redakcijos⁷³² LR BVK 157 straipsnio 1 dalis įtvirtino bendrą normą, pagal kurią „laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigose atliekantys nuteistieji, kurie įvykdė individualiame socialinės reabilitacijos plane numatytas priemones ir pateikė Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos komisijai prašymus lygtinai paleisti iš pataisos įstaigos ir kurių nusikalstamo elgesio rizika, elgesys bausmės atlikimo metu ir kitos reikšmingos aplinkybės sudaro pagrindą manyti, kad jie laikysis įstatymų ir nenusikals, gali būti lygtinai paleisti iš pataisos įstaigų“. Viena vertus, ši LR BVK 157 straipsnio 1 dalies formuluotė yra kur kas konkretesnė už prieš tai galiojusią LR BVK 157 straipsnio 1 ir 2 dalių sąlygą, pagal kurią lygtinai galėjo būti paleisti asmenys, „kuriuos įmanoma toliau taisyti neizoliavus nuo visuomenės, bet prižiūrimus“, jei jie įsipareigodavo „doru elgesiu ir stropiu darbu įrodyti, kad pasitaisys“⁷³³. Kita vertus, nustatytų sąlygų visuma (žr. *64 lentelę*) atrodo nesuderinta su anksčiau aprašyta lygtinio paleidimo prasme. Jeigu Lygtinio paleidimo komisija arba teismas padaro išvadą, kad

praktiškai vieno asmens lygtinis paleidimas į laisvę leidžia sutaupyti tik nedidelę dalį jam vidutiniškai kalinti skiriamos sumos, nes įkalinimo įstaigos darbuotojai negali būti atleidžiami ar mažinamas jų atlyginimas, priklausomai nuo dažnesnio ar retesnio lygtinio paleidimo taikymo. Tačiau tam tikra dalis kaštų (maitinimui ir pan.) gali būti sutaupyta, be to, galima efektyviau paskirstyti personalą.

⁷³¹ Taip pat plačiau žr.: *Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A.*, 2012, p. 143–156; *Sakalauskas G.*, 2014a.

⁷³² Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 18, 19, 66, 90, 91, 126, 138, 140, 152, 154, 157, 158, 159, 164, 176 straipsnių pakeitimo ir 127, 160, 161, 162, 163, 179 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas Nr. XI-1863, priimtas 2011 m. gruodžio 22 d. // *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 4-110.

⁷³³ Šios formuluotės kritiką žr.: *Sakalauskas G.* Lygtinio paleidimo sistema ir korupcijos rizika. Vilnius: Teisės institutas, 2010, p. 10–11. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/data/1lygtinio-paleidimo.pdf>>; *Vosyliūtė A.* Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų taikymo teismų praktikoje probleminiai aspektai // *Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje* (ats. red. G. Švedas). Vilnius, 2010, p. 95–115. Asmens „pataisymo“ koncepcijos kritiką žr. *Sakalauskas G.* Įkalinimo tikslų labirintuose // *Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje* (ats. red. G. Švedas). Vilnius, 2010, p. 133–153.

įvertintos aplinkybės **nesudaro pagrindo manyti**, kad asmuo laikysis įstatymų ir nenusikals, tokiu būdu asmens nepaleidžiant lygtinai, tuo pačiu turėtų būti daroma prielaida, kad tolesnis asmens kalinimas tokią tikimybę didina. Šis vertinimas susijęs su sudėtinga ir sunkiai išsprendžiama asmens elgesio ateityje prognozavimo problema, kuri plačiau aptariama monografijos 21.5 skirsnyje.

64 lentelė. Lygtinio paleidimo sąlygos pagal LR BVK 157 ir 158 straipsnius (iki 2020-07-01)

Bendros sąlygos:	
<ul style="list-style-type: none"> - įvykdytos individualiame socialinės reabilitacijos plane numatytos priemonės; - pateiktas prašymas; - nusikalstamo elgesio rizika, elgesys bausmės atlikimo metu ir kitos reikšmingos aplinkybės sudaro pagrindą manyti, kad laikysis įstatymų ir nenusikals. 	
Formalus kriterijus – atlikta bausmės dalis	Nusikaltimų ir asmenų kategorijos
Atlikus 1/3, bet ne mažiau 4 mėn.	<ul style="list-style-type: none"> - už neatsargius nusikaltimus, kai bausmė neviršija 6 metų; - už tyčinius, kai bausmė neviršija 3 metų; - nepilnamečiai.
Atlikus 1/2	<ul style="list-style-type: none"> - už neatsargius nusikaltimus, kai bausmė viršija 6 metus; - už tyčinius nusikaltimus, kai bausmė viršija 3 metus, bet neviršija 10 metų; - laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę pakeitus į terminuotą laisvės atėmimą.
Atlikus 2/3	- už tyčinius nusikaltimus, kai bausmė viršija 10 metų, bet neviršija 15 metų.
Atlikus 3/4	- už tyčinius nusikaltimus, kai bausmė viršija 15 metų, bet neviršija 25 metų.
Intensyvi priežiūra: jei nuteistasis sutinka, lygtinis paleidimas gali būti taikomas likus 9 mėn. iki galimo lygtinio paleidimo termino.	
Nepaleidžiami asmenys:	
<ol style="list-style-type: none"> 1) nuteisti už nusikaltimus Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui ir konstitucinei santvarkai; 2) nuteisti už nusikaltimus nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir (ar) neliečiamumui; 3) kuriems mirties bausmė malonės arba amnestijos tvarka pakeista laisvės atėmimu iki gyvos galvos, taip pat laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteisti asmenys; 4) nuteisti už tyčinius nusikaltimus, padarytus areštinėse, pataisos įstaigose ir kardomojo kalinimo vietose; 5) kuriems iki laisvės atėmimo bausmės atlikimo pabaigos liko mažiau negu trys mėnesiai. 	

Svarbu tai, kad pagal naują (ir 2012 m., ir 2020 m.) teisinį reguliavimą formalus lygtinio paleidimo kriterijus – atlikta minimali laisvės atėmimo bausmės dalis – **siejamas su nusikaltimo sunkumu** (išskyrus išskirtinę nepilnamečių asmenų kategoriją). Tokią sistemą tarptautiniai ekspertai laiko ydinga ir nesuderinama su skirtingais baudžiamosios atsakomybės ir bausmių vykdymo tikslais⁷³⁴, Europoje ji būdinga daugiausia posovietinėms šalims (žr. 65 lentelę), kai daugumoje Vakarų Europos šalių nustatomas bendras terminas, o tuomet vertinamos asmens galimybės (ne)būti paleistam lygtinai. Lietuvoje galiojanti lygtinio paleidimo sistema bet kuriuo atveju suponuoja tai, kad sprendžiant dėl lygtinio paleidimo taikymo nebeturėtų būti dar kartą⁷³⁵ atsižvelgiama į nusikaltimo sunkumą, nors teismai savo nutartyse tai dažnai daro⁷³⁶.

Lygtinai nepaleidžiamų asmenų sąrašė galima išskirti populistiniais sumetimais 2012 m. birželio 5 d.⁷³⁷ suformuluotą nuostatą dėl asmenų, **nuteistų už**

⁷³⁴ *Dünkel F., Weber J.* (Early) release, probation and collateral consequences (directives) after release // *Dünkel F., Pruijn I., Storgaard A., Weber J.* (ed.). *Prisoner Resettlement in Europe*. Routledge Frontiers of Criminal Justice. Routledge, 2019, p. 401–434.

⁷³⁵ Faktiškai į nusikaltimo sunkumą tokiais atvejais atsižvelgiama keturis kartus: pirmą kartą į tai jau atsižvelgė įstatymų leidėjas, nustatęs tam tikras bausmes pagal nusikaltimo sunkumą, teismas pagal šias nuostatas skiria bausmę; įstatymų leidėjas taip pat nustatė formalųjį lygtinio paleidimo pagrindą – atliktinos bausmės dalį susiedamas su nusikaltimo sunkumu. Asmens nusikalstamo elgesio riziką vertinančiose metodikose nusikaltimo sunkumo (tiesiogiai ir (arba) netiesiogiai – per įvairias sunkinančias aplinkybes, pavyzdžiui, teistumą, girtumą ir pan.) lyginamasis svoris taip pat yra didelis. Galiausiai ketvirtą kartą į nusikaltimo sunkumą teismai dėmesį atkreipia savo nutartyse nurodydami, kad nusikaltimas sunkus, todėl paleisti negalima. Toks teismų argumentavimas yra aki-vaizdžiai neteisingas ir prieštarauja *ne bis in idem* principui. Žr. *Michailovič I., Jarutienė L.* Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų problemos Lietuvoje // *Kriminologijos studijos*, 2016, Nr. 4, p. 145–182; *Vosyliūtė A.* Lygtinis paleidimas kaip integracijos prielaida: teismų sprendimų problemos // *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje* (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 205–231; *Sakalauskas G.*, 2016. Deja, bet ir naujoji LR BVK straipsnio redakcija, įsigaliosianti 2020 m. liepos 1 d., formalius kriterijus lygtiniam paleidimui ir toliau sieja su nusikaltimo sunkumu, nors ir išskaidant mažiau bausmės trukmės kategorijų: 1/3 – kai paskirta bausmė už tyčinius nusikaltimus neviršija 4 metų laisvės atėmimo (taip pat už neatsargius ir nepilnamečiai), 1/2 – kai paskirta bausmė už tyčinius nusikaltimus viršija 4 metus, bet neviršija 10 metų, ir 2/3, kai paskirta bausmė už tyčinius nusikaltimus viršija 10 metų.

⁷³⁶ Plačiau žr.: *Liutkevičius K.* Lygtinio paleidimo reforma Lietuvoje. Pirmųjų metų pamokos. Dokumentas aptarimui. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013; *Vosyliūtė A.* Lygtinis paleidimas kaip integracijos prielaida: teismų sprendimų problemos // *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje* (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 205–231.

⁷³⁷ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 158 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymas Nr. XI-2040, priimtas 2012 m. birželio 5 d. // *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 68-364; įsigaliojo 2013 m. sausio 1 d.

nusikaltimus nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir (ar) neliečiamumui (LR BVK 158 straipsnio 2 punktą), taip pat jau ilgą laiką diskutuotą, tačiau tik 2019 m. kovo 21 d. priimtais LR BVK ir LR BK pakeitimais keistai išspręstą **nuteistųjų iki gyvos galvos lygtinio paleidimo problemą** (LR BVK 158 straipsnio 3 punktą).

Nekyla abejonių, kad visi šiame monografijos skirsnyje aprašyti lygtinio paleidimo privalumai tinka ir asmenims, nuteistiems už **nusikaltimus nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir (ar) neliečiamumui**. Tokio pobūdžio nusikalstamo elgesio atvejais⁷³⁸ yra ypač svarbu turėti galimybę pasitikrinti asmens elgesį laisvėje prižiūrint ir globojant probacijos tarnyboms⁷³⁹, tačiau tokia galimybė buvo panaikinta – dabar tokie asmenys paleidžiami į laisvę tik atlikę visą bausmę, o tai reiškia, kad jų elgesio po išėjimo iš įkalinimo įstaigos probacijos tarnybos neprižiūri. Tai apsunkina šių asmenų socialinę integraciją, nes lygtinis paleidimas pirmiausia yra svarbus dėl nuoseklaus perėjimo į gyvenimą laisvėje, probacijos metu teikiamos socialinės pagalbos ir vykdomos kontrolės, kurios po visos bausmės atlikimo nėra. Be to, neturėdami visiškai jokių galimybių būti paleisti lygtinai šie asmenys praranda bet kokią motyvaciją siekti pokyčių⁷⁴⁰.

⁷³⁸ Pažymėtina, kad asmens nuteisimas už šiuos nusikaltimus (t. y. pagal konkrečius čia mintyje turimus Baudžiamojo kodekso straipsnius) mažai ką pasako apie tikruosius psichologinius asmens motyvus. *Spöhr M.* Sozialtherapie von Sexualstraf Tätern im Justizvollzug: Praxis und Evaluation. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2009, p. 32 ir kt. Taip pat žr. *Liesis M.* Lytinių nusikaltimų prieš vaikus prevencinės priemonės // Teisės problemos, 2010, Nr. 1 (67), p. 67–94.

⁷³⁹ Kaip rašo T. Furnissas, „vaiko seksualinio išnaudojimo specifinė situacija, kurioje vaikas yra „narkotikas“, reikalauja griežtos kontrolės ir teisinės paramos seksualinių prievartautojų gydymui, kad būtų užkirstas kelias grįžti į šį blogą įprotį, kurio negalima toleruoti. <...> Labai svarbus dalykas yra nuolatinis pažangos ar nesėkmės vertinimas“. *Furnissas T.* Vadovėlis įvairių sričių specialistams apie vaikų seksualinį išnaudojimą. Darbo organizavimas, psichoterapija, teisinė apsauga ir priežiūra. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2002, p. 146 ir kt. Tais atvejais, kai asmens nusikalstamas seksualinis elgesys prieš vaikus liudija tam tikrus psichinius sutrikimus ir terapinės intervencijos poreikį (pavyzdžiui, pedofilijos atveju), ją taikant būtina tam tikrą laiką tikrinti, kaip asmuo elgiasi laisvės sąlygomis, suteikiant trumpalaikes išvykas, taip pat lygtinio paleidimo metu. *Spöhr M.* Sozialtherapie von Sexualstraf Tätern im Justizvollzug: Praxis und Evaluation. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2009, p. 102 ir kt.; *Sakalauskas G.* Pedofilija kaip liga ir kaip paskata nusikalsti // Teisė, 2019, t. 111, p. 23–44.

⁷⁴⁰ Pagal žiniasklaidoje pateikiamą informaciją, būtent po šio įstatymo pakeitimo SeNAT programoje dalyvavę kaliniai prarado motyvaciją joje dalyvauti ir 2015 m. iš jų dalyvavo tik 2. Žr. *Urbonaitė-Vainienė I.* Pedofilai: už grotų patenka į pragarą – į laisvę grįžta kaip tiksinti bomba // Delfi.lt, 2015-09-22.

Lietuva ilgą laiką buvo viena iš dviejų Europos Sąjungos šalių (kita šalis – Nyderlandai)⁷⁴¹, kurioje **nuteistiesiems iki gyvos galvos** nebuvo (ir formaliai teisiškai vertinant ir toliau faktiškai nėra) numatyta lygtinio paleidimo galimybė⁷⁴². Lietuvoje tokiems kaliniams malonę gali suteikti Respublikos Prezidentas atlikus 10 metų bausmės⁷⁴³. Tačiau iki 2019 m. tik vienam kaliniui 2012 m. bausmė buvo sutrumpinta iki 25 metų⁷⁴⁴. Malonė žmogaus teisių požiūriu nėra laikoma pakankama priemone sutrumpinti laisvės atėmimo bausmę iki gyvos galvos, nes malonė, kas ją beteiktų – karalius ar prezidentas, visuomet yra išskirtinė ir pavienė priemonė, teikiama retais ir išimtiniais atvejais, be to, tokiu atveju visa atsakomybė užkraunama valstybės vadovui⁷⁴⁵. 2013 m. liepos 9 d. priimtame sprendime EŽTT Anglijoje galiojančią teismų praktiką, nenumatančią galimybės tam tikrais atvejais būti paleistam lygtinai, pripažino pažeidžiančia ŽTK⁷⁴⁶. Dalis nuteistųjų iki gyvos galvos Lietuvoje

⁷⁴¹ 2016 m. liepos 5 d. Nyderlandų Aukščiausiasis Teismas, atsižvelgdamas į EŽTT praktiką, priėmė sprendimą, suteikiantį galimybę peržiūrėti nuosprendį nuteisti iki gyvos galvos, atlikus 25 metus bausmės, su galimybe vėliau periodiškai pakartotinai jį įvertinti, kol bus atitinkamai pakeisti Nyderlandų teisės aktai. HR 5 juli 2016, Nr. 15/00402. Prieiga per internetą: <<https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2016:1325>>. Taip pat reiktų pažymėti, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Nyderlanduose skiriama labai retai.

⁷⁴² Plačiau žr.: *Bikelis S., Sakalauskas G.* Laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteistų asmenų lygtinis paleidimas: tarptautiniai standartai, užsienio šalių patirtis ir pasiūlymai Lietuvai // *Teisės problemos*, 2008, Nr. 4, p. 23–66; *Nikartas S., Čepas A.* Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Lietuvoje (I): refleksija žmogaus teisių standartų kontekste // *Teisės problemos*, 2014, Nr. 2, p. 5–25. Dar būtų galima paminėti, kad Europoje yra 9 šalys, kuriose apskritai nėra laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės. Taip pat yra šalių, kur tokia bausmė yra numatyta, bet niekada nebuvo taikoma, pavyzdžiui, Islandijoje.

⁷⁴³ Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento 2007 m. vasario 15 d. dekretu Nr. 1K-880 „Dėl Malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų“ pakeitimo Nr. 1K-852“, priimtas 2011 m. lapkričio 11 d. // *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 136-6449.

⁷⁴⁴ *Laurutytė O.* Prezidentės malonė žudikui – lyg druska neįgyjančiai žaizdai // *Etaplius.lt*, 2012-05-13; *Stažytė K.* Į laisvę išeis dar vienas iki gyvos galvos kalėti pasiūstas žmogžudys: liko aštuoneri metai // *15min.lt*, 2019-07-23.

⁷⁴⁵ Apie nuteistųjų iki gyvos galvos lygtinio paleidimo problematiką žr.: *Bikelis S., Sakalauskas G.* Laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteistų asmenų lygtinis paleidimas: tarptautiniai standartai, užsienio šalių patirtis ir pasiūlymai Lietuvai // *Teisės problemos*, 2008, Nr. 4, p. 23–66.

⁷⁴⁶ *Vinter an others v. The United Kingdom*. 9 July 2013. Applications nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10). Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/>>. Jungtinėje Karalystėje lygtinis paleidimas iki gyvos galvos negalėjo būti taikomas tik tokia bausme nuteistiems sulaukus 21 metų už itin sunkius (terorizmą ir pan.) padarytus nusikaltimus.

tais pačiais metais taip pat kreipėsi į EŽTT, kurio sprendimo esmė buvo aiški iš anksto⁷⁴⁷.

Numatyti realią galimybę nuteistiesiems iki gyvos galvos išeiti į laisvę buvo būtina jau seniai. Apmaudu, kad atitinkamų teisės aktų projektų rengimo buvo imtasi tik Lietuvai pralaimėjus bylą EŽTT⁷⁴⁸ ir tik praėjus beveik pusantrų metų. Šios bylos baigtį buvo galima lengvai nuspėti, o parengtų įstatymų pakeitimų įstatymų projektų⁷⁴⁹ Aiškinamajame rašte išsakyti argumentai, kad siūlomi įstatymų pakeitimai buvo būtini todėl ir tik todėl, kad taip „liepė“ EŽTT, sukuria nedėkingą tik išoriniu spaudimu paremtą motyvaciją, neturint vidinio įsitikinimo ir argumentų, kad jų išties reikia, nors visų žmogaus teisių užtikrinimas pirmiausia turi būti Lietuvos institucijų reikalas ir interesas⁷⁵⁰.

Išankstinę, stereotipinę nuomonę apie tik įsivaizduojamą apriorinę iki gyvos galvos nuteistų asmenų pavojingumą, jiems taikytinas priemonės ir resocializacijos galimybes būtina paneigti empirinių tyrimų rezultatais⁷⁵¹. Jais, pavyzdžiui, remiasi 2014 m. vasario 19 d. priimta Europos Tarybos Ministrų Komiteto

⁷⁴⁷ Teisės mokslininkai tai vadina „žmogaus teise į viltį“, remdamiesi pirmiausia EŽTT jurisprudencija, kuris, pavyzdžiui, minėtoje byloje *Vinter prieš Jungtinę Karalystę* priimtame sprendime žodį „viltis“ 66 puslapių tekste kartoja 25 kartus. Tai taip, tai pirmiausia yra žmogaus teisė santykiyje su valstybe, kuri negali taikyti absoliučių bausmių, nebent tam yra neabejotina būtinybė. Tokios būtinybės vertinant visus nuteistuosius iki gyvos galvos tikrai nėra. Be to, galutinis bet kurios bausmės vykdymo tikslas yra integruotas žmogaus gyvenimas visuomenėje, bausmė tėra priemonė, ji nėra tikslas pats savaime. Todėl būtina ne tik sudaryti galimybę būti paleistam lygtinai, bet ir paleisti, jei asmuo atitinka visas sąlygas.

⁷⁴⁸ EŽTT 2017 m. gegužės 8 d. sprendimas byloje *Matiošaitis ir kiti prieš Lietuvą*, peticijų Nr. 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 ir 72824/13. Prieiga per internetą: <http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/MATIOSAITIS_2017_sprendimas.pdf>.

⁷⁴⁹ Įstatymų pakeitimų įstatymų projektai Nr. XIII P-2473-2475.

⁷⁵⁰ Reikėtų pabrėžti, kad daugumoje Europos šalių laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelnini mo sistema numatyta seniai ir tam nereikėjo jokio tarptautinio teismo sprendimo. Tokia galimybė yra netgi Baltarusijoje, Rusijoje, Turkijoje, neseniai ji numatyta ir Ukrainoje, tiesa, faktiškai taip pat tik po atitinkamo EŽTT sprendimo. Būtų neteisinga tokį teismo sprendimą suvokti kaip kažkokį spaudimą ar nepagrįstą reikalavimą. Visos šalys, įskaitant ir Lietuvą, savanoriškai prisiėmė tarptautinius įsipareigojimus ir turi jų laikytis – ne vien tam, kad nebūtų laikoma pažeidžiomis, bet ir tam, kad priklausytų Europos teisinei kultūrinei erdvei.

⁷⁵¹ Žr., pavyzdžiui, *Drenkhahn K., Dudeck M., Dünkel F.* Long-Term Imprisonment and Human Rights (Routledge Frontiers of Criminal Justice). Routledge, 2014; *Dünkel F., Jesse J., Pruin I., von der Wense M.* Die Wiedereingliederung von Hochrisikotätern in Europa – Behandlungskonzepte, Entlassungsvorbereitung und Übergangsmanagement. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2016; *van Zyl Smit D., Appleton C.* (Eds.). Life Imprisonment and Human Rights. Hart Publishing, 2016; *van Zyl Smit D., Appleton C.* Life Imprisonment. A Global Human Rights Analysis, 2019.

rekomendacija CM/Rec (2014) 3 dėl pavojingų nusikaltėlių⁷⁵², kurioje aiškiai ir pagrįstai pasakyta, kad vien nusikaltimo pobūdis ar (ir) paskirta bausmė, netgi pakartotinis nusikalstamas elgesys nėra pakankamas pagrindas asmenį savaime laikyti pavojingu⁷⁵³.

Pagal 2019 m. balandžio 2 d. įsigaliojusią naują LR BK 51 straipsnio redakciją, nuteistajam atlikus dvidešimt metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, klausimą dėl jam paskirtos laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo terminuoto laisvės atėmimo bausme nagrinėja ir išsprendžia teismas pagal bausmę vykdančios institucijos teikimą. Jeigu teismas nusprendžia pakeisti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę terminuoto laisvės atėmimo bausme, terminuoto laisvės atėmimo bausmės terminas negali būti trumpesnis negu penkeri ir ilgesnis negu dešimt metų nuo teismo nutarties įsiteisėjimo dienos. Spręsdamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo terminuoto laisvės atėmimo bausme klausimą, teismas atsižvelgia į nuteistojo nusikalstamo elgesio riziką, nuteistojo elgesį bausmės atlikimo metu, bausmės tikslus ir atliktos bausmės poveikį nuteistajam, ar nuteistasis atlygino ar pašalino reikšmingą padarytos žalos dalį ir įsipareigoja ją visiškai atlyginti ar pašalinti.

Toks modelis, kuriame **laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė keičiama į terminuotą laisvės atėmimą**, yra labai keistas ir nesuderinamas su baudžiamosios teisės ir bausmių vykdymo teisės teorija bei visa normų sistema. Baudžiamosios teisės teorijos požiūriu neįmanoma pagrįsti, kokių pagrindų teismas asmeniui, atlikusiam bausmę ar dalį bausmės, gali ar turi skirti naują bausmę ir kokiais naujais baudžiamaisiais teisiniais kriterijais remdamasis – atsižvelgdamas, be kita ko, į nusikalstamo elgesio riziką ir kitas jo asmenines savybes, kai bausmės pagal LR BK yra skiriamos už nusikalstamą veiką, o ne už tai, koks asmuo yra ar nėra.

⁷⁵² Recommendation CM/Rec (2014) 3 of the Committee of Ministers to member States concerning dangerous offenders. Prieiga per internetą: <<https://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec%2B%282014%29%2B3%2Bconcerning%2Bdangerous%2Boffenders.pdf/cec8c7c4-9d72-41a7-acf2-ee64d0c960cb>>.

⁷⁵³ Rekomendacijos 5 punktą: „Careful adherence to criteria for identifying the “dangerous offender” should take into account that this group is a small minority of the total offender population, without, however, compromising public safety. Such criteria should include evidence of previous serious violence, sexual offending, the characteristics of the offender or his/her offending that indicate the likelihood of substantial and continuing risk of violence, or sexual offending, as well as evidence of the inadequacy of lesser measures, such as the offender’s previous failure to comply and persistent offending despite the application of lesser measures. The length of the sentence or the offender’s general recidivism cannot constitute the only criteria for defining an offender as dangerous in this sense.“

Akivaizdu, kad pasirinktas modelis prieštarauja baudžiamosios atsakomybės ir bausmių vykdymo tikslų dualizmui (žr. monografijos 2 *skyrių*) – bausmės vykdymu siekiama vienintelio tikslo – kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis (LR BVK 1 straipsnio 2 dalis), t. y. to asmens resocializacijos – tokį vienintelį bausmės vykdymo tikslą numato ir tarptautiniai standartai bei daugumos Europos šalių teisė.

Europoje nėra valstybių (bent jau tokių pavyzdžių rasti nepavyko), kuriose laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė būtų keičiama į terminuotą laisvės atėmimą, užtikrinant, kad asmenys turėtų viltį išeiti lygtinai. Tokie modeliai yra tik malonės suteikimo atveju (Nyderlanduose, Švedijoje), bet ne reguliaraus įstatyminio paleidimo atvejais⁷⁵⁴.

Dvigubu lygtinio paleidimo galimybės iki gyvos galvos nuteistiesiems apribojimu akivaizdžiai ir nepagrįstai norima išsaugoti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės „sakralumą“ – Aiškinamajame rašte teigta, kad tokiu būdu ši bausmė liks savarankiška ir nebus niveliuota iki terminuoto laisvės atėmimo. Tačiau toks šios bausmės savarankiškumo saugojimas atrodo kurioziškai ir labai neskoningai tarptautiniame kontekste. Net ir vartojant tą patį terminą (angl. *life imprisonment*; vok. *lebenslange Freiheitsstrafe*; lenk. *kara dożywotniego pozbawienia wolności*; rus. *пожизненное лишение свободы*; pranc. *emprisonnement à perpétuité*; isp. *cadena perpetua*) visose Europos šalyse yra aišku, kad ši **bausmė nėra vykdoma iki žmogaus mirties, bent jau didžiąjai daliai šia bausme nuteistųjų yra realus šansas išeiti į laisvę**. Netgi Rusijoje nuteistųjų laisvės atėmimu iki gyvos galvos lygtinis paleidimas vykdomas bendra tvarka, tiesa, tik atlikus 25 metus bausmės (Rusijos Federacijos baudžiamojo kodekso 79 straipsnio 5 dalis)⁷⁵⁵, jau

⁷⁵⁴ Žvelgiant į Europą, tai teorinė galimybė nuteistiesiems iki gyvos galvos išeiti iš įkalinimo įstaigos atsiranda laikotarpiu nuo 10–12 (pavyzdžiui, Švedijoje, Suomijoje) iki 30 metų (pavyzdžiui, Moldovoje). Bet praktiškai galimybė peržengti šį pirmąjį slenkstį suteikiama nedaugeliui. Visgi bent jau Vakarų Europos šalyse didžioji dalis nuteistųjų iki gyvos galvos realiai paleidžiami prie šios minimalios ribos pridėjus dar maždaug 15–25 proc. būtino atlikti bausmės minimumo. Pavyzdžiui, Vokietijoje lygtinio paleidimo galimybė iki gyvos galvos nuteistiesiems atsiranda po 15 metų, o didžioji dalis paleidžiami atlikus 17–19 m. bausmės, po 20 m. – jau beveik visi, išskyrus retas išimtis. Žr. 65 lentelę, taip pat: *Dünkel F., Weber J. (Early) release, probation and collateral consequences (directives) after release // Dünkel F., Pruin I., Storgaard A., Weber J. (ed.). Prisoner Resettlement in Europe. Routledge Frontiers of Criminal Justice. Routledge, 2019, p. 401–434.*

⁷⁵⁵ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 03.10.2018) (с изм. и доп., вступ. в силу с 21.10.2018). Prieiga per internetą: <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/b5267e54e246ea6638ee31beff44931ebd331eae/>.

nekalbant apie Vokietiją, kurioje iki gyvos galvos nuteistų asmenų lygtinis paleidimas taip pat atliekamas bendra tvarka, atlikus 15 metų bausmės (Vokietijos baudžiamojo kodekso 57a straipsnis)⁷⁵⁶, o didžioji dalis nuteistųjų iki gyvos galvos į laisvę išeina atlikę 16 metų bausmės, beveik visi – 19 metų bausmės⁷⁵⁷. Taigi tariamo laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės „sakralumo“ saugoti tikrai nereikėtų. Lietuva paskutinė Europoje panaikino mirties bausmę, paskutinė numatė ir reguliarią nuteistųjų iki gyvos galvos lygtinio paleidimo galimybę ir būtų tikrai apmaudu, jei ši galimybė nebūtų tik labai miglota ir apstatyta keistais normatyviniais barjeriais. Svarbu pabrėžti, kad bet kuriuo atveju tai yra tik galimybė, tačiau ji turi **būti sisteminė ir reali**⁷⁵⁸.

Abejonių kelia ir LR BVK 158 straipsnio 4 punktas, pagal kurį lygtinai nepaleidžiami asmenys, **nuteisti už tyčinius nusikaltimus, padarytus areštinėse, pataisos įstaigose ir kardomojo kalnimo vietose**. Įkalinimo vietose kasmet užregistruojama keli šimtai nusikalstamų veikų, iš kurių maždaug 2/3 sudaro su narkotikais susiję nusikaltimai⁷⁵⁹. Kyla klausimas, ar įkalinimo institucijoje užregistruota nusikalstama veika savaime turėtų atimti galimybę būti paleistam lygtinai, žinant, kad ne tik susijusių su narkotikais, bet ir kitų nusikalstamų veikų latentškumas įkalinimo įstaigose yra labai didelis, o jų užregistravimas iš esmės priklauso nuo kalinių tarpusavio ir su darbuotojais vykstančios interakcijos. Be to, už naują nusikaltimą bus paskirta nauja bausmė, todėl naujo nuteisimo faktas neturėtų automatiškai naikinti galimybės būti paleistam lygtinai.

Be to, šioje vietoje paminėtina ir problemiška bei teoriškai ne iki galo aiški LR BK 242 straipsnio reikšmė analizuojamu kontekstu. Pagal šį straipsnį numatoma baudžiamoji atsakomybė už **vengimą atlikti laisvės atėmimo bausmę** – kai

⁷⁵⁶ Prieiga per internetą: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_57a.html>.

⁷⁵⁷ Dessecker A. Die Vollstreckung lebenslanger Freiheitsstrafen. Dauer und Gründe der Beendigung im Jahr 2013. Wiesbaden, 2014. Prieiga per internetą: <https://www.krimz.de/fileadmin/dateiablage/E-Publikationen/BM-Online/bm-online3-korr_Aufl.pdf>. Tiesa, Vokietijoje, kaip ir kai kuriose kitose šalyse, numatomas prevencinis kalnimas (vok. *Sicherungsverwahrung*), kurio trukmė gali būti neribota, tačiau jis gali būti paskiriamas būtent pavojingiems nusikaltėliams, padariusiems tam tikrus smurtinius nusikaltimus ir turinčius neigiamą prognozę dėl jų elgesio. Tačiau ir didžioji dalis šių asmenų yra paleidžiami į laisvę.

⁷⁵⁸ Pažymėtina, kad EŽTT tokiam Lietuvoje įtvirtintam laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimui terminuota laisvės atėmimo bausme priekaištų neturėjo. Žr. *Teise.pro*. EŽTT palankiai įvertino Lietuvos teisėje įtvirtintą įkalinimo iki gyvos galvos bausmės peržiūros modelį // *Teise.pro*, 2019-07-12.

⁷⁵⁹ Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas (Forma_EK-IT).

kalinys, būdamas laikinai išleistas iš įkalinimo arba kardomojo kalnimo vietos, be svarbios priežasties nustatytu laiku negrįžta. Kyla klausimas – kur padaromas šis nusikaltimas? Pagal LR BK 4 straipsnio 2 dalį, nusikalstamos veikos padarymo vieta yra vieta, kurioje asmuo veikė arba turėjo ir galėjo veikti, arba vieta, kurioje atsirado baudžiamojų įstatymo numatyti padariniai. LR BK 242 straipsnyje įtvirtinta nusikaltimo sudėtis yra formalioji – joje nėra numatomi padariniai kaip būtina sąlyga, nusikaltimas laikomas baigtu nuo veiksmų atlikimo. Taigi atrodytų, kad šis nusikaltimas yra padaromas ne pataisos įstaigoje ir jam neturi būti taikomas LR BVK 158 straipsnio draudimas paleisti lygtinai. Asmuo, negrįždamas į pataisos įstaigą, nusikalstamai neveikia laisvėje (jis turi grįžti), o ne pataisos įstaigoje. Tačiau įkalinimo įstaigos tokius atvejus traktuoja kaip įkalinimo įstaigose padarytus nusikaltimus⁷⁶⁰. Atrodytų, kad LR BVK 158 straipsnio 4 punkto nuostata yra perteklinė ir asmens galimybes išeiti lygtinai turėtų kiekvienu konkrečiu atveju vertinti lygtinio paleidimo komisija ir teismas.

Vertinant nacionalines lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų nuostatas svarbu analizuoti ir užsienio šalių patirtį – ji leidžia geriau suvokti nacionalinio reguliavimo savitumą.

Europoje egzistuoja dvi pagrindinės lygtinio paleidimo sistemos, kurios Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (2003) 22 dėl lygtinio paleidimo (parolio) iš esmės laikomos lygiavertėmis. „Pasirinktinėje“ (diskrecinėje) lygtinio paleidimo sistemoje lygtinio paleidimo galimybė siejama su **pozityvia individualia prognoze** (pvz., Estijoje, Ispanijoje, Kroatijoje, Lietuvoje, Nyderlanduose, Vokietijoje), o „privalomoje“ sistemoje lygtinis paleidimas taikomas **automatiškai**, iš esmės atsisakant individualios prognozės (pvz., Anglijoje ir Velse, Graikijoje, Suomijoje, Škotijoje, Švedijoje)⁷⁶¹. Tam tikri prognozavimo elementai gali būti ir šioje sistemoje, tačiau paleidimo kriterijai šiuo atveju siejami su kitokiais tikslais, pavyzdžiui, negatyvios prognozės nebuvimu. Belgijoje, Danijoje ir Šveicarijoje įkalintas asmuo, atlikęs tam tikrą dalį bausmės, nepaleidžiamas lygtinai tik tuo atveju, jei yra išskirtinė negatyvi prognozė (žr. 65 lentelę)⁷⁶².

⁷⁶⁰ Skyriaus autoriui kol kas nepavyko rasti šią problemą vertinančių teismų sprendimų.

⁷⁶¹ *Dünkel F, van Zyl Smit D., Padfield N. Concluding thoughts // Padfield N., van Zyl Smit D., Dünkel F. (Eds.). Release from Prison. Cullompton, Devon: Willan Publishing, 2010, p. 420 ir toliau.*

⁷⁶² Ten pat.

65 lentelė. Lygtinio paleidimo terminai ir sąlygos pasirinktose Europos šalyse⁷⁶³

Šalis	Terminuotas laisvės atėmimas		Galimas lygtinis paleidimas		Papildomos sąlygos terminuoto laisvės atėmimo atveju
	Minimalus	Maksimalus*	Terminuoto laisvės atėmimo atveju	Laisvės atėmimo iki gyvos galvos atveju	
Anglija ir Velsas	1 d.	Iki gyvos galvos	Automatinis paleidimas po 1/2 + galimas namų areštas 135 dienomis anksčiau; išimtyms taikomos pavojingiems nusikaltėliams; itin pavojingų nusikaltimų atvejais – atlikus 2/3	Atlikus nuo 12 m. (nepilnamečiams) iki 30 m.	Paleidžiama automatiškai, prižiūri probacijos tarnybos; itin pavojingų nusikaltimų atvejais sprendžia lygtinio paleidimo komisija (angl. <i>Parole Board</i>)
Austrija	1 d.	20 m.	Atlikus 1/2 arba 3 mėn.; esant bendrosios prevencijos pagrindams – 2/3	15 m.	Gera prognozė ir vertinimas, kad lygtinio paleidimo atveju preventyvus poveikis recidyvui nebus mažesnis nei atlikus visą bausmę; probacijos laikotarpis 1–5 m.
Belgija	8 d.	30 m.	Bausmių iki 1 m. atveju – atlikus tarp 1/6 ir 1/4; ilgesnių bausmių atveju – atlikus 1/3, recidyvo atveju virš 3 m. – atlikus 2/3	Atlikus 10 m.; recidyvo atveju – 14 m.	Dažniausiai – automatiškas paleidimas; negatyvios prognozės nebuvimas ilgesnės nei 3 m. bausmės atveju; probacijos laikotarpis 2 m., sunkių nusikaltimų atveju – mažiausiai 5 m.

⁷⁶³ Parengta pagal: *Kindhäuser U., Neumann U., Paeffgen H.-U.* (Hrsg.). *Strafgesetzbuch Kommentar*. 4. Aufl. Band 1. Allgemeiner Teil. München: Nomos Verlag, 2013, p. 1701–1706; *Padfield N., van Zyl Smit D., Dünkel F.* *Release from Prison. European policy and practice*. London, New York: Routledge, 2010, p. 409–419; *Dünkel F., Pruin I., Storgaard A., Weber J.* (ed.). *Prisoner Resettlement in Europe*. Routledge *Frontiers of Criminal Justice*. Routledge, 2019, p. 410–417.

65 lentelė. Lygtinio paleidimo terminai ir sąlygos pasirinktose Europos šalyse (65 lentelės tęsinys)

Šalis	Terminuotas laisvės atėmimas		Galimas lygtinis paleidimas		Papildomos sąlygos terminuoto laisvės atėmimo atveju
	Minimalus	Maksimalus*	Terminuoto laisvės atėmimo atveju	Laisvės atėmimo iki gyvos galvos atveju	
Čekijos Respublika	1 d.	15 m., išimtiniais atvejais – 25 m.	Atlikus 1/2; už tam tikrus nusikaltimus ir tam tikrais recidyvo atvejais – atlikus 2/3	Atlikus 20 m.	Geras elgesys ir prognozė arba asmeninis laidavimas; probacijos laikotarpis 1–7 m.
Danija	7 d.	16 m., išimtiniais atvejais – 25 m.	Atlikus nuo 1/2 iki 2/3, mažiausiai 2 mėn.	Atlikus 12 m.	Negatyvios prognozės nebuvimas, užtikrintas apgyvendinimas ir pajamos; probacijos laikotarpis – 3–5 m.
Estija	30 d.	20 m.	Atlikus 1/2 (mažiausiai 6 mėn.) arba 2/3, priklausomai nuo nusikaltimo sunkumo	Atlikus 30 m.	Teigiama prognozė
Graikija	10 d.	20 m.	Atlikus 2/5 bausmės iki 5 m., atlikus 3/5 – bausmės nuo 5 iki 20 m.; 4/5 – atliekant bausmę už narkotikus	Atlikus 20 m.; tam tikrais atvejais – 16 m.	Palanki rizikos prognozė; probacijos laikotarpis lygus neatliktai bausmei, mažiausiai 3 m.
Ispanija	3 mėn.	20 m., išimtiniais atvejais – 40 m.	Atlikus 3/4; išimtiniais atvejais – 2/3 arba 1/2	Nėra įkalinimo iki gyvos galvos	Atsižvelgiama į elgesį įstaigoje, taip pat trumpalaikių išvykų atviro kalinimo metu; probacijos laikas lygus neatliktai bausmės daliai, gali būti pratęstas iki 5 m.

65 lentelė. Lygtinio paleidimo terminai ir sąlygos pasirinktose Europos šalyse (65 lentelės tęsinys)

Šalis	Terminuotas laisvės atėmimas		Galimas lygtinis paleidimas		Papildomos sąlygos terminuoto laisvės atėmimo atveju
	Minimalus	Maksimalus*	Terminuoto laisvės atėmimo atveju	Laisvės atėmimo iki gyvos galvos atveju	
Italija	5 d.	24 m.	Atlikus 30 mėn. arba 1/2; recidyvo atveju 4 m. arba 3/4 bausmės	Atlikus 26 m.	Geras elgesys, įgyvendinti įsipareigojimai; probacijos laikotarpis lygus neatliktai bausmei
Kroatija	30 d.	40 m.	Atlikus 1/3 arba 1/2	Nėra įkalinimo iki gyvos galvos	Atsižvelgiama į asmenybę, gyvenimo aplinkybes, elgesį įkalinimo įstaigoje ir laukiamą lygtinio paleidimo poveikį
Lenkija	1 mėn.	25 m.	Atlikus 1/2, mažiausiai 6 mėn.; recidyvo atveju – 2/3 ir mažiausiai 1 m.	Atlikus 25 m.	Pozityvi prognozė
Nyderlandai	1 d.	15 m., išimtiniais atvejais – 30 m.	Atliekant bausmę iki 1 m. negalimas lygtinis paleidimas; bausmės nuo 1 m. iki 2 m. atveju – 1 m. + 1/3 likusios bausmės; ilgesnės nei 2 m. bausmės atveju – atlikus 2/3	Galima tik malonė, pakeičiant į 30 m. bausmę, tuomet pagal bendrą taisyklę galimas paleidimas atlikus 2/3; AT sprendimu galima peržiūrėti po 25 m.	Nepaleidžiamas, jei yra išskirtinai negatyvi prognozė; probacijos laikas lygus neatliktai bausmės daliai, mažiausiai – 1 m.

65 lentelė. Lygtinio paleidimo terminai ir sąlygos pasirinktose Europos šalyse (65 lentelės tęsinys)

Šalis	Terminuotas laisvės atėmimas		Galimas lygtinis paleidimas		Papildomos sąlygos terminuoto laisvės atėmimo atveju
	Minimalus	Maksimalus*	Terminuoto laisvės atėmimo atveju	Laisvės atėmimo iki gyvos galvos atveju	
Norvegija	14 d.	21 m., išimtiniais atvejais – 30 m.	Atlikus 2/3; atlikus 1/2 – esant išskirtinėms aplinkybėms	Nėra įkalnimo iki gyvos galvos	Nepaleidžiamas, jei bendras aplinkybių įvertinimas to neleidžia padaryti; probacija nuo 1 mėn. iki 1 m., gali būti pratęsta iki 1 m.
Prancūzija	6 mėn.	30 m.	Atlikus 1/2, recidyvo atveju – 2/3	Atlikus 15 m.	Vertinamos pastangos dalyvauti reabilitacijos veiklose; probacijos laikas lygus neatliktai bausmės daliai, daugiausia – 1 m.; recidyvo atveju – daugiausia 15 m.
Rumunija	15 d.	30 m.	Atlikus 2/3 bausmės iki 10 m., 3/4 – virš 10 m.	Atlikus 20 m.	Intensyvus ir disciplinuotas darbas, reabilitacinė pažanga atliekant bausmę ir gera prognozė; probacijos laikas lygus neatliktai bausmės daliai
Rusija	2 mėn.	20 m.	Priklausomai nuo nusikaltimo sunkumo – atlikus nuo 1/2 iki 2/3, mažiausiai 6 mėn.	Atlikus 25 m.	Prognozė gerai reabilitacijai; probacijos laikas lygus neatliktai bausmės daliai
Slovėnija	15 d.	30 m.	Atlikus 1/2 arba 3/4 bausmės, jei ji ilgesnė nei 15 m.; išimtiniais atvejais atlikus 1/3, jei yra išskirtinės asmeninės aplinkybės	Atlikus 25 m.	Gera prognozė (pagrįstas lūkestis, kad nepadarys naujų nusikaltimų); probacijos laikas lygus neatliktai bausmės daliai

65 lentelė. Lygtinio paleidimo terminai ir sąlygos pasirinktose Europos šalyse (65 lentelės tęsinys)

Šalis	Terminuotas laisvės atėmimas		Galimas lygtinis paleidimas		Papildomos sąlygos terminuoto laisvės atėmimo atveju
	Minimalus	Maksimalus*	Terminuoto laisvės atėmimo atveju	Laisvės atėmimo iki gyvos galvos atveju	
Suomija	14 d.	12 m., išimtiniais atvejais – 15 m. sudėjus bausmes	Atlikus 1/2 – pirmą kartą kalinamiems, kitiems – atlikus 2/3; atlikus 14 d.; po 5/6, jei nurodyta atlikti visą bausmę	12 m., jei nusi Kaltimą padarė būdamas iki 21 m. – 10 metų	Automatiškas paleidimas; probacijos laikas lygus neatliktai bausmės daliai, daugiausia – 3 m.
Škotija	5 d.	30 m.	Atlikus 1/2 bausmės iki 4 m. automatiškai; atlikus 1/2 bausmės virš 4 m. sprendžiama atskirai, bet ne vėliau kaip likus 6 mėn.	17–30 m.	Jei nusprendžiama, kad rizika leidžia gyventi bendruomenėje
Švedija	14 d.	10 m.; išimtiniais atvejais – 14 m., sudedant bausmes – 18 m.	Atlikus 2/3 paleidžiama, nebent yra ypatingų pagrindų nepaleisti (gali būti nukeliamas paleidimas)	Įstatymiškai nereguluota, dažniausiai malonės tvarka pakeičiant į 15–25 m.	Automatiškas paleidimas, jei nėra ypatingų pagrindų; probacijos laikas mažiausiai 1 m., daugiausia – lygus neatliktai bausmės daliai
Šveicarija	6 mėn.	20 m.	Atlikus 2/3; išimtinai – 1/2, jei yra ypatingos aplinkybės; mažiausiai atlikus 3 mėn.	Atlikus 15 m.; jeigu yra išskirtinės asmeninės aplinkybės – atlikus 10 m.	Geras elgesys, nėra požymių recidyvui; probacijos laikas lygus neatliktai bausmės daliai, mažiausiai – 1 m., daugiausia – 5 m.
Vengrija	2 mėn.	15 m.; išimtiniais atvejais – 20 m.	Atlikus 4/5 pataisos namuose, 3/4 – kalėjime, 2/3 kitose įkalinimo įstaigose; laisvės atėmimo bausmės iki 3 m. atveju – 1/2	Atlikus 20 m. arba 30 m.	Gera prognozė ir geras elgesys; probacijos laikotarpis lygus neatliktai bausmei, mažiausiai 1 m.

65 lentelė. Lygtinio paleidimo terminai ir sąlygos pasirinktose Europos šalyse (65 lentelės tęsinys)

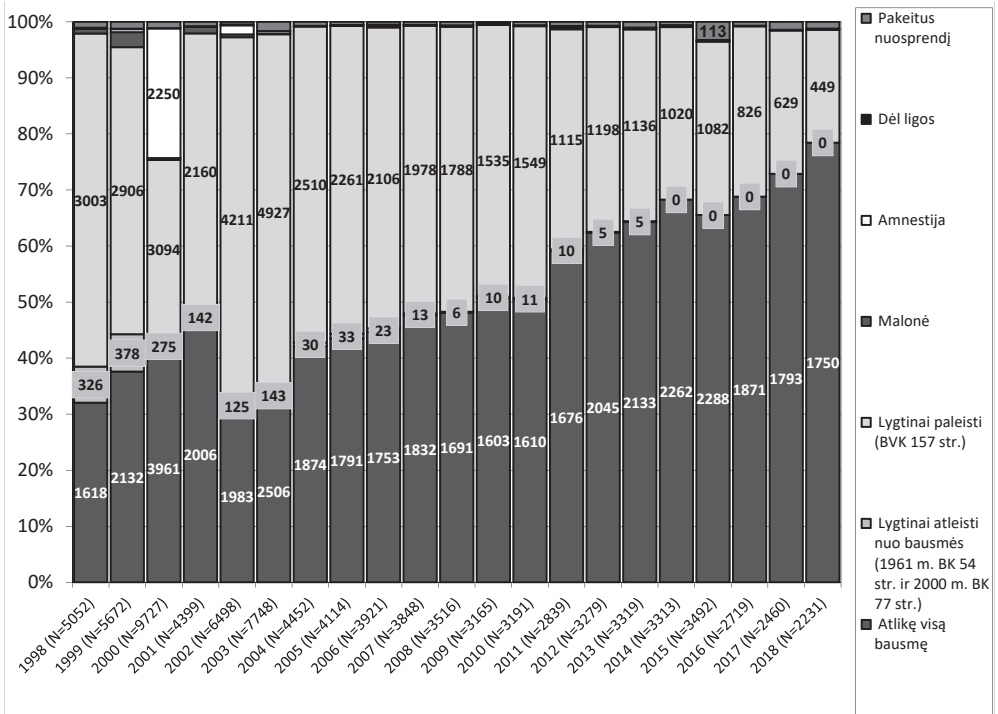
Šalis	Terminuotas laisvės atėmimas		Galimas lygtinis paleidimas		Papildomos sąlygos terminuoto laisvės atėmimo atveju
	Minimalus	Maksimalus*	Terminuoto laisvės atėmimo atveju	Laisvės atėmimo iki gyvos galvos atveju	
Vokietija	1 mėn.	15 m.	Atlikus 2/3; atlikus 1/2 pirmą kartą nuteistiems laisvės atėmimu iki 2 m. arba esant išskirtinėms aplinkybėms	Atlikus 15 m.	Gera prognozė – jei atitinka visuomenės saugumo poreikius (vok. <i>unter Berücksichtigung des Sicherheitsinteresses der Allgemeinheit verantwortet werden kann</i>); probacijos periodas 2–5 m., mažiausiai – likusios bausmės trukmė; nebūtinai paskiriama probacijos priežiūra 1–5 m.
* Skiriamas už vieną nusikaltimą. Skiriant bausmę pagal kelis nuosprendžius arba už pakartotinį nusikaltimą kai kuriose šalyse maksimalus laisvės atėmimo bausmės terminas yra didesnis.					

21.4. LYGTINIO PALEIDIMO TAIKYMO PRAKTIKA LIETUVOJE

Išgaliojus probacijos įstatymų paketui lygtinai paleidžiamų asmenų dalis Lietuvoje pastebimai sumažėjo – 2012 m. ji buvo mažiausia per visą atkurtos nepriklausomybės laikotarpį: **lygtinai buvo paleista tik 36,5 proc.** iš visų tais metais iš įkalinimo įstaigų paleistų asmenų. Vėliau ši dalis sumažėjo dar labiau: 2013 m. – iki **34,2 proc.**, 2014 m. – **30,8 proc.**, 2015 m. – **31 proc.**, 2016 m. – **30,4 proc.**, 2017 m. – **25,6 proc.**, 2018 m. – tik **20,1 proc.**, kai 1998–2010 m. lygtinai būdavo paleidžiama **50–65 proc.** (2011 m. – 39,2 proc.) visų iš įkalinimo įstaigų paleidžiamų asmenų (žr. 90 pav.). Visgi dar 2012 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaitoje⁷⁶⁴ giriamasi, kad lygtinio paleidimo atvejų

⁷⁶⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 259 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“, priimtas 2013 m. kovo 20 d. // Valstybės žinios, 2013, Nr. 35-1702.

2012 m., palyginus su 2011 m., padaugėjo 7 proc.⁷⁶⁵ Kaip matyti 90 pav., 2012 m. išties padidėjo absoliutus lygtinai paleistų asmenų skaičius, tačiau jį lėmė pastaraisiais metais didėjantis įkalinėtų asmenų skaičius Lietuvoje.⁷⁶⁶ 2012 m. bendrai iš įkalinimo įstaigų įvairiais pagrindais buvo paleista daugiau kalinių – 3 279, 2013 m. – 3 319, palyginus su 2 839 kaliniais 2011 m.

90 pav. Paleidimas iš įkalinimo įstaigų Lietuvoje esant įvairiems pagrindams 1998–2018 m. (absoliutus skaičiai, kairėje skalėje – proc.)⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ Tokiame kontekste itin keistai atrodo ir Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pranešimai spaudai, kuriuose kažkodėl buvo bandoma parodyti, kad viskas puikiai veikia, nevertinant esamų tendencijų kritiškai, jų nereflektuojant, nediskutuojant, nekeliant klausimų, pavyzdžiui: Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų išibėgėja // Elta.lt, 2013-06-14.

⁷⁶⁶ Plačiau žr.: Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A., 2012; Sakalauskas G. Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // Teisė, 2013, t. 89, p. 37–54.

⁷⁶⁷ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė. 2004–2018 m. sausio–gruodžio mėn.

Nuo 2012 m. liepos 1 d. iki 2013 m. spalio 8 d. lygtinio paleidimo komisijos išnagrino 4 621 nuteistųjų prašymą ir priėmė nutarimus pritarti 2 568 (55,6 proc.) nuteistųjų lygtiniam paleidimui, iš kurių teismai išnagrino 2 503 nutarimus ir 1 426 patvirtino. Taigi lygtinai buvo paleista tik 30,9 proc. nuo visų besikreipusiųjų į lygtinio paleidimo komisijas⁷⁶⁸. Pirminė tokios praktikos analizė rodė⁷⁶⁹ itin **rezervuotą teismų laikyseną** lygtinio paleidimo atžvilgiu – nuo pat pradžių buvo patvirtinama tik truputį daugiau nei pusė lygtinio paleidimo komisijų sprendimų paleisti lygtinai. Apibendrinama Lietuvos teismų praktikos lygtinio paleidimo srityje analizę A. Vosyliūtė pastebi, kad „teismų priimami sprendimai <...> gali priklausyti nuo teisėjų nuotaikos, simpatijų ar antipatijų, baimės prarasti gerą reputaciją, žiniasklaidos įtakos ir pan.“⁷⁷⁰. Tai rodo, kad, be konkrečių ar abstraktesnių teisinių nuostatų, reguliuojančių lygtinį paleidimą, itin svarbus yra lygtinio paleidimo prasmės suvokimas.

Deja, bet praktika nesikeitė ir vėlesniais metais. Kalėjimų departamento teigimu, pataisos įstaigose veikiančios lygtinio paleidimo komisijos **2015 m. priėmė sprendimą taikyti lygtinį paleidimą 60 proc. jo siekusių nuteistųjų, tačiau teismai patvirtino tik 55 proc.** palankių komisijų sprendimų, tad galiausiai lygtinai paleisti tik 31 proc. įkalintųjų⁷⁷¹. Tad panašu, jog Lietuvoje veikianči dviejų pakopų lygtinio paleidimo sistema, kur nutarimą priima lygtinio paleidimo komisija, o jį tvirtina arba atmeta teismas, gerokai apribojo nuteistųjų galimybes būti paleistiems lygtinai.

2014 m. lygtinio paleidimo eigos analizė atskleidė, kad egzistuoja ir tam tikri teritoriniai lygtinio paleidimo tendencijų skirtumai. Pavyzdžiui, tardymo izoliatoriuose bei Laisvės atėmimo vietų ligoninėje lygtinio paleidimo komisijos 2014 m. siūlė taikyti lygtinį paleidimą maždaug 70 proc. jo siekusių nuteistųjų,

⁷⁶⁸ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pranešimas spaudai, 2013-10-11.

⁷⁶⁹ Žr. *Liutkevičius K.* Lygtinio paleidimo reforma Lietuvoje. Pirmųjų metų pamokos. Dokumentas aptarimui. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013; taip pat: Lygtinio paleidimo reforma Lietuvoje. Pirmųjų metų pamokos. Diskusijos apibendrinimas. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2014-01-22.

⁷⁷⁰ *Vosyliūtė A.* Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų taikymo teismų praktikoje probleminiai aspektai // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje (ats. red. G. Švedas). Vilnius, 2010, p. 106–107.

⁷⁷¹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2015 m. veiklos ataskaita, p. 9. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.

o teismai tvirtino maždaug 62 proc. komisijų nutarimų (paleista 45 proc. lygtinio paleidimo siekusių nuteistųjų). O pataisos įstaigose, kur laikomi ne pirmą kartą įkalinti asmenys (Kybartų, Marijampolės, Alytaus ir Vilniaus pataisos namuose), 2014 m. komisijos nutarė taikyti lygtinį paleidimą 46 proc. jo siekusių nuteistųjų, o teismai pritarė tik pusei komisijų nutarimų (paleista 22,5 proc. lygtinio paleidimo siekusių nuteistųjų). Kalėjimų departamento specialistai kelia prielaidą, kad šių skirtumų galėjo atsirasti dėl to, kad tardymo izoliatoriuose bausmę atlieka dirbantys, neturintys nuobaudų, lengvajai arba paprastajai grupei priskirti nuteistieji, turintys mažiau priklausomybių problemų, todėl jie yra palankiau vertinami ir komisijų, ir teismų⁷⁷². Vis dėlto tenka pastebėti, kad, nepriklausomai nuo pataisos įstaigos tipo, vyrauja aiški tendencija: **teismai visada nutaria taikyti lygtinį paleidimą mažesniai nuteistųjų skaičiui, nei siūlo lygtinio paleidimo komisijos**. Taigi, dviejų pakopų lygtinio paleidimo sistema reiškia ir „dvigubo filtro“ taikymą nuteistiesiems, kurie nori anksčiau išeiti į laisvę.

Kadangi lygtinio paleidimo komisijų ir teismų nuomonės dėl lygtinio paleidimo siekiančių nuteistųjų neretai skiriasi, kyla klausimas, kas gali sąlygoti šių skirtumų atsiradimą. Ieškant atsakymo į šį klausimą, svarbu atsižvelgti į tai, kad komisijų nariai turi galimybę betarpiškai bendrauti su lygtinio paleidimo siekiančiais nuteistaisiais, taip pat tartis tarpusavyje dėl galutinio nutarimo. Tuo tarpu teisme lygtinio paleidimo bylos nagrinėjamos rašytinio proceso tvarka, tad su nuteistuoju nėra susitinkama „gyvai“, o apylinkės teismuose dirbantys teisėjai sprendimą turi priimti vienasmeniškai. Vien šios aplinkybės gali turėti įtakos skirtingai komisijos ir teismo nuomonei apie tą patį nuteistąjį.

Tyrinėjant galimus lygtinio paleidimo netaikymo motyvus Lietuvoje, buvo nustatyta, kad, priimant sprendimą dėl lygtinio paleidimo, komisijose ir teismuose sprendimo procesas ištis vyksta kiek skirtingai. **2016 m. atliktas tyrimas rodo**, kad lygtinio paleidimo komisijos teikia didelę reikšmę teisiniams lygtinio paleidimo taikymo kriterijams – socialinio tyrimo išvadoje pateikiamai informacijai, nuteistojo nusikalstamo elgesio rizikai, pažangai mažinant šią riziką, socialinės rehabilitacijos plano vykdymui. Tie patys kriterijai, be abejo, svar-

⁷⁷² Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Priežiūros skyriaus 2016 m. kovo 14 d. ataskaita apie lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų eigą, teismų ir lygtinio paleidimo komisijų iš pataisos įstaigų motyvus netaikyti lygtinį paleidimą 2015 metais Nr. LV-948. Prieiga per internetą: <<http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/auktualijos/naujienos-kaldep/informacija-apie-lygtinio-zrzm.html>>.

būs ir sprendimus priimantiems teisėjams, tačiau **teisme į nusikalstamo elgesio rizikos lygį gali būti žiūrima kiek griežčiau**, kadangi teisėjai labiau linkę taikyti lygtinį paleidimą žema rizika pasižymintiems asmenims. Be to, **komisijų nariai ir teisėjai kiek skirtingai suvokia bausmės metu nuteistojo padarytą pažangą**. Komisijų nariai pažangą sieja su dalyvavimu socialinės reabilitacijos programose, nuobaudų neturėjimu, išsilavinimo siekimu, o teisėjai pažangą linkę sieti su OASys įverčio mažėjimu, nuteistojo socialinių problemų sprendimu, žalos nukentėjusiesiems atlyginimu. Vis dėlto teisiniai kriterijai nėra vieninteliai sprendimo priėmimo veiksniai, kadangi tyrimo metu paaiškėjo, jog **ties komisijos, ties teismai vertina ne tik teisės aktuose nurodytą informaciją, bet ir kitas nuteistųjų charakteristikas**. Priimant sprendimus dėl lygtinio paleidimo vis dar yra svarbi atliktos bausmės dalis, padaryto nusikaltimo pobūdis, kriminalinio elgesio istorija, nuteistojo elgesys bausmės metu, jo asmenybės ypatumai⁷⁷³. Šie kriterijai nėra aiškiai apibrėžti jokių teisės aktų, jų sąrašas nėra baigtinis, tad kiekvienu atveju jie gali būti įvertinti labai subjektyviai ir pakreipti sprendimą ne nuteistojo naudai. Be to, natūralu, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji neretai yra ne kartą teisti, dalis jų yra įvykdę sunkius nusikaltimus, tad, susitelkus į minėtus kriterijus, išties gali atrodyti, kad didelei daliai įkalintųjų lygtinis paleidimas neturėtų būti taikomas.

Nagrinėjant tyrimo duomenis, panašu, kad komisijose ir teismuose priimamų sprendimų skirtumams gali turėti įtakos ganėtinai aptakus **nuteistojo padarytos pažangos apibrėžimas**⁷⁷⁴, pateikiamas LR BVK 157 straipsnio 1 dalyje. Kadangi aiškaus pažangos apibrėžimo šiuo metu nėra, o sprendimą priimti būtina (o pats sprendimas yra labai atsakingas), natūralu, kad komisijų nariams bei teisėjams gali kilti noras įvertinti papildomas nuteistojo charakteristikas (jo elgesį bausmės metu, asmenybės ypatumus ir kt.). Paminėtina, jog šios aplinkybės jau buvo įvertintos rengiant socialinio tyrimo išvadą dėl lygtinio paleidimo siekiančio nuteistojo.

Kalbant apie šiuo metu Lietuvoje veikiančią dviejų pakopų lygtinio paleidimo sistemą, svarbu paminėti, kad dalis lygtinio paleidimo komisijų narių bei teisėjų ją vertina skeptiškai. 2016 m. atlikto tyrimo metu komisijų nariai tarpinį komisijos vaidmenį lygtinio paleidimo procese įvardino kaip trūkumą, o lygtinio paleidimo bylas nagrinėjantys teisėjai išvelgė tam tikrą komisijų ir teismų darbo

⁷⁷³ Michailovič I., Jarutienė L. Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų taikymo problemos Lietuvoje // Kriminologijos studijos, 2016, Nr. 4, p. 154–159, 165–174.

⁷⁷⁴ BVK 157 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad lygtinai gali būti paleisti socialinės reabilitacijos plane numatytas priemonės vykdančios nuteistieji, „kurių nusikalstamo elgesio rizika žema ir (ar) pažanga mažinant nusikalstamo elgesio riziką sudaro pagrindą manyti, kad jie laikysis įstatymų ir nenusikals“.

dubliavimąsi. Tyrimo metu taip pat buvo **išsakyti siūlymai asmens lygtinio paleidimo klausimą palikti spręsti lygtinio paleidimo komisijoms**, kaip tai yra daroma kai kuriose užsienio šalyse (pvz., Jungtinėje Karalystėje, JAV, Kanadoje, Naujojoje Zelandijoje)⁷⁷⁵. Toks sprendimas galimai sąlygotų didesnę lygtinai paleidžiamų nuteistųjų skaičių, mažintų teismų darbo krūvį. Visgi, manytina, lygtinio paleidimo taikymą paskatintų ir aiškesnis nuteistojo padarytos pažangos apibrėžimas, kadangi šiuo metu galiojančio įstatymo formuluotė yra interpretuojama labai skirtingai, o lygtiniam paleidimui reikalingos sąlygos nėra iki galo aiškios.

Nedidelis lygtinai paleidžiamų nuteistųjų skaičius visgi rodo tik vieną iš probleminių lygtinio paleidimo praktikos aspektų. **Siekiant sėkmingos nuteistųjų integracijos, svarbu ne tik didinti lygtinai paleidžiamų nuteistųjų skaičių, bet ir užtikrinti kokybišką probacijos tarnybų darbą su jais**. 2012 m. įsigaliojus Probacijos įstatymui, lygtinai paleidžiamų nuteistųjų skaičius sumažėjo, tačiau tenka pripažinti, kad probacijos pareigūnų darbas tapo kur kas sudėtingesnis. Šiuo metu ant probacijos tarnybų pareigūnų pečių gula itin didelė atsakomybė, kadangi jie privalo:

- 1) atlikti socialinės aplinkos tyrimus dėl asmenų, kuriems svarstoma taikyti intensyvią priežiūrą;
- 2) įvertinti kiekvieno lygtinai paleisto asmens nusikalstamo elgesio riziką bei, esant poreikiui, atlikti ir rizikos pervertinimus;
- 3) sudaryti kiekvieno priežiūroje esančio asmens individualų priežiūros planą, nuolat jį peržiūrėti bei pildyti;
- 4) vykdyti intensyvią lygtinai paleistų asmenų priežiūrą (taikant elektroninį monitoringą);
- 5) teikti lygtinai paleistiems asmenims socialinę pagalbą, kontroliuoti jiems skirtų įpareigojimų vykdymą, vesti elgesio korekcijos programas;
- 6) esant būtinybei, kuo greičiau kreiptis į teismą dėl probacijos sąlygų keitimo, papildomų sąlygų paskyrimo, probacijos panaikinimo arba nutraukimo prieš terminą ir atstovauti probacijos tarnybai teisme.

Svarbu pažymėti, kad tai tik dalis visų probacijos pareigūnų atliekamų funkcijų, kadangi probacijos tarnybos yra atsakingos ir už laisvės apribojimo (LR BK 48 straipsnis) bei viešųjų darbų bausmės (LR BK 46 straipsnis) vykdymą, baudžiamojo ir auklėjamojo poveikio priemonių vykdymą bei asmenų, kuriems

⁷⁷⁵ Michailovič I., Jarutienė L. Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų taikymo problemos Lietuvoje // Kriminologijos studijos, 2016, Nr. 4, p. 164.

bausmės vykdymas yra atidėtas (LR BK 75 straipsnis), priežiūra. Taigi, lygtinai paleistų asmenų priežiūra yra tik dalis probacijos pareigūnų darbo. Pažymėtina, kad pastaruoju metu probacijos pareigūnų darbo krūvis dar labiau padidėjo, kadangi, sugriežtinus kreipimosi į teismus tvarką ir 2016 m. birželio 2 d. įsigaliojus naujausiems Probacijos įstatymo 30 straipsnio pakeitimams, pareigūnai privalėjo daug **dažniau kreiptis į teismus dėl probacijos panaikinimo arba papildomų probacijos sąlygų paskyrimo probuojamiesiems**. 2013–2015 m. dėl probacijos panaikinimo lygtinai paleistiems asmenims buvo kreipiamasi 213–225 kartus, o jau 2016 m. tokio pobūdžio teikimai pasiekė teismus 326 kartus⁷⁷⁶. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, didėjant pareigūnų darbo krūviui, probacijos tarnybose ištis trūksta žmogiškųjų išteklių. Pavyzdžiui, Kauno apygardos probacijos tarnybos 2016 m. strateginio veiklos plano programos vykdymo ataskaitoje pažymima, kad būtinybė skubiai kreiptis į teismą dėl nuteistųjų daromų pažeidimų reikalauja papildomų žmogiškųjų išteklių. Taip pat šioje ataskaitoje teigiama, kad kyla sunkumų dėl naujų darbuotojų pritraukimo, kadangi probacijos pareigūnams keliami aukšti reikalavimai, tačiau darbo užmokestis yra nepakankamas⁷⁷⁷. Tuo tarpu 2016 m. Vilniaus apygardos probacijos tarnyboje Vilniaus probacijos skyriuje pareigūnams tenkantis darbo krūvis žymiai viršijo visas nustatytas normas⁷⁷⁸. Kitaip tariant, praplėtus pareigūnų darbo funkcijas, nepagalvota apie papildomus žmogiškuosius išteklius ir probacijos tarnybų teikiamų paslaugų kokybę.

Taigi, kalbant apie praktines lygtinio paleidimo taikymo problemas, tenka pripažinti, kad sunkumų kyla ir dėl LR BVK 157 straipsnio 1 dalies formuluotės, ir dėl šiuo metu Lietuvoje veikiančios dviejų pakopų lygtinio paleidimo sistemos, taip pat jų gali kilti dėl didelio probacijos tarnyboms tenkančio darbo krūvio. Pažanga, kurią turi padaryti lygtinio paleidimo siekiantys nuteistieji, nėra įstatymų konkrečiai apibrėžta, tad nėra iki galo aišku, kada žmogui gali būti taikomas lygtinis paleidimas. Tiek lygtinio paleidimo komisijose, tiek teismuose išsakomos

⁷⁷⁶ *Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius*. Darbo su asmenimis, esančiais apygardų probacijos tarnybų priežiūroje, 2013–2016 m. ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.

⁷⁷⁷ Kauno apygardos probacijos tarnybos strateginio veiklos plano programos vykdymo ataskaita, 2017-01-20, Nr. 4-38, p. 1. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kapt/adm-info-kapt/ataskaitos_242_260_600.html>.

⁷⁷⁸ Vilniaus apygardos probacijos tarnybos pažyma apie 2016 metų veiklos rezultatus, 2017-01-20, Nr. VD-39, p. 14. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/vapt/veikla-mpn_255_707/planavimo-dokumentai_241_259_711.html>.

įvairios nuteistųjų pažangos interpretacijos, o tai lemia labai nevienodą praktiką lygtinio paleidimo klausimu. Be to, komisijų ir teismų darbas dažnai dubliuojasi, nuteistieji yra priversti įveikti „dvigubo filtro“ atranką, norėdami išeiti į laisvę lygtinai. Galiausiai, asmeniui jau atsidūrus laisvėje, gali kilti sunkumų integruojantis į visuomenę, nes dėl didelio darbo krūvio probacijos pareigūnams gali būti sudėtinga užtikrinti reikalingą pagalbą bei priežiūrą.

Vienas iš dažnai žiniasklaidoje eskaluojamų stereotipų yra teiginys, kad lygtinai paleidžiami asmenys dažnai nusikalsta **pakartotinai**, neva nepateisina vilčių bei lūkesčių, todėl lygtinis paleidimas yra beprasmis ir pavojingas visuomenei. Tačiau tokio stereotipo nepatvirtina statistika.

Pateikiamoje 66 lentelėje matyti, kad probacijos įskaitoje buvusių lygtinai iš įkalinimo įstaigų paleistų asmenų, kurie buvo nuteisti už naują nusikalstamą veiką, **gražinti į įkalinimo įstaigą už vengimą atlikti bausmę arba yra įtariamai padarę naujas nusikalstamas veikas, dalis** 1998–2018 m. svyravo **tarp 5,3 ir 12,9 proc.**, t. y. buvo santykinai nedidelė. Įdomu tai, kad 2002 m. ir 2005 m., kai į įskaitą įrašytų lygtinai paleistų asmenų skaičius buvo atitinkamai net 6 221 ir 7 570, minėta dalis buvo dar mažesnė (atitinkamai 8 proc. ir 7,4 proc.) nei 2011 m. ar 2012 m. (atitinkamai 12,2 proc. ir 9,1 proc.), kai bendras lygtinai paleistų asmenų skaičius gerokai sumažėjo 2 ar net 3 kartus (atitinkamai 2 766 ir 2 367).

Pabrėžtina tai, kad po Probacijos įstatymo įsigaliojimo 2012 m. probacijos sąlygas pažeidžiančių lygtinai paleistų asmenų dalis, nors ir ne kiekvienais metais, bet nuosekliai mažėjo. 2012–2013 m. ši dalis sumažėjo iki 9,1 proc. (palyginus su 11–12 proc. ankstesniais metais), o **2018 m. ji buvo pati mažiausia – 5,3 proc.** Atkreiptinas dėmesys į asmenų, nuteistų už priežiūros metu padarytas nusikalstamas veikas, skaičiaus sumažėjimą du kartus nuo 2012 m. iki 2018 m. (nuo 18 iki 9)⁷⁷⁹, nors įtariamų (kaltinamų) naujomis nusikalstamomis veikomis skaičius santykinai tiek daug ir nesumažėjo. Taigi lyg ir būtų galima argumentuoti naujosios probacijos sistemos sėkmę, tačiau šie procentiniai skirtumai yra labai maži, todėl vien pagal šiuos statistinius duomenis sunku būtų daryti kategoriškas išvadas.

⁷⁷⁹ Palyginimas su ankstesniais metais gali būti neviseškai tikslus, nes tik nuo 2013 m. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Administracijos reikalų skyriaus rengiamoje Darbo su asmenimis, esančiais apygardų probacijos tarnybų priežiūroje, ataskaitoje nurodyta, kad čia skaičiuojami būtent už priežiūros vykdymo laikotarpiu padarytus nusikaltimus nuteisti asmenys, kai anksčiau buvo minimi asmenys, nuteisti už naujas nusikalstamas veikas, taigi ir už padarytas ankstesniais metais. Žr. taip pat pastabą dėl statistikos: Sakalauskas G., Jarutienė L. Probacijos veiksmingumo vertinimas. Lietuvos teisės instituto mokslo tyrimai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015, p. 23.

66 lentelė. Probacijos tarnybų (pataisos inspekcijų) įskaitoje buvę lygtinai iš įkalinimo įstaigų paleisti asmenys (senojo LR BK 54² straipsnis ir LR BVK 157 straipsnis), naujai nuteistieji, įtariamieji (kaltinamieji) ir tie, kuriems nuosprendis pakeistas už vengimą atlikti bausmę 1998–2018 m.⁷⁸⁰

Metai	(1) Per metus buvo įskaitoje įrašytų asmenų	(2) Išbraukta iš įskaitos nuteisus už naują nusikalstamą veiką	(3) Nuosprendis pakeistas už vengimą atlikti bausmę	(4) Nuteistieji, įtariamieji (kaltinami) padarę naujas nusikalstamas veikas	Iš viso (2+3+4) / proc. iš (1)	
		Abs. sk.	Abs. sk.	Abs. sk.	Abs. sk.	Proc.
1998	6 063	268	210	177	655	10,8
1999	6 072	315	210	188	713	11,7
2000	6 451	322	195	143	660	10,2
2001	5 109	240	150	200	590	11,5
2002	6 221	135	185	180	500	8
2003	8 719	285	323	263	871	10
2004	6 243	227	353	146	726	11,6
2005	7 570	160	297	101	558	7,4
2006	4 433	101	343	73	517	11,7
2007	4 246	87	371	64	522	12,3
2008	3 977	98	340	77	515	12,9
2009	3 448	71	268	69	408	11,8
2010	3 372	61	241	73	375	11,1
2011	2 766	73	204	61	338	12,2
2012	2 367	45	139	31	215	9,1
2013	2 203	18	117	65	200	9,1
2014	2 132	18	108	42	168	7,9
2015	2 262	17	89	51	157	6,9
2016	2 227	14	142	41	197	8,8
2017	1 882	12	96	47	155	8,2
2018	1 473	9	51	40	100	5,3

⁷⁸⁰ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Administracijos reikalų skyriaus parengta Darbo su nuteistaisiais, esančiais regionų pataisos inspekcijų teritorinių padalinių įskaitoje, suvestinė už 1998–2018 m. ir Darbo su asmenimis (nuteistaisiais), esančiais apygardų probacijos tarnybų priežiūroje, ataskaita už 2012–2018 m.

Tačiau dėmesį būtina atkreipti į kitą aplinkybę. 66 lentelėje pateikiami duomenys leidžia kelti prielaidą, kad nuo 2006 m. reikšmingai mažėjantis lygtinai paleistų asmenų skaičius rodo, kad **į laisvę nepagrįstai (t. y. laikant to nevertais) buvo nepaleista daug nuteistųjų, kurie, žiūrint į ankstesnių metų duomenis, tikėtinai nebūtų pažeidę įstatymų.** Net jeigu vertintume visų 2012–2018 m. „sėkmę“, kuomet pažeidusių probacijos sąlygas asmenų tapo šiek tiek mažiau nei ankstesniais metais, šis rodiklis buvo pasiektas šimtų ar net tūkstančių nepagrįstai nepaleistų asmenų sąskaita (klaidingai juos įvertinus kaip rizikingus) (plačiau apie tai žr. kitą monografijos 21.5 skirsnį).

Šią statistiką būtų svarbu palyginti su **visų iš įkalinimo įstaigų paleistų asmenų recidyvo statistika**, tačiau ji Lietuvoje nėra renkama⁷⁸¹.

⁷⁸¹ Lietuvoje labai trūksta duomenų apie recidyvą. Plačiau žr.: *Justickaja S., Gavėnaitė A.* Recidyvinis nusikalstamumas: tyrimo galimybės ir perspektyvos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2009, Nr. 3, p. 5–56; *Sakalauskas G., Dobrynina M., Justickaja S. [et al.]*. Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 7. Vilnius: Eugrimas, 2011, p. 220–238. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis (Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigoje užregistruotus asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu (Forma_30-ITĮ), kasmet nustatoma apie pusantro šimto įtariamųjų (kaltinamųjų), kurie nusikalstamą veiką padarė per 1 m. po paleidimo iš įkalinimo įstaigos, tai sudaro maždaug 4–5 proc. iš visų per metus paleistųjų. Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos skelbia, kad pastaraisiais metais maždaug 16 proc. asmenų, anksčiau atlikusių laisvės atėmimo bausmę arba paleistų lygtinai, per metus vėl grįžo į įkalinimo įstaigas. Žr. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2012–2016 m. veiklos ataskaitas. Tačiau išanalizavus šiuos skaičius matyti, kad šie 16 proc. skaičiuojami ne nuo visų per metus paleistųjų, tačiau nuo visų per metus naujai į įkalinimo įstaigas atvykusių kalinių. Taigi šis rodiklis neatitinka deklaruojamos reikšmės, nes jis priklauso nuo pirmą kartą įkaltintų asmenų dalies (tiesa, pastaraisiais metais tiek paleidžiamųjų, tiek naujai į įkalinimo įstaigas atvykusiųjų skaičius yra panašus ir svyruoja apie 3 000, tačiau metodiškai taip skaičiuoti tariamą recidyvą netikslu). Be to, tiek skaičiuojant per 1 metus po paleidimo iš įkalinimo įstaigos vėl tapusius įtariamaisiais (kaltinamaisiais), tiek nebe pirmą kartą per metus įkaltintus asmenis, susiduriama su baudžiamojo persekiojimo trukmės veiksniu. Tai, kad asmuo taps įtariamuoju (kaltinamuoju) ir ypač – nuteistuoju ir vėl pateks į įkalinimo įstaigą, priklauso nuo baudžiamojo persekiojimo trukmės. Laikant, kad visas baudžiamasis procesas vidutiniškai trunka maždaug 3/4 metų, tik per pirmuosius mėnesius po paleidimo padaryta nusikalstama veika taps pagrindu tokiam asmeniui patekti į tokią statistiką, o kuo vėliau metų laikotarpiu padaroma nusikalstama veika, tuo tokia tikimybė mažesnė. Norint korektiškai apskaičiuoti visų iš įkalinimo įstaigų paleidžiamų asmenų recidyvą ir jį palyginti su lygtinai paleidžiamų asmenų recidyvu, reikėtų bent 3–5 metus stebėti visų tam tikrais metais iš įkalinimo įstaigų paleistų asmenų elgesį, tuomet būtų galima nustatyti tikrąjį recidyvo dalį.

21.5. ELGESIO ATEITYJE PROGNOZAVIMO DILEMA

Lygtinio paleidimo suteikimo galimybės siejimas su įkalinto asmens **pakartotinio nusikalstamo elgesio tikimybe**, viena vertus, yra suprantamas – laisvės atėmimo baudmės vykdymas nusikaltimą padariusiam asmeniui vertinamas ir kaip priemonė, galinti sulaikyti nuo pakartotinio nusikalstamo elgesio bent jau šios baudmės vykdymo metu. Pagal šią logiką lygtinis įkalinto asmens paleidimas traktuojamas kaip tam tikra valstybės jam suteikiama privilegija, kurios jis nusi-pelno įgydamas pasitikėjimą – savo elgesiu iki įkalinimo ir jo metu sudarydamas prielaidas palankiai prognozei ateityje, gyvenimui nenusikalstant. Tačiau nusikalstamo elgesio ateityje tikimybės (prognozės) nustatymas remiasi labai įvairiais kriterijais, kurie gali būti vertinami skirtingai, be to, ir jų nustatymo patikimumas mokslininkų vertinamas nevienareikšmiškai⁷⁸², todėl, kaip minėta šio skyriaus 21.3 skirsnyje, kai kuriose šalyse tokios prognozės atsisakyta, laikant ją beprasme. Elgesio prognozavimas dažniausiai remiasi **buvusiais įvykiais ir faktais**, nuteistųjų asmenų atveju – buvusiais socialiniais ir teisiniais sunkumais (dažniausiai – užfiksuotais tik asmens baudžiamojoje byloje, taip pat asmens elgesiu nelaisvės sąlygomis), o tai neišvengiamai veda prie sistemingo rizikos pervertinimo (per aukšto rizikingumo nustatymo)⁷⁸³. Kita vertus, tam tikras nuteistojo asmens elgesio vertinimas ir taikytinų poveikio priemonių efektyvumo numatymas yra daug svarbesnis nei, pavyzdžiui, atliktos ar paskirtos baudmės dydis, taip pat nusikaltimo sunkumas, todėl vienokia ar kitokia forma jis galėtų būti bent jau **vienu iš kriterijų** sprendžiant, ar asmuo gali būti paleistas lygtinai. Tam tikri asmens elgesio vertinimo instrumentai yra numatyti Probacijos įstatyme⁷⁸⁴ ir Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos direktoriaus įsakymais patvirtintose programose⁷⁸⁵. Tačiau „bloga praeitis“ (pakartotinis nusikalstamas elgesys, priklausomybės,

⁷⁸² *Cornel H.* Die Gefährlichkeit von Gefährlichkeits-Prognosen // *Neue Kriminalpolitik*, 1994, Heft 3, p. 21–25; *Rasch W.* Es gibt keine unfehlbare Prognosemethode // *Neue Kriminalpolitik*, 1998, Heft 2, p. 6–8; *Spieß G.* Prophetie oder Prognose? // *Neue Kriminalpolitik*, 1996, Heft 1, p. 31–36.

⁷⁸³ *Spieß G.* Prophetie oder Prognose? // *Neue Kriminalpolitik*, 1996, Heft 1, p. 33. Pavyzdžiui, pastarųjų metų tyrimai parodė, kad ankstesnėse prognozuojamo nuteistųjų elgesio rizikos metodikoje pervertinamos stabilios asmeninės savybės ir per menkai atsižvelgiama į situacinių sąlygų įtaką.

⁷⁸⁴ Pavyzdžiui, socialinio tyrimo išvada (9 str.), rizikos vertinimas (10 str.), resocializacijos formos (18 str.).

⁷⁸⁵ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2010 m. sausio 15 d. įsakymas Nr. V-15 „Dėl kognityvinių bihevioristinių programų „Tik tu ir aš“ ir „Equip“ taikymo Kalėjimų departamentui pavaldžiose įstaigose“ bei Kalėjimų departamento direktoriaus 2003 m. gruodžio 19 d. įsakymo Nr. 4/07-243 „Dėl socialinės reabilitacijos programų patvirtinimo“

ilgalaikis nedarbas ir pan.) negali ir neturi būti laikoma „blogos ateities“ pranaše. Šiuolaikinė rizikos vertinimo metodologija grindžiama ne besąlygine ar statine praeitimi besiremiančia pranašyste, bet **sąlygine alternatyvia arba intervencine prognoze**: turi būti įvertinamos resocializacijai ir ateityje (o ne praityje) gyvenimui laisvėje svarbios sąlygos – negatyvia ir pozityvia prasme. Kitaip tariant, turi būti padaroma išvada – gyvenimas uždaroje įstaigoje ar galimybė būti paleistam lygtinai ir prižiūrimam gyventi laisvėje gali labiau padėti susidoroti su kylančia rizika ir pagerinti perspektyvas. Taigi rizikos nustatymas – tai ne blogos praeities ekstrapoliacija, bet alternatyvų geresnei ateičiai paieška⁷⁸⁶. Vien tik „pozityvi“ ar „negatyvi“ socialinė prognozė dažniausiai nieko esminio nepasako apie kalinio asmenines ar charakterio savybes, ji tėra daugelio aspektų konstrukcija⁷⁸⁷.

Užsienio šalyse atlikti tyrimai rodo, kad **daug didesnė yra neteisingo tvirtinimo** asmeniui esant pavojingam (angl. *false positives*), kai prognozuojama, kad asmuo ateityje nusikals, ir nusprendžiama jam netaikyti probacijos, nors asmuo ateityje nebusikalsta, **tikimybė nei neteisingo tvirtinimo** asmeniui

pakeitimo // Valstybės žinios, 2010, Nr. 10-517. Šias programas patvirtinęs Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas buvo panaikintas 2018 m. rugpjūčio 20 d. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-371 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2010 m. sausio 15 d. įsakymo Nr. V-15 „Dėl kognityvinių biheivoristinių korekcinųjų programų „Tik tu ir aš“ ir „Equip“ taikymo Kalėjimų departamentui pavaldžiose įstaigose bei Kalėjimų departamento direktoriaus 2003 m. gruodžio 19 d. įsakymo Nr. 4/07-243 „Dėl socialinės reabilitacijos programų patvirtinimo“ pakeitimo“ pripažinimo netekusiu galios“, priimtas 2018 m. rugpjūčio 20 d. // TAR, 2018, Nr. 13195.

⁷⁸⁶ *Spieß G.* Prophetie oder Prognose? // *Neue Kriminalpolitik*, 1996, Heft 1, p. 33; *Cornel H.* Die Gefährlichkeit von Gefährlichkeits-Prognosen // *Neue Kriminalpolitik*, 1994, Heft 3, p. 24–25. Svarbu pažymėti, kad Lietuvoje linkstama tiesmukai ir nekritiškai perimti metodikas, kuriose didžiausią lyginamąjį svorį sudaro buvusi kriminalinė istorija ir vadinamieji kriminogeniniai poreikiai. Žr., pvz., *Ustinavičiūtė L., Žukauskienė R., Laurinavičius A.* Rizikos veiksniai: OASys metodikos diskriminantinio validumo analizė // *Socialinių mokslų studijos*, 2009, Nr. 4 (4), p. 339–356; *Ustinavičiūtė L., Laurinavičius A., Žukauskienė R., Bandzevičienė R.* Kriminogeninių rizikos veiksnių palyginimas skirtingose Lietuvos teisės pažeidėjų grupėse // *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 4 (8), p. 39–56. Tokios metodikos labiau atspindi anglo-amerikietišką mentalitetą ir kontinentinėje Europoje vertinamos gana skeptiškai. *Wulf R.* Prognoseforschung // *Obergfell-Fuchs J., Brandenstein M.* (Hrsg.). *Nationale und internationale Entwicklungen in der Kriminologie. Festschrift für Helmut Kury zum 65. Geburtstag.* Frankfurt: Verlag für Polizeiwissenschaft, 2006, p. 543. Todėl tokių metodikų nereikėtų besąlygiškai vadinti „pripažintomis pasaulyje“ ir aklaai taikyti, nekeliant klausimo, ar jos tikrai ir kodėl turėtų tikti Lietuvai, juolab kad jų turinys sulaukia reikšmingos, intensyvios ir pagrįstos kritikos, apie kurią rašoma toliau tekste.

⁷⁸⁷ *Bertram C.*, 2004, p. 433.

esant nepavojingam (angl. *false negatives*)⁷⁸⁸, kai nusprendžiama, kad asmuo tikėtinaiteityje nenusikals, ir jam taikoma probacija, tačiau asmuo ateityje nusikalsta, **tikimybė**⁷⁸⁹. Kitaip tariant, statistškai teismai (nusikalstamo elgesio ateityje prognozavimo aspektu) **klysta mažiau taikydami probaciją nei jos netaikydami**, tačiau dažniau taikant probaciją gali (tik) šiek tiek didėti ir pakartotinai nusikalstančių asmenų santykinis skaičius⁷⁹⁰. Žvelgiant į šios monografijos 21.4 skirsnyje pateiktą 66 lentelę matyti, kad probuojamiesiems pradėtų naujų ikiteisminių tyrimų **dalis** išliko maždaug tokia pati, nepriklausomai nuo to, kiek probuojamųjų buvo registre. Tačiau žinoma, kad absoliutus jų skaičius paprastai didesnis yra tuomet, kai iš viso asmenų registre yra daugiau.

Klaidingos prognozės padariniai kriminologijoje dažnai iliustruojami paprastu pavyzdžiu⁷⁹¹. Pavojingų nusikaltėlių ir laisvėje, ir įkalinimo įstaigose yra absoliuti mažuma. Tarkim, 10 iš 100 kaltininkų yra pavojingi ir jiems neturėtų būti skiriama probacija, o tokios prognozės klaidos tikimybė siekia „tik“ 10 proc. (iš tiesų daugelio prognozių klaidos tikimybė yra daug didesnė)⁷⁹². Tokiu atveju

⁷⁸⁸ Angliški terminai *false positives* ir *false negatives* medicininėje ir kriminologinėje praktikoje visuotinai paplitę, ši problematika mokslinėje literatūroje analizuojama seniai, todėl čia pateikiami ir originalūs terminai. Trumpai tariant, *false positives* reiškia, kad testas rodo sąlygos (pavyzdžiui, ligos ar pavojingumo) buvimą (rezultatas yra pozityvus), nors realiai tokios sąlygos nėra (rezultatas yra klaidingas). Testo *false negatives* rezultatas rodo, kad sąlygos nėra (rezultatas neigiamas), tačiau realiai jis yra. Taigi šiuo atveju svarbu, kad pozityvumas ar negatyvumas taikomas ne asmeniui arba priimtam sprendimui jo atžvilgiu, bet esamų sąlygų (rizikos, pavojingumo) neteisingam patvirtinimui (angl. *false positives*) arba neteisingam paneigimui (angl. *false negatives*).

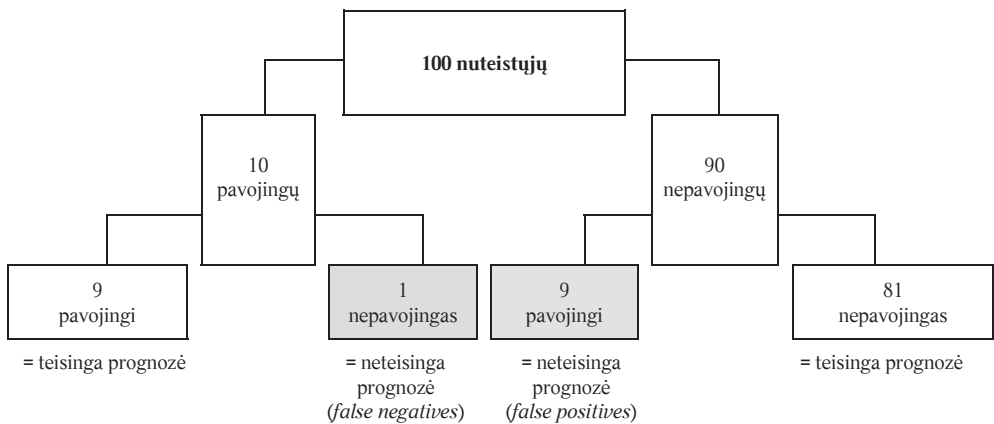
⁷⁸⁹ Meier B. D. Kriminologie 3. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2007, p. 175–196; Neubacher F. Kriminologie. 2. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2014, p. 144.

⁷⁹⁰ Čia svarbu pabrėžti, kad šiuolaikinė rizikos vertinimo metodologija grindžiama ne besąlygine ar statine praeitimi besiremiančia pranašyste, bet sąlygine alternatyvia arba intervencine prognoze: turi būti įvertinamos resocializacijai ir ateityje (o ne praeityje) gyvenimui laisvėje svarbios sąlygos – negatyvia ir pozityvia prasme. Kitaip tariant, turi būti padaroma išvada – gyvenimas uždaroje įstaigoje ar galimybė atidėti laisvės atėmimo bausmės vykdymą ar atitinkamai būti paleistam lygtinai ir prižiūrimam gyventi laisvėje gali labiau padėti susidoroti su kylančia rizika ir pagerinti perspektyvas. Plačiau žr.: Sakalauskas G. Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų įsigaliojus Probacijos įstatymui: teorija ir praktika // Teisės problemos, 2013, Nr. 4 (82), p. 29–31.

⁷⁹¹ Pagal: Kunz K. L. Kriminologie. 6. Aufl. Bern: Haupt Verlag, 2011, p. 315–317. Taip pat žr.: Sakalauskas G., Jarutienė L. Probacijos veiksmingumo vertinimas. Lietuvos teisės instituto mokslo tyrimai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015, p. 34.

⁷⁹² Kai kurie tyrimai rodo, kad klaidos tikimybė yra maždaug 50 proc. Apibendrinami šiuos tyrimus autoriai teigia, kad tuomet geriau yra ne taikyti įvairias sudėtingas ir brangiai kainuojančias „rizikos“ nustatymo metodikas, bet tiesiog mesti monetą. Arba kur kas geresnis sprendimas būtų, pavyzdžiui, lygtinį paleidimą tiesiog taikyti visiems. Dünkel F., van Zyl Smit D., Padfield N. Concluding

iš 10 tikrai pavojingų nusikaltėlių 9 būtų tokiais ir pripažinti, o iš 90 nepavojingų nusikaltėlių klaidingai pavojingais būtų pripažinti taip pat 9 (žr. 91 pav.). Tokiu būdu netgi pasiekus 90 proc. prognozės tikslumą iš pavojingais pripažintų 18 kaltininkų **pusė būtų objektyviai nepavojingi**. Taigi diagnozė „pavojingas“ bus tikslu tik 50 proc., o iš 82 nepavojingais pripažintų kaltininkų tik vienas iš jų būtų objektyviai pavojingas, taigi diagnozė „nepavojingas“ būtų klaidinga tik 1,23 proc. Asmenų, **kuriems nepagrįstai nebuvo taikytas lygtinis paleidimas, skaičius visuomet bus gerokai didesnis už skaičių asmenų, kuriems jis buvo taikytas nepagrįstai**.

91 pav. Klaidų prognozuojant asmens pavojingumą teorinė schema⁷⁹³

Statistiškai itin retas nepasiteisinęs probacijos pritaikymas turi būti palyginamas su daug dažnesniais nepagrįstai nepaskirtos probacijos atvejais. Tai akivaizdžiai matyti ir vis retesnio lygtinio paleidimo taikymo Lietuvoje praktikoje – statistiniai rodikliai leidžia manyti, kad lygtinis paleidimas nepagrįstai netaikomas daugeliui asmenų, nes anksčiau jų lygtinai būdavo paleidžiama daug daugiau, nu-

thoughts // Padfield N., van Zyl Smit D., Dünkel F. (Eds.). Release from Prison. Cullompton, Devon: Willan Publishing, 2010, p. 395–444; Dünkel F. §§ 57 bis 57b // Kindhäuser U., Neumann U., Paffgen H.-U. (Hrsg.). Strafgesetzbuch Kommentar. 4. Aufl. Band 1. Allgemeiner Teil. München: Nomos Verlag, 2013, p. 2117 ir kt.

⁷⁹³ Kunz K. L. Kriminologie. 6. Aufl. Bern: Haupt Verlag, 2011, p. 316; žr. taip pat šiuo aspektu aktualų ir įdomų tyrimą, kuris rodo, kad Nyderlanduose teismai iš esmės mažai kreipia dėmesio į rizikos vertinimo ataskaitas ir yra linkę bausti švelniau, nei būtų galima tikėtis: van Wingerden S., van Wilsem J., Moringers M. Pre-sentence reports and punishment: A quasi-experiment assessing the effects of risk-based presentence reports on sentencing // European Journal of Criminology, 2014, vol. 11 (6), p. 723–744.

teistų už naujus nusikaltimus ir asmenų, kuriems lygtinis paleidimas buvo panaikintas už vengimą atlikti bausmę, dalis visuomet būdavo maždaug 10 proc. nuo visų registre buvusių lygtinai paleistų asmenų⁷⁹⁴. Žinoma, kad **žiniasklaidą** pirmiausia domina pirmieji atvejai, kad asmuo nusikalsta, nepaisant „parodyto pasitikėjimo“, tačiau profesionali teisėsauga neturi pasiduoti tokiam spaudimui ir privalo matyti pirmiausia daugumą tų, kurie dėl tokio neparodyto pasitikėjimo nukenčia.

Klaidingų prognozių neišvengiamumą (o su juo tiesiogiai susijęs čia aptariamas argumentas prieš probacijos darbuotojų veiklos vertinimą, atsižvelgiant į probuojamųjų recidyvą – prognozių klaidingumas parodo negalimumą tiksliai prognozuoti asmens elgesį) rodo daug užsienio šalyse atliktų tyrimų. Psichiatras W. Raschas teigia, kad teisminės psichiatrijos ekspertizėse vienam teisingai pavojingu apibūdintam nusikaltėliui tenka du neteisingai pripažinti pavojingais, panaši ar dar net didesnė klaidingų prognozių dalis atrandama ir kituose tyrimuose⁷⁹⁵. Tokiu būdu prognostinis siekis „užtikrinti saugumą“ visuomet turi **didelį šalutinį efektą**, nes klaidingai paremta prognoze asmenys įkalinami (vietoj laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimo) arba nėra paleidžiami lygtinai, o tai ne tik didina bausmių vykdymo sistemos sąnaudas, bet ir dar labiau skatina nuteistųjų desocializaciją.

Lietuvos teismų praktikoje labai dažnai matyti paradoksali situacija – kai dėl nepalankios prognozės asmuo nėra paleidžiamas lygtinai, visiškai nekeliant klausimo, kokia jo elgesio rizika bus tuomet, kai esant nepalankiai prognozei iš įkalinimo įstaigos jis bus paleistas tik atlikęs visą bausmę. Jau minėtas įkalinimo žalingumas suponuoja prielaidą, kad išėjimo iš įkalinimo įstaigos momentu, kai asmuo jau bus atlikęs visą bausmę, prognozė bus dar nepalankesnė nei sprendimo nepaleisti lygtinai priėmimo momentu. Čia vėl visu intensyvumu veikia siaura, nepragmatiška ir statiška baudžiamosios teisės logika – visą bausmę atlikęs asmuo tiesiog paleidžiamas ir už savo elgesį visą atsakomybę prisiima jis pats, nebekreipiant dėmesio į daug toliaregiškesnę bausmių vykdymo teisės nustatimą perspektyvą – **įkalinimo asmens resocializacijos siekį** (vienintelį tikslą). Baudžiamosios teisės logika leidžia beveik besąlygiškai „užversti žmogaus gyvenimo puslapį“ jam atlikus visą bausmę, vėliau šį faktą prisimenant kaip galimai teisinę

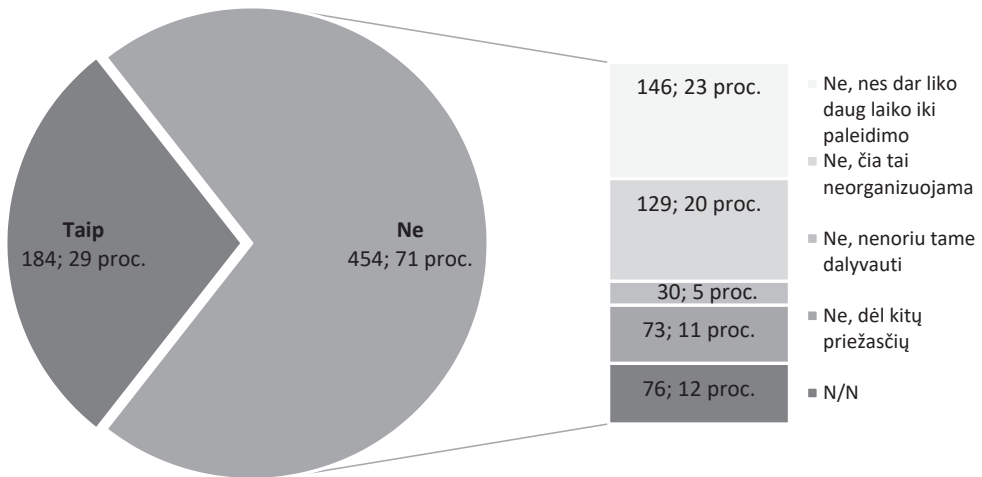
⁷⁹⁴ Sakalauskas G. Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų įsigaliojus Probacijos įstatymui: teorija ir praktika // Teisės problemos, 2013, Nr. 4 (82), p. 5–39.

⁷⁹⁵ Kunz K. L. Kriminologie. 6. Aufl. Bern: Haupt Verlag, 2011, p. 316; Sakalauskas G. Ar prasminga probacijos tarnybų darbą vertinti pagal probuojamųjų recidyvą? // Teisės problemos, 2014, Nr. 4 (86), p. 5–28

padėtį sunkinančią aplinkybę (pavyzdžiui, LR BK 56 straipsnio⁷⁹⁶ ar 97 straipsnio (teistumas) prasme), buvusio įkalinimo nevertinant kaip **natūraliai desocializuojančios sąlygos**. Atrodytų, kad šių dviejų ganėtinai skirtingų požiūrių įtampoje būtų galima surasti sprendimus, kurie labiausiai atitiktų nuteistojo asmens ir visuomenės poreikius bei interesus. Beveik visi kaliniai vėliau ar anksčiau vėl gyvens laisvėje, todėl lygtinis paleidimas turėtų būti laikomas dažniausiai šiam perėjimui tinkama ir būtina priemone, nebent išskirtinės aplinkybės liudytų tokios priemonės negalimumą.

21.6. EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

Empirinio tyrimo apklausos anketoje respondentams buvo užduota keletas klausimų apie jų rengimą lygtiniam paleidimui. Pirmiausia klausėme, ar jie jaučiasi, kad yra ruošiami paleidimui į laisvę (92 pav.). Teigiamai atsakė tik **29 proc. respondentų**, 23 proc. nuomone, tai daryti **per anksti**, nes jiems dar liko daug laiko iki lygtinio paleidimo, ir, net 20 proc. nuomone, šioje įstaigoje tai apskritai **neorganizuojama**. Dar kartą galima atkreipti dėmesį į tai, kad ne tik tarptautinių standartų nuostatos, bet ir LR BVK 137 ir 137¹ straipsniai įtvirtina rengimo paleidimui į laisvę nuo pat pirmosios kalnimo dienos koncepciją (žr. monografijos 2, 6, 7 ir 20 skyrius).

92 pav. Ar esate ruošiami(-s) paleidimui į laisvę? (abs. sk. ir proc., N=638)

⁷⁹⁶ Pavojingam recidyvistui už tyčinį nusikaltimą skiriama griežtesnė negu straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą nustatytos laisvės atėmimo bausmės vidurkis bausmė. Kitokia bausmė pavojingam recidyvistui gali būti skiriama tik šio kodekso 62 straipsnyje numatytais pagrindais.

Tų respondentų, kurie teigė, kad yra ruošiami į laisvę, buvo klausama apie konkrečias rengimo paleidimui į laisvę priemones ir jų pasitenkinimą jomis. Didžioji dalis nurodė, kad dalyvauja konsultaciniuose pokalbiuose ir integracijos į visuomenę programoje (nebuvo prašoma detalizuoti jos turinio), tuo didžioji dalyvaujančiųjų dalis buvo patenkinta (*67 lentelė*). Bendrai paruošimą gyvenimui po paleidimo į laisvę visose įstaigose **blogai arba labai blogai vertino 60,2 proc. apklaustųjų** (N=690).

67 lentelė. Jei esate rengiama(-s) paleidimui į laisvę, kokios siūlomos priemonės ir ar esate tuo patenkinta(-s)? (proc., N=117–136)

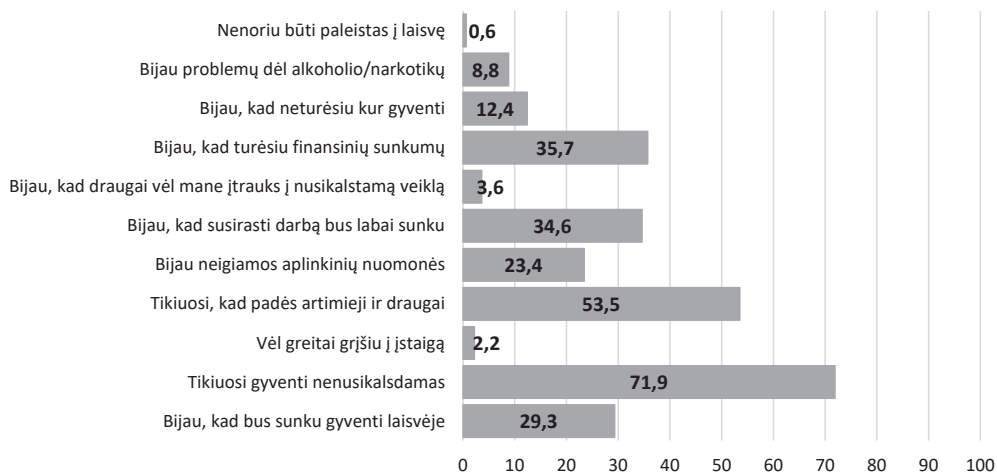
	To čia nėra	Tai čia siūloma	Dalyvauju	Esu patenkinta(-s)
	Proc.	Proc.	Proc.	Proc.
Konsultaciniai pokalbiai	31,6	37,5	30,9	55,5
Integracijos į visuomenę programa	26,7	38,5	34,8	62,6
Parama ieškant gyvenamosios vietos	50	36,1	13,9	40,9
Parama ieškant darbo	55,6	31,7	12,7	50
Parama sprendžiant skolų klausimus	69,2	21,4	9,4	33,4

Visgi atkreiptinas dėmesys į tai, kad iš nurodžiusiųjų, jog yra ruošiami paleidimui į laisvę, tik maždaug 2/3 nurodė bent vieną iš *67 lentelėje* nurodytų priemonių. Ruošimo paleidimui į laisvę patirtys skirtingose įkalinimo įstaigose buvo labai įvairios, bet dėl nedidelio atsakiusiųjų skaičiaus jos plačiau neanalizuojamos (žr. monografijos *20.5 skirsnį*).

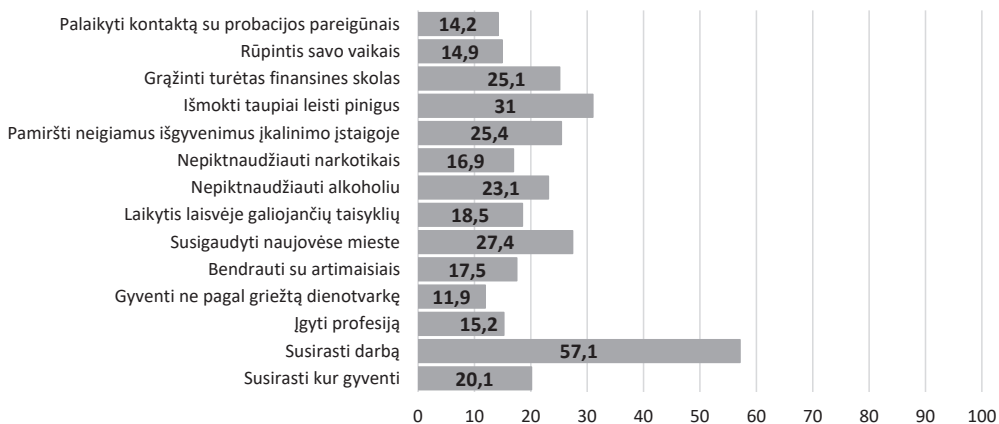
Daug daugiau atsakiusiųjų buvo į klausimus apie **baimes ir sunkumus**, kurių kyla ar gali kilti išėjus į laisvę (*93 pav.*). Šie atsakymai siūlo tam tikrą programą, kaip rengti (lygtinio) paleidimo procesui, nepriklausomai nuo to, kokia šio proceso realybė yra dabar.

Maždaug po 35 proc. respondentų **bijo, kad turės finansinių sunkumų ir kad susirasti darbą bus sunku**, 29,3 proc. bendrai bijo, kad bus **sunku gyventi laisvėje**, 23,4 proc. **bijo neigiamos aplinkinių nuomonės**, 12,4 proc. – kad **neturės kur gyventi**, beveik 9 proc. – kad turės problemų **dėl alkoholio ar narkotikų vartojimo**.

Tų respondentų, kurie kali nebe pirmą kartą, buvo klausama, kas buvo sunkiausia anuomet išėjus į laisvę? (*94 pav.*).

93 pav. Ką galvojate apie laiką, kai būsite paleista(-s) į laisvę, kokios mintys kyla? (galimi keli atsakymų variantai; proc., N=645)

94 pav. Jeigu įkalinimo įstaigoje esate nebe pirmą kartą, kas Jums buvo sunkiausia anuomet išėjus į laisvę? (galimi keli atsakymų variantai; proc., N=303)

94 pav. matyti, kad net 57,1 proc. nurodė, jog **sunkiausia buvo susirasti darbą**, 31 proc. – išmokti **taupiai leisti pinigus**, 27,4 proc. – **susigaudyti naujovėse mieste**, 25,4 proc. – pamiršti **neigiamus išgyvenimus įkalinimo įstaigoje**, 25,1 proc. – **grąžinti turėtas finansines skolas**, 20,1 proc. – **susirasti kur gyventi**. Visa tai, įskaitant ir santykių su artimaisiais atkūrimą bei iššūkius įveikiant priklausomybes, turėtų sudaryti pagrindinį rengimo paleidimui į laisvę turinį.

Baigiant šioje monografijoje atliktą analizę ir žvelgiant į 93 pav. pateiktus atsakymus, vėl galima grįžti prie to, kas buvo analizuojama šios monografijos pradžioje – 1, 2, 4 ir 6 skyriuose – Lietuvoje įkalinama santykinai daug žmonių ir net pavykus pakreipti baudžiamąją ir bausmių vykdymo politiką kita linkme, jų visada bus, nors gal ir mažiau. 93 pav. matyti, kad absoliuti dauguma kalinčiųjų nori išeiti į laisvę ir jiems nėra geriau įkalinimo įstaigose, kaip kartais pasigirsta viešumoje (žr. monografijos 6 skyrių). Ir jie nenori likti „nusikaltėliais“, nors ir turi tam tikrų baimių dėl galimos neigiamos draugų įtakos ar nuogąstavimų, kad gali tekti vėl grįžti atgal į įkalinimo įstaigą (2,2 proc.). Norint, kad gyvenimas laisvėje pavyktų, įkalinimo sistema turi **būti pasiruošusi atliepti įkaltintų asmenų poreikius, suvokti ir įvertinti jų silpnybes ir galimybes, būti aktyvi jas išnaudodama ir sukurdamą nuoseklus perėjimo į gyvenimą laisvėje procesą**, įskaitant įvairias šiame procese būtinas kalinimo atvėrimo galimybes ir lygtinį paleidimą, kaip paskutinę sąlyginę integracijos priemonę. Žinoma, kad tuo pats socialinės integracijos procesas nesibaigia, už jį toliau tampa atsakingos probacijos tarnybos, kitos valstybinės ir savivaldybių institucijos, nevyriausybinės organizacijos, tačiau ši proceso dalis mažai bepriklauso nuo įkalinimo sistemos ir tai nebuvo šios monografijos tyrimo dalykas. Gal tik galima pabrėžti tai, kad iki lygtinio paleidimo kalinimo sistema privalo bendradarbiauti su minėtomis institucijomis ir organizacijomis, kad sklandžiai paslaugų grandinės principu perduotų atsakomybę kitiems⁷⁹⁷.

Apibendrinant monografijos skyrių apie lygtinį paleidimą, galima konstatuoti, kad 2012 m. liepos 1 d. įsigaliojusi nauja lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų tvarka, palyginus su buvusiaja, yra (buvo)⁷⁹⁸ tikslesnė ir sudarė prielaidas kokybiškai naujai lygtinio paleidimo sistemai Lietuvoje. Visgi per pirmuosius ketelį metų susiformavusi praktika kėlė daug klausimų, atsakymai į kuriuos galėjo būti susiję tiek su natūraliais naujovių taikymo pirmaisiais jų galiojimo metais nesusipratimais, tiek su sisteminiais trūkumais, trūkumais ir tendencijomis. Nuosekliai mažėjant lygtinai paleidžiamų asmenų skaičiui, nors būtent jo didėjimo buvo siekiama naująja tvarka, belieka konstatuoti, kad priimti LR BVK pakeitimai nesuveikė, kaip tikėtasi. Remiantis lygtinio paleidimo teorijos ir praktikos apibendrinimu, galima daryti išvadas, kad:

⁷⁹⁷ Plačiau žr.: Sakalauskas G., Kalpokas V. Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012.

⁷⁹⁸ Nuo 2020 m. liepos 1 d. įsigalios nauja LR BVK 157 straipsnio redakcija.

1. Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų sudaro svarbų baudžiamojo teisingumo vykdymo etapą ir yra tinkama priemonė geresnėms nuteistojo integracijos prielaidoms sudaryti.
2. Europos šalyse taikomos dvi lygtinio paleidimo sistemos, viena kurių remiasi palankia paleidžiamojo lygtinai asmens elgesio ateityje prognoze, kitoje lygtinis paleidimas taikomas automatiškai, tokiu būdu išvengiant tikslumo prasme nedėkingo prognozavimo proceso, kurio rezultatai dažnai neatspindi realybės ir nenusikalsti skatinančių veiksnių kompleksškumo.
3. Imantis prognozuoti asmens elgesį ateityje ir šios prognozės pagrindu spręsti apie lygtinio paleidimo taikymo galimybes, svarbu: a) remtis ne stūtiniais problemineis asmens elgesio požymiais praityje, juos perkeliant į ateitį, bet prognozuoti galimą lygtinio paleidimo poveikį ir palyginti asmens galimybes sėkmingai integruotis visuomenėje toliau atliekant bausmę uždaroje įstaigoje ir laisvėje; b) įvertinti faktą, kad atlikęs visą bausmę asmuo į laisvę galiausiai bus paleistas be probacijos tarnybų priežiūros.
4. 2011 m. lygtinai paleidžiamų asmenų absoliutūs ir santykiniai skaičiai Lietuvoje pastebimai sumažėjo, o 2018 m. jie buvo mažiausi per visą laikotarpį – lygtinai paleista buvo tik 20,1 proc. visų iš įkalinimo įstaigų laisvės atėmimu nuteistų ir tais metais paleistų asmenų, tai iš dalies lėmė ir dar labiau padidėjusį santykinį kalinių skaičių šalyje, pagal kurį Lietuva užima pirmą vietą Europos Sąjungoje. Pirminiai duomenys leidžia kelti prielaidą, kad retesnę lygtinio paleidimo taikymą lėmė itin atsargi teismų praktika, kurioje nepagrįstai pervertinama nusikalstamo elgesio rizika, neatsižvelgiant net į lygtinio paleidimo komisijų argumentus.
5. Kol kas sunku įvertinti, kaip lygtinio paleidimo praktika pasikeis 2020 m. liepos 1 d. įsigaliojus naujai LR BVK 157 straipsnio redakcijai, kadangi ji buvo priimta prieš pat monografiją atiduodant leidybai, šios redakcijos nuostatos plačiau nebuvo analizuojamos.
6. Nesikeičiant lygtinio paleidimo praktikai dažnesnio taikymo linkme, kalinių skaičius Lietuvoje toliau didės, o dalies kalinių perspektyvos be lygtinio paleidimo integruotis visuomenėje bus nepalankesnės. Siekiant sukurti kokybiškesnę ir efektyvesnę lygtinio paleidimo sistemą, būtina pasverti ir įvertinti teigiamus lygtinio paleidimo aspektus, gilintis į moksliniais tyrimais ir faktais pagrįstus dėsningumus, formuoti gerosios praktikos pavyzdžius ir juos taikyti.

7. Atlikto empirinio tyrimo rezultatai parodė, kad didžioji dalis kalinčiųjų nesijaučia esą ruošiami gyvenimui laisvėje, nors dauguma rengimo paleidimui į laisvę priemonėse dalyvaujančiųjų teigiamai vertino bent jau dalį šių priemonių. Visgi bendrai paruošimą gyvenimui po paleidimo į laisvę visose įstaigose blogai arba labai blogai vertino 60,2 proc. apklaustųjų.
8. Galvojant apie gyvenimą laisvėje po paleidimo daugumai respondentų kyla įvairių su integracija visuomenėje susijusių baimių, kurios dažniausiai yra pagrįstos, nors 71,9 proc. tikisi toliau gyventi nenusikalsdami. Anksčiau kalinimo patirties turėjusiems nuteistiesiems po paleidimo į laisvę teko susidurti su įvairiais iššūkiais, kuriuos įkalinimo sistema turėtų inventorizuoti ir veikti taip, kad jų kultų kuo mažiau. Kaip rodo kitose šalyse atlikti tyrimai, sumažinus šių iššūkių kiekį galima žymiai sumažinti ir nusikalstamo elgesio riziką ateityje.

22. INTENSYVI PRIEŽIŪRA PALEIDUS LYGTINAI: TEORINIAI PAGRINDAI, TAIKYMO PRAKTIKA IR KALINIŲ POŽIŪRIS

Viena iš pirmą kartą 2012 m. įsigaliojusiame Lietuvos Respublikos probacijos įstatyme numatytų kontroversiškų naujovių buvo vadinamoji intensyvi priežiūra elektroninėmis priemonėmis⁷⁹⁹. Per 7 metus šių priemonių taikymo galiybės LR BVK ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse buvo labai išplėstos. Šios monografijos kontekste svarbu aptarti, ar elektroninis nuteistųjų stebėjimas yra prasmingas lygtinio paleidimo atvejais (nors gali būti taikomas ir kalinimo atvėrimo atvejais, žr. monografijos *16 skyrių*) ir ką apie jį mano mūsų apklausti respondentai? Pagal LR BVK 157 straipsnio 3 dalį, nuteistieji, kurie gali būti paleisti lygtinai, sutinkantys, kad jiems būtų taikoma intensyvi priežiūra, gali teikti Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos komisijai prašymus lygtinai paleisti iš pataisos įstaigos **ne anksčiau kaip likus devyniems mėnesiams iki laiko**, kai jie faktiškai bus atlikę šio straipsnio 2 dalyje nustatytą minimalią laisvės atėmimo bausmės dalį. Nuteistųjų sutikimai, kad jiems būtų taikoma intensyvi priežiūra, nurodomi prašymuose lygtinai paleisti iš pataisos įstaigos.

Žavėjimasis įtariamųjų ir nuteistųjų elektroniniu stebėjimu remiasi ta pačia paprasta kalėjimo bei tariamo saugumo logika, tik sukuriant kalėjimą ne išorinėmis sienomis, o žmogaus viduje. Be to, ją itin stipriai remia suinteresuotos verslo struktūros – ilgalaikis valstybės užsakymas tam tikroms prekėms garantuoja nuolatinį pelną⁸⁰⁰. Mintis atrodytų labai paprasta – kam laikyti nuteistuosius įkalinimo įstaigose, jei verčiant juos nešioti elektronines apykojes ar apyrankes galima matyti jų buvimo vietą visą parą? Mintis paprasta, bet apgaulinga, kaip labai dažnai būna su visais „paprastais“ sprendimais, ypač – socialinės kontrolės srityje.

⁷⁹⁹ Plačiau žr. *Mesonienė S.* Elektroninis monitoringas bausmių sistemoje: tarptautinis ir nacionalinis kontekstas // *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 54, p. 47–57; *Mesonienė S.* Penitencinės sistemos teisinės raidos perspektyvos Lietuvoje // *Jurisprudencija*, 2009, Nr. 3 (117), p. 197–216.

⁸⁰⁰ Tai, kad valstybė sistemingai perka tam tikras prekes, tokiu būdu garantuodama ir nuolatinį pelną verslininkams, nėra blogai savaime. Tačiau tam tikrose srityse, į šį sąrašą, be abejonės, patenka ir bausmių vykdymo sistema, suinteresuotumas pelnu iškreipia pačią valstybės funkciją, šiuo atveju – taikyti bausmes ir jas vykdyti. Tai, prie ko veda verslininkų suinteresuotumas turėti kuo daugiau kalinių, gerai matyti JAV – didžiausią kalinių skaičių pasaulyje turinčioje valstybėje, kurioje privatus verslas yra labai giliai įsileistas į bausmių vykdymo sistemą.

Elektroninis nuteistųjų stebėjimas taikomas JAV, Jungtinėje Karalystėje, Švedijoje, Nyderlanduose, Šveicarijoje, Lenkijoje, Estijoje ir kai kuriose kitose valstybėse, tačiau tai yra tik **techninio pobūdžio priemonė, kuri nėra gera ar skatintina pati savaime**. Priešingai – ji turi daug trūkumų: dirbtinai mažina asmeninės komunikacijos tarp probacijos tarnybos darbuotojo bei nuteistojo poreikį, netgi ją apsunkina, sukelia daug techninio naudojimo problemų, plečia socialinės kontrolės tinklą (angl. *net-widening effect*) – kai imamos taikyti griežtesnės priemonės vietoj anksčiau sėkmingai taikytų švelnesnių, nuteistajam buityje sukelia nebūtinų apribojimų bei nepatogumų (minimalios intervencijos principas), iš esmės negali apsaugoti nuo kontroliuojamojo asmens nusikalstamo elgesio, jį pastebėti, užkirsti jam kelią ar lengviau jį iširti, galiausiai – yra labai brangi.

Dažnai teigiama, kad elektroninis stebėjimas yra pigesnė priemonė nei įkalinimas. Lietuvoje vieno kalinio išlaikymas per dieną kainuoja maždaug 23 euras (85 proc. šios sumos sudaro darbuotojų atlyginimai ir įmokos „Sodrai“, taigi didžioji šių lėšų dalis skirta darbuotojams, o ne tiesiogiai kaliniams)⁸⁰¹, alternatyvios bausmės vykdymas laisvėje (prižiūrint probacijos tarnyboms) kainuoja maždaug 1 eurą. Bausmės vykdymas laisvėje taikant elektroninį stebėjimą kainuoja gerokai daugiau.

Elektroninio stebėjimo sistema itin brangiai kainavo pirmaisiais jos taikymo metais. 2012 m. elektroninės apykojės ir papildoma įranga buvo išnuomota iš UAB „Penki kontinentai“ už 420 000 eurų dvejiems metams, kartu su aparatūros technine priežiūra. Ši suma buvo padalinta 24 mėnesiams ir kas mėnesį turėjo būti mokama įmoka. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė nustatė, kad nuo 2012 m. liepos 1 d. iki spalio 1 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija sumokėjo maždaug 35 000 eurų už paslaugas, kurios nebuvo teikiamos, nes tuo metu elektroninės apykojės nebuvo uždėtos nė vienam iš nuteistųjų. Kitus 3 mėnesius ta pati suma⁸⁰² sumokėta už 68 *lentalėje* matomus 18 atvejų. Taigi elektroninis vieno asmens stebėjimas per pirmąjį pusmetį kainavo beveik 4 000 eurų (maždaug 22 eurus asmeniui per dieną; palyginimui vienam asmeniui įkalinimo įstaigoje per šį pusmetį teko maždaug 3 000 eurų). 2013 m. sutartis buvo pakeista ir išnuomota tik 50 apykojų

⁸⁰¹ Kitaip tariant, prasmingiau šias lėšas yra skirti darbo užmokesčiui, o ne privačiai elektronikai.

⁸⁰² Valstybinio audito ataskaita „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijoje atlikto finansinio (teisėtumo) audito rezultatų“. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, 2013 m. liepos 15 d. Nr. FA-P-40-2-3, p. 18–19.

kartu su jų technine priežiūra, kol realiai taikomų atvejų skaičius nepadidės. Tačiau ir šis skaičius 2013 m. nebuvo pasiektas, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija vėl tuščiai sumokėjo⁸⁰³ maždaug 70 000 eurų už 68 *lentelėje* pavaizduotus 116 atvejų (maždaug 600 eurų vienam atvejui)⁸⁰⁴. 2014 m. sutartis beveik tomis pačiomis sąlygomis vėl buvo pratęsta, 50 apykojų ir jų techninė priežiūra kainavo maždaug 5 800 eurų per mėnesį, t. y. esant maksimaliam jų panaudojimui – maždaug 4 eurus per dieną vienam asmeniui. Tačiau maksimalus apykojų skaičius nebuvo panaudojamas, t. y. realiai išlaidos buvo didesnės, be to, reikėtų skaičiuoti ir papildomas išlaidas probacijos pareigūnų atlyginimams, transportui ir pan.

2015 m. buvo pradėtas naujas Norvegijos Vyriausybės finansuotas projektas, kurio metu nupirkta per GPS sistemą valdomų apykojų, tam skirta 950 000 eurų.

Kitas dažnai girdimas argumentas – elektroninis stebėjimas esą leidžia sumažinti kalinių skaičių. Iš tiesų, baudžiamosios politikos Lietuvoje orientavimas ne į asmens įkalinimą, o į kitas alternatyvias su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes ir toliau lieka viena strateginių krypčių.

Tačiau elektroninio stebėjimo taikymas nebūtinai automatiškai sumažina kalinių skaičių – priešingai, jį gali dar labiau didinti, jei nuteistiesiems bus taikomos griežtos elektroninio stebėjimo sąlygos arba neturėti jam visiškai jokios įtakos – jei elektroninis monitoringas (kas labai tikėtina) tiesiog papildomai bus taikomas tokiems nuteistiesiems, kurie ir šiuo metu nėra įkalinti, tiesiog išplečiamas **kontrolės priemonių tinklas** (angl. *net-widening effect*). Tai labai tikėtina žvelgiant į bausmių taikymo praktiką Lietuvoje po naujojo LR BK įsigaliojimo – nors buvo viliamasi, kad įvestos naujos bausmės leis sumažinti skiriamų laisvės atėmimo bausmių skaičių, tačiau tai praktiškai neįvyko – naujos bausmės pakeitė bausmės vykdymo atidėjimą, o laisvės atėmimo bausmės santykis paskirtų bausmių struktūroje faktiškai liko toks pats – maždaug 30 proc.⁸⁰⁵

Taigi mažai tikėtina, kad probacija su elektroniniu stebėjimu bus taikoma dažniau nei dabar, **vietoj realios laisvės atėmimo bausmės**. Be to, elektroninis

⁸⁰³ Valstybės kontrolė apskaičiavo, kad tais metais maždaug 31 000 eurų tiesiog buvo sumokėti nepasinaudojus paslauga, o kartu su 2012 m. ši suma sudarė maždaug 100 000 eurų. Valstybinio audito ataskaita „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijoje atlikto finansinio (teisėtumo) audito rezultatų“. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, 2014 m. liepos 15 d. Nr. FA-P-40-3-38, p. 14–15.

⁸⁰⁴ Nėra statistikos apie tai, kiek laiko taikomas vieno asmens elektroninis stebėjimas. Paskaičiavus jį 3 mėnesiams išeitų, kad jis kainavo maždaug 7 eurus per dieną vienam asmeniui, kas buvo 7 kartus brangiau nei probacija be elektroninio stebėjimo.

⁸⁰⁵ Plačiau žr. *Sakalauskas G. Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2007, Nr. 2, p. 122–134; Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A., 2012.*

monitoringas negali būti taikomas automatiškai tiesiog kaip įkalinimo alternatyva. Tose šalyse, kur elektroninis stebėjimas taikomas, jis taikomas diferencijuotai, atsižvelgiant į nusikaltimo pobūdį (pavyzdžiui, seksualiniams nusikaltėliams, taip pat susijusiems su organizuotu nusikalstamumu, prekyba narkotikais ir pan.) – tais atvejais, kai išties svarbu tam tikrą laiką stebėti, kur nuteistasis yra. Be to, jis yra tam tikro bendro resocializacijos proceso dalis (pavyzdžiui, seksualinių ar su narkotikais susijusių nusikaltimų atvejais), o ne vien savitikslių kontrolė. Pavyzdžiui, Švedijoje tai yra tik tam tikra specifinė laisvės atėmimo bausmės vykdymo forma, o ne „priedėlis“ prie probacijos. Asmeniui yra paskiriamas realus laisvės atėmimas, tačiau vietoj įkalinimo jis laisvės atėmimo bausmę gali atlikti namuose su elektronine apyranke. Trukmė – nuo 14 dienų iki 3 mėnesių, t. y. tiek laiko, kiek buvo paskirtas realus laisvės atėmimas. Tokia priemonė, taikoma tik keliems mėnesiams, yra ir Prancūzijoje, Šveicarijoje, Nyderlanduose, Jungtinėje Karalystėje, Lenkijoje (iki 6 mėnesių). Be to, Prancūzijoje, Portugalijoje, Nyderlanduose tokių elektroninių stebėjimų būna ne daugiau kaip keli šimtai per metus. Dažniau (keli tūkstančiai per metus) jis taikomas tik Švedijoje ir Belgijoje, o išties labai dažnai (keliasdešimt tūkstančių per metus) – tik Jungtinėje Karalystėje, bet tik kelis mėnesius⁸⁰⁶. Taigi argumentas, kad tokia priemonė „taikoma ir kitose šalyse“, yra santykinis⁸⁰⁷. Pavyzdžiui, Vokietijoje elektroninis stebėjimas nacionaliniu mastu taikomas labai retai, išanalizavus ir nustačius, kad jo niekam nereikia – jis nepadedą išspręsti jokių nuteistojo asmens priežiūros problemų, o kainuoja labai daug, nors žymiai efektyvesnė priežiūra yra **nuolatinis tiesioginis probacijos tarnybos darbuotojo kontaktas su nuteistuoju**⁸⁰⁸. Lietuva yra maža šalis ir

⁸⁰⁶ Pagal *Krimpedia*. Prieiga per internetą: <http://www.kriminologie.uni-hamburg.de/wiki/index.php/Elektronisch_%C3%BCberwacher_Hausarrest>.

⁸⁰⁷ Žr. *Sakalauskas G.* Elektronische Überwachung in weiteren europäischen Ländern: Litauen // *Dünkel F., Thiele C., Treig J.* (Hrsg.). Elektronische Überwachung von Straffälligen im europäischen Vergleich – Bestandsaufnahme und Perspektiven. Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie. Vol. 63. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2017, p. 389–400; *Dünkel F.* Electronic Monitoring in Europe – a Panacea for Reforming Criminal Sanctions Systems? A Critical Review // *Kriminologijos studijos*, 2018, Nr. 6, p. 58–77; *Hardes I.* Die elektronische Überwachung von Straffälligen. Entwicklung, Anwendungsbereiche, und Erfahrung in Deutschland und im europäischen Vergleich. Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie. Band 46. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2014.

⁸⁰⁸ *Brüchert O.* Modellversuch elektronische Fußfessel. Strategien zur Einführung einer umstrittenen Maßnahme // *Neue Kriminalpolitik*, 2002, Nr. 2, p. 32–35; *Haverkamp R.* Elektronisch überwachter Hausarrest: Europa und die Schweiz // *Neue Kriminalpolitik*, 1999, Nr. 4, p. 4–6; *Kawamura G.* Elektronisch überwachter Hausarrest: Strafe zu Hause? // *Neue Kriminalpolitik*, 1999, Nr. 1, p. 7–9; apie

nusikalstamų veikų, kurių atvejais būtų prasminga taikyti elektroninį stebėjimą, nėra daug.

Specialiai nuteistųjų elektroninei priežiūrai skirta Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija CM/Rec (2014) 4 dėl elektroninio monitoringo⁸⁰⁹ nustato esminius tokių priemonių taikymo principus ir standartus, atkreipia dėmesį į jų taikymo trūkumus ir veiksmingumo ribotumą, taip pat dideles išlaidas, beprasmę kontrolės tinklo plėtimą.

Taigi iš esmės abejotina, ar tokia besąlyginė ir milžiniška investicija vien į technines priemones tokiai mažai šaliai kaip Lietuva yra pragmatiška. Atrodytų, jog tokio stebėjimo poreikis Lietuvoje ir tikėtinas efektyvumas nėra išanalizuotas, o jo diegimas 2019 m. viduryje išplėstas vos ne visiems atvejams. Svarbiausia – atsakyti į klausimą, ar išties taikant kardomąsias priemones ar laisvės atėmimui alternatyvias bausmes (įskaitant bausmės vykdymo atidėjimą bei lygtinį paleidimą iš įkalinimo įstaigų) elektroninis asmens stebėjimas (turint mintyje ir jo kaštus) **duoda kokią nors pridėtinę vertę**. Pažymėtina, jog kardomųjų priemonių taikymo, taip pat bausmės vykdymo atidėjimo ir lygtinio paleidimo sąlygas pažeidžia santykinai nedaug asmenų, be to, lieka neaišku, ar jie jų nepažeistų, jei būtų papildomai stebimi elektroninėmis priemonėmis. Argumentas, kad elektroninėmis priemonėmis prižiūrimi asmenys šias sąlygas pažeidžia retai, yra nerimtas, nes jas retai pažeidžia ir, pavyzdžiui, probuojamieji, kuriems elektroninis monitoringas nėra ar nebuvo taikytas (žr. 66 lentelę). Atrodytų, jog ir Lietuvoje šiame probacijos sistemos etape tikslingiau būtų investuoti į žmogiškąjį kapitalą – darbuotojus, o elektroninio stebėjimo priemones atidėti gerokai vėlesniam laikui, prieš tai išanalizavus jo poreikį bei kaštus.

68 lentelėje pavaizduotas intensyvios priežiūros ir elgesio kontrolės elektroninio stebėjimo priemonėmis atvejų skaičius Lietuvoje. Joje matyti, kad bendras intensyvios priežiūros ir elektroninio stebėjimo atvejų skaičius iki 2017 m. tik didėjo ir sumažėjo 2018 m. 2012–2017 m. didžiausią dalį elektroniškai stebimų nuteistųjų sudarė būtent lygtinai paleisti iš įkalinimo įstaigų, 2018 m. jie sudarė tik 43,4 proc. iš visų asmenų, kuriems jis buvo paskirtas.

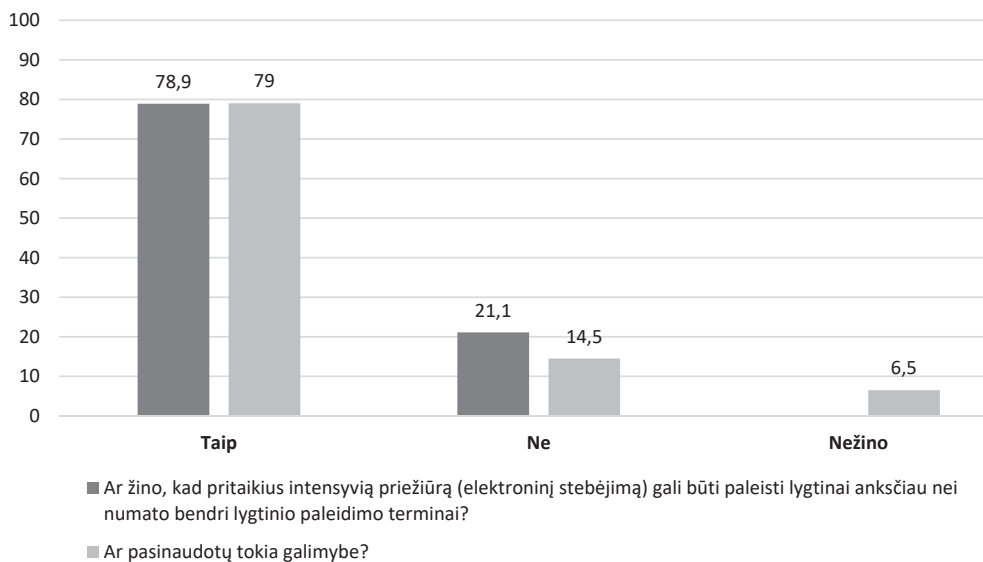
diskusiją Vokietijoje žr. taip pat: <<http://www.rietz.de/neu/fussfessel/main.html>>; Krimpedia: <http://www.kriminologie.uni-hamburg.de/wiki/index.php/Elektronisch_%C3%BCberwachter_Hausarrest>.

⁸⁰⁹ Recommendation CM/Rec (2014) 4 of the Committee of Ministers to member States on electronic monitoring: Prieiga per internetą: <<https://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+%282014%29+4+on+electronic+monitoring.pdf/c9756d5b-be0e-4c72-b085-745c9199bef4>>.

68 lentelė. Intensyvios priežiūros ir elgesio kontrolės elektroninio stebėjimo priemonėmis atvejų skaičius Lietuvoje 2012–2018⁸¹⁰

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Naujų lygtinai paleistų asmenų, kuriems paskirta intensyvi priežiūra, skaičius	17	83	112	173	178	152	107
Naujų asmenų, kuriems elgesio kontrolės vykdymas stebimas elektroninėmis stebėjimo priemonėmis, skaičius, iš jų:	1	33	79	81	228	601	446
Bausmės vykdymas atidėtas	1	8	37	40	86	236	228
Lygtinai paleisti	0	22	42	40	139	339	133
Paskirta laisvės apribojimo bausmė	0	3	0	1	3	26	85
Iš viso	18	116	191	254	406	753	553

Tyrimo metu respondentų buvo klausiama, ar jie žino, kad pritaikius intensyvią priežiūrą (elektroninį stebėjimą) jie gali būti paleisti lygtinai anksčiau,

95 pav. Ar žino, kad pritaikius intensyvią priežiūrą (elektroninį stebėjimą) gali būti paleisti lygtinai anksčiau, nei numato bendri lygtinio paleidimo terminai, ir ar pasinaudotų tokia galimybe? (proc., N=650)

⁸¹⁰ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Biudžeto planavimo skyrius. Darbo su asmenimis, esančiais apygardų probacijos tarnybų priežiūroje, ataskaita 2012–2018 m.

nei numato bendri lygtinio paleidimo terminai, ir ar pasinaudotų tokia galimybe? 95 pav. matyti, kad beveik 4/5 respondentų apie tokią galimybę žinojo ir tiek pat ja pasinaudotų. Tai rodo, kad bent jau patys respondentai elektroninį stebėjimą vertina palankiai ir didelių su tuo susijusių problemų nemato, nors 14,5 proc. tokia galimybe ir nepasinaudotų. Žinoma, kyla klausimas, kiek jie objektyviai gali įvertinti būsimus suvaržymus – turbūt apie juos būdami įkalinimo įstaigų viduje galvoja mažiausiai, tiesiog nori gyventi laisvėje.

Apibendrinant šį skyrių galima teigti, kad elektroninis stebėjimas neturėtų būti taikomas be būtino pagrindo, nes jis sukelia daug nepatogumų ir yra santykinai brangi priemonė. Visgi didžioji dalis apklaustų respondentų pasinaudotų elektroninio stebėjimo galimybe, kad tik galėtų išeiti į laisvę kiek įmanoma anksčiau.

IŠVADOS IR PERSPEKTYVOS

Konstitucinius principus ir šiuolaikinius europinius standartus atitinkantis, taip pat pagal kriminologinių tyrimų rezultatais paremtą pragmatišką požiūrį formuojamas laisvės atėmimo bausmės vykdymas turi žvelgti į kalinamo žmogaus perspektyvą ir visuomenės interesus. Įkalinimas yra pats blogiausias būdas ir forma siekti asmens socialinės integracijos, tačiau, laisvės atėmimo bausmei esant sudėtine bausmių sistemos dalimi, jos kuriama integracijai nepalanki realybė turi būti išnaudojama pozityviems pokyčiams, kad netaptų itin žalinga. Tam būtina:

- a) įkalinimo sistemoje ir teismų praktikoje aiškiai deklaruoti vienintelį laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslą – įkalinto asmens socialinę integraciją (resocializaciją), nesivadovaujant daug platesniais bausmių įtvirtinimo ir taikymo tikslais – būtent tokį tikslų santykį diktuoja sisteminis Lietuvos teisės aktų aiškinimas, tarptautiniai standartai, daugelio kitų Europos šalių bausmių vykdymo teorija ir praktika;
- b) asmens integracijos priemonės negali būti atsitiktinės, nekokybiškos, nenuoseklios, neatitinkančios realių nuteistojo poreikių, tik formalios; priešingai – jos turi būti individualizuotos, išbandytos ir empiriškai patvirtintos, planuojamos kaip sudėtinės nuoseklios integracijos dalys, jei būtina – toliau tęsiamos paleidus asmenį į laisvę lygtinai;
- c) tik tinkamai paruoštas įkalinimo įstaigų personalas gali kurti nuolat save reflektuojančią ir besimokančią įkalinimo sistemą; tinkami, pasitikėjimu ir pagarba paremti santykiai tarp personalo darbuotojų ir kalinių yra būtina ne tik palankios atmosferos įstaigoje, bet ir pozityvaus įkalinto asmens elgesio pokyčio sąlyga;
- d) drausminės nuobaudos įkalinimo įstaigose turi būti taikomos tik išimtiniais atvejais ir kiek įmanoma trumpesnį laiką; pagrindinis dėmesys turi būti skiriamas geros atmosferos ir žmogiškų tarpusavio santykių įkalinimo įstaigose kūrimui ir palaikymui; konstruktyvus konfliktų sprendimas, pasitikėjimas ir skaidrumas reaguojant į išskylančias problemas yra viena svarbiausių gerai veikiančios kalinimo sistemos prielaidų;
- e) kalinimo sąlygos turi atitikti žmogaus orumą išsaugančius ir žmogaus teises užtikrinančius standartus; iš sovietinės sistemos paveldėta įkalinimo įstaigų

infrastruktūra nepateisina esamos padėties, kai minimalūs gyvenamojo ploto dydžiai yra gerokai mažesni už tuos, kurių pagrįstai reikalauja Kankinimų prevencijos komitetas (CPT), besiremdamas tarptautiniais žmogaus teisių standartais;

- f) turi būti užtikrinama kokybiška ir savalaikė įkalintų asmenų sveikatos apsauga – didelis kalinių savižudybių skaičius, įvairios priklausomybės ir kitos sveikatos problemos rodo ne tik didelį gydymo paslaugų poreikį, bet ir leidžia prognozuoti būsiant jį dar didesnę išėjus iš įkalinimo įstaigų, jei jis nebus patenkinamas dar atliekant bausmę;
- g) darbas ir mokymasis yra svarbios stabilumą užtikrinančio ir gyvenimui laisvėje ruošiančio kalinimo prielaidos; mokymosi rodikliai Lietuvos įkalinimo įstaigose gerėja, tačiau dirbančių kalinių skaičius vis dar yra labai mažas, o pagrindinės neužimtumo priežastys yra ne nenoras dirbti, bet darbo nebuvimas ir skurdi infrastruktūra;
- h) kalinimo atvėrimo formos ne tik leidžia sumažinti kalinimo žalą, mažinti subkultūros įtaką, bet ir leidžia lengviau pakelti monotonišką kalinimo kasdienybę, suteikia daugiau galimybių dirbti ir mokytis laisvėje, dalyvauti socialinės integracijos programose, palaikyti pozityvius socialinius ryšius; tačiau trumpalaikės išvykos esant įvairiems pagrindams Lietuvoje suteikiamos itin retai, o efektyvi atvirų įkalinimo įstaigų ir pusiauukelės namų koncepcija vis dar nėra sukurta;
- i) lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų sistema turi sudaryti nuoseklios socialinės integracijos (resocializacijos) grandinės dalį, lygtinis paleidimas negali būti traktuojamas kaip nuolaida ar malonė nuteistajam ir jis neturi būti diferencijuojamas priklausomai nuo nusikaltimo sunkumo.

Atlikta kalinių apklausa parodė daugelyje laisvės atėmimo bausmės vykdymo sričių esantį atotrūkį tarp įstatyminių reikalavimų ir esamos realybės. Kalinių iškeltos problemos leidžia manyti, kad esamomis sąlygomis vykdomas asmenų kalinimas tik atsitiktinai gali bent kažkiek prisidėti prie asmens socialinės integracijos (resocializacijos), nes šis procesas nėra sistemiškas, individualizuotas, planingas ir nuoseklus, nėra tinkamos infrastruktūros, o nuolatinė konfrontacija su personalu ir nepasitikėjimas toliau skatina nusikalstamą elgesį.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos įkalinimo sistema nuo totalitariniu požiūriu paremto kalinimo sienų kol kas nuėjo dar tik labai trumpą kelią.

Būtimi tolesni ir kardinalūs pokyčiai, nes ilgai nei atotrūkis nuo Europos standartus atitinkančio įkalinimo gali tik dar labiau didėti. Kartu tai būtų ženklas, kad kalinių socialinė integracija (resocializacija) ir toliau yra tik etiketė represyvumui pateisinti.

CONDITIONS OF IMPRISONMENT AND PREMISES FOR SOCIAL INTEGRATION OF PRISONERS

SUMMARY

An international comparison of imprisonment conditions allows to assess national situation and follow examples of good practice. Unfortunately, at least at the European Union level, the situation in Lithuanian correctional facilities has become one of the worst examples in recent years. It is obvious that, during the last 30 years, the culture of punishment, formed during many years of totalitarian system, as well as a lack of political focus and managerial competence did not bring the Lithuanian imprisonment system closer to the standards applicable in the Western Europe⁸¹¹. To make it more similar to the latter rather than to the prison system of the former Soviet Union, it is necessary to form practice, based on the corresponding concept, during the next 30 years. It is specifically intended to contribute to the formation of such concept by this monograph.

The monograph reviews and summarises the imprisonment conditions, making a premise for social integration of imprisoned persons; meanwhile, its empirical basis consists of a survey, conducted by the authors of this monograph in Lithuanian correctional facilities in 2016. The monograph reviews and analyses the essential components of the integration-focused imprisonment, examines

⁸¹¹ See also: *Sakalauskas G.* Criminal policy and imprisonment. The case of Lithuania: open prisons, prison leave and release on parole // *Van Kempen P. H. P. H. M. C., Jendly M.* (Eds.). *Overuse in the Criminal Justice System*. Cambridge, Antwerp, Chicago: Intersentia, 2019, p. 229–249; *Sakalauskas G.* Prisoner resettlement in Lithuania – Between Soviet tradition and challenges of modern society // *Dünkel F., Pruin I., Storgaard A., Weber J.* (ed.). *Prisoner Resettlement in Europe*. Routledge Frontiers of Criminal Justice. Routledge, 2019, p. 219–239; *Sakalauskas G.* Sentencing and the execution of sentences: an international comparison. Trends and perspectives in Lithuania. Summary // *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje* (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 261–276; *Slade G., Vaičiūnienė R.* In comparative perspective: The effects of incarceration abroad on penal subjectivity among prisoners in Lithuania // *European Journal of Criminology*, 2018, Vol. 15 (2), p. 217–234; *Vaičiūnienė R., Tereškinas A.* Adaptation to Imprisonment in Lithuanian Men's Prisons // *Damboeanu C.* (ed.). *Sociological Studies on Imprisonment. A European Perspective*. Bucharest: Tritonic, 2015, p. 71–114; *Vaičiūnienė R., Tereškinas A.* Transformations in Prison Subculture and Adjustment to Imprisonment in Post-Soviet Lithuanian Penitentiary Institutions // *East European Politics and Societies and Cultures*, 2017, No. 31 (3), p. 659–679.

their legal framework, applicable practices, provides results of previously conducted empirical studies based on various publications and researches of national and foreign authors in order to emphasise and summarise the major problems of imprisonment reality at Lithuanian correctional facilities.

At the beginning of 2019, Lithuania still had the highest rates of incarceration in the European Union – 232 prisoners out of 100,000 inhabitants, i.e. approximately 2.5 times more than the average of the EU countries. Such a high number of prisoners occurred mainly due to the penal political and cultural reasons. It has been repeatedly emphasised that one of the primary reasons, causing a high number of prisoners in Lithuania, is not only the frequent imposition of a prison sentence, but also the average length of custodial sentences (imposed by the courts and actually served). The average length of custodial sentence, imposed by Lithuanian courts between 2016 and 2018, was the longest during the entire analysed period – it consisted of 80 months and increased by more than 50% from 2002. Later, a long custodial sentence, imposed by a court, was partly shortened by changing it to release on parole; however, from 2014 to 2017, it consisted of 32–34 months and it also was the longest during the entire analysed period.

The majority of all imprisoned persons consisted of adult men; meanwhile, women represented only 4–5% of all imprisoned persons, minors – 1–2% and foreign citizens also represented only 1–2%. 65% of persons, serving the sentence, consisted of persons under 40 years of age. This indicator is specifically important in order to understand the fact that the majority of prisoners is young men, who do not participate in the labour market during the imprisonment; therefore, it may be difficult to engage in it after the sentence is served. It is one of the most important tasks for the imprisonment system.

The largest part consists of persons, serving a sentence for murders (approximately 25%), and approximately 10% serving a sentence for severe health impairment and sexual offences. Approximately 35% of persons are imprisoned for property crimes (theft, robbery, fraud or property extortion) and approximately 13% of persons are imprisoned for crimes, related to narcotic and psychotropic substances.

Article 1(2) of the Code for the Execution of Criminal Penalties of the Republic of Lithuania establishes that the purpose of laws for execution of sentences is “to set such procedure for execution of a sentence that a convict, who has served a sentence, would achieve his/her lifetime goals by using legal methods and measures”. Such purpose is established for the execution of all sentences; therefore, it

is very important; although, little attention is paid to the content analysis of this provision in the jurisprudence related to execution of Lithuanian sentences. The content of this provision may be interpreted variously. However, there are several important aspects in this norm.

Firstly, the impact of a sentence execution is focused on the specific convict rather than the entire society (in the sense of general prevention). Secondly, the execution of sentences presumes a positive impact on the convict (in order to achieve one's lifetime goals) rather than self-oriented gratification, revenge, isolation, punishment, frustration, stigmatisation or simply "doing time in prison", etc. Thirdly, the execution of sentences presuppose training, learning and acquisition of legal methods and measures helping to achieve lifetime goals by creating suitable conditions and spaces. Fourthly, the final objective of sentence execution is focused on the life after serving a sentence. Hence, the objective of imprisonment is focused on the perspective after the imprisonment and life in freedom rather than a narrow period of time during which a person serves a custodial sentence. In summary, all of it can be deemed as social integration and/or resocialisation of convicts. Such specific objective related to the execution of all sentences, including a custodial sentence, was programmed in the above-mentioned provision, set out in Article 1(2) of the Code for the Execution of Criminal Penalties of the Republic of Lithuania.

In order to find out the problems occurring at the correctional facilities of Lithuania, a survey of prisoners was conducted. A group of researchers from the Law Institute of Lithuania has conducted a field research at the correctional facilities of Lithuania from April to May 2016. The research data was collected by providing a questionnaire to the imprisoned persons. This particular method was chosen because it allowed to interview a fairly large number of respondents under limited resources of time and interviewers. In addition, it was aimed to compare data, collected during the research, with data, obtained during previous studies of correctional facilities, performed in Lithuania and foreign countries, which have been performed in accordance with similar methodology, using similar research tools. Moreover, in order to make the respondent replies more reliable, it was important to ensure their anonymity. The questionnaire provided better conditions to implement it rather than, for example, a personal interview. On the other hand, the reliability of replies could be slightly affected due to the fact that, by interviewing larger number of respondents, it was difficult to avoid their interpersonal communication and discussion of given questions.

The questionnaire, used during the survey, was printed and every participant of research had to fill in individually. The respondents were interviewed in groups at the premises designated by administration of facilities (educational classrooms, event venues, etc.). Before the survey, the objectives of research, the process of survey and completion instructions were introduced to the research participants. During the completion of a survey, one or several interviewers were constantly present at the room and, in case of necessity, could always answer questions of the research participants, related to the content of questionnaire or completion peculiarities. On average, it took approximately 1 hour for the respondents to complete the questionnaire.

During the interview of the sentenced persons, no special sampling procedure of respondents was applied. On the one hand, the standardised sampling would be difficult to apply due to very different specifics of the correctional facilities; on the other hand, the survey was voluntary; therefore, even if the preferred categories and number of respondents for the survey would be predefined, it would be difficult to ensure such implementation in practice. Due to these reasons, the administration of facilities was asked to provide conditions to interview as many imprisoned persons, belonging to various groups, as possible, sorting them by demographic characteristics, committed crimes, length of the imposed sentence and position taken within the informal hierarchy of prisoners.

884 imprisoned persons have been interviewed; however, later, during data processing, part of the obtained questionnaires (194) were recognised as invalid due to the partial completion or obvious completion mistakes. Hence, only 690 valid questionnaires were obtained during the entire research, which were used in further data analysis.

In order to find out approach of imprisoned persons to imprisonment conditions, they were, firstly, asked to assess an opinion that was popular among the part of society, whether the imprisonment conditions were good enough in Lithuania. Data of the survey showed that only 2.9% of imprisoned persons agreed with such statement. 20.2% of respondents stated that imprisonment conditions in their facility were good enough; however, such conditions did not exist in every facility. The vast majority (57.7% of respondents) thought that imprisonment conditions in Lithuania were bad; meanwhile, 17.8% stated that imprisonment conditions were bad only in their facility, but such conditions did not exist in every other facility. Data of the survey showed that the vast majority of impris-

oned persons (71.6%) did not have enough space in their residential premises. According to data of the survey, it could be stated that the accommodation situation of imprisoned persons was poor in most correctional facilities. The imprisoned persons lived and still live in large groups – there is a lack of space for many of them. It means that there is also a lack of personal space and privacy. Almost half of respondents (48.5%) stated that there is an insufficient amount of daylight in their residential premises, which is necessary for reading. More than half of imprisoned persons complained that there was high level of humidity (57.8%) and inappropriate temperature (58.6%) in their residential premises. About two-thirds of respondents noted that their premises were not sufficiently heated during winter season (64.8%) and it was too hot there during summer (67.7%).

One of the research questions was given in order to find out respondents' opinion about catering at the canteens of the correctional facilities. Only 7.9% of respondents stated that they got enough food at the canteen. 12.6% indicated that they did not eat at the canteen at all; therefore, they purchased food products at the store or cooked meal on their own. The vast majority of imprisoned persons (79.5% in total) stated that they did not get enough food at the canteen. Part of them (40.6%) purchased extra food or cooked meal on their own; meanwhile, the rest of respondents (38.9%) said that they did not have any opportunities to purchase extra food.

Due to the torturing, inhuman and degrading conditions, the national courts of Lithuania compensated 174,000 euro to the prisoners in 2014, 1.3 million euro in 2016, 770,000 euro in 2017 and 820,000 euro in 2018. In 2018, several hundreds of thousands euro have been compensated for the poor imprisonment conditions only on the basis of appeals brought to the ECHR and peace agreements reached with the Government of the Republic of Lithuania. According to data published in the media, Lithuania has already compensated 3.4 million euro for inappropriate imprisonment conditions until April 2018.

The number of claims, filed by the prisoners, increases every year. The practice of the Supreme Administrative Court of Lithuania confirms a circumstance that conditions at the correctional facilities still often do not meet the requirements, set out in legislation; therefore, it is used as a basis for compensation of damage suffered by the prisoners. Damage occurred due to unlawful conduct of public authorities forms the main part of practice of the Supreme Administrative Court of Lithuania; meanwhile, most of examined cases in this category are related to inappropriate conditions of detention and imprisonment.

During the empirical research, the respondents have been asked, whether they complained to anybody in writing regarding the poor imprisonment conditions and, if so, then how many times? Sometimes, it is attempted to convince the society that prisoners frequently complain regarding trivial matters. However, only 44% of interviewed respondents stated that they filed a written complain regarding the poor imprisonment conditions. Only slightly more than half of respondents filed a complaint for 3 or more times.

During the survey, the respondents have been asked what they knew about the imminent punishment. Only 13% of respondents stated that they have been aware of the imminent punishment, but they committed a crime anyway. Other respondents chose response options, stating that the imminent punishment had no significant impact on their behaviour – they did not think about it, did not know about it, hoped that they will not be caught, did not know that such behaviour was criminal, hoped that a punishment will be lighter or that they did not remember what they thought during the crime. It only confirmed results of many other researches, performed in the field of general prevention, which showed only very minimum impact of the imminent punishment on the criminal behaviour. Respondents have been also asked about what kind of impact, in their opinion, does the (poor) imprisonment conditions have on the criminal behaviour. Only 7% of respondents thought that poor imprisonment conditions discouraged them from the criminal behaviour; meanwhile, 51.5% stated that such conditions further encouraged criminal behaviour and 33.3% of respondents stated that such conditions did not discourage from the criminal behaviour.

According to the public opinion, it is frequently said that the majority of prisoners, imprisoned at the correctional facilities, already have better conditions than they would have outside prison; therefore, the imprisonment conditions should be bad. In other words, it is backward reasoning in the sense of general prevention, i.e. that conditions should be worse than outside in order not to turn the correctional facilities into “hostels”. It occurs that one or the other person giving such reasons even gives specific examples that some people committed a crime intentionally in order to get into the correctional facility after the weather turned cold. It was one of several common stereotypes formed by devalued meaning of freedom and absence of imprisonment experience.

We have asked the prisoners several questions, related to this stereotype in the questionnaire. Only 4.5% of prisoners thought that the majority of them has

better conditions at the correctional facility than outside. After asking them, whether they personally think that conditions at the correctional facility are better than outside, only 1 respondent out of 680 replied positively. In other words, it can be stated that conditions at the correctional institution are better than outside only for several prisoners out of many thousands. In addition, the question is wouldn't it be possible to arrange more favourable conditions outside for approximately 700 euro per month, which is spent for the supervision and maintenance of one prisoner at the correctional facility?

Article 137¹ of the Code for the Execution of Criminal Penalties of the Republic of Lithuania establishes that social rehabilitation of persons, serving a custodial sentence, shall be performed in accordance with the individual plan of social rehabilitation developed for a convict. The convict has also to participate during the development of this plan. Furthermore, non-governmental organisations and persons, which participation may help the convict to rehabilitate socially by implementing measures, set out in the plan of social rehabilitation, may also be involved. The individual plan of social rehabilitation is developed by taking into account the extent of risk of convict's criminal behaviour, criminogenic factors, the established measures for elimination of criminogenic factors and regime applicable at the correctional facility, where the convict serves a sentence. Meanwhile, the individual plan of social rehabilitation for the minor convicts is developed by also taking into account their social maturity and needs for personal development.

The necessity for planning of social integration (resocialisation) can be also seen in the results of the survey. Only 44.1% of respondents, who answered the question about how they felt by thinking of a crime for which they were serving a sentence, intended to achieve that they would never get here again; meanwhile, 59.2% (it was possible to select multiple response options) wanted to forget everything and to start over their life. Only 33.4% of respondents felt responsible and wanted to correct their mistakes. These results could be described as a certain contradiction and indifference to effect of the sentence, as well as a wish to end it as soon as possible without confronting the previous consequences of criminal behaviour. Only 2.4% of respondents neither thought of the committed crime nor paid attention to the emerged feelings (i.e., they were not aware of them); however, only 9.2% wished to compensate damage as soon as possible.

Responses provided by research participants reveals that, after arrival to the correctional facility, only half of imprisoned persons had an opportunity to speak

with a specialist of social rehabilitation, to whom he/she will belong, and approximately the same number of imprisoned persons could speak with a psychologist. Shortly after the arrival, the doctors examined only 41.2% of convicts, who participated in research; therefore, health status of more than half of convicts was not assessed. Unfortunately, more than one-fifth of convicts stated that no one was interested in their wellness, health and personal situation after their arrival to the correctional facility. The results of this research show that the individual social rehabilitation plan was developed only for 21.5% of respondents; meanwhile, 15.3% did not even know, whether such plan was developed for them. Nevertheless, a part of convicts, who participated in the research, said that the individual social rehabilitation plan was developed for them. Those people were asked, whether they were able to participate during the development of such plan, i.e. to put forward their proposals regarding its content. The research results showed that many of them did not have such opportunity. Therefore, even though a small part of convicts said that they had individual plans, the majority of them did not have an opportunity to give their opinion regarding a plan, which was developed for them, and measures indicated therein. It is likely that a role of the convicts was quite passive during the development of the plans and their opinion about the progress of social rehabilitation was often irrelevant to the employees.

The employment rates at the places of custodial sentence in Lithuania are very low. Since 2004, the number of employed convicts increased only slightly: at the beginning of 2019, only 27.1% of convicts worked in the field of manufacturing, 13.7% of convicts performed domestic works, 35.4% of convicts engaged in learning process and the similar number of convicts were completely unemployed. The part of prisoners, who are engaged in such occupational activities, is one of the smallest in Europe. Although such rates slightly improved during the last six years, it should be noted that one employed person does not necessarily mean that a person is working full-time.

There were several direct and indirect questions in the questionnaire, related to employment of respondents at the correctional facilities. 40.8% of respondents worked at correctional facilities, out of which 26.9% could choose the type of work and 51.4% said that work suited their needs. The employed convicts were asked how much they earned per month, regardless of the nature of their work. 76.2% replied that they earned 100 euro or less. A similar number of respondents getting a salary (85.8%) said that they could keep 100 euro or less for their personal needs.

The unemployed prisoners were asked why they do not work. A popular public response to this question is also frequently whispered by administrations of the correctional facilities, saying that other convicts have a negative approach to the working prisoners or that they cannot work due to their high subcultural position. However, during the survey, such reasons were selected by slightly over 11% of respondents. In most cases, the convicts frequently indicated other reasons such as the lack of labour, small amount of salary and poor working conditions. It should be noted that, among all other reasons, the following reasons were given frequently: “no one offered me a job”, “there is no job”, “I was dismissed unreasonably”, etc., including the objective reasons (retirement age, illnesses, etc.). 30.5% of respondents indicated that they are not working because they are learning.

According to the data of 1 January 2019, 1.5% of all persons, serving a custodial sentence, had no education, 16.7% of them had primary education and 36.7% had – basic education, 38.7% – secondary education, 4% – higher education, 2.4% – highest education.

The rates of learning prisoners during the last 20 years in Lithuania had a small, but permanent increase until 2016 and 2017. By the end of 2016, 21.5% of convicts learned at the general education school and 23.4% of convicts participated in the vocational training. It was the highest total number of learning convicts (44.9%) during the entire history of the independent Lithuania. The prisoners received the most diplomas (1,580) for completion of one of those schools in 2014. It was the highest number during the entire period, which corresponded to 14.4% from the entire number of convicts (11,004 persons), who served their sentence at the correctional facilities during those year. However, the number of convicts who learned at vocational school, decreased in 2017, which was even lower in 2018 (up to 16.5%). During the same year, the number of convicts, who learned at the general education school, also decreased by 2%.

According to the survey data, up to 59.6% of all respondents said that they were participating in some kind of educational/learning programme. During the research, 43.7% of persons, participating in the educational/learning programmes, said that they wanted to acquire a graduate certificate representing the completed general education, 58% of persons said that they were participating in the vocational training and 22.8% were participating in qualification improvement courses. 42.6% of all the respondents said that they have completed general education, vocational training or qualification improvement programme. 36.3%

of them stated that they have completed general education cycle, 11.8% have completed various qualification improvement courses and 73.4% acquired different specialities.

The assessment of diversity, related to the forms of leisure spent by the convicts, who participated in the research, was split into two almost equal parts. A slightly smaller part of respondents (44.7%) said that they have various opportunities to spend their leisure, out of which 86.3% mentioned taking their leisure opportunities. A larger part of research participants indicated that they felt a lack of diversity (55.3%). The assessment of leisure forms was also significantly different at various correctional facilities. The most popular leisure forms were listening to music and watching TV.

A part of respondents noted that they dedicated their leisure for manifestation of their religion, during which they prayed individually or participated in the meetings of a religious community. A part of the prisoners (14.5%) also noted that they could not manifest their religion undisturbed and indicated that the main obstacles were an affiliation with non-state religious community, as well as such inappropriate conditions as a lack of privacy, noise, negative approach of other convicts or their mockery.

Respondents indicated that the largest problem, related to the leisure forms, was a lack of diversity, especially speaking of the leisure forms, which were organised outside the residential premises. Only several convicts, who answered an open question, said that leisure activities were sufficient, but it required to take personal initiative. Nevertheless, the larger part of research participants resented the idea that they were responsible for their leisure and that their leisure was limited to their residential premises. The convicts also noted that matters, related to their leisure, which were important and relevant to them, were forbidden.

The largest part of respondents emphasized a lack of sports inventory. Unequal opportunities of imprisoned persons are also revealed in other notes of the convicts, for example, they are stating that although there is a billiard table at the facility, but it can be used only by some of the imprisoned persons. During the study, it was emphasised to the researchers at one of the correctional houses that billiard table can be used only by a certain group of the sentenced persons, who financially contributed to the acquisition of inventory.

The research results revealed that convicts have a lack of trust in the employees of the correctional facilities. Only slightly more than half of research

participants stated trusting in someone at the correctional facility and almost half of them do not trust anyone. The convicts put most trust in the specialists of social rehabilitation and psychologists, slightly less in priests and teachers and the least in supervisors of the correctional facility, its management, social workers and doctors.

The convicts, who has participated in the research, noted that in case of any difficulties, problems or a conflict situation, they are not used to ask the employees of the correctional institution for help. Up to 82.7% of research participants said that they have never reported about the experienced unlawful conduct. Meanwhile, 47.5% of persons agreed with the statement that they do not report about it to the employees because the latter will not take any actions anyway. Such responses show that convicts are reluctant to report about the conflict situations; therefore, according to the research data, it can be assumed that such situation exists due to the mistrust in the employees. The majority of convicts agreed with the statement that it was better not to do anything and not to interfere (35.6% completely disagreed with it and 21.2% partially disagreed with it). In other words, the majority of convicts believe that there is no excuse for such operational strategy of employees. The research results show that the convicts would prefer better involvement of employees during the solution of conflict situations. The vast majority of persons stated that the right to solve the occurred problems should not be delegated to the convicts, especially speaking of a situation when prisoners may punish one another. 77.6% of convicts did not agree with the statement that prisoners may punish one another; thus, it can be assumed that up to 22.4% of convicts has already had such experience, where prisoners punished other prisoners, or that they agreed with such practice.

On the other hand, during the assessment of relations with employees, convicts were not so negative in respect of employees and the majority of convicts agreed that employees usually behaved decently with them (27.5% completely agreed with it and 35.2% partially agreed with it). The vast majority of respondents also stated that they got along well with most of employees (23.9% completely agreed with it and 38.9% partially agreed with it). Speaking of coming to an understanding with employees, the convicts were not united, so their responses were split into almost equal groups. On the other hand, the research participants noted that they were not treated with respect of employees. 42.6% said that they did not feel respect of employees and 17.7% said that they partially felt it. 66.7% of

respondents noted that the majority of employees spoke to them only in the imperative intonation, 35.3% said that they were under the oppression of employees, 34.5% stated that they were afraid of certain employees, 63.4% of them had a feeling that they were constantly controlled by employees and up to 46.8% said that they could hardly find any contact with employees of facility. These results revealed that almost half of all imprisoned persons had particularly unfavourable conditions for development of positive relations with employees.

According to the research results almost one-third of research participants noted that it's partially hard for them to come to an understanding with other convicts. Almost one-third of them said that, in case of necessity, i.e. if problems arise, they do not know with whom of the imprisoned persons they may speak about it. Almost half of them said that they do not want to have anything to do with other inmates. Such results allow to believe that although convicts are not afraid and agree with each other, they still avoid closer relationships.

The respondents were also asked about the criminal behaviour and assaults which they experienced from other prisoners and/or employee at the correctional facility. 12.8% stated that they have experienced insults and humiliation from employees, 13.4% said that they have been threatened. Of course, assaultive and offensive behaviour was much more experienced from other prisoners than employees. Nevertheless, there is an important fact, showing that mistrust in employees prevent the prisoners to contact them in case of experienced unlawful conduct. Up to 82.7% of research participants said that they have never reported about the experienced unlawful conduct. The most popular reason is mistrust in employees of the facility (48.9%) and the fact that, according to respondents, employees would not take any actions anyway. The latter reason was indicated by 47.5% of persons, who have not reported about the situation.

During the performed empirical research, the convicts were asked how often, during an imprisonment, they had an opportunity to maintain relations with their nearest relatives and outside world. The research participants revealed that, more often they have an opportunity to communicate with them by phone and letters, rather than to receive parcels or participate in the meetings. It should be noted that up to 70.8% of research participants saw their nearest relatives only several times a year or less frequently. Hence, the majority of convicts have quite limited opportunities to communicate with their nearest relatives directly; therefore, it may weaken their relations with their family and friends.

The convicts have been asked with whom they maintain the contact. It was revealed that the convicts are frequently visited by parents and siblings and less frequently by their friends and significant other. The least frequent visitors of the convicts are volunteers and priests. 39 participants out of all convicts, who participated in the research (5.6%) were not visited by anyone. It should be noted that more than one-third of research participants do not have a significant other. This fact may show that relationships with a significant other may end and it's very difficult to start new relationship while being at the correctional facility.

During the research, the imprisoned persons have been asked how often they have an opportunity to prison leave, whether they ask for such an opportunity and how they appreciate it. Unfortunately, responses of convicts, who participated in the research, confirmed data, provided in the reports of the Prison Department, that departures outside the correctional institution are very rare phenomenon. During the examination of responses, provided by the convicts, it was found out that they do not ask for departure due to the following reasons: a) they do not believe that such right might be granted; b) an opportunity to leave is/was restricted by applicable provisions, set out in the Code for the Execution of Criminal Penalties of the Republic of Lithuania; c) a person has disciplinary infractions due to inappropriate behaviour and it is incompatible with the opportunity to leave.

The convicts have been asked whether they have any health disorders. It was found out that more than two-thirds of research participants suffer from insomnia, migraine or headaches, as well as toothache, back pain and other disorders. The research results also show that up to 81.2% of research participants sought for medical advice at the correctional facilities at least once during the last 6 months. The research participants have been asked how they value the quality of medical care at the facility, where they serve their sentence, it was found out that up to 54.9% participants evaluated it as bad or very bad, and only 9.3% of participants rated the quality of medical care at the facility as positive. The results showed that a significantly larger part of the convicts stated that the more frequent problem at the correctional facilities is the morbidity of hepatitis. Based on responses of the convicts, up to 14% of research participants were affected by this disease; meanwhile, 9.2% could not precisely say whether they had this disease or not.

It was noted in the report of the Prison Department in 2016 that a number of convicts, who were addicted to narcotic drugs and psychotropic substances, in 2016 reached 843 (~13.4% from the average number of imprisoned persons),

as well as it was noted that, compared with a number of addicted convicts in 2015, this number decreased by 108 persons. Of course, the number of addicted convicts was determined by taking into account the fact whether a person was diagnosed with mental and behavioural disorders while taking narcotic drugs or psychotropic substances; therefore, there may, actually, be many more convicts, having such type of problems. In addition, it was noted in the report that, compared with 2015, a decrease in the total number of imprisoned persons is observed; therefore, the number of persons, who were dependent on narcotic or psychotropic substances, could also decrease accordingly.

It was noted in statistical report, prepared by the Prison Department in 2016, that 189 persons were serving a custodial sentence for an unlawful possession of narcotic or psychotropic substances for the purpose other than distribution in 2018; meanwhile, 607 persons were imprisoned for activities related to distribution of narcotic or psychotropic substances. It should be noted that persons, struggling with abuse of narcotic drugs or psychotropic substances, may be sentenced not only for the criminal activities, set out in the Articles 259 and 260 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania, but also for offences of other types (for example, theft, robbery, crimes of a violent nature, etc.); therefore, it is very difficult to estimate how many of imprisoned persons are, actually, addicted to narcotic substances.

The convicts have been asked during the research, whether they abused any psychoactive substances during the period of a sentence. The results showed that, speaking of their relation with psychoactive substances, the majority of convicts (up to 44.8%) confessed drinking “chifir” (an exceptionally strong tea) 13.3% said that they were drinking alcohol and approximately 10% taking cannabis and heroin. During the research, the participants were asked whether they have ever participated in the treatment of alcohol addiction, medications and narcotic substances. The responses of convicts revealed that not many participants participated in the treatment of such addictions. Such results may show that the majority of imprisoned persons are unwilling to seek for help regarding their addictions. They may also feel a lack of motivation to participate in the treatment; however, it can also be assumed that many research participants have never participated in the treatment of such addictions because assistance of such specialists was not available to them. The research participants have been asked whether they participated in the treatment of the addictions at the correctional facility, where they are

serving their sentence. It was found out that only a very small number of convicts participated in the treatment of such type of problems, although the previous results, showing the trends for abuse of alcohol and narcotic substances, revealed that there were many more convicts, abusing alcohol and narcotic substances, than there were convicts, participating in the treatment of such addictions. The results of this research also showed that many more convicts wanted to participate in the treatment of various addictions than there were convicts, participating in the treatment at the correctional facilities. According to responses of convicts, about one-fifth of research participants wanted to participate in the treatment of an addiction of alcohol and narcotic substances.

In order to determine how mental health problems are prevalent among the prisoners, the participants of this research were asked, whether they had ever participated in the treatment of such ailments. According to the obtained results, about one-tenth of research participants sought for medical advice, regarding mental health problems, in their past; meanwhile, only 6.3% of research participants receive psychiatric treatment during the period of their sentence, although more than 14% of respondents preferred for such type of treatment.

Speaking of suicides, it was found out during this research that almost one-fourth of convicts, who participated in the research, attempted to commit suicide during their lifetime. 12.4% of respondents stated that they attempted to commit suicide when they were outside the prison; meanwhile, the other part of respondents, who attempted to commit suicide, said that they tried to kill themselves during the period of their imprisonment. During this research, almost one-fourth of respondents said that they attempted to injure themselves at least once in their lifetime for a purpose other than suicide. During the examination of problems, related to behaviour of self-harm at the correctional facilities, it was also attempted to find out, whether self-harm behaviour may occur due to dissatisfaction of convicts in imprisonment conditions. During the research it was found out that approximately one-fourth of participated convicts attempted to injure themselves only to receive better imprisonment conditions. It should be noted that a number of convicts, who attempted to injure themselves almost matches the number of convicts, who injured themselves; therefore, it can be concluded that convicts, who participated in this research, attempted to injure themselves due to dissatisfaction in prison conditions. Thus, a behaviour oriented to the potential self-harm is destructive form of a protest, used to obtain more favourable imprisonment conditions

One-third of research participants felt tense, threatened and insecure at the correctional facility. The convicts were mostly afraid that they might be insulted, humiliated, robbed or threatened. Their least fear was related to sexual abuse. Convicts also said that they had a fear of being involved in any unpleasant situation, due to which they might be punished by administration of the facility and experience physical violence from other prisoners or that they even might be killed. In addition, they were afraid of situations, during which they might kill someone in order to defend themselves. The respondents stated that they were afraid of being infected by various diseases and that their relatives might get in danger. The data shows that the most of convicts (32.2%) are afraid of insults and humiliation; meanwhile, more than one-third of participants (33.6%) admitted that they have already been insulted and humiliated. 34.1% said that they have been threatened, 20.3% of them confessed that their personal belongings have been taken away or stolen, 19% of persons said that they have been beaten, kicked or otherwise injured.

Convicts, who participated in the research, said that they were often insulted, humiliated or threatened by both the employees and other convicts. Approximately 13% of convicts experienced it from employees and more than 20% experienced it from other convicts. Approximately 40% of convicts said that that most disagreements and problems occur both due to the compliance with the internal rules and relations with employees or other convicts. In case of interpersonal disagreements or conflict situations, convicts are not used to ask the facility employees for help. Up to 82.7% of research participants stated that they had never reported the unpleasant event. Convicts, who participated in the research, often do not report about the fact that they were affected during a certain situation to the facility employees because they do not trust in them and believe that employees would not take any actions anyway.

By giving other reasons, due to which they did not inform the employees about the case(s), during which they were affected, the convicts noted that they were afraid of the facility administration, did not see the point to do it, did not wish to get into any trouble, thought that it might affect their release on parole and said that snitching is deemed unacceptable among the convicts. Nevertheless, the majority of convicts believed that in order to prevent such situations, it was necessary to improve imprisonment conditions and to organise courses, where they would learn how to behave in such situations. According to research

participants, the facility employees should also examine the occurred situation thoroughly, to protect the affected persons and seek for reconciliation between the convicts.

The research data only confirms the ideas highlighted in the analysis of theoretical literature that conflicts are programmed by the prison environment, characterised by poor imprisonment conditions, constant restrictions and tense relations between the convicts and employees. The research only proves that empathy of employees in respect of convicts and relationship, based on trust, are necessary for development of humane, positive and safe imprisonment environment. The basis for the greater trust of convicts, as well as management and prevention of conflicts, tension and fears should be a mediation and teaching of convicts how they could solve problems by using non-destructive methods, which importance was emphasised by research participants, rather than strict control and punishment, which create even more tension.

Having calculated the number of registered criminal activities per 10,000 residents, it can be summarised that it is registered 1.7 times more criminal activities at the correctional facilities than in Lithuania in general (In 2018, 207 criminal activities were registered per 10,000 residents in Lithuania, compared with 360 criminal activities registered at the correctional facilities of Lithuania). The majority of registered criminal activities consists of criminal activities, related to narcotic or psychotropic substances (56% in 2018). However, a lot of violence cases at the correctional facilities of Lithuania are also frequently registered, which were often published in the media and web pages of the prisoners and their nearest relatives during the last year. The problem of violence, used at the prisons of Lithuania, is also recognised by the Government of the Republic of Lithuania. A part of violence, used at the correctional facilities of Lithuania, is related to the strong influence of the inmate code.

Based on the statistical data, published by the Prison Department under the Ministry of Justice of the Republic of Lithuania between 2017 and 2018, 431 stabbing/cutting item was confiscated from the prisoners at all correctional facilities (many of them were found at the residential area) in 2017 (729 items in 2018), 227 litres of alcoholic beverages (272 litres in 2018), 5,832 litres of fermented alcohol (9,263 litres in 2018), 5,616 pieces of mobile phones (5,086 in 2018), 3,710 pieces of SIM cards (3,989 in 2018), 174 wireless routers (123 in 2018) and 1.5 kilograms of narcotic substances (1.2 in 2018) were also confiscated.

It is known that these numbers show only officially confiscated items, so the actual number should be considerably higher. This not only implies a high potential of criminal behaviour, violating an internal procedure at the correctional institution, but also reveals a general situation at the correctional institutions of Lithuania, where prisoners basically live their life, which is controlled by administration of the correctional facility only in part.

From 2010 to 2018, the number of cases, related to the disciplinary infractions and discussed by the disciplinary boards of the correctional facilities, increased by more than 30% (from 6,439 to 8,446), although the number of convicts, serving their custodial sentence, decreased by almost 19% per year (from 11,084 to 9,002); meanwhile, in 2017, when the number of discussed disciplinary infractions was the highest (9,479), the number of convicts, serving their sentence that year, was the lowest during the entire period from 2004 to 2018 (8,612).

The Prison Department under the Ministry of Justice of the Republic of Lithuania did not publish a public statement on its performance for the years 2017 and 2018 (previously, it was a common practice) but, over the last three years, the correctional facilities also stopped publishing statistical data on applied disciplinary sanctions in their statements. The previously published statistical data showed that disciplinary infractions were applied relatively often; meanwhile, approximately one-third of convicts were subject to regular disciplinary infractions.

After the visit held from 5 to 15 September, the CPT (the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) expressed its concern in its statement, regarding some of the following aspects of disciplinary measures applied at the correctional facilities of Lithuania: no right is granted to a prisoner to be heard before the application of a disciplinary measure; an opportunity to address the issue to its defendant is completely theoretical and the prisoner is not allowed to invite any witnesses. The committee recommended to correct these shortages. After the visit held from 20 to 27 April 2019, the CPT repeatedly pointed out in its report that in order isolate particular prisoners, they are being held under inappropriate conditions, which are equal to the disciplinary punishment; moreover, conditions to engage in the physical activities should be provided to the prisoners, who are being held in different premises, designated for the discipline; their contact with the external world should not be limited and they should be allowed to communicate with their family members, unless their violations are related to such contact.

During the empirical research, the respondents were asked several questions about the application of disciplinary infractions. The majority of respondents indicated that they have been subject to infractions. The most frequent personal infraction applied to respondents was a placement to the disciplinary cells (33.3%). The majority of rest applicable infractions (which were mentioned for 113 times) consisted of the prohibition to shop. 1.7% of convicts indicated that they have been subject to the application of a straitjacket, 6.6% said that straitjacket was used to restrain other prisoners; meanwhile, 12.6% of them indicated that they were handcuffed and 14.9% of respondents said that handcuffs were used for the other prisoners. The respondents have been asked, whether disciplinary infractions solved the disciplinary issues, 86.5% of them said that they did not. The respondents were also asked, whether they had experienced the collective punishments at the correctional institutions and 46% of them said that they had.

The majority of respondents, who participated in the research (65.6%) said that, currently, they do not participate in the programmes of consulting, rehabilitation or social development. The convicts actively responded to an open question (there were over 200 of responses) by indicating reasons, due to which they did not engage in such programmes, which should create an essential premise for the successful return in the society. They indicated a lack of programmes as the most frequent reason, stating that they do not participate in the programmes because they are not organised. A substantial part of research participants also said that they do not participate because there is no need for it.

It is important to emphasise that 71.7% of respondents positively replied to a question, whether they would like to be transferred to more open type of facility (such as a halfway house or an open prison colony) before their release on parole; meanwhile, 11.3% said that they do not know it yet and only 16.9% replied negatively.

After a set of probation acts entered into force on 1 July 2012, the number of parolees in Lithuania decreased significantly – in 2012, it was the lowest during the entire period of restored independence: only 36.5% parolees, compared to the total number of persons, who were released from the correctional facilities during that year. Later, this number decreased even further: up to 34.2% in 2013, 30.8% in 2014, 31% in 2015, 30.4% in 2016, 25.6% in 2017 and only 20.1% in 2018. Meanwhile, between 1998 and 2010, 50–65% were released on parole, compared to the total number of persons, who were released from the correctional facilities (39.2% in 2011).

A part of persons, who were released on parole from the correctional facilities, placed under the supervised probation and who were later sentenced for a newly committed crime, returned to the correctional facility for avoiding to serve their sentence or who were suspected of having committed new crimes, ranged between 5.3% and 12.9% from 1998 to 2018, i.e. it was relatively small. It should be noted that after the Probation Act entered into force in 2012, the number of parolees, breaking the conditions of probation, was constantly decreasing, although it was not on a yearly basis. This number decreased by 9.1% between 2012 and 2013 (compared with 11-12% during the previous year); meanwhile, the lowest number (5.3%) was in 2018.

The respondents have been asked about their preparation for release on parole in the survey. First of all, we asked them whether they feel as they are being prepared for the release to freedom. Only 29% of respondents replied positively, 23% respondents said that it is too early to talk about it because there is a lot of time left until their release on parole, and up to 20% of persons said that their facility did not perform any preparations at all. It should be noted that the concept of preparation for release to freedom from the first day of imprisonment is established not only by provisions, set out in the international standards, but also by Articles 137 and 137¹ of the Code for the Execution of Criminal Penalties of the Republic of Lithuania. The respondents, who said that they have been preparing for release to freedom, were asked about the specific measures used during their preparation and their satisfaction with them. The majority of them indicated that they were participating in the consulting conversations and a programme, designed to integrate them in the society (it was not asked to describe its content in detail) and that the majority of participants were satisfied with it. In general, 60.2% of respondents from all the facilities rated the quality of preparation for life after the release to freedom as “bad” or “very bad”.

Many of them indicated their fears and difficulties, which will occur or may occur after the release. Approximately 35% of respondents were afraid that they will have financial difficulties and that it will be difficult to find a job, 29.3% had a common fear that it will be difficult to live in freedom, 23.4% were afraid of negative opinion of others, 12.4% were afraid that they will not have any place to live and almost 9% were afraid that they will have issues regarding the abuse of alcohol or narcotic substances.

Those respondents, who were imprisoned for several times in a row, have been asked what was the most difficult for them after their release to freedom? Up

to 57.1% indicated that the most difficult thing was to find a job, 31% said that the most difficult thing was to learn how to spend money sparingly, 27.4% said that it was difficult to comprehend innovations in the city, 25.4% indicated that it was uneasy to forget the negative experience at the correctional facility, 25.1% stated that it was complicated to pay out financial debts, 20.1% told that it was difficult to find a place to live. All of it, including reconciliation of relationship with the nearest relatives and defeat of challenges experienced during the attempt to conquer the addictions, should form the main content of a preparation for release.

During the research, the respondents were asked, whether they knew that after the application of intensive supervision (an electronic monitoring), they might be released on parole earlier than the general period of time, established for release on parole, and if they were aware of it, would they use such an opportunity? Almost 4/5 respondents said that they were aware of such an opportunity and the same number of respondents would use it. It shows that the respondents look positively at the electronic monitoring and do not see any major issues with it, although 14.5% would not use such an opportunity. Of course, a question is raised, how objectively they may assess the future restrictions because they, probably, think about them the least while being at the correctional facilities and they just want to live outside.

The performance of a custodial sentence, meeting the constitutional principles and current European standards, as well as formed in accordance with a pragmatic approach based on the results of criminogenic researches, should be oriented to the perspective of an imprisoned person and public interests. The imprisonment is the worst method and form to seek for a person's social integration; however, since a custodial sentence is an integral part of the penalty system, its reality that is unfavourable to the integration should be used for the positive changes in order not to become a harmful practice. In order to implement it, the following conditions are required:

- a) a sole purpose, related to performance of a custodial sentence, should be clearly declared both at the imprisonment system and judicial practice, i.e. social integration (resocialisation) of an imprisoned person without following the wider purposes of consolidation and application of sentences – such ratio of purposes is dictated by the systematic interpretation of Lithuanian legislation, the international standards, as well as theory and practice of many other European countries;

-
- b) measures of person's integration cannot be random, inconsistent, only formal, having poor quality and not complying with the needs of a convict; on the contrary, they should be customised, tested, empirically based, planned as an integral part of consistent integration and, if necessary, be further continued after a person's release on parole;
  - c) only a properly prepared personnel of the correctional institutions may constantly create a self-reflecting and continuously learning imprisonment system; meanwhile, proper relations, based on trust and respect, between a personnel employees and prisoners are a mandatory condition not only for the creation of favourable atmosphere at the facility, but also for a positive change of imprisoned person's behaviour;
  - d) the disciplinary infractions at the correctional facilities should be applied only in exceptional cases and for the shortest possible time; meanwhile, the main focus should be oriented to the creation and maintenance of good atmosphere and humane interpersonal relations at the correctional facilities. A constructive conflict solution, trust and transparency used during response to the occurred issues, are one of the most important premises for a well-functioning imprisonment system;
  - e) the imprisonment conditions should meet the standards, maintaining person's dignity and ensuring human rights. An infrastructure, inherited from the correctional facilities of the Soviet system, does not justify the existing situation, where the minimum areas of residential premises are significantly smaller than the ones, which are reasonably required by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (the CPT), who is acting based on the international standards of human rights;
  - f) a high quality health security of the imprisoned persons should be ensured in a timely manner – a large number of suicides committed by the prisoners, various addictions and other health issues not only show a significant need for healthcare services, but also allow to estimate that this number will be even higher after the release from correctional facilities, if it will not be met during the sentence;
  - g) work and learning are important premises for stability assurance and prisoner's preparation for a life outside; although, learning indicators at

the correctional facilities of Lithuania are being improved, but the number of working prisoners is still very low; meanwhile, the main reason of unemployment is not a lack of wish to work, but a lack of work and the poor infrastructure;

- h) the forms opening-up the imprisonment not only allow to mitigate the imprisonment damage or to reduce the influence of subculture, but also to bear a monotonous daily routine more easily, to provide more opportunities for working and learning outside prison, to participate in the programmes of social integration and to maintain positive social relations; however, the short-term departures are provided very rarely in Lithuania under various grounds; meanwhile, an effective concept of open-type correctional facilities and halfway houses is still not created;
- i) the system of release on parole, used by correctional facilities, has to form a part of a chain, related to consistent social integration (resocialisation), where release on parole cannot be interpreted as a surrender or favour for a convict and he/she should not be differentiated according to the gravity of an offence.

A survey performed with the prisoners showed that there is a gap between the statutory requirements and current reality in many areas, related to the performance of a custodial sentence. The issues raised by the prisoners allow to believe that imprisonment under the existing conditions may slightly contribute to the social integration (resocialisation) of a person only randomly because this process is not structured, customised, methodical and consistent. There is no proper infrastructure and constant confrontation with a personnel and mistrust further encourage the criminal behaviour.

In summary, it can be stated that the imprisonment system of Lithuania has walked only a short way behind the prison walls based on totalitarian approach. The further radical changes are necessary because the distance to imprisonment conditions, meeting European standards, may only increase in the long run. At the same time, it would be a clear sign that social integration (resocialisation) of the prisoners still continues to be only a label used to justify the repressiveness.

LITERATŪRA

I. Mokslinės publikacijos

1. *Adams K., Bennett K., Flanagan T., Marquart J., Cuvelier S., Frirsch E., Gerber J., Longmire D., Burton V. S.* A Large – scale Test of the Effect of Prison Education Programs on Offender's Behavior // *The Prison Journal*, 1994, Vol. 74 (4), p. 433–449.
2. *Aebi F. M., Delgrande N., Marguet Y.* Have community sanctions and measures widened the net of the European criminal justice systems? // *Punishment & Society*, 2015, Vol. 17 (5), p. 575–597.
3. *Aleknevičienė J., Bulotaitė L., Dobryninas A., Gailienė D., Gavėnaitė A., Sakalauskas G., Vileikienė E.* Socialinės deviacijų problemos. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2007.
4. *Allen R.* Reducing the use of imprisonment. What can we learn from Europe? Report for the Criminal Justice Alliance. London, 2012.
5. *Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S.* The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? // *Criminal Justice and Behavior*, 2011, Vol. 7 (38), p. 735–755.
6. *Andrikienė L., Laurinaitis E., Milašiūnas R.* Psichoanalitinė terapija. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Vaistų žinios, 2013.
7. *Applebaum A.* GULAG. A History of the Soviet prison camp. New York: Doubleday, 2003.
8. *Arditti J. A., Few A. L.* Mothers' reentry into family life following incarceration // *Criminal Justice Policy Review*, 2006, 17 (1), p. 103–123.
9. *Baillargeon J., Penn J. V., Thomas C. R., Temple J. R., Baillargeon G., Murray O. J.* Psychiatric disorders and suicide in the nation's largest state prison system // *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online*, 2009, 37 (2), p. 188–193.
10. *Bandzevičienė R., Tamulevičienė M.* Tyčinio savęs žalojimo reiškiniai pataisos įstaigose // *Socialinis darbas*, 2009, 8 (1), p. 112–123.
11. *Baranger J., Rousseau D., Mastroilli M. E., Matesanz J.* Doing Time Wisely: The Social and Personal Benefits of Higher Education in Prison // *The Prison Journal*, 2018, Vol. 98 (4), p. 490–513.
12. *Bauer J.* Das Gedächtnis des Körpers. Wie Beziehungen und Lebensstile unsere Gene steuern. 17. Aufl. München: Piper, 2011.
13. *Bauer J.* Schmerzgrenze. Vom Ursprung alltäglicher und globaler Gewalt. München: Karl Blessing Verlag, 2011.
14. *Bauer J.* Warum ich fühle, was du fühlst. Intuitive Kommunikation und das Geheimnis der Spiegelneurone. 16. Aufl. München: Wilhelm Heyne Verlag, 2011.
15. *Beauregard V., Chadillon-Farinacci V., Brochu S., Cousineau M.-M.* Enforcing Institutional Regulations in Prison Settings: The Case of Gambling in Quebec // *International Criminal Justice Review*, 2013, Vol. 23 (2), p. 170–184.
16. *Berman A. H.* The Reasoning and Rehabilitation Program: Assessing Short- and Long-Term Outcomes Among Male Swedish Prisoners // *Journal of Offender Rehabilitation*, 2004, Vol. 40 (1/2), p. 85–103.
17. *Bertram C.* Wider den organisierten Beziehungsabbruch. Entlassungsvorbereitung als kontinuierliches Hilfeangebot in einem vernetzten System // *Rehn G., Nanninga R., Thiel A.* (Hg.). Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern inneralb und außerhalb des Justizvollzuges. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 430–446. Cituojama: *Bertram C.*, 2004.
18. *Bierie D. M.* Is Tougher Better? The Impact of Physical Prison Conditions on Inmate Violence // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2011, Vol. 56, No. 3, p. 338–355.

19. *Bikelis S., Sakalauskas G.* Laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteistų asmenų lygtinis paleidimas: tarptautiniai standartai, užsienio šalių patirtis ir pasiūlymai Lietuvai // *Teisės problemos*, 2008, Nr. 4, p. 23–66.
20. *Бланков А. С., Фокин В. М.* Уголовно-исполнительное право Российской Федерации. Москва, 2003.
21. *Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D.* Penitencinė (bausių vykdymo) teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
22. *Blaževičius J., Švedas G., Usik D.* Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. Vilnius: TIC, 2004.
23. *Bock M.* Prävention und Empirie – über das Verhältnis von Strafzwecken und Erfahrungswissen // *JuS*, 1994, p. 89–99.
24. *Bonta J., Andrews D. A.* Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation // *Rehabilitation*, 2007, 6.1, p. 1–22.
25. *Böhm A.* Strafvollzug. 2. Aufl. Juristische Bücher. Band 14. Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1986.
26. *Böhm A.* Strafvollzug. 3. Aufl. Neuwied: Luchterhand, 2003.
27. *Brooke D., Taylor C., Gunn J., Maden A.* Substance misuse as a marker of vulnerability among male prisoners on remand // *The British Journal of Psychiatry*, 2000, 177 (3), p. 248–251.
28. *Brüchert O.* Modellversuch elektronische Fußfessel. Strategien zur Einführung einer umstrittenen Maßnahme // *Neue Kriminalpolitik*, 2002, Nr. 2, p. 32–35.
29. *Carrabine E., Cox P., Lee M., Plummer K., South N.* *Criminology. A Sociological Introduction*. Second Edition. London and New York: Routledge, 2004.
30. *Carvalho R. G., Capelo R., Nunez D.* Perspectives concerning the future when time is suspended: Analysing inmates' discourse // *Time & Society*, 2015, Vol. 27 (3), p. 295–311.
31. *Catalano R. F., Hawkins J. D.* The social development model: A theory of antisocial behavior // *Hawkins J. D.* (Ed.). *Delinquency and crime: Current theories*, New York: Cambridge University Press, 1996, p. 149–197.
32. *Cavadino M., Dignan J.* *Penal System. An Introduction*. 4th Edition. Los Angeles et al.: Sage Publications, 2007.
33. *Christian J., Mellow J., Thomas S.* Social and economic implications of family connections to prisoners // *Journal of Criminal Justice*, 2006, 34 (4), p. 443–452.
34. *Christie N.* Kriminalität ist eine unerschöpfliche Ressource // *Neue Kriminalpolitik*, 1998, Heft 2, p. 6–8.
35. *Christie N.* Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Vilnius: Eugrimas, 1999.
36. *Coates S.* *Unlocking potential: A review of education in prison*. London: Ministry of Justice, 2016.
37. *Cornel H.* Die Gefährlichkeit von Gefährlichkeits-Prognosen // *Neue Kriminalpolitik*, 1994, Heft 3, p. 21–25.
38. *Cornel H., Dünkel F., Pruin I., Sonnen B.-R., Weber J.* Diskussionsentwurf für ein Landesresozialisierungsgesetz. Nichtfreiheitsentziehende Maßnahmen und Hilfeleistungen für Straffälligenhilfe. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2015.
39. *Cornel H.* Resozialisierung – Begriff, Inhalt und Verwendung // *Cornel H., Kawamura-Reindl G., Maelicke B., Sonnen B.-R.* (Hrsg.). *Handbuch der Resozialisierung*. 2. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 2003, p. 13–53.
40. *Cornel H.* Zum Begriff der Resozialisierung // *Cornel H., Kawamura-Reindl G., Sonnen B.-R.* (Hrsg.). *Resozialisierung. Handbuch*. 4. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 2017, p. 44. Cituojama: *Cornel H.*, 2017.

41. Costelloe A., Warner K. Prison education across Europe: policy, practice, politics // *London Review of Education*, 2014, Vol. 12 (2), p. 175–183.
42. Crewe B. Depth, Weight, Tightness: Revisiting the Pains of Imprisonment // *Punishment & Society*, 2011, Vol. 13 (5), p. 512–515.
43. Crewe B. Sociology of imprisonment // *Jewkes Y. (Ed.). Handbook on Prisons*. London: Willan Publishing, 2007, p. 123–151.
44. Crewe B. *The Prisoner Society: Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*. Clarendon Studies in Criminology: Oxford University Press, 2009.
45. Crewe B., Warr J., Bennett P., Smith A. The emotional geography of prison life // *Theoretical Criminology*, 2014, Vol. 18 (1), p. 56–74.
46. Crow I. *The treatment and rehabilitation of offenders*. Sage, 2001.
47. Čaplinskienė I., Čaplinskas S., Griškevičius A. Narkotikų vartojimas ir ŽIV infekcija įkalinimo įstaigose // *Medicina*, 2003, 39 (8), p. 797–803.
48. Čėsniienė I., Klimukienė V. Smurtinio elgesio rizikos vertinimas: HCR-20 prognostinis validumas už smurtinius nusikaltimus teistų asmenų imtyje // *Kriminologijos studijos*, 2015, 2 (2), p. 138–154.
49. Čėsniienė I., Laurinavičius A., Ustinavičiūtė L. Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos // *Kriminologijos studijos*, 2015, 3 (3), p. 59–81.
50. Daniel A. E. Preventing suicide in prison: A collaborative responsibility of administrative, custodial, and clinical staff // *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online*, 2006, 34 (2), p. 165–175.
51. DeMichele M. Using Weber's Rechtssoziologie to Explain Western Punishment: A Typological Framework // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2013, Vol. 21 (1), p. 85–109.
52. Dessecker A. *Die Vollstreckung lebenslanger Freiheitsstrafen. Dauer und Gründe der Beendigung im Jahr 2013*. Wiesbaden, 2014. Prieiga per internetą: <https://www.krimz.de/fileadmin/dateiablage/E-Publikationen/BM-Online/bm-online3-korr_Aufl.pdf>.
53. Dobryninas A., Sakalauskas G. Country survey: Criminology, Crime and Criminal Justice in Lithuania // *European Journal of Criminology*, 2011, Vol. 8 (5), p. 421–434.
54. Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L. *Kriminologijos teorijos. Vadovėlis*. Vilnius: Eugrimas, 2008.
55. Donnelly P. G., Forschner B. Client success or failure in a halfway house // *Fed. Probation*, 1984, 48, p. 38–44.
56. Dowden C., Andrews D. A. What works in young offender treatment: A meta-analysis // *Forum on corrections research, Correctional service of Canada*, 1999, Vol. 11, p. 21–24.
57. Drenkhahn K. Anstaltsklima im Strafvollzug – Weiches Kuschelthema oder harter Erfolgsfaktor? // *GreifRecht*, 2011, Heft 11, p. 25–31.
58. Drenkhahn K. Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės. Tarptautinio mokslinio tyrimo rezultatai. Greifvaldo universitetas, Teisės institutas, 2009. Prieiga per internetą: <https://www.jura.fu-berlin.de/fachbereich/einrichtungen/strafrecht/lehrende/drenkhahnk/_ressourcen/LTI_Kurzbericht_litauisch.pdf>.
59. Drenkhahn K., Dudeck M., Dünkel F. (ed.). *Long-Term Imprisonment and Human Rights* (Routledge Frontiers of Criminal Justice). Routledge, 2014.
60. Dünkel F. §§ 57 bis 57b // *Kindhäuser U., Neumann U., Paeffgen H.-U. (Hrsg.). Strafgesetzbuch Kommentar*. 4. Aufl. Band 1. Allgemeiner Teil. München: Nomos Verlag, 2013.
61. Dünkel F. Der deutsche Strafvollzug im internationalen Vergleich. Vortrag anlässlich der Tagung „Das Gefängnis als lernende Organisation“, Baden-Baden, 27.–29. November 2002.
62. Dünkel F., Drenkhahn K. *Behandlung im Strafvollzug: von „nothing works“ zu „something works“* // *Bereswill M., Greve W. (Hrsg.). Forschungsthema Strafvollzug*. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2001, p. 387–417.

63. *Dünkel F.* Electronic Monitoring in Europe – a Panacea for Reforming Criminal Sanctions Systems? A Critical Review // *Kriminologijos studijos*, 2018, Nr. 6, p. 58–77.
64. *Dünkel F., Geng B.* Die Entwicklung von Gefangenenraten im nationalen und internationalen Vergleich – Indikator für Punitivität? // *Soziale Probleme*, 2013, Nr. 1, p. 42–65.
65. *Dünkel F., Jesse J., Pruin I., von der Wense M.* Die Wiedereingliederung von Hochrisikotätern in Europa – Behandlungskonzepte, Entlassungsvorbereitung und Übergangmanagement. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2016.
66. *Dünkel F., Kunkat A.* Zwischen Innovation und Restauration. 20 Jahre Strafvollzugsgesetz – eine Bestandsaufnahme // *Neue Kriminalpolitik*, 1997, Heft 2, p. 24–33.
67. *Dünkel F., Pruin I.* Wandlungen im Strafvollzug am Beispiel vollzugsöffnender Maßnahmen – Internationale Standards, Gesetzgebung und Praxis in den Bundesländern. *Kriminalpädagogische Praxis*, 2015, Heft 50, p. 30–45.
68. *Dünkel F., Pruin I., Beresnatzki P., von der Wense M.* Vollzugsöffnende Maßnahmen und Übergangmanagement im deutschen Strafvollzug: Gesetzgebung und Praxis in den Bundesländern // *Dünkel F., Jesse J., Pruin I., von der Wense M.* (Hrsg.). Die Wiedereingliederung von Hochrisikotätern in Europa – Behandlungskonzepte, Entlassungsvorbereitung und Übergangmanagement. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2016, p. 215–249.
69. *Dünkel F., Pruin I., Storgaard A., Weber J.* (ed.). *Prisoner Resettlement in Europe*. Routledge Frontiers of Criminal Justice. Routledge, 2019.
70. *Dünkel F.* Reducing tension and improving rehabilitation by opening prisons: day leave and prison furlough in Germany // *Council of Europe* (ed.). *Crime Policy in Europe. Good practices and promising examples*. Straßburg: Council of Europe 2004, p. 159–180.
71. *Dünkel F.* Resocializacija ir tarptautiniai žmogaus teisių standartai // *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje* (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 117–139. Cituojama: *Dünkel F.*, 2017.
72. *Dünkel F.* Riskante Freiheiten? – Vollzugslockerungen zwischen Resozialisierung und Sicherheitsrisiko // *Rehn G., Nanninga R., Thiel A.* (Hg.). *Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern innerhalb und außerhalb des Strafvollzuges*. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 104–134.
73. *Dünkel F., Sakalauskas G.* Įkalinimo praktikos Europos šalyse palyginimas // *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje* (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 91–116. Cituojama: *Dünkel F., Sakalauskas G.*, 2017.
74. *Dünkel F., Snacken S.* Strafvollzug in Europa // *Neue Kriminalpolitik*, 2000, Heft 4, p. 31–37.
75. *Dünkel F.* Strafvollzug im Übergang // *Neue Kriminalpolitik*, 1993, Nr. 1, p. 37–43.
76. *Dünkel F.* Strafvollzug und die Beachtung der Menschenrechte – Eine empirische Analyse anhand des Greifswalder „Mare-Balticum-Prion-Survey“ // *Müller-Dietz H., u. a.* (Hrsg.). *Festschrift für Heike Jung*. Baden-Baden: Nomos-Verlag, 2009, p. 99–126.
77. *Dünkel F., van Zyl Smit D., Padfield N.* Concluding thoughts // *Padfield N., van Zyl Smit D., Dünkel F.* (Eds.). *Release from Prison*. Cullompton, Devon: Willan Publishing, 2010, p. 395–440.
78. *Dünkel F.* Vollzugslockerungen im deutschen Strafvollzug – Gesetzgebung und Praxis // *Schweizerische Zeitschrift für Kriminologie*, 2015, Nr. 14, p. 13–24.
79. *Dünkel F.* Vollzugslockerungen und offener Vollzug – die Bedeutung entlassungsvorbereitender Maßnahmen für die Wiedereingliederung von Gefangenen // *Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, 2009, Nr. 58, p. 192–196.

80. *Dünkel F.* Vollzugsöffnende Maßnahmen – Wandel durch Landesgesetze im Licht internationaler Standards // *Kriminalpädagogische Praxis*, 2012, Heft 48, p. 14–27.
81. *Dünkel F., Weber J.* (Early) release, probation and collateral consequences (directives) after release // *Dünkel F., Pruin I., Storgaard A., Weber J.* (ed.). *Prisoner Resettlement in Europe*. Routledge Frontiers of Criminal Justice. Routledge, 2019, p. 401–434.
82. *Duwe G., Clark V.* The Effects of Prison-Based Educational Programming on Recidivism and Employment // *The Prison Journal*, 2014, Vol. 94 (4), p. 454–478.
83. *Edgar K., O'Donnell I., Martin C.* *Prison Violence, The Dynamics of Conflict, Fear and Power*. London and New York: Routledge, 2011.
84. *Eisenhardt T.* *Strafvollzug*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978.
85. *Eriksson A.* Prisons and the social production of immorality // *Eriksson A.* (Ed.). *Punishing the Other. The social production of immorality revisited*. London, New York: Routledge, 2016, p. 77–100.
86. *Evans D. N., Pelletier E., Szkola M.* Education in Prison and the Self-Stigma: Empowerment Continuum // *Crime & Delinquency*, 2018, Vol. 64 (2), p. 255–280.
87. *Farzin S., Jordan S.* (Hrsg.). *Lexikon Soziologie und Sozialtheorie*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2008, p. 253–256. Cituojama: *Farzin S., Jordan S.*, 2008.
88. *Fazel S., Bains P., Doll H.* Substance abuse and dependence in prisoners: a systematic review // *Addiction*, 2006, 101 (2), p. 181–191.
89. *Филимонов О.* Уголовно-исполнительное право России. Москва, 2004.
90. *Фойницкий И. Я.* Учение о наказании. Москва, 2000 (originalas – 1888 m.).
91. *Foucault M.* *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
92. *Franklis V. E.* *Žmogus ieško prasmės*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997.
93. *Furnissas T.* Vadovėlis įvairių sričių specialistams apie vaikų seksualinį išnaudojimą. Darbo organizavimas, psichoterapija, teisinė apsauga ir priežiūra. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2002.
94. *Gailienė D.* *Ką jie mums padarė?* Vilnius: Tyto alba, 2008.
95. *Gallant D., Sherry E., Nicholson M.* Recreation or rehabilitation? Managing sport for development programs with prison populations // *Sport Management Review*, 2015, Vol. 18 (1), p. 45–56.
96. *Gasparyan A., Slade G., van Poecke J., Zaharia V.* Baseline study into Criminal Subculture in Prisons in the Republic of Moldova, 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.coe.int/ro/web/chisinau/support-to-criminal-justice-reforms>>.
97. *Gilligan J.* *Smurtas*. Apmąstymai apie nacionalinę epidemiją. Vilnius: Eugrimas, 2007.
98. *Gilligan J.* *Smurto prevencija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
99. *Goffman E.* *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Penguin Books, 1961.
100. *Gončarko A.* Nuteistųjų laisvės atėmimu teisės ir jų įgyvendinimas pagal Lietuvos ir Prancūzijos bausmių vykdymo įstatymus. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
101. *Griffin M. L., Hepburn J. R.* Inmate Misconduct and the Institutional Capacity for Control // *Criminal justice and behavior*, 2013, Vol 40, No. 3, p. 270–288.
102. *Grinstead O., Faigeles B., Bancroft C., Zack B.* The financial cost of maintaining relationships with incarcerated African American men: A survey of women prison visitors // *Journal of African American Men*, 2001, 6 (1), p. 59–70.
103. *Hairston C. F.* Family ties during imprisonment: Important to whom and for what // *J. Soc. & Soc. Welfare*, 1991, 18, p. 87–104.

104. *Hairston C. F.* Prisoners and their families. Prisoners once removed: The impact of incarceration and reentry on children, families, and communities. 2003. Prieiga per internetą: <<https://www.urban.org/sites/default/files/publication/60696/410628-Prisoners-and-Families-Parenting-Issues-During-Incarceration.PDF>>.
105. *Hamilton Z. K., Campbell C. M.* Uncommonly observed: The impact of New Jersey's halfway house system // *Criminal Justice and Behavior*, 2014, 41 (11), p. 1354–1375.
106. *Hammerschick W.* Arbeit im Strafvollzug – Rechtslage und Realität im europäischen Vergleich // *Hammerschick W., Pilgram A.* (Hrsg.). Arbeitsmarkt, Strafvollzug und Gefangenearbeit. Baden-Baden, 1997, p. 71–85.
107. *Hanson R. K., Bourgon G., Helmus L., Hodgson S.* A meta-analysis of the effectiveness of treatment for sexual offenders: Risk, need, and responsivity. User Report 1, 2009.
108. *Hardes I.* Die elektronische Überwachung von Straffälligen. Entwicklung, Anwendungsbereiche, und Erfahrung in Deutschland und im europäischen Vergleich. Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie. Band 46. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2014.
109. *Hariri A. R., Holmes A.* Genetics of emotional regulation: the role of the serotonin transporter in neural function // *Trends in Cognitive Science*, 2006, Nr. 10 (4), p. 182–191.
110. *Harris Ph. W., Lockwood B., Mengers L., Stoodley B. H.* Measuring Recidivism in Juvenile Corrections // *Journal of Juvenile Justice*, 2011, Vol. 1 (1), p. 1–17.
111. *Hassemer W.* Warum Strafe sein muss. Ein Plädoyer. Ullstein Buchverlage GmbH: Berlin, 2009.
112. *Haverkamp R.* Elektronisch überwachter Hausarrest: Europa und die Schweiz // *Neue Kriminalpolitik*, 1999, Nr. 4, p. 4–6.
113. *Hawley J., Murphy I., Souto-Otero M.* Prison Education and training in Europe. Current State-of- Play and challenges, 2013. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/study/2013/prison_en.pdf>.
114. *Håkansson A., Berglund M.* Risk factors for criminal recidivism—a prospective follow-up study in prisoners with substance abuse // *BMC psychiatry*, 2012, 12 (1), p. 2–8.
115. *Heinz W.* Alternatyvos įkalinimui: bausmių taikymo teorija ir praktika Vokietijoje, bausmių veiksmingumo ir recidyvo tyrimų rezultatai // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 15–90.
116. *Hiller M. L., Knight K., Simpson D. D.* Prison-based substance abuse treatment, residential aftercare and recidivism. *Addiction*, 1999, 94 (6), p. 833–842.
117. *Hollin C. R., Palmer E. J.* Offending Behaviour Programmes. Development, Application, and Controversies. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd, 2006.
118. *Huebner B. M.* Administrative determinants of inmate violence: A multilevel analysis // *Journal of Criminal Justice*, 2003, Vol. 31, No. 2, p. 107–117.
119. *Inciardi J. A., Martin S. S., Butzin C. A.* Five-year outcomes of therapeutic community treatment of drug-involved offenders after release from prison // *NCCD news*, 2004, 50 (1), p. 88–107.
120. *Irwin J., Cressey D. R.* Thieves, Convicts and the Inmate Culture // *Social Problems*, 1962, Vol. 10 (2), p. 142–155.
121. *Jacobs J. B.* Stateville: The Penitentiary in Mass Society. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1977.
122. *Janssen H., Peters F.* (Hg.). Kriminologie für soziale Arbeit. Münster: Votum Verlag GmbH, 1997.
123. *Jewkes Y., Reisdorf B. C.* A brave new world: The problems and opportunities presented by new media technologies in prisons // *Criminology & Criminal Justice*, 2016, Vol. 16 (5), p. 534–551.

124. *Jokubauskas M.* Pataisos įstaigų personalo veiklos humanizavimo prielaidos atsižvelgiant į tarptautinius teisinius standartus // *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 12 (102), p. 88–94.
125. *Justickaja S., Gavėnaitė A.* Recidyvinis nusikalstamumas: tyrimo galimybės ir perspektyvos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2009, Nr. 3, p. 5–56.
126. *Kaiser G.* *Kriminologie*. 3. Aufl. Heidelberg: Müller Verlag, 1996.
127. *Kaiser G.* Strafvollzugssysteme im Rechtsvergleich // *Gesellschaft für Rechtspolitik (Hrsg.)*. *Bitburger Gespräche*, Jahrbuch 1986/2, p. 65–86.
128. *Katinaitė-Lodh R.* Švietimo prieinamumas nuteistiesiems laisvės atėmimo bausme asmenims: aukštojo mokslo aspektas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (S 07). Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2013.
129. *Kawamura G.* Elektronisch überwachter Hausarrest: Strafe zu Hause? // *Neue Kriminalpolitik*, 1999, Nr. 1, p. 7–9.
130. *Killias M., Kuhn A., Aebi F. M.* *Grundriss der Kriminologie. Eine europäische Perspektive. Zweite Auflage*. Bern: Stämpfli Verlag AG Bern, 2011.
131. *Kindhäuser U., Neumann U., Paeffgen H.-U.* (Hrsg.). *Strafgesetzbuch Kommentar*. 4. Aufl. Band 1. Allgemeiner Teil. München: Nomos Verlag, 2013.
132. *Klein-Saffran J.* Electronic monitoring vs. halfway houses: A study of federal offenders // *Alternatives to Incarceration*, 1995, p. 24–28.
133. *Klimka M., Apanavičius M., Misiūnas J.* Tarybinė baudžiamoji teisė. Vilnius: Mintis, 1972.
134. *Klug W.* Methodische Grundlagen der Bewährungshilfe – Vorschlag für ein Gesamtkonzept // *Bewährungshilfe*, Jg. 54, 2007, Heft 3, p. 235–248.
135. *Kreft D., Mielenz I.* (Hrsg.). *Wörterbuch Soziale Arbeit*. 3. Aufl. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 1988. Cituojama: *Kreft D., Mielenz I.*, 1988.
136. *Kreissl R.* Neurowissenschaftliche Befunde, ihre Wirkung und Bedeutung für ein Verständnis der Jugendkriminalität // *Dollinger B., Schmidt-Semisch H.* (Hrsg.). *Handbuch Jugendkriminalität*. 2. Aufl., Wiesbaden, 2011, p. 113–123.
137. *Kudirka R.* Kalėjimo, kriminalinio ir narkomanų žargono žodynas. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Kitos knygos, 2014.
138. *Kunz K.-L.* *Kriminologie*. 6. Aufl. Bern, Stuttgart, Wien: Haupt Verlag, 2011.
139. *Kury H., Brandenstein M.* „Naujo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? // *Teisės problemos*, 2009, Nr. 2 (64), p. 5–61. Cituojama: *Kury H., Brandenstein M.*, 2009.
140. *Kury H., Smartt U.* Gewalt an Strafgefangenen: Ergebnisse aus dem anglo-amerikanischen und deutschen Strafvollzug // *ZfStrVo*, 2002, Nr. 6, p. 323–339.
141. *Kūris E.* Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai // *Jurisprudencija*, 2002, Nr. 27 (19), p. 59–74.
142. *Лайне М.* *Криминология и социология отклоненного поведения*. Хельсинки, 1994.
143. *Landenberger N. A., Lipsey M. W.* The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment // *Journal of Experimental Criminology*, 2005, Vol. 1 (4), p. 451–476.
144. *Lankauskas M.* Dirbančių nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo reguliavimo ypatumai ir perspektyvos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2012, Nr. 2 (76), p. 68–95.
145. *Lappi-Seppälä T.* Controlling prisoners rates: experiences from Finland. 135th international senior seminar. Visiting experts' papers // *Resource material series No. 74*. Prieiga per internetą: http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No74/No74_05VE_Seppala1.pdf.

146. *Lappi-Seppällä T.* Explaining imprisonment in Europe // *European Journal of Criminology*, 2011, Vol. 8, No. 4, p. 303–328.
147. *Laubenthal K.* *Strafvollzug*. 3. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2003.
148. *Laubenthal K.* *Strafvollzug*. 5. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2008.
149. *Laubenthal K.* *Strafvollzug*. 7. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2015.
150. *Laurinavičius A., Žukauskienė R., Čėsniienė I.* Psichopatijos klausimyno atrankos versijos (PCL: SV): psichometriniai rodikliai Lietuvos nuteistųjų imtyje // *Socialinis darbas*, 2011, 10, p. 138–146.
151. *La Vigne N. G., Visher Ch., Castro J.* Chicago prisoners' experiences returning home. 2004. Prieiga per internetą: <<https://www.urban.org/sites/default/files/publication/42831/311115-Chicago-Prisoners-Experiences-Returning-Home.PDF>>.
152. *Lehmann A., Greve W.* Justizvollzug als Profession: Herausforderungen eines besonderen Tätigkeitsbereiches. Befragung der Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter im niedersächsischen Justizvollzug. Das Forschungsprojekt und der Erhebungsbogen der standartisierten Befragung // *Forschungsberichte*, Nr. 90. Hannover: Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen, 2003.
153. *Leyendecker N.-A.* (Re-)Sozialisierung und Verfassungsrecht. Berlin, 2002.
154. *Liebling A., assisted by Arnold H.* Prisons and Their Moral Performance. A Study of Values, Quality, and Prison Life. Oxford: Oxford University Press, 2004.
155. *Liebling A., Hulley S., Crewe B.* Conceptualising and Measuring the Quality of prison Life // *Gadd D., Kerstedt S., Messner S. F.* (ed.). *The SAGE Handbook of criminological Research Methods*, 2012, p. 385–359.
156. *Liebling A.* Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain // *Punishment & Society*, 2011, Vol. 13 (5), p. 530–550.
157. *Liesis M.* Lytinių nusikaltimų prieš vaikus prevencinės priemonės // *Teisės problemos*, 2010, Nr. 1 (67), p. 67–94.
158. *Light M., Grant E., Hopkins K.* Gender differences in substance misuse and mental health amongst prisoners. Results from the Surveying Prisoner Crime Reduction (SPCR) longitudinal cohort study of prisoners. London: Ministry of Justice, 2013. Prieiga per internetą: <http://www.antioccassella.eu/archipsy/Light_2013.pdf>.
159. *Link A. J., Williams D. J.* Leisure Functioning and Offender Rehabilitation: A Correlational Exploration Into Factors Affecting Successful Reentry // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2017, Vol. 61 (2), p. 150–170.
160. *Lipsey M. W., Cullen F. T.* The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Review // *The Annual Review of Law and Social Science*, 2007, Vol. 3, p. 297–320.
161. *Lipsey M. W., Howell J. C., Kelly M. R., Chapman G., Carver D.* Improving the Effectiveness of Juvenile Justice Programs: A New Perspective on Evidence-Based Practice, Georgetown University, Center for Juvenile Justice Reform, 2010.
162. *Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S.* Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders. *Campbell Systematic Reviews*, 2007.
163. *Lipsey M. W., Wilson D. B.* Effective intervention for serious juvenile offenders: A synthesis of research // *Loeber R., Farrington D. P.* (Eds.). *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1998, p. 313–345.
164. *Liutikas R.* Lygtinio paleidimo paskirtis baudžiamojoje teisėje // *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 47 (39), p. 86–96.
165. *Lizama J., Matthews V., Reyes S.* What Works? Short-Term, In-Custody Treatment Programs, California State University Fullerton, 2014.

166. *Lowenkamp C. T., Latessa E. J.* Evaluation of Ohio's community based correctional facilities and halfway house programs: Final report. Unpublished Technical Report: University of Cincinnati, 2002. Prieiga per internetą: <http://www.superiorcourt.maricopa.gov/AdultProbation/docs/Ohio_CBF_study.pdf>.
167. *Lösel F., Mey H.-G., Molitor A.* Selbst- und Fremdwahrnehmung der Berufsrolle beim Strafvollzugspersonal. Untersuchungen zum Problem der Stereotypisierung // *Kaiser G., Kury H., Albrecht H.-J.* (Hrsg.). Kriminologische Forschung in den 80er Jahren. Projektberichte aus der Bundesrepublik Deutschland. Freiburg, 1988, p. 389–418.
168. *Lösel F.* Wie wirksam ist die Straftäterbehandlung im Justizvollzug? // *Rettenberger M., Dessecker A.* (Hrsg.). Behandlung im Justizvollzug. Wiesbaden, 2016, p. 17–52. Cituojama: *Lösel F.*, 2016.
169. *Mackevičius T.* Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų instituto įgyvendinimas // *Socialinis darbas*, 2011, Nr. 10 (1), p. 71–77.
170. *Mackevičius T.* Probacija. *Quid id est?* // *Socialinių mokslų studijos*, 2011, Nr. 3 (2), p. 737–754.
171. *Maher D., Grzemska M., Coninx R., Reyes H., Crofton J., Sommaruga C.* Guidelines for the control of tuberculosis in prisons, 1998. Prieiga per internetą: <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/64622/1/WHO_TB_98.250.pdf>.
172. *Marion N.* Effectiveness of community based correctional programs: A case study // *The Prison Journal*, 2002, 82 (4), p. 478–497.
173. *Markov D., Doichinova M.* Įkalinimo sąlygų stebėsenos indeksas. Metodologija ir bandomojo tyrimo rezultatai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015.
174. *Martin S. S., Butzin C. A., Saum C. A., Inciardi J. A.* Three-year outcomes of therapeutic community treatment for drug-involved offenders in Delaware: From prison to work release to aftercare // *The Prison Journal*, 1999, 79 (3), p. 294–320.
175. *Mathiesen T.* Überwindet die Mauern! Die skandinavische Gefangenenbewegung als Modell politischer Randgruppenarbeit. Neuwied: Luchterhand, 1979.
176. *Mc May D., Cotronea M.* Developing a Leisure Time Management Program to Aid Successful Transition to Community: A Program Template With Recommendations for Practitioners // *The Prison Journal*, 2015, Vol. 95 (2), p. 265–271.
177. *Meek R., Champion N., Klier S.* Fit for release: how sports-based learning can help prisoners engage in education, gain employment and desist from crime. London: Prisoners Education Trust, 2002.
178. *Meek R., Lewis G.* The Impact of a Sports Initiative for Young Men in Prison: Staff and Participant Perspectives // *Journal of Sport and Social Issues*, 2014, Vol. 38 (2), p. 95–123.
179. *Meier B. D.* Kriminologie 3. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2007.
180. *Mesonienė S.* Elektroninis monitoringas bausmių sistemoje: tarptautinis ir nacionalinis kontekstas // *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 54, p. 47–57.
181. *Mesonienė S.* Lygtinio paleidimo instituto retrospektyva užsienio valstybėse ir Lietuvoje // *Jurisprudencija*, 2010, Nr. 3 (121), p. 295–316.
182. *Mesonienė S.* Penitencinės sistemos teisinės raidos perspektyvos Lietuvoje // *Jurisprudencija*, 2009, Nr. 3 (117), p. 197–216.
183. *Mesonienė S.* Teisiniai lyginamieji lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų aspektai // *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 5 (83), p. 73–81.
184. *Michailovič I., Jarutienė L.* Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų problemos Lietuvoje // *Kriminologijos studijos*, 2016, Nr. 4, p. 145–182.

185. *Michailovič I.* Mediacijos galimybės baudžiamojoje justicijoje priėmus nuosprendį // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 233–250.
186. *Miller W.* Der auf (Re-)Sozialisierung ausgerichtete Strafvollzug im Lichte der Verfassung. Baden-Baden: Nomos, 2016.
187. *Mills J. F., Kroner D. G.* Screening for suicide risk factors in prison inmates: Evaluating the efficiency of the Depression, Hopelessness and Suicide Screening Form (DHS) // *Legal and Criminological Psychology*, 2005, 10 (1), p. 1–12.
188. *Moran D., Jewkes Y.* Linking the carceral and the punitive state: A review of research on prison architecture, design, technology and the lived experience of carceral space // *Annales de géographie*, 2015, Vol. 2-3 (702-703), p. 163–184.
189. *Morgan R.* The Proper Use of Imprisonment // *Jewkes Y.* (Ed.). *Prisons and Punishment. Volume 1. The Meaning of the Prison.* Los Angeles et al: Sage Publications, 2008, p. 183–206.
190. *Müller-Dietz H.* Probleme der Strafvollzugsvergleichung // *Schwind H.-D., Berz U., Geilen G., Herzberg R. D., Warda G.* (Hrsg.). *Festschrift für Günter Blau.* Berlin/New York: Verlag de Gruyter, 1985, p. 515–535.
191. *Naser R. L., Visher C. A.* Family Members' Experiences with Incarceration and Reentry // *Western Criminology Review*, 2006, 7(2), p. 20–31.
192. *Хаташев А., Стручков Н.* Основы теории исправительно-трудового права. Москва, 1967.
193. *Neubacher F.* *Kriminologie.* 2. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2014.
194. *Nikartas S., Čepas A.* Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Lietuvoje (I): refleksija žmogaus teisių standartų kontekste // *Teisės problemos*, 2014, Nr. 2, p. 5–25.
195. *Norman M.* Sport in the underlife of a total institution: Social control and resistance in Canadian prisons // *International Review for the Sociology of Sport*, 2017, Vol. 52 (5), p. 598–614.
196. *Padfield N., van Zyl Smit D., Dünkel F.* *Release from Prison. European policy and practice.* London, New York: Routledge, 2010.
197. *Parker M.* Doing Time: A Group-Analytic Perspective on the Emotional Experience of Time in a Men's Prison // *Group Analysis*, 2003, Vol. 36 (2), p. 169–181.
198. *Pavilonis V., Švedas G., Abramavičius A. et al.* *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis.* Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2003.
199. *Perry A. E., Olason D. T.* A new psychometric instrument assessing vulnerability to risk of suicide and self-harm behaviour in offenders: Suicide Concerns for Offenders in Prison Environment (SCOPE) // *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 2009, 53 (4), p. 385–400.
200. *Peters R. H., Greenbaum P. E., Steinberg M. L., Carter C. R., Ortiz M. M., Fry B. C., Valle S. K.* Effectiveness of screening instruments in detecting substance use disorders among prisoners // *Journal of Substance Abuse Treatment*, 2000, 18 (4), p. 349–358.
201. *Petkevičiūtė R.* Įkalinti vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų podkultūroje // *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*, 2010, Vol. 1 (2), p. 147–170.
202. *Petkevičiūtė R.* Laisvės atėmimo bausmė nuteistų vyrų adaptacija Lietuvos pataisos namuose. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (S 05). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2015. Cituojama: *Petkevičiūtė R.*, 2015.
203. *Petkus A.* Kriminalinė subkultūra Lietuvos penitencinėse įstaigose: kriminologinė analizė. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (S 01). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

204. *Petkus A.* Kriminalinės subkultūros penitencinėse įstaigose genezė, raida ir struktūra // *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 51 (43), p. 124–136.
205. *Petrylaitė D.* Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų darbas: socialinių garantijų ypatumai ir ribos // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 7–22.
206. *Phillips C.* It ain't nothing like America with the Bloods and the Crips': Gang narratives inside two English prisons // *Punishment & Society*, 2012, Vol. 14 (1), p. 51–68.
207. *Piacentini L., Slade G.* Architecture and Attachment: Carceral Collectivism and the Problem of Prison Reform in Russia and Georgia // *Theoretical Criminology*, 2015, Nr. 19 (2), p. 179–197.
208. *Piškinaitė-Kazlauskienė L.* Lietuvos kalinių vyrų buitis ir bendravimo kultūra // *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 3, p. 28–3.
209. *Pratt J., Eriksson A.* 'Mr. Larsson is walking out again'. The origins and development of Scandinavian prison systems // *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 2011, Vol. 44 (1), p. 7–23.
210. *Prendergast M. L., Pearson F. S., Podus D., Hamilton Z. K., Greenwell L.* The Andrews' principles of risk, needs, and responsivity as applied in drug treatment programs: Meta-analysis of crime and drug use outcomes // *Journal of experimental criminology*, 2013, 9 (3), p. 275–300.
211. *Pruin I.* Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų: reformos Vokietijoje ir europinė patirtis // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 141–158.
212. *Rasch W.* Es gibt keine unfehlbare Prognosemethode // *Neue Kriminalpolitik*, 1998, Heft 2, p. 6–8.
213. *Rehn G.* Grundlegende Überlegungen zur Planung und Gestaltung Sozialtherapeutischer Einrichtungen im Justizvollzug // *Rehn G., Nanninga R., Thiel A.* (Hrsg.). Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern innerhalb und außerhalb des Justizvollzuges. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 200–218.
214. *Richie B. E.* Challenges incarcerated women face as they return to their communities: Findings from life history interviews // *NCCD news*, 2001, 47 (3), p. 368–389.
215. *Robène L., Bodin D.* Sport, Prison, Violence: On Imprisonment and Confinement Conditions – 'French Prison Sport' and the Instruments of the World's Good Conscience // *The International Journal of the History of Sport*, 2014, Vol. 31 (16), p. 2059–2078.
216. *Rocheleau A. M.* Ways of Coping and Involvement in Prison Violence // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2015, Vol 59, No 4, p. 359–383.
217. *Roman C. G.* Taking stock: Housing, homelessness, and prisoner reentry, 2004. Prieiga per internetą: <<http://webarchive.urban.org/publications/411096.html>>.
218. *Runell L. L.* Arrested Development: Pursuing a Higher Education in Carceral Contexts // *The Prison Journal*, 2018, Vol. 98 (4), p. 470–489.
219. *Sabo D., Kupers T. A., London W.* Prison masculinities. Philadelphia: Temple University Press, 2001.
220. *Sack F.* Baudžiamasis populizmas šiuolaikinėse visuomenėse // *Teisės problemos*, 2010, Nr. 2, p. 41–57.
221. *Sakalauskas G.* Ar prasminga probacijos tarnybų darbą vertinti pagal probuojamųjų recidyvą? // *Teisės problemos*, 2014, Nr. 4 (86), p. 5–28.
222. *Sakalauskas G.* Ar reikalingas Lietuvai probacijos įstatymas? // *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum profesoriui Jonui Prapiesčiui* (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2012, p. 532–548.
223. *Sakalauskas G.* Asmenų, kuriems apribota laisvė, teisės // *Žmogaus teisės Lietuvoje* (red. A. Čepas). Vilnius: Naujos sistemos, 2005, p. 266–289.

224. *Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A.* Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 8. Vilnius: Teisės institutas, 2012. Cituojama: *Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A.*, 2012.
225. *Sakalauskas G.* Criminal policy and imprisonment. The case of Lithuania: open prisons, prison leave and release on parole // *Van Kempen P. H. P. H. M. C., Jendly M.* (Eds.). *Overuse in the Criminal Justice System*. Cambridge, Antwerp, Chicago: Intersentia, 2019, p. 229–249.
226. *Sakalauskas G., Čepas A., Nikartas S., Ūselė L.* Savanorystė probacijos sistemoje: prielaidos ir galimybės. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 9. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
227. *Sakalauskas G., Dobrynina M., Justickaja S.* [et al.]. Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 7. Vilnius: Eugrimas, 2011.
228. *Sakalauskas G., Dünkel F.* Kriminalpolitik und Sanktionspraxis in Litauen im europäischen Vergleich // *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 2017, 100. Jahrgang, Heft 2, p. 103–122.
229. *Sakalauskas G.* Elektronische Überwachung in weiteren europäischen Ländern: Litauen // *Dünkel F., Thiele C., Treig J.* (Hrsg.). *Elektronische Überwachung von Straffälligen im europäischen Vergleich – Bestandsaufnahme und Perspektiven*. Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie. Vol. 63. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2017, p. 389–400.
230. *Sakalauskas G.* Globalizacijos įtaka laisvės atėmimo bausmės vykdymui // *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai* (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 123–140. Cituojama: *Sakalauskas G.*, 2014a.
231. *Sakalauskas G.* Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // *Sociologija*. Mintis ir veiksmas, 2007, Nr. 2, p. 121–133.
232. *Sakalauskas G.* Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // *Teisė*, 2013, t. 89, p. 37–54.
233. *Sakalauskas G.* Įkalinimo tikslų labirintuose // *Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje* (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Kalėjų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 133–153.
234. *Sakalauskas G., Jarutienė L.* Probacijos veiksmingumo vertinimas. Lietuvos teisės instituto mokslo tyrimai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015.
235. *Sakalauskas G.* Kalinimo sąlygos ir kalinių resocializacijos prielaidos // *Teisės problemos*, 2015, Nr. 2 (88), p. 5–53. Cituojama: *Sakalauskas G.*, 2015a.
236. *Sakalauskas G.* Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje? // *Kriminologijos studijos*, 2014, Nr. 2, p. 95–136. Cituojama: *Sakalauskas G.*, 2014b.
237. *Sakalauskas G.* Kalinių ir darbuotojų santykių įkalinimo įstaigose svarba nuteistųjų integracijai ir įstaigoje vyraujančiai atmosferai // *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP)*, 2015, Nr. 10, p. 52–67. Cituojama: *Sakalauskas G.*, 2015b.
238. *Sakalauskas G., Kalpokas V., Mališauskaitė S., Ragauskas P., Stašinskas J., Šerkšnas A., Tamašauskaitė R., Toleikienė V., Usik D., Vinogradnaitė V.* Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje. I dalis: Situacijos analizė; II dalis: Konceptija ir pasiūlymai. Mokslo taikomasis tyrimas. Vilnius: Teisės institutas, 2002. Prieiga per internetą: <www.teise.org>.
239. *Sakalauskas G., Kalpokas V.* Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012.
240. *Sakalauskas G.* Kodėl kriminologija? // *Teisė*, 2017, t. 105, p. 37–53.
241. *Sakalauskas G.* Kriminologiniai laisvės atėmimo bausmės aspektai // *Teisė*, 2000, t. 35, p. 80–90.

242. *Sakalauskas G.* Lithuania // *Drenkhahn K., Dudeck M., Dünkel F.* (ed.). Long-Term Imprisonment and Human Rights (Routledge Frontiers of Criminal Justice). Routledge, 2014, p. 198–217.
243. *Sakalauskas G.* Lygtinio paleidimo sistema ir korupcijos rizika. Mokslinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Teisės institutas, 2010. Prieiga per internetą: <<https://www.teipsiko.lt/index.php/teises-psichologo-biblioteka/penitencine-psichologija/lygtinio-paleidimo-sistema-ir-korupcijos-rizika>>.
244. *Sakalauskas G.* Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų įsigaliojus Probacijos įstatymui: teorija ir praktika // *Teisės problemos*, 2013, Nr. 4 (82), p. 5–39.
245. *Sakalauskas G.* Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų prasmė // *Teisės problemos*, 2013, Nr. 3 (81), p. 5–55.
246. *Sakalauskas G.* Nusikaltnių prevencijos programų Lietuvoje nuostatos: tarp absurdo ir kokybės // *Kriminologijos studijos*, 2016, Nr. 4, p. 72–97.
247. *Sakalauskas G.* Pedofilija kaip liga ir kaip paskata nusikalsti // *Teisė*, 2019, t. 111, p. 23–44.
248. *Sakalauskas G.* Prisoner resettlement in Lithuania – Between Soviet tradition and challenges of modern society // *Dünkel F., Pruin I., Storgaard A., Weber J.* (ed.). Prisoner Resettlement in Europe. Routledge Frontiers of Criminal Justice. Routledge, 2019, p. 219–239.
249. *Sakalauskas G.* (Re)socializaciją skatinantis įkalinimas? // *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje* (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 159–180. Cituojama: *Sakalauskas G.*, 2017.
250. *Sakalauskas G.* Sentencing and the execution of sentences: an international comparison. Trends and perspectives in Lithuania. Summary // *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje* (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 261–276.
251. *Sakalauskas G.* Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2006, Nr. 4 (54), p. 5–49. Cituojama: *Sakalauskas G.*, 2006.
252. *Sakalauskas G.* Strafvollzug in Litauen. Kriminalpolitische Hintergründe, rechtliche Regelungen, Reformen, Praxis und Perspektiven. Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie. Band 24. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2006.
253. *Sakalauskas G.* Šiuolaikinės baudžiamosios politikos Lietuvoje bruožai ir padariniai // *Ketvirtis amžiaus tiriant ir reformuojant Lietuvos teisinę sistemą* (moksl. red. P. Ragauskas, J. Paužaitė-Kulvinskienė). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Akademinei leidyba, 2016, p. 205–247. Cituojama: *Sakalauskas G.*, 2016.
254. *Scheerer S.* Exorbitante Zunahme heimlicher Ermittlungen. Nachruf auf Winfried Hassemer (1940–2014) // *Neue Kriminalpolitik*, 2014, Band 1, p. 3–5.
255. *Schittenhelm U.* Strafe und Sanktionensystem im sowjetischen Recht. Grundlinien der Kriminalpolitik von den Anfängen bis zum Ende des Sowjetstaates. Freiburg i. Br., 1994.
256. *Schwind H.-D.* Zum Sinn der Strafe und zum Ziel (Zweck) des (Straf-)Vollzugs // *BewHi*, 1981, Nr. 28, p. 351–354.
257. *Seiter R. P., Kadela K. R.* Prisoner reentry: What works, what does not, and what is promising // *NCCD news*, 2003, 49 (3), p. 360–388.
258. *Sharp S. F., Marcus-Mendoza S. T.* It's a family affair: Incarcerated women and their families // *Women & Criminal Justice*, 2001, 12 (4), p. 21–49.
259. *Shaw J., Baker D., Hunt I. M., Moloney A., Appleby L.* Suicide by prisoners // *The British Journal of Psychiatry*, 2004, 184 (3), p. 263–267.
260. *Sykes G. M.* The society of captives: A study of a maximum security prison. NJ: Princeton University Press. Norwood, 1958.

261. *Symkovych A.* The 'inmate code' in flux: A normative system and extralegal governance in a Ukrainian prison // *Current Sociology*, 2017, Vol. 66 (7), p. 1087–1105.
262. *Symkovych A.* The Ukrainian response to sykes: prisoner hierarchy and self-rule—power, legitimacy, and dynamics // *The British Journal of Criminology*, 2018, Vol. 58, p. 1087–1106.
263. *Slade G., Vaičiūnienė R.* In comparative perspective: The effects of incarceration abroad on penal subjectivity among prisoners in Lithuania // *European Journal of Criminology*, 2018, Vol. 15 (2), p. 217–234.
264. *Smiling Hall R., Killackey J.* Correctional Education from the Perspective of the Prisoner Student // *Journal of Correctional Education*, 2008, Vol. 59 (4), p. 301–320.
265. *Spieß G.* Prophetie oder Prognose? // *Neue Kriminalpolitik*, 1996, Heft 1, p. 31–36.
266. *Spirgath T.* Zur Abschreckung des Strafrechts – Eine Metaanalyse kriminalstatistischer Untersuchungen // *Kriminalwissenschaftliche Schriften*, Band 39. Berlin: LIT Verlag, 2013.
267. *Spöhr M.* Sozialtherapie von Sexualstraftätern im Justizvollzug: Praxis und Evaluation. München: Gladbach: Forum Verlag Godesberg, 2009.
268. *Stanionytė V., Zajančauskaitė-Staskevičienė L.* Linkusių savė žaloti ir savės nežalojusių įkalintų asmenų emocinės būsenos įverčių palyginimas // *International journal of psychology: a biopsychosocial approach*, 2010, Vol. 7, p. 111–129.
269. *Stasch J., Yoon D., Sauter J., Joscha H., Dahle K. P.* Prison Climate and Its Role in Reducing Dynamic Risk Factors During Offender Treatment // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2018, Vol. 62 (14), p. 4609–4621.
270. *Steiner B., Wooldredge J.* Inmate versus environmental effects on prison rule violations // *Criminal Justice and Behavior*, 2008, Vol. 35, No. 4, p. 438–456.
271. Strategy, Policy and Planning Department of Corrections New Zealand. What works Now? A review and update of research evidence relevant to offender rehabilitation practices within the Department of Corrections, 2009.
272. *Стручков Н.* Советское исправительно-трудовое право. Москва, 1977.
273. *Стручков Н., Качевский Ю.* Советское исправительно-трудовое право. Москва, 1983.
274. *Subačiūtė J., Gedaminskaitė A.* Kriminalinės subkultūros apraiškos įkalinimo įstaigoje ir gatvės subkultūrose: Panevėžio pataisos namuose kalinčių moterų ir nacionalistinių pažiūrų skinhedų lyginamoji analizė // *Kriminologijos studijos*, 2018, Nr. 6, p. 101–115.
275. *Suhling S.* Evaluation der Straftäterbehandlung und der Sozialtherapie im Strafvollzug: Ansätze zur Bestimmung von Ergebnis-, Struktur- und Prozessqualität // *Wischka B., Pecher W., van den Boogaart H.* (Hrsg.). Behandlung von Straftätern. Freiburg: Centaurus, 2013, p. 162–232. Cituojama: *Suhling S.*, 2013.
276. *Šanteriova K.* Žiaurios, kankinančios ir žmogaus orumą žeminančios kalinimo sąlygos Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2018.
277. *Švedas G.* Laisvės atėmimo baismė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
278. *Tarptautinių žodžių žodynas.* Vilnius, 1985.
279. *Thomas J.* Zur abschreckenden Wirkung von Strafe. Eine Untersuchung der Sanktionswirkung auf junge Straftäter. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel. Kiel, 2014.
280. *Tonry M.* Explanations of American punishment policies // *Punishment & Society. The International Journal of Penology*, 2009, Vol. 11, No. 3, p. 377–394.

281. *United Nations Office on Drugs and Crime*. HIV and AIDS in places of detention. A toolkit for policymakers, programme managers, prison officers and healthcare providers in prison settings, 2008. Prieiga per internetą: <<https://www.unodc.org/documents/hiv-aids/HIV-toolkit-Dec08.pdf>>.
282. *Useem B., Piehl A. M.* Prison buildup and disorder // *Punishment Society*, 2006, Vol. 8, No. 1, 2006, p. 87–115.
283. *Usik D.* Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą // *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 4 (8), p. 339–355.
284. *Ustinavičiūtė L., Laurinavičius A., Žukauskienė R., Bandzevičienė R.* Kriminogeninių rizikos veiksnių palyginimas skirtingose Lietuvos teisės pažeidėjų grupėse // *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 4 (8), p. 39–56.
285. *Ustinavičiūtė L., Žukauskienė R., Laurinavičius A.* Lietuvos nuteistųjų pakartotinio nusikalstamumo rizikos veiksniai: OASys metodikos diskriminantinio validumo analizė // *Social sciences*, 2009, 4 (4), p. 339–356.
286. *Ustinavičiūtė L., Žukauskienė R., Laurinavičius A.* Rizikos veiksniai: OASys metodikos diskriminantinio validumo analizė // *Socialinių mokslų studijos*, 2009, Nr. 4 (4), p. 339–356.
287. *Vaičiūnienė R.* Įkaltintų asmenų resocializacijos galimybės kolektyvinio kalinimo ir kalėjimo subkultūros sąlygomis // *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje* (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 181–204. Cituojama: *Vaičiūnienė R.*, 2017.
288. *Vaičiūnienė R., Tereškinas A.* Adaptation to Imprisonment in Lithuanian Men's Prisons // *Damboeanu C.* (ed.). *Sociological Studies on Imprisonment. A European Perspective*. Bucharest: Tritonic, 2015, p. 71–114.
289. *Vaičiūnienė R., Tereškinas A.* Transformations in Prison Subculture and Adjustment to Imprisonment in Post-Soviet Lithuanian Penitentiary Institutions // *East European Politics and Societies and Cultures*, 2017, Nr. 31 (3), p. 659–679.
290. *Vaičiūnienė R., Viršilas V.* Laisvės atėmimo vietose taikomų socialinės reabilitacijos priemonių sistemos analizė, probleminiai taikymo aspektai. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2017. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/wp-content/uploads/2018/01/Vai%C4%8Di%C5%ABnuien%C4%97-Vir%C5%A1ilas.pdf>>.
291. *Vaičiūnienė R., Viršilas V.* Socialinės reabilitacijos priemonių taikymo laisvės atėmimo vietose analizė: esamos praktikos tobulinimo perspektyvos. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2018. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/wp-content/uploads/2019/01/Socialine-reabilitacija-laisves-atemimo-vietose.pdf>>.
292. *Van De Steene S., Knight V.* Digital transformation for prisons: Developing a needs-based strategy // *Probation Journal*, 2017, Vol. 64 (3), p. 256–268.
293. *Van Wingerden S., van Wilsem J., Moerings M.* Pre-sentence reports and punishment: A quasi-experiment assessing the effects of risk-based presentence reports on sentencing // *European Journal of Criminology*, 2014, vol. 11 (6), p. 723–744.
294. *Van Zyl Smit D., Appleton C.* *Life Imprisonment. A Global Human Rights Analysis*, 2019.
295. *Van Zyl Smit D., Appleton C.* (Eds.). *Life Imprisonment and Human Rights*. Hart Publishing, 2016.
296. *Van Zyl Smit D., Dünkel F.* (Eds.). *Imprisonment Today and Tomorrow. International Perspectives on Prisoners Rights and Prison Conditions*. Second edition. Cambridge: Kluwer Law International, 2001.
297. *Van Zyl Smit D., Dünkel F.* *Prison Labour: Salvation or Slavery?* Aldershot: Ashgate, 1999.

298. *Van Zyl Smit D., Dünkel F.* Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives, Routledge Revivals, 2018 (First published 1999).
299. *Vaske J., Galyen K., Cullen T. F.* Toward a Biosocial Theory of offender rehabilitation: Why does cognitive-behavioral therapy work? // *Journal of Criminal Justice*, 2011, Nr. 39, p. 90–102.
300. *Vavokhine Y.* The (post) – soviet prison subculture faced with the use of self – management doctrines by the corrections administration // *Varia*, 2004, Vol. 1, p. 1–15.
301. *Vernick S. H., Reardon R. C.* Career Development Programs in Corrections // *Journal of Career Development*, 2001, Vol. 27 (4), p. 265–277.
302. *Vieira T. A., Skilling T. A., Peterson-Badali M.* Matching court-ordered services with treatment needs: Predicting treatment success with young offenders // *Criminal Justice and Behavior*, 2009, Vol. 36 (4), p. 385–401.
303. *Vileikienė E., Gečėnienė S.* Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. Vilnius: Petro ofsetas, 1999.
304. *Vosyliūtė A.* Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų taikymo teismų praktikoje probleminiai aspektai // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje (ats. red. G. Švedas). Vilnius, 2010, p. 106–107.
305. *Vosyliūtė A.* Lygtinis paleidimas kaip integracijos prielaida: teismų sprendimų problemos // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 205–231.
306. *Wagner H.* Prielaidos ir galimybės integracijai socialinės inkluzijos kontekste. Nuo inkluduojančios ekskluzijos prie integracijos – prielaidos, pavojai ir potencialas // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2017, p. 251–260.
307. *Walter M.* Strafvollzug. Stuttgart, München, Hannover: Boorberg Verlag, 1991.
308. *Ward T., Yates P. M., Willis G. M.* The Good Lives Model and the Risk Need Responsivity model. A Critical Response to Andrews, Bonta and Wormith // *Criminal Justice and Behavior*, 2012, Vol. 1 (39), p. 94–110.
309. *Ward T., Mann R. E., Gannon T. A.* The good lives model of offender rehabilitation: Clinical implications // *Aggression and violent behavior*, 2007, 12 (1), p. 87–107.
310. *Ward T., Maruna S.* Rehabilitation. London, 2007.
311. *Watzlawick P., Beavin J. H., Jackson D. D.* Menschliche Kommunikation. Formen, Störungen, Paradoxien. 9. Aufl. Bern: Verlag Hans Huber, 1990.
312. *Wexler H. K., Falkin G. P., Lipton D. S., Rosenblum A. B.* Outcome evaluation of a prison therapeutic community for substance abuse treatment // *NIDA research monograph*, 1992, 118, p. 156–175.
313. *Williams D. J.* Forensic Leisure Science: A New Frontier for Leisure Scholars // *Leisure Sciences*, 2007, Vol. 28 (1), p. 91–95.
314. *Winslow J. T., Insel T. R.* Neuroendocrine basis of social recognition // *Current Opinion in Neurobiology*, 2004, Nr. 14, p. 248–253.
315. *Wolff N., Shi J.* Feelings of Safety Among Male Inmates. The Safety Paradox // *Criminal Justice Review*, 2009, Vol. 34, No. 3, p. 404–427.
316. *Wormith S. M., Althouse R., Simpson M., Reitzel L. R., Fagan T. J., Morgan R. D.* The Rehabilitation and Reintegration of Offenders: The Current Landscape and Some Future Directions for Correctional Psychology // *Criminal Justice and Behavior*, 2007, Vol. 7 (34), p. 879–892.

317. *Wulf R.* Prognoseforschung // *Obergfell-Fuchs J., Brandenstein M.* (Hrsg.). Nationale und internationale Entwicklungen in der Kriminologie. Festschrift für Helmut Kury zum 65. Geburtstag. Frankfurt: Verlag für Polizeiwissenschaft, 2006, p. 535–555.
318. *Zajančkauskaitė-Staskevičienė L., Pūkė Ž.* Savęs žalojusių ir savęs nežalojusių nuteistųjų vidinės darbos ir savivarbos ypatumai // *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 2013, Nr. 11 (1), p. 183–193.
319. *Zierlein K. G.* Pagrindinių teisių apsauga baudžiamojoje, baudžiamojo proceso ir bausmių vykdymo teisėje, atsižvelgiant į Vokietijos Konstitucinio Teismo praktiką // *Teisė*, 2000, t. 36, p. 119–127.
320. *Зубков А.* Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века. Москва, 2003.
321. *Žilinskienė L., Tumilaitė R.* Resocializacijos modeliai ir jų taikymas // *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2011, Nr. 29 (2), p. 285–313.
322. *Žilyis J.* Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje // *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 12 (90), p. 15–23.

II. Teisės aktai (abėcėlės tvarka)

323. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (adopted 4 November 1950, entered into force 3 September 1953). ETS 5; 213 UNTS 221 (ECHR) Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Papildomas protokolai. Prieiga per internetą: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LIT.pdf.
324. Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą // *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 86-2393.
325. Europos Parlamento rekomendacija Tarybai dėl kalinių teisių Europos Sąjungoje, priimta 2004 m. kovo 9 d.
326. Europos Parlamento rezoliucija dėl 2010–2014 m. daugiamečių programos dėl laisvės, saugumo ir teisingumo erdvės (Stokholmo programa), priimta 2009 m. lapkričio 25 d.
327. Europos Parlamento rezoliucija dėl blogų sąlygų Europos Sąjungos kalinimo įstaigose, priimta 1996 m. sausio 18 d.
328. Europos Parlamento rezoliucija dėl kalėjimų sistemos ir sąlygų kalėjimuose (2015/2062(INI), priimta 2017 m. spalio 5 d. Prieiga per internetą: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0385_LT.html.
329. Europos Parlamento rezoliucija dėl kalinimo sąlygų ES (2011/2897(RSP), priimta 2011 m. gruodžio 15 d. Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P7-TA-2011-0585+0+DOC+PDF+V0//LT>.
330. Europos Parlamento rezoliucija dėl sąlygų Europos Sąjungos kalinimo įstaigose, dėl pagerinimų ir alternatyvių sankcijų, priimta 1998 m. gruodžio 17 d.
331. Europos Tarybos baltoji knyga dėl kalėjimų perpildymo, priimta 2016 m. rugsėjo 28 d. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16806f9a8a>.
332. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (82) 16 dėl trumpalaikių išvykų kaliniams. Prieiga per internetą: <http://hub.coe.int/en/>.
333. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <http://hub.coe.int/en/>.
334. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (92) 16 dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių. Prieiga per internetą: <http://hub.coe.int/en/>.
335. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec (99) 22 dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos didėjimo. Prieiga per internetą: <http://hub.coe.int/en/>.

336. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2003) 22 dėl lygtinio paleidimo (parolio). Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
337. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2003) 23 dėl kalėjimų administracijų darbo su nuteistais iki gyvos galvos ir kitais ilgam terminui nuteistais kalininiais. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
338. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
339. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija CM/Rec (2008) 11 dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
340. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2010) 1 dėl Europos probacijos taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
341. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija valstybėms narėms Rec (2012) 12 dėl įkalintų užsieniečių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
342. Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (Strafvollzugsgesetz – StVollzG); vom 16. März 1976 (BGBl. I. S. 581, 2088), zuletzt geändert durch Artikel 1 des Gesetzes vom 19. Juni 2019 (BGBl. I S. 840). Prieiga per internetą: <<http://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/BJNR005810976.html>>.
343. Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos (sudarytojas – M. Aidukas). Vilnius: Teisės institutas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Teisinės informacijos centras, 2004.
344. Jungtinių Tautų Tipinės minimalios elgesio su kalininiais taisyklės (Nelsono Mandelos taisyklės), priimtose Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje 2015 m. gruodžio 17 d. Prieiga per internetą: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement>>.
345. Jungtinių Tautų Tipinės minimalios elgesio su kalininiais taisyklės, priimtose 1955 m. rugpjūčio 30 d. Jungtinių Tautų kongrese, skirtame nusikalstamumo prevencijai ir elgesiui su teisės pažeidėjais, patvirtintos Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos 1957 m. liepos 31 d. 994-ajame plenariniame posėdyje // Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos (sudarytojas M. Aidukas). Vilnius: Teisės institutas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Teisinės informacijos centras, 2004.
346. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. 4/07-132 „Dėl Tipinės naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programos ir Tipinės nuteistųjų integracijos į visuomenę programos patvirtinimo“, priimtas 2004 m. gegužės 24 d. // Valstybės žinios, 2004, Nr. 87-3192.
347. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. 4/07-133 „Dėl individualaus darbo su nuteistuoju knygelės pildymo metodinių nurodymų patvirtinimo“, priimtas 2004 m. gegužės 24 d. // Valstybės žinios, 2004, Nr. 87-3193.
348. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. 4/07-95 „Dėl Nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo instrukcijos patvirtinimo“, priimtas 2006 m. kovo 28 d. // Valstybės žinios, 2006, Nr. 36-1302.
349. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-42 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. kovo 28 d. įsakymo Nr. 4/07-95 „Dėl nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2007 m. vasario 9 d. // Valstybės žinios, 2007, Nr. 21-812.

350. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2010 m. sausio 15 d. įsakymas Nr. V-15 „Dėl kognityvinių biheivoristinių programų „Tik tu ir aš“ ir „Equip“ taikymo Kalėjimų departamentui pavaldžiose įstaigose“ bei Kalėjimų departamento direktoriaus 2003 m. gruodžio 19 d. įsakymo Nr. 4/07-243 „Dėl socialinės reabilitacijos programų patvirtinimo“ pakeitimo // Valstybės žinios, 2010, Nr. 10-517.
351. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-82 „Dėl pataisos įstaigų įrengimo ir eksploataavimo taisyklių patvirtinimo“, priimtas 2011 m. kovo 3 d. // Valstybės žinios, 2011, Nr. 29-1384 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
352. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-176 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. kovo 28 d. įsakymo Nr. 4/07-95 „Dėl nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2012 m. gegužės 18 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 59-2984 (su vėlesniais pakeitimais).
353. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-211 „Dėl Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo“, priimtas 2012 m. birželio 25 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 72-3770.
354. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-322 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2001 m. gruodžio 27 d. įsakymo Nr. 112 „Dėl asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2013 m. rugsėjo 30 d. // Valstybės žinios, 2013, Nr. 104-5129.
355. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-313 „Dėl Individualaus socialinės reabilitacijos plano formos ir jo rengimo metodikos patvirtinimo“, priimtas 2015 m. rugpjūčio 26 d. // TAR, 2015, Nr. 13017.
356. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-97 „Dėl nuteistųjų perkėlimo į Pusiaukelės namus tvarkos aprašo patvirtinimo“, priimtas 2016 m. kovo 23 d. // TAR, 2016, Nr. 6061 (su vėlesniais pakeitimais).
357. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-194 „Dėl opioidinės priklausomybės pakaitinio gydymo tęstinumo užtikrinimo laisvės atėmimo vietose tvarkos aprašo patvirtinimo“, priimtas 2018 m. balandžio 25 d. // TAR, 2018, Nr. 6540.
358. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-371 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2010 m. sausio 15 d. įsakymo Nr. V-15 „Dėl kognityvinių biheivoristinių korekcinį programų „Tik tu ir aš“ ir „Equip“ taikymo Kalėjimų departamentui pavaldžiose įstaigose bei Kalėjimų departamento direktoriaus 2003 m. gruodžio 19 d. įsakymo Nr. 4/07-243 „Dėl socialinės reabilitacijos programų patvirtinimo“ pakeitimo“ pripažinimo netekusiu galios“, priimtas 2018 m. rugpjūčio 20 d. // TAR, 2018, Nr. 13195.
359. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-459 „Dėl Taikomojo tarpininkavimo (mediacijos) organizavimo ir vykdymo laisvės atėmimo vietų įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo“, priimtas 2018 m. spalio 19 d. // TAR, 2018, Nr. 16397.
360. Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą fakultatyvusis protokolais, priimtas 2002 m. gruodžio 18 d. Rezoliucija Nr. A/RES/57/199 Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 50-oje sesijoje, įsigaliojo 2006 m. birželio 22 d., Lietuvos Respublikai įsigaliojo 2014 m. vasario 19 d. // TAR, 2014, Nr. 1082.

361. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pakeitimo įstatymas Nr. XIII-2264, priimtas 2019 m. birželio 27 d. // TAR, 2019, Nr. 11180.
362. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, patvirtintas įstatymu Nr. IX-994, priimtu 2002 m. birželio 27 d. // Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
363. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 18, 19, 66, 90, 91, 126, 138, 140, 152, 154, 157, 158, 159, 164, 176 straipsnių pakeitimo ir 127, 160, 161, 162, 163, 179 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas Nr. XI-1863, priimtas 2011 m. gruodžio 22 d. // Valstybės žinios, 2011, Nr. 4-110.
364. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 158 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymas Nr. XI-2040, priimtas 2012 m. birželio 5 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 68-364; įsigaliojo 2013 m. sausio 1 d.
365. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pataisos darbų kodeksas, priimtas 1971 m. liepos 15 d. įstatymu Nr. VIII-7 // LTSR įstatymų sąvadas, 1971-07-15.
366. Lietuvos Respublikos pataisos pareigūnų veiklos įstatymas Nr. VIII-1387, priimtas 2018 m. birželio 29 d. // TAR, 2018, Nr. 12055.
367. Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas Nr. VIII-1313, priimtas 1999 m. liepos 7 d. // Valstybės žinios, 1999, Nr. 66-2128 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
368. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento 2007 m. vasario 15 d. dekretu Nr. 1K-880 „Dėl Malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų“ pakeitimo“ Nr. 1K-852, priimtas 2011 m. lapkričio 11 d. // Valstybės žinios, 2011, Nr. 136-6449.
369. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas Nr. XI-1860, priimtas 2011 m. gruodžio 22 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 4-108.
370. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas Nr. VIII-950, priimtas 1998 m. gruodžio 3 d., nauja redakcija nuo 2004 m. lapkričio 25 d. // Valstybės žinios, 2004, Nr. 170-6238 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
371. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas Nr. 118/V-234 „Dėl priklausomybės ligomis sergančių nuteistųjų gydymo laisvės atėmimo vietose tvarkos patvirtinimo“, priimtas 2003 m. balandžio 22 d. // Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1801.
372. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“, priimtas 2003 m. liepos 2 d. // Valstybės žinios, 2003, Nr. 76-3498 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
373. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-154 „Dėl lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos komisijos nuostatų patvirtinimo“, priimtas 2012 m. birželio 6 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 65-314 (su vėlesniais pakeitimais).
374. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. IR-159 „Dėl socialinio tyrimo išvados formos ir socialinio tyrimo išvados rengimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo“, priimtas 2012 m. birželio 14 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 68-3500.
375. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-173 „Dėl teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymo Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo pakeitimo“, priimtas 2012 m. birželio 27 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 74-3862.
376. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-238 „Dėl teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymo Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo pakeitimo“, priimtas 2015 m. rugpjūčio 20 d. // TAR, 2015, Nr. 12451 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
377. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 228 „Dėl suimtųjų ir nuteistųjų darbo apmokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, priimtas 2002 m. vasario 13 d. // Valstybės žinios, 2002, Nr. 17-675; 2018 m. gruodžio 27 d. Nr. 1370 redakcija.

378. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 259 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“, priimtas 2013 m. kovo 20 d. // Valstybės žinios, 2013, Nr. 35-1702.
379. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1025 „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio“, priimtas 2018 m. spalio 16 d. // TAR, 2018, Nr. 16268.
380. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pataisos darbų kodeksas, priimtas 1971 m. liepos 15 d. įstatymu Nr. VIII-7 // LTSR įstatymų sąvadas, 1971-07-15.
381. Recommendation CM/Rec (2008) 11 of the Committee of Ministers to member states of the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. Prieiga per internetą: <[https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejrec08\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejrec08(1).pdf)>.
382. Recommendation Rec (2003) 23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations on life sentence and other long-term prisoners. Prieiga per internetą: <<http://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+%282003%29+23+on+the+management+of+life+sentence+and+other+long+term+prisoners.pdf/bb16b837-7a88-4b12-b9e8-803c734a6117>>.
383. Recommendation Rec (2006) 2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16806f3d4f>>.
384. Recommendation CM/Rec (2014) 3 of the Committee of Ministers to member States concerning dangerous offenders. Prieiga per internetą: <<https://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec%2B%282014%29%2B3%2Bconcerning%2Bdangerous%2Boffenders.pdf/cec8c7c4-9d72-41a7-acf2-ee64d0c960cb>>.
385. Recommendation CM/Rec (2014) 4 of the Committee of Ministers to member States on electronic monitoring. Prieiga per internetą: <<https://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+%282014%29+4+on+electronic+monitoring.pdf/c9756d5b-be0e-4c72-b085-745c9199bef4>>.
386. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 03.10.2018) (с изм. и доп., вступ. в силу с 21.10.2018). Prieiga per internetą: <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/b5267e54e246ea6638ee31beff44931ebd331eae/>.
387. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14 // Valstybės žinios, 2011, Nr. 156-7390.

III. Teismų praktika (abėcėlės tvarka)

388. ECHR *Vinter an others v. The United Kingdom*. 9 July 2013. Applications nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/>>.
389. EŽTT 2001 m. balandžio 21 d. sprendimas byloje *Peers prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 28524/95.
390. EŽTT 2001 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Valašinas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 44558/98.
391. EŽTT 2002 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Kalašnikovas prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 47095/99.
392. EŽTT 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Karalevičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 53254/99.
393. EŽTT 2008 m. vasario 14 d. sprendimas byloje *Dorokhov prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 66802/01.
394. EŽTT 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje *Ananyev ir kiti prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 42525/07; 60800/08.
395. EŽTT 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje *Česnulevičius vs. Lietuva*, pareiškimo Nr. 13462/06.
396. EŽTT 2013 m. spalio 17 d. sprendimas byloje *Vladimiras Beliajevas prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 9967/06.
397. EŽTT 2015 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą*, peticijų Nr. 40828/12, 29292/12, 69598/12, 40163/13, 66281/13, 70048/13 ir 70065/13.

398. EŽTT 2017 m. gegužės 8 d. sprendimas byloje *Matiošaitis ir kiti prieš Lietuvą*, peticijų Nr. 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 ir 72824/13.
399. EŽTT 2018 m. vasario 15 d. nutarimas byloje *Gibronas ir kiti vs. Lietuva* (peticijų Nr. 56836/14, 29072/15, 31394/15, 58765/15, 61704/15, 423/16, 4624/16, 5921/16, 6833/16, 14938/16, 18362/16, 20917/16, 21615/16, 21620/16, 49439/16) (taikūs susitarimai).
400. EŽTT nutarimas byloje *Romeiko ir kiti vs. Lietuva* (peticijų Nr. 67465/13, 2784/14, 13181/14, 20538/14, 1147/17, 377/18), 2018-07-05 (*taikūs susitarimai*). Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme. EŽTT nutarimai ir sprendimai. Prieiga per internetą: <<http://lrv-atstovas-eztt.lt/page/eztt-nutarimai-ir-sprendimai-pagal-metus>>.
401. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-308/2008.
402. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gruodžio 19 d. nutartis byloje Nr. A-143-2190-12.
403. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. sausio 22 d. sprendimas byloje Nr. A822-128/2013.
404. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2015 m. sausio 26 d. nutartis byloje Nr. A-54-858/2015.
405. Nyderlandų Aukščiausiojo Teismo 2016 m. liepos 5 d. sprendimas dėl nuteistųjų iki gyvos galvos lygtinio paleidimo. HR 5 juli 2016, nr. 15/00402. Prieiga per internetą: <<https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2016:1325>>.
406. Vokietijos Konstitucinio Teismo 1973 m. birželio 5 d. sprendimas (BVerfGE 35, 202).
407. Vokietijos Konstitucinio Teismo 1998 m. liepos 1 d. sprendimas (2 BvR 441/90).
408. Vokietijos Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. sprendimas (2 BvR 2175/01).
409. Vokietijos Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 7 d. sprendimas (BVerfG, 2 BvR 1567/11).
410. Vokietijos Konstitucinio Teismo 2015 m. gruodžio 16 d. sprendimas (2 BvR 1017/14).

IV. Teisės aktų projektai, aiškinamasis raštas ir išvada

411. Įstatymų pakeitimų įstatymų projektai Nr. XIIP-2473-2475.
412. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIP-3021 (Projektas-4, 2015-04-27).
413. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo projekto Nr. XIP-1892 aiškinamasis raštas, pateiktas 2010 m. balandžio 7 d.
414. *Sakalauskas G., Namavičius J.* Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 43, 47, 54, 62, 63, 64, 68¹, 68², 71, 75, 90, 226 ir 227 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIIP-1066 // Teisės e-aktualijos, 2018, Nr. 1 (14), p. 37–55.

V. Statistika, veiklos ir vizitų ataskaitos, kita praktinė medžiaga

415. Alytaus pataisos namų 2015 m. 1-o pusmečio veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <<http://www.kaldep.lt/download/14594/2015m1pusmapnveikla.pdf>>.
416. Alytaus pataisos namų 2015–2018 m. veiklos ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/apn/veikla_255/planavimo-dokumentai_241_259.html>.
417. *Bagdonaitė Ž., Kalpokaitė G.* Siūlymai: nuteistųjų įdarbinimas – VI „Mūsų amatai“. Programos „Kurk Lietuvai“ analizės ataskaita. Vilnius, 2015.
418. *Bundesarbeitsgemeinschaft für Straffälligenhilfe e. V.* Stellungnahme zur angemessenen Anhebung der Vergütung von arbeitenden Strafgefangenen zur Verfassungsbeschwerde von Herrn W. (2 BvR 1683/17). Bonn/Berlin, 2018. Prieiga per internetą: <https://bag-s.de/fileadmin/user_upload/Stellungnahme_BVerfG_final_180726.pdf>.

419. *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 November to 4 December 2012. CPT/inf (2014) 18. Strasbourg, 4 June 2014. Prieiga per internetą: <<http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2014-18-inf-eng.pdf>>
420. *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>>.
421. *Council of Europe*. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018. CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/168095212f>>.
422. *CPT*. 21st General Report of the CPT, CPT/Inf (2011) 28.
423. *CPT*. Living space per prisoner in prison establishments: CPT standarts. CPT/Inf (2015) 44. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/16806cc449>>
424. *CPT*. CPT-Standards. CPT/Inf(92) 3.
425. *CPT*. CPT-Standards. CPT/Inf(2001) 16.
426. *CPT*. CPT-Standards, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2010.
427. *CPT*. CPT-Standards. CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011.
428. *CPT*. CPT-Standards. CPT/Inf (2018) 2.
429. CPT standartai. CPT bendrųjų ataskaitų „svarbiausieji skyriai“. Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT). Europos Taryba. CPT/Inf/E (2002) 1-Rev. 2003. Lietuviškai.
430. Europe 2020, A European Strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en>.
431. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(92)3-part2.
432. *European Monitoring Centre for drugs and drug addiction*. Lithuania. Country drug report 2017. Prieiga per internetą: <http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/4518/TD0616152ENN.pdf_en>.
433. *European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction*. Lithuania. Country Drug Report 2019. Prieiga per internetą: <http://www.emcdda.europa.eu/countries/drug-reports/2019/lithuania/drug-use-and-responses-prison_en>.
434. European Organization of Prison and Correctional Services. Prisoner Education Expert Meeting, 2018, Bratislava. Prieiga per internetą: <<https://www.europris.org/file/report-education-in-prison-september-2018/>>.
435. *Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT)*. CPT standartai. 2003. CPT bendrųjų ataskaitų „svarbiausieji skyriai“. Europos Taryba. CPT/Inf/E (2002) 1-Rev. Lietuviškai.
436. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas 2004–2018 m. (Forma_EK-ITĮ).
437. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu, 2004–2018 m. (Forma_30-ITĮ).

438. JAV valstybės departamento 2016 m. pranešimas apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje. Prieiga per internetą: <<https://lt.usembassy.gov/lt/2016-m-jav-valstybes-departamento-pranesimas-apie-zmogaus-teisiu-padeti-pasaulyje/>>.
439. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2012–2016 m. veiklos ataskaitos. Prieiga per internetą <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.
440. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius. Darbo su asmenimis, esančiais apygardų probacijos tarnybų priežiūroje, 1998–2018 m. ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.
441. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius. Nuteistųjų areštu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos ataskaita. 2004–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.
442. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius. Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos ataskaita. 1998–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.
443. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius. Socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos ataskaitos 1998–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.
444. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius. Vieno asmens išlaikymui vidutiniškai per dieną panaudotų lėšų laisvės atėmimo įstaigose 2017 m.
445. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyrius. Išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaitos. 2000–2018 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.
446. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Priežiūros skyrius. 2016 m. kovo 14 d. Ataskaita apie lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų eigą, teismų ir lygtinio paleidimo komisijų iš pataisos įstaigų motyvus netaikyti lygtinį paleidimą, 2015 metais Nr. LV-948. Prieiga per internetą: <<http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/auktualijos/naujienos-kaldep/informacija-apie-lygtinio-zrzm.html>>.
447. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Socialinės reabilitacijos skyrius priežiūros poskyris. Įstaigose esančių asmenų drausmė bei taikytos jų atžvilgiu drausmės priemonės 1998–2008 m.
448. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos metinės 2004–2016 m. veiklos ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html>.
449. Kankinimų prevencijos komiteto (CPT) standartai. CPT bendrųjų ataskaitų „svarbiausieji skyriai“. CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2003.
450. Kauno apygardos probacijos tarnybos strateginio veiklos plano programos vykdymo ataskaita, 2017-01-20, Nr. 4-38. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kapt/adm-info-kapt/ataskaitos_242_260_600.html>.
451. Krimpedia. Prieiga per internetą: <http://www.kriminologie.uni-hamburg.de/wiki/index.php/Elektronisch_%C3%BCberwachter_Hausarrest>.
452. Laiškai į laisvę 2000. Nuteistųjų kūrybos konkursas. Vilnius: Rosma, 1999.

453. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos Ataskaita dėl Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime ir Laisvės atėmimo vietų ligininėje laikomų asmenų žmogaus teisių padėties. 2018-06-29, Nr. PRJ2018/1-38. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/8-bendri-straipsniai/462-patikrinimu-ataskaitos-ikalinimo-istaigose.html>>.
454. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos Ataskaita dėl žmogaus teisių padėties Alytaus pataisos namuose. 2016-07-21, Nr. 2016/1-55. Prieiga per internetą: <http://www.lrski.lt/images/dokumentai/2016-07-21_Ataskaita_dl_mogaus_teisi_padties_Alytaus_PN_Nr.55.pdf>.
455. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos Ataskaita dėl žmogaus teisių padėties Kybartų pataisos namuose ir Pravieniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje. 2017-06-30, Nr. 2017/1-63. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/images/dokumentai/2017-06-30-Ataskaita-dl-mogaus-teisi-padties-Kybart-PN-ir-Pravienikse-Nr.1-63.pdf>>.
456. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaita dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (CPT) 2012 m. lapkričio 27 d. – gruodžio 4 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas. CPT/Inf (2014) 19.
457. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaita dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą 2016 m. rugsėjo 5–15 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas. CPT/Inf (2018) 3.
458. Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovas EŽTT. Prieiga per internetą: <<http://lrv-atstovas-eztt.lt/lt/naujienos/teismas-patvirtino-taikius-susitarimus-bylose-del-netinkamu-kalinimo-salygu>>.
459. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=b1dfe1e2-2a58-46aa-b3fb-98e13720bbfe#>.
460. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. praktikos apžvalga. Prieiga per internetą: <<http://www.lvat.lt/lt/teismu-praktika/teismo-metiniai-pranesimai.html>>.
461. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2018 m. veiklos apžvalga. Prieiga per internetą: <<https://lvat.teismas.lt/doclib/sxqi7o7klukprujhd9157r2f7rz65y5r>>.
462. Liutkevičius K. Lygtinio paleidimo reforma Lietuvoje. Pirmųjų metų pamokos. Dokumentas aptarimui. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013.
463. Lygtinio paleidimo reforma Lietuvoje. Pirmųjų metų pamokos. Diskusijos apibendrinimas. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2014-01-22.
464. Marijampolės pataisos namų 2016 m. veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/mpn/veikla-mpn_255_316/veiklos-ataskaita.html>.
465. Panevėžio pataisos namai. Strateginio plano programos vykdymo ataskaita. 2019-01-21, Nr. S-360. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/paneveziopn/veikla-mpn_255_344/planavimo-dokumentai_241_259_348.html>.
466. Panevėžio pataisos namų 2015 m. veiklos analizė. Prieiga per internetą: <[http://www.kalejimudepartamentas.lt/download/16881/veiklos%20pristatymas%202015%20\(paskutinis\).pps](http://www.kalejimudepartamentas.lt/download/16881/veiklos%20pristatymas%202015%20(paskutinis).pps)>.
467. Praktinė konferencija „Žmogus kalėjime. Patirtis ir galimybės“. 2012 m. gegužės 12 d., Lukiškių kalėjimas. Konferencijos medžiaga.
468. Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos 2012–2018 m. veiklos ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/pravienpn-ak/veikla-mpn_255_372/planavimo-dokumentai_241_259_376.html>.

469. Projekto „Pataisos, įskaitant bausmes be įkalinimo“ projektų „Nuteistųjų, laikomų uždaro tipo pataisos įstaigose, skaičiaus sumažinimas įsteigiant 4 naujas atviro tipo pataisos įstaigas“ aprašymas. Prieiga per internetą: <http://www.eagrants.lt/programos/projektai/program/6/id/36/nuteistuju_laikomu_uzdaro_tipo_pataisos_istaigose_skaiciaus_sumazinimas_isteigiant_4_naujas_atviro_tipo_pataisos_istaigas>.
470. *United Nations Office on Drugs and Crime*. HIV and AIDS in places of detention. A toolkit for policymakers, programme managers, prison officers and healthcare providers in prison settings, 2008, p. 59. Prieiga per internetą: <<https://www.unodc.org/documents/hiv-aids/HIV-toolkit-Dec08.pdf>>.
471. Valstybinio audito ataskaita „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijoje atlikto finansinio (teisėtumo) audito rezultatų“. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, 2013 m. liepos 15 d. Nr. FA-P-40-2-3.
472. Valstybinio audito ataskaita „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijoje atlikto finansinio (teisėtumo) audito rezultatų“. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, 2014 m. liepos 15 d. Nr. FA-P-40-3-38.
473. Veidrodiniai neuronai. Prieiga per internetą: <<http://psichika.eu/blog/veidrodiniai-neuronai/>>.
474. Vilniaus apygardos probacijos tarnybos pažyma apie 2016 m. veiklos rezultatus, 2017-01-20, Nr. VD-39. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/vapt/veikla-mpn_255_707/planavimo-dokumentai_241_259_711.html>.
475. Vilniaus pataisos namų 2012–2017 m. veiklos ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/vilniauspni/istorija-238-256-y91e/ataskaita_405/ataskaita.html>.
476. *Vogt L.* Arbeit hinter Gittern: So viel verdienen Gefangene // T-online.de, 2018-04-03. Prieiga per internetą: <https://www.t-online.de/finanzen/jobs/id_83296488/arbeiten-hinter-gittern-so-viel-verdienen-gefangene.html>.
477. Wikipedia: <[https://de.wikipedia.org/wiki/Integration_\(Soziologie\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Integration_(Soziologie))>.
478. Zusammenfassung neuester Erkenntnisse der Hirnforschung. Prieiga per internetą: <www.matrix-wissen.de>.
479. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009. Prieiga per internetą: <<http://www.hrmi.lt/>>.
480. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011. Prieiga per internetą: <<http://www.hrmi.lt/>>.
481. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2011–2012: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2013. Prieiga per internetą: <<http://hrmi.lt/leidiniai/>>.
482. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2013–2014: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2015. Prieiga per internetą: <<http://hrmi.lt/leidiniai/>>.
483. Žmogaus teisės Lietuvoje 2016–2017. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018. Prieiga per internetą: <<http://hrmi.lt/leidiniai/>>.

VI. Publikacijos žiniasklaidoje

484. *15min*. Kalėjimų departamentas imasi represijų prieš bado akciją Alytuje paskelbusius kalinius // 15min.lt, 2018-11-14.
485. *15min*. Pranešta apie riaušes Pravieniškių pataisos namuose, kaliniai prakalbo apie provokacijas // 15min.lt, 2018-08-28.
486. *Bendžius S.* Gyvenimas Lukiškių kalėjime: amžina prietema, žiaurūs nusikaltimai ir religiniai atsiuvertimai // Delfi.lt, 2013-06-09.
487. *BNS*. Įkalinimo įstaigos modernizuojamos vangiai ir netaupiai, dėl blogų kalėjimo sąlygų mokamos kompensacijos // 15min.lt, 2015-08-03.

488. BNS. Marijampolės pataisos namuose – nuteistųjų maištas: užsibarikadavo kameroje // 15min.lt, 2018-10-05.
489. BNS. Pravieniškių pataisos namuose aptikta telefonų, narkotikų ir anabolinių steroidų // 15min.lt, 2018-09-04.
490. BNS. S. Skvernelis: kalinių smurto problemų yra visuose kalėjimuose // Sveikata.lt, 2018-08-07.
491. BNS. Už mirtinai sumuštą sūnų iš Lietuvos priteisė per 100 tūkst. litų // Delfi.lt, 2012-01-16.
492. BNS. Valdžią Pravieniškėse perėmęs kalinys: „Savarankiškai užtikrinti drausmę administracija nepajėgi“ // 15min.lt, 2018-10-19.
493. Chadasevičius S. Kalinio žmonos išpažintis: iš mano vyro „pataisos“ namuose daro žvėrį, pati jaučiuosi kaip atmata // 15min.lt, 2017-07-16.
494. Chadasevičius S. Vilniečiai Pusiaukelės namų neįsileido į Rusų gatvę, tad jie bus Sniego gatvėje // 15min.lt, 2016-09-05.
495. Deveikis J. Tyrimo metu – šokiruojanti informacija: per valstybinę įmonę į kalėjimus buvo gabenami mobilieji telefonai // LRT.lt, 2019-06-20.
496. Dirmienė N. Nuteistųjų probacija valstybei kainuoja milijonus // Balsas.lt, 2013-04-19.
497. ELTA. Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų įsibėgėja // Elta.lt, 2013-06-14.
498. Grižė D. Po insulto gyjantį kalinį kameros draugai puolė kaip žvėrys: mušė, degino ir kitaip kanokino kelis mėnesius // Alfa.lt, 2018-07-17.
499. Gudavičiūtė D. Į laisvę anksčiau laiko norėję išeiti kaliniai – nuvilti ir įsiutę // Lrytas.lt, 2013-06-16.
500. Gudavičiūtė D. Švediškų kalėjimų rojus – Lukiškių kalinio sapnuose // Lrytas.lt, 2014-03-10.
501. Jacinevičienė-Baltaduonė S. Kodėl valstybė turi mokėti nuteistiesiems // 15min.lt, 2017-09-03.
502. Jackevičius M. Skausmingos pagirios po Pravieniškių skandalo: kameros neveikia, už viršvalandžius nemokama // 15mint.lt, 2018-10-02.
503. Jakubauskas R. Neigiama informacija apie Alytaus pataisos namų prižiūrėtojų perpjautą gerklę: „Super, duper nieko neįvyko“ // 15min.lt, 2018-11-16.
504. Jakučionis S. Kalinių smurto Pravieniškėse nesustabdę pareigūnai irgi gali susilaukti bausmių // 15min.lt, 2018-08-01.
505. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pranešimas spaudai, 2013-10-11.
506. Kaunas.Kasvyksta.lt. Sumušti pareigūnai kreipėsi į Kauno medikus: pataisos namuose siautėjo kalinys // Kaunas.Kasvyksta.lt, 2019-01-07.
507. „Laiko ženklai“. Blogos įkalinimo sąlygos iš Lietuvos siurbia milijonus eurų // Lrytas.lt, 2018-04-06.
508. Laurutyte O. Prezidentės malonė žudikui – lyg druska negyjančiai žaizdai // Etaplus.lt, 2012-05-13.
509. Lietuvos kalinių feisbuko paskyra: <<https://lt-lt.facebook.com/Asociacija-Kalinys-541012475919223/>>.
510. Lrytas.tv. Kaliniai džiūgauja: valstybė jiems sumokės daugiau nei 100 tūkst. Eurų // Lrytas.lt, 2018-03-12.
511. Lukaitė A. A. Marijampolės pataisos namų realybė kalinių lūpomis // Bernardinai.lt, 2010-08-25.
512. M. Nuteistųjų artimieji papasakojo apie kitokį kalinių gyvenimą: „Man jų gaila“ // Lrytas.lt, 2017-06-18.
513. Midverytė M. Konferencija Lukiškėse: žingsnis nuoširdaus dialogo link // Bernardinai.lt, 2015-06-02.
514. Midverytė M. Lukiškių kalėjime – unikali konferencija // Bernardinai.lt, 2012-05-14.
515. Mikelionytė I. Papasakojo apie kalėjimus Norvegijoje: ne kalėjimas, o namai // Delfi.lt, 2014-04-11.
516. Miškiniš V. „Pravieniškių mafijos“ auka teisme atskleidė detales apie patirtą siaubą ir nerašytas taisykles // 15min.lt, 2018-11-10.

517. *Petkevičiūtė R.* Neformalus įstatymai tarp kalėjimo sienų, arba Kas tai yra kriminalinė subkultūra? // Bernardinai.lt, 2010-11-29.
518. Polizeigewerkschaft kritisiert früheren Hafturlaub von Schwerverbrechern // Focus online, 2012-04-10. Prieiga per internetą: <www.focus.de>.
519. *Povilaitis N.* Kalinio mirtis atskleidė siaubingas Pravieniškių kolonijos taisykles // Lrytas.lt, 2013-03-25.
520. *Rapalavičiūtė L.* Jei norim ištiesti pagalbos ranką, negalime laikyti sugniaužę kumščius // Bernardinai.lt, 2011-06-23.
521. *Rimšaitė T.* Nusikaltimas ir bausmė siekiant teisingumo // Savaitė, Nr. 1, 2014-01-01, p. 6–7.
522. *Sakalauskas G.* Kalėjimas – stotelė į laisvę // Statyba ir architektūra, 2011, Nr. 10, p. 38–44.
523. *Sakalauskas G.* Įkalinimo sistemos Lietuvoje reforma: vienuolika žingsnių per artimiausius dešimt metų // Teise.pro, 2019-01-16.
524. *Sinkevičius D.* „Jūros šventė“ Pravieniškėse vis dėlto įvyko: per ją buvo žeminami kaliniai // Delfi.lt, 2018-06-31.
525. *Sinkevičius D.* Kalinys pakliuvo į „Pravieniškių mafijos“ spąstus: jei ne pinigai, būčiau „gaidys“ // Delfi.lt, 2018-11-10.
526. *Sinkevičius D.* Po skandalo Pravieniškėse – košmaras Alytuje: „bachūrai“ pademonstravo, kas zo-noje yra valdžia // Delfi.lt, 2018-11-16.
527. *Sinkevičius D.* Pravieniškėse – vėl kalinių maištas: neramumai tęsėsi visą naktį, yra sužalotų // Delfi.lt, 2019-07-25.
528. *Sinkevičius D.* Sukilo Danijoje kalintys lietuviai: nenorime, kad mus išlaikytų Lietuva // Delfi.lt, 2014-06-16.
529. *Skėrytė J.* Teisingumo ministerija neatsisako planų Lukiškių kalėjimą iškelti į Pravieniškes // Delfi.lt, 2017-02-26.
530. *Stažytė K.* Bado akciją paskelbė Pravieniškių nuteistieji: „Nori mus grąžinti į akmens amžių“ // 15min.lt, 2018-11-15.
531. *Stažytė K.* Į laisvę išeis dar vienas iki gyvos galvos kalėti pasiūstas žmogžudys: liko aštuoneri me-tai // 15min.lt, 2019-07-23.
532. *Stažytė K.* Kalėjimų departamentas – apie kalinčiųjų algas: už valandos darbą nuteistasis gauna 1,05 euro // 15min.lt, 2018-03-22.
533. *Šilinskaitė E.* Paleisti negalima kalinti – kur dėti kabelį sprendžiant lygtinio paleidimo lygtį? (I, II) // Lrytas.lt, 2012-02-29; 2012-03-15.
534. *Teise.pro.* EŽTT palankiai įvertino Lietuvos teisėje įtvirtintą įkalinimo iki gyvos galvos bausmės peržiūros modelį // Teise.pro, 2019-07-12.
535. *Urbonaitė-Vainienė I.* Pedofilai: už grotų patenka į pragarą – į laisvę grįžta kaip tiksinti bomba // Delfi.lt, 2015-09-22.
536. *Valiuškevičiūtė E.* Nauji kalėjimai Lietuvoje primins viską, tik ne kalėjimus // Lrytas.lt, 2014-04-14.
537. *Vitkauskas G., Gilytė R.* Nuteistiesiems kalėjimų durys veriasi iš lėto // Lrt.lt, 2012-08-21.
538. *Žalimas E.* Baisiausias Norvegijoje kalinčių lietuvių košmaras – grįžti į Lietuvą // Lrytas.lt, 2013-10-31.

APIE AUTORES IR AUTORIUS

Liubovė JARUTIENĖ yra teisės psichologijos magistrė. 2013 m. baigė psichologijos studijas Vilniaus universitete, 2015 m. Vilniaus universitete įgijo teisės psichologijos magistro laipsnį. Lietuvos teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriuje dirba nuo 2015 m. Taip pat nuo 2015 m. Lietuvos probacijos tarnyboje dirba psichologe.

Adresas: Lietuvos teisės institutas, Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius.

El. p.: liubove.jarutiene@teise.org

Internetinis puslapis (su moksliniais interesais ir publikacijų sąrašu):

[<http://teise.org/lt/employees/liubove-jarutiene/>](http://teise.org/lt/employees/liubove-jarutiene/).

Vaidas KALPOKAS yra sociologas, Lietuvos teisės instituto darbuotojas. 1996 m. baigė sociologijos bakalauro studijas Vilniaus universitete. 1998 m. įgijo sociologijos magistro laipsnį. 2019 m. pradėjo socialinių mokslų (sociologijos) doktorantūros studijas Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete. Lietuvos teisės institute dirba nuo 1999 m. jaunesniuoju mokslo darbuotoju, nuo 2014 m. vyriausiuoju specialistu.

Adresas: Lietuvos teisės institutas, Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius.

El. p.: vaidas.kalpokas@teise.org

Internetinis puslapis (su moksliniais interesais ir publikacijų sąrašu):

[<http://teise.org/lt/employees/vaidas-kalpokas/>](http://teise.org/lt/employees/vaidas-kalpokas/).

Gintautas SAKALAUSKAS yra socialinių mokslų (teisės) daktaras. 1998 m. baigė teisės studijas Vilniaus universitete. 2003 m. įgijo teisės magistro (LL.M.) laipsnį, 2005 m. apgynė daktaro (socialinių mokslų, teisės krypties) disertaciją Greifsvaldo (Vokietija) universitete. Disertacijos tema „Laisvės atėmimo bausmės vykdymas Lietuvoje. Baudžiamieji politiniai aspektai, teisinės nuostatos, praktika, reformos ir perspektyvos“, disertacijos vadovas prof. dr. Friederis Dünkelis.

Lietuvos teisės institute dirbo 1997–2018 m., paskutinius 7 metus buvo vyriausiasis mokslo darbuotojas Kriminologinių tyrimų skyriuje. Nuo 2000 m. dėsto Vilniaus universiteto Teisės fakultete, nuo 2012 m. yra docentas Baudžiamosios justicijos katedroje. 2007–2010 m. buvo mokslinio praktinio žurnalo „Teisės problemos“ vyr. redaktorius. Vienas iš Lietuvos kriminologų asociacijos steigėjų ir narys, 2010–2012 m. ir 2018–2020 m. – asociacijos pirmininkas. Po daktaro laipsnio įgijimo yra paskelbęs daugiau kaip 60 recenzuotų mokslinių publikacijų kriminologijos, baudžiamosios politikos, bausmių vykdymo ir nepilnamečių justicijos tematika; yra kelių mokslinių žurnalų redkolegijų narys.

Adresas: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas / Baudžiamosios justicijos katedra, Saulėtekio al. 9–I rūmai, LT-10222 Vilnius.

El. p.: gintautas.sakalauskas@tf.vu.lt

Internetinis puslapis (su moksliniais interesais ir publikacijų sąrašu):

[<http://web.vu.lt/tf/g.sakalauskas/>](http://web.vu.lt/tf/g.sakalauskas/).

Rūta VAIČIŪNIENĖ yra Lietuvos teisės instituto mokslo darbuotoja (nuo 2015 m.), socialinių mokslų (sociologijos) daktarė. 2008 m. baigė istorijos bakalauro studijas Vilniaus universitete. 2010 m. įgijo sociologijos magistro laipsnį, 2015 m. apgynė disertaciją Vytauto Didžiojo universitete. Disertacijos tema „Laisvės atėmimo bausmė nuteistų vyrų adaptacija Lietuvos pataisos namuose“. Lietuvos kriminologų asociacijos ir Lietuvos sociologų draugijos narė.

Adresas: Lietuvos teisės institutas, Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius.

El. p.: ruta.vaiciuniene@teise.org

Internetinis puslapis (su moksliniais interesais ir publikacijų sąrašu):

[<http://teise.org/lt/employees/ruta-vaiciuniene/>](http://teise.org/lt/employees/ruta-vaiciuniene/).

REKOMENDUOJAMAS MONOGRAFIJOS CITAVIMAS:

Sakalauskas G., Jarutienė L., Kalpokas V., Vaičiūnienė R. Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, Žara, 2019.

PRIEDAS: APKLAUSOS ANKETA

LIETUVOS TEISĖS INSTITUTAS

Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius, tel./faks. (8 5) 249 7591; el. p. info@teise.org, www.teise.org**Apklauso anketa moksliniam tyrimui****„Kalinimo sąlygos, kalinių resocializacijos prielaidos ir galimybės Lietuvoje“**

Gerbiamas apklauso dalyvi,

Lietuvos teisės instituto mokslininkai nuolat tiria ir analizuoja kalinimo sąlygas Lietuvoje ir kitose šalyse. Šių tyrimų **tikslas** – mokliškai įvertinti esamą padėtį, siūlyti teisės aktų pakeitimus, atkreipti valstybės institucijų ir visuomenės dėmesį į gerėjančias ar blogėjančias kalinimo sąlygas, palyginti jas su kitomis šalimis.

Mes siekiame, kad nuteistųjų gyvenimo sąlygos įkalinimo įstaigose atitiktų tarptautinius standartus ir palaipsniui gerėtų. Tam mums reikalinga Jūsų pagalba – **mus domina gyvenimo kasdienybė šioje įstaigoje ir mes norėtume sužinoti, ką Jums asmeniškai reiškia čia būti.**

Prašome Jūsų pagal galimybes **atsakyti į visus šios mūsų parengtos anketos klausimus**, net jei atsakymams prireiktų šiek tiek laiko. Visos anketos užpildymas užtruks maždaug **1 valandą**. Nesukibėkite pildydami anketą, bet pažymėkite ir rašykite tai, kas Jums pirmiausia ateina į galvą, čia nėra teisingų ar neteisingų atsakymų. Mus domina tik **Jūsų patirtis ir Jūsų asmeninė nuomonė.**

Prašome ties kiekvienu klausimu pažymėti atsakymą , kuris labiausiai atitinka Jūsų nuomonę, arba atitinkamose vietose įrašyti, ką Jūs apie tai galvojate. Atsakymui į vieną klausimą galima pasirinkti tik **vieną** variantą, **nebet prie klausimo parašyta, kad galimi keli atsakymų variantai**. Prieš atsakydami perskaitykite visus atsakymų variantus.

Viskas, ką Jūs parašysite, išliks žinoma tik mums, apklausa yra **anonimiška**. Niekas šioje įstaigoje ir už jos ribų **negalės susipažinti** su Jūsų pateiktais atsakymais, niekas nesužinos, kaip Jūs atsakėte į vieną ar kitą klausimą, atsakymai į anketos klausimus **bus vertinami apibendrintai**.

Klausimai anketoje suskirstyti į **atskiras dalis** (jų yra 12) pagal tai, kaip Jūs vertinate visuomenės nuostatas apie įkalinimą, kalinimo sąlygas, darbo ir mokymosi galimybes, savo sveikatą, ryšius su išoriniu pasauliu, saugumą įkalinimo įstaigoje, santykius su kitais kaliniais ir darbuotojais, rengimąsi paleidimui į laisvę. Anketa yra **20 puslapių**, joje yra **150 klausimų** (kai kurie jų išskaidyti į smulkesnius klausimus).

Nuoširdžiai dėkojame Jums už Jūsų laiką, atsakymus ir pagalbą!

*Pagarbiai**Lietuvos teisės instituto tyrėjų grupė*

Anketa-Nr.

00/000

(įrašo apklauso organizatoriai)

I. Klausimai apie tai, ką Jūs manote apie visuomenės nuostatas ir bausmes Lietuvoje

1. Kartais Lietuvos visuomenėje girdima nuomonė, kad bausmės už nusikaltimus Lietuvoje yra **per švelnios**. Ar sutinkate su tokia nuomone?
  - taip, jos yra per švelnios
  - taip, už tam tikrus nusikaltimus jos yra per švelnios
  - ne, jos yra per griežtos
  - ne, už tam tikrus nusikaltimus jos yra per griežtos
  - nežinau / neturiu nuomonės

2. Dalis Lietuvos gyventojų mano, kad kalinimo sąlygos Lietuvoje yra **pakankamai geros**. Ar sutinkate su tokia nuomone?
  - taip, jos yra pakankamai geros
  - taip, šioje įstaigoje jos yra pakankamai geros, bet taip yra ne visose
  - ne, jos yra blogos
  - ne, šioje įstaigoje jos yra blogos, bet taip yra ne visose
  - nežinau / neturiu nuomonės

3. Kartais pasigirsta nuomonių, kad įkalinimo įstaigose kaliniams yra **geriau nei laisvėje**, todėl jie patys nori ten patekti. Ar sutinkate su tokia nuomone?
  - taip, didžiąjai daliai kalinių įkalinimo įstaigoje yra geriau nei laisvėje
  - taip, nedidelei daliai kalinių įkalinimo įstaigoje yra geriau nei laisvėje
  - ne, nė vienam kaliniui įkalinimo įstaigoje nėra geriau nei laisvėje (*toliau – 6 klausimas*)
  - nežinau / neturiu nuomonės (*toliau – 5 klausimas*)

4. Jei bent kai kuriems kaliniams įkalinimo įstaigose yra **geriau nei laisvėje**, taip yra todėl, kad (*galimi keli atsakymų variantai*):
  - čia niekuo nereikia rūpintis
  - čia gaunama nemokamai pavalgyti
  - čia galima pasislėpti nuo pavojų keliančių asmenų laisvėje
  - čia turi savo lovą ir esi viskuo aprūpintas
  - čia tiesiog ramiau nei laisvėje
  - čia galioja savos bendravimo ir elgesio taisyklės
  - nežinau / neturiu nuomonės

5. Ar Jums **pačiam** asmeniškai įkalinimo įstaigoje yra geriau nei laisvėje?
  - taip
  - ne
  - nežinau / neturiu nuomonės

6. Dažnai manoma, kad griežtos bausmės **atgraso nuo nusikalstamo elgesio**. Kaip buvo Jums, ar Jūs (*galimi keli atsakymų variantai*):
- žinojote, kokia gresia bausmė, bet vis tiek nusikaltote
  - žinojote, kokia gresia bausmė, bet tikėjotės, kad Jūsų nepagaus
  - apie bausmę negalvojote
  - nežinojote, kokia gresia bausmė
  - nežinojote, kad toks elgesys yra nusikalstamas
  - tikėjotės, kad bausmė bus mažesnė nei manėte nusikaltimo metu
  - neprisimenate, apie ką galvojote nusikaltimo metu
7. Kaip vertinate **Jums paskirtą** bausmę?
- ji yra per didelė
  - ji yra tokia, kokia turi būti
  - ji yra per maža
  - nežinau
8. Yra manančių, kad daugelis esančių įkalinimo įstaigose **nesijaučia kalti dėl to, ką padarė**. Kaip yra Jums, ar Jūs:
- jaučiatės nekaltas
  - jaučiatės kaltas, bet tik iš dalies
  - jaučiatės visiškai kaltas
  - nežinote / apie tai negalvojote
9. Yra galvojančių, kad kalnimo sąlygos **turi būti kiek įmanoma blogesnės**, kad būtų atgrasoma nuo nusikalstamo elgesio ir būtų bijoma įkalinimo. Ką apie tai manote Jūs?
- blogos kalnimo sąlygos atgraso nuo nusikalstamo elgesio
  - blogos kalnimo sąlygos nuo nusikalstamo elgesio neatgraso
  - blogos kalnimo sąlygos dar labiau skatina nusikalstamą elgesį
  - nežinau / neturiu nuomonės
10. Kaip Jūs bendrai jaučiatės, kai galvojate apie nusikaltimą, už kurį **atliekate bausmę**? (*galimi keli atsakymų variantai*):
- jaučiu pyktį teisėsaugai už tai, kad čia pakliuvau
  - jaučiuosi atsakingas už padarytą nusikaltimą ir noriu ištaisyti savo klaidas
  - noriu kuo greičiau atlyginti nusikaltimu padarytą žalą
  - iš čia išėjęs stengsiuosi niekada daugiau čia nepakliūti
  - noriu kuo greičiau viską pamiršti ir pradėti gyvenimą iš naujo
  - nežinau / apie tai negalvoju

II. Klausimai apie tai, kaip Jūs vertinate kalinimo sąlygas

11. Kiek kalinių **nuolat gyvena** vienoje patalpoje kartu su Jumis?
gyvenu su ..... kitais(-ų) kaliniais(-ių)
(įrašykite skaičių)
12. Ar Jums užtenka **vietos** Jūsų gyvenamojoje patalpoje? taip ne
13. Ar Jūsų gyvenamojoje patalpoje yra **tualetas**?
 taip (toliau – 14 klausimas) ne
- 13a. Jeigu Jūsų gyvenamojoje patalpoje **nėra tualetu**, ar Jūs galite bet kuriuo metu naudotis bendruoju tualetu? taip ne
14. Ar duše bėga **šiltas** vanduo?
 taip ne kartais bėga, kartais ne
15. Ar Jums užtenka dienos šviesos Jūsų gyvenamojoje patalpoje, kad galėtumėte skaityti?
 taip ne
16. Ar Jūsų gyvenamojoje patalpoje **temperatūra** yra tinkama? taip ne
17. Ar Jūsų gyvenamoji patalpa **žiemos metu** pakankamai šildoma? taip ne
18. Ar Jūsų gyvenamojoje patalpoje **vasaros metu** yra per karšta? taip ne
19. Ar Jūsų gyvenamojoje patalpoje **drėgna**? taip ne
20. Pasirinkite Jums tinkamiausią teiginį apie **maistą**:
- man pakanka valgykloje gaunamo maisto
  - man nepakanka valgykloje gaunamo maisto, tačiau neturiu galimybių įsigyti maisto papildomai
  - man nepakanka valgykloje gaunamo maisto, todėl perku maistą arba gaminuosi pats
  - nevalgau valgykloje, įsigyju maistą parduotuvėje arba gaminuosi pats
21. **Ar Jus įstaigoje trikdė**
	<i>Visiškai ne</i>	<i>Labai nežymiai</i>	<i>Nežy- miai</i>	<i>Viduti- niškai</i>	<i>Ganėtinai stipriai</i>	<i>Labai stipriai</i>
21a. triukšmas	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21b. blogas kvapas	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21c. nemaloni temperatūra	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21d. bloga šviesa	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21e. asmeninės erdvės nebuvimas	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21f. kiti kaliniai patalpoje	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21g. asmeninių daiktų trūkumas	☐	☐	☐	☐	☐	☐

22. Ar esate kam nors **oficialiai raštu skundęsis** dėl blogų kalinimo sąlygų?
 taip   ne   **Jei taip**, kiek kartų?..... (įrašykite)
23. Kaip gyvenimo sąlygos įkalinimo įstaigoje pasikeitė per tą **laiką, kurį čia esate?** (galimi keli atsakymų variantai)
 pagerėjo (įrašykite, kas) .....
 pablogėjo (įrašykite, kas) .....
 nepasikeitė (įrašykite, kas) .....
24. Ar **Jums pačiam** yra tekę savo darbu ar lėšomis prisidėti prie Jūsų gyvenamosios patalpos remonto?
 taip, lėšomis   taip, darbu   taip, darbu ir lėšomis   ne
25. Jeigu norėtumėte dar ką nors svarbaus parašyti **apie gyvenimo sąlygas įstaigoje**, parašykite čia:
 .....
 .....

III. Individualus bausmės atlikimo planas

26. Ar kas nors iš įstaigos darbuotojų iš karto po to, kai į šią įstaigą patekote, **domėjosi** Jūsų asmenine padėtimi arba **kalbėjosi** su Jumis apie bausmės atlikimą? (galimi keli atsakymų variantai)
 ne
 taip, mane apžiūrėjo gydytojai
 taip, su manimi kalbėjosi būrio viršininkas
 taip, su manimi kalbėjosi psichologas/-ė
 taip, vienas iš kitų įstaigos darbuotojų kalbėjosi su manimi apie bausmės atlikimą
 taip, su manimi kalbėjosi daug kitų darbuotojų
 neatsimenu
27. Ar pradėjus atlikti bausmę, Jums buvo sudarytas **individualus bausmės atlikimo planas?**
 taip   ne (toliau – 28 klausimas)   nežinau (toliau – 28 klausimas)
- 27a. Ar Jūs galėjote pasakyti savo nuomonę apie šį planą, teikti jam pasiūlymus?
 taip   ne   neatsimenu
- 27b. Ar vėliau planas buvo kaip nors **keičiamas ar pildomas?**
 taip   ne   neatsimenu

28. Ar Jūs buvote informuotas **žodžiu** apie šioje įstaigoje galiojančias taisykles?

- taip   ne   neatsimenu

29. Ar Jūs buvote informuotas **raštu** apie šioje įstaigoje galiojančias taisykles?

- taip   ne   neatsimenu

30. Ar Jūs buvote informuotas apie **Jūsų teises** (pavyzdžiui, numatytas Bausmių vykdymo kodekse)?

- taip   ne   neatsimenu

31. Kai kas sako, kad kaliniai **labai gerai išmano** visus įstatymus ir kitus teisės aktus. Kaip yra Jums?

- jaučiuosi žinantis viską, ko reikia   žinau tik dalį to, ko reikia
 jaučiuosi žinantis labai mažai

IV. Jūsų sveikata ir ligos

32. Kaip Jūs **jaučiatės**? Jaučiuosi vi- Jaučiuosi
siškai sveikas labai ligotas

(pažymėkite skalėje)

33. Ar Jus kankina šie **sveikatos sutrikimai**?

33a. Nemiga	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
33b. Migrena/galvos skausmai	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
33c. Apetito neturėjimas	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
33d. Skrandžio problemos	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
33e. Alergija	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
33f. Dantų skausmas	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
33g. Nugaros skausmai	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
33h. Kiti:	_____		☐ dažnai

(įrašykite)

34. Ar **sergate** kuria nors iš nurodytų ligų?

34a. Tuberkulioze	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
34b. Hepatitu	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
34.c. Venerinėmis ligomis	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
34d. ŽIV / AIDS	☐ ne	☐ retai	☐ dažnai
34.e. Kitomis	_____		

(įrašykite)

35. Kaip galėtumėte įvertinti Jūsų **asmeninę savijautą** šioje įstaigoje?

	<i>Visiškai teisingai</i>	<i>Iš dalies taip</i>	<i>Iš dalies ne</i>	<i>Visiškai neteisingai</i>
35a. Aš dažnai jaučiuosi prislėgtas	☐	☐	☐	☐
35b. Net kai būna sunku, aš galvoju, kad vėl viskas bus gerai	☐	☐	☐	☐
35c. Aš jaučiuosi vienišas	☐	☐	☐	☐
35d. Aš čia turiu žmonių, kuriais galiu pasitikėti	☐	☐	☐	☐
35e. Aš bijau tapti priklausomas nuo narkotikų	☐	☐	☐	☐
35f. Aš jaučiuosi taip, lyg negalėčiau čia išverti daugiau nė vienos dienos	☐	☐	☐	☐
35g. Aš jaučiu, kad manimi čia gerai rūpinamasi	☐	☐	☐	☐
35h. Aš praleidžiu daug laiko mąstydamas	☐	☐	☐	☐
35i. Aš dažnai būnu irzlus ir įniršęs	☐	☐	☐	☐
35j. Aš galiu su kuo nors pasikalbėti, kai turiu problemų	☐	☐	☐	☐
35k. Aš čia bijau užsikrėsti kokia nors liga	☐	☐	☐	☐
35l. Aš nebematau prasmės savo gyvenime	☐	☐	☐	☐
35m. Aš bandau kiekvienoje situacijoje pasiekti tai, kas geriausia	☐	☐	☐	☐
35n. Aš dažnai taip supykstu, kad galėčiau ką nors sulaužyti	☐	☐	☐	☐
35o. Aš rūpinuosi, kad man gerai sektųsi	☐	☐	☐	☐
35p. Aš dažnai jaučiu įtampą	☐	☐	☐	☐
35q. Kartais aš galvoju padaryti sau ką nors bloga	☐	☐	☐	☐
35r. Kai man būna blogai, yra, kas mane paguodžia	☐	☐	☐	☐
35s. Aš jaučiuosi visiškai priklausomas nuo aplinkybių	☐	☐	☐	☐
35t. Kai man reikia pagalbos, aš žinau, į ką kreiptis	☐	☐	☐	☐

36. Kiek kartų Jūs per paskutinius **6 mėnesius** čia įstaigoje kreipėtės į **medicinos personalą** dėl sveikatos sutrikimų?

☐ nė karto (<i>toliau – 38 klausimas</i>)	☐ 1–2 kartus
☐ 3–5 kartus	☐ daugiau nei 5 kartus

36a. Ar Jūs buvote **patenkintas** gydymu?

☐ visiškai patenkintas	☐ iš dalies patenkintas
☐ iš dalies nepatenkintas	☐ labai nepatenkintas

37. Kaip Jūs apskritai **vertinate** medicininę priežiūrą įstaigoje?

☐ labai gera	☐ gera	☐ patenkinama
☐ bloga	☐ labai bloga	

38. Ar esant reikalui **turite galimybę greitai gauti medicininę pagalbą?**

- taip   ne   nežinau

39. Ar esate kada nors bandęs **pasitraukti iš gyvenimo** (žudytis)?

- ne (*toliau – 43 klausimas*)   taip, dar prieš įkalinimą būdamas laisvėje
 taip, šio kalinimo metu
 taip, ankstesnio kalinimo metu

39a. Jei taip, kiek **kartų** bandėte tai daryti? (*įrašykite*) .....

39b. Ar kas nors iš įkalinimo įstaigos, kurioje dabar esate, darbuotojų **žino** apie Jūsų bandymus pasitraukti iš gyvenimo?

- taip, žino vienas darbuotojas   taip, žino keli darbuotojai
 ne   nežinau

40. Ar kada nors esate bandęs **susižaloti, nenorėdamas nusizudyti?**

- taip   ne (*toliau – 43 klausimas*)

41. Parašykite, kaip bandėte save **žaloti?**

41a. Pjaustyti / draskyti save   taip   ne

41b. Deginti (taip pat cigarete)   taip   ne

41c. Ryti pavojingus daiktus   taip   ne

41d. Kitaip (*įrašykite*) .....

41e. Jei Jums nesunku, prašome parašyti, **dėl kokios priežasties** bandėte save žaloti?
 .....

42. Ar **Jums** yra tekę žalotis vien tam, kad galėtumėte gauti geresnes kalinimo sąlygas?

- taip   ne

43. Kaip manote, kiek kalinių **žalojasi vien tam**, kad galėtų gauti geresnes kalinimo sąlygas?

- tokių atvejų nebūna   nedidelė dalis
 dauguma   nežinau

44. Kokį vaidmenį įstaigos kasdienybėje turi **narkotikai?**

Jokio vaidmens   -------------------------   Svarbų vaidmenį
 (pažymėkite skalėje)

48. Ar žinote nuteistųjų, kurie **įstaigoje** vartoja šias medžiagas:

	<i>Nė vienas</i>	<i>Keletas</i>	<i>Daug kas</i>	<i>Beveik visi</i>
48a. Alkoholi	☐	☐	☐	☐
48b. Kokainą	☐	☐	☐	☐
48c. Kanapes / hašišą	☐	☐	☐	☐
48d. Heroiną	☐	☐	☐	☐
48e. Ekstazį	☐	☐	☐	☐
48f. Amfetaminus	☐	☐	☐	☐
48g. Metadoną ar kažką panašaus	☐	☐	☐	☐
48h. Medikamentus, nors jie neserga	☐	☐	☐	☐
48i. Itin stiprią arbatą („čefyrą“)	☐	☐	☐	☐
48j. Kitas psichiką veikiančias medžiagas (<i>įrašykite</i>).....	☐	☐	☐	☐

49. Ar **Jūs pats čia įstaigoje** vartojate

49a. Alkoholi	☐ taip	☐ ne
49b. Kokainą	☐ taip	☐ ne
49c. Kanapes / hašišą	☐ taip	☐ ne
49d. Heroiną	☐ taip	☐ ne
49e. Ekstazį	☐ taip	☐ ne
49f. Metadoną ar panašiai	☐ taip	☐ ne
49g. Amfetaminus	☐ taip	☐ ne
49h. Medikamentus, nors nesergate	☐ taip	☐ ne
49i. Itin stiprią arbatą („čefyrą“)	☐ taip	☐ ne
49j. Kitką (<i>įrašykite</i>)		

50. Ar **kada nors** gydėtės dėl šių dalykų sukeltų problemų?

50a. Alkoholio	☐ taip	☐ ne	50b. Priklausomybės nuo vaistų	☐ taip	☐ ne
50c. Narkotikų	☐ taip	☐ ne	50d. Psichinių negalavimų	☐ taip	☐ ne

51. Ar **čia įstaigoje** gydotės dėl šių dalykų sukeltų problemų?

51a. Alkoholio	☐ taip	☐ ne	51b. Priklausomybės nuo vaistų	☐ taip	☐ ne
51c. Narkotikų	☐ taip	☐ ne	51d. Psichinių negalavimų	☐ taip	☐ ne

52. Ar **norėtumėte gydytis** dėl šių dalykų sukeltų problemų?

51a. Alkoholio	☐ taip	☐ ne	51b. Priklausomybės nuo vaistų	☐ taip	☐ ne
51c. Narkotikų	☐ taip	☐ ne	51d. Psichinių negalavimų	☐ taip	☐ ne

53. **Jei taip**, ar bandėte gauti tokį gydymą? taip ne

54. Kaip pasikeitė Jūsų sveikata nuo to laiko, kai Jūs atsidūrėte šioje įstaigoje?
(galimi keli atsakymų variantai)

- pagerėjo (aprašykite, kaip) .....
- pablogėjo (aprašykite, kaip) .....
- nepasikeitė

55. Parašykite, ką dar norėtumėte pasakyti svarbaus **apie sveikatos priežiūrą ir ligas** šioje įstaigoje .....

V. Klausimai apie darbą, išsilavinimą ir laisvalaikį

56. Ar dalyvaujate kokioje nors **mokymo / švietimo programoje** šioje įstaigoje?
(galimi keli atsakymų variantai)

- taip**, aš siekiu įgyti šį bendrojo išsilavinimo atestatą (įrašykite kokį) .....
- aš dalyvauju šiuose profesiniuose mokymuose (įrašykite kokiuose) .....
- aš lankau šiuos kvalifikacijos kėlimo kursus (įrašykite kokius) .....
- (įrašykite kitus) .....
- ne**, nes (įrašykite, kodėl ne) .....
- bet ketinu dalyvauti viename iš kursų

57. Ar esate šioje įstaigoje **baigęs bendrojo lavinimo, profesinio mokymo ar kvalifikacijos kėlimo** programą? (galimi keli atsakymų variantai)

- ne**
- taip**, aš baigiau šią bendrojo lavinimo pakopą (įrašykite kokią) .....
- aš baigiau šiuos profesinius mokymus (įrašykite kokius) .....
- užbaigiau šiuos kvalifikacijos kėlimo kursus (įrašykite kokius) .....
- (įrašykite kitus) .....

58. Ar **dirbate** įstaigoje? taip ne (toliau – 62 klausimas)

59. **Jei taip**, kokio pobūdžio darbą?

- ūkio / valymo darbus
- kiek valandų per savaitę (įrašykite) .....; ar šis darbas apmokamas? taip ne
- produkcijos / gamybos darbus
- kiek valandų per savaitę (įrašykite) .....; ar šis darbas apmokamas? taip ne
- kitus darbus, (įrašykite, kokius) .....
- kiek valandų per savaitę (įrašykite) .....; ar šis darbas apmokamas? taip ne

60. Ar galėtote **pasirinkti**, koks konkretus darbas Jums bus paskirtas? taip ne

61. Ar šis darbas atitinka Jūsų **poreikius**? taip ne

62. **Jei Jūs iš viso įstaigoje nedirbate**, tai dėl kokių priežasčių? (galimi keli atsakymų variantai)

- 62a. aš sergu / esu nedarbingas
  - 62b. aš mokausi / dalyvauju švietimo programoje
  - 62c. čia nėra pakankamai darbo
  - 62d. už darbą per mažai moka
  - 62e. darbo sąlygos labai blogos
  - 62f. į dirbančius kalinius blogai žiūri kiti nuteistieji
  - 62g. tarp nuteistųjų turiu aukštą statusą, todėl nedirbu
  - 62h. nedirbu dėl kitų priežasčių (įrašykite dėl kokių) .....
- (toliau – 64 klausimas, jei įstaigoje nedirbate ir nesimokote)

63. Jeigu Jūs **įstaigoje dirbate** arba **mokotės**, įvertinkite šiuos teiginius...

	Visiškai sutinku	Iš dalies sutinku	Iš dalies nesutinku	Visiškai nesutinku
63a. Man svarbu čia dirbti/mokyti	☐	☐	☐	☐
63b. Dirbdamas šį darbą/besimokydamas nepakankamai išnaudoju savo gabumus	☐	☐	☐	☐
63c. Mano vadovas/mokytojas man pasako, kai gerai dirbu/mokausi	☐	☐	☐	☐
63d. Darbas/mokymasis padeda man atitrūkti nuo įkalinimo įstaigos kasdienybės	☐	☐	☐	☐
63e. Tenka atlikti dalykus, kuriems trūksta išsilavinimo	☐	☐	☐	☐
63f. Darbas/mokymasis čia labai įvairus	☐	☐	☐	☐
63g. Čia visuomet galima išmokti kažką naujo	☐	☐	☐	☐
63h. Esu savimi patenkintas, kai gerai dirbu/mokausi	☐	☐	☐	☐
63i. Čia užtenka laiko atlikti pavestas užduotis	☐	☐	☐	☐
63j. Man svarbu, kad dirbant/besimokant galima sutikti kitus nuteistuosius	☐	☐	☐	☐

64. Galbūt darbuotojų prižiūrimas dirbate **už įstaigos ribų**, pavyzdžiui, atliekate įvairius valymo ar remonto darbus?

- taip
- ne (toliau – 65 klausimas)

64a. Kokį darbą **už įstaigos ribų** dirbate? (įrašykite) .....

64b. Kiek valandų per savaitę dirbate **už įstaigos ribų**? ..... valandas / valandų (įrašykite)

64c. Kaip **apmokamas** šis Jūsų darbas?

- neapmokamas
- taip pat, kaip įprastas nuolatinis darbas laisvėje
- taip pat, kaip darbas įstaigos viduje
- kitaip (aprašykite, kaip) .....

65. Nesvarbu, kur ir ką bedirbtumėte, **kiek uždirbate per mėnesį?** maždaug ..... eurų
66. Kiek pinigų iš savo darbo užmokesčio galite laisvai naudoti **savo reikmėms per mėnesį?** maždaug ..... eurų
67. Ar turite dalį savo darbo užmokesčio skirti **žalos atlyginimui** nukentėjusiesiems?
 ne   taip, **per mėnesį** maždaug ..... eurų
68. Ar turite dalį savo darbo užmokesčio skirti **vaikų išlaikymui?**
 ne   taip, **per mėnesį** maždaug ..... eurų
69. Ar turite mokėti už **sunaudotą elektrą?**
 ne   taip, **per mėnesį** maždaug ..... eurų
70. Ar gaunate **į sąskaitą pinigų** iš asmenų laisvėje?
 ne   taip, **per mėnesį** maždaug ..... eurų

V. Laisvalaikis

71. Kiek valandų per parą Jūs **privalote būti savo** gyvenamojoje patalpoje? ..... valandas/-ų
72. Kiek valandų per parą Jūs **galite laisvai judėti** savo skyriaus ar padalinio teritorijoje? ..... valandas/-ų
73. Kiek valandų per parą Jūs **negalite būti savo** gyvenamojoje patalpoje? ..... valandas/-ų;   galiu visada
74. Ar čia yra įvairių galimybių praleisti **laisvalaikį?**   taip   ne (*toliau – 75 klausimas*)
- 74a. Ar Jūs šias galimybes **išnaudojate?**   taip   ne

75. Ką Jūs veikiate laisvalaikiu?

	Čia tam nėra galimybių	Niekada tuo neužsiimu	Užsiimu tuo retai	Kartas nuo karto tuo užsiimu	Darau tai dažnai / nuolat
75a. žiūriu televizorių	☐	☐	☐	☐	☐
75b. piešiu	☐	☐	☐	☐	☐
75c. kilnoju sunkumus/užsiimu kultūrizmu	☐	☐	☐	☐	☐
75d. kitaip sportuoju	☐	☐	☐	☐	☐
75e. skaitau	☐	☐	☐	☐	☐
75f. leidžiu laiką su kitais kaliniais	☐	☐	☐	☐	☐
75g. darau smulkius dirbinius	☐	☐	☐	☐	☐
75h. vaikštinėju po teritoriją	☐	☐	☐	☐	☐
75i. klausausi muzikos	☐	☐	☐	☐	☐
75j. užsiimu kitais dalykais, būtent (<i>įrašykite</i>)					

76. Ar savo **laisvalaikį** dažniausiai praleidžiate vienas?
 taip, dažniausiai vienas   ne, daug ką veikiu su kitais nuteistaisiais
77. Kaip gaunate informaciją apie **dienos aktualijas**, vykstančias laisvėje? (*galimi keli atsakymų variantai*)
 negaunu   per radiją   per televiziją   iš dienraščių
 iš žurnalų   iš artimųjų/draugų
78. Ar galite netrukdomai užsiimti savo **religijos išpažinimu**?
 aš nesu religingas / man tai nėra svarbu
 taip   ne, nes .....
(įrašykite kodėl)
80. Ar lietuvių kalba yra Jūsų **gimtoji kalba**?   ne   taip (*toliau – 82 klausimas*)
81. Ar galite gauti laikraščius, matyti televiziją arba kitu būdu gauti informaciją Jūsų **gimtają kalbą**?
 ne   taip   nežinau
82. Gal norėtumėte dar kažką svarbaus pasakyti **apie išsilavinimą, darbą arba laisvalaikį šioje įstaigoje**?
(įrašykite) .....

VI. Reabilitacija, socialinis ugdymas ir konsultavimas

83. Ar Jūs **šiuo metu** dalyvaujate kokiuose nors konsultavimo, reabilitacijos ar socialinio ugdymo kursuose **šioje įstaigoje** (pavyzdžiui, individualiose konsultacijose, grupinės terapijos užsiėmimuose, socialinio ugdymo ar psichinio valdymo kursuose, konsultacijose dėl priklausomybių ir panašiai)?
 ne, nes .....
 ne, šiose (*įrašykite*) .....
84. Ar Jūs **anksčiau** dalyvavote tokio pobūdžio reabilitacijos, socialinio ugdymo programose ar konsultacijose?
 ne (*toliau – 85 klausimas*)
 ne, šiose (*įrašykite*) .....

VII. Jūsų santykiai ir kontaktai įstaigoje

85. Prašome įvertinti žemiau esančius teiginius apie Jūsų santykius **su kitais kaliniais**

	<i>Visiškai sutinku</i>	<i>Iš dalies sutinku</i>	<i>Iš dalies nesutinku</i>	<i>Visiškai nesutinku</i>
85a. Aš jaučiu kitų kalinių pagarbą	☐	☐	☐	☐
85b. Čia yra kalinių, kurių aš bijau	☐	☐	☐	☐
85c. Su dauguma kalinių aš gerai sutariu	☐	☐	☐	☐
85d. Aš sunkiai randu kontaktą su kitais kaliniais	☐	☐	☐	☐
85e. Aš žinau, su kuo galiu pasikalbėti, kai turiu problemų	☐	☐	☐	☐
85f. Paprastai kiti kaliniai su manimi elgiasi tinkamai	☐	☐	☐	☐
85g. Aš dažnai patiriu kitų kalinių priespaudą	☐	☐	☐	☐
85h. Čia yra kalinių, su kuriais aš draugauju	☐	☐	☐	☐
85i. Su dauguma iš kalinių aš nenoriu turėti nieko bendra	☐	☐	☐	☐

86. Prašome įvertinti žemiau esančius teiginius apie Jūsų santykius **su įstaigos darbuotojais**

	<i>Visiškai sutinku</i>	<i>Iš dalies sutinku</i>	<i>Iš dalies nesutinku</i>	<i>Visiškai nesutinku</i>
86a. Aš jaučiu čia dirbančių darbuotojų pagarbą	☐	☐	☐	☐
86b. Čia yra darbuotojų, kurių aš bijau	☐	☐	☐	☐
86c. Su dauguma darbuotojų aš gerai sutariu	☐	☐	☐	☐
86d. Aš sunkiai randu kontaktą su įstaigos darbuotojais	☐	☐	☐	☐
86e. Aš žinau, su kuo turiu pasikalbėti, kai turiu problemų	☐	☐	☐	☐
86f. Paprastai darbuotojai su manimi elgiasi padoriai	☐	☐	☐	☐
86g. Aš dažnai patiriu darbuotojų priespaudą	☐	☐	☐	☐
86h. Čia yra darbuotojų, kurie man patinka	☐	☐	☐	☐
86i. Aš jaučiuosi nuolat darbuotojų kontroliuojamas	☐	☐	☐	☐
86j. Dauguma darbuotojų kalba tik įsakmiu tonu	☐	☐	☐	☐
86k. Aš manau, kad darbuotojai atlieka savo darbą, ir tiek	☐	☐	☐	☐

87. Kaip Jūs apskritai **šioje skalėje įvertintumėte atmosferą** šioje įstaigoje?

87a. **Nėra** jokios įtampos ○-----○-----○-----○-----○-----○ Jaučiama **didelė** įtampa

87b. Atmosfera **saugi** ○-----○-----○-----○-----○-----○ Atmosfera **grėsminga**

88. Kaip **pasikeitė** atmosfera šioje įstaigoje per tą laiką, kai joje esate? (*galimi keli atsakymų variantai*)

○ pagerėjo (*įrašykite kaip*) .....

○ pablogėjo (*įrašykite kaip*) .....

○ nepasikeitė

89. Paprastai, įstaigoje vieni kaliniai turi aukštesnį kiti – žemesnį statusą tarp kalinių. Kokią vietą, **Jūsų manymu, Jūs užimate** tarp visų kalinių? (*pažymėkite skalėje*)

Žemą ○-----○-----○-----○-----○-----○ Aukštą

90. Kuo Jus labiausiai **erzina**

90a. kiti kaliniai? (*įrašykite*) .....

90b. įstaigos darbuotojai? (*įrašykite*) .....

91. Kuo Jums labiausiai **patinka**

91a. kiti kaliniai? (*įrašykite*) .....

91b. įstaigos darbuotojai? (*įrašykite*) .....

92. Galbūt Jūs priklausote kokiai nors **mažumai** (pavyzdžiui, tautinei, religinei ar pan.)?

○ taip, aš esu (*įrašykite*) ..... ○ ne (*toliau – 93 klausimas*)

Ar manote, kad

92a. dėl šios priežasties kiti kaliniai Jūsų nemėgsta? ○ taip ○ ne

92b. dėl to įstaigos darbuotojai labiau Jumis rūpinasi? ○ taip ○ ne

92c. dėl to su Jumis darbuotojai elgiasi blogiau, nei su kitais kaliniais? ○ taip ○ ne

93. Iš visų **įstaigos darbuotojų** aš labiausiai pasitikiu (*galimi keli atsakymų variantai*)

93.a. ○ vadovybe

93.b. ○ būrio viršininku

93.c. ○ psichologu(-e)

93.d. ○ vienu iš prižiūrėtojų

93.e. ○ socialiniu darbuotoju(-a)

93.f. ○ gydytoju(-a)

93.g. ○ mokytoju(-a)

93.h. ○ čia aš niekuo nepasitikiu.

93.i. ○ dvasininku

93.j. ○ kitu asmeniu, būtent (*įrašykite*) .....

VIII. Saugumas įstaigoje

94. Kaip **asmeniškai** saugiai jaučiatės šioje įstaigoje?

	<i>Labai saugiai</i>	<i>Saugiai</i>	<i>Nesaugiai</i>	<i>Labai nesaugiai</i>
94a. dienos metu	☐	☐	☐	☐
94b. nakties metu	☐	☐	☐	☐

95. Kiek stipriai Jūs **nuogaustaujate** dėl to, kad Jums čia gali nutikti žemiau paminėti dalykai?

	<i>Labai stipriai</i>	<i>Stipriai</i>	<i>Mažai</i>	<i>Labai mažai</i>
95a. kad Jums bus grasinama	☐	☐	☐	☐
95b. kad Jus apvogtų	☐	☐	☐	☐
95c. kad atims Jūsų daiktus	☐	☐	☐	☐
95d. kad Jus muštų / spardys ar kitaip sužeis	☐	☐	☐	☐
95e. kad Jus įžeis / pažemins	☐	☐	☐	☐
95f. kad prie Jūsų seksualiai priekabiaus	☐	☐	☐	☐
95g. kad jus seksualiai išprievartaus	☐	☐	☐	☐
95h. nutiks kitkas, būtent	☐	☐	☐	☐

(įrašykite)

96. Ar Jums pačiam teko **šioje įstaigoje** tai patirti?

	<i>Ne</i>	<i>Taip, kiti kaliniai</i>	<i>Taip, darbuotojai</i>	<i>Kiek kartų iš viso per pastaruosius 12 mėnesių?</i>
96a. Man grasino	☐	☐	☐	(įrašykite) .....
96b. Mane apvogė ar atėmė mano daiktus	☐	☐	☐	(įrašykite) .....
96c. Mane mušė/spardė arba kitaip sužeidė	☐	☐	☐	(įrašykite) .....
96d. Mane įžeidė ar pažemino	☐	☐	☐	(įrašykite) .....
96e. Prie manęs seksualiai priekabiavo	☐	☐	☐	(įrašykite) .....
96f. Mane seksualiai prievartavo	☐	☐	☐	(įrašykite) .....

Praktiškai Dažniausiai Kartais Niekada visuomet

97. **Jei Jums taip buvo nutikę**, kaip dažnai dėl to Jūs pasiskundėte / apie tai pranešėte administracijai?

98. Jeigu Jūs **nepranešėte** apie tokį įvykį, tai dėl kokių priežasčių? (*galimi keli atsakymų variantai, jeigu nebuvo nutikę arba visada pranešėte, pereikite prie 99 klausimo*)

- 98a. įstaigos darbuotojai vis tiek nesiimtų jokių veiksmų
- 98b. aš pats išsiaiškinau šį reikalą
- 98c. padaryta žala nebuvo didelė
- 98d. aš bijojau, kad kaltininkas man atkeršys

- 98e. aš nepasitikiu įstaigos darbuotojais
 98f. dėl kitų priežasčių, būtent (*įrašykite*) .....

IX. Problemos ir nesutarimai

99. Kaip dažnai Jums **kyla problemų**

	<i>Beveik kasdien</i>	<i>Mažiausiai kartą per savaitę</i>	<i>Mažiausiai kartą per mėnesį</i>	<i>Beveik niekuomet</i>
99a. dėl vidaus tvarkos taisyklių laikymosi?	☐	☐	☐	☐
99b. dėl santykių su įstaigos darbuotojais?	☐	☐	☐	☐
99c. dėl santykių su kitais kaliniais?	☐	☐	☐	☐

100. Kaip šios problemos **pasikeitė** per Jūsų buvimo šioje įstaigoje laiką? (*galimi keli atsakymų variantai*)

- pagerėjo (*įrašykite kaip*) .....
 pablogėjo (*įrašykite kaip*) .....
 nepasikeitė

101. Dėl ko **dažniausiai** kyla nesutarimai?

	<i>Labai dažnai</i>	<i>Dažnai</i>	<i>Retai</i>	<i>Labai retai</i>
101a. dėl blogų kalinimo sąlygų	☐	☐	☐	☐
101b. dėl asmeninių problemų	☐	☐	☐	☐
101c. dėl darbuotojų priekabiavimo / neteisingo elgesio	☐	☐	☐	☐
101d. dėl kalinių priekabiavimo / netinkamo elgesio	☐	☐	☐	☐
101e. kilus ginčams tarp kalinių	☐	☐	☐	☐
101f. dėl kitko, būtent (<i>įrašykite</i>)	☐	☐	☐	☐

102. Kaip **Jūs paprastai elgiatės** kilus nesutarimams ir probleminėms situacijoms šioje įstaigoje?

	<i>Labai dažnai</i>	<i>Dažnai</i>	<i>Retai</i>	<i>Labai retai</i>
102a. Aš lieku ramus ir ieškau išeities	☐	☐	☐	☐
102b. Aš laikausi savo pozicijos nenaudodamas prievartos	☐	☐	☐	☐
102c. Aš jokiais būdais nenusileidžiu	☐	☐	☐	☐
102d. Aš visuomet elgiuosi taip, kad išsaugočiau savo reputaciją	☐	☐	☐	☐
102e. Aš pasitelkiu kitus neutralius asmenis	☐	☐	☐	☐
102f. Aš bet kokiomis priemonėmis stengiuosi išsikvoti pripažinimą	☐	☐	☐	☐
102g. Aš nusileidžiu	☐	☐	☐	☐

103. Kaip nesutarimų atveju **turėtų elgtis** įstaigos **darbuotojai ir / arba vadovybė?**

	<i>Visiškai pritariu</i>	<i>Iš dalies pritariu</i>	<i>Iš dalies nepritariu</i>	<i>Visiškai nepritariu</i>
103a. Nieko nedaryti, geriausia – nesikišti	☐	☐	☐	☐
103b. Turėtų kruopščiai ištirti susidariusią situaciją	☐	☐	☐	☐
103c. Turėtų nubausti kaltininkus	☐	☐	☐	☐
103d. Turėtų siekti, kad kaltininkai susitaikytų	☐	☐	☐	☐
103e. Kaltininkus reikėtų suvesti pokalbiui, juos prižiūrint	☐	☐	☐	☐
103f. Turėtų saugoti silpnuosius / nukentėjusiuosius	☐	☐	☐	☐
103g. Tam turėtų būti sudarytas nepriklausomas kalinių teismas	☐	☐	☐	☐
103h. Reikėtų organizuoti kursus, kuriuose būtų ga- lima mokytis, kaip elgtis sunkiose situacijose	☐	☐	☐	☐
103i. Reikėtų pagerinti kalinimo sąlygas	☐	☐	☐	☐

104. Gal norėtumėte dar kažką svarbaus pasakyti **apie nesutarimų ir problemų sprendimą** šioje įstaigoje? (*įrašykite*) .....

105. Ar **Jums pačiam** arba **kitiems kaliniams šioje įstaigoje** buvo taikytos žemiau surašytos nuobaudos?

<i>(jei taikytos ir Jums, ir kitiems, žymėkite abu variantus)</i>	<i>ne</i>	<i>taip, man pačiam</i>	<i>taip, kartais kitiems kaliniams</i>	<i>taip, dažnai kitiems kaliniams</i>	<i>čia netai- koma</i>
105a. Uždarymas į baudos izoliatorių / karcerį	☐	☐	☐	☐	☐
105b. Perkėlimas į kamerų tipo patalpas	☐	☐	☐	☐	☐
105c. Surakinimas antrankiais ar grandinėmis	☐	☐	☐	☐	☐
105d. Tramdomieji marškiniai	☐	☐	☐	☐	☐
105e. Perkėlimas į griežtesnę grupę ar kitą skyrių	☐	☐	☐	☐	☐
105f. Kitos nuobaudos (pvz., įvairūs draudimai, privilegijų atėmimas ir pan.) (<i>įrašykite žemiau</i>)	☐	☐	☐	☐	☐
105g.	☐	☐	☐	☐	☐
105h.	☐	☐	☐	☐	☐

106. Kaip manote, ar paskirtos nuobaudos kaliniams **išsprendžia** drausmės problemas?

taip   ne

107. Ar būna atvejų, kai kas nors **vienas** iš Jūsų būrio, skyriaus ar gyvenamosios patalpos pažeidžia taisykles ir dėl to **nubaudžiami visi**?

taip   ne (*toliau – 108 klausimas*)

107a. Jei taip, trumpai **aprašykite** tipišką situaciją .....

.....

108. Ar kaliniai, pritariant įstaigos vadovybei ar darbuotojams, gali **bausti kitus kalinius**, kai jie pažeidžia įstaigos taisykles? taip ne
109. Gal norėtumėte dar kažką svarbaus pasakyti **apie nuobaudas** šioje įstaigoje?
(įrašykite) .....

X. Jūsų kontaktai su išoriniu pasauliu, paruošimas paleidimui iš įstaigos

110. Kaip dažnai Jūs pastaruoju metu turite ryšių su **išoriniu pasauliu**?

	<i>Beveik kasdien</i>	<i>Kelis kartus per savaitę</i>	<i>Kelis kartus per mėnesį</i>	<i>Kelis kartus per metus</i>	<i>Labai retai</i>	<i>Niekomet</i>
110a. Kalbatės telefonu	☐	☐	☐	☐	☐	☐
110b. Rašote laiškus, atvirutes	☐	☐	☐	☐	☐	☐
110c. Gaunate laiškus, atvirutes	☐	☐	☐	☐	☐	☐
110d. Turite pasimatymus	☐	☐	☐	☐	☐	☐
110e. Gaunate siuntinius	☐	☐	☐	☐	☐	☐

111. Kaip pasikeitė Jūsų ryšių su išoriniu pasauliu dažnumas **nuo Jūsų įkalinimo pradžios**?

	<i>Visada buvo tiek pat</i>	<i>Nuolat daugėjo</i>	<i>Nuolat mažėjo</i>	<i>Kartais daugiau, kartais mažiau</i>
111a. Pokalbiai telefonu	☐	☐	☐	☐
111b. Rašomi laišukai, atvirutės	☐	☐	☐	☐
111c. Gaunami laišukai, atvirutės	☐	☐	☐	☐
111d. Turėti pasimatymai	☐	☐	☐	☐
111e. Gaunami siuntiniai	☐	☐	☐	☐

112. Jei Jūs pastaruoju metu turėjote pasimatymų, **kas Jus lankė**?

	<i>Jų neturiu</i>	<i>Manęs nelanko</i>	<i>Mane lanko</i>	<i>Vidutinė pasimatymo trukmė (val.)</i>
112a. Sutuoktinė / sugyventinė	☐	☐	☐	(įrašykite) .....
112b. Vaikai	☐	☐	☐	(įrašykite) .....
112c. Tėvai, broliai, seserys	☐	☐	☐	(įrašykite) .....
112d. Kiti giminaičiai	☐	☐	☐	(įrašykite) .....
112e. Draugai	☐	☐	☐	(įrašykite) .....
112f. Savanoriai, dvasininkas	☐	☐	☐	(įrašykite) .....

113. Kaip pasikeitė pasimatymų dažnumas su atskirais lankytojais **nuo Jūsų įkalinimo pradžios**?

	<i>Jų neturiu</i>	<i>Visada buvo tiek pat</i>	<i>Nuolat daugėjo</i>	<i>Nuolat mažėjo</i>	<i>Kartais daugiau, kartais mažiau</i>
113a. Sutuoktinė / sugyventinė	☐	☐	☐	☐	☐
113b. Vaikais	☐	☐	☐	☐	☐

- 113c. Tėvais, broliais, seserimis
- 113d. Kitais giminaičiais
- 113e. Draugais
- 113f. Savanoriais, dvasininku
114. Kai Jus aplanko Jums artimiausias asmuo,
- 114a. ...ar po to manote, kad pasimatymas buvo **per trumpas**?   taip   ne
- 114b. ...ar šis Jus aplankęs asmuo galėjo įstaigoje **nakvoti**?   taip   ne
- 114c. ...ar buvote patalpoje, kur galėjote **netrukdomi** susitikti?   taip   ne
- 114d. ...kiek laiko trunka šio asmens **kelionė** iki įstaigos?
 ..... valandas   (maždaug ..... kilometrų)
 (įrašykite)   (įrašykite)
115. Ar esate **bent kartą įstaigoje kalbėjęs** su šiais asmenimis ar jų grupe?
	<i>Ne</i>	<i>Taip</i>	<i>Ar šio pokalbio darbuotojai klausėsi?</i>	
115a. Seimo kontrolieriumi	☐	☐	☐ taip	☐ ne
115b. Kalėjų departamento atstovu	☐	☐	☐ taip	☐ ne
115c. Teisingumo ministerijos atstovu	☐	☐	☐ taip	☐ ne
115d. Seimo nariu	☐	☐	☐ taip	☐ ne
115e. Komiteto prieš kankinimus (CPT) atstovu	☐	☐	☐ taip	☐ ne
115f. „Amnesty International“ atstovu	☐	☐	☐ taip	☐ ne
115g. Oficialiu asmeniu ar asmenimis, bet jų pareigų nežinau	☐	☐	☐ taip	☐ ne
116. Kartais pasigirsta nuomonių, kad kaliniai rašo **per daug** skundų, skundžiasi dėl smulkmenų, nes neturi ką veikti. Kaip vertinate tokią nuomonę?
 taip, nepagrįstų skundų yra daug   **ne**, skundų nėra per daug
 ne, skundų turėtų būti dar daugiau
117. Ar Jūs atlikdamas šią bausmę esate turėjęs galimybę vienai ar kelioms dienoms **be priežiūros** išeiti į laisvę (**trumpalaikė išvyka ar atostogoms**)? (*galimi keli atsakymų variantai*)
 ne
 taip, aš dirbu / mokausi laisvėje
 taip, man buvo suteikta trumpalaikė išvyka; **jei taip**, kiek kartų?....., kiek vidutiniškai truko? .....
- taip, man buvo suteiktos atostogos; **jei taip**, kiek kartų?....., kiek vidutiniškai truko? .....

118. Ar esate turėjęs galimybę išeiti už įstaigos ribų **prižiūrimas** įstaigos darbuotojų (čia **neturimos mintyje** išvykos į teismą, ligoninę ir panašūs priverstiniai atvejai)?

- ne (*toliau – 121 klausimas*)
- taip, mano prašymu man buvo **suteikta galimybė** prižiūrimam išvykti už įstaigos ribų **jei taip**, kiek kartų? ..... kiek vidutiniškai truko? .....
- taip, aš prižiūrimas darbuotojų **dirbau** už įstaigos ribų

119. Jei Jūs nė karto nesate trumpam išvykęs už įstaigos ribų, ar **esate to prašęs?**

- taip, mano prašymas šiuo metu svarstomas
- taip, tačiau mano prašymas buvo atmestas
- ne, nes (*parašykite, kodėl*) .....

120. **Prašome įvertinti šiuos teiginius:**

	<i>Visiškai sutinku</i>	<i>Iš dalies sutinku</i>	<i>Iš dalies nesutinku</i>	<i>Visiškai nesutinku</i>
120a. Pas mane dažnai gali atvykti lankytojai	☐	☐	☐	☐
120b. Mano šeima / giminės gyvena netoliese	☐	☐	☐	☐
120c. Aš turiu draugų laisvėje, kurie gyvena netoli nuo čia	☐	☐	☐	☐
120d. Pasimatymų metu galima paliesti lankytoją	☐	☐	☐	☐
120e. Man trūksta galimybių pasimatyti visiškai netrukdomam	☐	☐	☐	☐

121. Ar žinote asmenų arba organizacijų, kurie / kurios padeda kaliniams **jų kalinimo** metu?

- taip,   ne (*toliau – 122 klausimas*)

121a. **Jeį taip**, kokius / kokias? (*įrašykite*)

- ....., ar pats asmeniškai palaikote ryšius?   taip   ne
- ....., ar pats asmeniškai palaikote ryšius?   taip   ne
- ....., ar pats asmeniškai palaikote ryšius?   taip   ne

122. Ar žinote asmenų arba organizacijų, kurie / kurios padeda buvusiems kaliniams **po paleidimo?**

- taip,   ne (*toliau – 122 klausimas*)

122a. **Jeį taip**, kokius / kokias? (*įrašykite*)

- ....., ar pats asmeniškai palaikote ryšius?   taip   ne
- ....., ar pats asmeniškai palaikote ryšius?   taip   ne
- ....., ar pats asmeniškai palaikote ryšius?   taip   ne

123. Ar Jūs čia esate **ruošiamas** paleidimui į laisvę?

- taip (įrašykite, kiek laiko?) ..... metus ..... mėnesius ..... dienas
- ne, nes:
  - man tai neaktualu, dar liko daug laiko iki paleidimo
  - tai čia neorganizuojama
  - aš nenoriu tame dalyvauti
  - dėl kitų priežasčių (įrašykite) .....

Jei pažymėjote „Ne“, pereikite toliau prie 125 klausimo.

124. Jei taip, kas įstaigoje siūloma **ruošiant paleidimui į laisvę** ir ar esate tuo **patenkintas**?

	To čia nėra	Tai čia siūloma	Dalyvauju šioje programoje	Jei dalyvaujate, ar šių pasiūlymų kokybe esate (pažymėkite skalėje...)			
				labai patenkintas		labai nepatenkintas	
124a. Konsultaciniai pokalbiai	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
124b. Integracijos į visuomenę programa	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
124c. Parama ieškant gyvenamosios vietos	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
124d. Parama ieškant darbo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
124e. Parama sprendžiant skolų klausimus	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Kita: (įrašykite)							
124f.		☐	☐	☐	☐	☐	☐
124g.		☐	☐	☐	☐	☐	☐

125. Kai galvojate apie laiką, **kai būsite paleistas į laisvę**, kokios **mintys** Jums kyla? (galimi keli atsakymų variantai)

- bijau, kad bus sunku gyventi laisvėje
- tikiuosi gyventi nenusikalsdamas
- manau, kad vėl greitai grįšiu į įstaigą atlikti kitos bausmės
- tikiuosi, kad man padės artimieji ir draugai
- bijau neigiamos aplinkinių nuomonės apie mane
- bijau, kad susirasti darbą bus labai sunku
- bijau, kad draugai vėl mane įtrauks į nusikalstamą veiklą
- bijau, kad turėsiu finansinių sunkumų
- bijau, kad neturėsiu kur gyventi
- bijau, kad turėsiu problemų dėl alkoholio/narkotikų vartojimo
- nenoriu būti paleistas į laisvę

126. Ar **prieš lygtinį paleidimą** norėtumėte būti perkeltas į atviresnio tipo įstaigą (pusiaukelės namus, atvirą koloniją ir pan.)?
- taip   ne   nežinau
127. Ar **žinote**, kad pritaikius intensyvią priežiūrą (elektroninį stebėjimą) galite būti lygtinai paleistas anksčiau nei numato bendri lygtinio paleidimo terminai?
- taip   ne   nežinau
128. Ar **pasinaudotumėte galimybe** pritaikius intensyvią priežiūrą (elektroninį stebėjimą) būti lygtinai paleistas anksčiau nei numato bendri lygtinio paleidimo terminai?
- taip   ne   nežinau
129. Jeigu **įkalinimo įstaigoje esate nebe pirmą kartą**, kas Jums buvo sunkiausia anuomet išėjus į laisvę?
- (galimi keli atsakymų variantai; jeigu įkalinimo įstaigoje esate pirmą kartą, pereikite prie 130 klausimo)*
- susirasti kur gyventi
- susirasti darbą
- įgyti profesiją
- gyventi ne pagal griežtą dienotvarkę
- bendrauti su artimaisiais
- susigaudyti naujovėse mieste
- laikytis laisvėje galiojančių taisyklių
- nepiktnaudžiauti alkoholiu
- nepiktnaudžiauti narkotikais
- pamiršti neigiamus išgyvenimus įkalinimo įstaigoje
- išmokti taupiai leisti pinigus
- grąžinti turėtas finansines skolas
- rūpintis savo vaikais
- palaikyti kontaktą su probacijos pareigūnais
- kita (*įrašykite*) .....
130. Kaip Jums atrodo, jei būtų tokia galimybė, ar norėtumėt **apie įvykdytą nusikaltimą ramiai ir atvirai**, dalyvaujant tarpininkui pasikalbėti su nuo Jūsų nusikaltimo **nukentėjusiu asmeniu ar jo artimaisiais**?
- taip   ne   galbūt

XI. Baigiamieji klausimai

131. Pabaigai prašome įvertinti šiuos teiginius

	<i>Labai blogai</i>	<i>Iš dalies blogai</i>	<i>Iš dalies gerai</i>	<i>labai gerai</i>
131a. Galimybes čia ką nors veikti laisvalaikio metu aš vertinu ...	☐	☐	☐	☐
131b. Galimybes dirbti šioje įstaigoje vertinu ...	☐	☐	☐	☐
131c. Galimybes mokytis šioje įstaigoje vertinu ...	☐	☐	☐	☐
131d. Galimybes bendrauti su savo artimaisiais vertinu ...	☐	☐	☐	☐
131e. Žmogišką atmosferą šioje įstaigoje vertinu ...	☐	☐	☐	☐
131f. Gyvenamųjų patalpų kokybę vertinu ...	☐	☐	☐	☐
131g. Pagalbą, kuri man čia suteikiama, vertinu ...	☐	☐	☐	☐
131h. Paruošimą gyvenimui po paleidimo į laisvę čia vertinu ...	☐	☐	☐	☐

132. Įsivaizduokite, kad Jūs perkeliamas į kitą įstaigą...

132a. dėl ko Jums būtų **gaila** palikti šią įstaigą? (*įrašykite*) .....

.....

132b. dėl ko Jūs **džiaugtumėtės**, kad esate perkeliamas į kitą įstaigą? (*įrašykite*) .....

.....

XII. Trumpai apie Jus

133. Kiek Jums **metų**? (*įrašykite*) ..... metai/-ų

134. Kokia Jūsų **pilietybė**? Lietuvos kita, būtent (*įrašykite*) .....

135. Ar Jūs esate **gimęs** Lietuvoje? taip ne, esu gimęs (*įrašykite, kur*) .....

136. Kokiam įstaigos **skyriuje / padalinyje** Jūs kalinamas (korpuse, būryje ar pan.)? (*įrašykite*) .....

137. Kokia Jūsų **šeiminė padėtis**? (*galimi keli atsakymų variantai*)

nevedęs išsiskyręs našlys vedęs turiu nuolatinę draugę

138. Ar **pasikeitė** Jūsų šeiminė padėtis įkalinimo metu?

ne (*toliau – 139 klausimas*) taip

138a. Jei taip, **kokiu būdu pasikeitė** Jūsų šeiminė padėtis (*galimi keli atsakymų variantai*)?

susituokiau nauja draugė išsiskyrėme su drauge

skyrybos su žmona draugė / žmona mirė

139. Ar turite **vaikų**? ne taip **jei taip**, kiek vaikų? (*įrašykite*) .....
 kiek jam / jiems metų? (*įrašykite*) .....

140. Kokį esate įgijęs **išsilavinimą**?
- esu baigęs pradinę mokyklą (4 klases) (toliau – 142 klausimas)
  - esu baigęs pagrindinę mokyklą (9 arba 10 klasių) (toliau – 142 klausimas)
  - esu baigęs vidurinę mokyklą (abitūrą) (toliau – 142 klausimas)
  - esu baigęs profesinę mokyklą
  - esu baigęs aukštąją mokyklą (studijas)
141. Kokia yra Jūsų **profesija**? (įrašykite) .....
142. Ar prieš įkalinimą **dirbote**? ne taip (įrašykite kuo) .....
143. Ar esate kalėjęs **anksčiau**? ne taip; kiek kartų? (įrašykite) ..... kartus/-ų
kiek laiko iš viso? (įrašykite)..... metus(-ų), ... mėnesius(-ų)
144. Už kokį **nusikaltimą**(-us) Jūs šiuo metu kalite? (galimi keli atsakymų variantai)
- vagystę plėšimą
  - sukčiavimą turto prievartavimą
  - nužudymą sveikatos sutrikdymą
  - nusikaltimą, susijusį su narkotikais viešosios tvarkos pažeidimą
  - seksualinį nusikaltimą kitą, būtent (įrašykite) .....
145. Ar dėl šio nusikaltimo Jūs prieš tai buvote **tardymo izoliatoriuje** (suimtas)?
- ne (toliau – 146 klausimas)
  - taip
- 145a. **Jei taip**, kaip ilgai? (įrašykite) ..... metus(-ų) ..... mėnesius(-ų) ..... dienas(-ų)
146. Kokio **dydžio baismė** Jums buvo paskirta?
- laisvės atėmimas (įrašykite) ..... metams(-ų) ..... mėnesiams(-ų)
147. Kiek Jūs jau iš viso šios baismės **atlikote**? (įrašykite)
- ..... metus(-ų) ..... mėnesius(-ų) ..... dienas(-ų)
148. Kada būtų įmanomas Jūsų **lygtinis paleidimas**? (įrašykite)
- po ..... metų ..... mėnesių ..... dienų nežinau
149. Kada Jūs **vėliausiai turite būti paleistas į laisvę**? (įrašykite)
- po ..... metų ..... mėnesių ..... dienų nežinau
150. Kiek laiko Jūs jau esate **šioje** įstaigoje?
- (įrašykite) ..... metus(-ų) ..... mėnesių ..... dienas(-ų)

Nuoširdžiai **dėkojame** už Jūsų laiką, atsakymus ir pagalbą, linkime Jums kuo geriausias kloties! Su apibendrintais tyrimo rezultatais galėsite **susipažinti** Lietuvos teisės instituto išleistose publikacijose – mes tikimės, kad Jūsų išsakyta nuomonė **padės gerinti kalinimo sąlygas** Lietuvos įkalinimo įstaigose.

Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos / [moksl. redak. Gintautas Sakalauskas]. – Vilnius: Žara, 2019, 512 p.

ISBN 978-9986-34-349-3

Monografijoje apžvelgiamos ir apibendrinamos kalinimo sąlygos, sudarančios prielaidas įkalintų asmenų socialinei integracijai. Jos empirinį pagrindą sudaro 2016 m. šios monografijos autorių atlikta Lietuvos įkalinimo įstaigose kalinčių asmenų apklausa. Monografijoje apžvelgiami ir analizuojami esminiai į integraciją orientuoto įkalinimo komponentai, tiriamas jų teisinis reglamentavimas, taikymo praktika, pateikiami anksčiau atliktų empirinių tyrimų rezultatai, remiamasi įvairiomis nacionalinėmis ir užsienio autorių publikacijomis bei atliktais tyrimais, siekiant išryškinti ir apibendrinti esmines gyvenimo įkalinimo įstaigose realybės problemas Lietuvoje.

Atlikta kalinių apklausa parodė daugelyje laisvės atėmimo bausmės vykdymo sričių esantį atotrūkį tarp įstatyminių reikalavimų ir esamos realybės. Kalinių iškeltos problemos leidžia manyti, kad esamomis sąlygomis vykdomas asmenų kalinimas tik atsitiktinai gali bent kažkiek prisidėti prie asmens socialinės integracijos (resocializacijos), nes šis procesas nėra sistemiškas, individualizuotas, planingas ir nuoseklus, nėra tinkamos infrastruktūros, o nuolatinė konfrontacija su personalu ir nepasitikėjimas toliau skatina nusikalstamą elgesį.

Atlikta mokslinė analizė rodo, kad Lietuvos įkalinimo sistema nuo totalitariniu požiūriu paremto kalinimo sienų kol kas nuėjo dar tik labai trumpą kelią. Būtinai tolesni ir kardinalūs pokyčiai, nes ilgainiui atotrūkis nuo Europos standartus atitinkančio įkalinimo gali tik dar labiau didėti. Kartu tai būtų ženklas, kad kalinių socialinė integracija (resocializacija) vis dar yra tik etiketė represyvumui pateisinti.

Gintautas Sakalauskas, Liubovė Jarutienė,
Vaidas Kalpokas, Rūta Vaičiūnienė

Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos

Mokslinis redaktorius *Gintautas Sakalauskas*

Kalbos redaktorė *Dalia Gedzevičienė*

Dailininkė ir maketuotoja *Romualda Petryšaitė*

Formatas 70×100/16, 32 apsk. leid. I.

Tiražas 200 egz.

Išleido leidykla „Žara“, a. d. 2699, LT-03007 Vilnius

Tel./faks.: (8-5) 272 91 17. El. paštas: info@zara.lt

Interneto svetainė: www.zara.lt

Buvo malonu recenzuoti kokybiškai parengtą, išsamią knygą itin svarbia tema. Baudžiamosios justicijos cikle bausmių vykdymo teisė, matyt, yra problemiškausia sritis, o mokslinės literatūros jai skiriama labai nedaug. Todėl monografija „Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos“ užpildys svarbią nišą, kuri negali būti tuščia – nuo to, kiek mokslo žinios pasiekia bausmių vykdymo sistemą, tiesiogiai priklauso daugelio žmonių gyvenimai. Ir gera pripažinti, kad žinių bausmių vykdymo sistemoje trūkumą ši monografija užpildys pilnai, gal net su kaupu. Monografija itin nuosekli, išsami, atrodo, aptariamoms net smulkiausias detalės. Ir kartu suprantama, kad nė viena detalė negali būti laikoma „smulkia“ – kiekviena jų turi visai kitą reikšmę laisvės atėmimo bausmių atlikimo kontekste.

Ištrauka iš doc. dr. Algimanto Čepo recenzijos

Monografija turi labai gerai apgalvotą ir aiškią struktūrą, jos autoriai puikiai išmano nagrinėjamą problematiką ir pateikia daug vertingos medžiagos apie įkalinimo institutą Lietuvoje labai plačioje perspektyvoje: nuo statistinės kriminologinės bei teisinės informacijos apie dabartines įkalinimo sąlygas iki įkalinusių asmenų socialinių ir psichologinių integracijos perspektyvų. Autoriai detalai aptaria monografijos problematiką – resocializaciją ir integraciją bei argumentuoja, kodėl būtent šios įkalinimo funkcijos turi būti prioritetinės. Taip pat monografijoje pristatoma atlikta 690 kalinių iš 13 įkalinimo įstaigų apklausa ir pateikti vertingi šios apklausos rezultatai. Jie nuosekliai analizuojami monografijos skyriuose ir poskyriuose ir deramai iliustruoja monografijoje dėstomas idėjas ir teiginius.

Monografijoje taip pat pateikta nemažai užsienio mokslininkų bei praktikų teorinių išvagyų ir gerosios praktikos pavyzdžių, kurie pagrindžia ir parodo, kaip turėtų vykti efektyvi kalinių integracija. Pažymėtina, kad autoriai gana kritiškai vertina esamą situaciją ir solidarizuojasi su totalinių institucijų kritikais (E. Goffman' u, N. Christie ir kt.), kurie tradicinius kalėjimus matė kaip dehumanizacijos, fizinio ir psichologinio smurto įrankį ir manė, kad toks socialinis institucinis modelis labiau orientuotas į „gulagus“ negu į solidarias demokratines bendruomenes.

Ištrauka iš prof. dr. Aleksandro Dobrynino recenzijos

Ko gero, pirmą kartą vienoje knygoje visapusiškai atskleidžiamos kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos Lietuvoje. Išskirtinis šios monografijos bruožas – jos autorių atlikta Lietuvos įkalinimo įstaigose kalinčių asmenų apklausa, remiantis kuria, skaitytojui pateikiamos gyvenimo įkalinimo įstaigose realybės problemos Lietuvoje. <...> Autoriai pagrįstai akcentuoja tai, jog didžiausias įkalinusių asmenų integracijos proceso trūkumas yra tas, kad jis faktiškai prasideda tik likus keliems mėnesiams iki asmens paleidimo į laisvę ir nėra laikomas viso bausmės atlikimo užduotimi, kompleksiškai apimančia ir kitas priemones (atitinkamą darbą, mokymąsi, socialinius ryšius, išvykas už įkalinimo įstaigų ribų, perkėlimą į atviro tipo įstaigą ir pan.). <...> Taigi šioje vietoje svarbų vaidmenį vaidina ir įkalinimo tikslų bei personalo (savo) darbo esmės suvokimas, t. y. kokių poveikių turi daryti įkalinimas, ką personalas turi daryti, kad tas poveikis būtų, kad nuteistasis keistųsi, suvoktų savo kaltę, atgailautų ir pan. Todėl pritaritina autorių pozicijai, jog vienas iš kertinių humaniško, žmogaus teises gerbiančio ir į resocializacijos perspektyvą orientuoto kalinimo požymių yra geranoriški, abipusiu supratimu ir pagarba paremti įkalinimo įstaigų darbuotojų ir kalinių santykiai. <...> Parengta monografija yra aukšto mokslinio lygio, neabejotinai reikalinga ir naudinga teisininkams-praktikams, teisės mokslininkams bei visiems, besidomintiems nuteistųjų resocializacijos problemomis.

Ištrauka iš prof. dr. Aurelijaus Gutausko recenzijos

Nors tai ne nauja tiesa, tačiau ją verta pakartoti: tikroji šalies padėtis atsiskleidžia ne sostinės aikštėse ir bulvaruose, tačiau vietose, kuriose jos piliečių gerovė bei egzistavimas dėl vienu ar kitu priežasčių tiesiogiai priklauso nuo valstybės. Ypač išskirtinos trys: tai švietimo įstaigos, ligoninės ir kalėjimai. Ši knyga yra skirta kalėjimų gyventojams. Autoriai pateikia darbštų mokslinį tyrimą, apimančią platų klausimų spektrą, pradedant įkalinimo sąlygomis, kalinių sveikatos apsauga, užimtumo galimybėmis, santykiais tarpusavyje ir su personalu ir baigiant įkalinimo atvėrimo bei lygtinio paleidimo aspektais. Studijos branduolį sudaro pačių kalinių apklausos, tačiau surinkti duomenys pateikiami platesniame kontekste, apimančiame tiek bausmės tikslų diskusiją bei įkalinimo teisinius standartus, tiek ir kitų mokslinių tyrimų bei užsienio valstybių patirtį. Manytina, kad knyga sudomins skaitytoją, o joje pateiktų faktų bei skaičių gausa neabejotinai pasitarnaus ir kitiems šia tema rašantiems autoriams.

Ištrauka iš dr. Justo Namavičiaus recenzijos

